Μνήμη
Ἀναστασίου Γ. Λεβέντη

© Ἵδρυμα Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λευκωσία 1999

ISBN 9963-560-00-0

Παραγωγή: Ν. & Γ. Μπαλῆ ΑΕ
Ἀθήνα 1999

ΑΡΧΑΙΑ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

5

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΖΗΝΩΝ Ο ΚΙΤΙΕΥΣ

(*ΑΚυΓ*[5])

ΙΔΡΥΜΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Γ. ΛΕΒΕΝΤΗΣ

ΑΡΧΑΙΑ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

5

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΖΗΝΩΝ Ο ΚΙΤΙΕΥΣ

ΚΩΣΤΑ Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ:
ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΟΥΚΑΣ
ΕΦΗ ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ-ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ:
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1999

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἔκδοση τῆς *Ἀρχαίας Κυπριακῆς Γραμματείας* προχωρεῖ μὲ τὸν τόμον αὐτὸν «Ζήνων ὁ Κιτιεὺς» στὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία θὰ συμπληρωθεῖ μὲ ἕνα ἀκόμη τόμο, ποὺ θὰ καλύψει τοὺς «Ἐλάσσονες Κυπρίους Φιλοσόφους» τῆς ἀρχαιότητας. Θὰ ἔχουμε ἔτσι μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα τῆς ἀρχαίας Κυπριακῆς φιλοσοφίας, ποὺ περιλαμβάνει ἐκπροσώπους ἀπὸ ὅλες γενικὰ τὶς Ἑλληνικὲς Φιλοσοφικὲς Σχολές.

Ἡ ἀρχαία Κυπριακὴ φιλοσοφία περισσότερο ἐπηρεάσθη, ἀλλὰ καὶ ἐπηρέασε τὴ λοιπὴ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καθ' ὅλη τὴν ἐπικράτεια τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τὴ Μικρὰν Ἀσία μέχρι τὴν Κάτω Ἰταλία, τὴ Μεγάλη Ἑλλάδα, καὶ ὄχι μόνο.

Παραδίδοντας τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Καθηγητοῦ Κώστα Π. Μιχαηλίδη στὴ δημοσιότητα, μὲ τὰ κείμενα τὰ ἀναφερόμενα στὸν βίο καὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, μὲ τὴ μετάφρασή τους καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὰ ἑρμηνευτικὰ σχόλια, φτάνουμε σ' ἕνα μεγάλο ὀρόσημο τῆς ἀρχαίας Γραμματείας, ποὺ τὸ ἐπισφραγίζει ἡ κορυφαία μορφὴ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Στοᾶς.

Τὸ ἔργο τῆς ἐπιλογῆς, τῆς κατάταξης καὶ τῆς ἑρμηνευτικῆς ἀξιολόγησης τῶν παραθεμάτων καὶ τῶν ἀναφορῶν στὴ φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνος εἶναι δυσχερές, γιατὶ στηρίζεται σὲ ἔμμεσες κατὰ κανόνα πληροφορίες, ποὺ προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ δευτερογενεῖς πηγὲς μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς εἰκόνας τοῦ βίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ μεγάλου Κυπρίου φιλοσόφου ἀποτελεῖ πάντα γιὰ τὸν μελετητὴ μιὰ νέα κάθε φορὰ πρόκληση. Καὶ σ' αὐτὴ τὴν πρόκληση ἀνταποκρίθηκε ὁ συγγραφέας ἐπιχειρώντας νὰ φωτίσει τὴν πρωταρχικὴ προσφορὰ τοῦ Ζήνωνος στὴ θεμελίωση τῆς Στοᾶς καὶ νὰ ἐπισημάνει τὴν παρουσία τῆς Ζηνώνειας φιλοσοφίας στοὺς διαδόχους καὶ στοὺς συνεχιστές της.

Παρακολουθώντας τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς μετέχουμε στὸν διάλογο τοῦ Ζήνωνος μὲ τὴν ὅλη Ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση, ποὺ ἀφορμᾶται ἀπὸ τοὺς Προσωκρατικούς, τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ φτάνει ἕως τοὺς συγχρόνους τοῦ Ζήνωνος Περιπατητικούς, Ἀκαδημεικούς, Μεγαρικούς, Κυνικούς, Σκεπτικοὺς καὶ Ἐπικουρείους. Τὸ πανόραμα αὐτὸ μᾶς παραδίδει ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς σὲ σταθερὴ κριτικὴ καὶ δημιουργικὴ ἀναμέτρηση μαζί τους, σ' ἕνα συνεχὴ συγχρωτισμὸ μὲ «τοὺς νεκρούς», ὅπως τοῦ συνέστησε τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν.

Οἱ ρίζες τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀναμφισβήτητα Ἑλληνικές, ὅπως Ἑλληνικὴ ἦταν καὶ ἡ καταγωγὴ ἀπὸ τὸ Κίτιον καὶ ἡ παιδεία τοῦ Ζήνωνος. Τὸ Κίτιον γίνεται κατὰ τὴν καίρια ἐκείνη στιγμή, κατὰ τὸ δεύ-

τερον ἥμισυ τοῦ Δ΄ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ἑστία πνευματικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία συνετέλεσε καὶ ὁδήγησε στὴν ἐγκαθίδρυση τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ζήνωνος στὴν Ἀθήνα, ποὺ ἐκυριάρχησε κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μὲ ἀκτινοβολία ἔκτοτε ἀληθινὰ οἰκουμενική.

Τὸ ἐμπόριο ἔφερε τὸν νεαρὸ Ζήνωνα στὴν Ἑλλάδα. Τὸ πλοῖο του, ὅμως, ἐναυάγησε στὸν Πειραιὰ καὶ ὁ ἴδιος «εὐπλόηκε» στὴν Ἀθήνα, κατὰ τὸν βιογράφο του. «Τὸ πνεῦμα τῆς Στοᾶς», γράφει ὁ Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλος, «ἀπετέλεσε τὴν φιλοσοφίαν ἢ μᾶλλον τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρὸ Χριστοῦ καὶ τοὺς δύο μετὰ Χριστὸν αἰῶνας.» Κατὰ τὸν Wilhelm Dilthey, ἡ φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ τῆς Στοᾶς ἄσκησε τὴν ἰσχυρότερη καὶ μονιμότερη ἐπίδραση στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος τῆς Δύσης. Ὁ G. Murray εἶπε ὅτι ὁ Στωκισμὸς εἶναι τὸ μεγαλειωδέστερο σύστημα ὀργανωμένης σκέψης ποὺ ἐδημιούργησε ποτὲ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου καὶ μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ ἐξ ἴσου φιλοσοφία καὶ θρησκεία.

Στὴ φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνος ὑπάρχει τὸ στοιχεῖο τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καθὼς καὶ ἡ ἀντίληψη τοῦ ἑνιαίου καὶ τῆς καθολικότητας τοῦ δικαίου, ποὺ διεκδικεῖ σήμερα ἡ ἰδιαιτέρα πατρίδα μας Κύπρος. Ὁ Ζήνων, ἐξ ἄλλου, πρῶτος καθιέρωσε τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀξίας στὴ ζωὴ καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀρετῆς. Καθῆκον εἶναι τὸ ἀπολύτως ὀρθὸν στὴν πράξη, καὶ κατόρθωμα ἡ ἐπιτέλεσή του. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς αὐτάρκης γιὰ τὴν εὐδαιμονία καὶ ὁδηγεῖ στὴν ἐπιθυμητὴ ἀταραξία μὲ ἀξιοπρέπεια. Ἐν τούτοις καὶ παρὰ ταῦτα, φαίνεται ὅτι ὁ Στωικὸς Ζήνων ἔθεσε ὁ ἴδιος τέρμα στὴ ζωή του σὲ ἡλικία ἐνενήντα πέντε χρόνων, ἀφοῦ ἀποποιήθηκε τιμὲς καὶ δόξες καὶ φροντίδες.

Εὐχαριστίες ἐκφράζω στὸν Καθηγητὴ Φιλοσοφίας μ. Κώστα Π. Μιχαηλίδη γιὰ τὴν ἐκπόνηση αὐτοῦ τοῦ πολύπτυχου σὲ ἔκταση καὶ ἑρμηνευτικὸ βάθος ἔργου, ποὺ ἄρχισε στὰ πλαίσια τοῦ ἐρευνητικοῦ του προγράμματος στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κύπρου, συνεχίστηκε στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν καὶ ὁλοκληρώθηκε μὲ τὴν ἔκδοση αὐτή, χωρὶς νὰ ἔχει τελικὰ ὁ ἴδιος τὴν ἱκανοποίηση νὰ τὸ δεῖ ἐκτυπωμένο. Ὁ Θεός, ὁ κατὰ τὸν μονοθεϊστὴ Ζήνωνα τὸν Κιτιέα δημιουργὸς ὅλου τοῦ παρόντος κόσμου, πατὴρ τῶν πάντων καὶ πύρινος νοῦς τοῦ κόσμου, τὸν ἀνήρπασε κατὰ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1998, πρὶν προλάβει νὰ ἑτοιμάσει καὶ τὸν δεύτερο τόμο τῆς φιλοσοφίας.

Πρέπον θεωρῶ εὐφήμως καὶ ἐδῶ νὰ ἀναφέρω τοὺς φίλους συνεργάτες ἐρευνητὲς Ἀνδρέα Λουκᾶ καὶ Ἔφη Χατζηαντωνίου-Δημοσθένους γιὰ τὴν ἐπιμελὴ πλούσια συγκομιδὴ ὑλικοῦ γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ὅλης *Ἀρχαίας Κυπριακῆς Γραμματείας*, περιλαμβανομένης, βεβαίως, τῆς φιλοσοφίας. Ἐπίσης, εὐχαριστῶ τὴ φιλόλογο Εὐαγγελία Σοφιανοῦ γιὰ τὴν πολύτιμη συμβολή της στὴ διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων.

Στὸ Ἵδρυμα **Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης** εὐγνωμοσύνη ἁρμόζει ἐσαεί.

Σεπτέμβριος 1999 ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΥ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ ἐργασία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη ἕλξη, ποὺ ἀσκοῦσε στὴ σκέψη μου ἡ στωικὴ φιλοσοφία καὶ συνάμα ἀπὸ κάποιο συναισθηματικὸ δεσμό, ποὺ ἀναπτύχθηκε μέσα μου σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸν ἱδρυτή της, τὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα, τοῦ ὁποίου ἡ καταγωγὴ ἀλλὰ καὶ ἡ προσωπικὴ περιπέτεια, ὁ τρόπος βίου, μοῦ ἐνέπνεαν μιὰν οἰκειότητα. Ἔτσι, ὕστερα ἀπὸ τὴ μελέτη μου *Ἡ στωικὴ ἔννοια τῶν λεκτῶν* (Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Φιλοσοφικὸν Παράρτημα, Λευκωσία 1985, σσ. 157-190), τὸ ἐνδιαφέρον μου στράφηκε ἐντονώτερα πρὸς τὸν Ζήνωνα καὶ ἐπεδίωξα νὰ ἐπιχειρήσω μιὰν ἀποτίμηση τῆς προσφορᾶς του προβαίνοντας σὲ μιὰ νέα κατάταξη τῶν σχετικῶν ἀποσπασμάτων, ποὺ τοῦ ἀποδίδονται, καὶ τῶν ἀναφορῶν στὴ διδασκαλία του, τὴ μετάφρασή τους καὶ τὸν ἑρμηνευτικό τους σχολιασμό. Μιὰ ἀνάλογη ἐμπειρία εἶχα μὲ τὴν ἔκδοση τῶν «Προσωκρατικῶν» (*Ἀρχαϊκοὶ Φιλόσοφοι*, Λευκωσία 1971, *Οἱ Προσωκρατικοί*, Ἀθήνα 1990), ποὺ ἀπετέλεσε μιὰ καθοριστικὴ γιὰ μένα ἐπικοινωνία μὲ τὶς πρωταρχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ. Ἡ ἀρχὴ συνάπτεται κατὰ κάποιο τρόπο μὲ τὸ τέλος.

Τὸ ἐγχείρημα εἶναι δυσχερέστατο, γιατὶ ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἕνα δοξογραφικὸ ὑλικό, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία καὶ ἡ γνησιότητα δημιουργεῖ προβλήματα καὶ ἀμφισβητήσεις. Ἐλάχιστα κείμενα σώθηκαν αὐτούσια ἀπὸ τὴ στωικὴ φιλοσοφία, μιὰ σειρὰ ἀποφθεγμάτων τοῦ Ἐπικούρου καὶ ὁ Ὕμνος στὸν Δία τοῦ Κλεάνθη. Τὰ ἄλλα παρατίθενται ἀποσπασματικὰ ἀπὸ μεταγενέστερους συλλογεῖς, συγγραφεῖς ἐπιτομῶν καὶ φιλοσόφους, ποὺ πρόσκεινται στὸν στωικισμὸ ἢ διατίθενται ἐχθρικὰ πρὸς αὐτόν. Σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὴ Στοὰ εἶναι βέβαια ὁ Κικέρων. Οἱ μαρτυρίες λοιπὸν ἐπιλέγονται κατὰ κανόνα ὑπὸ μορφὴ ἀποσπασμάτων ἀπὸ τέτοια μεταγενέστερα κείμενα. Ἡ συλλογὴ καὶ κατάταξή τους συνιστᾶ μιᾶ προσπάθεια σχεδιασμοῦ θεματικῶν ἑνοτήτων ἀπὸ θραύσματα κειμένων, ποὺ γεννοῦν πολλὰ ἐρωτηματικὰ καὶ ἀφήνουν πολλὰ κενά.

Στὸν τομέα τῆς συλλογῆς καὶ ἀξιολόγησης τῶν κειμένων ἤδη σημαντικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ ὑπῆρξε τὸ ἔργο τοῦ A.C. Pearson, *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, London, Cambridge University Press 1891, καὶ τὸ μνημειῶδες τοῦ Hans von Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, vol. I, *Zeno et Zenonis discipuli*, ed. pr. 1905, Stuttgart Teubner. Μιὰ νεώτερη ὡστόσο συλλογὴ κειμένων μὲ γερμανικὴ μετάφραση καὶ σχόλια μᾶς ἔδωσε σὲ τέσσερις τόμους ὁ Karlheinz Hülser, *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker*, Frommann-Holzboog 1987, ποὺ διανοίγει νέες προοπτικὲς στὴν ἀξιοποί-

ηση τῶν πηγῶν καὶ στὴ συμβολὴ τοῦ Ζήνωνα τοῦ Κιτιέα στὸν χῶρο τῆς στωικῆς διαλεκτικῆς. Ἄξια μνείας ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ συλλογὴ κειμένων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τοῦ C.J. De Vogel, *Greek Philosophy, a collection of texts*, Leiden E.J. Brill 1959, τῆς ὁποίας ὁ τρίτος τόμος εἶναι ἀφιερωμένος στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδο. Ἡ προσοχή μας ἐπίσης στρέφεται ἰδιαίτερα καὶ πρὸς τὴν ἔκδοση τῶν A.A. Long καὶ D.N. Sedley, *The Hellenistic philosophers*, Cambridge University Press 1987, σὲ δύο τόμους, μὲ μετάφραση τῶν πηγῶν καὶ φιλοσοφικὰ σχόλια στὸν πρῶτο καὶ τὰ κείμενα, σημειώσεις καὶ βιβλιογραφία στὸν δεύτερο. Θὰ ἀποτελοῦσε ὡστόσο παράλειψη, ἂν δὲν ἀναφερόμουν καὶ στὴν προσφορὰ τοῦ Κυριάκου Χατζηϊωάννου, ποὺ στὸ πολύτιμο ἔργο του *Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Πηγάς*, τόμος τρίτος, μέρος πρῶτο, Λευκωσία 1975, σσ. 44-209, δίνει μιὰ περιεκτικὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ζήνωνος προβαίνοντας σὲ μιὰ κατάταξη τῶν πηγῶν καὶ στὴ μετάφρασή τους.

Ἡ δική μου προσπάθεια ἀπέβλεψε στὴν ἀνασυγκρότηση, κατὰ τὸ δυνατόν, μιᾶς εὐρύτερης εἰκόνας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ζήνωνος καὶ στὴν κατάδειξη τῆς συμβολῆς του στὴ διαμόρφωση τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀρχαίας Στοᾶς, ποὺ ὑπῆρξε θεμελιώδης. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ δὲν δίστασα ἀφ' ἑνὸς νὰ εἶμαι ἐπιλεκτικὸς σχετικὰ μὲ πηγὲς ποὺ ἐπαναλαμβάνουν τὶς ἴδιες πληροφορίες καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ περιλάβω στὴ συλλογὴ κείμενα μὲ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο, ποὺ ὑποδηλώνουν προεκτάσεις μιᾶς ἀρχικῆς ζηνώνειας σύλληψης, ἐπιχειρώντας νὰ δείξω τὴν ἀναγκαία ἢ πιθανὴ προέλευσή τους ἀπ' αὐτήν.

Στοὺς πίνακες, στοὺς ὁποίους παραπέμπω, γίνεται ἀναφορά: (α) στὶς πηγές, ὅπως αὐτὲς ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ ἀριθμημένα ἀπὸ μένα ἀποσπάσματα, ἔτσι ὥστε νὰ φωτίζεται ὁ χῶρος τῆς προέλευσης τῶν κειμένων κατὰ συγγραφεῖς (πίνακας πηγῶν), (β) σὲ παραπομπὲς στὰ βασικὰ θέματα τῆς ζηνώνειας φιλοσοφίας ποὺ συντάσσονται μὲ βάση τοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους ἀλφαβητικὰ καταταγμένους, ὥστε νὰ διευκολύνουν τὸν μελετητὴ στὴν ἀναζήτησή τους (πίνακας θεμάτων) καὶ (γ) στὶς ἀντιστοιχίες τῶν κειμένων τῆς παρούσας συλλογῆς μὲ τὰ ἀποσπάσματα ἄλλων συλλογῶν (συσχετικὸς πίνακας). Ἡ ἀντιστοιχία ὡστόσο σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις εἶναι μόνο μερική. Τὰ ἀποσπάσματα μποροῦν ἔτσι νὰ ἐξετασθοῦν σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἐπεξεργασία, ποὺ προσφέρεται ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Τέλος παρατίθεται πίνακας φιλοσόφων, ποὺ ἀπαντοῦν στὰ κείμενα, μὲ βασικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τους.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ κατέστη δυνατὴ στὸ μέγιστό της μέρος στὰ πλαίσια τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖο ἀνέλαβα ὡς καθηγητὴς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Κύπρου, ποὺ ἐνίσχυσε πολλαπλῶς τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἔρευνας, στὶς βιβλιοθῆκες κυρίως τοῦ Μονάχου καὶ τῆς Στουτγάρδης, καὶ πρὸς τὸ ὁποῖο ὀφείλω πολλὲς εὐχαριστίες. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ εὐχαριστήσω τὸ Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀ-

καδημίας Ἀθηνῶν, τὴν Ἐποπτεύουσα Ἐπιτροπὴ καὶ τὴ Διευθύντριά του δρα Ἄννα Κελεσίδου, ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σαββατικῆς μου ἄδειας ἔθεσαν στὴ διάθεσή μου τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου, ὅπως καὶ τὸ Ἐρευνητικὸ Κέντρο «Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης» καὶ τὸν διευθυντή του καθηγητὴ κ. Ἀθανάσιο Ἀναγνωστόπουλο γιὰ τὴν τεχνικὴ βοήθεια, ποὺ μοῦ πρόσφεραν.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ἐπίσης ὀφείλω στὸ Ἵδρυμα «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης», ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἔκδοση τοῦ τόμου αὐτοῦ, καὶ στὸν κ. Πάτροκλο Σταύρου, ποὺ εἶχε τὴν ἔμπνευση καὶ τὴν πρωτοβουλία ἐκ μέρους τοῦ Ἱδρύματος τῆς προώθησης αὐτῆς τῆς ἔκδοσης καὶ τῆς ἔνταξής της στὴ σειρὰ τῆς Ἀρχαίας Κυπριακῆς Γραμματείας, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος [καὶ ὁ δεύτερος] τόμος ἔχει ἤδη δοθεῖ στὴ δημοσιότητα.

Ἀθήνα, Σεπτέμβριος 1997
ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Κύπριος φιλόσοφος Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ ἱδρυτὴς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, ἔθεσε τὰ θεμέλια ἑνὸς πνευματικοῦ κινήματος, ποὺ κυριάρχησε στὸν Ἑλληνικὸ πρῶτα καὶ ὕστερα στὸν Ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο γιὰ 600 ὁλόκληρα χρόνια. Ὁ Στωικισμὸς ἔτσι, μὲ πυρήνα τὸν στοχασμὸ τοῦ Ζήνωνος, ἀναπτύχθηκε ἀλλάζοντας μορφὲς καὶ ἀναδεικνύοντας πολλοὺς σχολάρχες κατὰ τὶς τρεῖς περιόδους τῆς ἐξέλιξής του. Ὡστόσο, σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιόδους ἡ παρουσία τῶν ἀρχῶν, ποὺ χάραξε ὁ Ζήνων, εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο ἐμφανής, ὁπωσδήποτε ὅμως καθοριστική. Μὲ κέντρο τὴν Ἀθήνα πρῶτα ἡ ἀρχαία Στοὰ μετακινεῖται ὕστερα, κατὰ τὴ μέση περίοδο, πρὸς τὸν ρωμαϊκὸ κόσμο, κι ἀρχίζει, χωρὶς νὰ ἀποβάλει τὸν ἑλληνικό της χαρακτήρα, νὰ ἐκλατινίζεται, γιὰ νὰ φτάσει στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ νὰ ἐκπροσωπεῖται πιὰ ἀπὸ Ρωμαίους κατ' ἐξοχὴν φιλοσόφους καὶ στοχαστές.

Στὴν προσπάθειά μας νὰ φωτίσουμε τὸ ἔργο τοῦ Ζήνωνος ἀπὸ νέες, κατὰ τὸ δυνατόν, σκοπιές, ἐλπίζουμε ἔστω καὶ ἔμμεσα νὰ δώσουμε δείγματα τῆς γόνιμης παρουσίας του καὶ μέσα στὶς μεταγενέστερες αὐτὲς φάσεις.

α) Ὁ βίος τοῦ Ζήνωνος

Ὁ Ζήνων, ὅπως ἀναφέρουν συγκλίνουσες μαρτυρίες,[1] γεννήθηκε στὸ Κίτιο τῆς Κύπρου καὶ ἦταν γιὸς τοῦ πλούσιου ἐμπόρου Μνασέα. Γιὰ τὴ δῆθεν φοινικική του καταγωγὴ γίνονται πολλὲς ἀναφορὲς σὲ διάφορους συγγραφεῖς.[2] Ἐν τούτοις οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δὲν εἶναι πειστικές. Ὁ Λουκιανὸς π.χ. μιλᾶ γιὰ Κυπρίους φιλοσόφους, ὑπονοώντας τὸν Ζήνωνα, ὡς νὰ πρόκειται γιὰ βαρβάρους, ὅπως μιλᾶ γιὰ τοὺς Σταγειρίτες, ποὺ θεωρεῖ βαρβάρους, ὑπονοώντας τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου, ὅτι ὁ Ζήνων καταγόταν ἀπὸ τὸ Κίτιο τῆς Κύπρου, πόλεως ἑλληνικῆς, ποὺ εἶχε Φοίνικες ἐποίκους, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι στηρίζει περισσότερο τὴν ἑλληνική του καταγωγή. Ὁ σκωπτικὸς ἐξ ἄλλου χαρακτηρισμὸς «*Φοινικίδιον*»[3] δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκληφθεῖ σοβαρά. Ὅπως σωστὰ παρατηρήθηκε, ἡ φιλοσοφικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξε γνήσια ἑλληνική.[4]

Γιὰ τὸ ἔτος τῆς γέννησης τοῦ Ζήνωνος οἱ πηγὲς δὲν εἶναι σύμφωνες. Ἡ ἐκτεταμένα ἐπικρατούσα γνώμη τῶν ἐρευνητῶν στὸ θέμα αὐτό, ὕστερα ἀπὸ τὴν κριτικὴ διόρθωση σχετικοῦ χωρίου τοῦ Διογένη Λαέρτιου[5], το-

ποθετεῖ τὴ γέννησή του περὶ τὸ 352 π.Χ. καὶ τὴν ἄφιξή του στὴν Ἀθήνα περὶ τὸ 331 π.Χ. Γιὰ τὴν ἄφιξή του στὴν Ἀθήνα καὶ τὴν προσέλευσή του στὴ φιλοσοφία ἀναφέρονται πολλά: ὅτι ὁ πατέρας του Μνασέας πολλὲς φορὲς πήγαινε στὴν Ἀθήνα ὡς ἔμπορος καὶ ἔφερνε στὸν Ζήνωνα βιβλία τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας, ὥστε αὐτὸς ἀπὸ παιδὶ νὰ ἀναπτύξει ἐνωρὶς ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλοσοφία. Ὅτι πῆγε ὁ ἴδιος ὁ Ζήνων στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἐμπορευθεῖ, τὸ πλοῖο ὅμως φορτωμένο πορφύρα ναυάγησε καὶ τότε τράπηκε πρὸς τὴ φιλοσοφία κι ἔγινε μαθητὴς τοῦ Κράτητος. Μάλιστα λέγεται ὅτι ἦταν ἤδη στὴν Ἀθήνα ὁ Ζήνων, ὅταν ἄκουσε γιὰ τὸ ναυάγιο τοῦ πλοίου του κι' ἐπαίνεσε τῆν τύχη λέγοντας: «*εὖ γε ποιεῖ ἡ τύχη προσελαύνουσα ἡμᾶς φιλοσοφίᾳ.*»[6] Ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιο τὸν Τύριο[7] ἀκόμα ἀναφέρεται, ὅτι, ὅταν ὁ Ζήνων ζήτησε ἀπὸ τὸ μαντεῖο τῶν Δελφῶν χρησμό, γιὰ νὰ μάθει τί πρέπει νὰ κάνει, γιὰ νὰ ζήσει ἄριστο βίο, ὁ θεὸς τοῦ ἀπάντησε: «*εἰ συγχρωτίζοιτο τοῖς νεκροῖς*». Κριτήριο λοιπὸν τοῦ βίου του θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἡ «συναναστροφὴ μὲ τοὺς νεκρούς», δηλ. μὲ τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση. Καὶ πράγματι ἡ ὅλη φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνος, χωρὶς βέβαια νὰ ὑποτιμοῦμε τὴν πρωτοτυπία της, ὑπῆρξε μιὰ προσπάθεια συνύφανσης σὲ ἑνότητα πολλῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων.

Στὴν Ἀθήνα ὁ Ζήνων ἦρθε σὲ ἐπαφὴ πρῶτ' ἀπ' ὅλα μὲ τὸν Κράτητα, τὸν κυνικὸ φιλόσοφο, στὸν ὁποῖο μαθήτεψε, χωρὶς ὡστόσο νὰ παραμείνει στὴ Σχολή του, γιατὶ τὸν ἀπώθησε, ὅπως φαίνεται, ἡ κυνική του ἀναισχυντία[8]. Ὅτι ὅμως ὑπέστη τὴν ἐπίδραση τοῦ Κράτητος μαρτυρεῖ καὶ ἡ πληροφορία, ὅτι τὴν *Πολιτεία* ὁ Ζήνων τὴν εἶχε γράψει «*ἐπὶ τῆς τοῦ κυνὸς οὐρᾶς*».[9] Φεύγοντας ἀπὸ τὸν Κράτητα ὁ Ζήνων στράφηκε καὶ πρὸς ἄλλους δασκάλους, πρῶτα τὸν Μεγαρικὸ Στίλπωνα, ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν Κυνικῶν ἀλλὰ ἦταν ὁ μόνος ἀπὸ τὴ σχολὴ αὐτὴ ποὺ ἀσχολεῖτο μὲ θέματα ἠθικά.[10] Ἐπίσης ἄκουσε τὸν Μεγαρικὸ Διόδωρο τὸν Κρόνο, κοντὰ στὸν ὁποῖο κατάγινε μὲ τὴ μεγαρικὴ διαλεκτικὴ κι' ἔγινε φίλος μὲ τὸν μαθητή του Φίλωνα. Τέλος σχετίστηκε μὲ τοὺς ἐξέχοντες φιλοσόφους τῆς Ἀκαδημίας, τὸν Ξενοκράτη, ποὺ θεωρεῖται ὅτι πρῶτος διετύπωσε τὴ διαίρεση τῆς φιλοσοφίας σὲ διαλεκτική, φυσική, καὶ ἠθική, καὶ κυρίως τὸν Πολέμωνα, ποὺ ἀπὸ τὸ 315-14 προΐστατο τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας.[11] Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ζήνων θὰ γνώρισε καὶ τὴν ἄλλη παλαιότερη καὶ σύγχρονή του φιλοσοφία καὶ ἔτρεφε ἰδιαίτερη ἀγάπη πρὸς τὸν Ἡράκλειτο.[12] Βαθμιαῖα ἄρχισε ὁ Ζήνων τὴ διδακτική του δραστηριότητα ἐπιλέγοντας ὡς χῶρο τὴν Ποικίλη Στοά, ποὺ ὀνομαζόταν ποικίλη ἀπὸ τὶς ζωγραφιὲς τοῦ Πολύγνωτου. Ἡ στοὰ αὐτὴ ἦταν ἕνας χῶρος δημόσιος, ἀργότερα ὅμως παραχωρήθηκαν στὸν Ζήνωνα καὶ ἄλλοι εἰδικοὶ χῶροι. Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς Στοᾶς πῆραν οἱ ὀπαδοί του τὴν ἐπωνυμία «Στωικοί».

Τὸ ἁπλὸ καὶ εὐκοινώνητο τοῦ χαρακτήρα τοῦ Ζήνωνος καὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴ φιλοσοφία[13] κέρδισαν τὴ γενικὴ ἀναγνώριση. Ἔτσι ἡ Σχολὴ ἀναπτύχθηκε προσελκύοντας ἕνα πλῆθος μαθητῶν, χωρὶς αὐστηρὴ συνο-

χή, μὲ διάδοχο στὴ διεύθυνσή της τὸν Κλεάνθη καὶ ἀργότερα τὸν Χρύσιππο.

Ἀνάμεσα στοὺς μαθητὲς τοῦ Ζήνωνος διακρίνονται ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κλεάνθη τὸν Ἄσσιο, ποὺ ἀναφέραμε, ὁ Περσαῖος ὁ Κιτιεύς, ὁ Ἀρίστων ὁ Χῖος, ὁ Φιλωνίδης ὁ Θηβαῖος, ὁ Ἡριλλος ὁ Καρχηδόνιος, ὁ Διονύσιος, ποὺ ὀνομάστηκε «*ὁ μεταθέμενος*», γιατὶ μεταπήδησε στὴν Ἡδονικὴ Σχολή, ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανὸς καὶ ὁ Χρεμωνίδης. Ἀναφέρονται ἐπίσης ὁ Κάλλιππος ὁ Κορίνθιος, ὁ Ποσειδώνιος ὁ Ἀλεξανδρινός, ὁ Ἀθηνόδωρος ὁ Σολεὺς καὶ ὁ Ζήνων ὁ Σιδόνιος.[14]

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περίπτωση τοῦ Περσαίου, τοῦ Χρεμωνίδη καὶ τοῦ Σφαίρου γιὰ τοὺς πολιτικούς των δεσμούς. Ὁ Ζήνων καλλιέργησε τὴ φιλία μὲ τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονο, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης ὀπαδός του.[15] Δεσμοὺς ἐπίσης μὲ τὸν Ἀντίγονο ἀνέπτυξε καὶ ὁ προσφιλὴς μαθητής του Περσαῖος ὁ Κιτιεύς, ἀφοῦ ὑπῆρξε σύμβουλος τοῦ Ἀντιγόνου καὶ ἐκπαιδευτὴς τοῦ γιοῦ του στὴν Πέλλα καὶ πέθανε ὑπερασπίζοντας ὡς Μακεδόνας στρατηγὸς τὴν Κόρινθο ἐνάντια στὸν Ἄρατο τὸν Σικυώνιο. Ἀντίθετα ὁ Χρεμωνίδης συμμαχώντας μὲ τοὺς Πτολεμαίους καὶ τὴ Σπάρτη συντάχθηκε μὲ τὴν ἀντιμακεδονικὴ πολιτικὴ παράταξη τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ Σφαῖρος ὑπῆρξε ἐκπαιδευτὴς τοῦ Σπαρτιάτη βασιλιᾶ Κλεομένη καὶ διεδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὰ πράγματα τῆς Σπάρτης. Αὐτὸ ἀποδεικνύει, ὅπως σωστὰ παρατηρήθηκε[16], ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ Στωικισμός, παρὰ τὶς φιλομακεδονικὲς τάσεις τοῦ ἱδρυτῆ του, ὑπηρέτησε πολλὲς πολιτικὲς παρατάξεις καὶ κινήματα, ἔτσι ὥστε ἀργότερα διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν Παναίτιο σὲ μιὰ φιλοσοφία τῶν Ρωμαίων ἀρχόντων.

Ὁ Ζήνων παρέμεινε στὴν Ἀθήνα, δὲν ἀρνήθηκε ὅμως ποτὲ τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὸ Κίτιο, ἀλλὰ τὴ διαβεβαίωνε ἀπερίφραστα[17]. Γι' αὐτὸ κι' ὁ Πλούταρχος[18] ἀναφέρει, ὅτι τόσο ὁ Ζήνων ὅσο καὶ ὁ Κλεάνθης δὲν θέλησαν νὰ γίνουν Ἀθηναῖοι πολίτες, γιὰ νὰ μὴ φανοῦν ὅτι ἀδικοῦν τὶς πατρίδες των. Ἄνθρωπος λιτὸς καὶ ἐγκρατὴς στὴ δίαιτά του, μὲ λεπτὴ σωματικὴ διάπλαση, αὐτάρκης καὶ σώφρων ὁ Ζήνων ἄσκησε στὴν πράξη τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀρετή. Πολλὰ ἀνέκδοτα καὶ στίχοι ἀναφέρονται σ' αὐτὸν τὸν ἁπλὸ καὶ αὐστηρὸ τρόπο ζωῆς, ποὺ διῆγε.[19]

Ὁ Ζήνων πέθανε σὲ προχωρημένη ἡλικία στὴν Ἀθήνα. Ὁ παραδιδόμενος θάνατός του ὕστερα ἀπὸ ἕνα κτύπημα στῆ γῆ καὶ μὲ ἠθελημένη ἀσιτία ἢ πνιγμὸ θυμίζει τὴν «*εὔλογον ἐξαγωγὴν*» τῶν Στωικῶν.[20] Γιὰ τὴ μεγάλη του πνευματικὴ προσφορὰ καὶ τὴν ἀρετή του οἱ Ἀθηναῖοι τὸν τίμησαν, ἐνῶ ζοῦσε, μὲ ψήφισμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὸν στεφάνωσαν μὲ χρυσὸ στεφάνι καὶ ἀποφάσισαν νὰ κτίσουν τὸν τάφο του στὸν Κεραμεικὸ μὲ δημόσια δαπάνη. Μιὰ πράξη, ποὺ πηγάζει ἀναμφίβολα ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ἔγινε ὅμως καὶ μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Ἀντιγόνου.[21]

β) Τὸ ἔργο τοῦ Ζήνωνος

(1) ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ:

Τὸ πρῶτο ὅπως φαίνεται, σύγγραμμα τοῦ Ζήνωνος εἶναι ἡ *Πολιτεία*, ποὺ ἔγραψε ὅταν ἦταν ἀκόμα μαθητὴς τοῦ Κράτητος, γι' αὐτὸ καὶ εἶπαν ἀστειευόμενοι, ὅτι τὴν ἔγραψε «*ἐπὶ κυνὸς οὐρᾶς*», δηλ. στὴν οὐρά, στὴν ἄκρη τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος[22] ἀναφέρει καὶ τὰ ἀκόλουθα ἔργα τοῦ Ζήνωνος: *Περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου*, *Περὶ ὁρμῆς ἢ περὶ ἀνθρώπου φύσεως*, *Περὶ παθῶν*, *Περὶ τοῦ καθήκοντος*, *Περὶ νόμου*, *Περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας*, *Περὶ ὄψεως*, *Περὶ τοῦ ὅλου*, *Περὶ σημείων*, *Πυθαγορικά*, *Καθολικά*, *Περὶ λέξεων*, *Προβλημάτων ὁμηρικῶν πέντε*, *Περὶ ποιητικῆς ἀκροάσεως*. Ἐπίσης προστίθενται: *Τέχνη*, *Λύσεις δύο*, *Ἀπομνημονεύματα Κράτητος*, *Ἠθικά*, *Διατριβαί*, *Εἰς Ἡσιόδου Θεογονίαν*, *Περὶ λόγου*, *Περὶ οὐσίας*, *Περὶ φύσεως* καὶ *Χρεῖαι*.

Στὴν *Πολιτεία* του ὁ Ζήνων ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ σύσταση τῆς ἰδανικῆς πολιτείας, ποὺ εἶναι μιὰ πολιτεία «*σπουδαίων*», δηλ. ἀληθινὰ σοφῶν, ἀληθινὰ φίλων καὶ ἐλευθέρων ἀνθρώπων.[23] Ἡ πολιτεία δὲν νοεῖται ὡς μία πόλις ἀλλὰ ὡς μία κοσμόπολις, στὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι συμπολίτες καὶ ὑπάρχει σ' αὐτὴν ἕνας κοινὸς βίος καὶ μία τάξη.[24] Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἔργα ὁ κατάλογος ποὺ ἀναφέραμε δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε πλήρης καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ καθενὸς δὲν μπορεῖ, λόγῳ ἐλλιπῶν μαρτυριῶν, νὰ καθορισθεῖ μὲ ἀκρίβεια. Τὸ *Περὶ λόγου* θὰ πρέπει νὰ εἶναι σύγγραμμα λογικῆς, μνημονεύεται δὲ σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴν τριμερὴ διαίρεση τῆς φιλοσοφίας[25]. Τὸ *Περὶ ὅλου* θὰ περιεῖχε τὴν κοσμογονία[26] καὶ σ' αὐτὸ πιθανὸν νὰ ὑπάγονται καὶ τὰ ἔργα *Περὶ φύσεως* καὶ *Περὶ ἀνθρώπου φύσεως*. Στὸ *Περὶ οὐσίας* γινόταν ἀναφορὰ στὶς πρῶτες ἀρχὲς καὶ στὴ διάκριση τοῦ λόγου ὡς ἐνεργητικῆς, μορφοποιητικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ὕλης ὡς παθητικῆς[27]. Στὸ *Περὶ παθῶν* διακρίνονταν οἱ κατηγορίες τῶν παθῶν καὶ στὸ *Περὶ καθήκοντος*[28] καθοριζόταν τὸ καθῆκον ὡς «*τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ*», ποὺ ἐκτείνεται τόσο στοὺς ἀνθρώπους ὅσο καὶ στὰ ἄλογα ζῶα. Τέλος, τὰ συγγράμματα τοῦ Ζήνωνος *Ὁμηρικὰ προβλήματα* καὶ *Εἰς Ἡσιόδου Θεογονίαν* ἀποτελοῦν παρατηρήσεις τοῦ φιλοσόφου στὰ κείμενα ποιητῶν. Γενικὰ πολλὰ συγγράμματα, ὅπως παραδίδονται μὲ τοὺς τίτλους των, ἀφήνουν ἀνοικτὰ ἀναπάντητα ἐρωτήματα γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ περιεχόμενό τους, ἐπειδὴ μᾶς λείπουν ἐπαρκεῖς μαρτυρίες.[29]

(2) Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ:

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ διδασκαλία τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, δὲν πρέπει νὰ δοῦμε ἁπλῶς τὸν ἐκλεκτικό της χαρακτήρα, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀναγνωρίσουμε, ἀποβάλλοντας τὴν κλασσικιστικὴ προκατάληψη περὶ ἐκλεκτισμοῦ, ὡς μιὰ πρωτότυπη φιλοσοφία. Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὸν πυρήνα της,[30] ποὺ συγκροτεῖ ὡς συνέχουσα ἀρχὴ τὴ φιλοσοφία

τοῦ Ζήνωνος σ' ἕνα ἐνιαῖο σύστημα ὄχι τόσο θεωρητικὸ ὅσο κυρίως εὔχρηστο γιὰ τὴ διαπόρευση τοῦ βίου. Ἡ Στωικὴ φιλοσοφία, ὅπως τὴν ἐνέπνευσε ὁ ἱδρυτής της, ἦταν κατ' ἐξοχὴν μιὰ φιλοσοφία ἐμπρακτης διαμόρφωσης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Γιατὶ ὁ Ζήνων ζώντας σὲ μιὰ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἀρχαία πόλις ὡς μιὰ ἀνθρώπινη πολιτικὴ ἑνότητα εἶχε χάσει τὴ λειτουργική της ὑπόσταση, ἀποβλέπει μὲ τὴ φιλοσοφία του στὴν ἐξασφάλιση μιᾶς σχεδίας βίου. Ἡ σχεδία αὐτὴ ἀπευθύνεται ἀφ' ἑνὸς στὸν καθένα ἔχοντας ὡς πρότυπό της τὸν σπουδαῖο, ποὺ εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀποδεσμευμένος ἀπὸ τὰ γύρω του, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐντάσσει τὸ ἄτομο στὸν μεγάλο χῶρο ὄχι τῆς συγκεκριμένης πόλης ἀλλὰ τῆς πολιτείας τοῦ κόσμου.

Σ' αὐτὴ τὴ ζηνώνεια φιλοσοφικὴ σχεδία βίου προέχουσα θέση ἔχει ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου, ποὺ ἁπλώνεται σ' ὅλους τοὺς χώρους τῆς σκέψης του. Ὁ Ζήνων ἀναφέρεται[31], ὅτι πρῶτος αὐτὸς διέκρινε στὸ ἔργο του *Περὶ λόγου* τὸν λόγο τῆς φιλοσοφίας σὲ τρία μέρη: *τὸ φυσικόν, τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ λογικόν*. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἔχει βέβαια καταγωγὴ παλαιότερη, ποὺ ἀνάγεται στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς πρώτους μαθητὲς τοῦ Πλάτωνος. Τὴν ἄρρηκτην, ὀργανικὴν ἑνότητα αὐτῶν τῶν μερῶν ὁ Ζήνων καὶ οἱ ἄλλοι Στωικοὶ τὴν παρομοίαζαν μὲ ζῶο, τοῦ ὁποίου τὰ νεῦρα καὶ τὰ ὀστὰ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ λογικό, τὰ σαρκωδέστερα μέρη πρὸς τὸ ἠθικὸ καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ φυσικό. Ἢ μὲ τὸ αὐγό, τοῦ ὁποίου τὸ κέλυφος εἶναι τὸ λογικό, τὸ ἀσπράδι τὸ ἠθικὸ καὶ ὁ κρόκος τὸ φυσικό.

Ἂν στόχος τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν Ζήνωνα εἶναι τὸ «*ὀρθὸν ἔχειν τὸν λόγον*»[32], τότε ὁ Ζήνων μιλώντας γιὰ τὰ μέρη τοῦ λόγου ἀναφέρεται στὰ στοιχεῖα του, στὴ συναρμογὴ καὶ τὴν ἀκολουθία τους.[33] Ὁ λόγος ὅμως εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ πρόταση, ποὺ ἐκφράζει ἕνα νόημα[34]. Ἔτσι ἡ φιλοσοφία φαίνεται νὰ ἀφορμᾶται στὸν Ζήνωνα ἀπὸ τὴν κατανόηση τοῦ λόγου, ποὺ ἀποτελεῖ θέμα τῆς διαλεκτικῆς ὡς ἐπιστήμης «*ἀληθῶν καὶ ψευδῶν καὶ οὐδετέρων*». Μέσα στὸ χῶρο τοῦ λόγου ξετυλίγεται ἡ στωικὴ ἀναφορικὴ σχέση σημαίνοντος-σημαινομένου-τυγχάνοντος, ποὺ πρέπει νὰ ἔχει ἀφορμηθεῖ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα[35] καὶ ποὺ φανερώνει τὴ συνυφή, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ γλώσσα, τὴ σκέψη καὶ τὸν κόσμο, ἀφοῦ τὸ *σημαῖνον*, δηλ. τὸ φωνητικὸ σημεῖο, παραπέμπει στὸ *σημαινόμενον*, τὸ λεκτὸ νόημα, κι' αὐτὸ πάλι στὸ πράγμα, δηλ. αὐτό, ποὺ συμβαίνει στὴν πραγματικότητα, τὸ *τυγχάνον*. Τὸ παράδειγμα τοῦ κήπου μὲ τὸ περίφραγμα φανερώνει τὴν περιεκτική, συνέχουσα δύναμη καὶ λειτουργία τῆς διαλεκτικῆς, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν Ζήνωνα, ἀναφερόμενη στὸν κόσμο ὡς ἕνα σύστημα σημαντικῶν ἀναπαραστάσεων παραπέμπει στὰ ἴδια τὰ συμβαίνοντα, μέσα στὰ ὁποῖα δρᾶ ὁ δημιουργικὸς λόγος, ὁ ὁποῖος διήκει διὰ μέσου ὅλων (φυσικὴ) καὶ ποὺ ὡς πρακτικὸς κανόνας ρυθμίζει τὸν ἀνθρώπινο βίο (ἠθική).

Ὁ Ζήνων ἀφορμᾶται λοιπὸν ἀπὸ τὸν λόγο καὶ τὰ μέρη του καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀφόρμηση μερικοὶ ἑρμηνευτὲς[36] βλέπουν τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἀντισθένη, ποὺ ἀντικατέστησε τὴ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ ἀναγωγὴ στὴ ζωντανὴ

γνώση μὲ τὴν «*ὀνομάτων ἐπίσκεψιν*», τὴ διερεύνηση τῶν λέξεων, ποὺ ὡς ἀληθινὲς λέξεις δηλώνουν τὰ πράγματα. Ὁ Ζήνων προχωρεῖ ὡστόσο στὴ θεμελίωση τῆς γνώσης μὲ τὸν καθορισμὸ τῆς «*φαντασίας*». Μὲ τὸν ὅρο «*φαντασία*» ὁ Ζήνων ἐννοοῦσε τὴν παράσταση καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς παράστασης. Ἡ «*φαντασία*» εἶναι, σύμφωνα μ' αὐτόν, μιὰ «*τύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ*»[37], δηλ. μιὰ ἐκτυπωτικὴ ἀπεικόνιση πάνω στὴν ψυχὴ τοῦ περιεχομένου τῆς αἴσθησης, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό της. Αὐτὸ σημαίνει, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ ἄποψη περὶ «*φαντασιῶν*»[38], οἱ ὁποῖες ἔρχονται καὶ στὸν ὕπνο, ὅτι ἡ φαντασία, ὅπως τὴ συλλαμβάνει ὁ Ζήνων, σχετίζεται μὲ τὸ κατ' αἴσθησιν πραγματικὸ ἀντικείμενό της ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ αἴτιο συνυπάρχει μὲ τὸ «*οὗ αἴτιον*».[39] Ἕνα πρόβλημα εἶναι ἂν μὲ τὴν «*τύπωσιν*» αὐτὴν ὁ Ζήνων ἐννοοῦσε μιὰ ἐκτύπωση «*κατ' ἐσοχήν τε καὶ ἐξοχήν*»[40], ὅπως τὴν παραδίδει ὁ Κλεάνθης κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς σφραγίδας, ἢ μιὰν «*ἑτεροίωσιν ἢ ἀλλοίωσιν*», ὅπως τὴν ἑρμηνεύει ὁ Χρύσιππος προβάλλοντας ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς «*τυπώσεως*». Ὁ Ζήνων φαίνεται ὅτι ἔκαμε χρήση τῆς ἰδέας τῆς τυπώσεως ὄχι ὅμως κυριολεκτικά, ὅπως τὴν ἐκλαμβάνει κατὰ τρόπο ἀφελέστερο ὁ Κλεάνθης, ἀλλὰ μεταφορικὰ-παραστατικὰ κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὁ Ζήνων ἔδειχνε καὶ τὶς φάσεις τῆς γνώσης μὲ τὴν κίνηση τοῦ χεριοῦ.[41]

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ζήνων δὲν ἀρκεῖται στὴ δήλωση τῆς παράστασης ὡς μιᾶς «*τυπώσεως*», ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει «*κατάληψιν*»[42]. Μιὰ παράσταση, ποὺ ἀναγνωρίζεται ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της ὡς δηλωτικὴ τοῦ ἀντικειμένου, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται, ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα «*καταληπτικὴ φαντασία*». Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ χωρίο ποὺ παραθέτει ὁ Σέξτος[43]: «Παράσταση καταληπτικὴ εἶναι ἐκείνη, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο, συμφωνεῖ μὲ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καὶ εἶναι τυπωμένη καὶ σφραγισμένη (στὴν ψυχὴ) κατὰ τρόπο, ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ἀπὸ ἕνα μὴ πραγματικὸ (*ὑπάρχον*) ἀντικείμενο». Παρατηροῦμε δηλ. ἐδῶ, ὅτι στὴ θέση τῆς παθητικῆς ἀποδοχῆς τῆς παράστασης –«*τυπώσεως*»– παρεμβαίνει μιὰ ἐνεργητικότερη στάση τῆς ψυχῆς, ἡ καταληπτική, μὲ τὴν ὁποία ἡ παράσταση δὲν ἀποτυπώνεται ἁπλῶς ἀλλὰ καταλαμβάνεται ὡς παράσταση ἑνὸς πραγματικοῦ ἀντικειμένου. Ὁ Ζήνων χρησιμοποιοῦσε τὸν ὅρο «*συγκατάθεσις*» ὁρίζοντας, ὅτι ἡ κατάληψις εἶναι «*φαντασίας καταληπτικῆς συγκατάθεσις*»,[44] δηλαδὴ ἡ κατάληψις στὴν περίπτωση τῆς παράστασης εἶναι μιὰ συγκατάθεση γιὰ τὴν παράσταση ὡς ἀναφερόμενη σὲ κάτι πραγματικό. Ὁ Κικέρων[45] ἀποδίδει στὸν Ζήνωνα τὴν παραστατικὴ ἀπεικόνιση τῶν σταδίων τῆς γνώσης, ποὺ γίνεται μὲ τὴν κίνηση τῆς παλάμης τοῦ χεριοῦ: ἡ ἀνοικτὴ παλάμη εἶναι ἡ παράσταση (φαντασία), ἡ παλάμη μὲ κλειστὰ τὰ δάκτυλα εἶναι ἡ συγκατάθεσις, ἡ ἐντελῶς κλειστὴ σὲ πυγμὴ παλάμη εἶναι ἡ κατάληψις. Τέλος, ὅταν μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι πιάνουμε στέρεα τὸ δεξὶ κλειστὸ χέρι, τότε ἔχουμε τὴν ἐπιστήμη. Ὁ Pohlenz[46] ὑποστηρίζει, ὅτι ἀνάμεσα στὸν Ζήνωνα καὶ

τὸν Χρύσιππο ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ ποιά εἶναι τὰ κριτήρια μιᾶς παράστασης. Ὁ Ζήνων, σύμφωνα μ' αὐτόν, ἰσχυριζόταν ὅτι ἡ «*κατάληψις*» γίνεται μὲ παρέμβαση τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος συγκατατίθεται, ὅταν οἱ ὅροι μιᾶς «*καταληπτικῆς φαντασίας*» ἐκπληρώνονται. Ἀντίθετα ὁ Χρύσιππος δὲν δεχόταν δύο διαφορετικὲς δυνάμεις, τὴν παραστατικὴ καὶ τὸν λόγο, ἀλλὰ μιὰν ἑνιαία διεργασία, ἐφ' ὅσον μιὰ «*καταληπτικὴ φαντασία*» θὰ συνεπαγόταν καὶ τὴ συγκατάθεση γιὰ τὴν ἀλήθεια της. Ἡ διάκριση στὴ χρήση τῶν ὅρων, ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τοῦ ὅρου «*κατάληψις*» καὶ ἀπὸ τὸν Χρύσιππο τοῦ ὅρου «*καταληπτικὴ φαντασία*», πιθανὸν νὰ εἶναι ὀρθή, ὡστόσο τοῦτο δὲν συνεπάγεται καὶ διαφορὰ ἑρμηνείας, διότι δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴ χρήση τοῦ λόγου ὡς παρεμβαίνοντος στὴν περίπτωση τῆς παράστασης. Ὅπως βλέπουμε στὸ χωρίο τοῦ Σέξτου[47], εἶναι ἡ ἴδια ἡ κατάληψις, ποὺ συνιστᾶ τὴν συγκατάθεσιν γιὰ μιὰ παράσταση ἀναφερόμενη σὲ κάτι πραγματικό. Κριτήριο θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἐνάργεια τῆς παράστασης[48].

Ὁ λόγος φαίνεται νὰ παρεμβαίνει, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα, στὴν περίπτωση τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη ἀποτελεῖ «*κατάληψιν ἀσφαλῆ καὶ ἀμετακίνητον ὑπὸ λόγου*».[49] Πέρ' ἀπὸ τὴν ἐνάργεια λοιπὸν τῆς παράστασης, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν «*καταληπτικὴν φαντασίαν*», ἡ ἀληθινὰ στερεωμένη γνώση δὲν κατακτᾶται μὲ τὸν λόγο ἀπὸ κανένα ἄλλο παρὰ μόνον ἀπὸ τὸν σοφό.[50] Ὁ λόγος τώρα ἀποτελεῖ κριτήριο γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὸ ἀμετάπτωτο τῆς κατάληψης τῶν παραστάσεων. Εἶναι λοιπὸν στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἡ συγκατάθεσις γίνεται ἀπὸ τὸν λόγο, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ λογικὰ κρίνουσα ἀρχή. Ἡ «*φαντασία*», ὄντας κατ' ἐξοχὴν ἡ κατ' αἴσθησιν παράσταση, δὲν εἶναι «*φάντασμα*». Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ὅρος «*φάντασμα*», ὅπως τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Ζήνων, ἔχει φαίνεται δύο σημασίες: (α) *φάντασμα* = παράσταση ὀνείρου[51] καὶ (β) *φάντασμα* = «*ἐννόημα*», δηλ. γενικὴ παραστατικὴ εἰκόνα, «*φάντασμα διανοίας*»[52] (Vorstellungsgebilde, mental picture), ὅπως ἄνθρωπος, ἵππος κτλ. Αὐτὰ τὰ «*ἐννοήματα*», τὰ ὁποῖα ὁ Πλάτων ὀνομάζει ἰδέες, δὲν ἀφορμῶνται ἀπὸ ἀντικείμενα τῆς αἴσθησης καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχουν πραγματικὴν ὑπόσταση, ἀλλὰ ὑπάρχουν μόνο μέσα στὴ συνείδησή μας καὶ εἶναι «*ὡσανεὶ ὄντα*»[53], κάτι ποὺ πάει νὰ μοιάσει μὲ ὄντα, δὲν εἶναι ὅμως ὄντα, γιατὶ πραγματικὰ ὄντα εἶναι τὰ ἄτομα. Τὰ ἐννοήματα τείνουν πρὸς τὶς γενικὲς ἔννοιες καὶ συνδέονται μὲ ὅ,τι οἱ Στωικοὶ ὀνόμαζαν «*προλήψεις*», δηλαδὴ ἐκ φύσεως καταβολές, ποὺ ἀναπτύσσονται μὲ τὴν ἐμπειρία καὶ τὸν λόγο σὲ γενικὲς ἔννοιες. Ἡ πρόληψις ὁρίζεται ὡς «*ἔννοια φυσικὴ τῶν καθόλου*» κι' αὐτό, ὅπως σωστὰ παρατηρήθηκε[54], ἀντιτίθεται στὴ διατύπωση τῆς χαρακτηριστικῆς ἰδιότητας (*ἰδίου ἀπόδοσις*), ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ ὁρισμοῦ. Ἡ πρόληψις εἶναι λοιπὸν μιὰ ὄχι ἀκόμα ἀνεπτυγμένη ἔννοια σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν συλλαμβανόμενο μὲ λόγον ὁρισμό.

Τὰ «*ἐννοήματα*» μᾶς παραπέμπουν σ' αὐτό, ποὺ οἱ Στωικοὶ ὀνόμασαν

«*λεκτά*». Ἡ ἀλήθεια ἢ ὄχι μιᾶς παράστασης τελικὰ κρίνεται ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς καὶ ὅπως φαίνεται ἤδη καὶ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα στὸ ἐπίπεδο τοῦ λεκτοῦ, δηλ. τῆς λεκτικῆς ἔκφρασης, ποὺ ἀντιστοιχεῖ –ἵσταται κάτω ἀπὸ– μιὰ λογικὴ παράσταση («*φασὶ δὲ τὸ λεκτὸν εἶναι τὸ κατὰ φαντασίαν λογικὴν ὑφιστάμενον*»).[55] Λογικὴ φαντασία εἶναι κάθε παράσταση, ποὺ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ, νὰ ἀρθρωθεῖ σὲ λόγο καὶ νὰ ἀνακοινωθεῖ. Μὲ τὴ θεωρία τῶν λεκτῶν, ποὺ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸν Χρύσιππο, εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν νὰ ἔχει τὶς ἀρχές της στὸν Ζήνωνα, εἰσερχόμαστε στὴν περιοχὴ τῆς στωικῆς λογικῆς καὶ τῆς θεώρησης τῆς γλώσσας, στὶς ὁποῖες οἱ σύγχρονοι μελετητὲς τῆς λογικῆς ἀπέδωσαν ἰδιαίτερη σημασία.

Μελετώντας τὴ γλώσσα ὁ Ζήνων παρετήρησε, ὅτι ἡ φωνὴ εἶναι «*ἀὴρ πεπληγμένος*», ἀέρας ποὺ πλήττεται. Ἡ ἀνθρώπινη φωνὴ ὅμως εἶναι ἔναρθρη καὶ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴ διάνοια. Ἂν ἡ φωνὴ συνιστᾶ μιὰ λέξη, τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποτελέσει ἕνα λόγο, γιατὶ ὑπάρχει καὶ ἡ λέξη χωρὶς σημασία ὅπως «*βλίτυρι*», ἐνῶ ὁ λόγος σημαίνει πάντα κάτι, π.χ. «*ἡμέρα ἐστί*». Μὲ τὸν λόγο λέγονται τὰ πράγματα, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάζονται λεκτά[56]. Ἔτσι ἔχουμε:

α. Τὸ φωνητικὸ στοιχεῖο τοῦ λόγου, τὴ φωνή, ὅπως π.χ. Δίων, ποὺ εἶναι τὸ «*σημαῖνον*».

β. Αὐτὸ ποὺ δηλώνει ἡ φωνή, τὸ νόημα τῆς λέξης, ποὺ συλλαμβάνουμε μὲ τὴ διάνοια καὶ ποὺ εἶναι τὸ «*σημαινόμενον*» καὶ

γ. Τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, ποὺ δηλώνει τὸ νόημα τῆς λέξης, δηλ. ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος Δίων, ποὺ εἶναι τὸ «*τυγχάνον*.[57]

Τὰ λεκτά, ποὺ εἶναι πιθανὸν ὁ ἴδιος ὁ Ζήνων νὰ εἰσήγαγε στὴ στωικὴ φιλοσοφία[58] ὡς συνέπεια τῆς θεωρίας του γιὰ τὰ «*ἐννοήματα*», διαφέρουν ἀπὸ τὰ τελευταῖα, γιατὶ αὐτὰ δὲν εἶναι ἁπλὲς νοητικὲς εἰκόνες ἀλλὰ κάτι ποὺ «*ὑφίσταται*, ὑπάρχει δηλ. κάτω ἀπὸ τὴ λογικὴ εἰκόνα συνοδεύοντάς την. Ἀνάμεσα λοιπὸν στὴν παράσταση (*φαντασία*), ποὺ εἶναι ὑποκειμενική, καὶ τὸ ἀντικείμενο ποὺ παριστᾶ (*τὸ τυγχάνον*), παρεμβαίνει κάτι «*μέσον*», δηλ. κάτι ποὺ μεσιτεύει ἀνάμεσά τους καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ μιλοῦν τὴν ἴδια γλώσσα, κι' αὐτὸ εἶναι τὸ λεκτόν. Τὰ λεκτὰ καθιστοῦν δυνατὴ τὴν ἀνακοίνωση τῶν πραγμάτων, γι' αὐτὸ ὑπάρχει μιὰ κοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ μετέχουν τοῦ λόγου.[59] Χαρακτηριστικὸ τῶν λεκτῶν, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ λογική, εἶναι ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀτομικὲς καὶ ὄχι γενικὲς προτάσεις (*ἀξιώματα*), διότι τοὺς Στωικοὺς ἐνδιαφέρουν τὰ ἀτομικὰ ὄντα, ποὺ εἶναι πραγματικά, ἐνῶ οἱ γενικὲς ἔννοιες ἀποτελοῦν γι' αὐτὲς «*ὡσανεί τι ὄντα*». Οἱ μεταβλητὲς στὰ ἀξιώματα αὐτὰ δὲν εἶναι ἔννοιες ἀλλὰ προτάσεις, ὅπως π.χ. «*ἐπεὶ ἡμέρα ἐστί, φῶς ἐστι*», καὶ ὁ οὐσιαστικὸς τρόπος συνδέσεώς των εἶναι ἡ ἀκολουθία (ὑποθετική, αἰτιολογική, συμπλεκτικὴ ἢ διαζευκτική). Ἔτσι μὲ τὰ λεκτὰ καὶ τὴν ἀκολουθία τους (*εἰ τόδε… τόδε*) ἔχουμε μιὰ δήλωση τῶν πραγμάτων ὄχι στατικὴ ἀλλὰ δυναμική, δηλαδὴ μιὰ σχέση

διαδοχῆς γεγονότων. Ἡ θεωρία αὐτὴ τῶν λεκτῶν ἀπετέλεσε κέντρο ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ νεώτερη λογική.[60] Τὰ λεκτὰ νοοῦνται λοιπὸν μέσ' ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ τῆς λογικῆς παράστασης μὲ τὸ *σημαινόμενον* (νόημα), τὸ *σημαῖνον* (τὴ φωνητικὴ ἔκφραση, ποὺ δηλώνει κάτι) καὶ τὸ *τυγχάνον*, δηλ. τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ σημαινόμενον. Ἀπ' αὐτὰ τὸ *σημαῖνον* καὶ τὸ *τυγχάνον* εἶναι σωματικὲς ὑποστάσεις (σώματα), ἐνῶ τὸ *σημαινόμενον* καὶ τὸ *λεκτόν*, ποὺ τὸ ἐκφράζει, δὲν ἔχουν σωματικὴ ὑπόσταση, εἶναι ἀσώματα[61]. Ὁ Ζήνων καὶ ἡ μεταγενέστερη Στοὰ εἶναι φανερὸν ὅτι ἀναγνώριζαν ὡς πραγματικὸ μόνο ὅ,τι ἔχει συγκεκριμένη, ἀτομικὴ ὑπόσταση.

Κέντρο τῆς *φυσικῆς* τοῦ Ζήνωνος ἀποτελεῖ πάλι *ὁ λόγος*. Ἡ ἀκολουθία, ὅπως τὴ συναντοῦμε στὰ λεκτά, δηλαδὴ στὴ γλωσσικά προσδεδεμένη σκέψη, ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὴ φυσικὴ πορεία τῶν συμβαινόντων μέσα στὴ φύση, ποὺ ἀνάγεται τελικὰ στὸν λόγο. Αὐτὸν τὸν λόγο τὸν ταυτίζει ὁ Ζήνων μὲ τὸν θεό, ποὺ διέρχεται διὰ μέσου ὅλων καὶ διαμορφώνει τὴ δεύτερη ἀρχὴ τῆς φύσης, ποὺ εἶναι ἡ ὕλη[62]. Ὁ λόγος εἶναι κατὰ τὸν Ζήνωνα τὸ ἐνεργητικὸ στοιχεῖο (*ποιοῦν*), ἐνῶ ἡ ὕλη εἶναι τὸ παθητικὸ (*πάσχον*).[63] Στὴ σύλληψη τῆς ὕλης ὁ Ζήνων ἀφορμήθηκε ἴσως ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ *Τίμαιο* καὶ ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη χαρακτηρίζοντας τὴν ὕλη ὡς μιὰν οὐσία χωρὶς ποιότητες (*οὐσίαν ἄποιον*).[64] Ἐνῶ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιπαραθέτει στὴν ὕλη τὴν ἀρχὴ τοῦ εἴδους ἢ τῆς μορφῆς καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς κίνησης καὶ τοῦ τέλους («*ἀρχὴ κινήσεως καὶ τέλος ἢ οὗ ἕνεκα*»), ὁ Ζήνων ἀντιπαραθέτει τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει ὅλες τὶς λειτουργίες τοῦ ἀριστοτελικοῦ εἴδους καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν αἰτίων.[65] Προφανῶς στὴ διατύπωση τοῦ λόγου ὡς ἀρχῆς, ποὺ διέπει τὰ συμβαίνοντα στὸν κόσμο, ὁ Ζήνων ἔχει ὡς πρότυπό του τὸν Ἡράκλειτο, ποὺ πρῶτος καθόρισε τὸν λόγο ὡς νόμο, ὁ ὁποῖος συνέχει τὰ ὄντα καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὅλα γίνονται. Ἕνας τέτοιος κοινὸς νόμος εἶναι ὁ λόγος στὸν Ζήνωνα, ποὺ διέρχεται διὰ μέσου ὅλων. Ἐξαίροντας τὶς δύο ἀρχὲς τῆς οὐσίας ὡς τὸ *ποιοῦν* καὶ τὸ *πάσχον*[66] ὁ Ζήνων κατανοεῖ τὴν οὐσία ὡς κάτι σωματικό. Ὡστόσο δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἕναν ὑλισμὸ τοῦ τύπου τοῦ Δημόκριτου, γιατὶ ὁ Ζήνων τὶς δύο ἀρχὲς τὶς βλέπει νὰ συνενεργοῦν μέσα στὴν ἴδια οὐσία[67] καὶ γιατὶ αὐτό, ποὺ συμβαίνει μέσα στὸν κόσμο, δὲν εἶναι κάτι μηχανικὸ ἀλλὰ ἀποβλέπει σὲ σκοποὺς καὶ διακοσμεῖ τὰ πάντα σὲ μιὰν ὄμορφη τάξη[68]. Ὅσο κι' ἂν οἱ ἀρχὲς ποὺ συνιστοῦν τὴν οὐσία τοῦ κόσμου εἶναι δύο, αὐτὲς ἀντικρύζονται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα σὲ ἀλληλοαναφορά, ἔτσι ὥστε παρὰ τὸν φαινομενικό τους δυϊσμὸ νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὅτι ἀποτελοῦν μιὰν ἑνότητα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ διαχωρισθεῖ ὅπως στὰ ἰδεαλιστικὰ συστήματα. Ἐπίσης, παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἀρχὲς αὐτὲς εἶναι σωματικές[69], ἐν τούτοις ὁ «σωματισμὸς» αὐτὸς ἔχει ἕνα χαρακτήρα πανθεϊστικό[70], ἀφοῦ ὁ λόγος στὸν Ζήνωνα ταυτίζεται μὲ τὸν θεὸ καὶ ὁ κόσμος εἶναι λογικὸς καὶ ἔμψυχος.[71] Ὁ θεὸς οἰκεῖ μέσα σὲ ὅλη τὴν οὐσία, ἀκόμα

καὶ μέσα στὰ πιὸ εὐτελὴ καὶ ἄσχημα[72], διαπερνώντας τὰ πάντα ὅπως τὸ σπέρμα κατὰ τὴ γονιμοποίηση (*γονήν*).[73] Μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴ σωματικὰ εἶναι καὶ ἡ ψυχή, ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀρετὴ καὶ τὰ πάθη.[74] Ἀσώματα εἶναι μόνο ὁ χρόνος, ὁ χῶρος δηλ. τὸ κενὸν καὶ τὰ λεκτά.[75]

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ Eric Weil[76] νὰ παραλληλίσει τὴ Ζηνώνεια φυσικὴ μὲ τὴ σύγχρονη στηριζόμενος στὴν ἀρχή, ὅτι ὁτιδήποτε δὲν εἶναι σωματικὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ. Τὸ σῶμα λοιπόν, ὅπως τὸ συλλαμβάνει ὁ Ζήνων, τείνει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐνέργειας ὅπως καὶ στὴ νεώτερη φυσική. Τὸ γεγονὸς ἐξ ἄλλου ὅτι τὰ σώματα εἶναι τρισδιάστατα σὲ ἔκταση δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴ μοντέρνα ἀντίληψη τῶν τρισδιαστάτων σὲ ἔκταση πεδίων, ποὺ μποροῦν νὰ διεισδύσουν ἀμοιβαῖα τὸ ἕνα μέσα στὸ ἄλλο ὅπως καὶ τὰ σώματα τοῦ Ζήνωνος. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ὕλη φαίνεται ὅτι συνυπάρχουν στὴ Ζηνώνεια ἀντίληψη τῆς φύσης καὶ ἀποτελοῦν δύο ὄψεις τοῦ αὐτοῦ κοσμοποιητικοῦ φαινομένου. Ὁ *λόγος* ὡς σπέρμα γονιμοποιώντας τὴν ὕλη ἀπογεννᾶ τὰ τέσσερα στοιχεῖα, τὸ πῦρ (ποὺ διακρίνεται σὲ τεχνικὸ[77] καὶ σὲ ἄτεχνο), τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα καὶ τὴ γῆ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ζήνων στὸ *Περὶ ὅλου*.[78] Οἱ τροπὲς ἀπὸ τὸ ἕνα στοιχεῖο στὸ ἄλλο καὶ ἡ μίξη των γεννοῦν τὸν κόσμο καὶ τὶς διάφορες μορφὲς τῶν ὄντων, τὰ φυτά, τὰ ζῶα καὶ τὰ ἄλλα εἴδη. Ἕνας τέτοιος συγκερασμὸς εἶναι τὸ *πνεῦμα*, ἡ ἔνθερμη πνοή, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ μίξη τοῦ ἀέρα μὲ τὸ ἐνεργητικὸ πῦρ καὶ συνιστᾶ τὴν ψυχὴ κατὰ τὸν Ζήνωνα.[79] Αὐτὸ τὸ *πνεῦμα* ἢ ὁ *τόνος* ὡς μιὰ σύμπνοια καὶ συντονία ἑνώνει καὶ συνέχει τὸν κόσμο σ' ἕνα σύνολο[80], ποὺ εἶναι ἔμψυχο, ἀφοῦ μέρος του εἶναι ἡ ἀνθρώπινη ψυχή.

Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ ἀριστοτελικὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη, ποὺ συνιστοῦν κάθε ἀτομικὸ ὄν, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτή, ἀλλὰ ὁ «*πνευματικὸς τόνος*», ποὺ γίνεται «*συνεκτικὸς τόνος*»[81], γιατὶ μὲ τὴν ἔντασή του δίνει συνοχὴ στὸ κάθε τί. Δὲν ἔχουμε δηλ. στοιχεῖα, ποὺ ἀθροιστικὰ συνθέτουν ἕνα σῶμα, ἀλλὰ διάφορα «*πνεύματα*», ποὺ διεισδύουν τὸ ἕνα μέσα στὸ ἄλλο καὶ συναποτελοῦν τὸ σύνολο τῶν ποιοτήτων του κρατώντας μιὰν ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν κίνηση πρὸς τὰ ἔξω καὶ τὴν κίνηση πρὸς τὰ μέσα. Τὴν ἀτομικότητα, τὸ «*ἰδίως ποιόν*», τοῦ κάθε ὄντος τὴν ἀποτελεῖ ἡ ἑκάστοτε σύνθεση τοῦ πνεύματος, ποὺ δὲν συμπίπτει μὲ τὴ σύνθεση κανενὸς ἄλλου. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα διασφαλίζει καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν διαφόρων κατηγοριῶν τῶν ὄντων, τὴν ὑπόσταση («*ἕξιν*») τῶν ἀψύχων, τὴν ἀνάπτυξη («φύσιν») τῶν φυτῶν, τὴν ἐνστικτώδη φύση («*ψυχὴν*») τῶν ζώων καὶ τὴ λογικὴ («*νοῦν*») τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ συγκερασμὸς τῶν ποιοτήτων, τῶν ἐνεργητικῶν δηλ. δυνάμεων, μὲ τὶς οὐσίες, τὴν πρώτη δηλ. ὕλη, μέσα σὲ ὅλα παίρνει ἀφ' ἑνὸς τὴν ὄψη ἐνεργειῶν καὶ τόνων πνευματικῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ὄψη ὑλικῶν ὑποστρωμάτων ποὺ κινοῦνται ἀπὸ μιὰ κατάσταση ἀοριστίας[82] σὲ καθορισμένες μορφὲς καὶ σώματα. Ἴσως ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ἀρχῶν ὡς ἀσωμάτων, δηλ. ὡς αὐτῶν, ποὺ

δὲν ἔχουν ἀκόμα συγκεκριμένη μορφὴ καὶ ὑπόσταση. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ προσέγγιση τῆς νεώτερης φυσικῆς, ποὺ ἐπιχειρώντας νὰ συλλάβει τὴν πρώτη ὕφὴ τῆς φυσικῆς πραγματικότητας πότε μιλᾶ γιὰ σωματίδια (quanta) καὶ πότε γιὰ κυμάνσεις καὶ πεδία κυμάνσεων, προσδίδοντας ἔτσι τὴν ἀδυναμία τοῦ ἐπιστημονικοῦ νοῦ νὰ συλλάβει τὴν ἔσχατη αὐτὴ πραγματικότητα χωρὶς ἀντιφάσεις[83]. Ὁπωσδήποτε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ζήνων διεδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ ὅρου «πνεῦμα» στὴ νεώτερη φιλοσοφικὴ παράδοση, ποὺ μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς ὑλικῆς του ὑποδομῆς πῆρε νέα μορφή.

Ὁ λόγος, καθὼς πορεύεται γεννώντας ἔσωθεν, ὄχι πλαστικὰ ὅπως ὁ γλύπτης, τὸν κόσμο κι' ὅ,τι συμβαίνει μέσα σ' αὐτὸν σὲ μιὰ ἄλυση ἀπὸ αἰτίες (*αἰτία εἱρομένη*) συνιστᾶ στὴν πορεία του μιὰν ἀναγκαιότητα, εἶναι, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Ζήνων, ἡ εἱμαρμένη: «*ἔστι δ' εἱμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται*».[84] Ἡ εἱμαρμένη αὐτὴ ἐν τούτοις δὲν σημαίνει ἕναν αἰτιοκρατικὸ φαταλισμό, ἀλλὰ μιὰ συνάρτηση αἰτίων, ποὺ ὁδηγοῦν σ' ἕναν ἐνυπάρχοντα μέσα της καὶ ὄχι ἔξωθεν ἐπιβαλλόμενο σκοπό, ἔχει δηλ. ἕνα τελεολογικὸ χαρακτήρα. Γι' αὐτὸ ἡ εἱμαρμένη εἶναι γιὰ τὸν Ζήνωνα ἡ ἴδια ἡ θεϊκὴ πρόνοια, ποὺ διαγράφει μιὰ σκόπιμη πορεία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ κόσμου γιὰ νὰ ἐπανέλθει καὶ πάλι κατὰ τὴν ἑπόμενη περίοδο.[85] Ἡ ἀκολουθία αὐτὴ καὶ πλοκὴ τῶν αἰτίων εἶναι κατὰ τὸν Ζήνωνα ἕνας κόσμος ἀναπόφευκτος, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο διοικεῖται ὁ κόσμος ὅπως μιὰ πολιτεία, ποὺ εὐνομεῖται κατὰ τὸν ἄριστο τρόπο.[86]

Ἕνα δύσκολο πρόβλημα ἀπετέλεσε γιὰ τοὺς Στωικοὺς ὁ συμβιβασμὸς τῆς ἰδέας τῆς εἱμαρμένης μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς ἀνθρώπινης βούλησης. Ἡ ἀπάντηση ποὺ δίδει στὸ πρόβλημα ὁ Κλεάνθης στὸν Ὕμνο τοῦ Δία φαίνεται νὰ ἀνάγεται πολὺ πιθανὸν στὸν Ζήνωνα.[87] Ὅλα, λέει ὁ Κλεάνθης, γίνονται σύμφωνα μὲ τὸν λόγο, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ πράττουν οἱ κακοὶ ἀπὸ τρέλλα (*ἄνοια*). Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ὁ θεὸς τὰ ἐπανορθώνει ἐναρμονίζοντας μέσα στὴν τάξη τοῦ κόσμου ὅ,τι εἶναι ἄκοσμο, συνταιριάζοντας τὸ καλὸ μὲ τὸ κακὸ μέσα στὸν ἕνα ἀνώτατο λόγο. Κι' ὁ κακὸς ἀναγκάζεται ν' ἀκολουθήσει τὴ θεία τάξη, ὅσο κι' ἂν δὲν θέλει, κι' ὅταν ἀντιτίθεται σ' αὐτήν, δὲν μπορεῖ τελικὰ νὰ τὴν διαταράξει ἀλλὰ καθιστᾶ τὸν ἑαυτό του ἄθλιο καὶ δύσμοιρο.[88]

Μέσα λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ὁ Ζήνων θὰ κατανοοῦσε τὴν ὕπαρξη τῆς ἐλεύθερης βούλησης, χωρὶς τὴν ὁποία δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ στήριξη τῆς ἠθικῆς του. Γιατὶ ἀπόκειται στὴν ἀνθρώπινην ἐλευθερία ν' ἀκολουθήσει ἑκούσια ἢ ἀκούσια τὸν κοινὸ νόμο, ποὺ διέπει τὰ πάντα. Ὁ Ἱππόλυτος[89] ἀποδίδει στὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Χρύσιππο τὸ παράδειγμα τοῦ σκύλου, ποὺ εἶναι δεμένος σ' ἕνα ἁμάξι κι' ἂν θέλει ἀκολουθεῖ, ἕλκεται κι' ἀκολουθεῖ συμβιβάζοντας τὸ αὐτεξούσιο μὲ τὴν ἀνάγκη. Ἂν ὅμως δὲν θέλει ν' ἀκολουθεῖ, ὁπωσδήποτε θ' ἀναγκασθεῖ: «*ἐὰν μὴ βούληται ἕπεσθαι, πάντως*

ἀναγκασθήσεται». Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Κι' ὅταν δὲν θέλουν νὰ ἀκολουθοῦν, ὁπωσδήποτε θ' ἀναγκασθοῦν νὰ εἰσέλθουν στὴν πορεία τῆς εἱμαρμένης. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ σημειώσουμε, ὅτι παρὰ τὴν ἰσχὺ ἑνὸς εἱρμοῦ αἰτίων, ποὺ καθορίζει ὁ λόγος στὸν εὐρύτερο κοσμικὸ χῶρο, ἐν τούτοις στὴν ἀνθρώπινη πράξη ἔχουμε, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα, τὸ αὐτεξούσιο, ποὺ ἐπιτρέπει τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη στάση ἀπέναντι στὰ συμβαίνοντα, τὴ συμμόρφωση ἢ μὴ πρὸς τὸν λόγο, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ δύναται νὰ ἀνατρέψει τὴν τάξη τοῦ λόγου. Ὑπάρχει ὡστόσο μιὰ τάξη, ἕνας εἱρμὸς αἰτίων, ποὺ συνιστᾶ ὄχι μιὰ μηχανικὴ ἀκολουθία ἀλλὰ ἕνα λόγον, ποὺ ἀπεργάζεται ἕνα τέλος (*πρόνοια*), γιατὶ ὁ κόσμος ἔχει μιὰν ἀρχὴ στὸν σπερματικὸ λόγο, ποὺ προσδιορίζει τὴν ἀνάπτυξή του, κι' ἕνα τέλος, ποὺ ἐπέρχεται μὲ τὴν ἐκπύρωση τοῦ κόσμου. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος, ὁ Ζήνων δέχεται τὴν περιοδικὴν ἐκπύρωση καὶ τὴν παλιγγενεσία τοῦ κόσμου, ποὺ ἐπανέρχεται ὅπως καὶ πρίν, ἔτσι ποὺ θὰ ἀναστηθοῦν οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι μὲ τὰ ἴδια ἔργα καὶ ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Μέλητος θὰ κατηγορήσουν καὶ πάλι τὸν Σωκράτη.[90]

Ὁ ἀπεργασμένος μέσα σὲ πέρατα κόσμος εἶναι κατὰ τὸν Ζήνωνα «*ζῷον ἔμψυχον, νοερόν τε καὶ λογικόν*»[91]. Στὸ κοσμοείδωλο τοῦ Ζήνωνα ὅλο τὸ σύμπαν εἶναι σφαιρικὸ ὅπως ἡ γῆ, ποὺ βρίσκεται, σύμφωνα μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψη, στὸ κέντρο τοῦ κόσμου συγκρατούμενη ἀπὸ τὴν ἰσόρροπη πίεση, ποὺ ἀσκεῖ ἐπάνω της ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς ὁ ἀέρας[92]. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἄποψη ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν ἀριστοτελική.

Σύμφωνα μὲ τὸν Στοβαῖο,[93] ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Ζήνωνα, ἔχουν μιὰ φορά, τείνουν πρὸς τὸ μέσον τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα ὅσα ἔχουν βάρος καὶ γι' αὐτὸ ὁ κόσμος παραμένει μέσα στὸ ἄπειρο κενὸ καὶ ἡ γῆ ἐγκαθιδρυμένη μέσα στὸ κέντρο τοῦ ἰσόρροπα (*ἰσοκρατικῶς*). Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ζήνων ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξη κενοῦ μέσα στὸν κόσμο, ἐν τούτοις δέχεται, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι ὁ κόσμος περιβάλλεται ἀπὸ ἕνα ἄπειρο κενό,[94] τὸ ὁποῖο ὁρίζει ὡς ἀπουσία σώματος. Τὸ κενὸ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν τόπο καὶ τὸν χῶρο. Ὁ τόπος εἶναι αὐτό, ποὺ κατέχει ἕνα σῶμα, ὁ δὲ χῶρος (*χώρα*) αὐτό, ποὺ μερικῶς κατέχεται ἀπὸ ἕνα σῶμα ὅπως τὸ περιβάλλον, ποὺ τὸ περικλείει. Ὁ σπερματικὸς λόγος τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Ζήνωνα[95], ἀπογεννᾶ τέσσερα στοιχεῖα, τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα καὶ τὴ γῆ, ἀπὸ τὴ μείξη τῶν ὁποίων γεννιέται ὁ κόσμος, τὰ φυτά, τὰ ζῶα καὶ τὰ ἄλλα γένη τῶν ὄντων ὕστερα ἀπὸ μετατροπὲς τοῦ πυρός. Ὁ Ζήνων συνεχίζει ἔτσι μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῶν τεσσάρων στοιχείων μιὰ παράδοση, ποὺ ἔχει ὡς ἀφετηρία της τὴν ἀρχαϊκὴ φιλοσοφία καὶ ἰδιαίτερα τὸν Ἐμπεδοκλῆ. Τὸ πῦρ ὅμως εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν στοιχεῖο, γιατὶ ἀπ' αὐτὸ πρῶτο ἀποτελέστηκαν τὰ ἄλλα καὶ σ' αὐτὸ τελευταῖο χυνόμενα θὰ διαλυθοῦν.[96] Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη εἶναι νοήμονα καὶ ζωντανὰ ὄντα (*ζῷα νοερά*), ποὺ ἔχουν ὡς συστατικά τους τὸ πῦρ[97] καὶ παθαίνουν ἔκλειψη, ὁ μὲν ἥλιος, ὅταν ἡ σελήνη παρεμβληθεῖ μπροστὰ σ' αὐτόν, ἡ δὲ σελήνη,

ὅταν ἐπάνω της πέσει ἡ σκιὰ τῆς γῆς. Κι᾽ ἀστραπὴ εἶναι μιὰ φλόγα, ποὺ ξεπηδᾶ ἀπὸ τὴν τριβὴ τῶν νεφῶν ἢ τὴ ρήξη τους ἀπὸ τὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου[98]. Οἱ Τιτάνες καὶ οἱ Κύκλωπες εἶναι φυσικὰ φαινόμενα, κατὰ τὸν Ζήνωνα, γιατὶ αὐτὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐτυμολογία τῶν ὀνομάτων τους.[99] Ἀπὸ τὰ τέσσερα στοιχεῖα, ποὺ σμίγουν ἁρμονικά, ἀποτελεῖται καὶ τὸ ζωντανὸ ἀνθρώπινο σῶμα,[100] ἐνῶ ἡ ψυχὴ εἶναι μιὰ «*αἰσθητικὴ ἀναθυμίασις*», ὅπως στὸν Ἡράκλειτο,[101] ἢ ἕνα ἔνθερμο φύσημα[102], ὅπως ἤδη τὸ ἔχει συλλάβει ἡ ἀρχαϊκὴ σκέψη (*ψυχή-ψύχω*, Ἀναξιμένης), κι᾽ ὡς τέτοιο εἶναι κάτι σωματικὸ κι᾽ ὅμως ἀθάνατο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πολυχρόνιου πνεύματος,[103] ποὺ φθείρεται μαζὶ μὲ τὴν ἐκπύρωση τοῦ κόσμου.

Ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτὼ μέρη, τὸ ἡγεμονικόν, δηλ. τὸ ὁδηγητικὸ μέρος, τὸν λόγο, τὶς πέντε αἰσθήσεις, τὸ φωνητικὸ (τὴ γλωσσικὴ ἔκφραση) καὶ τὸ σπερματικό[104], ποὺ συντελεῖ στὴ διαιώνιση τοῦ εἴδους καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σώματος. Τὸ σπερματικό, τὸ σπέρμα, εἶναι ἕνα ἀπόσπασμα τῆς ψυχῆς, ἕνα κρᾶμα προερχόμενο ἀπ᾽ ὅλα τὰ μέρη τῆς ψυχῆς. Καθὼς σμίγει ἔτσι τὸ ἀρσενικὸ μὲ τὸ θηλυκὸ σπέρμα, τὸ παιδὶ κληρονομεῖ τὶς ἰδιότητές του ἀπὸ τοὺς γονεῖς.[105] Ὅλες οἱ δυνάμεις ἔχουν ὡς πρώτη ἀρχὴ κινήσεώς τους τὸ ἡγεμονικὸ κι᾽ ἐξαποστέλλονται ἀπ᾽ αὐτὸ σὰν ἀπὸ μιᾶ πηγὴ πρὸς τὰ μέρη τοῦ ὅλου.

Αὐτὸ ὅμως, ποὺ ἰσχύει γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἰσχύει πρῶτα ἀπ᾽ ὅλα γιὰ τὸν κόσμο καὶ τὸν σπερματικὸ λόγο, ποὺ περιέχει.[106] Ἀνάμεσα λοιπὸν στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν κόσμο ὑπάρχει μιὰ «*ὁμολογία*», μιὰ κοινότητα λόγου, καὶ εἶναι πάνω σ᾽ αὐτὴν τὴν κοινότητα, ποὺ ὁ Ζήνων στήριξε τὴν ἠθικὴ τῆς Στοᾶς καλώντας τοὺς ἀνθρώπους νὰ ζοῦν σύμφωνα μὲ τὸν λόγο, «*ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*»[107]. Ὁ λόγος αὐτὸς ὑπάρχει μέσα μας, εἶναι τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ συνάμα εἶναι ὁ λόγος, ποὺ διέπει τὴν τάξη τοῦ κόσμου. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ἡ μεταγενέστερη προσθήκη «*τῇ φύσει*» ἔρχεται ἁπλῶς νὰ ἐξηγήσει αὐτό, ποὺ ἤδη περιέχεται στὸ «*ὁμολογουμένως*», δηλ. τὴ συμφωνία μὲ τὸν λόγο, ποὺ κυβερνᾶ τὴ φύση. Αὐτὴ ἡ «*ὁμολογία*» ἐξασφαλίζει τὴν εὐδαιμονία, τὴν «*εὔροιαν βίου*», ὅπως τὴν ὀνομάζει, μιὰ εὐχάριστη ροὴ βίου[108], ἐφ᾽ ὅσον ὅσοι μάχονται τὸν λόγο δυστυχοῦν-κακοδαιμονοῦν. Τὸ νὰ ζοῦμε σύμφωνα μὲ τὸν λόγο σημαίνει νὰ ζοῦμε σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ ἡ ἀρετή, ποὺ θεμελιώνεται στὸν λόγο, εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν κλήση τοῦ θεοῦ, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Σωκράτης, ἢ μὲ τὸν λόγο τῆς κοσμικῆς τάξης. Ὁ Ζήνων ἀκολουθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν παράδοση, ποὺ καθιέρωσε ὁ Ἡράκλειτος, ὁ ὁποῖος πρῶτος μίλησε γιὰ μιὰ συμφωνία μὲ τὸν λόγο ὡς θεμέλιο τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας. Ἐν τούτοις ἡ Ζηνώνεια ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀρετὴ διαμορφώνεται ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς σωκρατικῆς-πλατωνικῆς θεωρίας σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἀγαθὸν[109] καὶ διακρίνεται, ὅπως καὶ στὴ σωκρατικὴ-πλατωνικὴ φιλοσοφία, σὲ φρόνηση, δικαιοσύνη καὶ ἀνδρεία. Κακὰ ἀντίθετα εἶναι ἡ ἀφροσύνη, ἡ ἀκολασία, ἡ ἀδικία καὶ ἡ δειλία.

Ὡστόσο ὑπάρχει καὶ μία τρίτη κατηγορία, τὰ ἀδιάφορα, ὅπως εἶναι ἡ ζωὴ-ὁ θάνατος, ἡ δόξα-ἡ ἀδοξία, ἡ ἡδονὴ-ὁ πόνος, ὁ πλοῦτος-ἡ πενία, ἡ ὑγεία-ἡ νόσος καὶ τὰ παρόμοια[110].

Ἡ τελευταία αὐτὴ διάκριση τοῦ Ζήνωνος, ἡ κατηγορία τῶν ἀδιαφόρων, μαρτυρεῖ καὶ τὴ διαφορετικὴ στάση καὶ ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸ ἀγαθό. Γιατὶ τὸ ἀγαθὸ στὸν Σωκράτη τὸ ἐκλέγουμε, ἔστω κι' ἂν πρόκειται νὰ ὑποστοῦμε ἄλλες δεινὲς συνέπειες ὅπως ὁ πόνος ἢ ὁ θάνατος[111], ποὺ δὲν εἶναι πράγματα ἀδιάφορα ἀλλὰ ὀδυνηρά. Ἀφαιρώντας ὁ Ζήνων αὐτὴ τὴν ἐκλογὴ καὶ ἐξουδετερώνοντας τὶς καταστάσεις αὐτές, καθιστώντας τες ἀδιάφορες, ἀπολυτοποιεῖ τὸν διανοητικὸ χαρακτήρα τῆς ἀρετῆς μετατρέποντάς την σ' ἕνα λόγο, ποὺ δὲν προσβάλλεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ καθόλου δὲν ἐπικοινωνεῖ μ' αὐτά. Ὁ Ζήνων, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης στὸν Πλάτωνα[112], ὑποστηρίζει τὴν ἑνότητα τῶν ἀρετῶν, καταργώντας ὅμως τὴν ποιοτικὴ διαφορά τους τὶς χαρακτηρίζει ὅλες φρονήσεις καὶ ὄχι ἐπιστῆμες θέλοντας ἔτσι νὰ τονίσει τὴν πρακτική τους ἄποψη, ὅτι δηλ. εἶναι γνώση καὶ πράξη μαζί.[113] Ἔτσι ἡ φρόνηση καθορίζει τὶς ἄλλες τρεῖς ἀρετές, ἀφοῦ ὅλες εἶναι φρονήσεις καὶ διακρίνονται ἀνάλογα μὲ τὶς διαφορετικὲς περιστάσεις ἐνέργειάς των. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι φρόνηση σὲ ὅσα πρέπει νὰ ἀπονέμουμε, ἡ σωφροσύνη σ' ὅσα πρέπει νὰ ἐκλέγουμε καὶ ἡ ἀνδρεία σὲ ὅσα πρέπει νὰ ὑπομένουμε.[114] Ὁ Ζήνων μεταθέτοντας τὸ βάρος τῆς ἀρετῆς στὴ φρόνηση ἐξαίρει ὄχι μόνο τὴν πρακτική της ὄψη ἀλλὰ καὶ τὸν ἐσωτερικό της χαρακτήρα, ποὺ μένει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ συμβαίνοντα ὁρίζοντάς την ὡς «*τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς διάθεσιν καὶ δύναμιν γεγενημένην ὑπὸ λόγου*»[115], δηλαδὴ ἱκανότητα πρακτική, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὸν λόγο. Ἡ ἀρετὴ ὡς διάθεση τῆς ψυχῆς, ποὺ βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό της σ' ὅλο τὸν βίο,[116] εἶναι λοιπὸν μιὰ συμπαγής, ἔλλογη δύναμη, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν πράξη κι' ὡς τέτοια δὲν μπορεῖ νὰ ὑφίσταται διαταραχὲς ἢ διακυμάνσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς.[117] Παρατηροῦμε λοιπόν, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ σωκρατικὴ-πλατωνικὴ καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψη, μὲ τὴν ὁποία ὁ Ζήνων φαίνεται νὰ συμφωνεῖ, (ἀφοῦ ἡ ἀρετὴ ὡς πρακτικὴ ἱκανότητα δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν «*ἕξιν*», ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ποὺ ἀποβλέπει στὸ ἀγαθό[118]), μιὰν αὐστηρότητα καὶ ἀκαμψία στὸ στωικὸ ἦθος ὅπως τὸ καθιερώνει ὁ Ζήνων. Ἰδιαίτερα στὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς ὁ ἀριστοτελικὸς ὅρος «*προαίρεσις*» δὲν ἀπαντὰ στὸν Ζήνωνα, ἀφοῦ ὁ στωικὸς σοφὸς δὲν ἐκλέγει τὴν ἀρετὴ ἀλλὰ εἶναι ἁπλῶς ἐνάρετος[119].

Ἕνα πρόβλημα ὡστόσο γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικοὺς ὑπῆρξε ἡ ἀσυμβίβαστη διάκριση ὅλων τῶν ἀνθρώπων σὲ σπουδαίους-σοφοὺς καὶ σὲ φαύλους-μὴ σοφούς, ποὺ βρίσκονται σὲ πλάνη πράττοντας κακά, ἀφοῦ ἡ πρακτικὴ ζωὴ ἀποδεικνύει ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο κατηγορίες ἀνθρώπων ὑπάρχουν ἐνδιάμεσες διαβαθμίσεις. Ὁ σπουδαῖος, ποὺ ἐνσαρκώνει τὸ πρότυπο τοῦ στωικοῦ βίου, ἀσκώντας τὶς ἀρετὲς πράττει πάντα

καλά. Εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα, μεγάλος, ἀδρὸς καὶ ὑψηλὸς καὶ δυνατός, ἀκατανίκητος καὶ ἀκαταγώνιστος. Καὶ οὔτε ἐξαναγκάζεται ἀπὸ κανένα, οὔτε ἐξαναγκάζει κανένα, οὔτε ἐμποδίζεται, οὔτε ἐμποδίζει, οὔτε ἐκβιάζεται ἀπὸ κάποιον, οὔτε ἐκβιάζει κανένα, οὔτε ἐξουσιάζει, οὔτε ἐξουσιάζεται, οὔτε ἐξαπατᾶ, οὔτε ἐξαπατᾶται. Εἶναι εὐδαίμων, καλότυχος καὶ μακάριος καὶ ὅλβιος, θεοφίλητος καὶ ἀξιοσέβαστος (*ἀξιωματικός*), βασιλικὸς κι' ἀληθινὰ φρόνιμος σ' ὅλους τοὺς τομεῖς, στὸν στρατηγικό, τὸν πολιτικὸ καὶ τὸν οἰκονομικό[120]. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει μὲ τοὺς φαύλους. Ἕνα τέτοιο ἰδανικὸ μιᾶς ἀνένδοτης καὶ ἀήττητης ψυχῆς, ποὺ τὴ νευρώνει ὁ ὀρθὸς λόγος μὲ στέρεα δόγματα[121] καὶ δὲν πλανᾶται ποτὲ ὄντας ἐλεύθερη[122], συνιστᾶ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα μιὰν ἀπόλυτη θέση αὐτάρκειας, ποὺ ἀφήνει ἕνα ἀκάλυπτο χάσμα σὲ σχέση μὲ τὴ θέση τοῦ φαύλου, ποὺ εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετη, ἀφοῦ ὅλα τὰ παραπτώματα (*ἁμαρτήματα*) εἶναι ἴσα καὶ δὲν ὑπάρχει ἀληθινὸ περισσότερο τοῦ ἀληθινοῦ, οὔτε καὶ ἀπάτη περισσότερη τῆς ἀπάτης[123].

Μέσ' ἀπ' αὐτὴν τὴν ὀξεία ἀντιπαράθεση προκύπτει καὶ ἡ ἔλλειψη ἐπικοινωνίας, ποὺ παρουσιάζεται στὴν ἠθικὴ τοῦ Ζήνωνα ἀνάμεσα στὸν λόγο καὶ τὴν ἄλογη ἔκφραση τῆς ψυχῆς, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ ἠθική, ὅπου τὸ ἄλογο μέρος ὑποτάσσεται καὶ ἐντάσσεται στὸν λόγο. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν κατάσταση τοῦ στωικοῦ σοφοῦ τὴ χαρακτηρίζει ἡ *ἀπάθεια*, ἡ πλήρης δηλαδὴ ἀπουσία τῶν παθῶν, ποὺ διακατέχουν τὸν φαῦλο. Τὰ πάθη εἶναι, κατὰ τὸν Ζήνωνα, ἄλογες ἀπὸ τὴ φύση κινήσεις τῆς ψυχῆς ἢ ὁρμὲς ποὺ πλεονάζουν.[124] Ἂν καὶ προέρχονται ἀπὸ μιὰ πλανερὴ κρίση τοῦ λόγου, ἐν τούτοις δὲν εἶναι κρίσεις ἀλλὰ συστολές, διαχύσεις, ἐπάρσεις καὶ μεταπτώσεις τῆς ψυχῆς. Τὸ πάθος εἶναι πέταγμα (*πτοιὰ*) τῆς ψυχῆς, μιὰ δηλαδὴ ταραχὴ καὶ ἔξαψη, ποὺ μοιάζει μὲ τὸ πέταγμα πουλιοῦ[125]. Ὁ Ζήνων διακρίνοντας τὰ πάθη σὲ τέσσερα: τὴ λύπη, τὸν φόβο, τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν ἡδονή[126], δὲν τὰ θεωρεῖ ἕνα ἰδιαίτερο μέρος τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μιὰ ἔκφραση τῆς ψυχῆς, ποὺ φέρεται σὰν μιὰ πλεονάζουσα φορὰ πρὸς κάτι ἄτοπο «*παρὰ τὸν αἱροῦντα λόγον*»,[127] ἀποτελώντας μιὰ διαστροφὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἡγεμονικοῦ, ποὺ ὑπερβαίνει τὰ μέτρα του ἀστοχώντας. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ ποὺ μὲ τὰ πάθη της πάσχει, παθαίνεται καὶ παραφέρεται παραβαίνοντας τὴ φύση της.

Ὁ Ζήνων, παρὰ τὸν αὐστηρὸ χωρισμὸ τοῦ σπουδαίου ἀπὸ τὸν φαῦλο, τῆς ψυχῆς ποὺ κυριαρχεῖται ἀπόλυτα ἀπὸ τὸν λόγο καὶ τῆς ψυχῆς ποὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὰ πάθη, ἀναγνώρισε ὅτι στὴν ἠθικὴ ζωὴ δὲν ὑπάρχουν μόνο αὐτὰ τὰ ἄκρα ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνδιάμεσες διαβαθμίσεις. Ἤδη μετριάζει τὴν αὐστηρὴ ἀπάθεια τοῦ σπουδαίου, ἀφοῦ δέχεται ὅτι μέσα του αἰσθάνεται σκιὲς παθῶν.[128] Εἶναι πολὺ πιθανὸν μάλιστα ὁ Ζήνων νὰ χρησιμοποίησε καὶ τὸν ὅρο «*εὐπάθεια*, ποὺ ἀπαντᾶ στὸν Χρύσιππο, γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ἀποδοχὴ τῆς εὐχαρίστησης, ποὺ συνδέεται μὲ τὸν λόγο (πρβλ. καὶ τὸν ὅρο «*εὔροια*»). Αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ μιὰ βασικὴ ἀπόκλιση τῆς ἠθικῆς

του φιλοσοφίας ἀπὸ ἐκείνη τῶν Κυνικῶν.[129] Γιατὶ ὄχι μόνο οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ βρίσκονται σὲ ἐνδιάμεσες καταστάσεις προχωρώντας πρὸς τὸ ἀγαθό, «*προκύπτοντες*», ἀλλὰ καὶ ὅσα ὁ Ζήνων χαρακτήρισε «*ἀδιάφορα*», γιατὶ δὲν ὑπάγονται οὔτε στὶς ἀρετὲς οὔτε στὶς κακίες, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν μιὰν ἀξία ἢ ἀπαξία σὲ σχέση μὲ τὸ καθαυτὸ ἀγαθό. Αὐτὰ τὰ *ἀδιάφορα* ὁ Ζήνων τὰ διαφοροποίησε μὲ βάση τὴν ἀξία ἢ τὴν ἀπαξία σὲ «*προηγμένα*», ἐκεῖνα δηλαδὴ ποὺ ἔχουν πολλὴν ἀξία ὄντας προχωρημένα πρὸς τὸ ἀγαθὸ καὶ σὲ «*ἀποπροηγμένα*», ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν πολλὴν ἀπαξία ὄντας ἀπομακρυσμένα ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀγαθό. Τὰ *προηγμένα* δὲν εἶναι βέβαια ἀλλὰ πλησιάζουν κάπως τὴ φύση τῶν ἀγαθῶν, ὅπως μέσα στὴ βασιλικὴν αὐλὴ ὁ βασιλιὰς δὲν εἶναι «*προηγμένος*», ἀλλὰ «*προηγμένοι*» εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ ἔρχονται ὕστερα ἀπ' αὐτὸν στὴν τάξη. Τὰ «*προηγμένα*» ἔχουν λοιπὸν μιὰ ριζικὴ ποιοτικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὰ ἀγαθά. Δὲν συμβάλλουν, οὔτε συνεργάζονται στὴν εὐδαιμονία ἀλλὰ τὰ προτιμοῦμε κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὰ *ἀποπροηγμένα*.[130] Τὰ *προηγμένα* εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση (*κατὰ φύσιν*), ἐνῶ τὰ *ἀποπροηγμένα* εἶναι ἀντίθετα πρὸς αὐτὴν (*παρὰ φύσιν*). Ὡστόσο τὰ ἀληθινὰ ἀγαθὰ τὰ ἐκλέγουμε, γιατὶ εἶναι «*αἱρετά*», ἐνῶ τὰ «*προηγμένα*», ὅπως ἡ ὑγεία, ἡ καλὴ μνήμη, ὁ πλοῦτος, ἁπλῶς τὰ λαμβάνουμε, εἶναι «*ληπτά*», ἐπιλέγοντάς τα μὲ τὸν λόγο (*εὐλογίστως ἐκλεγόμεθα*)[131]. Ὁ Ζήνων αἴρει ἔτσι τὴ μονομέρεια τῶν Κυνικῶν κι' ἀποκαθιστᾶ μιὰν εὐρύτερη κλίμακα ἀξιῶν. Στὴν ἐνδιάμεση θέση τῶν προηγμένων-ἀποπροηγμένων, μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, παρεμβάλλονται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ἀνάμεσα στὰ κατορθώματα καὶ τὰ ἁμαρτήματα τὰ μέσα καθήκοντα.

Τὸ *καθῆκον* στὴ στωικὴ ἠθική, ὅπως κατονομάζεται καὶ ὁρίζεται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα, δὲν σχετίζεται καθόλου μὲ τὴν ἠθικὴ τῆς προσταγῆς καὶ τῆς ἀπαγόρευσης. Καθῆκον εἶναι αὐτό, ποὺ εἶναι σύμφωνο μὲ τὴν τάξη τῆς φύσης, «*τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ*», πού, ὅταν τὸ πράττουμε εὔλογα, τὸ δικαιολογοῦμε[132]. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὰ καθήκοντα ἐπεκτείνονται καὶ στὰ ἄλογα ζῶα, γιατὶ κι αὐτὰ ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ τὴ φύση τους καὶ ὀνομάζονται «*μέσα καθήκοντα*» σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ «*τέλειον καθῆκον*», ποὺ ὀνομάζεται «*κατόρθωμα*» καὶ σημαίνει τὸ «*κατ' ἀρετὴν ἐνέργημα*»[133]. Τὰ μέσα καθήκοντα παρεμβάλλονται ἔτσι μεταξὺ τῶν κατορθωμάτων καὶ τῶν ἁμαρτημάτων. Ὁ σπουδαῖος ζώντας κατ' ἀρετὴν πράττει σύμφωνα μὲ τὸν λόγο, οἱ πράξεις του ἑπομένως ἀποτελοῦν κατορθώματα. Ἐν τούτοις πράττοντας σωστὰ ἀνταποκρίνεται καὶ στὰ μέσα καθήκοντά του, αὐτὰ ποὺ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση, ὅπως ἀκριβῶς ἐκλέγει ἀνάμεσα στὰ ἀδιάφορα τὰ προηγμένα.

Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα ὁ Ζήνων ἀναγνωρίζει ὅτι ἀνάμεσα στοὺς σπουδαίους καὶ τοὺς φαύλους δὲν ὑπάρχει ἕνα ἀγεφύρωτο χάσμα ἀλλὰ μιὰ διαβάθμιση ποὺ τείνει πρὸς τὸν σπουδαῖο. Αὐτοὶ εἶναι οἱ *προκόπτοντες*[134], ποὺ νιώθουν ὄχι μόνο κατὰ τὴν ἐγρήγορση ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν ὕπνο τους,

ὅτι δὲν πράττουν αἰσχρά. Ἰδιαίτερη θέση ἔχει ἡ προκοπὴ τῶν ἀνθρώπων στὰ παιδαγωγικὰ συγγράμματα τοῦ Ζήνωνος, ποὺ ἀναφέρονται στὸ πῶς πρέπει νὰ συμπεριφέρονται οἱ νέοι.[135]

Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στοὺς σπουδαίους καὶ τοὺς φαύλους, ποὺ θυμίζει τὴ σωκρατικὴ ἀνάμεσα στοὺς λίγους καὶ τοὺς πολλούς, εἶναι βασικὴ γιὰ τὴ σύσταση τῆς πολιτείας τοῦ Ζήνωνος. Στὰ πρῶτα του ἤδη ἔργα ἐκφράζει ὁ Ζήνων τὶς πολιτικές του ἰδέες ἀφορμώμενος ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἀντιλήψεις τῶν Κυνικῶν γιὰ μιὰ κατὰ φύσιν πολιτεία τοὺ κόσμου. Κι' ὅπως ὁ Πλάτων ἀπέναντι στὶς πραγματικὲς πολιτεῖες τοποθέτησε τὴν ἰδανική του πολιτεία, ἔτσι καὶ ὁ Ζήνων κηρύσσει τὴ δική του πολιτεία, στὴν ὁποία συμπολίτες μποροῦν νὰ εἶναι μόνον οἱ σπουδαῖοι, γιατὶ εἶναι πραγματικοὶ φίλοι καὶ συγγενεῖς καὶ ἐλεύθεροι, ἐνῶ οἱ φαῦλοι εἶναι ἐχθροὶ καὶ δοῦλοι καὶ ξένοι ἀνάμεσά τους.[136] Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι, ὅπως ἡ πλατωνική, συγκεκριμένη μέσα στὰ ὅρια τῆς πόλεως, ἀλλὰ εἶναι κοσμόπολις, μέσα στὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι συμπολίτες καὶ ὑπάρχει «*εἷς βίος καὶ κόσμος*», ποὺ συντρέφεται ἀπὸ ἕνα κοινὸ νόμο ὅπως μιὰ ἀγέλη, μιὰ ἔκφραση ποὺ θυμίζει τὸν ἡρακλείτειο θεῖο νόμο[137] καὶ ἀντιτίθεται στὸν κυνικὸν ἀτομικισμό. Ὁ Ζήνων θεμελιώνει ἔτσι τὴν Πολιτεία του πάνω στὴν ἀρετὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴ φιλία ἀνάμεσά τους, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Γιατί, ὅπως λέει, ὁ ἔρως εἶναι ὁ θεὸς τῆς φιλίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, ποὺ προετοιμάζει τὴν ὁμόνοια, γι' αὐτὸ καὶ ὡς συνεργὸς στὴ σωτηρία τῆς πόλεως πρέπει νὰ τιμᾶται[138]. Μέσα στὸ πνεῦμα τῆς οἰκείωσης αὐτῆς καὶ τῆς ἰσότητας δὲν θὰ ὑπάρχει καμιὰ ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ διαφορὰ (π.χ. στὴν ἔνδυση) ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες καὶ στὶς γυναῖκες, οἱ δὲ ἐρωτικὲς σχέσεις θὰ εἶναι ἐλεύθερες τόσο πρὸς τὶς γυναῖκες, ποὺ θὰ εἶναι κοινές, ὅσο καὶ πρὸς τοὺς νέους.[139] Ὡστόσο ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου θὰ ὑπάρχει καὶ ὁ σπουδαῖος θὰ παντρευτεῖ καὶ θὰ τεκνοποιήσει.[140] Γιὰ τοὺς θεοὺς δὲν χρειάζεται νὰ κατασκευάζει κανεὶς ναοὺς οὔτε ἀγάλματα στὴν πολιτεία, γιατὶ τὸ ἱερὸ εἶναι κάτι πολὺ πιὸ ἄξιο καὶ ἅγιο ἀπὸ τὶς οἰκοδομές, τὶς ὁποῖες δὲν πρέπει νὰ κοσμεῖ μὲ ἀφιερώματα ἀλλὰ μὲ τὶς ἀρετὲς τῶν πολιτῶν. Στὴν πολιτεία δὲν θὰ κτίζονται οὔτε δικαστήρια, οὔτε γυμναστήρια, ἀφοῦ οἱ πολίτες δὲν θὰ ἀδικοῦν, οὔτε τὰ παιδιὰ θὰ ἔχουν ἀνάγκη τῆς ἐγκύκλιας παιδείας, ἀφοῦ οἱ σπουδαῖοι μὲ τὸ παράδειγμά τους θὰ παιδεύουν τοὺς νέους.[141]

Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ὑπῆρξε θεμελιωτὴς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ἡ πνευματικὴ ἐπίδραση καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ἦταν ἀποφασιστική. Ἡ ἐπικοινωνία τοῦ Ζήνωνος μὲ τὴ ζωντανὴ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση δὲν περιορίζεται μόνο στὶς σχέσεις του πρὸς τοὺς Κυνικούς, τὴν Ἀκαδημία, καὶ τὴ Μεγαρικὴ Σχολή, ἀλλὰ ἐκτείνεται σὲ βάθος, ἀποτελεῖ μιὰ ἐπικοινωνία καὶ μιὰ ἀναμέτρηση μὲ τὸν Ἡράκλειτο, τὴ σωκρατικὴ καὶ πλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ προσφορά του δὲν περιορίζεται σ' ἕναν ἐκλεκτισμό, ὅπως

ὑπεστήριξαν μερικοί, ἀλλὰ σὲ μιὰ πρωτότυπη διαμόρφωση μιᾶς θεωρίας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου στὸν χῶρο τόσο τῆς φυσικῆς ὅσο καὶ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἔτσι ἡ στωικὴ θεωρία τοῦ Ζήνωνος παρὰ τὰ ἀνοικτὰ προβλήματα, ποὺ ἄφηνε, καὶ τὶς λογικὲς δυσχέρειες, στὶς ὁποῖες καμιὰ φορὰ ἐμπλεκόταν, πρόσφερε μέσα σ' ἕνα συγκεχυμένο καὶ ἀσταθῆ κόσμο μιὰ σταθερὴ σχεδία βίου στηριγμένη σὲ στέρεες ἀρχὲς καὶ σ' ἕνα θαυμαστὸ ἦθος ἐσωτερικῆς πειθαρχίας, ποὺ κατόρθωσαν ἔμπρακτα νὰ πραγματοποιήσουν μὲ τὸ παράδειγμα τῆς ζωῆς των πολλοὶ ἐξέχοντες Στωικοὶ σὲ μιὰ περίοδο ἑξακοσίων καὶ πλέον ἐτῶν, καὶ πρῶτος ὁ ἴδιος ὁ Ζήνων. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δίκαια τὸν τίμησαν μὲ ψήφισμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου γιὰ τὸ παράδειγμα ἀρετῆς ποὺ πρόβαλε στὴν πόλη τους καὶ τὸν στεφάνωσαν μὲ χρυσὸ στεφάνι.

Ἡ ἐπίδραση τῆς στωικῆς φιλοσοφίας στὴ διαμόρφωση τοῦ ἱστορικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ Ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπῆρξε τεράστια. Ἡ ζηνώνεια πολιτεία ὡς ὅραμα μιᾶς κοσμόπολης, στὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη διάκριση παρὰ μόνο τὴν ἀρετή τους, μποροῦν νὰ ἀνήκουν ὡς πολίτες, συνέβαλε στὴν καλλιέργεια τοῦ πολιτικοῦ πνεύματος, ποὺ εἰσήγαγε τὸ οἰκουμενικὸ κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ κράτη τῶν διαδόχων του. Ἀλλὰ καὶ στὸν κοσμοπολιτικὸ χῶρο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἡ στωικὴ θεωρία τῆς πειθαρχίας στὸν λόγο μέσα σὲ μιὰ πολιτεία οἰκουμενική, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς συμβάσεις, ποὺ χωρίζουν τὰ ἔθνη καὶ τοὺς ἀνθρώπους, βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος καὶ καρποφόρησε ἐμπνέοντας ἐξέχοντες ἄνδρες, ποὺ ἀναδείχθηκαν ὡς φιλόσοφοι καὶ πνευματικοὶ ἢ πολιτικοὶ ἡγέτες. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὁ ἐστεμμένος φιλόσοφος, ποὺ μὲ τὸ ἔργο του «*Τὰ εἰς ἑαυτόν*» ὑπῆρξε ὁ θεωρητικὸς ἀπολογητὴς τῆς Στοᾶς.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ*

1. Διογ. Λαέρτ. 7.1 (1) καὶ Παυσ. 1. 29. 15, Στράβ. 14. 682. 6.3.

2. Διογ. Λαέρτ. 7.30 (1β) Διογ. Λαέρτ. 7.12 (1α), Θεμιστ. Λόγ. 2.

3. Διογ. Λαέρτ. 7.2.

4. A.C. Pearson, *The fragments of Zeno and Cleanthes*, London 1891.

Στὴν εἰσαγωγή του ὁ Pearson (σσ. 2-3) μιλᾶ γιὰ τὴν Ἑλληνικότητα τοῦ Ζήνωνος καὶ τῆς ἀποδίδει κάποια ἀνατολικὴ χροιά. Ὁ Stein (*Die Psychologie der Stoa*, 1886, n. 3) συνοψίζει, χωρὶς νὰ ἀποφασίζει ὑπὲρ τῆς φοινικικῆς του καταγωγῆς. Ἀντίθετα ὁ Heinze (*Bursian's Jahresbericht*, τόμ. 50, σ. 53) νομίζει, ὅτι τὰ πάντα μαρτυροῦν περὶ τοῦ ἀντιθέτου.

5. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος 7.28 (16) ἀναφέρει, ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος Περσαῖος μαρτυρεῖ «*ἐν ταῖς ἠθικαῖς σχολαῖς*», ὅτι ὁ Ζήνων ἔφτασε στὴν ἡλικία τῶν 72 ἐτῶν καὶ ἦρθε στὴν Ἀθήνα 22 ἐτῶν. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ μαρτυρία λοιπὸν ὁ Ζήνων θὰ πρέπει νὰ γεννήθηκε τὸ 333/32 π.Χ. καὶ νὰ ἦρθε στὴν Ἀθήνα τὸ 312/11 π.Χ. Πρὸς αὐτὴ τὴ μαρτυρία ἀντιτίθεται ἄλλο χωρίο τοῦ Διογένη Λαέρτιου (7.1.8/9), ποὺ περιέχει ἐπιστολὴ τοῦ Ζήνωνος πρὸς τὸν Ἀντίγονο, ποὺ ἀναφέρει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴν πρόσκλησή του νὰ πάει στὴν Πέλλα, γιατὶ ἦταν 80 ἐτῶν. Τὸ ἴδιο ἀναφέρει καὶ μιὰ ἄλλη ἐπιστολὴ τοῦ Ζήνωνος, ποὺ ἀπαντᾶ στὸν πάπυρο Herc. 339. Αὐτὸ ἐνισχύει καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Ἀπολλωνίου τῆς Τύρου (Διογ. Λαέρτ. 7.28), ὅτι ὁ Ζήνων προΐστατο τῆς Σχολῆς του γιὰ 58 χρόνια καὶ τοῦ Λουκιανοῦ (Μακρόβ. 19), ὅτι ὁ Ζήνων πέθανε σὲ ἡλικία 98 ἐτῶν.

Αὐτὲς οἱ δύο πληροφορίες φαίνεται, ὅτι στηρίζονται στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ζήνωνος πρὸς τὸν Ἀντίγονο. Ἔτσι ἔχουμε μιὰν ἀντίφαση μεταξὺ τῆς μαρτυρίας τοῦ μαθητῆ τοῦ Ζήνωνος Περσαίου καὶ τῶν πληροφοριῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ζήνωνος. Ἡ ἐκτεταμένως ἐπικρατοῦσα ὡστόσο γνώμη τῶν ἐρευνητῶν πάνω στὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ὅτι οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Ζήνωνος δὲν εἶναι γνήσιες καὶ ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ Περσαίου πρέπει νὰ γίνεται δεκτή. Τελευταία ἔγινε προσπάθεια κριτικῆς διορθώσεως τοῦ χωρίου τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου, ὅπου ἀναφέρεται ἡ πληροφορία τοῦ Περσαίου καὶ στὴ θέση τοῦ οβ = 72 ἔχει γραφεῖ ϟ β = 92, ὥστε ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Περσαίου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου νὰ εἶναι 6 καὶ ὄχι 26 χρόνια. Ἔτσι διορθωμένη ἡ πληροφορία τοῦ Περσαίου θεωρεῖται ἀμεσότερη καὶ τοποθετεῖ τὴ γέννηση τοῦ Ζήνωνος τὸ 352 καὶ τὴν ἄφιξή του στὴν Ἀθήνα τὸ 331 π.Χ. (βλ. A. Grilli, Zenone e Antigono II, *Riv. di Filol. Class. Nuove Serie XLI* (1963), σσ. 287-301. Γιὰ τὸ ἔτος γεννήσεως τοῦ Ζήνωνος βλ. Blinker C.: *Das Geburtsjahr des Stoikers Zeno aus Citium und dessen Briefwechsel mit Antigonus Gonatas*, 1885.

6. Διογ. Λαέρτ. 7.31 (19) καὶ 7.1 (1). Ὁ Ζήνων εἶπε: «*νῦν εὐπλόηκα ὅτε νεναυά-*

*Οἱ ἀριθμοὶ σὲ παρένθεση δηλώνουν τὰ ἀποσπάσματα ὅπως ἀριθμοῦνται στὴν ἔκδοση αὐτή.

γηκα». Διογ. Λαέρτ. 7.2-4 (18). Σχετικὰ μὲ τὸ ναυάγιο δὲς ἐπίσης: Σουΐδας ἐν λ.: 604. Ἐπίσης: Πλουτ. Ἠθικ. 87Α, Πλουτ. Ἠθικ. 467C καὶ 603D.

7. Διογ. Λαέρτ. 7.1-3 (18).

8. Διογ. Λαέρτ. 7.2 (18).

9. Διογ. Λαέρτ. 7.2-4 (18).

10. Διογ. Λαέρτ. 7.24 (6). Ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ ὅτι, ὅταν ὁ Κράτης τὸν τραβοῦσε ἀπὸ τὸν χιτώνα γιὰ νὰ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ μιὰ διάλεξη τοῦ Στίλπωνος, εἶπε: «Τοὺς φιλοσόφους πρέπει νὰ τοὺς πιάνει κανεὶς ἀπὸ τ' ἀφτιὰ (μὲ τὴν πειθώ). Γιατὶ ἀλλιῶς τὸ σῶμα πηγαίνει μαζί, ἡ ψυχὴ ὅμως ἐπιμένει».

11. Διογ. Λαέρτ. 7.25 (22) καὶ Στράβ. 13.614. 1. 67 (23).

12. Εὐσεβ. Προπαρ. Εὐαγγ. 14.5.1 (PG. 21 col. 1197) (24), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἦταν μέτοχος τῶν θεωριῶν τοῦ Ἡρακλείτου.

13. Διογ. Λαέρτ. 7.5 (28) καὶ Σουΐδας ἐν λ. Ζήνων, τόμ. 2 p. 507 n. 79, Adler (2).

14. Διογ. Λαέρτ. 7. 36-38 (42).

15. Ὁ Διογένης Λαέρτιος (7.6-9) παραθέτει ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντιγόνου πρὸς τὸν Ζήνωνα, ὅπου ὁ Ἀντίγονος ἐκφράζει τὴν ἐκτίμησή του πρὸς αὐτὸν καὶ ἀπάντηση τοῦ Ζήνωνος πρὸς τὸν Ἀντίγονο (28γ). Ἀναφέρονται ἐπίσης οἱ φιλικὲς σχέσεις καὶ συναναστροφὲς τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Ζήνωνος (Διογένης Λαέρτ. 7. 13, Ἀθήναιος 13. 603e). Τὴ θλίψη τοῦ βασιλιᾶ Ἀντιγόνου γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Ζήνωνος καὶ τὴ βαθιά του ἐκτίμηση σημειώνει πάλι ὁ Λαέρτιος 7.15 (28β).

16. K. von Fritz, Zenon von Kition, R.E., 10. 19 Halbband, 1972, σ. 88.

17. Διογ. Λαέρτ. 7.12. (3).

18. Πλούτ. Ἠθ. 1034 Α. (3α).

19. Διογ. Λαέρτ. 7.1 (10, 7.27 (14) καὶ Ἀποστ. Παροιμ. 8.32 (17).

20. Διογ. Λαέρτ. 7. 28-29 (16), ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἡλικία θανάτου τὰ 98 ἔτη, ἐνῶ συγχρόνως μᾶς παρέχεται ἡ πληροφορία, ὅτι ὁ Περσαῖος τοποθετεῖ τὸν θάνατο τοῦ Ζήνωνος στὰ 72 χρόνια. Στὸ ἴδιο χωρίο τὸ σκουντούφλημά του καὶ ἡ προσφώνησή του στὴ γῆ, ὁ ἐθελούσιος πνιγμός του ὑπαινίττονται ἕνα θάνατο, ποὺ προσεγγίζει αὐτό, ποὺ ὁ Ζήνων ὀνόμαζε «*εὔλογον ἐξαγωγήν*». Γιὰ τὸν τρόπο τοῦ θανάτου τοῦ Ζήνωνος ἀπὸ ἠθελημένη ἀσιτία δὲς Λουκιανοῦ Μακρόβ. 19-21 (34). Ἐπίσης Διογ. Λαέρτ. 7.31 (34α) καὶ Στοβ. Ἐκλ. 3.7.44.

21. Διογ. Λαέρτ. 7.10-12 (28α).

22. Διογ. Λαέρτ. 7.4 (69).

23. Διογ. Λαέρτ. 7. 32-34 (243).

24. Πλουτ. Ἠθ. 329 Α, Β Περὶ Ἀλεξ. τ. 1. 6 (245).

25. Διογ. Λαέρτ. 7. 39-40.

26. S.V.F. 1. 102.

27. Διογ. Λαέρτ. 7. 134.

28. Διογ. Λαέρτ. 7.107, 108, 110.

29. K. von Fritz, Zenon von Kition, RE. (1972) σσ. 90-92.

30. Στὴν προσπάθεια νὰ ἐντοπίσουμε τὸν πυρήνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τὴν ἀνάπτυξή του σὲ σύστημα ἀντιμετωπίζουμε τὴ βασικὴ δυσκολία, ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ στηριχθοῦμε σὲ δευτερογενεῖς, ἀποσπασματικὲς πηγές, ποὺ χρειάζονται ἀνάλυση καὶ κριτικὴ ἀντιμετώπιση.

31. Διογ. Λαέρτ. 7. 39-40 (79. 80).

32. Κλήμης καὶ Seneca, Epist. 89.5, ὅπου ἀποδίδεται στὸν Χρύσιππο ὁ ὁρισμὸς τῆς φιλοσοφίας, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς «*ἐπιτήδευσις λόγου ὀρθότητος*».

33. Ἀρρ. Ἐπ. Διατρ. 4.8, 12 «*Ἀλλὰ μᾶλλον ἃ Ζήνων λέγει, γνῶναι τὰ τοῦ λόγου στοιχεῖα, ποῖόν τι ἕκαστον αὐτῶν ἐστι καὶ πῶς ἁρμόττεται πρὸς ἄλληλα καὶ ὅσα τούτοις ἀκόλουθά ἐστιν*».

34. «*Φωνὴ σημαντικὴ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη, οἷον "ἡμέρα ἐστί".*» Διογ. Λαέρτ. 7.56. Βλ. καὶ 57-58 (156α).

35. Andreas Graeser, *Zenon von Kition*, Berlin – New York 1975, σσ. 14-16.

36. K. von Fritz, Zur Antisthenischen Erkenntnislehre und Logik, *Hermes* 71 (1927), σσ. 453-484, ἰδιαίτερα σ. 457.

37. Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς Μαθ. 7. 228-230 (99) καὶ 230 (103). Ἐπίσης Cicero Acad. pr. 2. 18 καὶ 77.

38. Ἀριστ. Περὶ Ψυχῆς 428 Α 78.

39. S.V.F. I 89. (168).

40. S.V.F. 1. 484 (103) καὶ Διογ. Λαέρτ. 7.50 (100).

41. Γιὰ τὴν παρομοίωση τῆς τύπωσης σὰν μιᾶς σφραγίδας πάνω στὸ κερὶ βλ. K. von Fritz, *Science, Medicine and History*, Oxford 1964, σσ. 83 κ.ἑ.

42. Βλ. τὴ μαρτυρία τοῦ Κικέρωνος, S.V.F. I 60 (Cicero, Acad. Post. 1. 41).

43. Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς Μαθ. 7.248 (104): «*Φαντασία καταληπτικὴ ἐστιν ἡ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὁποία οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος.*» Ἐπίσης: Διογ. Λαέρτ. 7.50 (100) Βλ. ἀκόμη: F. Adorno, Sul significato del termine ὑπάρχον in Zenone Stoico. *La Parola del Passato XII* (1957), σσ. 362-72.

44. S.V.F. 2. 90. 91, 97.

45. S.V.F. 1. 66.

46. M. Pohlenz, *Die Stoa* I, Göttingen 1948, σ. 62.

47. Δὲς τὴν παραπομπὴ στὴ σημ. 44. Δὲς ἐπίσης: G. Watson, *The stoic theory of knowledge*, Belfast 1966, σσ. 36 κ.ἑ.

48. Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς Μαθ. 7.257, 403. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. F.H. Sandbach, Phantasia Kataleptike (*Problems of Stoicism*, ed. A.A. Long, Un. of London, 1971, σσ. 15-18).

49. Στοβ. Ἐκλ. 2, p. 73, 93W. καὶ Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς Μαθ. 7. 151.

50. Cicero. Academica Priora, 2. 144.

51. Διογ. Λαέρτ. 7. 50 (100). «*Διαφέρει δὲ φαντασία καὶ φάντασμα· φάντασμα μὲν γάρ ἐστι δόκησις διανοίας οἷα γίνεται κατὰ τοὺς ὕπνους, φαντασία δέ ἐστι τύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ, τουτέστιν ἀλλοίωσις.*»

52. Διογ. Λαέρτ. 7. 61 (109γ).

53. S.V.F. 1. 65 (109).

54. Διογ. Λαέρτ. 7.54. Οἱ ἔμφυτες προλήψεις δὲν εἶναι ὁποιεσδήποτε ἔμφυτες ἰδέες κατὰ τὸ πρότυπο τῆς πλατωνικῆς ἀνάμνησης (ἀφορμὴ γι' αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία ἔδωσε ὁ Κικέρων (S.V.F. 3. 72) ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Πλάτωνος) ἀλλὰ ἀναπτύσσονται ἐκ φύσεως. Βλ. ἐπίσης: F. H. Sandbach, Ennoia and Prolepsis (*Problems of Stoicism*, Un. of London 1971, σ. 25).

55. Διογ. Λαέρτ. 7.63.

56. Εὐστ. Παρεκβ. εἰς Ἰλ. Σ 506 (145β), καὶ Διογ. Λαέρτ. 7.55 (145α) καὶ 57 (156α): «*Λόγος ἀεὶ σημαντικός ἐστι.*»

57. S.V.F. 2. 166. Βλ. ἐπίσης (159α) καὶ Σέξτος Πρὸς Μαθ. 8. 11-12. (159).

58. Kurt von Fritz, Zenon von Kition, R.E., σσ. 97-8. Βλ. ἐπίσης B. Mates, *Stoic Logic*, Berkley 1953 καὶ G. Watson, *The stoic theory of knowledge*, Belfast 1966 καὶ A.A. Long, *Problems in Stoicism*, ἰδιαίτερα τὸ κεφ. Language and thought, σσ. 75-113.

59. S.V.F. II 168.

60. J. Lukasievicz, Zur Geschichte der Aussagenlogik, *Erkenntnis*, τόμ. 5, σσ. 111-131 καὶ A. Virieux-Reymond, *La logique et l'épistémologie des Stoiciens*, Chambéry 1932, σ. 126. Ἐπίσης Kneal W.M. *The development of logic*, Oxford 1964.

61. S.V.F. 2. 331, ὅπου διακρίνονται τέσσερα εἴδη ἀσωμάτων: λεκτόν, κενόν, τόπος, χρόνος.

62. S.V.F. 1. 87, «*Διὰ ταύτης δὲ διαθεῖν τὸν τοῦ παντὸς λόγον*». Ἐπίσης: Διογ. Λαέρτ. 7. 88: «*Ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος.*»

63. «*δοκεῖ δ' αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν, τὴν ὕλην· τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν.*» (161)

64. Βλ. ἀπ. (161).

65. «*δύναμιν κινητικὴν τῆς ὕλης κατὰ ταῦτα καὶ ὡσαύτως, ἥντινα μὴ διαφέρειν πρόνοιαν καὶ φύσιν καλεῖν.*» (171α).

66. Βλ. ἀπ. (161).

67. «*Τὰς ποιότητας καὶ τὰς οὐσίας δι' ὅλων κεράννυσθαι ἐνόμιζεν.*» (164γ, 164δ).

68. «*διακόσμησιν*». Διογ. (164).

69. Βλ. (162). Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς εἶναι σωματικὲς ὄχι ἡ κάθε μιὰ ξεχωριστὰ ἀλλὰ στὴ σύνθεσή τους. Βλ. F. H. Sandbach, *The Stoics*, σ. 74.

70. S.V.F. 1, 111.

71. (165ε), S.V.F. 1, 113 καὶ 110.

72. (172), S.V.F. 1, 159.

73. (164α), S.V.F. 1, 102.

74. S.V.F. 1, 137, II 132, 848.

75. S.V.F. 2. 331.

76. Eric Weil, *Remarques sur le Matérialisme des Stoiciens*, Mélanges Alexandre Koyré, Paris 1966, σσ. 556-73.

77. Διογ. Λαέρτ. 7. 156: «*φύσιν πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν*» καὶ S.V.F. 1. 120 (167): «*δύο γὰρ γένη πυρός, τὸ μὲν ἄτεχνον καὶ μεταβάλλον εἰς ἑαυτῷ τὴν τροφήν, τὸ δὲ τεχνικὸν αὐξητικόν τε καὶ τηρητικόν.*»

Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ A. Einstein καὶ L. Infeld, *Die Evolution der Physik*, Hamburg 1956, σ. 162: «Ἡ ὕλη ὑπάρχει ἐκεῖ ποὺ συγκεντρώνεται πολλὴ ἐνέργεια, ἕνα πεδίο ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχει λίγη ἐνέργεια. Ἂν αὐτὸ εἶναι σωστό, τότε ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ὕλη καὶ στὸ πεδίο εἶναι ποσοτικὴ καὶ ὄχι ποιοτική. Δὲν ἔχει τότε νόημα νὰ θεωροῦμε τὴν ὕλη καὶ τὸ πεδίο ὡς βασικῶς διαφορετικὰ πράγματα καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μιλοῦμε γιὰ ἕνα διαχωριστικὸ τεῖχος ἀνάμεσα στὸ πεδίο καὶ τὴν ὕλη».

78. S.V.F. 1. 102 (164) ἢ Διογ. Λαέρτ. 7. 135, 136 (164α).

79. Διογ. Λαέρτ. 7. 156-7 (130).

80. Διογ. Λαέρτ. 7. 140 (166δ) καὶ 143 (165γ).

81. S.V.F. 2. 407, 409.

82. Διογ. Λαέρτ. 7. 134: «*σώματα εἶναι τὰς ἀρχὰς καὶ ἀμόρφους, τὰ δὲ μεμορφῶσθαι.*» (161)

83. K. von Fritz, Zenon von Kition, RE, 1972, σ. 103.

84. Διογ. Λαέρτ. 7. 149 (171).

85. S.V.F. 1. 107 (165δ).

86. S.V.F. 1. 98 (162β).

87. K. von Fritz, RE, σ. 106.

88. S.V.F. 1. 537.

89. S.V.F. 2. 975 (171γ). Τὸ πρόβλημα τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς εἱμαρμένης μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐλεύθερη βούληση ἀπασχόλησε τοὺς Στωικούς. Ἔτσι ἡ πρόταση τοῦ δασκάλου τοῦ Ζήνωνος Διόδωρου τοῦ Κρόνου, γνωστὴ ὡς ὁ «*Κυριεύων*», ἔλεγε, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει γιὰ τὸ μέλλον ἡ δυνατότης νὰ συμβεῖ ἢ νὰ μὴ συμβεῖ κάτι. Γιατί, μετὰ τὸ γεγονός, ἡ δυνατότης νὰ μὴ συμβεῖ αὐτὸ ἀποκλείεται. Ἄρα ἀπὸ πρὶν πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἦταν ἀναγκαῖο νὰ συμβεῖ αὐτὸ ποὺ συνέβη καὶ τὸ ἀντίθετο ἦταν ἀδύνατο. Ὁ Ζήνων ἀπέκλινε ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τοῦ δασκάλου του, ὅπως ἀργότερα ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Χρύσιππος. Οἱ διαφωνίες αὐτὲς δείχνουν τὰ προβλήματα, ποὺ ἀντιμετωπίζει στοὺς Στωικοὺς ἡ διδασκαλία περὶ εἱμαρμένης. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτό: P.M. Schuhl, *Le dominateur et les possibles*, Paris 1960, σσ. 21 κ.ἑ., 59 κ.ἑ. καὶ 85 κ.ἑ.

90. S.V.F. 1. 109 (165α), 107 (165δ).

91. S.V.F. 1. 110 (165ε).

92. S.V.F. 2. 255.

93. S.V.F. 1. 99 (164δ).

94. S.V.F. 1. 95 (166γ).

95. S.V.F. 1. 102 (164).

96. Στοβ. Ἐκλ. 1, 10, 16c. Ὁ Στοβαῖος ἀναφέρεται σὲ μαρτυρία τοῦ Χρυσίππου γιὰ τὸν δάσκαλό του Ζήνωνα.

97. S.V.F. 1. 120 (167α).

98. Διογ. Λαέρτ. 7. 153-4 (167δ).

99. S.V.F. 1. 118 (182).

100. S.V.F. 1. 125.

101. S.V.F. I 141 (131α).

102. Διογ. Λαέρτ. 7. 157 (130).

103. S.V.F. 1. 146 (142).

104. S.V.F. 1. 143 (135).

105. S.V.F. 148 (131).

106. S.V.F. 113. (165ε).

107. S.V.F. 1. 179 (188).

108. Στοβ. Ἐκλ. 2. 7 6e (W. II 77) (212δ) καὶ Σέξτος Πρὸς Μαθ. 11. 30 (213).

109. S.V.F. 1. 190 (205).

110. S.V.F. 1. 190 (205).

111. Πλάτωνος *Γοργίας* 473d-474c.

112. S.V.F. 1. 200 (215).

113. S.V.F. 1. 201 (216).
114. S.V.F. 1. 201 (216).
115. S.V.F. 1. 202.
116. Στοβ. Ἐκλ. 2. p. 60, 7-8 (212β).
117. S.V.F. 1. 202 «*Λόγον οὖσαν αὐτὴν ὁμολογούμενον καὶ βέβαιον καὶ ἀμετάπτωτον.*» (226).
118. Βλ. J. M. Rist, *Stoic Philosophy*, Cambridge 1969, σσ. 4-5.
119. Ἔ. ἄ. σ. 15 κ.ἑ
120. S.V.F. 1. 216 (235).
121. S.V.F. 1. 218 (236).
122. Διογ. Λαέρτ. 7. 121-123 (238).
123. S.V.F. 1. 224 (234γ).
124. S.V.F. 1. 205 (227).
125. S.V.F. 1. 205, 206, 209. (225, 227, 229α καὶ β).
126. S.V.F. 1. 211. (227).
127. S.V.F. 1. 202 (226).
128. S.V.F. 1. 205 (227, 229α, 229β).
129. J.M. Rist, ἔ.ἀ. σ. 69 καὶ 72 κ.ἑ.
130. S.V.F. 1. 192 (209).
131. S.V.F. 3. 131.
132. S.V.F. 1. 230 (233β).
133. S.V.F. 3. 494.
134. S.V.F. I 234 (239).
135. S.V.F. 1. 245-46.
136. Διογ. Λαέρτ. 7. 33 (243).
137. S.V.F. 1. 262. (245).
138. S.V.F. 1. 263 (249).
139. S.V.F. 1. 250 (253).
140. ἀπ. (246).
141. S.V.F. 1. 264 (244), 266 (244α), καὶ (243).

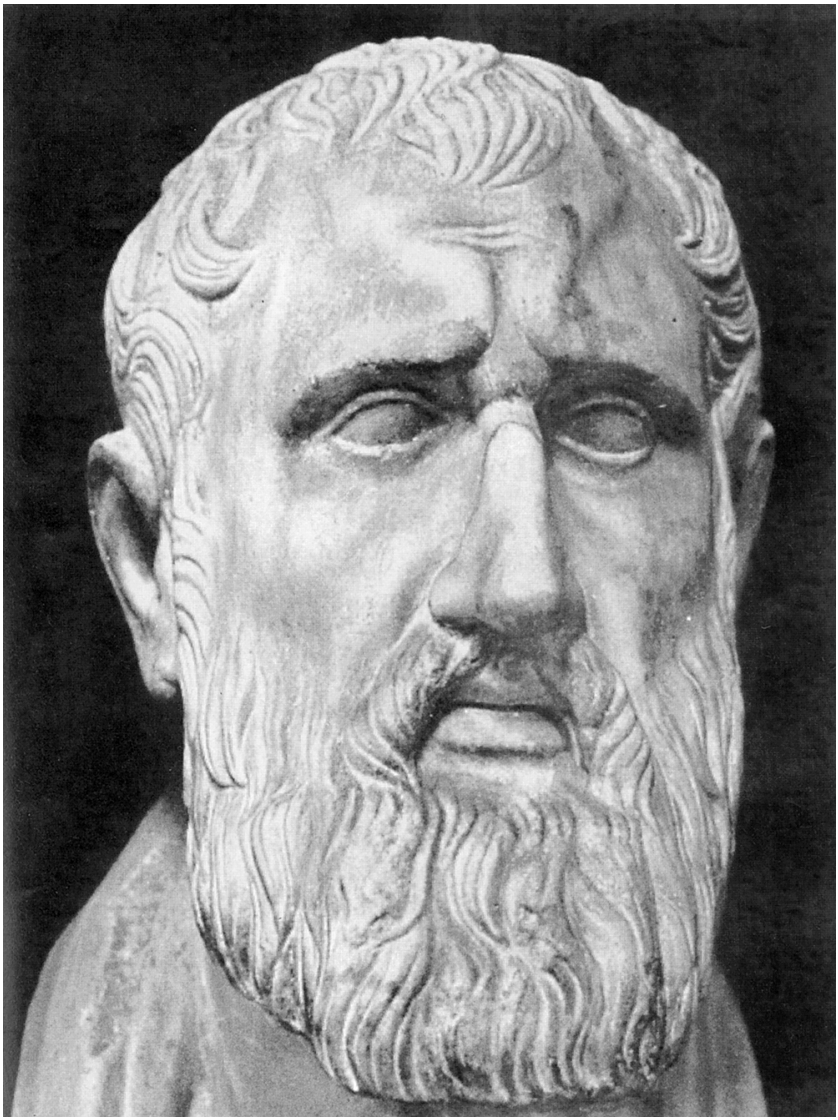

Ζήνων ὁ Κιτιεὺς
Μαρμάρινη προτομὴ σὲ Ἑρμαϊκὴ στήλη.
Ἐθνικὸ Μουσεῖο Νεαπόλεως, 2ος αἰὼν μ.Χ.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΙΜΕΝΟ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

48. ΖΗΝΩΝ – ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ι. Ο ΒΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ
1. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

1 Diogenes Laertius 7.1:
Ζήνων Μνασέου ἢ Δημέου, Κιτιεὺς ἀπὸ Κύπρου, πολίσματος ἑλληνικοῦ, Φοίνικας ἐποίκους ἐσχηκότας.

1. Μνασαίου P. | δημαίου PF.

1α Themistius, Λόγοι 2 (p. 31 Dindorf):
Ἀλλὰ Ζήνων μὲν ὁ τῆς Στοᾶς ἀρχηγέτης, καίπερ τὰ ἄλλα σεμνὸς ὢν καὶ ὑψηλολόγος, ὅμως ἐγανύσκετο καὶ ἐλαμπρύνετο, ἐπειδὴ αὐτὸν Ἀθηναῖοι ξένον ὄντα καὶ Φοίνικα ἐπὶ τοῖς λόγοις δημοποίητον ἐποιήσαντο.

1β Diogenes Laertius 7.30:
Καὶ ἄλλο Ζηνόδοτος ὁ στωικός, Διογένους μαθητής·
Ἔκτισας αὐτάρκειαν, ἀφεὶς κενεαυχέα πλοῦτον,
Ζήνων, σὺν πολιῷ σεμνὸς ἐπισκυνίῳ·
ἄρσενα γὰρ λόγον εὗρες, ἐνηθλήσω δὲ προνοίᾳ
αἵρεσιν, ἀτρέστου μητέρ' ἐλευθερίας.
εἰ δὲ πάτρα Φοίνισσα, τίς ὁ φθόνος; οὐ καὶ ὁ Κάδμος
κεῖνος, ἀφ' οὗ γραπτὰν Ἑλλὰς ἔχει σελίδα;

2 Suda s.v. Ζήνων, 2. p. 507 (n. 79) Adler:
Ζήνων, Μνασέου ἢ Δημέου, Κιτιεύς (πόλις δ' ἐστὶ Κύπρου τὸ Κίτιον),

48. ΖΗΝΩΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ι. Ο ΒΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ
1. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

1 Διογένης Λαέρτιος 7.1:
῾Ο Ζήνων ἦταν γιὸς τοῦ Μνασέα ἢ Δημέα ἀπὸ τὸ Κίτιο τῆς Κύπρου, ποὺ ἦταν ἑλληνικὴ πόλη κι᾽ εἶχε Φοίνικες ἐποίκους.

1α Θεμίστιος, Λόγοι 2 (p. 31 Dindorf):
᾽Αλλὰ ὁ Ζήνων, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Στοᾶς, ἂν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἦταν σεβάσμιος καὶ ὁ λόγος του χαρακτηριζόταν ἀπὸ ὑψηλὰ νοήματα, ὡστόσο χαιρόταν καὶ περηφανευόταν, γιατὶ οἱ ᾽Αθηναῖοι, μ᾽ ὅλο ποὺ ἦταν ξένος καὶ Φοίνικας, τὸν ἔκαναν δημότη ᾽Αθηναῖο γιὰ τὴ διδασκαλία του.

1β Διογένης Λαέρτιος 7.30:
Καὶ ἄλλο (ἀναφέρει) ὁ Ζηνόδοτος ὁ Στωικός, μαθητὴς τοῦ Διογένη·
Οἰκοδόμησες αὐτάρκεια, ἀφήνοντας τὰ κενόδοξα πλούτη,
Ζήνωνα, σεμνὸς μὲ σκυθρωπὰ τὰ λευκὰ φρύδια·
γιατὶ ἀντρίκειο βρῆκες λόγο, κι᾽ ὡς ἄθλο ἀνάδειξες μὲ τὴν πρόνοια
ὁδηγὸ σχολή, τῆς ἄτρεμης ἐλευθερίας μητέρα.
Κι᾽ ἂν ἡ πατρίδα σου φοινικική, ποιός φθόνος;
῏Ηταν κι᾽ ὁ Κάδμος τέτοιος, ποὺ ἔχει ἡ Ἑλλάδα τὴ γραφή του.

2 Σουΐδας, ἐν λ. Ζήνων, 2. p. 507 (n. 79) Adler:
῾Ο Ζήνων, ὁ γιὸς τοῦ Μνασέα, ὁ Κιτιέας (τὸ Κίτιο εἶναι πόλη τῆς Κύπρου),

φιλόσοφος, ὃς ἦρξε τῆς Στωικῆς αἱρέσεως, ἐπεκλήθη δὲ καὶ αὐτὸς Στωικὸς διὰ τὸ ἐν τῇ Στοᾷ τῇ ἐν Ἀθήναις διδάξαι αὐτόν, ἥτις πρώην μὲν Πεισιανάκτειος, ὕστερον δὲ ζωγραφηθεῖσα Ποικίλη ἐκλήθη, μαθητὴς δὲ ἦν Κράτητος τοῦ Κυνικοῦ, εἶτα Πολέμωνος τοῦ Ἀθηναίου. ἐτελεύτησε δὲ ἐτῶν ἐνενήκοντα ἀφελὼν ἑκάστοτε τῆς τροφῆς, ἕως ἀτονίᾳ διεφθάρη. ἐχρήσθη δὲ αὐτῷ πυνθανομένῳ περὶ βίου συγχρωτίζεσθαι τοῖς νεκροῖς, ὅπερ ἦν τοῖς ἀρχαίοις διὰ τῶν βιβλίων… ἤκμαζεν ἐπὶ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, ἐπὶ τῆς κ΄ καὶ ρ΄ Ὀλυμπιάδος, καὶ παροιμία, Ζήνωνος ἐγκρατέστερος· οὗτος γὰρ ἄκραν εἶχε δίαιταν καὶ λιτὴν ὥστε καὶ εἰς παροιμίαν χωρῆσαι, φιλοσοφίαν καινὴν γὰρ οὗτος ἐφιλοσόφει. τῷ γὰρ ὄντι πάντας ὑπερεβάλετο τῷ τε εἴδει καὶ σεμνότητι καὶ νὴ Δία μακαριότητι. καὶ δὴ ὀκτὼ πρὸς τοῖς ἐνενήκοντα βιοὺς ἔτη κατέστρεψεν ἄνοσος καὶ ὑγιὴς διατελεσας.

3 Diogenes Laertius 7.12:
Φησὶ δ' Ἀ ν τ ί γ ο ν ο ς ὁ Κ α ρ ύ σ τ ι ο ς οὐκ ἀρνεῖσθαι αὐτὸν εἶναι Κιτιέα. τῶν γὰρ εἰς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ λουτρῶνος συμβαλλομένων εἷς ὢν καὶ ἀναγραφόμενος ἐν τῇ στήλῃ «Ζήνωνος τοῦ φιλοσόφου», ἠξίωσε καὶ τὸ Κιτιεὺς προστεθῆναι.

3 καί τι B.

3α Plutarchus, Moralia 1034A (De Stoicorum repugnantiis 4):
Ζήνων καὶ Κλεάνθης οὐκ ἠθέλησαν Ἀθηναῖοι γενέσθαι, μὴ δόξωσι τὰς αὐτῶν πατρίδας ἀδικεῖν.

4 Diogenes Laertius 6.105:
Μετιτέον δ' ἐπὶ τοὺς Στωικούς, ὧν ἦρξε Ζήνων, μαθητὴς γενόμενος Κράτητος.

5 Diogenes Laertius 6.15:
Οὗτος (ὁ Ἀντισθένης) ἡγήσατο καὶ τῆς Διογένους ἀπαθείας καὶ τῆς Κράτητος ἐγκρατείας καὶ τῆς Ζήνωνος καρτερίας.

6 Diogenes Laertius 7. 24:
Φησὶ δ''Απολλώνιος ὁ Τύριος, ἕλκοντος αὐτὸν Κράτητος τοῦ ἱματίου ἀπὸ Στίλπωνος εἰπεῖν, «ὦ Κράτης, λαβὴ φιλοσόφων ἐστὶν ἐπιδέξιος ἡ διὰ τῶν ὤτων· πείσας οὖν ἕλκε τούτων· εἰ δέ με βιάζῃ, τὸ μὲν σῶμα παρὰ σοὶ ἔσται, ἡ δὲ ψυχὴ παρὰ Στίλπωνι.»

φιλόσοφος, ποὺ ἵδρυσε τὴ Στωικὴ Σχολή. Κι' ὀνομάστηκε κι' αὐτὸς Στωικὸς γιατὶ κι' αὐτὸς δίδαξε στὴ Στοά, ποὺ πρὶν ἐκαλεῖτο Πεισιανάκτεια, κι' ἀργότερα ζωγραφίστηκε κι' ὀνομάστηκε Ποικίλη. Καὶ ἦταν μαθητὴς τοῦ Κυνικοῦ Κράτητα, ἔπειτα τοῦ Πολέμωνος τοῦ Ἀθηναίου. Ἀπεβίωσε σὲ ἡλικία ἐνενήντα ἐτῶν μὲ τὸ νὰ μὴ δέχεται τροφήν, ἕως ὅτου ἀπὸ ἀδυναμία πέθανε. Κι' ὅταν ρώτησε νὰ μάθει ἀπὸ τὸ μαντεῖο γιὰ τὴ ζωή, πῆρε τὸν χρησμὸ νὰ συναναστρέφεται τοὺς νεκρούς, ποὺ σήμαινε νὰ μελετᾶ τὰ βιβλία… Στὴν ἀκμή του ἦταν τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, κατὰ τὴν 120ὴ Ὀλυμπιάδα, καὶ ὑπάρχει παροιμία, ἐγκρατέστερος ἀπὸ τὸν Ζήνωνα· γιατὶ αὐτὸς εἶχε αὐστηρὴ καὶ λιτὴ δίαιτα, ὥστε νὰ γίνει παροιμία. Ἀνέπτυξε μιὰ νέα στὸ εἶδος της φιλοσοφία. Καὶ πράγματι ὅλους τοὺς ξεπέρασε στὸν τρόπο του καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά του καί, μὰ τὸν Δία, στὴν εὐδαιμονία. Καὶ πέθανε σὲ ἡλικία 98 ἐτῶν ζώντας μιὰ ζωὴ γεμάτη ὑγεία καὶ χωρὶς ἀρρώστειες.

3 Διογένης Λαέρτιος 7.12:
Λέγει δὲ ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, ὅτι δὲν ἀρνεῖται, πὼς ὁ ἴδιος εἶναι Κιτιέας, γιατὶ στὴν ἐπισκευὴ τοῦ λουτροῦ ὄντας ἕνας ἀπὸ τοὺς συνεισφέροντες κι' ἐπειδὴ γράφτηκε στὴ στήλη τὸ ὄνομά του, «Ζήνωνος τοῦ φιλοσόφου», ἀξίωσε νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ Κιτιέας.

3α Πλούταρχος Ἠθικὰ 1034Α (Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων 4):
Ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης δὲν θέλησαν νὰ γίνουν Ἀθηναῖοι, μήπως φανοῦν ὅτι ἀδικοῦν τὶς πατρίδες των.

4 Διογένης Λαέρτιος 6.105:
Πρέπει ὅμως τώρα νὰ στραφοῦμε πρὸς τοὺς Στωικούς, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἦταν ὁ Ζήνων, ποὺ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κράτητος.

5 Διογένης Λαέρτιος 6.15:
Αὐτὸς (δηλ. ὁ Ἀντισθένης) ἔδωσε ἀφορμὴ καὶ στὴν ἀπάθεια τοῦ Διογένη καὶ στὴν ἐγκράτεια τοῦ Κράτητος καὶ στὴ σταθερότητα τοῦ Ζήνωνος.

6 Διογένης Λαέρτιος 7.24:
Διηγεῖται ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος, ὅτι ὁ Κράτης ἐνῶ τραβοῦσε (τὸν Ζήνωνα) ἀπὸ τὸ ἱμάτιο γιὰ νὰ τὸν ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν Στίλπωνα, εἶπε: «Κράτη, ἡ ἐπιδέξια λαβὴ γιὰ τοὺς φιλοσόφους εἶναι στὰ ἀφτιά. Ἂν μὲ πείσεις, λοιπόν, τράβηξέ με σ' αὐτὸν τὸν δρόμο. Ἂν ὅμως μὲ ἀναγκάζεις μὲ τὴ βία, τὸ μὲν σῶμα μου θὰ εἶναι κοντά σου, ἡ ψυχὴ ὅμως κοντὰ στὸν Στίλπωνα».

7 Diogenes Laertius 7.15:
Ἦν δὲ καὶ ζητητικὸς καὶ περὶ πάντων ἀκριβολογούμενος· ὅθεν καὶ ὁ Τίμων ἐν τοῖς Σίλλοις φησὶν οὕτω·

καὶ Φοίνισσαν ἴδον λιχνόγραυν σκιερῷ ἐνὶ τύφῳ
πάντων ἱμείρουσαν· ὁ δ' ἔῤῥει γυργαθὸς αὐτῆς
σμικρὸς ἐών· νοῦν δ'εἶχεν ἐλάσσονα κινδαψοῖο.

8 Cicero, Academica Post. 1.34:
Iam Polemonem audiverant adsidue Zeno et Arcesilas. Sed Zeno cum Arcesilam anteiret aetate subtiliter disseret et peracute moveretur, corrigere conatus est disciplinam.

9 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.3:
Ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur ab eo ipso et a superioribus dissideret.

10 Diogenes Laertius 7.1:
Τὸν τράχηλον ἐπὶ θάτερα νενευκὼς ἦν, ὥς φησι Τιμόθεος ὁ Ἀθηναῖος ἐν τῷ περὶ βίων· καὶ Ἀπολλώνιος δέ φησιν ὁ Τύριος ὅτι ἰσχνὸς ἦν, ὑπομήκης, μελάγχρως· ὅθεν τις αὐτὸν εἶπεν Αὐγυπτίαν κληματίδα, καθά φησι Χρύσιππος ἐν πρώτῳ παροιμιῶν-παχύκνημός τε καὶ ἀπαγὴς καὶ ἀσθενής· διὸ καί φησι Περσαῖος ἐν ὑπομνήμασι συμποτικοῖς τὰ πλεῖστα αὐτὸν δεῖπνα παραιτεῖσθαι.

4, εὐπαγὴς BFD

11 Diogenes Laertius 7.1:
ἔχαιρε δέ, φασί, σύκοις χλωροῖς καὶ ἡλιοκαΐαις.

δέ φησιν PF Pal. 261.

12 Diogenes Laertius 7.13:
ἤσθιε δ' ἀρτίδια καὶ μέλι καὶ ὀλίγον εὐώδους οἰναρίου ἔπινε.

7 Διογένης Λαέρτιος 7.15:
Εἶχε ὁρμὴ πρὸς ἀναζήτηση καὶ γιὰ ὅλα πρόβαλλε ὀξυδερκεῖς λόγους. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Τίμων στοὺς *Σίλλους* λέει τὰ ἑξῆς γι' αὐτόν:

κι' εἶδα μι' ἀχόρταγη Φοίνισσα γριὰ μὲ σκυθρωπὸ καμάρι
ποὺ ὅλα μὲ πόθο τὰ ζητοῦσε. Ξεχείλισε ὅμως τὸ μικρό της
τὸ καλάθι γιατὶ εἶχε νοῦ λιγότερο ἀπ' ὀρνίθι.

8 Cicero, Acad. Post. 1.34:
Κοντὰ στὸν Πολέμωνα ἦταν προσεκτικοὶ ἀκροατὲς ὁ Ζήνων καὶ ὁ Ἀρκεσίλαος. Ἀλλά, παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ζήνων ἦταν μεγαλύτερος στὴν ἡλικία ἀπὸ τὸν Ἀρκεσίλαο καὶ μποροῦσε νὰ συζητᾶ πολὺ λεπτὰ καὶ ἦταν ἕνας ὀξυδερκὴς στοχαστής, ἀνέλαβε νὰ διορθώσει τὸ σύστημα τῆς διδασκαλίας του.

9 Cicero, De fin. bon. et mal. 4.3:
…καὶ ὁ Ζήνων δὲν εἶχε λόγο, ἀφοῦ ἄκουσε τὸν Πολέμωνα, νὰ ἀποχωρήσει ἀπ' αὐτὸν καὶ ἀπὸ τοὺς προγενέστερούς του.

10 Διογένης Λαέρτιος 7.1:
Εἶχε σκυφτὸ λαιμό, ὅπως λέει ὁ Τιμόθεος ὁ Ἀθηναῖος στὸ βιβλίο του «Περὶ βίων». Καὶ ὁ Ἀπολλώνιος πάλι ὁ Τύριος λέει ὅτι ἦταν λιγνός, λίγο ψηλὸς καὶ μελαγχροινός· γι' αὐτὸ κάποιος τὸν ὀνόμασε αἰγυπτιακὴ κληματόβεργα, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στὸ πρῶτο βιβλίο τῶν Παροιμιῶν– μὲ παχιὲς κνῆμες, πλαδαρὸς κι' ἀδύνατος. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Περσαῖος στὰ συμποσιακὰ σημειώματά του λέει ὅτι ἀπέφευγε νὰ πηγαίνει στὰ περισσότερα συμπόσια.

11 Διογένης Λαέρτιος 7.1:
Καὶ τοῦ ἄρεσαν, λένε, τὰ πράσινα σῦκα καὶ τὸ κάψιμο τοῦ ἥλιου.

12 Διογένης Λαέρτιος 7.3:
Κι' ἔτρωγε ψωμάκια μὲ μέλι κι' ἔπινε λίγο εὐωδιαστὸ κρασάκι.

13 Diogenes Laertius 7.27:

οἵ γε μὴν κωμικοὶ ἐλάνθανον ἐπαινοῦντες αὐτὸν διὰ τῶν σκωμμάτων. Ἵνα καὶ Φιλήμων φησὶν οὕτως ἐν δράματι Φιλοσόφοις·

εἷς ἄρτος, ὄψον ἰσχάς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ.
φιλοσοφίαν καινὴν γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ,
πεινῆν διδάσκει καὶ μαθητὰς λαμβάνει·

3. εἰς ἄρτον BPFD 3 πίνειν B.

14 Diogenes Laertius 7.27:

Ἦν δὲ καρτερικώτατος καὶ λιτότατος, ἀπύρῳ τροφῇ χρώμενος καὶ τρίβωνι λεπτῷ, ὥστε λέγεσθαι ἐπ' αὐτοῦ·

τὸν δ' οὔτ' ἂρ χειμὼν κρυόεις, οὐκ ὄμβρος ἀπείρων,
οὐ φλὸξ ἠελίοιο δαμάζεται, οὐ νόσος αἰνή,
οὐκ ἔροτις δήμου ἐνάριθμος, ἀλλ' ὅ γ' ἀτειρὴς
ἀμφὶ διδασκαλίῃ τέταται νύκτας τε καὶ ἦμαρ.

5. οὐκέ ρο τις P, οὐκ εροτις B, οὐκερωτὶς F, οὐχ ὡς τὶς D

15 Diogenes Laertius 7.27:

Ἤδη δὲ καὶ εἰς παροιμίαν σχεδὸν ἐχώρησεν. Ἐλέγετο γοῦν ἐπ' αὐτοῦ·

τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος.

Ἀλλὰ καὶ Ποσείδιππος Μεταφερομένοις·

ὥστ' ἐν ἡμέραις δέκα
εἶναι δοκεῖν Ζήνωνος ἐγκρατέστερον.

16 Diogenes Laertius 7.28:

Τῷ γὰρ τῷ ὄντι πάντας ὑπερεβάλλετο τῷ τε εἴδει τούτῳ καὶ τῇ σεμνότητι καὶ δὴ νὴ Δία καὶ μακαριότητι· ὀκτὼ γὰρ πρὸς τοῖς ἐνενήκοντα βιοὺς ἔτη κατέστρεψεν, ἄνοσος καὶ ὑγιὴς διατελέσας. Περσαῖος δέ φησιν ἐν ταῖς ἠθικαῖς σχολαῖς δύο καὶ ἑβδομήκοντα ἐτῶν τελευτῆσαι αὐτόν… Ἐτελεύτα δὲ οὕτως· ἐκ τῆς σχολῆς ἀπιὼν προσέπταισε καὶ τὸν δάκτυλον περιέῤῥηξε· παίσας δὲ τὴν γῆν τῇ χειρί, φησὶ τὸ ἐκ τῆς Νιόβης· «Ἔρχομαι· τί μ' αὖεις;» Καὶ παραχρῆμα ἐτελεύτησεν, ἀποπνίξας ἑαυτόν. Ἀθηναῖοι δὲ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ Κεραμεικῷ καὶ ψηφίσμασι τοῖς προειρημένοις ἐτίμησαν, τὴν ἀρετὴν αὐτῷ προσμαρτυροῦντες.

2. μακαριότητι BPF, μακροβιότητι D 6. πλίσας Pal. 261, πλήξας D.

13 Διογένης Λαέρτιος 7.27:

Ὅμως καὶ οἱ κωμικοί, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν, τὸν ἐπαινοῦν μὲ πειράγματα, ὅπως καὶ ὁ Φιλήμων στὸ δρᾶμα του *Φιλόσοφοι* λέει τὰ ἑξῆς:

ἕνα ψωμί, προσφάγι ξερὸ σῦκο, καὶ νερὸ ἀπὸ πάνω.
Καινούργια αὐτὸς φιλοσοφεῖ φιλοσοφία,
διδάσκει νὰ πεινᾶς καὶ μαθητὲς λαβαίνει.

14 Διογένης Λαέρτιος 7.27:

Ἦταν ὑπομονετικότατος καὶ λιτότατος, ἔτρωγε τροφὴ ἄψητη καὶ φοροῦσε τρίβωνα λεπτό, ὥστε νὰ λένε γι' αὐτόν:

οὔτε ὁ κρύος χειμώνας οὔτε ἡ ἀτέλειωτη βροχή,
οὔτε ἡ φλόγα τοῦ ἥλιου τὸν δάμαζε, ἡ ἀρρώστεια ἡ φοβερὴ
οὔτε οἱ γιορτὲς τοῦ δήμου οἱ ὀνομαστές. Ἀκούραστος αὐτὸς
διδάσκει μέρα-νύχτα ὁλόψυχα δοσμένος.

15 Διογένης Λαέρτιος 7.27:

Γιατὶ εἶχε φτάσει ἤδη νὰ γίνει παροιμιώδης. Ἔλεγαν λοιπὸν γι' αὐτόν·

Ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τὸν φιλόσοφο ἐγκρατέστερος.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ποσείδιππος στοὺς Μεταφερόμενούς του:

ὥστε γιὰ δέκα ὁλόκληρες μέρες

ἔμοιαζε νὰ ἦταν ἐγκρατέστερος ἀπὸ τὸν Ζήνωνα.

16 Διογένης Λαέρτιος 7.28:

Γιατὶ πράγματι τοὺς ξεπερνοῦσε ὅλους σ' αὐτὸ τὸν (ἐγκρατὴ) τρόπο ζωῆς καὶ στὴν εὐπρέπεια καί, μὰ τὸν Δία, στὴν εὐδαιμονία. Γιατὶ πέθανε σὲ ἡλικία 98 ἐτῶν περνώντας μιὰ ζωὴ χωρὶς ἀρρώστεια, γεμάτη ὑγεία. Ὁ Περσαῖος ὅμως λέει στὶς *Ἠθικές* του διαλέξεις, ὅτι πέθανε σὲ ἡλικία 72 ἐτῶν… Καὶ πέθανε μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο: φεύγοντας κουτσούφλησε κι' ἔσπασε τὸ δάκτυλο. Τότε κτύπησε τὴ γῆ μὲ τὸ χέρι κι' ἀπάγγειλε τὸν στίχο ἀπὸ τὴ *Νιόβη*:

Ἔρχομαι. Τί μὲ φωνάζεις;

Κι' ἔπνιξε ἀμέσως τὸν ἑαυτό του καὶ πέθανε. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὸν ἔθαψαν στὸν Κεραμεικὸ καὶ τὸν ἐτίμησαν μὲ τὰ προαναφερθέντα ψηφίσματα, ἀναγνωρίζοντας ἔτσι ἐπίσημα τὴν ἀρετή του.

17 Apostolos, Παροιμίαι 8.32:
Ζ ή ν ω ν ο ς ἐ γ κ ρ α τ έ σ τ ε ρ ο ς· οὗτος γὰρ ἀκριβῆ δίαιταν εἶχε καὶ λιτήν, ὥστε καὶ εἰς παροιμίαν χωρῆσαι· ἑβδομήκοντα γὰρ πρὸς τοῖς ἓξ βιοὺς ἔτη κατέστρεψε τὸν βίον ἄνοσος καὶ ὑγιὴς διατελέσας.

18 Diogenes Laertius 7.2-4:
Διήκουσι δέ, καθάπερ προείρηται, Κράτητος· εἶτα καὶ Στίλπωνος ἀκοῦσαί φασιν αὐτόν· καὶ Ξενοκράτους ἔτη δέκα, ὡς Τιμοκράτης ἐν τῷ Δίωνι· ἀλλὰ καὶ Πολέμωνος. Ἑκάτων δέ φησι καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος ἐν πρώτῳ περὶ Ζήνωνος, χρηστηριασαμένου αὐτοῦ, τί πράττων ἄριστα βιώσεται, ἀποκρίνασθαι τὸν θεόν, εἰ συγχρωτίζοιτο τοῖς νεκροῖς· ὅθεν ξυνέντα τὰ τῶν ἀρχαίων ἀναγιγνώσκειν, τῷ γοῦν Κράτητι παρέβαλε τοῦτον τὸν τρόπον. πορφύραν ἐμπορευόμενος ἀπὸ τῆς Φοινίκης πρὸς τῷ Πειραιεῖ ἐναυάγησεν. ἀνελθὼν δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ἤδη τριακοντούτης ἐκάθισε παρά τινα βιβλιοπώλην. ἀναγιγνώσκοντος δὲ ἐκείνου τὸ δεύτερον τῶν Ξενοφῶντος ἀπομνημονευμάτων, ἡσθεὶς ἐπύθετο ποῦ διατρίβοιεν οἱ τοιοῦτοι ἄνδρες. εὐκαίρως δὲ παριόντος Κράτητος ὁ βιβλιοπώλης δείξας αὐτόν φησι· «τούτῳ παρακολούθησον.» ἐντεῦθεν ἥκουε τοῦ Κράτητος ἄλλως μὲν εὔτονος πρὸς φιλοσοφίαν, αἰδήμων δὲ ὡς πρὸς τὴν Κυνικὴν ἀναισχυντίαν. ὅθεν ὁ Κράτης βουλόμενος αὐτὸν καὶ τοῦτο θεραπεῦσαι δίδωσι χύτραν φακῆς διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φέρειν· ἐπεὶ δὲ εἶδεν αὐτὸν αἰδούμενον καὶ παρακαλύπτοντα, παίσας τῇ βακτηρίᾳ κατάγνυσι τὴν χύτραν· φεύγοντος δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς φακῆς κατὰ τῶν σκελῶν ῥεούσης, φησὶν ὁ Κράτης· «τί φεύγεις φοινικίδιον; οὐδὲν δεινὸν πέπονθας.» ἕως μὲν οὖν τινος ἦκουε τοῦ Κράτητος· [ὅτε καὶ τὴν Πολιτείαν αὐτοῦ γράψαντος, τινὲς ἔλεγον παίζοντες ἐπὶ τῆς τοῦ κυνὸς οὐρᾶς αὐτὴν γεγραφέναι. γέγραφε δὲ πρὸς τῇ Πολιτείᾳ καὶ τάδε· (sequitur librorum catalogus)] τελευταῖον δὲ ἀπέστη καὶ τῶν προειρημένων ἤκουσεν ἕως ἐτῶν εἴκοσιν· ἵνα καί φασιν αὐτὸν εἰπεῖν· «νῦν εὐπλόηκα, ὅτε νεναυάγηκα.» οἱ δὲ ἐπὶ τοῦ Κράτητος τοῦτ' αὐτὸν εἰπεῖν· ἄλλοι δὲ διατρίβοντα ἐν ταῖς Ἀθήναις ἀκοῦσαι τὴν ναυαγίαν καὶ εἰπεῖν· «εὖ γε ποιεῖ ἡ τύχη προσελαύνουσα ἡμᾶς φιλοσοφίᾳ.» ἔνιοι δὲ διαθέμενον Ἀθήνησι τὰ φορτία οὕτω τραπῆναι πρὸς φιλοσοφίαν.

4. χρηστηριαζομένου PFD 6. οὖν F 6. παρέβαλλε B 13. ἄλλο B 14. τούτου BD 16. περικαλύπτοντα DF 20. inclusi, ut ipsius vitae connexum restituerem 24. ταῦτ' P ante corr., ut videtur.

19 Diogenes Laertius 7.31:
Φησὶ δὲ Δημήτριος ὁ Μάγνης ἐν τοῖς Ὁμωνύμοις τὸν πατέρα αὐτοῦ Μνασέαν πολλάκις ἅτ' ἔμπορον Ἀθήναζε παραγίνεσθαι καὶ πολλὰ

17 Ἀπόστολος, Παροιμίαι 8.32:
Ζ ή ν ω ν ο ς ἐ γ κ ρ α τ έ σ τ ε ρ ο ς. Γιατὶ αὐτὸς εἶχε αὐστηρὴ καὶ λιτὴ δίαιτα, ὥστε νὰ γίνει παροιμιώδης. Γιατὶ πέρασε τὰ ἑβδομήντα ἕξι χρόνια, ποὺ ἔζησε, μιὰ ζωὴ χωρὶς ἀρρώστεια, πάντα ὑγιής.

18 Διογένης Λαέρτιος 7.2-4:
Καὶ ὡς μαθητὴς ἄκουσε τὸν Κράτητα, ὅπως εἴχαμε πεῖ προηγουμένως. Κι' ἔπειτα λένε, ὅτι ἄκουσε τὸν Στίλπωνα καὶ τὸν Ξενοκράτη γιὰ δέκα χρόνια, ὅπως λέει ὁ Τιμοκράτης στὸ βιβλίο του *Δίων*. Ἄκουσε ὅμως καὶ τὸν Πολέμωνα. Λέει ὅμως ὁ Ἑκάτων κι' ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος στὸ πρῶτο του βιβλίο *Περὶ Ζήνωνος* ὅτι ὅταν ζήτησε ἀπὸ χρησμὸ νὰ μάθει τί πράττοντας θὰ ζήσει ἄριστη ζωή, ὁ θεὸς τοῦ ἀπάντησε, ἂν συναναστρεφόταν τοὺς νεκρούς. Ἔτσι κατάλαβε ὅτι πρέπει νὰ διαβάζει τοὺς ἀρχαίους. Τὸν Κράτητα λοιπὸν τὸν συνάντησε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Φέρνοντας πορφύρα ἀπὸ τὴ Φοινίκη πρὸς τὸν Πειραιὰ γιὰ νὰ τὴν ἐμπορευθεῖ ναυάγησε. Κι' ὅταν ἀνέβηκε στὴν Ἀθήνα τριάντα χρόνων πιὰ κάθισε σ' ἕνα βιβλιοπωλεῖο. Κι' ἐνῶ ἐκεῖνος διάβαζε τὸ δεύτερο βιβλίο τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος, τὸ χάρηκε τόσο ποὺ ρώτησε ποῦ σύχναζαν τέτοιοι ἄνδρες. Καὶ καθὼς ἔτυχε πάνω στὴν ὥρα νὰ περνᾶ ὁ Κράτης, ὁ βιβλιοπώλης τοῦ τὸν ἔδειξε καὶ τοῦ εἶπε: «ἀκολούθησέ τον». Κι' ἀπὸ τότε ἔγινε μαθητὴς τοῦ Κράτητος, ἄλλωστε ἀφοῦ ἦταν σθεναρὸς στὴ φιλοσοφία καὶ ντροπαλὸς στὴν κυνικὴ ἀναισχυντία. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Κράτης θέλοντας νὰ τοῦ θεραπεύσει κι' αὐτὸ (τὸ ἐλάττωμα) τοῦ δίνει μιὰ χύτρα φακὴ νὰ τὴν περάσει μέσ' ἀπὸ τὸν Κεραμεικό. Κι' ἐπειδὴ τὸν εἶδε νὰ ντρέπεται καὶ νὰ σκεπάζεται γιὰ νὰ μὴ φαίνεται, τὸν κτυπᾶ μὲ τὸ ραβδί του καὶ τοῦ σπάζει τὴ χύτρα. Καὶ καθὼς ἔτρεχε νὰ φύγει κι' ἡ φακὴ ἔτρεχε πάνω στὰ σκέλη του, τοῦ λέει ὁ Κράτης: «Τί φεύγεις, νεαρὲ Φοίνικα; Δὲν ἔπαθες κανένα κακό.»
Γιὰ κάποιο χρονικὸ διάτσημα λοιπὸν ἄκουε τὸν Κράτητα. (Κι' ὅταν ἔγραψε τὴν *Πολιτεία* του, λένε ἀστειεύοντας ὅτι τὴν εἶχε γράψει πάνω στὴν οὐρὰ τοῦ κυνός. Κι ἔχει γράψει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν *Πολιτεία* καὶ τὰ ἑξῆς: (ἀκολουθεῖ κατάλογος βιβλίων).
Μὰ στὸ τέλος ἀποχώρησε (ἀπὸ τὸν Κράτητα) καὶ ὡς μαθητὴς ἄκουσε τοὺς προαναφερθέντες γιὰ εἴκοσι χρόνια. Ὁπόταν λένε ὅτι εἶπε: «τώρα ἔχω κάνει καλὸ ταξίδι, ποὺ ἔχω ναυαγήσει». Ἄλλοι ὅμως λένε ὅτι, ὅταν ἄκουσε γιὰ τὸ ναυάγιο, διέμενε στὴν Ἀθήνα καὶ εἶπε: «καλὰ κάνει ἡ τύχη καὶ μὲ σπρώχνει ὁρμητικὰ στὴ φιλοσοφία». Μερικοὶ ὅμως (λένε), ὅτι, ἀφοῦ διέθεσε στὴν Ἀθήνα τὰ φορτία, στράφηκε πρὸς τὴ φιλοσοφία.

19 Διογένης Λαέρτιος 7.31:
Ὁ Δημήτριος ὁ Μάγνης στοὺς *Ὁμώνυμούς* του (γράφει), ὅτι ὁ πατέρας του Μνασέας ἐρχόταν συχνὰ στὴν Ἀθήνα ὡς ἔμπορος καὶ ἔφερνε στὸν

τῶν Σωκρατικῶν βιβλίων ἀποφέρειν ἔτι παιδὶ ὄντα τῷ Ζήνωνι· ὅθεν καὶ ἐν τῇ πατρίδι συγκεκροτῆσθαι. καὶ οὕτως ἐλθόντα εἰς Ἀθήνας Κράτητι παραβαλεῖν.

20 Themistius, Λόγοι 23 (p. 295 Harduin):
Τὰ δὲ ἀμφὶ Ζήνωνος ἀρίδηλά τέ ἐστι καὶ ᾀδόμενα ὑπὸ πολλῶν ὅτι αὐτὸν ἡ Σωκράτους ἀπολογία ἐκ Φοινίκης ἤγαγεν εἰς τὴν Ποικίλην.

21 Eusebius, Praeparatio evangelica 15.13 (PG. 21 col. 1341):
Σωκράτους τοίνυν ἀκουστὴς ἐγένετο Ἀντισθένης… τούτου δὲ ἀκουστὴς γέγονε Διογένης ὁ κύων… τοῦτον Κράτης διεδέξατο· Κράτητος δὲ ἐγένετο Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ τῆς Στωϊκῶν φιλοσόφων αἱρέσεως καταστὰς ἀρχηγός.

22 Diogenes Laertius 7.25:
Συνδιέτριψε δὲ καὶ Διοδώρῳ καθά φησιν Ἱππόβοτος· παρ' ᾧ καὶ τὰ διαλεκτικὰ ἐξεπόνησεν. ἤδη δὲ προκόπτων εἰσήει καὶ πρὸς Πολέμωνα ὑπ' ἀτυφίας, ὥστε φασὶ λέγειν ἐκεῖνον, «οὐ λανθάνεις, ὦ Ζήνων, ταῖς κηπαίαις παρεισρέων θύραις καὶ τὰ δόγματα κλέπτων Φοινικικῶς μεταμφιεννύς.» καὶ πρὸς τὸν δείξαντα δ' αὐτῷ διαλεκτικὸν ἐν τῷ θερίζοντι λόγῳ ἑπτὰ διαλεκτικὰς ἰδέας πυθέσθαι, πόσας εἰσπράττεται μισθοῦ· ἀκούσαντα δὲ ἑκατόν, διακοσίας αὐτῷ δοῦναι. τοσοῦτον ἦσκει φιλομάθειαν. φασὶ δὲ καὶ πρῶτον καθῆκον ὠνομακέναι καὶ λόγον περὶ αὐτοῦ πεποιηκέναι. τοὺς θ' Ἡσιόδου στίχους μεταγράφειν οὕτω·

κεῖνος μὲν πανάριστος ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται,
ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ.

κρείττονα γὰρ εἶναι τὸν ἀκοῦσαι καλῶς δυνάμενον τὸ λεγόμενον καὶ χρῆσθαι αὐτῷ τοῦ δι' αὐτοῦ τὸ πᾶν συννοήσαντος· τῷ μὲν γὰρ εἶναι μόνον τὸ συνεῖναι, τῷ δ' εὖ πεισθέντι προσεῖναι καὶ τὴν πρᾶξιν.

3. λανθάνης B 4. παρεισραίων B 7. φιλομυθίαν B 13. κεχρῆσθαι pro καὶ χρῆσθαι B, τὸ (pro τῷ) BF

23 Strabo, Geographica 13.614.1.67:
ἐκ δὲ τῆς Πιτάνης ἐστὶν Ἀρκεσίλαος ὁ ἐκ τῆς Ἀκαδημίας, Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως συσχολαστὴς παρὰ Πολέμωνι.

24 Eusebius, Praeparatio evangelica 14.5.1 (PG. 21 col. 1197):
Ἐκ τῶν Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ. Πολέμωνος δὲ ἐγένοντο γνώριμοι Ἀρκεσίλαος καὶ Ζήνων· πάλιν γὰρ αὐτῶν μνησθήσομαι ἐπὶ τέλει. Ζήνωνα μὲν οὖν μέμνημαι εἰπὼν Ξενοκράτει, εἶτα δὲ Πολέμωνι

Ζήνωνα ποὺ ἦταν ἀκόμα παιδὶ πολλὰ Σωκρατικὰ βιβλία. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ζήνων ἤδη εἶχε μιὰ συγκροτημένη παιδεία στὴν πατρική του πόλη. Καί, καθὼς ἦρθε ἔτσι στὴν Ἀθήνα, προσκολλήθηκε στὸν Κράτητα.

20 Θεμίστιος, Λόγοι 23:
Καὶ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν Ζήνωνα εἶναι ὁλότελα φανερὰ καὶ τραγουδημένα ἀπὸ πολλούς, ὅτι αὐτὸν τὸν ἔφερε ἀπὸ τὴ Φοινίκη στὴν Ποικίλη ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη.

21 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15.13:
Τοῦ Σωκράτη λοιπὸν μαθητὴς ἔγινε ὁ Ἀντισθένης… Κι' αὐτοῦ μαθητὴς ἔγινε ὁ Διογένης ὁ Κυνικός… Αὐτὸν τὸν διαδέχθηκε ὁ Κράτης. Καὶ τοῦ Κράτητος μαθητὴς ἔγινε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ποὺ κατέστη ἀρχηγὸς τῆς Σχολῆς τῶν Στωικῶν φιλοσόφων.

22 Διογένης Λαέρτιος 7.25:
Ἐμαθήτευσε ὅμως καὶ στὸν Διόδωρο, ὅπως λέει ὁ Ἱππόβοτος, κοντὰ στὸν ὁποῖο ἀσκήθηκε καλὰ στὴ διαλεκτικὴ καὶ ὅταν πιὰ εἶχε προχωρήσει εἰσῆλθε στὴ σχολὴ τοῦ Πολέμωνα ἀπὸ μετριοφροσύνη, ὥστε λένε ὅτι ὁ Πολέμων τοῦ εἶπε: «Δὲν μοῦ ξεφεύγεις, Ζήνωνα, ποὺ τρυπώνεις μέσα στὶς θύρες τοῦ κήπου καὶ κλέβεις τὶς ἰδέες του μεταμφιέζοντάς τες μὲ φοινικικὰ ἐνδύματα». Καὶ τὸν Διαλεκτικό, ποὺ τοῦ ἔδειξε ἑπτὰ διαλεκτικοὺς τρόπους γιὰ τὸ σόφισμα τὸ γνωστὸ ὡς «ὁ θερίζων», τὸν ρώτησε νὰ τοῦ πεῖ πόσα χρήματα θέλει γιὰ ἀμοιβή. Κι' ὅταν ἄκουσε ἑκατὸν (δραχμές), τοῦ ἔδωσε διακόσιες. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ φιλομάθειά του. Λένε δὲ ὅτι διασκεύασε τοὺς στίχους τοῦ Ἡσιόδου ὡς ἑξῆς:

> Κεῖνος ἀπ' ὅλους ὁ ἄριστος ποὺ θὰ πειστεῖ σ' ὅποιον μιλᾶ σωστὰ
> λαμπρὸς ὅμως πάλι ἐκεῖνος, ποὺ τὰ πάντα ὁ ἴδιος θὰ στοχαστεῖ.

Γιατὶ καλύτερος εἶναι αὐτὸς ποὺ μπορεῖ ν' ἀκούσει καλὰ αὐτὰ ποὺ τοῦ λένε καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ θὰ συλλάβει ἀπὸ μόνος του τὸ πᾶν. Γιατὶ αὐτὸς διαθέτει μόνο κατανόηση, αὐτὸς ὅμως ποὺ θὰ πεισθεῖ σωστά, διαθέτει ἐπὶ πλέον καὶ τὴν πράξη.

23 Στράβων, Γεωγραφικὰ 13. 614. 1. 67:
Ἀπὸ τὴν Πιτάνη εἶναι ὁ Ἀρκεσίλαος τῆς σχολῆς τῆς Ἀκαδημίας, συμφοιτητὴς τοῦ Ζήνωνα τοῦ Κιτιέα κοντὰ στὸν Πολέμωνα.

24 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 14. 5. 1 (PG. 21 col. 1197):
Ἀπ' ὅσα γράφει ὁ Νουμήνιος ὁ Πυθαγορικός: Τοῦ Πολέμωνα μαθητὲς ἔγιναν ὁ Ἀρκεσίλαος καὶ ὁ Ζήνων. Γι' αὐτοὺς ὅμως θὰ κάνω μνεία καὶ πρὸς τὸ τέλος. Τὸν Ζήνωνα, λοιπόν, τὸν θυμᾶμαι, ὅταν εἶπα ὅτι φοίτησε

φοιτῆσαι αὖθις δὲ παρὰ Κράτητι κυνίσαι· νυνὶ δὲ αὐτῷ λελογίσθω, ὅτι καὶ Στίλπωνός τε μετέσχε, καὶ τῶν λόγων τῶν Ἡρακλειτείων. Ἐπεὶ γὰρ συμφοιτῶντες παρὰ Πολέμωνι ἐφιλοτιμήθησαν ἀλλήλοις, συμπαρέλαβον εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους μάχην, ὁ μὲν Ἡράκλειτον καὶ Στίλπωνα ἅμα καὶ Κράτητα, ὧν ὑπὸ μὲν Στίλπωνος ἐγένετο μαχητής, ὑπὸ δὲ Ἡρακλείτου αὐστηρός, κυνικὸς δὲ ὑπὸ Κράτητος· ὁ δ' Ἀρκεσίλαος Θεόφραστον ἴσχει…

25 Eusebius, Praeparatio evangelica 14.6 (PG. 21 col. 1201):

(Ἐκ τῶν Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ). Οἱ δ' οὖν ἔνθεν ἀφορμηθέντες ὅ τε Ἀρκεσίλαος καὶ Ζήνων…, τῆς μὲν ἀρχῆς ὅθεν ἐκ Πολέμωνος ὡρμήθησαν, ἐπιλανθάνονται, διαστάντες δέ γε καὶ σφέας αὐτοὺς ἀρτύναντες,

σὺν ῥ' ἔβαλον ῥινούς, σὺν δ' ἔγχεα καὶ μένε' ἀνδρῶν
χαλκεοθωρήκων… [*Ἰλ. Δ 447-8*]

Διαστάντες δ' οὖν εἰς τὸ φανερόν, ἔβαλλον ἀλλήλους οὐχ οἱ δύο, ἀλλ' ὁ Ἀρκεσίλαος τὸν Ζήνωνα. Ὁ γὰρ Ζήνων εἶχε δή τι τῇ μάχῃ σεμνὸν καὶ βαρύ… (10) *Ὁ μέντοι Ζήνων καὶ αὐτός, ἐπειδὴ τοῦ Ἀρκεσιλάου μεθίετο, εἰ μὲν μηδὲ Πλάτωνι ἐπολέμει, ἐφιλοσόφει δήπου ἐμοὶ κριτῇ πλείστου ἀξίως ἕνεκά γε τῆς εἰρήνης ταύτης. ὁ δ' οὐκ ἀγνοῶν μὲν ἴσως τὰ τοῦ Ἀρκεσιλάου, τὰ μέντοι Πλάτωνος ἀγνοῶν, ὡς ἐξ ὧν αὐτῷ ἀντέγραψεν ἐλέγχεται, ὅτι ἐποίησεν ἐναντία καὐτός, μήτε ὃν ᾔδει πλήττων, ὅν τε οὐκ ἐχρῆν ἀτιμότατα καὶ αἴσχιστα περιυβρικῶς, καὶ ταῦτα πολὺ κάκιον ἢ προσῆκε κυνί,* (11) *πλὴν διέδειξέ γε μὴ μεγαλοφροσύνῃ ἀποσχόμενος τοῦ Ἀρκεσιλάου. ἤτοι γὰρ ἀγνοίᾳ τῶν ἐκείνου ἢ δέει* [*τῶν Στωικῶν*] *«πολέμοιο μέγα στόμα πευκεδανοῖο» (K 8) ἀπετρέψατο ἄλλῃ εἰς Πλάτωνα, ἀλλὰ* [*καὶ*] *περὶ μὲν τῶν Ζήνωνι εἰς Πλάτωνα καλῶς τε καὶ αἰδημόνως [οὐδαμῶς] νεωτερισθέντων εἰρήσεταί μοι αὖθίς ποτε* (12) *τὸν δ' οὖν Ζήνωνα ὁ Ἀρκεσίλαος ἀντίτεχνον καὶ ἀξιόνικον ὑπάρχοντα θεωρῶν τοὺς παρ' ἐκείνου ἀποφερομένους λόγους καθῄρει καὶ οὐδὲν ὤκνει* (13) *τὸ δὲ δόγμα τοῦτο αὐτοῦ πρώτου εὑρομένου, καὐτὸ καὶ τὸ ὄνομα βλέπων εὐδοκιμοῦν ἐν ταῖς Ἀθήναις, τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν, πάσῃ μηχανῇ ἐχρῆτο ἐπ' αὐτήν. ὁ δ' ἐν τῷ ἀσθενεστέρῳ ὤν, ἡσυχίαν ἄγων οὐ δυνάμενος εὐδοκεῖσθαι, Ἀρκεσιλάου μὲν ἀφίετο, πολλὰ ἂν εἰπεῖν ἔχων (ἀλλ' οὐκ ἤθελε, τάχα δὲ μᾶλλον ἄλλως), πρὸς δὲ τὸν οὐκέτει ἐν ζῶσιν ὄντα Πλάτωνα ἐσκιαμάχει καὶ τὴν ἀπὸ ἀμάξης πομπείαν πᾶσαν κατεθορύβει λόγων, ὡς οὔτ' ἂν τοῦ Πλάτωνος ἀμυνομένου, ὑπερδικεῖν τε*

στὸν Ξενοκράτη κι' ἔπειτα στὸν Πολέμωνα, πάλι δὲ ὅταν ἔγινε Κυνικὸς κοντὰ στὸν Κράτητα. Τώρα ὅμως πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ἔγινε μέτοχος τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ Στίλπωνος καὶ τῶν ἡρακλείτειων θεωριῶν. Γιατὶ τὸν καιρὸ ποὺ συμφοιτοῦσαν κοντὰ στὸν Πολέμωνα ὑπῆρξαν ἀνταγωνιστὲς ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλο καὶ στὴ μεταξύ τους διαμάχη πῆραν σὰν συμπαραστάτες ὁ μὲν (Ζήνων) τὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Στίλπωνα μαζὶ μὲ τὸν Κράτητα. Κι' ἀπὸ τὸν Στίλπωνα ἔγινε μαχητικός, ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο αὐστηρὸς κι' ἀπὸ τὸν Κράτητα Κυνικός. Ἐνῶ ὁ Ἀρκεσίλαος εἶχε τὸν Θεόφραστο.

25 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 14.6:
(Ἀπ' ὅσα γράφει ὁ Νουμήνιος ὁ Πυθαγορικός):
Αὐτοὶ λοιπὸν ἀπ' ὅπου ἀφορμήθηκαν καὶ ὁ Ἀρκεσίλαος καὶ ὁ Ζήνων…, τὴν ἀρχή, ὅθεν ξεκίνησαν ἀπὸ τὸν Πολέμωνα, τὴ λησμονοῦν, κι' ἀφοῦ διαφώνησαν καὶ πῆραν θέση μάχης,

μ' ἀντρίκειο μένος χτύπαγαν ἀσπίδες καὶ κοντάρια
χαλκοθωράκητα· (Ἰλ. Δ 447-8)

Κι' ἀφοῦ ἦρθαν σὲ φανερὴ διάσταση, κτυποῦσε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὄχι τόσο οἱ δυὸ ἀλλὰ περισσότερο ὁ Ἀρκεσίλαος τὸν Ζήνωνα. Γιατὶ ὁ Ζήνων εἶχε στὴ μάχη κάτι τὸ σεβαστὸ καὶ βαρύ… (10) Ὁ Ζήνων ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπειδὴ ἄφηνε τὸν Ἀρκεσίλαο, ἂν δὲν καταπολεμοῦσε καὶ τὸν Πλάτωνα, θὰ φιλοσοφοῦσε, κατὰ τὴν κρίση μου, ἐξ αἰτίας τῆς προκύπτουσας εἰρήνης, κατὰ τρόπο πολὺ ἐπάξιο. Ὅμως μὴ ἀγνοώντας τὶς θέσεις τοῦ Ἀρκεσίλαου, ἀγνοώντας ὅμως τὶς θέσεις τοῦ Πλάτωνος, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὰ γραπτά του, στὰ ὁποῖα στρέφεται ἐναντίον του, φτάνει κι' αὐτὸς σὲ ἀντιφάσεις, ἐφ' ὅσον δὲν πλήττει ἐκεῖνον ποὺ γνώριζε ἐνῶ κακομεταχειρίστηκε ἀτιμότατα καὶ αἴσχιστα ἐκεῖνον, ποὺ δὲν ἔπρεπε. Καὶ μάλιστα πολὺ χειρότερα ἀπ' ὅ,τι ταιριάζει σὲ Κυνικό. (11) Ὡστόσο ἄφησε νὰ φανεῖ μὲ τὴ συμπεριφορά του ὅτι ἀπὸ μεγαλοψυχία κρατοῦσε ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Ἀρκεσίλαο. Γιατί, εἴτε ἀπὸ ἄγνοια τῶν ἀπόψεων ἐκείνου, εἴτε ἀπὸ φόβο τῶν Στωικῶν μπροστὰ «στὸ μέγα στόμα ἑνὸς μικροῦ πολέμου» (Κ 8) στράφηκε ἀλλοῦ, στὸν Πλάτωνα. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅσους κακοὺς καὶ ἀδιάντροπους νεωτερισμοὺς εἰσήγαγε ὁ Ζήνων στὸν Πλάτωνα θὰ μιλήσω καὶ πάλι. (12) Τοῦ Ζήνωνα λοιπὸν ὁ Ἀρκεσίλαος, ποὺ θεωροῦσε ἀντίτεχνό του καὶ ἀξιοκατανίκητο, κατέστρεφε τὰ προβαλλόμενα ἐπιχειρήματά του καὶ δὲν δείλιαζε. (13) Ἀλλὰ γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ζήνωνος, ποὺ πρῶτος αὐτὸς τὴ βρῆκε, καὶ τὴν ὀνομασία, ποὺ ἔβλεπε ὁ Ἀρκεσίλαος νὰ ἔχει τέτοια εὐδοκίμηση στὴν Ἀθήνα – τὴν καταληπτικὴ φαντασία– ἐνάντια σ' αὐτὴν μηχανευόταν τὸ κάθε τι (ὁ Ἀρκεσίλαος). Ὡστόσο ὁ Ζήνων, ποὺ ἦταν πιὸ ἀδύνατος κι' ἀγαποῦσε τὴν ἡσυχία, παραιτοῦσε τὸν Ἀρκεσίλαο, ἂν καὶ εἶχε νὰ πεῖ πολλά, ἀλλὰ δὲν ἤθελε, ἢ ἴσως μᾶλλον ἀλλιῶς: σκιαμαχοῦσε μὲ τὸν Πλάτωνα, ποὺ δὲν

αὐτοῦ ἄλλῳ οὐδενὶ μέλον· εἴτε μελήσειεν Ἀρκεσιλάῳ αὐτός γε κερδανεῖν
ᾤετο ἀποτρεψάμενος ἀφ' ἑαυτοῦ τον Ἀρκεσίλαον.

11. εἰ δ' vulgo 13. fortasse: ἐπιχείρησεν ⟨εἰς⟩ 15. προσῆκε von Arnim, προσήκει vulgo. ‖ μὴ von Arnim μὴν vulgo 16. τῶν Στωικῶν secl. von Arnim 19. οὐδαμῶς Secl. von Arnim.

26 Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.5:
Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima (scil. *verba*) *novaverunt. Zenoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit quam verborum novorum. 3.15. Si enim Zenonii licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur nor liceat Catoni?*

27 Diogenes Laertius 7.20, 23:
Εἰπόντος δέ τινος ὅτι μικρὰ αὐτῷ δοκεῖ τὰ λογάρια τῶν φιλοσόφων, «λέγεις», εἶπε, «τἀληθῆ· δεῖ μέντοι καὶ τὰς συλλαβὰς αὐτῶν βραχείας εἶναι, εἰ δυνατόν.» λέγοντος δέ τινος αὐτῷ περὶ Πολέμωνος ὡς ἄλλα προθέμενος ἄλλα λέγει, σκυθρωπάσας ἔφη «πόσου γὰρ ⟨ἂν⟩ ἠγάπας
τὰ διδόμενα;» δεῖν δ' ἔφη τόνῳ διαλεγόμενον ὥσπερ τοὺς ὑποκριτὰς τὴν μὲν φωνὴν καὶ τὴν δύναμιν μεγάλην ἔχειν, τὸ μέντοι στόμα μὴ διέλκειν· ὃ ποιεῖν τοὺς πολλὰ μὲν λαλοῦντας, ἀδύνατα δέ. τοῖς εὖ λεγομένοις οὐκ ἔφη δεῖν καταλείπεσθαι τόπον ὥσπερ τοῖς ἀγαθοῖς τεχνίταις εἰς τὸ θεάσασθαι, τοὐναντίον δὲ τὸν ἀκούοντα οὕτω πρὸς τοῖς λεγομένοις γί-
νεσθαι ὥστε μὴ λαμβάνειν χρόνον εἰς τὴν ἐπισημείωσιν. (23) *ἔλεγε δὲ μηδὲν εἶναι τῆς οἰήσεως ἀλλοτριώτερον πρὸς κατάληψιν τῶν ἐπιστημῶν, μηδενὸς θ' ἡμᾶς οὕτως εἶναι ἐνδεεῖς ὡς χρόνου.*

4 πόσου γὰρ ἠγάπας vulg.: fort. πῶς γὰρ οὐκ ἠγάπας von Arnim.

28 Diogenes Laertius 7.5:
Ἀνακάμπτων δὴ ἐν τῇ Ποικίλῃ Στοᾷ τῇ καὶ Πεισανακτείῳ καλουμένῃ, ἀπὸ δὲ τῆς γραφῆς τῆς Πολυγνώτου Ποικίλη, διετίθετο τοὺς λόγους, βουλόμενος καὶ τὸ χωρίον ἀπερίστατον ποιῆσαι. ἐπὶ γὰρ τῶν τριάκοντα, τῶν πολιτῶν πρὸς τοὺς χιλίους τετρακοσίους ἀνῄρηντ'
ἐν αὐτῷ. Προσήεσαν δὴ λοιπὸν ἀκούοντες αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο Στωικοὶ ἐκλήθησαν καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ ὁμοίως, πρότερον Ζηνώνειοι καλούμενοι, καθά φησι καὶ Ἐπίκουρος ἐν ἐπιστολαῖς.

1. δὴ PB, δὲ D 2. διετίθετο PDF

28α Diogenes Laertius 7.10-12:
Ἔδοξε δέ μοι καὶ τὸ ψήφισμα τὸ περὶ αὐτοῦ τῶν Ἀθηναίων ὑπογράψαι.

ἦταν ἀνάμεσα στοὺς ζωντανούς, καὶ θορυβώντας τοῦ φόρτωνε τὰ ἐξ ἁμάξης, δηλώνοντας, πὼς ὁ Πλάτων δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀμυνθεῖ καὶ κανεὶς ἄλλος δὲν θὰ φρόντιζε γιὰ τὴν ὑπεράσπισή του. Ἂν ὅμως θὰ φρόντιζε γιὰ τὸν Ἀρκεσίλαο, πίστευε, ὅτι εἶναι σίγουρα κερδισμένος, μὲ τὸ νὰ τὸν ἔχει ἀποτρέψει ἀπὸ κοντά του.

26 Cicero, De fin. bon. et mal. 3.5:
Ἀπ' ὅλους τοὺς φιλοσόφους οἱ Στωικοὶ ἔχουν βέβαια εἰσαγάγει τοὺς περισσότερους νεωτερισμούς, καὶ ὁ Ζήνων, ὁ ἀρχηγέτης των, δὲν ὑπῆρξε ἐπινοητὴς τόσο πολὺ νέων πραγμάτων, ὅσο νέων λόγων.
3.15: Γιατί, ἂν ὁ Ζήνων ἀνακάλυπτε ἀσυνήθιστα πράγματα, τοὺς ἔδινε νέα ὀνόματα, ποὺ ἕως τότε ἦταν ἄγνωστα. Κι' ἂν αὐτὸ τοῦ ἐπετρέπετο, γιατί νὰ μὴν ἐπιτρέπεται καὶ στὸν Κάτωνα;

27 Διογένης Λαέρτιος 7.20, 23:
Ὅταν κάποιος τοῦ εἶπε, ὅτι τοῦ φαίνονται μικρὰ τὰ λογάκια τῶν φιλοσόφων, «τὴν ἀλήθεια λές», εἶπε: «Πρέπει μάλιστα κι' οἱ συλλαβές των νὰ εἶναι βραχεῖες κατὰ τὸ δυνατόν». Λέγοντας δὲ κάποιος σ' αὐτὸν γιὰ τὸν Πολέμωνα, ὅτι ἄλλα λέγει ἀπὸ τὸ θέμα ποὺ ἀνακοίνωσε, σκυθρωπιάζοντας ἀπάντησε: «πόση ἀξία θὰ ἔδινες σ' αὐτὰ ποὺ ἐκθέτει;» Ὅταν θέλει κανεὶς νὰ κάνει μὲ ἔμφαση ἕνα διάλογο, πρέπει, εἶπε, νὰ ἔχει δυνατὴ φωνὴ καὶ μεγάλη δύναμη ὅπως οἱ ἠθοποιοί, νὰ μὴν ἀνοίγει ὅμως ὑπερβολικὰ τὸ στόμα, ὅπως κάνουν ἐκεῖνοι ποὺ λένε μὲν πολλά, ἀδύνατα ὅμως πράγματα. Στὰ σωστὰ λόγια δὲν πρέπει νὰ μένει τόπος σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς καλοὺς τεχνίτες γιὰ θέαση, ἀλλὰ ἀντίθετα, ἐκεῖνος ποὺ ἀκούει πρέπει νὰ διατίθεται πρὸς τὰ λεγόμενα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μὴν τοῦ μένει χρόνος γιὰ παρατηρήσεις. (23) Συνήθιζε ἐπὶ πλέον νὰ λέει ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε πιὸ ἀλλότριο στὴν κατανόηση τῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὴν οἴηση, κι' ὅτι δὲν μᾶς λείπει τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸν χρόνο.

28 Διογένης Λαέρτιος 7.5:
Περπατώντας λοιπὸν στὴν Ποικίλη Στοὰ ποὺ λεγόταν καὶ Πεισανάκτιος, κι' ἀπὸ τὶς ζωγραφιὲς τοῦ Πολυγνώτου Ποικίλη, ἀνέπτυσσε τὶς θεωρίες του, θέλοντας νὰ καταστήσει στὸ μέρος αὐτὸ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὰ μαζεμένα πλήθη. Γιατὶ ἐπὶ τῶν τριάκοντα τυράννων ἐκτελέστηκαν σ' αὐτὸ χίλιοι τριακόσιοι πολίτες. Προσέρχονταν λοιπὸν ἐκεῖ γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάστηκαν παρόμοια κι' αὐτοὶ Στωικοί, ἐνῶ πρὶν τοὺς ὀνόμαζαν Ζηνώνειους, ὅπως λέει καὶ ὁ Ἐπίκουρος στὶς ἐπιστολές του.

28α Διογένης Λαέρτιος 7.10-12:
Θεώρησα σωστὸ νὰ παραθέσω καὶ τὸ ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων γι' αὐτόν.

καὶ ἔχει ὧδε· Ἐπ' Ἀρρενίδου ἄρχοντος, ἐπὶ τῆς Ἀκαμαντίδος πέμπτης πρυτανείας Μαιμακτηριῶνος δεκάτῃ ὑστέρᾳ, τρίτῃ καὶ εἰκοστῇ τῆς πρυτανείας, ἐκκλησίᾳ κυρίᾳ, τῶν προέδρων ἐπεψήφισεν Ἵππων Κρατιστοτέλους Ξυπεταιὼν καὶ οἱ συμπρόεδροι, Θράσων Θράσωνος Ἀνακαιεὺς εἶπεν· Ἐπειδὴ Ζήνων Μνασέου Κιτιεὺς ἔτη πολλὰ κατὰ φιλοσοφίαν ἐν τῇ πόλει γενόμενος ἔν τε τοῖς λοιποῖς ἀνὴρ ἀγαθὸς ὢν διετέλεσε καὶ τοὺς εἰς σύστασιν αὐτῷ τὸν νέων πορευομένους παρακαλῶν ἐπ' ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην παρώρμα πρὸς τὰ βέλτιστα, παράδειγμα τὸν ἴδιον βίον ἐκθεὶς ἅπασιν ἀκόλουθον ὄντα τοῖς λόγοις οἷς διελέγετο, (11) *τύχῃ ἀγαθῇ δεδόχθαι τῷ δήμῳ ἐπαινέσαι μὲν Ζήνωνα Μνασέου Κιτιέα καὶ στεφανῶσαι χρυσῷ στεφάνῳ κατὰ τὸν νόμον ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ σωφροσύνης, οἰκοδομῆσαι δὲ αὐτῷ καὶ τάφον ἐπὶ τοῦ Κεραμεικοῦ δημοσίᾳ· τῆς δὲ ποιήσεως τοῦ στεφάνου καὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τάφου χειροτονῆσαι τὸν δῆμον ἤδη τοὺς ἐπιμελησομένους πέντε ἄνδρας ἐξ Ἀθηναίων. ἐγγράψαι δὲ (τόδε) τὸ ψήφισμα τὸν γραμματέα τοῦ δήμου ἐν στήλαις (λιθίναις) δύο καὶ ἐξεῖναι αὐτῶν θεῖναι τὴν μὲν ἐν Ἀκαδημείᾳ τὴν δὲ ἐν Λυκείῳ. τὸ δὲ ἀνάλωμα τὸ εἰς τὰς στήλας γινόμενον μερίσαι τὸν ἐπὶ τῇ διοικήσει, ὅπως (ἂν) ἅπαντες εἴδωσιν ὅτι ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ζῶντας τιμᾷ καὶ τελευτήσαντας.* (12) *ἐπὶ δὲ τὴν ⟨ποίησιν τοῦ στεφάνου καὶ τὴν⟩ οἰκοδομὴν κεχειροτόνηνται Θράσων Ἀνακαιεύς, Φιλοκλῆς Πειραιεύς, Φαῖδρος Ἀναφλύστιος, Μέδων Ἀχαρνεύς, Μίκυθος Συπαληττεύς, Δίων Παιανιεύς.»*

4-5. κράτης τὸ τελέως B, κρατιστοτελέως P, ἵππω κρατης ὁ τελέως D. 5. Ἀνακλιεὺς BD 9. παραδείγματα D 10. τῇ om. LD Pal. 261 12. ἕνεκεν BPFD 19 ἰδῶσιν B

28β Diogenes Laertius 7.15:

Λέγεται δὲ καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Ζήνωνος εἰπεῖν τὸν Ἀντίγονον, οἷον εἴη θέατρον ἀπολωλεκώς· ὅθεν καὶ διὰ Θράσωνος πρεσβευτοῦ παρὰ τῶν Ἀθηναίων ᾔτησεν αὐτῷ τὴν ἐν Κεραμεικῷ ταφήν. Ἐρωτηθεὶς δὲ διά τί θαυμάζει αὐτόν, «ὅτι,» ἔφη, «πολλῶν καὶ μεγάλων αὐτῷ διδομένων ὑπ' ἐμοῦ οὐδέποτ' ἐχαυνώθη οὐδὲ ταπεινὸς ὤφθη.»

28γ Diogenes Laertius 7.6-9:

Ἀπεδέχετο δ' αὐτὸν [Ζήνωνα] καὶ Ἀντίγονος καὶ εἴ ποτ' Ἀθήναζε ἥκοι, ἤκουεν αὐτοῦ πολλὰ καὶ παρεκάλει ἀφικέσθαι ὡς αὐτόν… ἡ δ' ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντιγόνου τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον, καθὰ καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος ἐν

Καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὅταν ἄρχων ἦταν ὁ Ἀρρενίδης, ἐπὶ τῆς πέμπτης πρυτανείας τῆς Ἀκαμαντίδας φυλῆς, τὴν εἰκοστὴ πρώτη τοῦ Μαιμακτηριῶνος (Νοεμβρίου) καὶ τὴν εἰκοστὴ τρίτη κύρια ἐκκλησία τῆς πρυτανείας, ἐκ τῶν προέδρων ὁ Ἵππων, γιὸς τοῦ Κρατιστοτέλους ἀπὸ τὸν δῆμο Ξυπέτη καὶ οἱ συμπρόεδροι ἔθεσαν τὸ ψήφισμα. Καὶ ὁ Θράσων τοῦ Θράσωνος ἀπὸ τὸν δῆμο Ἀνακαία εἶπε: Ἐπειδὴ ὁ Ζήνων ὁ γιὸς τοῦ Μνασέα ἀπὸ τὸ Κίτιο ἐπὶ πολλὰ ἔτη ζώντας στὴν πόλη μας ἐπιδόθηκε στὴ φιλοσοφία καὶ κατὰ τὰ ἄλλα διετέλεσε ἄνδρας ἀγαθὸς καὶ προτρέποντας τοὺς νέους, ποὺ πήγαιναν κοντά του γιὰ μόρφωση στὴν ἀρετὴ καὶ στὴν ἐγκράτεια, τοὺς παρωθοῦσε πρὸς τὰ ἀνώτατα ἀγαθά, προβάλλοντας τὸν βίο του ὡς παράδειγμα σὲ ὅλα, συνεπὴ στοὺς λόγους τῆς διδασκαλίας του, (11) ἦρθε ἡ καλὴ στιγμὴ ποὺ ὁ δῆμος ἔχει ἀποφασίσει νὰ ἐπαινέσει τὸν Ζήνωνα τὸν γιὸ τοῦ Μνασέα ἀπὸ τὸ Κίτιο καὶ νὰ τὸν στεφανώσει μὲ χρυσὸ στεφάνι, σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, γιὰ τὴν ἀρετή του καὶ γιὰ τὴν ἐγκράτειά του, καὶ νὰ τοῦ κτίσει τάφο στὸν Κεραμεικὸ μὲ δημόσια δαπάνη· καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ στεφάνου καὶ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ τάφου νὰ ἐκλέξει τώρα ὁ δῆμος τοὺς πέντε ἄνδρες ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ποὺ θὰ φροντίσουν γι' αὐτό. Κι' ὁ γραμματέας τοῦ δήμου νὰ ἐγγράψει τὸ ψήφισμα αὐτὸ σὲ δύο λίθινες στῆλες καὶ νὰ ἐπιτραπεῖ ἀπ' αὐτὲς τὴ μία νὰ τὴν τοποθετήσουνε στὴν Ἀκαδημία καὶ τὴν ἄλλη στὸ Λύκειο, τὶς δὲ δαπάνες γιὰ τὶς στῆλες νὰ τὶς διαμοιράσει ὁ ταμίας γιὰ νὰ γνωρίσουνε ὅλοι ὅτι ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων τιμᾶ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρες κι' ὅταν ζοῦν καὶ μετὰ τὸν θάνατό τους. Καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ στεφάνου καὶ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ τάφου ἔχουν ἐκλεγεῖ ὁ Θράσων ἀπὸ τὸν δῆμο Ἀνακαία, ὁ Φιλοκλῆς ἀπὸ τὸν δῆμο Πειραιῶς, ὁ Φαῖδρος ἀπὸ τὸν δῆμο Ἀνάφλυστο, ὁ Μέδων ἀπὸ τὸν δῆμο τῶν Ἀχαρνῶν, ὁ Μίκυθος ἀπὸ τὸν δῆμο Συπαληττό, ὁ Δίων ἀπὸ τὸν δῆμο Παιανία».

28β Διογένης Λαέρτιος 7.15:

Λέγεται δέ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ζήνωνα ὁ Ἀντίγονος εἶπε: «τί ἔχω χάσει, ὡς νὰ ἦταν ἕνα θέατρο*»· γι' αὐτὸ καὶ διὰ τοῦ πρεσβευτῆ του, τοῦ Θράσωνα, ζήτησε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους τὴν ταφή του στὸν Κεραμεικό. Κι ὅταν ρωτήθηκε γιατί τὸν θαυμάζει, εἶπε ὅτι «ἐνῶ ἀπὸ μένα τοῦ προσφέρονταν πολλὰ καὶ μεγάλα, ποτὲ δὲν ἔγινε ματαιόδοξος, οὔτε φάνηκε νὰ ταπεινώνεται».

* Στὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας, ὅπου δρᾶ ὁ Ἀντίγονος, ὁ Ζήνων θὰ ἦταν ὁ θεατής, ποὺ θὰ τὸν ἐπιδοκίμαζε.

28γ Διογένης Λαέρτιος 7.6-9:

Καὶ ὁ Ἀντίγονος τὸν τιμοῦσε μὲ τὴν εὔνοιά του καὶ ὅποτε ἐρχόταν στὴν Ἀθήνα, ἄκουε τὰ μαθήματά του καὶ τὸν παρακαλοῦσε πολλὲς φορὲς νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ… ἡ δὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντιγόνου ἦταν ἔτσι διατυπωμένη,

τοῖς περὶ Ζήνωνός φησι· (7) Βασιλεὺς Ἀντίγονος Ζήνωνι φιλοσόφῳ χαίρειν. «Ἐγὼ τύχῃ μὲν καὶ δόξῃ νομίζω προτερεῖν τοῦ σοῦ βίου, λόγου δὲ καὶ παιδείας καθυστερεῖν καὶ τῆς τελείας εὐδαιμονίας ἣν σὺ κέκτησαι. Διόπερ κέκρικα προσφωνῆσαί σοι παραγενέσθαι πρὸς ἐμέ, πεπεισμένος σε μὴ ἀντερεῖν πρὸς τὸ ἀξιούμενον. Σὺ οὖν πειράθητι ἐκ παντὸς τρόπου συμμίξαι μοι, διειληφὼς τοῦτο διότι οὐχ ἑνὸς ἐμοῦ παιδευτὴς ἔσῃ, πάντων δὲ Μακεδόνων συλλήβδην. Ὁ γὰρ τὸν τῆς Μακεδονίας ἄρχοντα καὶ παιδεύων καὶ ἄγων ἐπὶ τὰ κατ' ἀρετὴν φανερὸς ἔσται καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους παρασκευάζων πρὸς εὐανδρίαν. Οἷος γὰρ ἂν ὁ ἡγούμενος ᾖ, τοιούτους εἰκὸς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνεσθαι καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους.» Καὶ ὁ Ζήνων ἀντιγράφει ὧδε· «Βασιλεῖ Ἀντιγόνῳ Ζήνων χαίρειν. Ἀποδέχομαί σου τὴν φιλομάθειαν καθόσον τῆς ἀληθινῆς καὶ εἰς ὄνησιν τεινούσης, ἀλλ' οὐχὶ τῆς δημώδους καὶ εἰς διαστροφὴν ἠθῶν ἀντέχῃ παιδείας. Ὁ δὲ φιλοσοφίας ὠρεγμένος, ἐκκλίνων δὲ τὴν πολυθρύλητον ἡδονήν, ἣ τινῶν θηλύνει νέων ψυχάς, φανερός ἐστιν οὐ μόνον φύσει πρὸς εὐγένειαν κλίνων, ἀλλὰ καὶ προαιρέσει. Φύσις δὲ εὐγενὴς μετρίαν ἄσκησιν προσλαβοῦσα, ἔτι δὲ τὸν ἀφθόνως διδάξοντα, ῥαδίως ἔρχεται πρὸς τὴν τελείαν ἀνάληψιν τῆς ἀρετῆς. Ἐγὼ δὲ συνέχομαι σώματι ἀσθενεῖ διὰ γῆρας· ἐτῶν γάρ εἰμι ὀγδοήκοντα· διόπερ οὐ δύναμαί σοι συμμίξαι. Ἀποστέλλω δέ σοί τινας τῶν ἐμαυτοῦ συσχολαστῶν, οἳ τοῖς μὲν κατὰ ψυχὴν οὐκ ἀπολείπονται ἐμοῦ, τοῖς δὲ κατὰ σῶμα προτεροῦσιν· οἷς συνὼν οὐδενὸς καθυστερήσεις τῶν πρὸς τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν ἀνηκόντων.»

11. ἐστι vulg.: corr. Richards.

2. Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

29 Eusebius, Praeparatio evangelica 15.13, 6-9:

…μεταβησόμεθα καὶ ἐπὶ τὴν τῶν Στωικῶν αἵρεσιν. (7) Σωκράτους τοίνυν ἀκουστὴς ἐγένετο Ἀντισθένης… (8) τούτου δὲ ἀκουστὴς γέγονε Διογένης ὁ Κύων. …τοῦτον Κράτης διεδέξατο· Κράτητος δὲ ἐγένετο Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ τῆς τῶν Στωικῶν φιλοσόφων αἱρέσεως καταστὰς ἀρχηγός. (9) Ζήνωνα δὲ Κλεάνθης διεδέξατο, Κλεάνθην δὲ Χρύσιππος, τοῦτον δὲ Ζήνων ἕτερος καὶ οἱ καθεξῆς. λέγονται δ' οὗτοι πάντες διαφερόντως καὶ βίου στερροῦ καὶ διαλεκτικῆς ἐπιμεληθῆναι.

ὅπως λέει καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος σὲ ὅσα γράφει γιὰ τὸν Ζήνωνα· (7) «Ὁ βασιλεὺς Ἀντίγονος χαιρετᾶ τὸν Ζήνωνα τὸν φιλόσοφο. Ἐγὼ στὴν τύχη καὶ στὴ δόξα νομίζω ὅτι προπορεύομαι τοῦ δικοῦ σου βίου, ὅμως στὸν λόγο καὶ στὴν παιδεία καὶ στὴν τέλεια εὐδαιμονία, ποὺ ἐσὺ ἔχεις κάνει κτῆμα σου, καθυστερῶ. Γι' αὐτὸ ἀποφάσισα νὰ σοῦ ἀπευθύνω αὐτὴν τὴν ἐπιστολὴ νά 'ρθεῖς πρὸς ἐμένα, ἔχοντας τὴν πεποίθηση, ὅτι δὲν θὰ φέρεις ἀντίρρηση στὴν πρόσκλησή μου. Ἐσὺ λοιπὸν προσπάθησε μὲ κάθε τρόπο νὰ συναντηθεῖς μαζί μου κατανοώντας καλὰ τοῦτο, ὅτι δὲν θὰ εἶσαι παιδευτὴς ἑνὸς μόνον, ἀλλὰ ὅλων μαζὶ τῶν Μακεδόνων· γιατὶ αὐτὸς ποὺ παιδεύει τὸν ἄρχοντα τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν καθοδηγεῖ στὴν ἀρετή, εἶναι φανερὸ ὅτι προετοιμάζει καὶ τοὺς ὑπηκόους του νὰ γίνουν ἄξιοι ἄνδρες. Γιατί, ὅπως εἶναι ὁ ἡγέτης, τέτοιοι εἶναι φυσικὸ νὰ γίνονται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ οἱ ὑπήκοοι.»

Καὶ ὁ Ζήνων ἀπαντᾶ ὡς ἑξῆς: (8) «Τὸν βασιλέα Ἀντίγονο ὁ Ζήνων χαιρετᾶ. Ἐπιδοκιμάζω τὴ φιλομάθειά σου ἐφ' ὅσον προσηλώνεται πρὸς τὴν ἀληθινὴ καὶ τὴν τείνουσα στὴν ὠφέλεια παιδεία, ὄχι ὅμως στὴν ἀγοραία, ποὺ τείνει στὴ διαστροφὴ τῶν ἠθῶν. Αὐτὸς δὲ ποὺ ὀρέγεται τὴ φιλοσοφία κι' ἀποστρέφεται τὴν πολυθρύλητη ἡδονή, ἡ ὁποία ἐκθηλύνει τὶς ψυχὲς τῶν νέων, εἶναι φανερὸ ὅτι ὄχι μόνο κλίνει πρὸς τὴν εὐγένεια ἀπὸ φυσικοῦ του ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ δική του ἐκλογὴ καὶ βούληση. Ἡ εὐγενὴς φύση προσθέτοντας τὴν ἄσκηση μὲ μέτρο, ἀκόμα δὲ καὶ τὸν δάσκαλο, ποὺ θὰ διδάξει πλούσια, εὔκολα φθάνει στὴν τέλεια ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς. (9) Ἐγὼ ὅμως ἐμποδίζομαι ἀπὸ τὸ ἀσθενικό μου σῶμα ἐξ αἰτίας τῶν γηρατειῶν· γιατὶ εἶμαι ὀγδόντα ἐτῶν: γι' αὐτὸ δὲν μπορῶ νὰ ρθῶ νὰ σὲ συναντήσω, σοῦ στέλλω ὅμως μερικοὺς συντρόφους μου στὴ Σχολή, ποὺ δὲν ὑπολείπονται στὴν ψυχὴ ἀπὸ μένα, ἐνῶ στὸ σῶμα εἶναι ἀνώτεροί μου· σ' αὐτοὺς ἂν μαθητεύσεις, δὲν θὰ ὑστερήσεις σὲ τίποτε ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἀνεβάζουν στὴν τέλεια εὐδαιμονία.»

2. Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

29 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15.13, 6-9:

…Ἂς μεταβοῦμε καὶ στὴ Σχολὴ τῶν Στωικῶν. (7) Ἕνας ἀκροατὴς τοῦ Σωκράτη λοιπὸν ἦταν ὁ Ἀντισθένης… (8) Τοῦ ὁποίου ἀκροατὴς ὑπῆρξε ὁ Διογένης ὁ Κύων… αὐτὸν τὸν διαδέχθηκε ὁ Κράτης. Τοῦ δὲ Κράτητος μαθητὴς ὑπῆρξε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ποὺ ἵδρυσε τὴ Σχολὴ καὶ ὑπῆρξε ἀρχηγός της. (9) Τὸν δὲ Ζήνωνα διαδέχθηκε ὁ Κλεάνθης, καὶ τὸν Κλεάνθη ὁ Χρύσιππος, κι' αὐτὸν πάλι ἕνας ἄλλος Ζήνων καὶ οἱ διάδοχοί του. Λέγεται δὲ γιὰ ὅλους αὐτούς, ὅτι καλλιέργησαν ἰδιαίτερα τὴ διαλεκτικὴ καὶ ἕνα εὐθύ, ἀνένδοτο τρόπο ζωῆς.

30 [Galenus], Historia philosophica 3, p. 600, 4-11 Diels:
Ἡγοῦμαι δὲ τῶν Σωκρατικῶν Ἀντισθένην πάνυ πολλῶν γενομένων οὐδενὸς ἥσσονα εἶναι (καταδεέστερος δέ), ὃς τὴν Κυνικὴν εἰς τὸν βίον παρήγαγεν. οὗ Διογένης γέγονε ζηλωτὴς προσομοιωθεὶς κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα. τούτου δὲ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἀκήκοεν, ὃς τὴν Στωικὴν φιλοσοφίαν ἐξεῦρεν, οὗ μετειλήφει τῶν λόγων Κλεάνθης, καὶ τούτου Χρύσιππος ἀκροώμενος τὴν ὁμοίαν ἀγωγὴν μετελήλυθε. τοῦ δὲ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ἀκροατὴς γεγονὼς Ἀντιπάτρου καθηγητὴς γέγονε· τούτου δὲ Ποσειδώνιος ἠκροᾶτο.

1. τὸν σωκρατικὸν ABN: corr. Diels 2. ἥσσονα εἶναι καταδεέστερος δὲ B: ἴσ' ⟨ο⟩ ἦν καταδεέστερ ⟨ο⟩ δὲ A καταδεέστερος δὲ del. Diels 2. τὴν νίκην AB et litem N 2. τήν] τινα AB 3. Διογένους AB

31 Strabo, Geographica 8.1, 57; C610:
Ἡ Ἄσσος… ἐντεῦθεν ἦν Κλεάνθης, ὁ Στωικὸς φιλόσοφος ὁ διαδεξάμενος τὴν Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως σχολὴν καταλιπὼν δὲ Χρυσίππῳ τῷ Σολεῖ.

32 Diogenes Laertius 1.13-15:
Φιλοσοφίας δὲ δύο γεγόνασιν ἀρχαί, ἥ τε ἀπὸ Ἀναξιμάνδρου καὶ ἡ ἀπὸ Πυθαγόρου· τοῦ μὲν Θαλοῦ διακηκοότος, Πυθαγόρου δὲ Φερεκύδης καθηγήσατο. καὶ ἐκαλεῖτο ἡ μὲν Ἰωνική, ὅτι Θαλῆς Ἴων ὤν, Μιλήσιος γάρ, καθηγήσατο Ἀναξιμάνδρου· ἡ δὲ Ἰταλικὴ ἀπὸ Πυθαγόρου, ὅτι τὰ πλεῖστα κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐφιλοσόφησεν. (14) καταλήγει δὲ ἡ μὲν εἰς Κλειτόμαχον καὶ Χρύσιππον καὶ Θεόφραστον (ἡ Ἰωνική)· ἡ δὲ Ἰταλικὴ εἰς Ἐπίκουρον. Θαλοῦ μὲν γὰρ Ἀναξίμανδρος, οὗ Ἀναξιμένης, οὗ Ἀναξαγόρας, οὗ Ἀρχέλαος, οὗ Σωκράτης ὁ τὴν ἠθικὴν εἰσαγαγών· οὗ οἵ τε ἄλλοι Σωκρατικοὶ καὶ Πλάτων ὁ τὴν ἀρχαίαν Ἀκαδήμειαν συστησάμενος· οὗ Σπεύσιππος καὶ Ξενοκράτης, οὗ Πολέμων,… οὗ Καρνεάδης, οὗ Κλειτόμαχος. καὶ ὧδε μὲν εἰς Κλειτόμαχον. (15) Εἰς δὲ Χρύσιππον οὕτω καταλήγει· Σωκράτους Ἀντισθένης, οὗ Διογένης ὁ κύων, οὗ Κράτης ὁ Θηβαῖος, οὗ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, οὗ Κλεάνθης, οὗ Χρύσιππος. εἰς δὲ Θεόφραστον οὕτως· Πλάτωνος Ἀριστοτέλης, οὗ Θεόφραστος.

3. (ἡ ἰωνικὴ) del. Hübner

33 Suda s.v. Socrates, Vol. 4, p. 403 sq. (n. 829) Adler:
Φιλοσόφους δὲ εἰργάσατο (sc. ὁ Σωκράτης) Πλάτωνα…· καὶ Ἀρίστιπ-

30 [Γαληνός], Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας 3, π. 600, 4-11 Diels:
Πιστεύω ὅμως, ὅτι ἀπὸ τοὺς Σωκρατικούς, ποὺ ἦταν τόσοι πολλοί, ὁ Ἀντισθένης δὲν ἦταν λιγότερο σημαντικὸς ἀπὸ κανένα. Αὐτὸς ἔφερε στὴ ζωὴ τὴν Κυνικὴ Σχολή, τῆς ὁποίας ὀπαδὸς ὑπῆρξε ὁ Διογένης, ὁ ὁποῖος μιμήθηκε τὶς συνήθειές του. Τούτου μαθητὴς ἦταν ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ποὺ ἵδρυσε τὴ Στωικὴ φιλοσοφία. Τοῦ ὁποίου μέτοχος τῶν θεωριῶν ἔγινε ὁ Κλεάνθης. Κι' αὐτοῦ ὁ Χρύσιππος, ποὺ ἀκούοντάς τον ἀκολούθησε τὴν ἴδια διδασκαλία. Ἀκροατὴς τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος, ποὺ ἦταν καθηγητὴς τοῦ Ἀντιπάτρου. Καὶ κοντὰ σ' αὐτὸν σπούδασε ὁ Ποσειδώνιος.

31 Στράβων, Γεωγραφικὰ 8.1, 57; C 610:
Ἡ Ἄσσος… ἀπ' ἐκεῖ ἦταν ὁ Κλεάνθης, ὁ Στωικὸς φιλόσοφος ποὺ διαδέχθηκε τὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα στὴ Σχολὴ καὶ τὴν παρέδωσε ὕστερα στὸν Χρύσιππο τὸν Σολέα.

32 Διογένης Λαέρτιος 1.13-15:
Ἡ φιλοσοφία εἶχε δύο ἀρχές, αὐτὴ ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸν Ἀναξίμανδρο καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα. Ὁ πρῶτος ἦταν μαθητὴς τοῦ Θαλῆ, ἐνῶ τοῦ Πυθαγόρα δάσκαλος ἦταν ὁ Φερεκύδης. Καὶ ὀνομαζόταν ἡ μιὰ Ἰωνικὴ σχολή, γιατὶ ὁ Θαλῆς ἦταν Ἴωνας, ἀφοῦ ἦταν Μιλήσιος καὶ δίδαξε τὸν Ἀναξίμανδρο, ἡ ἄλλη δὲ ὀνομαζόταν Ἰταλικὴ σχολὴ ἀπὸ τὸν Πυθαγόρα, ποὺ ἄσκησε τὴ φιλοσοφία τὸν περισσότερο καιρὸ στὴν Ἰταλία. (14) Ἡ πρώτη σχολὴ καταλήγει στὸν Κλειτόμαχο καὶ τὸν Χρύσιππο καὶ τὸν Θεόφραστο (ἡ Ἰωνική), ἡ δὲ Ἰταλικὴ στὸν Ἐπίκουρο. Γιατὶ τὸν Θαλῆ τὸν ἀκολουθεῖ ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀναξιμένης, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Ἀρχέλαος, ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὴν ἠθική. Καὶ οἱ ἄλλοι σωκρατικοὶ καὶ ὁ Πλάτων, ποὺ ἵδρυσε τὴν ἀρχαία Ἀκαδημία. Κι' αὐτὸν ἀκολουθεῖ ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης, κι' αὐτὸν ὁ Πολέμων,… ὁ Καρνεάδης καὶ τέλος ὁ Κλειτόμαχος. Καὶ ἔτσι τοποθετεῖται ἡ σειρὰ ποὺ ὁδηγεῖ στὸν Κλειτόμαχο. (15) Ἡ διαδοχή, ποὺ καταλήγει στὸν Χρύσιππο, ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς: τὸν Σωκράτη τὸν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀντισθένης, αὐτὸν ὁ Διογένης ὁ κύων, αὐτὸν ὁ Κράτης ὁ Θηβαῖος, κι' αὐτὸν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος. Καὶ ἡ σειρὰ ποὺ ὁδηγεῖ στὸν Θεόφραστο ἔτσι: τὸν Πλάτωνα ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, κι' αὐτὸν ὁ Θεόφραστος.

33 Σουίδας, ἐν λ. Σωκράτης, τόμ. 4, p. 403sq. (n. 829) Adler:
Τοὺς διέπλασε σὲ φιλοσόφους (ἐνν. ὁ Σωκράτης) τὸν Πλάτωνα… καὶ

πον Κυρηναῖον…· Φαίδωνα Ἠλεῖον…· Ἀντισθένην, ὃς τὴν Κυνικὴν εἰσήγαγεν αἵρεσιν· Εὐκλείδην Μεγαρέα, καὶ αὐτὸν ἰδίαν συστησάμενον σχολήν, ἥτις ἀπ' αὐτοῦ ἐκλήθη Μεγαρική, ἀπὸ δὲ Κλεινομάχου τοῦ μαθητοῦ Εὐκλείδου ἐκλήθη Διαλεκτική· Ξενοφῶντα Γρύλλου, Αἰσχίνην, Λυσανίαν Σφήττιον, Κέβητα Θηβαῖον, Γλαύκωνα Ἀθηναῖον, Βρύσωνα Ἡρακλεώτην· ὃς τὴν ἐριστικὴν διαλεκτικὴν εἰσήγαγε μετὰ Εὐκλείδου, ηὔξησε δὲ Κλεινόμαχος, καὶ πολλῶν δι' αὐτῆς ἐλθόντων, ἔληξεν εἰς Ζήνωνα τὸν Κιτιέα· οὗτος γὰρ ἀπ' αὐτοῦ Στωικὴν ἐκ τοῦ τόπου τὴν σχολὴν ὠνόμασε, γεγονὼς ἐπὶ τῆς ρκε΄ Ὀλυμπιάδος· τινὲς δὲ Βρύσωνα οὐ Σωκράτους, ἀλλ' Εὐκλείδου ἀκροατὴν γράφουσι· τούτου δὲ καὶ Πύρρων ἠκροάσατο, ἀφ' οὗπερ οἱ Πυρρώνειοι προσαγορευόμενοι· Ἀλκιβιάδην, Κριτόβουλον,…

4. Κλεινομάχου A: Κλεινοδάμου G 5. Γρύλλου A: Γρύλλον G, 6. Λυσανίου «egregie Hemsterhuis» (Adler)

34 [Lucianus], Macrobii § 19-21, Vol. 1. p. 78sq. MacLeod:
Ζήνων δὲ ὁ τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας ἀρχηγὸς ὀκτὼ καὶ ἐνενήκοντα· ὃν φασιν εἰσερχόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ προσπταίσαντα ἀναφθέγξασθαι, «Τί με βοᾷς;» καὶ ὑποστρέψαντα οἴκαδε καὶ ἀποσχόμενον τροφῆς τελευτῆσαι τὸν βίον. Κλεάνθης δὲ ὁ Ζήνωνος μαθητὴς καὶ διάδοχος ἐννέα καὶ ἐνενήκοντα οὗτος γεγονὼς ἔτη φῦμα ἔσχεν ἐπὶ τοῦ χείλους καὶ… ἐξέλιπε τὸν βίον. (20)… Χρύσιππος ἦν καὶ ὀγδοήκοντα· Διογένης δὲ ὁ Σελευκεὺς ἀπὸ Τίγριος Στωικὸς φιλόσοφος ὀκτὼ καὶ ὀγδοήκοντα· Ποσειδώνιος Ἀπαμεὺς τῆς Συρίας, νόμῳ δὲ Ῥόδιος, φιλόσοφός τε ἅμα καὶ ἱστορίας συγγραφεὺς τέσσαρα καὶ ὀγδοήκοντα·… (21) Ἀθηνόδωρος Σάνδωνος Ταρσεὺς Στωικός, ὃς καὶ διδάσκαλος ἐγένετο Καίσαρος Σεβαστοῦ Θεοῦ… δύο καὶ ὀγδοήκοντα.

34α Diogenes Laertius 7.31:
Εἴπομεν ὡς ἐτελεύτα ὁ Ζήνων καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ Παμμέτρῳ τοῦτον τὸν τρόπον·

Τὸν Κιτιᾶ Ζήνωνα θανεῖν λόγος ὡς ὑπὸ γήρως
πολλὰ καμὼν ἐλύθη μένων ἄσιτος·
οἱ δ', ὅτι προσκόψας ποτ' ἔφη χερὶ γαῖαν ἁλοίσας
ἔρχομαι αὐτόματος· τί δὴ καλεῖς με;

35 Plutarchus, De Stoicorum repugnantiis 2.1033 C-E:
Αὐτὸς γοῦν Χρύσιππος ἐν τῷ τετάρτῳ περὶ Βίων οὐδὲν οἴεται τὸν σχολαστικὸν βίον τοῦ ἡδονικοῦ διαφέρειν·… τίς οὖν μᾶλλον ἐν τῷ σχολαστικῷ βίῳ τούτῳ κατεγήρασεν ἢ Χρύσιππος καὶ Κλεάνθης καὶ Διογένης καὶ Ζήνων καὶ Ἀντίπατρος, οἵ γε καὶ τὰς αὐτῶν κατέλιπον πατρίδας

τὸν Ἀρίστιππο τὸν Κυρηναῖο… τὸν Φαίδωνα τὸν Ἠλεῖο… τὸν Ἀντισθένη, ποὺ ὑπῆρξε εἰσηγητὴς τῆς Κυνικῆς Σχολῆς. Τὸν Εὐκλείδη τὸν Μεγαρέα, ποὺ ἐπίσης ἵδρυσε τὴ δική του σχολή, ποὺ ὀνομάστηκε ἀπ' αὐτὸν Μεγαρική, κι' ἀπὸ τὸν Κλεινόμαχο τὸν μαθητὴ τοῦ Εὐκλείδη ὀνομάστηκε Διαλεκτική. Τὸν Ξενοφῶντα τὸν γιὸ τοῦ Γρύλλου, τὸν Αἰσχίνη, τὸν Λυσανία τὸν Σφήττιο, τὸν Κέβητα τὸν Θηβαῖο, τὸν Γλαύκωνα τὸν Ἀθηναῖο, τὸν Βρύσωνα τὸν Ἡρακλεώτην, ὁ ὁποῖος ἔγινε εἰσηγητὴς τῆς ἐριστικῆς διαλεκτικῆς μαζὶ μὲ τὸν Εὐκλείδη, καὶ ὁ Κλεινόμαχος τὴν αὔξησε καὶ ἀφοῦ πέρασαν ἀπὸ τὴ σχολὴν αὐτὴ πολλοί, κατέληξε στὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα. Αὐτὸς δηλ. τὴ Στωικὴ Σχολή, ποὺ προέρχεται ἀπ' αὐτόν, τὴν ὀνόμασε ἔτσι ἀπὸ τὸν τόπο· καὶ γεννήθηκε τὴν 125η Ὀλυμπιάδα. Μερικοὶ ὡστόσο γράφουν ὅτι ὁ Βρύσων δὲν ἦταν μαθητὴς τοῦ Σωκράτη ἀλλὰ τοῦ Εὐκλείδη. Τὸν Βρύσωνα τὸν ἄκουσε καὶ ὁ Πύρρων, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆραν τὸ ὄνομά τους, οἱ Πυρρώνειοι – ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Κριτόβουλος,…

34 [Λουκιανός], Μακρόβιοι § 19-21, Vol. 1. p. 78sq. MacLeod:
Ὁ Ζήνων ὁ ἱδρυτὴς τῆς Στωικῆς φιλοσοφίας ἔζησε 98 χρόνια. Λένε, ὅτι καθὼς εἰσερχόταν στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου σκουντούφλησε καὶ ξεφώνισε: «γιατὶ μὲ καλεῖς;» Ἐπιστρέφοντας ὕστερα στὸ σπίτι του τήρησε ἀποχὴ ἀπὸ τὴν τροφὴ καὶ ἔδωσε ἔτσι ἕνα τέλος στὴ ζωή του. Ὁ Κλεάνθης, ὁ μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος καὶ διάδοχός του, ἔγινε 99 ἐτῶν, ὅταν ἔβγαλε ἕνα ὄγκο στὰ χείλη καί… ἀπεβίωσε. (20) Ὁ Χρύσιππος ἔγινε 81 ἐτῶν. Ὁ Διογένης ἀπὸ τὴ Σελεύκεια κοντὰ στὸν Τίγρη, ἕνας Στωικὸς φιλόσοφος, ἔγινε 88 ἐτῶν. Ὁ Ποσειδώνιος ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια τῆς Συρίας, διὰ νόμου Ρόδιος, ἕνας φιλόσοφος καὶ συγγραφέας ἱστορίας, 84 ἐτῶν·… (21) Ὁ Ἀθηνόδωρος ἀπὸ τὴν Ταρσό, γιὸς τοῦ Σάνδωνος, Στωικός, ποὺ ὑπῆρξε καὶ δάσκαλος τοῦ Καίσαρος Αὐγούστου… πέθανε σὲ ἡλικία 82 ἐτῶν.

34α Διογένης Λαέρτιος 7.31:
Εἴπαμε κι' ἐμεῖς πῶς πέθανε ὁ Ζήνων στὴν Πάμμετρο μ' αὐτὸν τὸν τρόπο·

> Λὲν γιὰ τὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα πὼς πέθανε ἀπὸ γηρατειὰ
> καὶ μένοντας χωρὶς τροφὴ ἀπ' τὰ πολλὰ τὰ βάσανα λυτρώθη·
> ἄλλοι ὅμως, πὼς σκουντούφλησε κι' εἶπε τὴ γῆ κτυπώντας
> ἔρχομαι ἀπὸ μόνος μου· τί λοιπὸν μὲ φωνάζεις;

35 Πλούταρχος, Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων 2.1033 C-E:
Ὁ ἴδιος ὁπωσδήποτε ὁ Χρύσιππος στὸ τέταρτο βιβλίο του «Περὶ τῶν βίων» θεωρεῖ ὅτι δὲν διαφέρει σὲ τίποτε μιὰ ζωὴ ὅλο σχόλη, ἀφιερωμένη στὶς ἐπιστῆμες, ἀπὸ μιὰ ζωὴ δοσμένη στὴν ἀπόλαυση… Γιατὶ ποιὸς ἔφτασε σὲ τόσο μεγάλη ἡλικία σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ γεμάτη σχόλη ἀφιερωμένη

οὐδὲν ἐγκαλοῦντες ἀλλ' ὅπως καθ' ἡσυχίαν ἐν τῷ Ὠιδείῳ καὶ ἐπὶ Ζωστῆρος σχολάζοντες καὶ φιλολογοῦντες διάγωσιν;

5. Ὠιδείῳ Salmasius: ἡδίωι X: ἰδίω g: ἡδίονι dvza ΑβγΕ: ἡδείω Β 6. φιλοσοφοῦντες vz

36 Cicero, Tusculanae disputationes 5.37, 107:
Iam vero exilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum tandem a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates Grantor Arcesilas Lacydes Aristoteles Theophrastus Zeno Cleanthes Chrysippus Antipater Carneades Clitomachus Philo Antiochus Panaetius Posidonius, innumerabiles alii, qui semel egressi numquam domum reverterunt.

2. tandem a Davisius: damna X (damna a V^3) 4-5. carneades philo antiochus posidonius G1 R1 V1: post carneades add. panaetius clitomachus philo (philoa H) antiochus possidonius KH: verum ordinem restit. Heine.

37 Plutarchus, De Stoicorum repugnantiis 4.1034A:
Καὶ μὴν Ἀντίπατρος ἐν τῷ περὶ τῆς Κλεάνθους καὶ Χρυσίππου διαφορᾶς ἱστόρηκεν ὅτι Ζήνων καὶ Κλεάνθης οὐκ ἠθέλησαν Ἀθηναῖοι γενέσθαι, μὴ δόξωσι τὰς αὐτῶν πατρίδας ἀδικεῖν. ὅτι μέν, εἰ καλῶς οὗτοι, Χρύσιππος οὐκ ὀρθῶς ἐποίησεν ἐγγραφεὶς εἰς τὴν πολιτείαν παρείσθω.

38 Dio Chrysostomus, Λόγοι 47.2:
Ὡς ἐγὼ πρότερον μὲν ἐθαύμαζον τῶν φιλοσόφων τοὺς καταλιπόντας μὲν τὰς αὐτῶν πατρίδας, οὐδενὸς ἀναγκάζοντος, παρ' ἄλλοις δὲ ζῆν ἑλομένους, καὶ ταῦτα ἀποφαινομένους αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὴν πατρίδα τιμᾶν καὶ περὶ πλείστου ποιεῖσθαι καὶ ὅτι πράττειν τὰ κοινὰ καὶ πολιτεύεσθαι τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν ἐστίν. λέγω δὲ τὸν Ζήνωνα, τὸν Χρύσιππον, τὸν Κλεάνθην, ὧν οὐδεὶς οἴκοι ἔμεινε ταῦτα λεγόντων.

2. αὐτῶν v. Arnim: αὐτῶν codd. 6. λέγων malit Emperius

39 Quintilianus, Institutio oratoria 12.1, 18:
Quod si defuit his viris summa virtus, sic quaerentibus an oratores fuerint respondebo quo modo Stoici, si interrogentur an sapiens Zenon, an Cleanthes, an Chrysippus ipse, respondeant, magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id quod natura hominis summum habet consecutos.

στὶς ἐπιστῆμες περισσότερο ἀπὸ τὸν Χρύσιππο καὶ τὸν Κλεάνθη καὶ τὸν Διογένη καὶ τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Ἀντίπατρο, ποὺ ἐγκατέλειψαν μάλιστα τὶς πατρικές των πόλεις, χωρὶς νὰ ἔχουν τίποτε εἰς βάρος των, παρὰ μόνο γιὰ νὰ κάθονται ἥσυχα μέσα στὸ Ὠδεῖο καὶ νὰ περνοῦν τὸν χρόνο τους πάνω στὸν Ζωστῆρα διαλεγόμενοι καὶ ἀναπτύσσοντας λόγους;

36 Cicero, Tuscul. disput. 5.37, 107:
Ἂν ὅμως ἐξετάσουμε τὴν ἐξορία σύμφωνα μὲ τὰ πράγματα καὶ ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν ντροπή, ποὺ ἀποδίδεται στὴ δήλωσή της, πόσο διαφέρει ἀπὸ τὴ σταθερὴ παραμονὴ στὴν ξενιτειά; Σ' αὐτὴ πέρασαν τὴ ζωή τους οἱ πιὸ ξακουστοὶ φιλόσοφοι: ὁ Ξενοκράτης, ὁ Κράντωρ, ὁ Ἀρκεσίλαος, ὁ Λακύδης, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Θεόφραστος, ὁ Ζήνων, ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος, ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Καρνεάδης, ὁ Κλειτόμαχος, ὁ Φίλων, ὁ Ἀντίοχος, ὁ Παναίτιος, ὁ Ποσειδώνιος, καὶ ἀναρίθμητοι ἄλλοι, ποὺ μιὰ κι' ἔφυγαν ἀπὸ τὴν πατρίδα τους δὲν ξαναγύρισαν ποτέ.

37 Πλούταρχος, Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων 4.1034A:
Καὶ ὁ Ἀντίπατρος στὴ συνέχεια στὸ βιβλίο του γιὰ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Κλεάνθη καὶ τὸν Χρύσιππο ἀνέφερε, ὅτι ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης δὲν θέλησαν νὰ γίνουν Ἀθηναῖοι, γιὰ νὰ μὴ φανοῦν ὅτι ἀδικοῦν τὶς πατρίδες των. Ἂν ἔπραξαν καλά, ὁ Χρύσιππος δὲν ἐνέργησε σωστά, ποὺ πολιτογραφήθηκε. Ὡστόσο, ἂς τὸ ἀφήσουμε αὐτὸ κατὰ μέρος.

38 Δίων ὁ Χρυσόστομος, Λόγοι 47.2:
Παλαιότερα ἐθαύμαζα τοὺς φιλοσόφους, ποὺ ἐγκατέλειψαν τὶς πατρίδες των, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναγκάζει κανείς, καὶ προτίμησαν νὰ ζοῦν κοντὰ σὲ ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ συγχρόνως ἔλεγαν ὅτι πρέπει νὰ τιμοῦμε τὴν πατρίδα καὶ νὰ τὴ φροντίζουμε πάνω ἀπ' ὅλα καὶ ὅτι εἶναι στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου νὰ πολιτεύεται καὶ νὰ λαμβάνει ἐνεργὸ μέρος στὸν δημόσιο βίο. Ἀναφέρομαι δὲ στὸν Ζήνωνα, τὸν Χρύσιππο, τὸν Κλεάνθη, ἀπὸ τοὺς ὁποίους κανένας δὲν ἔμεινε στὴν πατρίδα του, παρ' ὅλον ὅτι μιλοῦσαν ἔτσι.

39 Quintilianus, Inst. orat. 12.1, 18:
Ἀλλὰ κι' ἂν ἀκόμα καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ἄνδρες (δηλ. τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Κικέρωνα) ἔλειπε ἡ πληρότητα τῆς ἀρετῆς, θὰ ἤθελα σ' ἐκείνους, ποὺ ἐρωτοῦν, ἂν ἦταν ρήτορες, νὰ ἀπαντήσω, ὅπως οἱ Στωικοί, ὅταν θὰ ἐρωτοῦνταν, ἂν ὁ Ζήνων, ὁ Κλεάνθης ἢ ὁ Χρύσιππος ἦταν σοφοί, θὰ ἀπαντοῦσαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦταν σημαντικοὶ καὶ ἀξιοσέβαστοι, ἀλλὰ δὲν ἔφτασαν αὐτὸ ποὺ θὰ ἀποτελοῦσε τὴν ὕψιστη πληρότητα τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου.

40 Clemens Alex., Stromata 5.9 § 58, 2, p. 365 Fr.:
Ἀλλὰ καὶ οἱ Στωικοὶ λέγουσι Ζήνωνι τῷ πρώτῳ γεγράφθαι τινά, ἃ μὴ ῥᾳδίως ἐπιτρέπουσι τοῖς μαθηταῖς ἀναγινώσκειν, μὴ οὐχὶ πεῖραν δεδωκόσι πρότερον, εἰ γνησίως φιλοσοφοῖεν.

41 Quintilianus, Institutio oratoria 10.1, 84; 12.2, 25:
10.1, 84: Minus indulsere eloquentiae Stoici veteres, sed cum honesta suaserunt, tum in colligendo probandoque ⟨quae⟩ instituerant plurimum valuerunt, rebus tamen acuti magis quam, id quod sane non adfectarunt, oratione magnifici.
12.2, 25: Stoici, sicut copiam nitoremque eloquentiae fere praeceptoribus suis defuisse concedant necesse est, ita nullos aut probare acrius aut concludere subtilius contendunt.

2. *-que quae* corrector (s. XV) codicis Laurent. 46.7 (s. X) *-que* supplementum partis antiquioris codicis Bamberg. M. 4.14 (s.X) cod Paris. lat. 7231 (s. XI): *que quod* codd. Paris. lat. 7696 (s. XI), post corr. et Vatic. Lat. 1766 (s. XV) 2. *instituerat* supplementum partis antiqu. cod. Bamberg M. 4.14: *-erant* rell.

3. ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

42 Diogenes Laertius 7.36-38:
Μαθηταὶ δὲ Ζήνωνος πολλοὶ μέν, ἔνδοξοι δὲ Περσαῖος Δημητρίου Κιτιεύς, ὃν οἱ μὲν γνώριμον αὐτοῦ, οἱ δὲ οἰκέτην ἕνα τῶν εἰς βιβλιογραφίαν πεμπομένων αὐτῷ παρ' Ἀντιγόνου, οὗ καὶ τροφεὺς ἦν τοῦ παιδὸς Ἀλκυονέως… (37) Ἀρίστων Μιλτιάδου Χῖος, ὁ τὴν ἀδιαφορίαν εἰσηγησάμενος. Ἥριλλος Χαλκηδόνιος, ὁ τὴν ἐπιστήμην τέλος εἰπών. Διονύσιος ὁ μεταθέμενος εἰς τὴν ἡδονήν. οὗτος ἦν Ἡρακλεώτης. Σφαῖρος Βοσποριανός· Κλεάνθης Φανίου Ἄσσιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν σχολήν· ὃν καὶ ἀφωμοίου ταῖς σκληροκήροις δέλτοις. αἱ μόλις μὲν γράφονται, διατηροῦσι δὲ τὰ γραφέντα. διήκουσε δ' ὁ Σφαῖρος καὶ Κλεάνθους μετὰ τὴν Ζήνωνος τελευτήν· καὶ λέξομεν περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Περὶ Κλεάνθους. (38) ἦσαν δὲ Ζήνωνος μαθηταὶ καὶ οἵδε, καθά φησιν Ἱππόβοτος· Φιλωνίδης Θηβαῖος, Κάλλιππος Κορίνθιος, Ποσειδώνιος Ἀλεξανδρεύς, Ἀθηνόδωρος Σολεύς, Ζήνων Σιδόνιος.

3. αὐτῷ περ Ἀντιγόνου] παρ' αὐτοῦ Ἀντιγόνῳ propos. della Corte ap. E.V. Alfieri / M. Untersteiner (eds.). Studi di filosofia greca. Bari 1950, p. 310 4. Μιλτιάδου Hübner, Μιλτιάδης codd. I 5. Χαλκηδόνιος von der Mühll - Gigante, Hülser: Καρχηδόνιος codd. Long 9. γράφονται] ἐγγράφ. Reiske

40 Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 5.9 § 58, 2, p. 365 Fr.:
Ἀλλὰ καὶ οἱ Στωικοὶ λένε, ὅτι ὁ Ζήνων πρῶτος εἶχε γράψει μερικά, ποὺ δὲν ἐπιτρέπουν στοὺς μαθητὲς εὔκολα νὰ τὰ διαβάσουν, ἐκτὸς ἐὰν χωρὶς ἄλλο προηγουμένως ἔχουν ὑποστεῖ μιὰ δοκιμασία, ἂν γνήσια φιλοσοφοῦν.

41 Quintilianus, Inst. orat. 10.1, 84; 12.2, 25:
10.1, 84: Οἱ ἀρχαῖοι Στωικοὶ λίγο καλλιεργοῦσαν τὴν εὐγλωττία, ἀλλὰ συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, καὶ ὁτιδήποτε ἀπὸ κανόνες θεσμοθέτησαν σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία καὶ τὴν ἀπόδειξη, ἔχει μεγάλη ἀξία. Ὥστόσο ἦταν περισσότερο ὀξυδερκεῖς στὰ πράγματα παρὰ σημαντικοὶ στοὺς λόγους, κάτι βέβαια ποὺ δὲν ἐπεδίωκαν.
12.2, 25: Οἱ Στωικοὶ παραδέχονταν ἐξ ἀνάγκης, ὅτι ἀπὸ τοὺς δασκάλους των ἔλειπε κατὰ κανόνα ἡ πληρότητα καὶ ἡ λάμψη τῆς εὐγλωττίας. Ἐν τούτοις ἐπιμένουν ἐξ ἴσου, ὅτι κανεὶς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ διατυπώσει ὀξυδερκέστερες ἀποδείξεις καὶ πιὸ ἐκλεπτυσμένα συμπεράσματα.

3. ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

42 Διογένης Λαέρτιος 7.36-38:
Μαθητὲς τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξαν πολλοί, ἔνδοξοι ὅμως ἦταν ὁ Περσαῖος, γιὸς τοῦ Δημητρίου, Κιτιεύς, ποὺ σύμφωνα μὲ μερικοὺς ἦταν ἔμπιστός του, σύμφωνα μὲ ἄλλους ἦταν οἰκιακός του βοηθός, τὸν ὁποῖο ἔστειλε σ' αὐτὸν γιὰ τὴ γραφὴ βιβλίων ὁ Ἀντίγονος. Καὶ στοῦ ὁποίου τὸν γιό, τὸν Ἁλκυονέα, ὑπῆρξε παιδαγωγός… (37) Ὁ Ἀρίστων, γιὸς τοῦ Μιλτιάδη, Χιώτης, ποὺ εἰσήγαγε τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀδιαφορία. Ὁ Ἥριλλος ὁ Χαλκηδόνιος, ποὺ δήλωσε τὸν σκοπὸ τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Διονύσιος, ποὺ ἀποστάτησε πρὸς τὴν ἡδονή… αὐτὸς ἦταν Ἡρακλειώτης. Ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός. Ὁ Κλεάνθης, ὁ γιὸς τοῦ Φανίου, ἀπὸ τὴν Ἄσσο, ποὺ τὸν διαδέχθηκε στὴ σχολή. Αὐτὸν τὸν παρομοίαζε (ὁ Ζήνων) μὲ τοὺς σκληροὺς κήρινους πίνακες, ποὺ μετὰ δυσκολίας γράφονται, διατηροῦν ὅμως τὰ γραφέντα. Ὁ Σφαῖρος ἄκουσε καὶ τὸν Κλεάνθη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ζήνωνος. Καὶ θὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸν στὸ κεφάλαιο Περὶ Κλεάνθους. (38) Μαθητὲς τοῦ Ζήνωνος ἦταν καὶ οἱ ἑξῆς, ὅπως λέει ὁ Ἱππόβοτος: Ὁ Φιλωνίδης ὁ Θηβαῖος, ὁ Κάλλιππος ὁ Κορίνθιος, ὁ Ποσειδώνιος ὁ Ἀλεξανδρεύς, ὁ Ἀθηνόδωρος ὁ Σολεύς, ὁ Ζήνων ὁ Σιδώνιος.

43 Stoicorum Index Herculanensis col. 10.2-10:

Κλεάν⟨θης Φ⟩αινίου
Ἄσσιος, ὁ καὶ τ⟨ὴν⟩ Σ⟨χ⟩ολὴν
παραλαβών· Διονύσι-
ος Θεοφάν⟨τ⟩ου, κα⟨θ⟩άπερ
Ἀντίγονος ἔγραψεν, Ἡρα-
κλεώτης, ὁ Μεταθέμε-
νος· Ἀρίστων Μιλτιάδ(ο)⟨υ
Χῖος, ὁ τὴν ἀδιαφορία⟨ν
τέλος ἀποφηνάμενος

44 Galenus, Historia philosophica 2 (Kühn vol. 19, p. 227):

Τούτου δὲ [τοῦ Ἀντισθένους τοῦ Κυνικοῦ] Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἀκήκοεν. ὃς καὶ τὴν Στωικὴν φιλοσοφίαν ἐξεῦρεν. οὗ μετειλήφει τῶν λόγων Κλεάνθης καὶ τούτου Χρύσιππος ἀκροώμενος τὴν ὁμοίαν ἀγωγὴν μετελήλυθε. τοῦ δὲ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ἀκροατὴς γεγονὼς Ἀντιπάτρου καθηγητὴς γέγονε. τούτου δὲ Ποσειδώνιος ἠκροᾶτο.

45 Eusebius, Praeparatio evangelica 15.13 (PG. 21 col. 1341):

Ζήνωνα δὲ Κλεάνθης διεδέξατο, Κλεάνθην δὲ Χρύσιππος· τοῦτον δὲ Ζήνων ἕτερος καὶ οἱ καθεξῆς. Λέγονται δ' οὗτοι πάντες διαφερόντως καὶ βίου στερροῦ καὶ διαλεκτικοῦ ἐπιμεληθῆναι.

46 Origenes, Contra Celsum 3.54:

Ἢ καὶ ἡμεῖς μέλλομεν ἐγκαλεῖν φιλοσόφοις οἰκότριβας ἐπ' ἀρετὴν προτρεψαμένοις, Πυθαγόρᾳ μὲν τὸν Ζάμολξιν, Ζήνωνι δὲ τὸν Περσαῖον, καὶ χθὲς καὶ πρώην τοῖς προτρεψαμένοις Ἐπίκτητον ἐπὶ τὸ φιλοσοφεῖν;

47 Diogenes Laertius 7.6:

Ἐτίμων δὴ οὖν οἱ Ἀθηναῖοι σφόδρα τὸν Ζήνωνα οὕτως ὡς καὶ τῶν τειχῶν αὐτῷ τὰς κλεῖς παρακαταθέσθαι καὶ χρυσῷ στεφάνῳ τιμῆσαι καὶ χαλκῇ εἰκόνι. τοῦτο δὲ καὶ τοὺς πολίτας αὐτοῦ ποιῆσαι, κόσμον ἡγουμένους τὴν ἀνδρὸς εἰκόνα. ἀντεποιοῦντο δ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἐν Σιδῶνι Κιτιεῖς. ἀπεδέχετο δὲ αὐτὸν καὶ Ἀντίγονος καὶ εἴποτε Ἀθήναζε ἥκοι, ἤκουεν αὐτοῦ πολλά τε καὶ παρεκάλει ἀφικέσθαι αὐτόν. ὁ δὲ τοῦτο μὲν παρῃτήσατο, Περσαῖον δὲ ἕνα τῶν γνωρίμων ἀπέστειλεν, ὃς ἦν Δημητρίου μὲν υἱός, Κιτιεὺς δὲ τὸ γένος, καὶ ἤκμαζε κατὰ τὴν τριακοστὴν καὶ ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδα, ἤδη γέροντος ὄντος Ζήνωνος.

4. τε ἀνδρὸς B. 5 δ' om. P.

43 Stoic. Ind. Herc. col. 10.2-10:

Κλεάνθης, γιὸς τοῦ Φαινία,
ἀπ' τὴν Ἄσσο, ποὺ καὶ τὴ Σχολὴ
ἀνάλαβε. Διονύσιος, ὁ γιὸς
τοῦ Θεόφαντου, ὅπως
ὁ Ἀντίγονος ἔγραψε, ὁ Ἡρακλεώτης
αὐτὸς ποὺ μεταπήδησε (μεταθέμενος)
Ὁ Ἀρίστων, ὁ γιὸς τοῦ Μιλτιάδου
ὁ Χιώτης, αὐτὸς ποὺ τὴν ἀδιαφορία
σὰν σκοπὸ ὑπέρτατο ἀνακήρυξε.

44 Γαληνός, Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας 2 (Kühn vol. 19 p. 227):
Αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἀντισθένη τοῦ Κυνικοῦ μαθητὴς ἦταν ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ ὁποῖος ἵδρυσε καὶ τὴ Στωικὴ φιλοσοφία. Μέτοχος τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξε ὁ Κλεάνθης. Κι' αὐτοῦ μαθητὴς ἦταν ὁ Χρύσιππος, ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἴδια διδασκαλία. Αὐτοῦ δὲ ἔγινε μαθητὴς ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος, ποὺ ὑπῆρξε καθηγητὴς τοῦ Ἀντίπατρου. Κι' αὐτοῦ μαθητὴς ἦταν ὁ Ποσειδώνιος.

45 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15.13 (PG. 21 col. 1341):
Τὸν Ζήνωνα δὲ διαδέχθηκε ὁ Κλεάνθης, καὶ τὸν Κλεάνθη ὁ Χρύσιππος. Αὐτὸν δὲ ὁ ἄλλος Ζήνων καὶ οἱ λοιποὶ ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο. Λέγεται δὲ ὅτι καλλιέργησαν ἕνα βίο ὑπερβολικὰ αὐστηρὸ καὶ ἐπιδέξιο στὴ διαλεκτική.

46 Ωριγένης, Κατὰ Κέλσου 3.54:
Ἢ μήπως κι' ἐμεῖς θὰ κατηγορήσουμε τοὺς φιλοσόφους, ποὺ παρότρυναν στὴν ἀρετὴ τοὺς σπιτικούς των δούλους, τὸν Πυθαγόρα, ποὺ παρότρυνε τὸν Ζάλμοξη, τὸν Ζήνωνα, ποὺ ἔκανε τὸ ἴδιο μὲ τὸν Περσαῖο, καὶ χθὲς καὶ τώρα μόλις αὐτοὺς ποὺ προέτρεψαν τὸν Ἐπίκτητο στὴ φιλοσοφία;

47 Διογένης Λαέρτιος 7.6:
Τὸν ἐτιμοῦσαν πολὺ τὸν Ζήνωνα οἱ Ἀθηναῖοι, ἔτσι ποὺ τοῦ παρέδωσαν καὶ τὰ κλειδιὰ τῶν τειχῶν καὶ τὸν τίμησαν μὲ χρυσὸ στεφάνι καὶ μὲ χαλκὸ ἀνδριάντα. Κι' αὐτὸ τὸ ἔκαναν καὶ οἱ συμπολίτες του, ποὺ θεώρησαν τὸν ἀνδριάντα του κόσμημα γιὰ τὴν πόλη τους, καὶ οἱ Κιτιεῖς ποὺ ζοῦσαν στὴ Σιδώνα τὸν διεκδικοῦσαν ὡς συμπολίτη τους. Ἦταν εὐπρόσδεκτος καὶ ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο (τὸν Γονατᾶ) καὶ ὅποτε βρισκόταν στὴν Ἀθήνα ἄκουε τὶς παραδόσεις του καὶ τὸν καλοῦσε συχνὰ νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ. Ὁ Ζήνων σ' αὐτὸ μὲν δὲν ἀνταποκρινόταν, ἔστειλε ὅμως τὸν Περσαῖο, τὸν γιὸ τοῦ Δημητρίου, ἕναν ἀπὸ τοὺς φίλους του, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸ Κίτιο καὶ ἦταν στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του τὴν 130ὴ Ὀλυμπιάδα (260-257 π.Χ.), ὅταν ἤδη ὁ Ζήνων ἦταν γέροντας.

48 Suda, s.v. Persaios, Vol. 4, p. 114 Adler:
Περσαῖος, Κιτιεύς, φιλόσοφος Στωικός· ἐπεκλήθη δὲ καὶ Δωρόθεος. ἦν δὲ ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ υἱοῦ Δημητρίου, μαθητὴς καὶ θρεπτὸς Ζήνωνος τοῦ φιλοσόφου.

49 Athenaeus 4.54, 162b; Vol. 1. p. 366 Kaibel:
…Περσαίου τε τοῦ καλοῦ φιλοσόφου συμποτικοὺς διαλόγους συντεθέντας ἐκ τῶν Στίλπωνος καὶ Ζήνωνος ἀπομνημονευμάτων…

1. τοὺς καλοὺς (φιλοσόφου) συμπ. δ. Kaibel dubit. in app. crit.

50 Athenaeus 8.86, 607a-b; Vol. 3, p. 339 Kaibel:
…καίτοι Περσαίου τοῦ Κιτιέως ἐν τοῖς Συμποτικοῖς Ὑπομνήμασιν βοῶντος καὶ λέγοντος «περὶ ἀφροδισίων ἁρμοστὸν εἶναι ἐν τῷ οἴνῳ μνείαν ποιεῖσθαι·… καὶ εἰ διαλεκτικοὶ συνελθόντες εἰς πότον περὶ συλλογισμῶν διαλέγοιντο, ἀλλοτρίως ἂν αὐτοὺς ὑπολάβοι τις ποιεῖν τοῦ παρόντος καιροῦ, ⟨ὅτε⟩ καὶ ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἀνὴρ μεθυσθείη ἄν…»

5. ⟨ὅτε⟩ add. Kaibel.

51 Athenaeus 6.58, 251 b-c; Vol. 2. p. 60sq. Kaibel:
Τίμων ὁ Φλιάσιος ἐν τῷ τρίτῳ τῶν σίλλων Ἀρίστωνά φησι τὸν Χῖον, Ζήνωνος δὲ τοῦ Κιτιέως γνώριμον, κόλακα γενέσθαι Περσαίου τοῦ φιλοσόφου, ὅτι ἦν ἑταῖρος Ἀντιγόνου τοῦ βασιλέως.

52 Diogenes Laertius 6.103-105:
Καὶ οὗτοι μὲν οἱ βίοι τῶν Κυνικῶν ἑκάστου. προσυπογράψομεν δὲ καὶ τὰ κοινῇ ἀρέσκοντα αὐτοῖς… ἀρέσκει οὖν αὐτοῖς τὸν λογικὸν καὶ τὸν φυσικὸν τόπον περιαιρεῖν, ἐμφερῶς Ἀρίστωνι τῷ Χίῳ, μόνῳ δὲ προσέχειν τῷ ἠθικῷ… (104) Ἀρέσκει δ' αὐτοῖς καὶ τέλος εἶναι τὸ κατ' ἀρετ[ὴν ζῆν, ὡς Ἀντισθένης φησὶν ἐν τῷ Ἡρακλεῖ, ὁμοίως τοῖς Στωικοῖς· ἐπεὶ καὶ κοινωνία τις ταῖς δύο ταύταις αἱρέσεσίν ἐστιν. ὅθεν καὶ τὸν Κυνισμὸν εἰρήκασι σύντομον ἐπ' ἀρετὴν ὁδόν. καὶ οὕτως ἐβίω καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεύς. …(105) τὰ δὲ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας ἀδιάφορα λέγουσιν ὁμοίως Ἀρίστωνι τῷ Χίῳ.

53 Diogenes Laertius 7.160-163:
Ἀρίστων ὁ Χῖος ὁ Φάλανθος ἐπικαλούμενος Σειρήν… τέλος ἔφησεν εἶναι τὸ ἀδιαφόρως ἔχοντα ζῆν πρὸς τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας μηδ' ἡντινοῦν ἐν αὐτοῖς παραλλαγὴν ἀπολείποντα, ἀλλ' ἐπίσης ἐπὶ πάντων ἔχοντα· εἶναι γὰρ ὅμοιον τὸν σοφὸν τῷ ἀγαθῷ ὑποκριτῇ, ὃς ἄν τε

48 Σουίδας, ἐν λ. Περσαῖος, Vol. 4, p. 114 Adler:
Περσαῖος, ὁ Κιτιεύς, φιλόσοφος Στωικός. Ὀνομάστηκε δὲ καὶ Δωρόθεος. Ἔζησε τὰ χρόνια τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, γιοῦ τοῦ Δημητρίου, μαθητὴς καὶ ἀναθρεπτὸς τοῦ Ζήνωνα τοῦ φιλοσόφου.

49 Ἀθήναιος 4.54, 162b; Vol. 1. p. 366 Kaibel:
Στοὺς συμποσιακοὺς διαλόγους τοῦ ὄμορφου φιλοσόφου Περσαίου, ποὺ συνετέθησαν ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Στίλπωνος καὶ τοῦ Ζήνωνος…

50 Ἀθήναιος 8.86, 607 a-b; Vol. 3, p. 339 Kaibel:
…ἂν καὶ ὁ Περσαῖος ἀπὸ τὸ Κίτιο στὰ Συμποτικά του Ὑπομνήματα βοᾶ καὶ λέει: «Ἁρμόζει στὴν οἰνοποσία νὰ γίνεται μνεία γιὰ τὰ ἀφροδίσια·… καὶ ἂν διαλεκτικοὶ μαζεύονταν γιὰ ποτὸ θὰ διαλέγονταν γιὰ τοὺς συλλογισμούς, θὰ τοὺς θεωροῦσε κανεὶς παράξενους νὰ ἐνεργοῦν σὲ μιὰ τέτοια περίσταση, ποὺ κι' ὁ πιὸ ἐνάρετος ἄνθρωπος θὰ μεθοῦσε…»

51 Ἀθήναιος 6.58, 251 b-c; Vol. 2. p. 60sq. Kaibel:
Ὁ Τίμων ἀπὸ τὸν Φλιούντα στὸ τρίτο βιβλίο του τῶν σίλλων λέει ὅτι ὁ Ἀρίστων ὁ Χίος, ὁ φίλος τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, κολάκευσε τὸν φιλόσοφο Περσαῖο, ὅτι ἦταν φίλος τοῦ βασιλιᾶ Ἀντιγόνου.

52 Διογένης Λαέρτιος 6.103-105:
Καὶ αὐτοὶ ἦταν οἱ βίοι τοῦ καθενὸς Κυνικοῦ. Θὰ προσθέσουμε ὅμως καὶ τὶς κοινὲς ἀνάμεσά τους διδασκαλίες… Τοὺς φαίνεται λοιπὸν ὀρθὸ τὴ λογικὴ καὶ τὴ φυσικὴ νὰ τὴν παραμερίζουν, ὅπως παρόμοια καὶ ὁ Ἀρίστων ὁ Χῖος, καὶ νὰ δίνουν τὴν προσοχή τους στὴν ἠθική… (104) Ἔχουν δὲ τὴν ἄποψη ὅτι σκοπὸς τοῦ βίου εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς κατ' ἀρετήν, ὅπως λέει ὁ Ἀντισθένης στὸν «Ἡρακλῆ» του, ἀκριβῶς ὅπως οἱ Στωικοί. Διότι ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ σχολὲς ὑπάρχει κάτι κοινό. Γι' αὐτὸ καὶ τὸν κυνισμὸ τὸν ὀνόμασαν μιὰ σύντομη ὁδὸ πρὸς τὴν ἀρετή. Καὶ ἔτσι ἔζησε καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς… (105) Αὐτά, ποὺ βρίσκονται μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, τὰ λένε ἀδιάφορα, ὅπως ὁ Ἀρίστων ὁ Χῖος.

53 Διογένης Λαέρτιος 7.160-163:
Ὁ Ἀρίστων ὁ Χῖος, ὁ Φαλακρός, ὁ λεγόμενος Σειρήνα… εἶπε ὅτι σκοπὸς εἶναι νὰ ζοῦμε ἀδιάφορα γιὰ ὅσα βρίσκονται μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ νὰ μὴν ἀφήνουμε νὰ ὑπάρχει καμιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ νὰ συμπεριφερόμαστε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπέναντι σὲ

Θερσίτου ἄν τε Ἀγαμέμνονος πρόσωπον ἀναλάβῃ ἑκάτερον ὑποκρίνεται προσηκόντως. τόν τε φυσικὸν τόπον καὶ τὸν λογικὸν ἀνήρει,… (161) ἀρετὰς τ' οὔτε πολλὰς εἰσῆγεν, ὡς ὁ Ζήνων, οὔτε μίαν πολλοῖς ὀνόμασι καλουμένην, ὡς οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ κατὰ τὸ πρὸς τί πως ἔχειν. οὕτω δὲ φιλοσοφῶν καὶ ἐν Κυνοσάργει διαλεγόμενος ἴσχυσεν αἱρετιστὴς ἀκοῦσαι. Μιλτιάδης οὖν καὶ Δίφιλος Ἀριστώνειοι προσηγορεύοντο… (162) Παραβαλὼν δὲ Πολέμωνι, φησὶ Διοκλῆς ὁ Μάγνης, μετέθετο, Ζήνωνος ἀρρωστίᾳ μακρᾷ περιπεσόντος. μάλιστα δὲ προσεῖχε Στωικῷ δόγματι τῷ τὸν σοφὸν ἀδόξαστον εἶναι. πρὸς ὃ Περσαῖος ἐναντιούμενος διδύμων ἀδελφῶν τὸν ἕτερον ἐποίησεν αὐτῷ παρακαταθήκην δοῦναι, ἔπειτα τὸν ἕτερον ἀπολαβεῖν· καὶ οὕτως ἀπορούμενον διήλεγξεν. ἀπετείνετο δὲ πρὸς Ἀρκεσίλαον· ὅτε θεασάμενος ταῦρον τερατώδη μήτραν ἔχοντα, «οἶμαι,» ἔφη, «δέδοται Ἀρκεσιλάῳ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἐναργείας.» (163) Πρὸς δὲ τὸν φάμενον Ἀκαδημαϊκὸν οὐδὲν καταλαμβάνειν, «ἆρ' οὐδὲ τὸν πλησίον σου καθήμενον ὁρᾷς;» εἶπεν· ἀρνησαμένου δέ· «τίς σ' ἐτύφλωσεν, ἔφη, τίς ἀφείλετο λαμπάδος αὐγάς;»

2. τι pro τὰ BPLD 5. ἑκατέρων B 13. ἀδόξαστον Scaliger et versio Aldobrandini: δοξαστὸν codd. 16 ὅτε ed. princ.: ὅτι P^{pc}] ἵνα BL, ὅτι in litura P^3 18. Ἀκαδημικὸν BP ‖ μηδὲν BPL I 20. σ' ἐκτύφλ. von Arnim

54 Diogenes Laertius 4.32 sq.:

Ἐφ́κει δὴ (sc. ὁ Ἀρκεσίλαος) θαυμάζειν καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ τὰ βιβλία ἐκέκτητο αὐτοῦ. (33) ἀλλὰ καὶ τὸν Πύρρωνα κατά τινας ἐζηλώκει καὶ τῆς διαλεκτικῆς εἶχετο καὶ τῶν Ἐρετρικῶν ἥπτετο λόγων, ὅθεν καὶ ἐλέγετο ἐπ' αὐτοῦ ὑπ' Ἀρίστωνος·

πρόσθε Πλάτων, ὄπισθεν Πύρρων, μέσσος Διόδωρος.

5 ὄπισθεν Casaubon: ὄπι(σ)θεν δὲ codd. c.f. Il. Z 181 «πρόσθε λέων, ὄπισθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα».

55 Sextus Empiricus, Pyrrhoniae Hypotyposes 1.234:

Εἰ δὲ δεῖ καὶ τοῖς περὶ αὐτοῦ (sc. τοῦ Ἀρκεσιλάου) λεγομένοις πιστεύειν, φασὶν ὅτι κατὰ μὲν τὸ πρόχειρον Πυρρώνειος ἐφαίνετο εἶναι, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν δογματικὸς ἦν· καὶ ἐπεὶ τῶν ἑταίρων ἀπόπειραν ἐλάμβανε διὰ τῆς ἀπορητικῆς, εἰ εὐφυῶς ἔχουσι πρὸς τὴν ἀνάληψιν τῶν Πλατωνικῶν δογμάτων, δόξαι αὐτὸν ἀπορητικὸν εἶναι, τοῖς μέντοι γε εὐφυέσι τῶν ἑταίρων τὰ Πλάτωνος παρεγχειρεῖν, ἔνθεν καὶ τὸν Ἀρίστωνα εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ· πρόσθε Πλάτων, ὄπισθεν Πύρρων, μέσσος Διόδωρος, διὰ τὸ

ὅλα. Γιατὶ ὁ σοφὸς μοιάζει μὲ τὸν καλὸν ἠθοποιό, ποὺ ὅποιο ρόλο ἀναλάβει, εἴτε τοῦ Θερσίτη εἴτε τοῦ Ἀγαμέμνονα, καὶ τοὺς δύο τοὺς παίζει ὅπως ἁρμόζει στὸν καθένα. Ὁ Ἀρίστων ἀρνιόταν ὅτι ἔχει ὁποιαδήποτε θέση ἡ φυσικὴ καὶ ἡ λογική,… (161) Δὲν πρότεινε, ὅπως ὁ Ζήνων, πολλὲς ἀρετές, οὔτε μία ὀνομαζόμενη μὲ πολλὰ ὀνόματα, ὅπως οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ μᾶλλον θεωροῦσε τὶς ἀρετὲς ὡς σχετιζόμενες μεταξύ τους μὲ ὁρισμένους τρόπους. Ἔτσι φιλοσοφώντας μὲ τὶς διαλέξεις καὶ τοὺς διαλόγους του στὸ Κυνοσάργες ἀπέκτησε φήμη καὶ θεωρήθηκε ἱδρυτὴς σχολῆς. Ὁπωσδήποτε ὁ Μιλτιάδης καὶ ὁ Δίφιλος χαρακτηρίστηκαν Ἀριστώνειοι… (162) Σύμφωνα μὲ ὅσα λέει ὁ Διοκλῆς ὁ Μάγνης, ἄλλαξε τὶς ἀπόψεις του (ὁ Ἀρίστων), ὅταν συνάντησε τὸν Πολέμωνα, ἐνῶ ὁ Ζήνων εἶχε πέσει σὲ μακρὰ ἀρρώστεια. Περισσότερο ἀπ᾽ ὅλα ἔστρεψε τὴν προσοχή του στὴ στωικὴ διδασκαλία, ὅτι ὁ σοφὸς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἔχει γνῶμες. Ἐνάντια σ᾽ αὐτὴ στράφηκε ὁ Περσαῖος ποὺ ἀπὸ δύο διδύμους ἀδελφοὺς τὸν ἕνα παρακίνησε νὰ δώσει στὸν Ἀρίστωνα μιὰ παρακαταθήκη, κι᾽ ἔστειλε ὕστερα τὸν ἄλλον νὰ τὴν παραλάβει. Μ᾽ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν παραπλάνησε καὶ ἀναίρεσε τὸ ἐπιχείρημά του. Βρισκόταν διαρκῶς σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν Ἀρκεσίλαο. Ὅταν μιὰ φορὰ εἶδε ἕνα τεράστιο ταῦρο νὰ ἔχει μήτρα, φώναξε: «νομίζω, πὼς στὸν Ἀρκεσίλαο δόθηκε ἕνα ἐπιχείρημα ἐνάντια στὴν ἐνάργεια (τῆς γνώσης)». (163) Ὅταν ἕνας Ἀκαδημαϊκὸς ἰσχυρίστηκε, ὅτι τίποτε δὲν καταλαβαίνει, τοῦ εἶπε «ὥστε δὲν βλέπεις κι᾽ αὐτὸν ποὺ κάθεται δίπλα σου;» Καὶ καθὼς ὁ ἄλλος ἀρνήθηκε, τοῦ ἀντεῖπε: «ποιὸς σ᾽ ἐτύφλωσε, ποιὸς σοῦ πῆρε τῶν ματιῶν τὸ φῶς;»

54 Διογένης Λαέρτιος 4.32 sq.:
Θαύμαζε προφανῶς (ὁ Ἀρκεσίλαος) καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ εἶχε στὴν κατοχή του τὰ βιβλία του. (33) Ἀλλὰ καὶ τὸν Πύρρωνα, σύμφωνα μὲ ὁρισμένους, ζητοῦσε νὰ μιμηθεῖ καὶ κατεῖχε τὴ διαλεκτικὴ καὶ ἦταν ἐξοικειωμένος μὲ τὰ Ἐρετρικὰ ἐπιχειρήματα, γι᾽ αὐτὸ καὶ ἔλεγε γι᾽ αὐτὸν ὁ Ἀρίστων:
μπροστὰ ὁ Πλάτων, πίσω ὁ Πύρρων, στὴ μέση ὁ Διόδωρος.

55 Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 1.234:
Ἂν δὲ πρέπει νὰ πιστεύει κανεὶς καὶ σ᾽ αὐτά, ποὺ λέγονται γι᾽ αὐτὸν (τὸν Ἀρκεσίλαο), λένε ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἦταν Πυρρώνειος, στ᾽ ἀλήθεια ὅμως ἦταν δογματικός. Γιατὶ τοὺς ἑταίρους τῆς σχολῆς συνήθιζε νὰ τοὺς δοκιμάζει μὲ τὴν ἀπορητική, ἂν εἶχαν τὴν εὐφυΐα νὰ δεχθοῦν τὶς πλατωνικὲς θεωρίες, στοὺς εὐφυεῖς ὅμως ἑταίρους μετέδιδε βέβαια τὶς διδαχὲς τοῦ Πλάτωνος. Ἐξ οὗ καὶ ὁ Ἀρίστων εἶπε γι᾽ αὐτόν: «Πλάτων ἀπὸ μπροστά, Πύρρων ἀπὸ πίσω, Διόδωρος στὴ

προσχρῆσθαι τῇ διαλεκτικῇ τῇ κατὰ τὸν Διόδωρον, εἶναι δὲ ἄντικρυς Πλατωνικόν.

3. ἐπεί] ἐπὶ LEAB | ἑταίρων MT (soldatium), ἑτέρων LEAB-item | 6. παρεγχειρίζειν Bekker: dubit.

56 Strabo, Geographica 1.2, 2; C 15:

Πρότερον δ' ἐπισκεπτέον Ἐρατοσθένη, …οὔτ' ἐπὶ τοσοῦτον πιστός, ἐφ' ὅσον παρεδέξαντό τινες, καίπερ πλείστοις ἐντυχών, ὡς εἴρηκεν αὐτός, ἀγαθοῖς ἀνδράσιν. «ἐγένοντο γάρ,» φησίν, «ὡς οὐδέποτε, κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ὑφ' ἕνα περίβολον καὶ μίαν πόλιν οἱ (καὶ) κατ' Ἀρίστωνα καὶ Ἀρκεσίλαον ἀνθήσαντες φιλόσοφοι» οὐχ ἱκανὸν δ' οἶμαι τοῦτο, ἀλλὰ τὸ κρίνειν καλῶς, οἷς μᾶλλον προσιτέον. ὁ δὲ Ἀρκεσίλαον καὶ Ἀρίστωνα τῶν καθ' αὑτὸν ἀνθησάντων κορυφαίους τίθησιν, Ἀπελλῆς τε αὐτῷ πολύς ἐστι καὶ Βίων,. ἐν αὐταῖς γὰρ ταῖς ἀποφάσεσι ταύταις ἱκανὴν ἀσθένειαν ἐμφαίνει τῆς ἑαυτοῦ γνώμης· ᾗ τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως γνώριμος γενόμενος Ἀθήνησι τῶν μὲν ἐκεῖνον διαδεξαμένων οὐδενὸς μέμνηται, τοὺς δ' ἐκείνῳ διενεχθέντας καὶ ὧν διαδοχὴ σώζεται, τούτους ἀνθῆσαί φησι κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον.

10. Scil. Cleanthem nominare debuit, secundum Strabonem 11. διενεχθέντες: eodem vocabulo utitur Diog. Laert. de Aristone, Herillo, Dionysio, v. Arnim

57 Diogenes Laertius 7.165:

Ἥριλλος δ' ὁ Χαλκηδόνιος τέλος εἶπε τὴν ἐπιστήμην, ὅπερ ἐστὶ ζῆν ἀεὶ πάντ' ἀναφέροντα πρὸς τὸ μετ' ἐπιστήμης ζῆν καὶ μὴ τῇ ἀγνοίᾳ διαβεβλημένον. εἶναι δὲ τὴν ἐπιστήμην ἕξιν ἐν φαντασιῶν προσδέξει ἀνυπόπτωτον ὑπὸ λόγου.. διαφέρειν δὲ τέλος καὶ ὑποτελίδα· τῆς μὲν γὰρ καὶ τοὺς μὴ σοφοὺς στοχάζεσθαι, τοῦ δὲ μόνον τὸν σοφόν… ἔστι δ' αὐτοῦ τὰ βιβλία ὀλιγόστιχα μέν, δυνάμεως δὲ μεστὰ καὶ περιέχοντα ἀντιρρήσεις πρὸς Ζήνωνα.

1. Χαλκηδόνιος BFP. restit. von der Mühll., approb. Gigante, Hülser: Καρχηδόνιος ed. princ. Long 3-4 προσδέξει ἀνυπόπτωτον Hübner ex. DL VII 47: πρὸς δεξιὰν ὑπόπτωτον BFP προσδέξει ἀνυποκρίτῳ Suda 4. λόγου ed. princ., λόγων BFP 6. αὐτοῦ τὰ βιβλία (hoc ord.) PL

58 Diogenes Laertius 7.177:

Τούτου (sc. τοῦ Κλεάνθους), καθάπερ προειρήκαμεν, ἤκουσε μετὰ Ζήνωνα καὶ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός, ὃς προκοπὴν ἱκανὴν περιποιησάμενος λόγων εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπῄει πρὸς Πτολεμαῖον τὸν Φιλοπάτορα.

3. ἐν λόγῳ B D, λόγῳ (ἐν eras.) P, λόγων L ‖ ἀπῆρε B (ἡ B^2) P

μέση», γιατὶ χρησιμοποιοῦσε τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Διοδώρου, ἦταν ὅμως ἐξ ὁλοκλήρου Πλατωνικός.

56 Στράβων, Γεωγραφικὰ 1.2, 2; C 15:
Πρῶτα πρέπει νὰ ἐξετάσουμε κριτικὰ τὸν Ἐρατοσθένη, …ποὺ δὲν εἶναι τόσο ἀξιόπιστος, ὅπως μερικοὶ ὑπόθεσαν, παρ' ὅλον ὅτι, σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχει πεῖ ὁ ἴδιος, ἦρθε σ' ἐπαφὴ μὲ πολλοὺς σημαντικοὺς ἄνδρες. «Γιατὶ ἐκεῖνο τὸν καιρό», λέει, «ζοῦσαν ὅπως ποτὲ ἄλλοτε στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ στὴν μιὰ καὶ μοναδικὴ πόλη μαζὶ οἱ φιλόσοφοι ποὺ ἄκμασαν, ὅπως ὁ Ἀρίστων καὶ ὁ Ἀρκεσίλαος». Δὲν μοῦ φαίνεται ὅμως ἀρκετὸ αὐτό, ἀλλὰ τὸ νὰ κρίνει κανεὶς σωστὰ σὲ ποιοὺς φιλοσόφους νὰ πηγαίνει. Ὁ Ἐρατοσθένης ὅμως τοποθετεῖ ὡς κορυφαίους ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ ἄκμασαν τὸν Ἀρκεσίλαο καὶ τὸν Ἀρίστωνα. Πολλὴ ἀξία ἐπίσης ἀπέδιδε στὸν Ἀπελλὴ καὶ τὸν Βίωνα… Σ' αὐτὲς τὶς γνωματεύσεις του προδίδει ἀρκετὴ ἀδυναμία κρίσης. Παρ' ὅλον ὅτι ἄκουσε καὶ γνώρισε ὁ ἴδιος τὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα στὴν Ἀθήνα, δὲν μνημονεύει κανένα ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὸν διαδέχθηκαν, ἀλλὰ ἀναφέρεται σ' αὐτοὺς ποὺ διαφώνησαν μαζί του καὶ δὲν μπόρεσαν νὰ ἱδρύσουν καμιὰ σχολή, ποὺ νὰ διασώζεται, ὅτι ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἄκμασαν.

57 Διογένης Λαέρτιος 7.165:
Ὁ Ἥριλλος ὁ Χαλκηδόνιος εἶπε ὅτι τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ γνώση, δηλ. νὰ ζεῖ κανεὶς ἔτσι, ὥστε νὰ ζεῖ σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς γνώσης καὶ νὰ μὴν ἀφήνεται νὰ πλανᾶται ἀπὸ τὴν ἄγνοια. Ἡ γνώση ὅμως εἶναι μιὰ ἕξη στὴν ἀποδοχὴ παραστάσεων, ποὺ δὲν καταπίπτουν ἀπὸ τὸν λόγο… Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπό. Γιατὶ τὰ τελευταῖα τὰ στοχάζονται καὶ οἱ μὴ σοφοί, τὸν πρῶτο ὅμως μόνο ὁ σοφός… Τὰ συγγράμματά του εἶναι ὀλιγόστιχα, εἶναι ὅμως μεστὰ ἀπὸ δύναμη καὶ περιέχουν ἀνασκευὲς τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ζήνωνος.

58 Διογένης Λαέρτιος 7.177:
Αὐτὸν (δηλ. τὸν Κλεάνθη), ὅπως ἔχουμε πεῖ προηγουμένως, μετὰ τὶς σπουδές του στὸν Ζήνωνα, τὸν ἄκουσε καὶ ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός, ποὺ ἀφοῦ προχώρησε στὴ διδασκαλία ἀρκετά, ἀναχώρησε στὴν Ἀλεξάνδρεια πρὸς τὸν Πτολεμαῖο τὸν Φιλοπάτορα.

59 Plutarchus, Vitae Agis et Cleomenis 23, (2), 3; 805d:
Ὁ δὲ Σφαῖρος ἐν τοῖς πρώτοις ἐγεγόνει τῶν Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως μαθητῶν.

60 Cicero, Tusculanae disputationes 4.24, 53:
…superiores definitiones (sc. fortitudinis) erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici;…

61 Athenaeus 8.50, 354e; Vol. 2 p. 276 Kaibel:
…Σφαῖρον τὸν συσχολάσαντα μὲν Χρυσίππῳ παρὰ Κλεάνθει,…

62 Diogenes Laertius 9.15:
Πλεῖστοί τέ εἰσιν ὅσοι ἐξήγηνται αὐτοῦ (sc. τοῦ Ἡρακλείτου) τὸ σύγγραμμα· καὶ γὰρ… Κλεάνθης τε (ὁ ποντικὸς) καὶ Σφαῖρος ὁ Στωικός…

2. (ὁ ποντικὸς) secl. Hübner post Ambrosium

63 Diogenes Laertius 7.168-176:
Κλεάνθης Φανίου Ἄσσιος… ἀφικόμενος δ' εἰς Ἀθήνας τέσσαρας ἔχων δραχμάς, καθά φασί τινες, καὶ Ζήνωνι παραβαλὼν ἐφιλοσόφησε γενναιότατα καὶ ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἔμεινε δογμάτων… (170) ἦν δὴ πονικὸς μέν, ἀφύσικος δὲ καὶ βραδὺς ὑπερβαλλόντως· … Καὶ σκωπτόμενος δ' ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν ἠνέσχετο καὶ ὄνος ἀκούων προσεδέχετο, λέγων αὐτὸς μόνος δύνασθαι βαστάζειν τὸ Ζήνωνος φορτίον. … (172) φησὶ δ' ὁ Ἑκάτων ἐν ταῖς Χρείαις, εὐμόρφου μειρακίου εἰπόντος, «εἰ ὁ εἰς τὴν γαστέρα τύπτων γαστρίζει, καὶ ὁ εἰς τοὺς μηροὺς τύπτων μηρίζει,» ἔφη, «σὺ μὲν τοὺς διαμηρισμοὺς ἔχε, μειράκιον· αἱ δ' ἀνάλογοι φωναὶ τὰ ἀνάλογα οὐ πάντως σημαίνουσι πράγματα.» μειρακίῳ ποτὲ διαλεγόμενος ἐπύθετο εἰ αἰσθάνεται· τοῦ δ' ἐπινεύσαντος, «διὰ τί οὖν», εἶπεν, «ἐγὼ οὐκ αἰσθάνομαι ὅτι αἰσθάνῃ;»… (174) Τοιοῦτος δ' ὢν ἐξίσχυσε, πολλῶν καὶ ἄλλων ὄντων ἀξιολόγων Ζήνωνος μαθητῶν, αὐτὸς διαδέξασθαι τὴν σχολήν. …(176) Καὶ τελευτᾷ τόνδε τὸν τρόπον· διῴδησεν αὐτῷ τὸ οὖλον ἀπαγορευσάντων δὲ τῶν ἰατρῶν, δύο ἡμέρας ἀπέσχετο τροφῆς. καί πως ἔσχε καλῶς ὥστε τοὺς ἰατροὺς αὐτῷ τὰ συνήθη συγχωρεῖν· τὸν δὲ μὴ ἀνασχέσθαι, ἀλλ' εἰπόντα ἤδη αὐτῷ προωδοποιῆσθαι καὶ τὰς λοιπὰς ἀποσχόμενον τελευτῆσαι ταὐτὰ Ζήνωνι, καθά φασί τινες (ὀγδοήκοντα) ἔτη βιώσαντα καὶ ἀκούσαντα Ζήνωνος ἔτη ἐννεακαίδεκα.

3. αὐτῶν, αὐτοῦ pos. Gigante ‖ δὲ (pro δὴ) B 5. ἠνείχετο PL

59 Πλούταρχος, Βίοι Ἄγιδος καὶ Κλεομένους 23, (2), 3; 805d:
Ὁ δὲ Σφαῖρος ἦταν ἀνάμεσα στοὺς πρώτους (σημαντικότερους) μαθητὲς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως.

60 Cicero, Tuscul. disput. 4.24, 53:
…Οἱ ἀνωτέρω ὁρισμοὶ (δηλ. τῆς ἀνδρείας) προέρχονται ἀπὸ τὸν Σφαῖρο, ἄνδρα, ποὺ κατὰ τὴν ἄποψη τῶν Στωικῶν, δίνει ὁρισμοὺς κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο:…

61 Ἀθήναιος 8.50, 354e; Vol. 2, p. 276 Kaibel:
…Ὁ Σφαῖρος, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Χρύσιππο σπούδασαν κοντὰ στὸν Κλεάνθη,…

62 Διογένης Λαέρτιος 9.15:
Πλεῖστοι εἶναι ὅσοι ἔχουν ἐξηγήσει τὸ σύγγραμμά του (ἐν. τοῦ Ἡρακλείτου). Ἀνάμεσά τους… κι' ὁ Κλεάνθης (ἀπὸ τὸν Πόντο) καὶ ὁ Σφαῖρος ὁ Στωικός…

63 Διογένης Λαέρτιος 7.168-176:
Ὁ Κλεάνθης, ὁ γιὸς τοῦ Φανία, ἀπὸ τὴν Ἄσσο… ἔφθασε στὴν Ἀθήνα ἔχοντας μόνο τέσσερις δραχμές, ὅπως λένε μερικοί, καὶ συναντώντας τὸν Ζήνωνα ἀκολούθησε τὴ φιλοσοφία κατὰ τρόπο πολὺ γενναῖο καὶ παρέμεινε πιστὸς στὶς ἴδιες διδασκαλίες… (170) Δὲν ἐφείδετο κόπου, ἦταν ὅμως χωρὶς φυσικὰ χαρίσματα καὶ ὑπερβολικὰ βραδύς·… Καὶ ἀνεχόταν ὑπομονετικὰ τὶς κοροϊδίες τῶν συμφοιτητῶν του καὶ δεχόταν νὰ τὸν λένε γαϊδούρι, λέγοντας, ὅτι μόνος αὐτὸς μπορεῖ νὰ βαστάζει τὸ φορτίο τοῦ Ζήνωνος. …(172) Λέει ὁ Ἑκάτων στὶς «Χρεῖες», ὅτι ἕνας ὄμορφος νεαρὸς εἶπε:«ἂν αὐτὸς ποὺ κτυπᾶ τὴν κοιλιὰ κοιλιαρίζει, κι' αὐτὸς ποὺ κτυπᾶ τοὺς μηροὺς μηρίζει». Ὁ Κλεάνθης τότε ἀπάντησε: «Κράτα σὺ τοὺς διαμηρισμούς σου γιὰ τὸν ἑαυτό σου, νεαρέ μου. Δὲν σημαίνουν πάντα οἱ ἀνάλογες ἐκφράσεις καὶ ἀνάλογα πράγματα.» Ἐνῶ συζητοῦσε κάποτε μὲ ἕνα νεαρό, τὸν ρώτησε, ἂν αἰσθανόταν κάτι. Κι' ὅταν αὐτὸς ἔκανε ἕνα καταφατικὸ νεῦμα, «γιατί λοιπόν», εἶπε, «ἐγὼ δὲν αἰσθάνομαι αὐτό, ποὺ ἐσὺ αἰσθάνεσαι;»… (174) Ὄντας τέτοιος ὑπερίσχυσε, κι' ἐνῶ ὑπῆρχαν πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἀξιόλογοι μαθητὲς τοῦ Ζήνωνος, αὐτὸς τὸν διαδέχθηκε στὴ Σχολή (176) Καὶ πέθανε μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Τοῦ φούσκωσαν τὰ οὐλη. Μὲ ἀπαγόρευση τῶν γιατρῶν τήρησε ἀποχὴ ἀπὸ τροφὴ γιὰ δύο μέρες. Ἔτσι ἔγινε καλά, ὥστε οἱ γιατροὶ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀκολουθήσει ὅλες τὶς συνήθειές του στὰ φαγητά. Σ' αὐτὸ ὅμως δὲν συμμορφώθηκε, ἀλλὰ εἶπε ὅτι ἤδη ἔχει διανύσει ἕνα μέρος τοῦ δρόμου καὶ συνέχισε νὰ ἀπέχει τροφῆς κατὰ τὸν λοιπὸ χρόνο, ὥσπου πέθανε. Σύμ-

64 Plutarchus, Moralia 830C, D (Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι 7):
Κλεάνθη δ' ὁ βασιλεὺς Ἀντίγονος ἠρώτα διὰ χρόνου θεασάμενος ἐν ταῖς Ἀθήναις «ἀλεῖς ἔτι, Κλέανθες;» «ἀλῶ», φησίν, «ὦ βασιλεῦ· ὃ ποιῶ ἕνεκα τοῦ Ζήνωνος μὴ ἀποστῆναι μηδὲ φιλοσοφίας.»

65 Clemens Alexandrinus, Stromata 6.7:
Μαθήσεως δ' οὔσης ζητεῖν ἀνάγκη τὸν διδάσκαλον. Κλεάνθης μὲν γὰρ Ζήνωνα ἐπιγράφεται.

66 Suda, s.v. Ποσειδώνιος, Vol. 4, p. 179, n. 2108 Adler:
Ποσειδώνιος Ἀλεξανδρεύς, φιλόσοφος Στωικός, μαθητὴς Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως.

67 Suda, s.v. Θεόδωρος, 150:
Θεόδωρος, ὁ ἐπίκλην Ἄθεος, ὃς ἠκροάσατο Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως, διήκουσε δὲ καὶ Βρύσωνος καὶ Πύρρωνος τοῦ Ἐφεκτικοῦ, ἀδιαφορίαν δοξάζων καὶ παραδιδοὺς αἵρεσιν ἰδίαν εὗρεν, ἥτις Θεοδώρειος ἐκλήθη.

68 Diogenes Laertius 7.166:
Διονύσιος δ' ὁ Μεταθέμενος… ἤκουσε… τελευταῖον δὲ Ζήνωνος… (167) ἀποστὰς δὲ τοῦ Ζήνωνος πρὸς τοὺς Κυρηναϊκοὺς ἀπετράπη καὶ εἴτε τὰ χαμαιτυπεῖα εἰσήει καὶ τἄλλ' ἀπαρακαλύπτως ἡδυπάθει.

4. ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

69 Diogenes Laertius 7.4:
γέγραφε δὲ πρὸς τῇ Πολιτείᾳ καὶ τάδε·
Περὶ τοῦ κατὰ φύσιν βίου.
Περὶ ὁρμῆς ἢ περὶ ἀνθρώπου φύσεως.
Περὶ παθῶν.
Περὶ τοῦ καθήκοντος.
Περὶ νόμου.
Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας.

φωνα μὲ ὅσα λένε μερικοί, ἔζησε τὸ ἴδιο, ὅπως ὁ Ζήνων, ὀγδόντα χρόνια καὶ ἀφοῦ εἶχε ἀκούσει τὸν Ζήνωνα δεκαεννέα χρόνια.

64 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 830C, D (Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι 7):
Τὸν Κλεάνθη ὁ βασιλιὰς Ἀντίγονος τὸν ρωτοῦσε ὅταν τὸν εἶδε μετὰ ἀπὸ χρόνια στὴν Ἀθήνα: «Ἀλέθεις ἀκόμα, Κλεάνθη;» «Ἀλέθω», λέει, «βασιλιά. Κι' αὐτὸ τὸ κάνω, γιὰ νὰ μὴν ἀποστατήσω ἀπὸ τὸν Ζήνωνα οὔτε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία.»

65 Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 6.7:
Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀνάγκη γιὰ μάθηση, εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητᾶς δάσκαλο. Ὅπως δηλ. ὁ Κλεάνθης ἐξέλεξε τὸν Ζήνωνα.

66 Σουίδας, ἐν λ. Ποσειδώνιος, Vol. 4, p. 179, n. 2108 Adler:
Ὁ Ποσειδώνιος, ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, φιλόσοφος Στωικός, μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως.

67 Σουίδας, ἐν λ. Θεόδωρος, 150:
Ὁ Θεόδωρος μὲ τὸ παρανόμι Ἄθεος, ποὺ ἄκουσε τὸν Ζήνωνα τὸν Κιτιέα, καὶ μαθήτεψε καὶ στὸν Βρύσωνα καὶ τὸν Πύρρωνα τὸν Ἐφεκτικό. Ἔχοντας ὡς δόγμα τὴν ἀδιαφορία καὶ διδάσκοντάς την δημιούργησε δική του αἵρεση, ποὺ ὀνομάστηκε «Θεοδώρεια».

68 Διογένης Λαέρτιος 7.166:
Καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Μεταθέμενος (αὐτὸς ποὺ μετακινήθηκε πρὸς τοὺς Κυρηναϊκούς)… ἄκουσε… τελευταῖο τὸν Ζήνωνα… (167) Κι' ἀποσκιρτώντας ἀπὸ τὸν Ζήνωνα στράφηκε πρὸς τοὺς Κυρηναϊκοὺς καὶ ἔμπαινε στὰ πορνεῖα καὶ κατὰ τὰ ἄλλα μὲ πάθος ἀπολάμβανε τὶς ἡδονὲς ἀπροκάλυπτα.

4. ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

69 Διογένης Λαέρτιος 7.4:
Ἔχει γράψει δὲ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ τὰ ἑξῆς:
Περὶ τοῦ βίου σύμφωνα μὲ τὴ φύση.
Περὶ τῆς ὁρμῆς ἢ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.
Περὶ τῶν παθῶν.
Περὶ τοῦ καθήκοντος.
Περὶ νόμου.
Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας.

Περὶ ὄψεως.
Περὶ τοῦ ὅλου.
Περὶ σημείων.
Πυθαγορικά.
Καθολικά.
Περὶ λέξεων.
Προβλημάτων Ὁμηρικῶν πέντε.
Περὶ ποιητικῆς ἀκροάσεως.
Ἔστι δ' αὐτοῦ καὶ
Τέχνη καὶ
Λύσεις καὶ
Ἔλεγχοι δύο.
Ἀπομνημονεύματα Κράτητος.
Ἠθικά.

17 τέχνη καὶ BF, τεχνικαὶ P, τέχνι καὶ D

70 Diogenes Laertius 7.38:
ἔστι μὲν οὖν αὐτοῦ καὶ τὰ προγεγραμμένα βιβλία πολλά, ἐν οἷς ἐλάλησεν ὡς οὐδεὶς τῶν Στωικῶν-

71 Diogenes Laertius 6.91:
Ζήνων δ' αὖ ὁ Κιτιεὺς ἐν ταῖς Χρείαις καὶ κώδιον αὐτὸν [τὸν Κράτητα] φησί ποτε προσράψαι τῷ τρίβωνι ἀνεπιστρεπτοῦντα.

72 Diogenes Laertius 7.134:
Τίθησι δὲ τὸ δόγμα τοῦτο Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐν τῷ Περὶ οὐσίας.

73 Diogenes Laertius 7.34:
Ὅτι δ' αὐτοῦ ἐστιν ἡ Πολιτεία καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ Περὶ πολιτείας φησί. περὶ τ' ἐρωτικῶν διείλεκται κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφομένης Ἐρωτικῆς τέχνης· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Διατριβαῖς τὰ παραπλήσια γράφει.

74 Plutarchus, Lycurgus 31.2:
Ταύτην [τὴν Λυκούργου Πολιτείαν] καὶ Πλάτων ἔλαβε τῆς Πολιτείας ὑπόθεσιν καὶ Διογένης καὶ Ζήνων καὶ πάντες ὅσοι τι περὶ τούτων ἐπιχειρήσαντες εἰπεῖν ἐπαινοῦνται, γράμματα καὶ λόγους ἀπολιπόντες μόνον.

Περὶ ὁράσεως.
Περὶ τοῦ σύμπαντος.
Περὶ σημείων.
Πυθαγορικὰ (ἐρωτήματα).
Καθολικά.
Περὶ τῶν τρόπων ἐκφράσεως.
Πέντε ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ προβλήματα.
Μαθήματα γιὰ κατανόηση τῆς ποίησης.
Κι' αὐτοῦ ἐπίσης εἶναι
Ἡ τέχνη (τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς) καὶ
Λύσεις, καθὼς καὶ
Ἀνασκευὲς δύο.
Ἀπομνημονεύματα Κράτητος.
Ἠθικά.

70 Διογένης Λαέρτιος 7.38:
Ὑπάρχουν λοιπὸν καὶ τὰ βιβλία του, ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως, πολλά, μέσ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα μίλησε ὅσο κανεὶς ἀπὸ τοὺς Στωικούς.

71 Διογένης Λαέρτιος 6.91:
Ὁ Ζήνων πάλι ὁ Κιτιεὺς στὰ ἀπομνημονεύματά του (Χρεῖαι) λέει, ὅτι αὐτὸς (ὁ Κράτης) ἔραψε πάνω στὸν τρίβωνά του, χωρὶς νὰ τὸ προσέξει, μιὰ προβειά.

72 Διογένης Λαέρτ. 7.134:
Θέτει αὐτὴ τὴν ἄποψη ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς στὸ σύγγραμμά του Περὶ τῆς οὐσίας.

73 Διογένης Λαέρτιος 7.34:
Ὅτι δὲ εἶναι δικό του (τοῦ Ζήνωνος) τὸ σύγγραμμα ἡ «Πολιτεία» τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Χρύσιππος στὸ βιβλίο του Περὶ Πολιτείας. Καὶ γιὰ τὰ ἐρωτικὰ ἔχει συζητήσει στὴν ἀρχὴ τοῦ συγγράμματός του ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφὴ «Ἐρωτικὴ τέχνη»· ἀλλὰ καὶ στὶς Διατριβὲς παρόμοια γράφει.

74 Πλούταρχος, Λυκοῦργος 31.2:
Αὐτὴ (τὴν Πολιτεία τοῦ Λυκούργου) τὴν ἔλαβε ὡς βάση καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Διογένης καὶ ὁ Ζήνων· καὶ ὅλοι ὅσοι ἐπιχείρησαν νὰ ποῦν κάτι γι' αὐτὰ ἐπαινοῦνται, γιατὶ ἄφησαν πίσω τους γράμματα καὶ λόγους μόνον.

75 Plutarchus, Moralia 1034 F (De Stoicorum repugnantiis 8):
Τοῦτον δὲ τὸν λόγον ἐρωτήσας [Ζήνων] ἀντέγραψε μὲν πρὸς τὴν Πλάτωνος Πολιτείαν…

76 Ἰω. Χρυσόστομος, Ὁμιλίαι 1.9 c:
Οὐ καθάπερ Πλάτων, ὁ τὴν καταγέλαστον ἐκείνην Πολιτείαν συνθεὶς καὶ Ζήνων καὶ εἴ τις ἕτερος πολιτείαν ἔγραψεν ἢ νόμους συνέθηκεν.

77 Sextus Empiricus, Pyrrhoniae institutiones 3.245:
Οἷον γοῦν ὁ αἱρεσιάρχης αὐτῶν Ζήνων ἐν ταῖς Διατριβαῖς φησι περὶ παίδων ἀγωγῆς…

78 Diogenes Laertius 10.27:
Καὶ διὰ τοῦτο καὶ πολλάκις ταὐτὰ γέγραφε [ὁ Χρύσιππος] καὶ τὸ ἐπελθόν, καὶ ἀδιόρθωτα εἴακε τῷ ἐπείγεσθαι, καὶ τὰ μαρτύρια τοσαῦτά ἐστιν ὡς ἐκείνων μόνων γέμειν τὰ βιβλία, καθάπερ καὶ παρὰ Ζήνωνί ἐστιν εὑρεῖν καὶ παρὰ Ἀριστοτέλει.

75 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 1034F (Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων 8):
Ἀφοῦ ρώτησε λοιπὸν ὁ Ζήνων, αὐτὸν τὸν λόγο ἔγραψε ὡς ἀπάντηση στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος.

76 Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ὁμιλίαι 1.9c:
Ὄχι ὅπως ὁ Πλάτων, ποὺ σύνθεσε ἐκείνη τὴν καταγέλαστη Πολιτεία κι' ὁ Ζήνων καὶ κάθε ἄλλος, ποὺ συνέγραψε Πολιτεία καὶ σύνταξε νόμους.

77 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 3.245:
Ὅπως ὁ σχολάρχης των ὁ Ζήνων στὶς «Διατριβὲς» μιλᾶ γιὰ τὴν ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν…

78 Διογένης Λαέρτιος 10.27:
Καὶ γι' αὐτὸ πολλὲς φορὲς ἔχει γράψει τὰ ἴδια (ὁ Χρύσιππος) καὶ ὅ,τι τοῦ ἐρχόταν καὶ τὰ ἔχει ἀφήσει ἀδιόρθωτα ἐπειδὴ βιαζόταν. Κι' οἱ ἀποδείξεις εἶναι τόσες, ὥστε μ' ἐκεῖνες μόνο νὰ εἶναι γεμάτα τὰ βιβλία, ὅπως τὶς βρίσκουμε καὶ στὸν Ζήνωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη.

II. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΤΡΙΜΕΡΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

79 Diogenes Laertius 7.39

Τριμερῆ φασιν εἶναι τὸν κατὰ φιλοσοφίαν λόγον. εἶναι γὰρ αὐτοῦ τὸ μὲν τι φυσικόν· τὸ δὲ ἠθικόν· τὸ δὲ λογικόν. οὕτω δὲ πρῶτος διεῖλε Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐν τῷ περὶ λόγου.

1. φησιν B 1-2. μέντοι B 2. τὸ δὲ ἠθικόν, τὸ δὲ λογικὸν om. B^1, add. mg. B^2

80 Diogenes Laertius 7.40:

…Εἰκάζουσι δὲ ζῴῳ τὴν φιλοσοφίαν, ὀστοῖς μὲν καὶ νεύροις τὸ λογικὸν προσομοιοῦντες, τοῖς δὲ σαρκωδεστέροις τὸ ἠθικόν, τῇ δὲ ψυχῇ τὸ φυσικόν. ἢ πάλιν ᾠῷ· τὰ μὲν γὰρ ἐκτὸς εἶναι τὸ λογικόν, τὰ δὲ μετὰ ταῦτα τὸ ἠθικόν, τὰ δ' ἐσωτάτω τὸ φυσικόν. ἢ ἀγρῷ παμφόρῳ· οὗ τὸν μὲν περιβεβλημένον φραγμὸν τὸ λογικόν, τὸν δὲ καρπὸν τὸ ἠθικόν, τὴν δὲ γῆν ἢ τὰ δένδρα τὸ φυσικόν, ἢ πόλει καλῶς τετειχισμένῃ καὶ κατὰ λόγον διοικουμένῃ. Καὶ οὐθὲν μέρος τοῦ ἑτέρου ἀποκεκρίσθαι, καθά τινες αὐτῶν φασιν, ἀλλὰ μεμίχθαι αὐτά. καὶ τὴν παράδοσιν μικτὴν ἐποίουν. ἄλλοι δὲ πρῶτον μὲν τὸ λογικὸν τάττουσι, δεύτερον δὲ τὸ φυσικόν, καὶ τρίτον τὸ ἠθικόν· ὧν ἐστι Ζήνων ἐν τῷ Περὶ λόγου.

81 Arrianos, Epicteti Dissertationes 4.8, 12:

Θεωρήματα τοῦ φιλοσόφου… ἃ Ζήνων λέγει γνῶναι τὰ τοῦ λόγου στοιχεῖα, ποῖόν τι ἕκαστον αὐτῶν ἐστι καὶ πῶς ἁρμόττεται πρὸς ἄλληλα καὶ ὅσα τούτοις ἀκόλουθά ἐστι.

82 Diogenes Laertius 7.41:

Τὸ δὲ λογικὸν μέρος φασὶν ἔνιοι εἰς δύο διαιρεῖσθαι ἐπιστήμας, εἰς ῥητορικὴν καὶ εἰς διαλεκτικήν.

II. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ΤΡΙΜΕΡΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

79 Διογένης Λαέρτιος 7.39:
Τριμερής, λένε (οἱ Στωικοί), ὅτι εἶναι ὁ φιλοσοφικὸς λόγος· ἀναφέρεται δηλ. τὸ μέρος του τὸ ἕνα στὴ φυσική, τὸ ἄλλο στὴν ἠθικὴ καὶ τὸ ἄλλο στὴ λογική. Ἔτσι πρῶτος τὸν διαίρεσε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς στὸ σύγγραμμά του Περὶ λόγου.

80 Διογένης Λαέρτιος 7.40:
…Καὶ παρομοιάζουν τὴ φιλοσοφία μὲ ζωντανὸ ὀργανισμό, λέγοντας ὅτι τὸ λογικὸ μέρος εἶναι ὅμοιο μὲ τὰ ὀστὰ καὶ τὰ νεῦρα, τὸ δὲ πιὸ σαρκῶδες εἶναι τὸ ἠθικὸ μέρος, ὅμοιο δὲ μὲ τὴν ψυχὴ (ὅτι) εἶναι τὸ φυσικό. Ἢ πάλι μὲ αὐγό· τὸ ἐξωτερικὸ μέρος δηλ. εἶναι τὸ λογικό, ὅ,τι εἶναι μετὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ ἠθικὸ καὶ αὐτὸ ποὺ εἶναι στὸ ἐντελῶς ἐσωτερικὸ τὸ φυσικό. Ἢ μὲ ἀγρό, ποὺ καρποφορεῖ· τοῦ ὁποίου ὁ φραγμός, ποὺ τὸν περιβάλλει, εἶναι τὸ λογικό, ὁ καρπὸς τὸ ἠθικό, ἡ δὲ γῆ καὶ τὰ δένδρα τὸ φυσικό. Ἢ μὲ πόλη ποὺ εἶναι καλὰ περιτειχισμένη καὶ διοικούμενη ἀπὸ τὸν λόγο. Καὶ κανένα μέρος δὲν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅπως λένε μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, ἀλλὰ εἶναι ἀνάμικτα αὐτά. Καὶ τὴν παράδοση τῆς διδασκαλίας των τὴν ἔκαναν ἀνάμικτη. Ἄλλοι ὅμως βάζουν στὴ σειρὰ πρώτη τὴ λογική, ὕστερα τὴ φυσικὴ καὶ τρίτη τὴν ἠθική· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας εἶναι ὁ Ζήνων στὸ Περὶ λόγου.

81 Ἀρριανός, Ἐπικτήτου Διατριβαὶ 4.8, 12:
Τὰ θεωρήματα τοῦ φιλοσόφου… εἶναι μᾶλλον αὐτά, τὰ ὁποῖα ὁ Ζήνων λέγει, ὅτι πρέπει νὰ γνωρίσουμε τὰ στοιχεῖα τῆς πρότασης (λόγου), τί εἴδους εἶναι τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ καὶ πῶς συντάσσονται μεταξύ τους καὶ ὅσα συμπερασματικὰ τὰ ἀκολουθοῦν.

82 Διογένης Λαέρτιος 7.41:
Τὸ δὲ λογικὸ μέρος, λένε μερικοί, ὅτι διαιρεῖται σὲ δύο ἐπιστῆμες, τὴ ρητορικὴ καὶ τὴ διαλεκτική.

83 Sextus, Adversus Mathematicos 2.7:
Ἔνθεν γοῦν καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐρωτηθεὶς ὅτῳ διαφέρει διαλεκτικὴ ῥητορικῆς συστρέψας τὴν χεῖρα καὶ πάλιν ἐξαπλώσας ἔφη, «τούτῳ» κατὰ μὲν τὴν συστροφὴν τὸ στρογγύλον καὶ βραχὺ τῆς διαλεκτικῆς τάττων ἰδίωμα, διὰ δὲ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ ἐκτάσεως τῶν δακτύλων τὸ πλατὺ τῆς ῥητορικῆς δυνάμεως αἰνιττόμενος.

84 Plutarchus, Moralia 1034F (de Stoicorum repugnantiis 8):
Ἔλυε δὲ [ὁ Ζήνων] σοφίσματα καὶ τὴν διαλεκτικὴν ὡς τοῦτο ποιεῖν δυναμένην ἐκέλευε παραλαμβάνειν τοὺς μαθητάς.

85 Stobaeus, Eclogae 2.2.12 (W. 2.22):
Ζήνων τὰς τῶν διαλεκτικῶν τέχνας εἴκαζε τοῖς δικαίοις μέτροις οὐ πυρὸν οὐδ' ἄλλο τι τῶν σπουδαίων μετροῦσιν, ἀλλ' ἄχυρα καὶ κόπρια.

1. τὰς τῶν διαλεκτικῶν τέχνας: Megaricorum intellegit libros dialecticos ‖ δικαίοις A S εἰκαίοις B. χυδαίοις Wachsm. dubit

86 Diogenes Laertius 7.18:
Ἀρίστωνος δὲ τοῦ μαθητοῦ πολλὰ διαλεγομένου οὐκ εὐφυῶς, ἔνια δὲ καὶ προπετῶς καὶ θρασέως, «ἀδύνατον», εἰπεῖν, «εἰ μή σε ὁ πατὴρ μεθύων ἐγέννησεν·» ὅθεν αὐτὸν καὶ λάλον ἀπεκάλει, βραχύλογος ὤν.

87 Stobaeus, Eclogae 2.1, 24, p. 8:
Ἀρίστων ἔφη τῶν ζητουμένων παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τὰ μὲν εἶναι πρὸς ἡμᾶς, τὰ δὲ μηδὲν πρὸς ἡμᾶς, τὰ δ' ὑπὲρ ἡμᾶς. Πρὸς ἡμᾶς μὲν τὰ ἠθικά, μὴ πρὸς ἡμᾶς δὲ τὰ διαλεκτικά· μὴ γὰρ συμβάλλεσθαι πρὸς ἐπανόρθωσιν βίου· ὑπὲρ ἡμᾶς δὲ τὰ φυσικά· ἀδύνατα γὰρ ἐγνῶσθαι καὶ οὐδὲ παρέχειν χρείαν.

3. μὴ] μηδὲν Cobet 4. οὔτε libri, corr. Meineke 5. χρείαν ⟨ἐγνωσμένα⟩ Hense

2. ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΗΣ

88 Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam (ap. Bekker Anecd. Gr. p. 663, 17):
Διὰ μέσου γὰρ τῆς τέχνης ἐστὶν ἡ ἕξις τῆς γραμματικῆς γένος· τῆς μὲν

83 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 2.7:
Ἀπ' αὐτὸ ἀφορμήθηκε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὅταν ρωτήθηκε, σὲ τί διαφέρει ἡ διαλεκτικὴ ἀπὸ τὴ ρητορική: ἀφοῦ ἔκλεισε τὸ χέρι του καὶ πάλι τὸ ἄνοιξε, εἶπε: «κατ' αὐτό»· κατατάσσοντας στὸ κλείσιμο τοῦ χεριοῦ τὸ στρογγύλο καὶ τὸ βραχὺ ὡς τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς διαλεκτικῆς, ἐνῶ μὲ τὸ ἄπλωμα καὶ τὸ τέντωμα τῶν δακτύλων ὑπονοοῦσε τὸ πλατὺ τῆς ρητορικῆς δύναμης.

84 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 1034F (Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων 8):
(Ὁ Ζήνων) ἔλυε σοφίσματα καὶ συνιστοῦσε στοὺς μαθητές του νὰ διδάσκονται τὴ διαλεκτικὴ ὡς κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει αὐτό.

85 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.2. 12 (W. 2. 22):
Ὁ Ζήνων παρομοίαζε τὶς τέχνες τῶν διαλεκτικῶν μὲ τὰ δίκαια μέτρα, ποὺ δὲν μετροῦν οὔτε σιτάρι οὔτε κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ ἀξιόλογα πράγματα, ἀλλὰ ἄχυρα καὶ κόπρια.

86 Διογένης Λαέρτιος 7.18:
Ἐπειδὴ ὁ μαθητής του Ἀρίστων στὶς διαλεκτικές του συνομιλίες ἔλεγε πολλὲς ἀνοησίες, μερικὰ δὲ τὰ ἔλεγε βιαστικὰ καὶ μὲ θράσος, «ἀδύνατο» τοῦ εἶπε ὁ Ζήνων «νὰ μὴ σὲ γέννησε ὁ πατέρας σου μεθυσμένος». Γι' αὐτὸ καὶ τὸν ὀνόμαζε φλύαρο, ὄντας ὁ ἴδιος βραχύλογος.

87 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.1, 24, p. 8:
Ὁ Ἀρίστων εἶπε, ὅτι ἀπ' ὅσα ἐρευνοῦν οἱ φιλόσοφοι, ἄλλα μὲν ἐμπίπτουν στὰ ἐνδιαφέροντά μας, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουν καμιὰ χρησιμότητα γιὰ μᾶς, ἐνῶ ἄλλα ὑπερβαίνουν τὴν ἀντιληπτικότητά μας. Στὰ ἐνδιαφέροντά μας εἶναι ἡ ἠθική, χωρὶς χρησιμότητα γιὰ μᾶς εἶναι ἡ διαλεκτική· γιατὶ δὲν συμβάλλει στὴν ἐπανόρθωση τῆς ζωῆς μας· πάνω ἀπὸ τὴν ἀντίληψή μας ὅμως εἶναι ἡ φυσική· γιατὶ τὰ πράγματά της εἶναι ἀδύνατο νὰ τὰ γνωρίσουμε καὶ δὲν ἔχουν καμιὰ πρακτικὴ ἐφαρμογή.

2. ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΗΣ

88 Σχόλια εἰς Διονύσιον Θρᾷκα (Bekker, Anecd. Gr. p. 663, 17):
Διὰ μέσου τῆς τέχνης κατορθώνεται ἡ ἕξη, ποὺ εἶναι ἕνα εἶδος παιδείας γύρω ἀπὸ τὰ γράμματα. Τῆς ὁποίας τὸ γένος εἶναι ἡ τέχνη γενικά, ἐνῶ

γένος ἐστὶν ἡ καθόλου τέχνη, τῆς δὲ τέχνης ἡ ἕξις, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ Ζήνων, λέγων τέχνη ἐστὶν ἕξις ὁδοποιητική, τουτέστι δι' ὁδοῦ καὶ μεθόδου ποιοῦσά τε.

89 Scholia in Dionys. Thracis (Gram. Graeci 3, p. 118, Hilgard):
(Τῆς μὲν γὰρ γραμματικῆς) γένος ἐστὶν ἡ καθόλου τέχνη, τῆς δὲ τέχνης ἡ ἕξις, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ Ζήνων, λέγων· «τέχνη ἐστὶν ἕξις ὁδοποιητική», τουτέστι δι' ὁδοῦ καὶ μεθόδου ποιοῦσά τι.

90 Olympiodorus, Scholia in Platonis Gorgiam 12.1. p. 462b:
Ζήνων δέ φησιν, ὅτι τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένον πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ.

3. ΠΕΡΙ ΧΡΗΣΕΩΣ ΝΕΩΝ ΟΡΩΝ

91 Galenus, De differentia pulsum 3.1 (Kühn 8, 642):
Ὥστ' ἐπεὶ Χρύσιππος αὐτοὺς εἴθισεν ἀμφισβητεῖν περὶ τῶν κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ὀνομάτων οὐδ' αὐτοὶ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἰατρικὴν ταῦτα ποιεῖν ὀκνοῦσι. καὶ Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεὺς ἔτι πρότερον ἐτόλμησε καινοτομεῖν τε καὶ ὑπερβαίνειν τὸ τῶν Ἑλλήνων ἔθος ἐν τοῖς ὀνόμασιν.

92 Arrianos, Epicteti dissertationes 1.17, 10-11:
Εἰ δ' οὖν καὶ τοῦτο δοίη τις, ἐκεῖνο ἐπαρκεῖ ὅτι τῶν ἄλλων ἐστὶ διακριτικὰ καὶ ἐπισκεπτικὰ καὶ ὡς ἄν τις εἴποι μετρητικὰ καὶ στατικά. (11) τίς λέγει ταῦτα; μόνος Χρύσιππος καὶ Ζήνων καὶ Κλεάνθης; Ἀντισθένης δ' οὐ λέγει; καὶ τίς ἐστιν ὁ γεγραφὼς ὅτι «ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις;» Σωκράτης δ' οὐ λέγει;

93 Cicero, Tusculanae disputationes 5.12, 34:
Et si Zeno Citieus, advena quidam et quidam et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur, huius sententiae gravitas a Platonis auctoritate repetatur, apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum.

94 Cicero, Academica pr. 6.16:
Sed fuerint illa vetera si voltis incognita: nihilne est igitur actum, quod investigata sunt, postea quam Arcesilas Zenoni ut putatur obtrectans nihil novi

τῆς τέχνης εἶδος εἶναι ἡ ἕξη, ὅπως δηλώνει ὁ Ζήνων, λέγοντας ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μιὰ ἕξη μεθοδική, δηλ. ποὺ κάνει κάτι μὲ τρόπο καὶ μέθοδο.

89 Σχόλια εἰς Διονύσιον Θράκα (Gram. Graeci 3, p. 118, Hilgard):
(Γιατὶ τῆς παιδείας γύρω ἀπὸ τὰ γράμματα) γένος εἶναι γενικὰ ἡ τέχνη, τῆς δὲ τέχνης εἶδος εἶναι ἡ ἕξη, ὅπως δηλώνει καὶ ὁ Ζήνων· «τέχνη εἶναι ἕξη ποὺ ἀνοίγει μιὰ ὁδό», δηλ. ποὺ κάνει κάτι μὲ μέθοδο καὶ τρόπο.

90 Ὀλυμπιόδωρος, Σχόλια εἰς Γοργίαν 12.1 p. 462b:
Ὁ Ζήνων λέει, ὅτι ἡ τέχνη εἶναι σύστημα ἀπὸ γνώσεις καλὰ ἐξασκημένο πρὸς ἕνα σκοπὸ χρήσιμο γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ βίου μας.

3. ΠΕΡΙ ΧΡΗΣΕΩΣ ΝΕΩΝ ΟΡΩΝ

91 Γαληνός, Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν 3.1 (Kühn 8, 642):
Ὥστε ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Χρύσιππος τοὺς συνήθισε νὰ συζητοῦν γιὰ τοὺς ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ φιλοσοφία, οὔτε αὐτοὶ δὲν διστάζουν νὰ κάνουν τὸ ἴδιο γιὰ τοὺς ἰατρικοὺς ὅρους. Καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς πρωτύτερα ἀκόμα ἐτόλμησε νὰ καινοτομεῖ καὶ ξεπέρασε τὴν ἑλληνικὴ συνήθεια στὴ χρήση τῶν ὅρων.

92 Ἀρριανός, Ἐπικτήτου Διατριβαὶ 1.17, 10-11:
Ἂν λοιπὸν παραχωροῦσε κανεὶς κι' αὐτό, ἀρκεῖ ἐκεῖνο, ὅτι αὐτὰ εἶναι διακριτικὰ καὶ ἐξεταστικὰ καὶ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι εἶναι μετρητικὰ καὶ ζυγιστικὰ τῶν ἄλλων. (11) Ποιὸς τὰ λέει αὐτά; Μόνον ὁ Χρύσιππος καὶ ὁ Κλεάνθης; Ὁ Ἀντισθένης δὲν τὰ λέει; Καὶ ποιὸς εἶναι αὐτός, ποὺ ἔγραψε ὅτι «ἀρχὴ τῆς παίδευσης εἶναι ἡ ἐξέταση τῶν λέξεων;» Ὁ Σωκράτης δὲν τὰ λέει;

93 Cicero, Tuscul. disput. 5.12, 34:
Κι' ἂν εἶναι κανεὶς τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ἕνας ὁποιοσδήποτε ξένος καὶ κατασκευαστὴς λόγων, φώλιασε μέσα στὴν ἀρχαία φιλοσοφία, τότε τὸ βάρος τῆς γνώμης του θὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὴν αὐθεντία τοῦ Πλάτωνος, στὸν ὁποῖο συχνὰ προσάγεται αὐτὸς ὁ λόγος, ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ καλὰ ἐκτὸς τῆς ἀρετῆς.

94 Cicero, Acad. pr. 6, 16:
Ὅμως τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα διδάγματα, μπορεῖ, ἂν τὸ θέλετε, νὰ ἔμειναν ἄγνωστα. Μποροῦμε ὅμως ἑπομένως νὰ ποῦμε, ὅτι μὲ τὸ νὰ τὰ ἔχει

reperienti sed emendanti superiores immutatione verborum, dum huius definitiones labefactare volt, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere.

95 Cicero, Tusculanae disputationes 5.11, 32:
Adducis me, ut tibi adsentiar. sed tua quoque vide ne desideretur constantia. Quonam modo?
Quia legi tuum nuper quartum de finibus in eo mihi videbare contra Catonem disserens hoc velle ostendere –quod mihi quidem probatur– inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. quod si ita est, quid est causae quin, si Zenonis rationi consentaneum sit satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? Rem enim opinor spectari oportere, non verba.

96 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.3-10:
(3) Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem, deinde eorum, Polemonem, Theophrastum, satis et copiose et eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur et ab eo ipso et a superioribus dissideret. quorum fuit institutio, in qua animadvertas velim quid mutandum putes nec expectes, dum ad omnia dicam, quae a te dicta sunt; universa enim illorum ratione cum tota vestra confligendum puto. (4) qui cum viderent…, totam philosophiam tris in partis diviserunt, quam partitionem a Zenone esse retentam videmus. (5) quarum cum una sit, qua mores conformari putantur, differo eam partem, quae quasi stirps est huius quaestionis. qui sit enim finis bonorum, mox, hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis Academicisque, qui re consentientes vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Graeci πολιτικόν, graviter et copiose esse tractatum. (6) Erat enim apud eos, ut est rerum natura, sic dicendi exercitatio duplex. nam, quicquid quaeritur, id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque aut his adiunctis facti aut iuris aut nominis controversiam. ergo in utroque exercebantur, eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. (7) Totum genus hoc Zeno et qui ab eo sunt aut non potuerunt «tueri» aut noluerunt, certe reliquerunt. quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo modo loquantur. nova verba fingunt, deserunt usita-

κανεὶς ἐρευνήσει, τίποτε δὲν ἔχει ἐπιτευχθεῖ, ἀφότου ὁ Ἀρκεσίλαος, ἔτσι νομίζεται, ἐπιχειρηματολόγησε ἐνάντια στὸν Ζήνωνα, λέγοντας ὅτι δὲν κάνει νέες ἀνακαλύψεις ἀλλὰ διορθώνει τοὺς προγενέστερούς του μόνο μὲ ἀλλαγὲς στὴν ὁρολογία, κι' ἀπὸ τότε ποὺ εἶχε ἀποπειραθεῖ νὰ ὑποσκάψει τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ Ζήνωνος, περιέβαλε ἐντελῶς σαφὴ πράγματα μέσα στὸ σκοτάδι.

95 Cicero, Tuscul. disput. 5.11, 32:
Μὲ ὁδηγεῖς στὸ σημεῖο νὰ συμφωνήσω μαζί σου. Ἀλλὰ πρόσεξε, μήπως ἡ δική σου ἐμμονὴ δὲν ἀφήνει ἔξω τίποτε τὸ ἀξιεπιθύμητο. Ὡς πρὸς τί; Ἔχω δηλ. τελευταῖα διαβάσει τὸ τέταρτο βιβλίο τῶν «De finibus». Μέσα σ' αὐτὰ ἐπιχειρηματολογεῖς ἐνάντια στὸν Κάτωνα καὶ θέλεις προφανῶς νὰ δείξεις –πράγμα ποὺ μοῦ φαίνεται πρόδηλο– ὅτι μεταξὺ τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν Περιπατητικῶν ἐκτὸς τοῦ νεωτερισμοῦ τῆς ὁρολογίας δὲν ὑπάρχει καμιὰ διαφορά. Ἀλλά, ἂν εἶναι ἔτσι, ποιὸς λόγος ὑπάρχει, ἂν συμφωνοῦν μὲ τὴ θεωρία τοῦ Ζήνωνος, ὅτι στὴν ἀρετὴ ἔγκειται μιὰ δύναμη, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη, γιὰ νὰ ζοῦμε εὐτυχεῖς, νὰ μὴν ἐπιτρέπεται στοὺς Περιπατητικοὺς νὰ ποῦν τὸ ἴδιο; Γιατὶ πρέπει, ἔτσι νομίζω, νὰ βλέπει κανεὶς τὰ πράγματα καὶ ὄχι τὶς λέξεις.

96 Cicero, De fin. bon. et mal. 4.3-10:
(3) Λέω λοιπόν: «Ἐγώ, Κάτωνά μου, πιστεύω, ὅτι οἱ παλαιοὶ μαθητὲς τοῦ Πλάτωνος, δηλ. ὁ Σπεύσιππος, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ξενοκράτης, ὅπως καὶ οἱ μαθητές των Πολέμων καὶ Θεόφραστος, ἀνέπτυξαν ἕνα οἰκοδόμημα διδασκαλίας, ποὺ διαμορφώθηκε τόσο πλούσια καὶ κομψά, ὥστε ὁ Ζήνων, ἀφοῦ εἶχε ἀκούσει τὸν Πολέμωνα, δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' αὐτὸν καὶ τοὺς προγενέστερούς του. Ἡ διδασκαλία τους ἦταν ἡ ἀκόλουθη, καὶ σ' αὐτὸ ἀποδίδω σημασία, στὸ ὅτι παραπέμπεις σ' ἐκεῖνο, ποὺ κατὰ τὴν ἄποψή σου πρέπει νὰ ἀλλάξει, καὶ ὅτι δὲν περιμένεις νὰ καταπιαστῶ μὲ ὅλα, τὰ ὁποῖα ἐσὺ ἔχεις ἐκθέσει· ἔχω δηλ. τὴ γνώμη, ὅτι τὸ σύστημα τῆς διδασκαλίας ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων πρέπει νὰ ἀντιπαραβληθεῖ συνολικὰ μὲ τὸ δικό σας. (4) Γιατὶ αὐτοὶ ἀναγνώρισαν…, ὅτι ὅλη τὴ φιλοσοφία τὴ διαιροῦσαν σὲ τρία μέρη, διαίρεση τὴν ὁποία παρέλαβε, ὅπως βλέπουμε, ὁ Ζήνων. (5) Μέσ' ἀπὸ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς ἀναπτύσσεται, κατὰ τὴν ἄποψή τους, ἡ ἠθική· ποὺ ἀποτελεῖ, τρόπον τινά, τὸ βασικὸ στέλεχος αὐτῆς τῆς ἀναζήτησης καὶ τὸ ὁποῖο πρῶτα ἀναβάλλω. Γιατὶ ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν, θὰ τὸ συζητήσω ἀργότερα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἂς εἰπωθεῖ μόνο τόσο, ὅτι οἱ Περιπατητικοὶ καὶ οἱ Ἀκαδημαϊκοί, ποὺ συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς τὸ πράγμα, ἀλλὰ διέφεραν ὡς πρὸς τὴν ὁρολογία, τὸ μέρος, ποὺ εὔστοχα ἐμεῖς θὰ δηλώναμε ὡς θεωρία τῆς πολιτείας –οἱ Ἕλληνες τὸ ὀνόμαζαν *πολιτικὸν*– τὸ διεξῆλθαν διεξοδικὰ καὶ ἐμφαντικά. (6) Ὑπῆρχε δηλ. σ' αὐτοὺς ἕνας διπλὸς τρόπος ἄσκησης

ta… (8) Sequitur disserendi ratio cognitioque naturae; in his igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. res enim se praeclare habebat, et quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad disserendum valet, praetermissum est? qui et definierunt plurima et definiendi artes reliquerunt, quodque est definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id et fit ab illis et quem ad modum fieri oporteat traditur; item de contrariis, a quibus ad genera formasque generum venerunt. Iam argumentii ratione conclusi caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt, deinde ordinem sequuntur, tum quid verum sit in signulis, extrema conclusio est. (9) quanta ab illis varietas argumentorum ratione concludentium eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo! Quid, quod plurimis locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione nec rationis ⟨sine⟩ sensibus exquiramus, atque ut corum alterum ab altero ⟨ne⟩ separemus? Quid? ea, quae dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis instituta aut inventa sunt? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo quam ab antiquis; ab hoc autem quaedam non melius quam veteres, quaedam omnino relicta. (10) Cumque duae sint artes, quibus perfecte ratio et oratio compleatur, una inveniendi, altera disserendi, hanc posteriorem et Stoici et Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt, hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus locis quasi thesauris argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio et via tradiderunt.

6. *a te* ed. princ. Romana: *ante* codd. 9. *conformari* emend. A. Manutius (ut videtur) Madvig. *confirmari* codd. 17. *effecit* edd.: *efficit* codd. 18. «tueri» add. Cobet 23. habebat Baiter, habeat ABERN^{1}, habent N^{2}, habet V

τοῦ λόγου, ἔτσι ὅπως ἡ ἴδια ἡ φύση τῶν πραγμάτων ἔχει δύο πλευρές. Γιατὶ ὁτιδήποτε βρίσκεται πάντα ὑπὸ ἐξέταση, εἶναι εἴτε μιὰ ἀμφισβήτηση ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς ἀναφορὰ σὲ ὁρισμένα πρόσωπα καὶ χρονικὲς καταστάσεις, ἢ μὲ ἀναφορὰ σὲ γεγονότα ἢ τὸ δίκαιο ἢ σὲ λεκτικὲς δηλώσεις. Ἠσκεῖτο λοιπὸν κανεὶς καὶ στὶς δυὸ περιοχές, καὶ ἡ ἄσκηση αὐτὴ εἶχε καὶ στὶς δυὸ ὡς συνέπεια μιὰν ἀφθονία στὸν τομέα τοῦ λέγειν. (7) Αὐτὸ ὅλο τὸ εἶδος δὲν μπόρεσαν ὁ Ζήνων καὶ οἱ διάδοχοί του νὰ τὸ ἐπεξεργασθοῦν ἢ δὲν θέλησαν καὶ ὁπωσδήποτε τὸ ἄφησαν κατὰ μέρος. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κλεάνθης ἔγραψε μιὰ ρητορικὴ τέχνη καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Χρύσιππος, ἀλλὰ ἔτσι, ὥστε ἕνας ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ μείνει ἄφωνος, δὲν χρειάζεται νὰ διαβάσει τίποτε ἄλλο. Καὶ ἔτσι γνωρίζεις μὲ ποιὸ τρόπο μιλοῦν. Σχηματίζουν νέες λέξεις καὶ ἐγκαταλείπουν τὶς ἐν χρήσει… (8) Ἀκολουθοῦν ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ φυσική… Στὰ δύο αὐτὰ μέρη δὲν ὑπῆρχε τίποτε, ποὺ θὰ μποροῦσε ὁ Ζήνων ἐπειγόντως νὰ ζητήσει ἀλλαγή. Τὰ πράγματα δηλ. ἦταν πολὺ σαφῶς ἐκτεθειμένα καὶ μάλιστα καὶ στὶς δύο περιοχές. Γιατὶ τί παρέλειψαν οἱ παλαιοὶ ἀπὸ τὴ θεματική, ποὺ ἦταν ὑπὸ συζήτηση; Ἔχουν ὁρίσει τὰ πλεῖστα καὶ μᾶς ἔχουν ἀφήσει διδακτικὰ βιβλία γιὰ τὴν τέχνη τοῦ ὁρισμοῦ· ἐπὶ πλέον διαπραγματεύονται, τί συνάπτεται μὲ τὴν τέχνη τῶν ὁρισμῶν, δηλ. πῶς ἕνα πράγμα διαιρεῖται σὲ μέρη, καὶ ἀνακοινώνουν μὲ ποιὸ τρόπο πρέπει αὐτὸ νὰ γίνει. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴ διδασκαλία, ποὺ ἀφορᾶ τὶς ἀντιθέσεις, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔφθασαν στὰ γένη καὶ τὰ εἴδη τῶν γενῶν. Τέλος τοποθετοῦν στὴ διδασκαλία γιὰ τὸν συμπερασματικὸ συλλογισμὸ τὸ κεφαλαιῶδες, ποὺ τὸ χαρακτηρίζουν ὡς ἐναργές· ὕστερα ἀκολουθώντας τὴν τάξη προχωροῦν, κι' ὅ,τι εἶναι ἀληθινὸ στὰ καθέκαστα, σχηματίζει τέλος τὸ συμπέρασμα. (9) Καὶ πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ συμπερασματικοῦ τους λόγου, πόσο ἰσχυρὴ εἶναι ἡ διαφορά τους πρὸς τὰ σοφίσματα! Ἀκόμα, σὲ πολλὰ χωρία μᾶς ἀποτρέπουν, νὰ μὴ ἐμπιστευόμαστε τὶς αἰσθήσεις χωρὶς τὸν λόγο, οὔτε τὸν λόγο χωρὶς τὶς αἰσθήσεις καὶ νὰ μὴ χωρίζουμε τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ δὲν ἦταν αὐτοί, ποὺ δημιούργησαν καὶ ἐπινόησαν αὐτό, ποὺ παραδίδουν καὶ διδάσκουν σήμερα οἱ διαλεκτικοί; Κι' ἂν ὁ Χρύσιππος ἐργάστηκε πολὺ ἔντονα στὰ θέματα αὐτά, ὁ Ζήνων ὅμως μόχθησε πολὺ λιγότερο ἀπὸ τοὺς παλαιούς· μερικὰ δὲν τὰ ἔκανε καλύτερα ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς καὶ μερικὰ ἄλλα τὰ ἄφησε ἐντελῶς κατὰ μέρος. (10) Καὶ ἐφ' ὅσον δύο εἶναι οἱ ἐπιστῆμες, διὰ τῶν ὁποίων συλλαμβάνονται τέλεια ἡ λογικὴ καὶ ὁ λόγος, δηλ. ἡ μέθοδος τοῦ συλλογίζεσθαι (τοπικὰ) καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ διαλέγεσθαι (διαλεκτική), οἱ Στωικοὶ καὶ οἱ Περιπατητικοὶ ἔχουν ἐξαίρετα διδάξει τὴν τελευταία, ἀλλὰ μόνον οἱ Περιπατητικοὶ τὴν πρώτη, ἐνῶ ἐκεῖνοι τὴν περιοχὴ αὐτὴ τὴν ἄφησαν ἄθικτη. Γιατὶ ἀπὸ ποιοὺς τύπους, μὲ ἄλλα λόγια ἀπὸ ποιοὺς θησαυροὺς θὰ φέρουν τὰ ἐπιχειρήματά τους, οἱ Στωικοί σας δὲν ἔχουν ἰδέα, ἐνῶ οἱ προγενέστεροί τους αὐτὰ τὰ ἔχουν διδάξει μὲ ἐπιδεξιότητα καὶ μέθοδο.

97 Cicero, Academici libri 19, 35:
(19) VA,… Fuit ergo iam accepta a Platone philosophandi ratio triplex, una de vita et moribus, altera de natura et rebus occultis, tertia de disserendo et quid verum quid falsum quid rectum in oratione pravumve quid consentiens quid repugnet iudicando. (35) sed Zeno, cum Arcesilam anteiret aetate valdeque subtiliter dissereret et peracute moveretur, corrigere conatus est disciplinam, eam quoque si videtur correctionem explicabo, sicut solebat Antiochus. (40) «Plurima autem in illa tertia philosophiae parte mutavit (sc. Zeno)».

98 Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.1/2, 5:
(5) Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt, Zenoque, eorum princeps, non tam rerum inventor fuit quam verborum novorum. quodsi in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, concessum a Graecia est ut doctissimi homines de rebus non pervagatis inusitatis verbis uterentur, quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere?

3.*a Graecia* omn. BE (sequitur *nobis Romanis*, i.e. *Romani concedere debent*)

97 Cicero, Acad. libri 19, 35:
(19) Βάρρων… «ὑπῆρχε λοιπόν (στὴν ἀρχαία Ἀκαδημία καὶ τὸν Περίπατο) ἤδη ἡ παραληφθεῖσα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα τριμερὴς διαίρεση τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, ἡ μιὰ ποὺ ἀφοροῦσε τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὰ ἤθη, ἡ δεύτερη γιὰ τὴ φύση καὶ τὰ μυστικά της, ἡ τρίτη περὶ τοῦ διαλέγεσθαι, δηλ. γι' αὐτὰ ποὺ εἶναι ἀληθινὰ καὶ ψευδή, ὅ,τι εἶναι στὸ λόγο ὀρθὸ ἢ λοξό, ὅ,τι κρίνεται ὡς σύμφωνο καὶ ὡς ἀντιφατικό.» (35) Ἀλλὰ μολονότι ὁ Ζήνων ἦταν μεγαλύτερος τοῦ Ἀρκεσίλαου καὶ ἦταν σὲ θέση νὰ συζητᾶ μὲ ἐξαιρετικὴ λεπτότητα καὶ ἦταν ὀξυδερκὴς στοχαστής, ἀποφάσισε νὰ διορθώσει τὸ σύστημα διδασκαλίας. Ἂν ἀγαπᾶτε, θὰ ἐκθέσω αὐτὴ τὴν διορθωμένη ἐκδοχὴ μὲ τέτοιο τρόπο, ὅπως συνήθιζε νὰ τὴν ἐκθέτει ὁ Ἀντίοχος. (*Ὁ Βάρρων ἀναφέρεται λοιπὸν στὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Ζήνωνος στὴν ἠθικὴ καὶ τὴ φυσική. Καὶ ὕστερα ἐξηγεῖ.*) (40) «Τὶς περισσότερες ἀλλαγὲς ὅμως (ὁ Ζήνων) τὶς ἀνέλαβε στὸ τρίτο μέρος τῆς φιλοσοφίας».

98 Cicero, De fin. bon. et mal. 3.1/2, 5:
Ἐν τούτοις ἔχουν ἀνάμεσα σὲ ὅλους τοὺς φιλοσόφους οἱ Στωικοὶ κάνει τοὺς περισσότερους νεωτερισμούς, καὶ ὁ Ζήνων, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Σχολῆς των, δὲν ἦταν τόσο ἕνας εὑρετὴς νέων πραγμάτων παρὰ εὑρετὴς νέων λέξεων. Ὅταν λοιπὸν στοὺς Ἕλληνες ἐπιτρέπεται σὲ μιὰ γλώσσα, ποὺ κατὰ τὴν ἄποψη τῶν περισσοτέρων εἶναι πλουσιώτερη (ἀπὸ τὴ δική μας), ἐξαίρετα μορφωμένοι ἄνθρωποι νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ μὴ πολὺ διαδεδομένα πράγματα ἀσυνήθιστες λέξεις, πόσο μᾶλλον θὰ πρέπει αὐτὸ νὰ ἐπιτρέπεται σὲ μᾶς, ποὺ τολμοῦμε γιὰ πρώτη φορὰ νὰ καταπιαστοῦμε μ' αὐτὰ τὰ πράγματα;

Β. ΤΟ ΛΟΓΙΚΟ

1. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ

99 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 7.228, 230:
(228) φαντασία οὖν ἐστι κατ' αὐτοὺς τύπωσις ἐν ψυχῇ. (230) αὐτὸς οὖν τὴν τύπωσιν εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ὑπενόει ἀντὶ τῆς ἑτεροιώσεως.

100 Diogenes Laertius 7.45, 49-51:
(45) Τὴν δὲ φαντασίαν εἶναι τύπωσιν ἐν ψυχῇ τοῦ ὀνόματος οἰκείως μετενηνεγμένου ἀπὸ τῶν τύπων ⟨τῶν⟩ ἐν τῷ κηρῷ ὑπὸ τοῦ δακτυλίου γινομένων. (49-51) «Ἀρέσκει τοῖς Στωικοῖς τὸν περὶ φαντασίας καὶ αἰσθήσεως προτάττειν λόγον, καθότι τὸ κριτήριον, ᾧ ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων γινώσκεται κατὰ γένος φαντασία ἐστί, καὶ καθότι ὁ περὶ συγκαταθέσεως καὶ ὁ περὶ καταλήψεως καὶ νοήσεως λόγος, προάγων τῶν ἄλλων, οὐκ ἄνευ φαντασίας συνίσταται. προηγεῖται γὰρ ἡ φαντασία, εἶθ' ἡ διάνοια ἐκλαλητικὴ ὑπάρχουσα, ὃ πάσχει ὑπὸ τῆς φαντασίας, τοῦτο ἐκφέρει λόγῳ.» Διαφέρει δὲ φαντασία καὶ φάντασμα· φάντασμα μὲν γάρ ἐστι δόκησις διανοίας οἷα γίνεται κατὰ τοὺς ὕπνους, φαντασία δέ ἐστι τύπωσις ἐν ψυχῇ, τουτέστιν ἀλλοίωσις, ὡς ὁ Χρύσιππος ἐν τῇ δευτέρᾳ Περὶ ψυχῆς ὑφίσταται. οὐ γὰρ δεκτέον τὴν τύπωσιν οἱονεὶ τύπον σφραγιστῆρος, ἐπεὶ ἀνένδεκτόν ἐστι πολλοὺς τύπους κατὰ τὸ αὐτὸ περὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθαι. νοεῖται δὲ [ἡ] φαντασία ἡ ἀπὸ ὑπάρχοντος κατὰ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναποτετυπωμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, οἷα οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος… Τῶν δὲ φαντασιῶν κατ' αὐτοὺς αἱ μέν εἰσιν αἰσθητικαί, αἱ δ' οὔ· αἰσθητικαὶ μὲν αἱ δι' αἰσθητηρίου ἢ αἰσθητηρίων λαμβανόμεναι, οὐκ αἰσθητικαὶ δ' αἱ διὰ τῆς διανοίας καθάπερ τῶν ἀσωμάτων καὶ τῶν ἄλλων τῶν λόγῳ λαμβανομένων. τῶν δὲ αἰσθητικῶν ⟨αἱ μὲν⟩ ἀπὸ ὑπαρχόντων μετ' εἴξεως καὶ συγκαταθέσεως γίνονται. εἰσὶ δὲ τῶν φαντασιῶν καὶ ἐμφάσεις αἱ ὡσανεὶ ἀπὸ ὑπαρχόντων γινόμεναι.

2. τῶν add, v. Arnim 3 γενομένων F 8. ὃ pro οἷα 11. v. Arnim: scribendum: ἐν τῆι β′ περὶ ψυχῆς duo enim fuerint libri., ἐν τῶι ῑβ B, ἐν τῷ ῑβ P, ἐν τῇ δυωδεκάτῃ F ‖ οὐ PF 12. λεκτέον F 14. περὶ τῷ αὐτῷ B

Β. ΤΟ ΛΟΓΙΚΟ

1. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ

99 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 7.228, 230:
(228) … λέγει ὁ Ζήνων ὅτι ἡ παράσταση (φαντασία) εἶναι ἀποτύπωση μέσα στὴν ψυχή… (230) αὐτὸς λοιπὸν (ὁ Χρύσιππος) συμπέραινε ὅτι τὴν ἀποτύπωση τὴν ἔχει πεῖ ὁ Ζήνων ἀντὶ τῆς ἀλλοίωσης.

100 Διογένης Λαέρτιος 7.45, 49-51:
(45) Ἡ δὲ παράσταση (φαντασία) εἶναι ἀποτύπωση μέσα στὴν ψυχή, τῆς ὁποίας ἡ ὀνομασία εἶναι παρμένη κατ' ἀναλογία πρὸς τὶς ἀποτυπώσεις ποὺ γίνονται μέσα στὸ κερὶ ἀπὸ τὴ σφραγίδα. (49-51): «Στοὺς Στωικοὺς ἀρέσει νὰ προτάσσουν τὸν λόγο, ποὺ ἀναφέρεται στὴν παράσταση καὶ τὴν αἴσθηση, γιατὶ τὸ κριτήριο μὲ τὸ ὁποῖο γνωρίζεται ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων εἶναι γενικὰ ἡ παράσταση (φαντασία), καὶ γιατὶ ὁ λόγος ποὺ ἀφορᾶ τὴ συγκατάθεση καὶ τὴν κατάληψη καὶ τὴ νόηση, ἐπειδὴ προηγεῖται τῶν ἄλλων, δὲν μπορεῖ νὰ συσταθεῖ χωρὶς τὴν παράσταση. Γιατὶ προηγεῖται ἡ παράσταση, ἔπειτα ἡ διάνοια, ποὺ ἔχει τὴ δύναμη τῆς ἔναρθρης ἔκφρασης, τὴν ἐμπειρία, ποὺ δοκιμάζει ἀπὸ τὴν παράσταση, τὴν ἐκφέρει διὰ τοῦ λόγου.» Καὶ διαφέρει ἡ παράσταση-φαντασία ἀπὸ αὐτὸ ποὺ φανταζόμαστε (φάντασμα). Γιατὶ αὐτὸ ποὺ φανταζόμαστε εἶναι ἕνα πλάσμα τῆς σκέψης μας σὰν αὐτὸ ποὺ γίνεται στὰ ὄνειρά μας, ἡ φαντασία ὅμως εἶναι μιὰ ἐντύπωση μέσα στὴν ψυχή, δηλ. μιὰ ἀλλοίωση, ὅπως εἰσηγεῖται ὁ Χρύσιππος στὸ δεύτερο βιβλίο του Περὶ Ψυχῆς. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ δεχθοῦμε τὴν ἐντύπωση ὡς ἐὰν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν τύπο μιᾶς σφραγίδας, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ δεχθοῦμε πολλὲς ἐκτυπώσεις τὴν ἴδια ὥρα νὰ ἐπηρεάζουν τὸ ἴδιο ὑποκείμενο. Ἡ παράσταση νοεῖται ὡς αὐτὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπάρχον (ἀντικείμενο) καὶ συμφωνεῖ μὲ τὸ ὑπάρχον καὶ ἔχει σφραγισθεῖ καὶ ἀποτυπωθεῖ στὴν ψυχή, ἔτσι ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γίνει ἀπὸ ἕνα μὴ ὑπάρχον ἀντικείμενο… Ἀπὸ τὶς παραστάσεις, σύμφωνα μ' αὐτούς, ἄλλες μὲν εἶναι κατ' αἴσθηση, ἄλλες ὅμως ὄχι· κατ' αἴσθηση εἶναι αὐτὲς ποὺ λαμβάνονται ἀπὸ ἕνα αἰσθητήριο ὄργανο, μὴ κατ' αἴσθηση ἐκεῖνες, ποὺ συλλαμβάνονται διὰ τῆς διανοίας, ὅπως τῶν ἀσωμάτων καὶ ἄλλων, ποὺ συλλαμβάνονται ἀπὸ τὸν λόγο. Μερικὲς ἀπὸ τὶς κατ' αἴσθηση παραστάσεις προέρχονται ἀπ' αὐτό, ποὺ ὑπάρχει, καὶ γίνονται καθὼς ἐνδίδουμε καὶ συγκατατιθέμεθα. Ὑπάρχουν ὅμως ἀνάμεσα στὶς παραστάσεις καὶ ἐμφανίσεις, ποὺ γίνονται ἀπὸ πράγματα, ὡς ἐὰν νὰ ὑπάρχουν.

101 Cicero, Academica posteriora 1.11, 40-42:

VA… Plurima autem in illa tertia philosophiae parte mutavit (sc. Zenon). in qua primum de ipsis quaedam dixit nova, quos iunctos esse censuit e quadam quasi impulsione oblata extrinsecus, quam ille φαντασίαν, nos visum appellemus licet, et teramus hoc quidem verbum, erit enim utendum in reliquo sermone saepius – sed ad haec quae visa sunt et quasi accepta sensibus assensionem adiungit animorum, quam esse vult in nobis positam et voluntariam. (41) visis non omnibus adiungebat fidem sed in solum quae propriam quandam haberent declarationem earum rerum quae viderentur: id autem visum cum ipsum per se cerneretur. comprehendibile-feretis haec? ATT «nos vero» inquit; «quonam enim alio modo καταληπτὸν diceres?» – VA. «sed cum acceptum iam et approbatum esset, comprehensionem appellabat. similem is rebus quae manu prenderentur; ex quo etiam nomen hoc duxerat (at), cum eo verbo antea nemo tali in re usus esset, plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. Quod autem erat sensu comprensum id ipsum sensum appellabat. et si ita erat comprensum ut convelli ratione non posset scientiam, sin aliter inscientiam nominabat: ex qua existebat etiam opinio, quae esset imbecilla et cum falso incognitoque communis. (42) sed inter scientiam et inscientiam comprehensionem illam quam dixi collocabat, eamque neque in rectis neque in pravis numerabat. sed soli credendum esse dicebat. E quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod ut supra dixi comprehensio facta sensibus et vera esse illi et fidelis videbatur, non quod omnia quae essent in re comprehenderet, sed quia nihil quod cadre in eam poset relinqueret, quodque natura quasi normam scientiae et principium sui dedisset unde postea notiones rerum in animis imprimerentur: e quibus non principia solum sed latiores quaedam ad rationem inveniendam viae reperiuntur. errorem autem et temeritatem et ignorantiam et opinationem et suspicionem et uno nomine omnia quae essent aliena firmae et constantis assensionis a virtute sapientiaque removebat. Atque in his fere commutatio constitit omnis dissensioque Zenonis a superioribus.

12. (at) secl. Manutius 16. existebat Plasberg: erat cod. Paris 6331: -eret cod. Amstelodam. 80, cod. dett. *extiterat* rell. 17. imbecilla ⟨adsensio⟩ Plasberg in app. crit. 22 ⟨*eam*⟩ natura Manutius: nat. ⟨*eam*⟩ P. Faber Arvernus 25. reperiuntur· aperiuntur Manutius: aperirentur Davisius: reperirentur Gruterus.

101 Cicero, Acad. post. 1.11, 40-42:

Βάρρων… Τὶς περισσότερες μεταβολὲς τὶς ἀνέλαβε αὐτὸς (ὁ Ζήνων) στὸ τρίτο μέρος τῆς φιλοσοφίας. Πρῶτα ἀνέφερε ἐδῶ μερικὰ νέα πράγματα γιὰ τὶς αἰσθήσεις τὶς ἴδιες. Κατὰ τὴν ἄποψή του συνάπτονται πρὸς μιὰ ὁρισμένη ἐντύπωση, ποὺ προέρχεται ἔξωθεν. Αὐτὴ τὴν ὀνόμαζε «*φαντασίαν*», ἐνῶ ἐμεῖς (στὰ λατινικὰ) μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε *visum*… Καὶ πρέπει νὰ προσέξουμε καλὰ αὐτὸν τὸν ὅρο, γιατὶ θὰ πρέπει νὰ τὸν ἐπαναφέρουμε κατὰ τὴν πορεία τῆς συζήτησής μας συχνά. Ἀλλὰ μὲ τὶς παραστάσεις αὐτές, ποὺ ἔχουμε προσλάβει διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὁ Ζήνων συνέδεε τὴ συγκατάθεση τοῦ πνεύματος (animorum), ἡ ὁποία –ἔτσι τὸ θέλει– εἶναι στὴ διάθεσή μας καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέλησή μας. (41) Δὲν ἀπέδιδε ἀξιοπιστία σ' ὅλες τὶς παραστάσεις, ἀλλὰ μόνο σ' ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν μιὰν ὁρισμένη, προσιδιάζουσα σ' αὐτὲς σαφήνεια τῶν παριστανομένων πραγμάτων· ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς παράστασης ἀναγνωρίζεται ἀφ' ἑαυτῆς, εἶναι αὐτὴ *καταληπτικὴ* (comprehendibile), – ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἡ διατύπωση τῆς τὸ ἐπιτρέπει; ‖ *Ἀττικός*: «Θὰ τὰ ἐξετάσουμε», εἶπε, «γιατὶ πῶς ἀλλιῶς θὰ μποροῦσε νὰ μεταφράσει κανεὶς τὸ *καταληπτόν*;» *Βάρρων*: «Ἀφοῦ ἡ παράσταση λοιπὸν ἔγινε ἀποδεκτὴ καὶ πῆρε τὴ συγκατάθεση, συνήθιζε νᾶ τη χαρακτηρίζει ὡς *κατάληψη* (comprehensio), ὅμοια μὲ τὰ πράγματα, ποὺ λαμβάνονται μὲ τὸ χέρι – ἀπ' ὅπου ἔχει πάρει καὶ αὐτὴ τὴ λέξη, ἐπειδὴ κανεὶς προηγουμένως δὲν εἶχε χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴ λέξη γιὰ κάτι παρόμοιο καὶ αὐτὸς χρησιμοποίησε πολλὲς νέες λέξεις (γιατὶ ἔλεγε νέα πράγματα). Αὐτὸ ὅμως τώρα, ποὺ γινόταν γνωστὸ μὲ τὴν αἴσθηση, τὸ ὀνόμαζε ἐπίσης αἴσθηση· κι' ἂν ἦταν τόσο γνωστό, ὥστε διὰ τοῦ λόγου νὰ μὴν μπορεῖ νὰ κλονισθεῖ, τότε τὸ χαρακτήριζε ὡς γνώση, ἀλλιῶς ὡς μὴ γνώση, στὴν ὁποία ἀνήκει ἐπίσης καὶ ἡ γνώμη, ποὺ δὲν εἶναι σταθερὴ (εἶναι μιὰ ἀσθενὴς συγκατάθεση) καὶ μὲ τὴν ὁποία συγγενεύει αὐτὸ ποὺ εἶναι ψεῦδος ἢ (καὶ) δὲν εἶναι γνωστό. (42) Ὡστόσο μεταξὺ τῆς γνώσης καὶ τῆς ἄγνοιας εἶναι ἐγκαταστημένη ἐκείνη ἡ κατάληψη, γιὰ τὴν ὁποία ἔχω μιλήσει, καὶ τὴν ὁποία δὲν λογάριασα οὔτε στὶς ὀρθές, οὔτε στὶς ἐσφαλμένες παραστάσεις, ἀλλὰ εἶπα, ὅτι μόνο μιὰ πίστη πρέπει νὰ τὶς ἀποδώσει. Γι' αὐτὸ ἀπέδιδε στὶς αἰσθήσεις πιστότητα· γιατὶ ἡ γνώση, ὅπως ἔχω πεῖ, ἔρχεται μέσω τῶν αἰσθήσεων καὶ σύμφωνα μ' αὐτὰ τὶς θεωροῦσε ἀληθινὲς καὶ ἀξιόπιστες. Καὶ τοῦτο, ὄχι γιατὶ ὅλα θὰ τὰ γνώριζε, ὅσα ὑπάρχουν στὰ πράγματα, ἀλλὰ γιατὶ δὲν ἀφήνει τίποτε νὰ πέσει ἀπ' ὅσα μποροῦν νὰ γίνουν ἀντικείμενό της, καὶ γιατὶ ἡ φύση κατὰ κάποιο τρόπο εἶναι κανόνας τῆς γνώσης καὶ ἔχει ἐξασφαλίσει γιὰ τὸν ἑαυτό της μιὰν ἀρχή, ἀπ' ὅπου ἀργότερα ἐντυπώνονται οἱ ἔννοιες τῶν πραγμάτων στὶς ψυχές· καὶ μὲ βάση τὶς ἔννοιες ἀνευρίσκονται ὄχι μόνο οἱ ἀρχές, ἀλλὰ καὶ ὁρισμένοι εὐρεῖς δρόμοι τοῦ ἐπινοητικοῦ λόγου. Τὴν πλάνη, ἀντίθετα, τὴν ἀκρισία καὶ τὴν ἄγνοια καὶ τὴν εἰκασία καὶ τὴν ὑποψία καί, μὲ μιὰ λέξη, ὅλα ὅσα

102 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 8.396-400:

Ἀκολούθως δὲ τοῖς εἰρημένοις, ἐπεὶ καὶ οἱ Στωικοὶ μάλιστα δοκοῦσιν ἐξηκριβωκέναι τοὺς ἀποδεικτικοὺς τρόπους, φέρε καὶ πρὸς τούτους ὀλίγα διεξέλθωμεν, παριστάντες, ὅτι τὸ ὅσον ἐπὶ ταῖς ὑποθέσεσιν αὐτῶν τάχα μὲν πάντα ἐστὶν ἀκατάληπτα, ἰδιαίτερον δὲ ἡ ἀπόδειξις. (397) ἔστι μὲν οὖν ἡ κατάληψις, ὡς ἔστι παρ' αὐτῶν ἀκούειν, καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσις, ἥτις διπλοῦν ἔοικεν εἶναι πρᾶγμα, καὶ τὸ μέν τι ἔχειν ἀκούσιον, τὸ δὲ ἑκούσιον καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ κρίσει κείμενον. τὸν μὲν γὰρ φαντασιωθῆναι ἀβούλητον ἦν, καὶ οὐκ ἐπὶ τῷ πάσχοντι ἔκειτο ἀλλ' ἐπὶ τῷ φαντασιοῦντι τὸ οὑτωσὶ διατεθῆναι, οἷον λευκαντικῶς λευκοῦ ὑποπεσόντος χρώματος ἢ γλυκαντικῶς γλυκέος τῇ γεύσει προσαχθέντος· τὸ δὲ συγκαταθέσθαι τούτῳ τῷ κινήματι ἔκειτο ἐπὶ τῷ παραδεχομένῳ τὴν φαντασίαν. (398) ὥστε ἡ κατάληψις προηγουμένην ἔχει τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν, ἧς ἐστι συγκατάθεσις. Ἡ δὲ καταληπτικὴ φαντασία προάγουσαν ἔχει τὴν φαντασίαν, ἧς ἐστιν εἶδος… (399) Ὅ̈ενθεν ἂν ἐπιδειχθῇ, (διὰ) τῆς ἀποδείξεως ὅτι οὐ δύναται φαντασία γενέσθαι κατὰ τοὺς Στωικούς,δῆλον ἔσται ὡς οὐδὲ καταληπτικὴ φαντασία τις ὑποστήσεται τῆς ἀποδείξεως, ταύτης δὲ μὴ οὔσης οὐδ' ἡ συγκατάθεσις αὐτῆς, ὅπερ ἦν ἡ κατάληψις. (400) Ὅ̈τι δὲ οὐκ ἔστιν ἀποδείξεως φαντασία κατὰ τοὺς Στωικούς, δείκνυται πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ κοινότερον παρ' αὐτοῖς διαπεφωνῆσθαι τὸ τί ποτ' ἔστιν ἡ φαντασία· μέχρι γὰρ τοῦ τύπωσιν αὐτὴν λέγειν ἐν ἡγεμονικῷ συμφωνήσαντες περὶ αὐτῆς διαφέρονται τῆς τυπώσεως, Κλεάνθους μὲν κυρίως ἀκούσαντος τὴν μετὰ εἰσοχῆς καὶ ἐξοχῆς νοουμένην, Χρυσίππου δὲ καταχρηστικώτερον ἀντὶ τῆς ἀλλοιώσεως.

5. κατάληψις Hirzel: ἀπόδειξις G 11. συγκατασκευάσασθαι N 15. (διὰ) secl. Bekker 22. ἀκούσαντος N: ἀκούντες L Es

103 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 7.227-241:

Ἀπολειπομένης δ' ἔτι τῆς Στωικῆς δόξης παρακειμένως καὶ περὶ ταύτης λέγωμεν. κριτήριον τοίνυν φασὶν ἀληθείας εἶναι οἱ ἄνδρες οὗτοι τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν. ταύτην δ' εἰσόμεθα πρότερον γνόντες, τί ποτέ ἐστι κατ' αὐτοὺς ἡ φαντασία καὶ τινες ἐπ' εἴδους ταύτης διαφοραί. (228) φαντασία οὖν ἐστι κατ' αὐτοὺς τύπωσις ἐν ψυχῇ. περὶ ἧς εὐθὺς καὶ

εἶναι ξένα πρὸς τὴ στέρεη καὶ σταθερὴ συγκατάθεση, αὐτὰ τὰ χώριζε ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ σοφία. Αὐτὰ εἶναι λοιπὸν περίπου τὰ σημεῖα, στὰ ὁποῖα ἔγκειται ἡ ὅλη διαφορὰ τοῦ Ζήνωνος πρὸς τοὺς προγενέστερους».

102 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 8.396-400:
Ἀκολουθώντας αὐτὰ ποὺ ἔχουμε πεῖ, ἐπειδὴ καὶ οἱ Στωικοὶ φαίνεται ὅτι ἰδιαίτερα ἔχουν ἐξακριβώσει τοὺς τύπους τῶν ἀποδεικτικῶν τρόπων, ἂς διεξέλθουμε λίγα πράγματα σχετικὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς μὲ τὸ νὰ ἐκθέσουμε, ὅτι μὲ μέτρο τὶς ὑποθέσεις των, ἴσως ὅλα τὰ πράγματα εἶναι ἀκατάληπτα, ἰδιαίτερα ὅμως ἡ ἀπόδειξη. (397) Εἶναι λοιπὸν ἡ γνώση (κατάληψις), ὅπως ἀκούουμε ἀπ᾽ αὐτούς, συγκατάθεσις τῆς καταληπτικῆς παράστασης (φαντασίας), ποὺ φαίνεται νὰ σημαίνει δύο πράγματα, καὶ τὸ μὲν ἕνα ἔχει μέσα του κάτι ἀκούσιο, τὸ δὲ ἄλλο ἑκούσιο, ὑποκείμενο στὴ δική μας κρίση. Γιατὶ τὸ νὰ καταληφθεῖ κανεὶς ἀπὸ μιὰ παράσταση εἶναι κάτι ἀθέλητο καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτόν, ποὺ δέχεται τὴν ἐμπειρία τῆς παράστασης· ἀλλὰ ἀπ᾽ αὐτὸ ποὺ παράγει ἡ παράσταση ἐξαρτᾶται ὁ τρόπος, ποὺ θὰ διατεθεῖ, ὅπως π.χ. θὰ δοκιμάσει ἕνα αἴσθημα λευκοῦ, ὅταν ὑποπέσει στὴν παράσταση τὸ λευκὸ χρῶμα, ἢ γλυκοῦ, ὅταν προσαχθεῖ στὴ γεύση τὸ γλυκύ· νὰ συγκατατεθεῖ κανεὶς σ᾽ αὐτὴ τὴν ὑποκίνηση, αὐτὸ ἀπόκειται σ᾽ ἐκεῖνον ποὺ ἔχει δεχθεῖ τὴν παράσταση. (398) Ὥστε ἡ γνώση (κατάληψις) ἔχει ὡς προηγούμενή της τὴν καταληπτικὴ παράσταση (φαντασίαν), τῆς ὁποίας εἶναι συγκατάθεση. Ἡ δὲ καταληπτικὴ παράσταση εἶχε ὡς προάγουσά της τὴν παράσταση (φαντασία), τῆς ὁποίας εἶναι εἶδος… (399) Ἀπ᾽ ὅπου ἀποδεικνύεται ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, εἶναι φανερό, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη καμιὰ παράσταση, καθὼς καὶ δὲν θὰ ὑφίσταται καταληπτικὴ παράσταση τῆς ἀποδείξεως, καί, ἐφ᾽ ὅσον αὐτὴ δὲν ὑπάρχει, δὲν θὰ ὑπάρχει οὔτε ἡ συγκατάθεσή της, πράγμα ποὺ θὰ ἦταν ἡ γνώση της. (400) Ὅτι δὲ δὲν ὑπάρχει παράσταση τῆς ἀποδείξεως κατὰ τοὺς Στωικούς, ἀποδεικνύεται πρῶτα ἀπὸ τὸ ὅτι γενικώτερα διαφωνοῦν τί τάχα νὰ εἶναι ἡ παράσταση· γιατί, ὅσο κι᾽ ἂν συμφωνοῦν ὡς τὸ σημεῖο νὰ λένε, ὅτι εἶναι παράσταση μέσα στὸ *ἡγεμονικὸ* (τὸ κεντρικὸ ὄργανο), διαφωνοῦν γιὰ τὴν ἴδια αὐτὴ τὴν ἐντύπωση. Διότι ὁ Κλεάνθης δεχόταν τὴν ἔκφραση κατὰ λέξη καὶ τὴν κατανοοῦσε ὡς κάτι ποὺ εἶχε εἰσοχὴ καὶ ἐξοχή, ὁ Χρύσιππος ὅμως τὴν κατανοοῦσε στὴν πλατιά της σημασία ὡς ἀλλοίωση.

103 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 7.227-241:
Ἐπειδὴ ἀπομένει ἀκόμα ἡ Στωικὴ φιλοσοφία, θὰ μιλήσουμε στὰ ἑπόμενα γι᾽ αὐτήν. Λένε λοιπὸν αὐτοί, ὅτι κριτήριο τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ καταληπτικὴ παράσταση (φαντασία). Αὐτὴν θὰ τὴν κατανοήσουμε τί εἶναι, ἀφοῦ μάθουμε προηγουμένως, τί εἶναι κατ᾽ αὐτοὺς ἡ «*φαντασία*» (παράσταση) καὶ ποιὲς εἶναι οἱ διαφορές τους πάνω στὸ εἶδος της. (228) Ἡ

διέστησαν· Κλεάνθης μὲν γὰρ ἤκουσε τὴν τύπωσιν κατὰ εἰσοχήν τε καὶ ἐξοχήν, ὥσπερ καὶ ⟨τὴν⟩ διὰ τῶν δακτυλίων γινομένην τοῦ κηροῦ τύπωσιν, (229) Χρύσιππος δὲ ἄτοπον ἡγεῖτο τὸ τοιοῦτον. πρῶτον μὲν γάρ, φησί, δεήσει τῆς διανοίας ὑφ' ἕν ποτε τρίγωνόν τι καὶ τετράγωνον φαντασιουμένης τὸ αὐτὸ σῶμα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διαφέροντα ἔχειν περὶ αὐτῷ σχήματα ἅμα τε τρίγωνον καὶ τετράγωνον γίνεσθαι ἢ καὶ περιφερές, ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον· εἶτα, πολλῶν ἅμα φαντασιῶν ὑφισταμένων ἐν ἡμῖν, παμπληθεῖς καὶ τοὺς σχηματισμοὺς ἔξειν τὴν ψυχήν, ὃ τοῦ προτέρου χεῖρόν ἐστιν. (230) αὐτὸς οὖν τὴν τύπωσιν εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ὑπενόει ἀντὶ τῆς ἑτεροιώσεως, ὥστ' εἶναι τοιοῦτον τὸν λόγον «φαντασία ἐστὶν ἑτεροίωσις ψυχῆς», μηκέτι ἀτόπου ὄντος ⟨τοῦ⟩ τὸ αὐτὸ σῶμα ὑφ' ἓν (κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον), πολλῶν περὶ ἡμᾶς συνισταμένων φαντασιῶν, παμπληθεῖς ἀναδέχεσθαι ἑτεροιώσεις· (231) ὥσπερ γὰρ ὁ ἀήρ, ὅταν ἅμα πολλοὶ φωνῶσιν, ἀμυθήτους ὑπὸ ἓν καὶ διαφερούσας ἀναδεχόμενος πληγὰς εὐθὺς πολλὰς ἴσχει καὶ τὰς ἑτεροιώσεις, οὕτω καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ποικίλως φαντασιούμενον ἀνάλογόν τι τούτῳ πείσεται. (232) Ἄλλοι δὲ οὐδὲ τὸν κατὰ διόρθωσιν ἐκείνου ἐξενεχθέντα ὅρον ὀρθῶς ἔχειν φασίν. εἰ μὲν γὰρ ἔστι τις φαντασία, αὕτη τύπωσις καὶ ἑτεροίωσις τῆς ψυχῆς καθέστηκεν· εἰ δέ τις ἐστὶ τύπωσις τῆς ψυχῆς, ἐκείνη οὐ πάντως ἐστὶ φαντασία. καὶ γὰρ προσπταίσματος γενομένου περὶ τὸν δάκτυλον ἢ κνησμοῦ περὶ τὴν χεῖρα συμβάντος τύπωσις μὲν καὶ ἑτεροίωσις τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖται, οὐχὶ δὲ καὶ φαντασία, ἐπείπερ οὐδὲ περὶ τῷ τυχόντι μέρει τῆς ψυχῆς γίνεσθαι ταύτην συμβέβηκεν, ἀλλὰ περὶ τῇ διανοίᾳ μόνον καὶ τῷ ἡγεμονικῷ. (233) πρὸς οὓς ἀπαντῶντες οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς συνεμφαίνεσθαί φασι τῇ τυπώσει τῆς ψυχῆς τὸ ὡς ἂν ἐν ψυχῇ, ὥστε εἶναι τὸ πλῆρες τοιοῦτον «φαντασία ἐστὶ τύπωσις ἐν ψυχῇ ὡς ἂν ἐν ψυχῇ». καθὰ γὰρ ἡ ἐφηλότης λέγεται λευκότης ἐν ὀφθαλμῷ συνεμφαινόντων ἡμῶν τὸ ὡς ⟨ἂν⟩ ἐν ὀφθαλμῷ, τουτέστι τὸ κατὰ ποιὸν μέρος τοῦ ὀφθαλμοῦ, τὴν λευκότητα εἶναι, ἵνα μὴ πάντες ἄνθρωποι ἐφηλότητα ἔχωμεν ὡς ἂν πάντες ἐκ φύσεως ἔχοντες λευκότητα ἐν ὀφθαλμῷ, οὕτως ὅταν λέγωμεν τὴν φαντασίαν τύπωσιν ἐν ψυχῇ, συνεμφαίνομεν καὶ τὸ περὶ ποιὸν μέρος γίνεσθαι τῆς ψυχῆς τὴν τύπωσιν, τουτέστι τὸ ἡγεμονικόν, ὥστε ἐξαπλούμενον γίνεσθαι τὸν ὅρον τοιοῦτον «φαντασία ἐστὶν ἑτεροίωσις ἐν ἡγεμονικῷ». (234) ἄλλοι δὲ ἀπὸ τῆς αὐτῆς ὁρμώμενοι δυνάμεως γλαφυρώτερον ἀπελογήσαντο. φασὶ γὰρ ψυχὴν λέγεσθαι διχῶς, τό τε συνέχον τὴν ὅλην σύγκρισιν καὶ κατ' ἰδίαν τὸ ἡγεμονικόν. ὅταν γὰρ εἴπωμεν συνεστάναι τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἢ τὸν θάνατον εἶναι χωρισμὸν ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ἰδίως καλοῦμεν τὸ ἡγεμονικόν… (236) διόπερ καὶ ὅταν λέγῃ ὁ Ζήνων φαντασίαν εἶναι τύπωσιν ἐν ψυχῇ, ἀκουστέον ψυχὴν οὐ τὴν ὅλην ἀλλὰ τὸ μόριον αὐτῆς, ἵνα ᾖ τὸ λεγόμενον οὕτως ἔχον «φαντασία ἐστὶν ἑτεροίωσις περὶ τὸ ἡγεμονικόν». (237) Ἀλλὰ κἂν οὕτως ἔχῃ, φασί τινες, πάλιν ἡμάρτηται. καὶ γὰρ ἡ ὁρμὴ

παράσταση εἶναι κατ' αὐτοὺς μιὰ ἐντύπωση στὴν ψυχή. Γι' αὐτὴν εὐθὺς ἄρχισαν νὰ ἔχουν διϊστάμενες ἀπόψεις· γιατὶ ὁ Κλεάνθης κατανόησε τὴν ἐντύπωση ὑπὸ τὴν ἔννοια μιᾶς εἰσοχῆς καὶ μιᾶς ἐξοχῆς, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καὶ μὲ τὴν ἀποτύπωση τῶν σφραγίδων (τῶν δακτυλιδιῶν) πάνω σὲ κερί, (229) ἐνῶ ὁ Χρύσιππος κάτι τέτοιο τὸ θεωροῦσε ἄτοπο. Γιατὶ πρῶτα, λέγει, ὅτι ἡ διάνοιά μας θὰ χρειασθεῖ, ἂν ἔχει τὴν παράσταση κατὰ τὸν ἴδιο χρόνο ἑνὸς τριγώνου καὶ ἑνὸς τετραγώνου, τὸ ἴδιο σῶμα νὰ δέχεται ἀναπόφευκτα τὸ ἴδιο διαφορετικὰ σχήματα καὶ νὰ γίνεται συγχρόνως καὶ τρίγωνο καὶ τετράγωνο ἢ καὶ κυκλοτερές, πράγμα ποὺ εἶναι ἄτοπο· ἔπειτα, ἂν ὑφίστανται μέσα μας συγχρόνως πολλὲς παραστάσεις καὶ ἡ ψυχὴ θὰ ἔχει ἀναρίθμητες μορφές, πράγμα ποὺ εἶναι χειρότερο ἀπὸ τὸ πρῶτο. (230) Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὑπέθετε, ὅτι τὸν ὅρο ἐντύπωση τὸν διατύπωσε ὁ Ζήνων ἀντὶ τῆς ἀλλοίωσης (*ἑτεροιώσεως*), ὥστε ἡ ἐξήγηση εἶναι ἡ ἑξῆς: «παράσταση εἶναι ἡ ἀλλοίωση τῆς ψυχῆς», πράγμα ποὺ δὲν εἶναι πιὰ ἄτοπο, ὅταν οἱ παραστάσεις μέσα μας συναντῶνται, τὸ ἴδιο σῶμα ταυτόχρονα νὰ δέχεται πολυάριθμες ἀλλοιώσεις· (231) γιατὶ ὅπως ὁ ἀέρας, ὅταν πολλοὶ συγχρόνως μιλοῦν, ἐπιδέχεται ἀναρίθμητα καὶ διαφορετικὰ κτυπήματα μεμιᾶς καὶ συγκρατεῖ ἀμέσως καὶ πολλὲς ἀλλοιώσεις, ἔτσι καὶ τὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο παθαίνει κάτι ἀνάλογο, ὅταν δέχεται ποικιλόμορφες παραστάσεις. (232) Ἄλλοι ὅμως λένε ὅτι οὔτε καὶ ὁ ὅρος, ὅπως διατυπώνεται σύμφωνα μὲ τὴ διόρθωση ἐκείνου (τοῦ Χρυσίππου), δὲν εἶναι ὀρθός. Γιατί, ἂν ὑπάρχει κάποια παράσταση, αὐτὴ ἔχει καταστεῖ ἐντύπωση καὶ ἀλλοίωση τῆς ψυχῆς· ἂν ὅμως κάτι εἶναι ἐντύπωση μέσα στὴν ψυχή, τότε αὐτὴ δὲν εἶναι ποτὲ πάντα μιὰ παράσταση. Γιατὶ ἂν κτυπήσει κανεὶς μὲ τὸ δάκτυλό του ἢ νιώσει ἕνα αἴσθημα κνησμοῦ στὸ χέρι, αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰν ἐντύπωση καὶ μιὰν ἀλλαγὴ στὴν ψυχή, ὄχι ὅμως καὶ παράσταση, διότι αὐτὴ δὲν συμβαίνει σὲ ὁποιοδήποτε τυχὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ μόνο στὴ διάνοια καὶ στὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο. (233) Πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιτείνοντας οἱ Στωικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ φράση «ἐντύπωση στὴν ψυχὴ» ὑποδηλώνει τὸ «ἐφ' ὅσον συμβαίνει μέσα στὴν ψυχή», ὥστε ἡ πλήρης διατύπωση θὰ ἦταν τέτοια: «Παράσταση εἶναι ἡ ἐντύπωση στὴν ψυχή, ἐφ' ὅσον θὰ συνέβαινε μέσα στὴν ψυχή». Γιατὶ ὅπως ἡ ἀρρώστεια ἐφηλότης ὁρίζεται ὡς «λευκὸ σημάδι μέσα στὸ μάτι» καὶ μ' αὐτὸ ὑποδηλώνεται τὸ «ἐφ' ὅσον εἶναι μέσα στὸ μάτι, δηλ. σ' ἕνα ὁρισμένο κομμάτι τοῦ ματιοῦ, ἐμφανίζεται μιὰ λευκὴ κηλίδα», ἔτσι ὥστε νὰ μὴν προκύπτει ὅτι ὅλοι ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔχουμε ἐφηλότητα, ἐπειδὴ ἐμεῖς ἀπὸ τὴ φύση μας ὅλοι ἔχουμε κάτι λευκὸ στὸ μάτι, ἔτσι ἐννοοῦμε, ὅταν λέμε ὅτι ἡ παράσταση εἶναι ἐντύπωση μέσα στὴν ψυχή, ὑποδηλώνουμε καὶ σὲ ποιὸ μέρος τῆς ψυχῆς συμβαίνει ἡ ἐντύπωση, δηλαδὴ στὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο· ὥστε γενικεύοντας τὸν ὁρισμὸ τὸν διατυπώνουμε ὡς ἑξῆς: «παράσταση εἶναι ἀλλοίωση (ἑτεροίωσις) στὸ ἡγεμονικό». (234) Ἄλλοι δὲ ἀφορμώμενοι ἀπὸ τὴν ἴδια σκέψη ἀνέπτυξαν τὴν ὑπεράσπιση τοῦ λόγου αὐτοῦ μὲ γλαφυρότερο τρόπο.

καὶ ἡ συγκατάθεσις καὶ ἡ κατάληψις ἑτεροιώσεις μέν εἰσι τοῦ ἡγεμονικοῦ, διαφέρουσι δὲ τῆς φαντασίας· ἡ μὲν γὰρ πεῖσίς τις ἦν ἡμετέρα καὶ διάθεσις, αὗται δὲ πολὺ μᾶλλον (ἢ ὁρμαὶ) ἐνέργειαί τινες ἡμῶν ὑπῆρχον. μοχθηρὸς ἄρα ἐστὶν ⟨ὁ⟩ ὅρος πολλοῖς καὶ διαφόροις πράγμασιν ἐφαρμοζόμενος· (238) καὶ ὃν τρόπον ὁ τὸν ἄνθρωπον ὁρισάμενος καὶ εἰπὼν ὅτι ἄνθρωπός ἐστι ζῷον λογικόν, οὐχ ὑγιῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου ὑπέγραψε διὰ τὸ καὶ τὸν θεὸν ζῷον εἶναι λογικόν, οὕτω καὶ ὁ τὴν φαντασίαν ἀποφηνάμενος ἑτεροίωσιν ἡγεμονικοῦ διέπεσεν· οὐ μᾶλλον γὰρ ταύτης ἢ ἑκάστης τῶν κατηριθμημένων κινήσεών ἐστιν ἀπόδοσις. (239) τοιαύτης δ' οὔσης καὶ τῆσδε τῆς ἐνστάσεως πάλιν ἐπὶ τὰς συνεμφάσεις οἱ Στωικοὶ ἀνατρέχουσι, λέγοντες τῷ ὅρῳ δεῖν τῆς φαντασίας συνακούειν τὸ κατὰ πεῖσιν· ὡς γὰρ ὁ λέγων τὸν ἔρωτα ἐπιβολὴν εἶναι φιλοποιίας συνεμφαίνει τὸ νέων ὡραίων, καὶ εἰ μὴ κατὰ τὸ ῥητὸν τοῦτο ἐκφέρῃ (οὐθεὶς γὰρ γερόντων καὶ ἀκμῆς ὥραν μὴ ἐχόντων ἐρᾷ), οὕτως ὅταν λέγωμεν, φασί, τὴν φαντασίαν ἑτεροίωσιν ἡγεμονικοῦ, συνεμφαίνομεν τὸ κατὰ πεῖσιν ἀλλὰ μὴ τὸ κατὰ ἐνέργειαν γίνεσθαι τὴν ἑτεροίωσιν. (240) δοκοῦσι δὲ μηδ' οὕτως ἐκπεφευγέναι τὸ ἔγκλημα· ὅτε γὰρ τρέφεται τὸ ἡγεμονικὸν καὶ νὴ Δία γε αὔξεται, ἑτεροιοῦται μὲν κατὰ πεῖσιν, οὐκ ἔστι δὲ ἡ τοιαύτη ἑτεροίωσις αὐτοῦ, καίπερ κατὰ πεῖσιν οὖσα καὶ διάθεσιν, φαντασία, ἐκτὸς εἰ μή τι πάλιν λέγοιεν ἰδίωμα πείσεως εἶναι τὴν φαντασίαν, ὅπερ διενήνοχε τῶν τοιούτων διαθέσεων, (241) ἢ ἐκεῖνό γε, ἐπεὶ ἡ φαντασία γίνεται ἤτοι τῶν ἐκτὸς ἢ τῶν ἐν ἡμῖν παθῶν (ὃ δὴ κυριώτερον διάκενος ἑλκυσμὸς παρ' αὐτοῖς καλεῖται), πάντως ἐν τῷ λόγῳ τῆς φαντασίας συνεμφαίνεσθαι τὸ τὴν πεῖσιν γίνεσθαι ἤτοι κατὰ τὴν ἐκτὸς προσβολὴν ἢ κατὰ τὰ ἐν ἡμῖν πάθη, ὅπερ οὐκέτ' ἔστιν ἐπὶ τῆς κατὰ τὰς αὐξήσεις ἢ θρέψεις ἑτεροιώσεως συνεξακούειν. Ἀλλ' ἡ μὲν φαντασία κατὰ τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς οὕτως δυσαπόδοτός ἐστι.

7. ⟨τὴν⟩ add. Zeller 9. δεήσει τῆς διανοίας Kochalsky: τ. διαν. δ. G 16 αὐτῶ N: αὐτὸ LE: αὐτῷ «ο» VR: αὐτοῦ AB | ⟨τοῦ⟩ add. Bekker. 17. ὑφ' ἓν κατὰ libri 33. ⟨ἂν⟩ add. Kochalsky, Hülser (om. Mutschmann) | ποιὸν Bekker: ποῖον G-item 40 ⟨τὴν⟩ ψυχὴν NE | 43. σώματος. ⟨ψυχὴν κοινῶς τὴν ὅλην καὶ οὐκ⟩ ἰδίως κτλ. propos. Heintz 50. (ἢ ὁρμαὶ) secl. Bekker 51. ⟨ὁ⟩ addit Bekker 55. οἱ… ἀποφηνάμενοι… διέπεσαν N 72, ὅπερ Bekker: ἅπερ G

Λένε δηλ. ὅτι ἡ λέξη «ψυχὴ» ἔχει δύο σημασίες: δηλώνει αὐτὸ ποὺ συνέχει τὴν ὅλη συναρμογή, ἀλλὰ ἰδιαίτερα καὶ τὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο. Ὅταν δηλ. λέμε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος συντίθεται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα ἢ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀναφερόμαστε εἰδικὰ στὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο… (236) γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ὁ Ζήνων λέει ὅτι ἡ παράσταση εἶναι ἐντύπωση μέσα στὴν ψυχὴ δὲν πρέπει νὰ ἐννοοῦμε μὲ τὴν ψυχὴ τὸ ὅλον ἀλλὰ τὸ μέρος της ἐκεῖνο, ὥστε τὸ λεγόμενο νὰ διατυπώνεται ὡς ἑξῆς: «παράσταση εἶναι ἡ ἀλλοίωση στὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο. (237) Ἀλλά, λένε μερικοί, κι' ἔτσι διατυπωμένο εἶναι λανθασμένο. Γιατὶ καὶ ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ συγκατάθεση καὶ ἡ κατάληψη εἶναι ἀλλοιώσεις μὲν τοῦ ἡγεμονικοῦ ὀργάνου, διαφέρουν ὅμως ἀπὸ τὴν παράσταση· γιατὶ αὐτὴ εἶναι κάτι ποὺ παθαίνουμε ἐμεῖς καὶ μιὰ διάθεση, ἐνῶ αὐτὲς πολὺ περισσότερο εἶναι ὁρισμένες ἐνέργειές μας. Ἄρα εἶναι φαῦλος ὁ ὁρισμὸς ποὺ ἐφαρμόζεται σὲ πολλὰ καὶ διάφορα πράγματα. (238) Καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως ἐκεῖνος, ποὺ ὅρισε τὸν ἄνθρωπο ὡς ζῶο λογικό, δὲν διέγραψε ὀρθὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, γιατὶ καὶ ὁ θεὸς εἶναι ζῶο λογικό, ἔτσι κι' ἐκεῖνος ποὺ χαρακτήρισε τὴν παράσταση ἀλλοίωση τοῦ ἡγεμονικοῦ ὀργάνου ἔπεσε σὲ λάθος. Γιατὶ δὲν εἶναι διασαφήνιση αὐτῆς (τῆς παράστασης) παρὰ μᾶλλον τῆς κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς ἀλλοιώσεις ποὺ ἀριθμήσαμε. (239) Ἀντιμετωπίζοντας λοιπὸν μιὰν ἔνταση τέτοιας ἐκτάσεως οἱ Στωικοὶ ἀνατρέχουν πάλι στὶς συνυποδηλώσεις, λέγοντας ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν ὅρο «παράσταση» (φαντασία) πρέπει νὰ συγκατανοοῦμε καὶ τὶς λέξεις «σύμφωνα μ' αὐτὸ ποὺ παθαίνουμε». Ὅπως δηλ. ἐκεῖνος, ποὺ λέει, ὅτι ὁ ἔρωτας εἶναι μιὰ προσπάθεια νὰ γίνουμε φίλοι περιλαμβάνοντας μέσα στὴν ἔννοια τῆς φιλίας τοὺς νέους στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας τους, ἂν καὶ αὐτὸ δὲν δηλώνεται ρητά, (γιατὶ κανεὶς ἀπὸ τοὺς γέρους ποὺ δὲν εἶναι στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας των δὲν ἐρωτεύεται), ἔτσι ἐννοοῦμε, λένε, ὅτι, ὅταν χαρακτηρίζουμε τὴν παράσταση ὡς ἀλλοίωση τοῦ ἡγεμονικοῦ ὀργάνου, ὑποδηλώνουμε ὅτι ἡ ἀλλοίωση γίνεται ὡς πάθημα καὶ ὄχι ὡς ἐνέργεια. (240) Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν ξεφύγει ἀπὸ τὴν κατηγορία· γιατί, ὅταν τρέφεται τὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο καί, μὰ τὸν Δία, αὐξάνεται, ἀλλοιώνεται μὲν παθαίνοντας κάτι, ὅμως ἡ τέτοια ἀλλοίωσή του, ἂν καὶ εἶναι ἕνα πάθημα καὶ μιὰ διάθεση, δὲν εἶναι παράσταση, ἐκτὸς ἂν θὰ ἔλεγαν πάλι, ὅτι ἡ παράσταση εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη μορφὴ παθήματος, ποὺ διακρίνεται ἀπὸ τέτοιες διαθέσεις, (241) ἢ θὰ ἐξηγοῦσαν βέβαια ἐκεῖνο: ὅτι ἐπειδὴ ἡ παράσταση γίνεται μέσα μας εἴτε ἐξ αἰτίας τῶν ἐξωτερικῶν ἢ τῶν ἐσωτερικῶν μας παθημάτων (στὴ δεύτερη περίπτωση τὸ ὀνομάζουν κυριολεκτικότερα ἕνα ἐντελῶς κενὸ ἑλκυσμό), γι' αὐτὸ στὸν ὁρισμὸ τῆς παράστασης ὑποδηλώνεται τὸ ὅτι εἶναι ἕνα πάθημα διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἢ ἐξ αἰτίας τῶν παθῶν μέσα μας, πράγμα ποὺ δὲν συνεπακούεται τὴν ἀλλοίωση ποὺ γίνεται ἐξ αἰτίας τῆς αὔξησης ἢ τῆς θρέψης. Ἔτσι κατὰ τοὺς Στωικοὺς ἡ παράσταση εἶναι τόσο δύσκολο νὰ ἀποδοθεῖ.

104 Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 7.248:
Φαντασία καταληπτική ἐστιν ἡ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη ὁποία οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος.

2. Diog. Laert. VII 50 qui post ἐναπομεμαγμένη addit ἐναποτετυπωμένη

105 Stobaeus, Eclogae 1.50, 21:
Τὰς μὲν αἰσθήσεις ἀληθεῖς τῶν δὲ φαντασιῶν τὰς μὲν ἀληθεῖς τὰς δὲ ψευδεῖς.

106 Eusebius, Praeparatio evangelica 14.6 (PG. 21 col. 1204) [Ἐκ τῶν Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ]:
Τὸν δ' οὖν Ζήνωνα ὁ Ἀρκεσίλαος ἀντίτεχνον καὶ ἀξιόνικον ὑπάρχοντα θεωρῶν τοὺς παρ' ἐκείνου ἀποφερομένους λόγους καθῄρει καὶ οὐδὲν ὤκνει… τὸ δὲ δόγμα τοῦτο αὐτοῦ πρώτου εὑρομένου, καὐτὸ τὸ ὄνομα βλέπων εὐδοκιμοῦν ἐν ταῖς Ἀθήναις, τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν, πάσῃ μηχανῇ ἐχρῆτο ἐπ' αὐτήν.

107 Cicero, De natura deorum 1.25, 70:
Urguebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret quae sensibus viderentur, Zenon autem non nulla visa esse falsa non omnia; timuit Epicurus ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum: omnes sensus veri nuntios dixit esse.

108 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 8.355:
…εἴγε Δημόκριτος μὲν πᾶσαν αἰσθητὴν ὕπαρξιν κεκίνηκεν, Ἐπίκουρος δὲ πᾶν αἰσθητὸν βέβαιον ἔλεξεν εἶναι, ὁ δὲ Στωικὸς Ζήνων διαιρέσει ἐχρήσατο,…

109 Stobaeus, Eclogae 1. p. 136, 21W:
Ζήνωνος «καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ». τὰ ἐννοήματά φασι μήτε τινὰ εἶναι μήτε ποιά, ὡσανεὶ δέ τινα καὶ ὡσανεὶ ποιὰ φαντάσματα ψυχῆς· ταῦτα δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἰδέας προσαγορεύεσθαι. τῶν γὰρ κατὰ τὰ ἐννοήματα ὑποπιπτόντων εἶναι τὰς ἰδέας, οἷον ἀνθρώπων, ἵππων, κοινότερον εἰπεῖν πάντων τῶν ζῴων καὶ τῶν ἄλλων ὁπόσων λέγουσιν ἰδέας εἶναι. ταύτας δὲ οἱ Στωικοὶ φιλόσοφοί φασιν ἀνυπάρκτους εἶναι, καὶ τῶν μὲν ἐννοημάτων μετέχειν ἡμᾶς, τῶν δὲ πτώσεων, ἃς δὴ προσηγορίας καλοῦσι, τυγχάνειν.

1. καὶ-αὐτοῦ add. Diels 2. ὡς ἂν εἴποι et priore loco εἴπη FD, corr. Jacobs 4. εἶπε FP, corr.

104 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 7.248:
Καταληπτικὴ παράσταση (φαντασία) εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐκτυπώνεται καὶ ἀποσφραγίζεται ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ δὲν θὰ γινόταν ἀπὸ κάτι ποὺ δὲν ὑπάρχει.

105 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.50, 21:
Οἱ μὲν αἰσθήσεις εἶναι ἀληθινές, ἀπὸ δὲ τὶς παραστάσεις ἄλλες εἶναι ἀληθινὲς καὶ ἄλλες ψευδεῖς.

106 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 14.6 (PG. 21 col. 1204) (Ἐκ τῶν Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ):
Τὶς φιλοσοφικὲς θεωρίες τοῦ Ζήνωνα λοιπὸν ὁ Ἀρκεσίλαος προσπαθοῦσε νὰ καταρρίψει θεωρώντας τον ἀνταγωνιστὴ καὶ ἄξιο νὰ τὸν νικήσει καὶ ἦταν ἀδίστακτος… κι' αὐτὴ τὴ θεωρία, ποὺ βρῆκε πρῶτος, καὶ τὸν ὅρο βλέποντας νὰ εὐδοκιμεῖ στὴν Ἀθήνα, ἐννοῶ τὴν *καταληπτικὴν φαντασίαν*, χρησιμοποιοῦσε ἐναντίον του κάθε εἴδους τέχνασμα.

107 Cicero, De nat. deor. 1.25, 70:
Ὁ Ἀρκεσίλαος δυσκόλευε τὸν Ζήνωνα μὲ τὸν ἰσχυρισμό του, ὅτι ὅλα εἶναι σφαλερά, ὅσα βλέπουμε μὲ τὶς αἰσθήσεις· γιατὶ ὁ Ζήνων ἰσχυριζόταν μόνο γιὰ μερικὲς καὶ ὄχι γιὰ ὅλες τὶς παραστάσεις, ὅτι εἶναι σφαλερές· ὁ Ἐπίκουρος ὅμως φοβόταν, ὅτι, ἂν μιὰ παράσταση εἶναι σφαλερή, καμιὰ δὲν θὰ εἶναι ἀληθινή: γι' αὐτὸ εἶπε ὅτι ὅλες οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἄγγελοι τῆς ἀλήθειας.

108 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 8.355:
…ἂν ὁ Δημόκριτος κάθε αἰσθητὴ πραγματικότητα τὴν ἀπέρριπτε, ὁ δὲ Ἐπίκουρος εἶπε ὅτι κάθε αἰσθητὸ εἶναι βέβαιο, ὁ Στωικὸς Ζήνων χρησιμοποιοῦσε τὴ διάκριση,…

109 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1. p. 136, 21W.:
Τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν μαθητῶν του. Τὰ *ἐννοήματα* λένε ὅτι δὲν εἶναι κάποια ὁρισμένα πράγματα οὔτε κάποιας ὁρισμένης ποιότητας, ἀλλὰ εἶναι φαντάσματα τῆς ψυχῆς ὡσὰν νὰ ἦταν ὁρισμένα κάποια καὶ κάποιας ποιότητας· αὐτὰ ὅμως οἱ ἀρχαῖοι τὰ ὀνόμαζαν ἰδέες. Ὅτι δηλ. οἱ ἰδέες εἶναι ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ ἔρχονται στὸν νοῦ μας σύμφωνα μὲ τὰ *ἐννοήματα*, ὅπως οἱ ἰδέες, ὅπως π.χ. τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἵππων καὶ γενικότερα ὅλων τῶν ζώων καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα λένε ὅτι εἶναι ἰδέες. Κι' αὐτὲς οἱ Στωικοὶ φιλόσοφοι λένε, ὅτι εἶναι ἀνύπαρκτες καὶ ὅτι ἐμεῖς μετέχουμε στὰ ἐννοή-

Meineke 7. τὰ ὑπάρχοντα suppl. Pearson post τυγχάνειν. ultimum enuntiatum non intellego v. Arnim

109α Aetius, Placita 1.10, 5:
Οἱ ἀπὸ Ζήνωνος Στωικοὶ ἐννοήματα ἡμέτερα τὰς ἰδέας ἔφασαν.

109β Aetius, Placita 4.2, 1-4:
(1) Οἱ Στωικοί φασιν· ὅταν γεννηθῇ ὁ ἄνθρωπος, ἔχει τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὥσπερ χάρτην εὔεργον εἰς ἀπογραφήν· εἰς τοῦτο μίαν ἑκάστην τῶν ἐννοιῶν ἀπογράφεται· (2) Πρῶτος δὲ ὁ τῆς ἀναγραφῆς τρόπος ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων. αἰσθανόμενον γάρ τινος οἷον λευκοῦ ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσιν· ὅταν δὲ ὁμοειδεῖς πολλαὶ μνῆμαι γένωνται, τότε φαμὲν ἔχειν ἐμπειρίαν· ἐμπειρία γάρ ἐστι τὸ τῶν ὁμοειδῶν φαντασιῶν πλῆθος. (3) τῶν δὲ ἐννοιῶν αἱ μὲν φυσικῶς γίνονται κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους καὶ ἀνεπιτεχνήτως, αἱ δὲ ἤδη δι' ἡμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας· αὗται μὲν οὖν ἔννοιαι καλοῦνται μόνον, ἐκεῖναι δὲ καὶ προλήψεις. (4) ὁ δὲ λόγος καθ' ὃν προσαγορευόμεθα λογικοὶ ἐκ τῶν προλήψεων συμπληροῦσθαι λέγεται κατὰ τὴν πρώτην ἑβδομάδα.

2. εὔεργον Diels, ἐνεργὸν (-ῶν) codd. 4. αἰσθόμενοι Diels: αἰσθανόμενοι codd. 6. φαμὲν GAB: φασὶν C φαντασιῶν G: om. (A)BC: ἐννοιῶν Reiske 7. ante τῶν lacunam stat. Sandbach φυσικῶς G: φυσικαὶ (A)BC 9. μόνον vulgo: μόναι codd.

109γ Diogenes Laertius 7.61:
Ἐννόημα δέ ἐστι φάντασμα διανοίας, οὔτε τι ὂν οὔτε ποιόν, ὡσανεὶ δέ τι ὂν καὶ ὡσανεὶ ποιόν, οἷον γίνεται ἀνατύπωμα ἵππου καὶ μὴ παρόντος.

110 Cicero, Academica pr. 24.77:
…visa est Arcesilae cum vera sententia tum honesta et digna sapienti; quaesivit de Zenone fortasse quid futurum esset si nec percipere quicquam posset sapiens nec opinari sapientis esset. ille credo nihil opinaturum, quoniam esset quod percipi posset. quid ergo id esset., «visum» credo, «quale igitur visum?» tum illum ita definisse: ex eo quod esset sicut esset inpressum et signatum et effic-

ματα (τὶς εἰκόνες τῶν νοημάτων), ἐνῶ τὰ ὀνόματα (πτώσεις), ποὺ τὰ καλοῦμε προσηγορικά, ἀναφέρονται στὰ ὑπάρχοντα πράγματα.

109α Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 1.10, 5:
Οἱ Στωικοί, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζήνωνος, εἶπαν ὅτι οἱ ἰδέες εἶναι δικά μας ἐννοήματα.

109β Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 4.2, 1-4:
(1) Οἱ Στωικοὶ λένε· ὅταν γεννηθεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἔχει τὸ ἡγεμονικὸ μέρος τῆς ψυχῆς του σὰν ἕνα χαρτὶ ἄγραφο γιὰ καταγραφή· πάνω σ' αὐτὸ γράφει κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἔννοιές του. (2) Πρῶτος τρόπος ἀναγραφῆς εἶναι διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων. Γιατὶ ὅταν αἰσθανόμαστε κάτι σὰν λευκό, ὅταν αὐτὸ φύγει, ἔχουμε τὴ μνήμη του· ὅταν ὅμως γίνουν πολλὲς ὁμοειδεῖς μνῆμες, τότε λέμε ὅτι ἔχουμε ἐμπειρία· γιατὶ ἕνα πλῆθος ἀπὸ ὁμοειδεῖς παραστάσεις εἶναι ἡ ἐμπειρία. (3) Ἀπὸ τὶς ἔννοιες, ἄλλες μὲν γεννιοῦνται φυσικὰ κατὰ τοὺς τρόπους, ποὺ ἔχουμε πεῖ, καὶ ἀπροσχεδίαστα, ἄλλες ὅμως ἤδη μὲ τὴ δική μας διδασκαλία καὶ ἐπιμέλεια· κι' αὐτὲς μόνο εἶναι ποὺ ὀνομάζονται ἔννοιες, ἐνῶ οἱ ἄλλες ὀνομάζονται καὶ προλήψεις. (4) Ὁ δὲ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο καλούμαστε λογικοί, λέγεται ὅτι συμπληρώνεται ἀπὸ τὶς προλήψεις μας κατὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ χρόνια.

109γ Διογένης Λαέρτιος 7.61:
Ἐννοήμα εἶναι μιὰ παράσταση τῆς διάνοιας, ποὺ δὲν εἶναι κάτι ποὺ ὑπάρχει, οὔτε κάτι ποὺ ἔχει ἀτομικὸ προσδιορισμό, ἀλλὰ εἶναι ὡς ἐὰν νὰ ὑπάρχει καὶ ὡς ἐὰν νὰ ἔχει ἀτομικὸ προσδιορισμό, ὅπως γίνεται ἡ ἐντύπωση ἑνὸς ἵππου κι' ὅταν αὐτὸς δὲν εἶναι παρών.

110 Cicero, Acad. pr. 24, 77:
…Ὁ Ἀρκεσίλαος θεωροῦσε ἀληθινὴ τὴν ἄποψη αὐτή, καὶ τοῦ φαινόταν ἔντιμη καὶ ἄξια γιὰ τὸν σοφό. Ἴσως ὁ Ζήνων νὰ ἔθετε τὴν ἐρώτηση, τί θὰ προέκυπτε, ἂν ὁ σοφὸς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίσει κάτι, κι' ἂν δὲν ἦταν ὑπόθεση τοῦ σοφοῦ, νὰ ἔχει γνῶμες. Πιστεύω, ὅτι ὁ Ζήνων θὰ ἀπαντοῦσε, ὅτι ὁ σοφὸς γι' αὐτὸ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀναπτύξει γνῶμες, γιατὶ ὑπάρχει κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει γνωστό. Τί λοιπὸν θὰ ἦταν αὐτό; «Μιὰ παράσταση», σκέπτομαι. «Τί εἴδους παράσταση ὅμως;» Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ζήνων θὰ ὅριζε σίγουρα τὰ ἑξῆς: ἐκείνη ἡ παράσταση, ποὺ ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καὶ ἔτσι, ὅπως ὑπάρχει, ἐντυπώνεται (στὴν ψυχή μας) καὶ σφραγίζεται καὶ ἀπομάσσεται. Ἐπ' αὐτοῦ θὰ προέκυπτε τὸ ἐρώτημα, ἂν

tum. post requisitum etiamne si eius modi esset visum verum quale vel falsum. hic Zenonem vidisse acute nullum esse visum quod percipi posset, si id tale esset ab eo quod est cuius modi ab eo quod non est posset esse. recte consensit Arcesilas ad definitionem additum, neque enim falsum percipi posse neque verum si esset tale quale vel falsum; incubuit autem in eas disputationes ut doceret nullum tale esse visum a vero ut non eiusdem modi etiam a falso possit esse.

3. *opinaturum* ed. Ascensiana 1521: *-tur* AVB 5. *effictum* Manutius: *-fectum* AVB] 6. *etiamne si* F2: *etiam nisi* AVB | 8. *cuius* Plasberg: *eius* AV^1B: *ut eius* V^2: *ut eiusdem* Davisius

111 Augustinus, Contra Academicos 2.5, 11:

Sed verum non posse comprehendi ex illa Stoici Zenonis definitione arripuisse videbantur (sc. Academici), qui ait id verum percipi posse, quod ita esset animo inpressum ex eo, unde esset, ut esse non posset ex eo, unde non esset. Quod brevius planiusque sic dicitur, his signis verum posse comprehendi, quae signa non potest habere quod falsum est.

112 Cicero, Academica pr. 35, 113:

Quaero enim quid sit quod conprendi possit. respondet mihi non Aristoteles aut Theophrastus, ne Xenocrates quidem aut Polemo, sed hi minores, tale verum quale falsum esse non possit. nihil eius modi invenio; itaque incognito nimirum adsentiar id est opinabor. hoc mihi et Peripatetici et vetus Academia concedit, vos negatis, Antiochus in primis. qui me valde movet, vel quod amavi hominem sicut ille me, vel quod ita iudico, politissimum et acutissimum omnium nostrae memoriae philosophorum. A quo primum quaero, quo tandem modo sit eius Academiae cuius esse se profiteatur. ut omittam alia, haec duo de quibus agitur quis umquam dixit aut veteris Academiae aut Peripateticorum, vel id solum percipi posse quod esset verum tale quale falsum esse non posset, vel sapientem nihil opinari; certo nemo. horum neutrum ante Zenonem magno opere defensum est; ego tamen utrumque verum puto, nec dico temporis causa, sed ita plane probo.

2. *ne* Aldina: *nec* ANB | *hi* Plasberg *mihi* A^1NB: del. A^3 | *minores* A^2: -rem NB: *minor est* A^1 3. *incognito* A^2: *-tio* A^1NB | *nimirum* Lambinus 1566: *nem.* A^1NB: *nec m.* A^3

αὐτὸ θὰ ἴσχυε καὶ τότε, ὅταν μιὰ ἀληθινὴ παράσταση θὰ ἔδιδε τὴν ἴδια ποιότητα ὅπως καὶ ἡ ψευδής. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ζήνων θὰ διεπίστωνε ἀκριβῶς, ὅτι δὲν πρόκειται μὲ κανένα τρόπο γιὰ μιὰ παράσταση, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει γνωστή, ἂν ἡ παράσταση ἀπὸ κάτι ὑπάρχον εἶχε μιὰ ποιότητα τέτοια, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε ἀπὸ κάτι μὴ ὑπάρχον. Ὁ Ἀρκεσίλαος συγκατετίθετο, ὅτι αὐτὸ τὸ συμπλήρωμα στὸν ὁρισμὸ ἦταν ὀρθό· γιατὶ δὲν θὰ μποροῦσε οὔτε μιὰ ψευδὴς παράσταση νὰ εἶναι γνωστή, οὔτε μιὰ ἀληθινή, ἂν ἦταν τέτοια ὅπως θὰ ἦταν μιὰ ψευδής. Ἀλλὰ ἐνδιέτριβε σ' αὐτὲς τὶς συζητήσεις γιὰ νὰ δείξει, ὅτι καμιὰ παράσταση ἑνὸς ἀληθινοῦ δὲν εἶναι τέτοια, ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ εἶναι τοῦ ἴδιου εἴδους ὅπως καὶ ἡ παράσταση ἑνὸς ψευδοῦς.

111 Augustinus, Contra Academicos 2.5, 11:
Τὸ ὅτι τὸ ἀληθὲς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι γνωστό, φαίνεται νὰ τὸ πῆραν μὲ τὴ βία (οἱ Ἀκαδημαϊκοὶ) ἀπὸ τὸν ὁρισμὸ τοῦ Στωικοῦ Ζήνωνος, ποὺ λέει, ὅτι ἐκεῖνο θὰ μποροῦσε νὰ συλληφθεῖ ὡς ἀληθινό, τὸ ὁποῖο ἐντυπώνεται στὸ πνεῦμα μὲ τέτοιο τρόπο ἀπ' ἐκεῖνο, ποὺ προέρχεται, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπ' αὐτό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν προέρχεται. Συντομότερα καὶ σαφέστερα τὸ λέει ὡς ἑξῆς: τὸ ἀληθινὸ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει αὐτό, ποὺ εἶναι ψευδές.

112 Cicero, Acad. pr. 35, 113:
Τὸ ἐρώτημά μου εἶναι, τί ὑπάρχει ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ γνωσθεῖ. Τὴν ἀπάντηση σ' αὐτὸ δὲν μοῦ τὴ δίνουν οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε ὁ Θεόφραστος καὶ σίγουρα ὄχι ὁ Ξενοκράτης ἢ ὁ Πολέμων, ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ ἐλάσσονες: τὸ ἀληθινὸ εἶναι τέτοιας ποιότητας, ποὺ τὸ ψευδὲς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι. Δὲν βρίσκω τίποτε αὐτοῦ τοῦ εἴδους· κατὰ συνέπεια ἀναμφίβολα δὲν θὰ συγκατατεθῶ σὲ κάτι, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γνωσθεῖ, δηλ. θὰ ἔχω γνώμη. Οἱ Περιπατητικοὶ καὶ οἱ παλαιοὶ Ἀκαδημαϊκοὶ τὸ παραδέχονταν αὐτό, ἐνῶ ἐσεῖς καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀντίοχος τὸ ἀμφισβητεῖ. Ἀσκεῖ μεγάλη ἐπιρροὴ πάνω σὲ μένα, εἴτε γιατὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο τὸν ἀγαποῦσα πολὺ ὅπως κι' αὐτὸς ἐμένα, εἴτε γιατὶ τὸν θεωρῶ τὸν πιὸ μορφωμένο καὶ τὸν πιὸ ὀξυδερκὴ ὅλων τῶν φιλοσόφων τοῦ καιροῦ μας. Πρῶτα τοῦ θέτω τὸ ἐρώτημα, πῶς αὐτὸς ἀνήκει στὴν Ἀκαδημία, στὴν ὁποία ὁμολογεῖ ὅτι ἀνήκει. Ποιὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἀκαδημία ἢ ἀπὸ τοὺς Περιπατητικοὺς ἔχει διατυπώσει –γιὰ νὰ ἀφήσουμε κατὰ μέρος ἄλλα σημεῖα– τὶς δυὸ αὐτὲς προτάσεις, ποὺ μᾶς ἀφοροῦν ἐδῶ, ὅτι δηλ. αὐτὸ μόνο θὰ μποροῦσε νὰ γνωσθεῖ, ποὺ εἶναι ἀληθινὸ καὶ ἔχει τέτοια ποιότητα, τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κάτι ψευδές, ἢ ὅτι ὁ σοφὸς δὲν ἔχει γνῶμες; Σίγουρα κανείς. Καμιὰ ἀπὸ τὶς προτάσεις αὐτὲς δὲν ὑποστηρίχθηκε μὲ ἔμφαση πρὶν ἀπὸ τὸν Ζήνωνα· ἐν τούτοις τὶς θεωρῶ καὶ τὶς δύο ἀληθινὲς καὶ δὲν τὸ λέω, γιατὶ ταιριάζει στὶς περιστάσεις, ἀλλὰ μᾶλλον τὶς ἐπιδοκιμάζω ἀπερίφραστα.

113 Augustinus, Contra Academicos 3.9, 18:
Sed videamus quid ait Zeno: tale scilicet visum comprehendi et percipi posse, quale cum falso non haberet signa communia.

114 Cicero, Academica pr. 6, 18:
Philo autem dum nova quaedam commovet, quod ea sustinere vix poterat quae contra Academicorum pertinaciam dicebantur, et aperte mentitur ut est reprehensus a patre Catulo, et ut docuit Antiochus in id ipsum se induit quod timebat. cum enim ita negaret quicquam esse quod conprehendi posset (id enim volumus esse ἀκατάληπτον), si illud esset, sicut Zeno definiret, tale visum (iam enim hoc pro φαντασίᾳ verbum satis hesterno sermone trivimus) – visum igitur inpressum effictumque ex eo unde esset quale esse non posset ex eo unde non esset (id nos a Zenone definitum rectissime dicimus; qui enim potest quicquam conprehendi, ut plane confidas perceptum id cognitumque esse, quod est tale quale vel falsum esse possit?)– hoc cum infirmat tollitque Philo, iudicium tollit incogniti et cogniti; ex quo efficitur nihil posse conprehendi. ita inprudens eo quo minime volt revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem quam Philo voluit evertere; quam nisi optinemus, percipi nihil posse concedimus.

7. *effictumque* codd. dett., ed. Veneta 1493·/96: *effect.* $A^{1}V^{1}B^{1}$.

115 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 7.432-435:
Ἄλλως τε, εἰ πᾶσα φαύλου κατ' αὐτοὺς ὑπόληψις ἄγνοιά ἐστι καὶ μόνος ὁ σοφὸς ἀληθεύει καὶ ἐπιστήμην ἔχει τἀληθοῦς βεβαίαν, ἀκολουθεῖ μέχρι δεῦρο ἀνευρέτου καθεστῶτος τοῦ σοφοῦ κατ' ἀνάγκην καὶ τἀληθὲς ἀνεύρετον εἶναι, διὰ δὲ τοῦτο καὶ πάντα ἀκατάληπτα τυγχάνειν, ἐπείπερ φαῦλοι πάντες ὄντες οὐκ ἔχομεν βεβαίαν τῶν ὄντων κατάληψιν. (433) τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος ἀπολείπεται τὰ ὑπὸ τῶν Στωικῶν πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς σκέψεως λεγόμενα παρὰ μέρος καὶ ὑπὸ τῶν σκεπτικῶν πρὸς ἐκείνους λέγεσθαι. ἐπεὶ γὰρ τοῖς φαύλοις κατ' αὐτοὺς ἐγκαταριθμοῦνται Ζήνων τε καὶ Κλεάνθης καὶ Χρύσιππος καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, πᾶς δὲ φαῦλος ἀγνοίᾳ κρατεῖται, πάντως ἠγνόει Ζήνων, πότερον

113 Augustinus, Contra Academicos 3.9, 18:
᾽Αλλὰ ἂς δοῦμε τί λέει ὁ Ζήνων, δηλ. ὅτι ἐκείνη ἡ παράσταση θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι καταληπτὴ καὶ γνωστή, ποὺ δὲν ἔχει κανένα σημεῖο κοινὸ μὲ τὸ ψευδές.

114 Cicero, Acad. pr. 6, 18:
῾Ο Φίλων ὅμως (ἀπὸ τὴ Λάρισα), καθὼς ἔφερε στὸ φῶς νέες διδασκαλίες, γιατὶ μὲ δυσκολία μποροῦσε νὰ ἀντισταθεῖ στὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ διατυπώνονταν συνήθως ἐνάντια στὴν ἰσχυρογνωμοσύνη τῶν ᾽Ακαδημαϊκῶν, ψεύσθηκε φανερά, ὅπως τοῦ καταμαρτυροῦσε ὁ παλαιότερος Κάτουλος· κι᾽ ὅπως ἀναφέρει ὁ ᾽Αντίοχος, μπλέχτηκε ἀκριβῶς σ᾽ αὐτό, ποὺ φοβόταν. Γιατί, ἂν ἀμφισβητοῦσε, ὅτι ὑπάρχει κάτι, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κατανοηθεῖ (μ᾽ αὐτὴ τὴν ἔκφραση θέλουμε νὰ ἀποδώσουμε τὸ «*ἀκατάληπτον*»), ἐφ᾽ ὅσον πρόκειται, ὅπως τὸ ὅριζε ὁ Ζήνων, γιὰ μιὰ παράσταση (visum) (ποὺ συνηθίσαμε νὰ χρησιμοποιοῦμε κατὰ τὸν χθεσινὸ διάλογό μας ἀντὶ τῆς «*φαντασίας*»), μιὰ λοιπὸν παράσταση, ποὺ εἶναι τόσο ἐντυπωμένη καὶ ἀπομεμαγμένη (καθαρὰ διαμορφωμένη), ὅπως δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἀπὸ ἕνα ἀντικείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν προέρχεται (αὐτὸ εἶναι, ἐξηγοῦμε, ποὺ ὁρίστηκε πλήρως ὀρθὰ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα· γιατὶ πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ σὲ κάποιο πράγμα νὰ τὴν ἀναγνωρίζουμε, ὥστε νὰ τῆς ἔχουμε πλήρη ἐμπιστοσύνη, ὅτι εἶναι αἰσθητὴ καὶ καταληπτή, ὅταν ἀποδεικνύει, ὅτι ἔχει τέτοια ποιότητα, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει καὶ κάτι τὸ ψευδές;) ᾽Εφ᾽ ὅσον ὁ Φίλων τὸ καταπολεμᾶ αὐτὸ καὶ τὸ ἀμφισβητεῖ, τότε αἴρει τὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ καταληπτοῦ καὶ τοῦ ἀκατάληπτου· ἐξ αὐτοῦ προκύπτει, ὅτι τίποτε δὲν εἶναι καταληπτό. ῾Έτσι ἀπρόσεκτος ξαναγυρίζει σ᾽ αὐτὸ ποὺ πάνω ἀπ᾽ ὅλα ἐπιθυμεῖ ν᾽ ἀποφύγει. Γι᾽ αὐτό, ἀπ᾽ αὐτὸ τὸν λόγο προχωροῦμε στὴν ὅλη ἐπιχειρηματολογία ἐνάντια στὴν ᾽Ακαδημία ἔτσι, ὥστε νὰ κρατοῦμε τὸν ὁρισμό, ποὺ ὁ Φίλων ἤθελε νὰ ἀπορρίψει· ἂν δὲν κρατηθοῦμε ἀπ᾽ αὐτόν, θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε, ὅτι τίποτε δὲν θὰ εἶναι καταληπτό.

115 Σέξτος ᾽Εμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 7.432-435:
᾽Εξ ἄλλου, ἂν κατ᾽ αὐτοὺς κάθε ἄποψη ἑνὸς φαύλου ἀνθρώπου εἶναι ἄγνοια καὶ μόνον ὁ σοφὸς λέει τὴν ἀλήθεια καὶ ἔχει βέβαιη γνώση τοῦ ἀληθινοῦ, τότε προκύπτει ὅτι ὁ σοφὸς ἕως τώρα εἶναι ἀνεύρετος καὶ κατ᾽ ἀνάγκην τὸ ἀληθινὸ εἶναι καὶ ἀνεύρετο καὶ ὅτι γι᾽ αὐτὸ ὅλα συμβαίνει νὰ εἶναι ἀκατάληπτα, ἐπειδὴ ὄντας ὅλοι φαῦλοι δὲν ἔχουμε βέβαιη γνώση (κατάληψη) αὐτῶν ποὺ ὑπάρχουν. (433) ᾽Εφ᾽ ὅσον αὐτὰ ἔτσι ἔχουν, διανοίγεται ἡ δυνατότητα οἱ κριτικές, ποὺ στρέφονται ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς ἐναντίον τῶν Σκεπτικῶν, νὰ μποροῦν νὰ στραφοῦν καὶ ἀπὸ τοὺς Σκεπτικοὺς ἐναντίον τῶν Στωικῶν. ᾽Επειδή, σύμφωνα μ᾽ αὐτούς, ὁ Ζήνων, ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος καὶ τὰ ἄλλα μέλη τῆς Σχολῆς μποροῦν νὰ ὑπο-

ἐν κόσμῳ περιέχεται ἢ αὐτὸς τὸν κόσμον περιέσχηκεν, καὶ πότερον ἀνήρ ἐστιν ἢ γυνή, καὶ οὐκ ἠπίστατο Κλεάνθης, εἴτε ἄνθρωπός ἐστιν εἴτε τι θηρίον Τυφῶνος πολυπλοκώτερον. (434) καὶ μὴν ἢ ἐγίγνωσκε τὸ δόγμα τοῦτο Χρύσιππος Στωικὸν ὂν (φημὶ δὲ τὸ «πάντα ἀγνοεῖ ὁ φαῦλος»), ἢ οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ἠπίστατο. καὶ εἰ μὲν ἠπίστατο, ψεῦδος τὸ πάντα ἀγνοεῖν τὸν φαῦλον· αὐτὸ γὰρ τοῦτο φαῦλος ὢν ἐγίγνωσκεν ὁ Χρύσιππος, τὸ πάντα ἀγνοεῖν τὸν φαῦλον. εἰ δ' οὐδ' αὐτὸ τοῦτο ᾔδει τὸ ὅτι πάντα ἀγνοεῖ, πῶς περὶ πολλῶν δογματίζει, τιθεὶς τὸ ἕνα εἶναι κόσμον καὶ προνοίᾳ τοῦτον διοικεῖσθαι καὶ διόλου τρεπτὴν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ ἄλλα παμπληθῆ; (435) πάρεστι δέ, εἴ τινι φίλον ἐστί, καὶ τὰς ἄλλας ἀπορίας τὸν ἀντερωτῶντα, ὡς ἔθος ἔχουσιν αὐτοὶ τοῖς σκεπτικοῖς ⟨οὕτως παρὰ μέρος τοῖς Στωικοῖς⟩ προσάγειν.

21. αὐτοὶ Kayser, Kochalsky: αὐτοῖς G | ⟨οὕτως-Στωϊκοῖς⟩ add. Kochalsky. Hülser: Mutschmann in textu lacunam signavit

116 Clemens Alexandrinus, Stromata 2.12 § 54, 5 - 55, 1, p. 142 Fr.:
Τὰς δὲ συγκαταθέσεις οὐ μόνον οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἐφ' ἡμῖν εἶναι λέγουσιν. (55, 1) πᾶσα οὖν δόξα καὶ κρίσις καὶ ὑπόληψις καὶ μάθησις, οἷς ζῶμεν καὶ σύνεσμεν ἀεὶ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, συγκατάθεσίς ἐστιν.

117 Gellius, Noctes Atticae 19.1, 4.14-21:
…philosophus in disciplina Stoica celebratus… (14) ex sarcinula sua librum protulit Epicteti philosophi quintum διαλέξεων, quas ab Arriano digestas congruere scriptis Zήνωνος et Chrysippi non dubium est. (15) In eo libro Graeca scilicet oratione scriptum ad hanc sententiam legimus: Visa animi, quas φαντασίας philosophi appellant, quibus mens hominis prima statim specie accidentis ad animum rei pellitur, non voluntatis sint neque arbitraria, sed vi quadam sua inferunt sese hominibus noscitanda; (16) probationes autem, quas συγκαταθέσεις vocant, quibus eadem visa noscuntur ac diiudicantur voluntariae sunt fiuntque hominum arbitratu. (17) Propterea cum sonus aliquis formidabilis aut caelo aut ex ruina aut repentinus nescio cuius periculi nuntius vel quid aliud est eiusmodi factum, sapientis quoque animum paulisper moveri et contrahi et pallescere necessum est non opinione alicuius mali praecepta, sed quibusdam motibus rapidis et inconsultis officium mentis atque rationis praevertentibus.

λογιστοῦν μέσα στοὺς φαύλους, κάθε δὲ φαῦλος βρίσκεται ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἄγνοιας, ὁ Ζήνων δὲν θὰ γνώριζε καθόλου, ἂν περιβάλλεται ἀπὸ τὸν κόσμο ἢ αὐτὸς περιβάλλει τὸν κόσμο, καὶ ποιὸ ἀπὸ τὰ δυό, ἂν εἶναι ἄντρας ἢ γυναῖκα, καὶ δὲν θὰ γνώριζε ὁ Κλεάνθης, ἂν εἶναι εἴτε ἄνθρωπος εἴτε θηρίο πιὸ πολύπλοκο κι' ἀπὸ τὸν Τυφῶνα. (434). Κι' ὅμως, ἢ τὸ γνώριζε τὸ δόγμα αὐτὸ ὁ Χρύσιππος, ὄντας Στωικός, (ἐννοῶ τὸ «τὰ πάντα τὰ ἀγνοεῖ ὁ φαῦλος») ἢ καθόλου δὲν τὸ ἐγνώριζε. Κι ἂν μὲν τὸ γνώριζε, θὰ ἦταν ψέμα τὸ νὰ ἀγνοεῖ τὰ πάντα ὁ φαῦλος· διότι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ γνώριζε ὁ Χρύσιππος ὄντας φαῦλος, ὅτι τὰ πάντα ἀγνοεῖ ὁ φαῦλος. Ἂν ὅμως οὔτε αὐτὸ δὲν τὸ γνώριζε, ὅτι τὰ πάντα τὰ ἀγνοεῖ, πῶς ἐκφέρει δόγματα γιὰ πολλά, λέγοντας ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἕνας καὶ ὅτι διοικεῖται μὲ πρόνοια καὶ ὅτι ἡ οὐσία του δὲν εἶναι καθόλου μετατρεπτὴ καὶ ἄλλα τόσα στὸ πλῆθος; (435) Γι' αὐτοὺς ποὺ ἀντιτιθέμενοι ἀντερωτοῦν, εἶναι λοιπὸν δυνατόν, ἂν ἀρέσει σὲ κανένα, νὰ προσαγάγει καὶ τὰ ἄλλα ἄτοπα ἐναντίον τῶν Στωικῶν, ὅπως αὐτοὶ συνηθίζουν νὰ τὸ κάνουν μὲ τοὺς Σκεπτικούς.

116 Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 2.12 § 54, 5 -55, 1, p. 142 Fr.:
Οἱ συγκαταθέσεις, ὄχι μόνον οἱ μαθητὲς τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Στοᾶς, λένε ὅτι ἐξαρτῶνται ἀπὸ μᾶς. (55,1) Ἔτσι λοιπὸν κάθε γνώμη καὶ κρίση καὶ ἀντίληψη καὶ γνώση, μὲ τὶς ὁποῖες πάντα ὡς ἀνθρώπινο γένος ζοῦμε καὶ συνυπάρχουμε, εἶναι μιὰ συγκατάθεση.

117 Gellius, Noctes Atticae 19.1, 4.14-21:
…ἕνας περίφημος Στωικὸς φιλόσοφος… (14) Ἔβγαλε ἀπὸ τὴν ἀποσκευή του τὸ πέμπτο βιβλίο τῶν «διαλέξεων» τοῦ φιλοσόφου Ἐπικτήτου, ποὺ συνελέγησαν ἀπὸ τὸν Ἀρριανὸ καὶ ποὺ ἀναμφισβήτητα συμφωνοῦν πλήρως μὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Χρυσίππου. (15) Στὸ βιβλίο αὐτὸ διαβάσαμε –φυσικὰ στὰ Ἑλληνικὰ– τὸν λόγο ποὺ ἔχει τὸ ἀκόλουθο νόημα: «Οἱ παραστάσεις τῆς ψυχῆς, ποὺ οἱ φιλόσοφοι τὶς καλοῦν *φαντασίας* καὶ διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἤδη μὲ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ συμβαίνοντος πράγματος στὴν ψυχὴ προσβάλλεται, δὲν ὑπόκεινται στὴ βούληση καὶ δὲν ὑποτάσσονται στὴν προαίρεσή μας, ἀλλὰ ὠθοῦνται μὲ τὴν ἑκάστοτε δύναμή τους πάνω στοὺς ἀνθρώπους γιὰ λήψη γνώσης. (16) Οἱ συγκαταθέσεις ὅμως (τὶς ὁποῖες καλοῦν *συγκαταθέσεις*), μὲ τὶς ὁποῖες οἱ παραστάσεις μας γίνονται καταληπτὲς καὶ τίθενται ὑπὸ τὴν κρίση μας, εἶναι κατὰ βούληση καὶ γίνονται μὲ τὴν ἐλεύθερη προαίρεση τῶν ἀνθρώπων. (17) Ὅταν λοιπὸν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἢ ἀπὸ μιὰ κατακρήμνιση ἐκπέμπεται ἕνας τρομερὸς θόρυβος, ὅταν ξαφνικὰ φθάνει ἡ εἴδηση γιὰ ἕνα ὁποιοδήποτε κίνδυνο, ἢ ὅταν ἔχει συμβεῖ κάτι ἄλλο αὐτοῦ τοῦ εἴδους, τότε ἀναπόφευκτα καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ σοφοῦ θὰ μεταπέσει γιὰ μιὰ στιγμὴ σὲ ταραχή, θὰ ἀγχωθεῖ καὶ θὰ ὠχριάσει, αὐτὸ ὅμως ὄχι γιατὶ ἦταν προκατειλημμένος μὲ μιὰ γνώση γιὰ κάτι

(18) Mox tamen ille sapiens ibidem τὰς τοιαύτας φαντασίας, id est visa istaec animi sui terrifica, non adprobat, hoc est οὐ συγκατατίθεται οὐδὲ προσεπιδοξάζει sed abicit respuitque, nec ei metuendum esse in his quicquam videtur. (19) Atque hoc inter insipientis sapientisque animum differe dicunt, quod insipiens, qualia sibi esse primo animi sui pulsu visa sunt saeva et aspera, talia esse vero putat et eadem incepta, tamquam si iure metuenda sint, sua quoque adsensione adprobat καὶ προσεπιδοξάζει hoc enim verbo Stoici, cum super ista re disserunt, utuntur -, (20) sapiens autem, cum breviter et strictim colore atque vultu motus est, οὐ συγκατατίθεται, sed statum vigoremque sententiae suae retinet, quam de huiusmodi visis semper habuit ut de minime metuendis, sed fronte falsa et formidine inani terretantibus». (21) Haec Epictetum philosophum ex decretis Stoicorum sensisse atque dixisse in eo, quo dixi, libro legimus.

2. *ab arianoN*: *abriano* FOXΠ: *adriano* δ 6. *arbitraria* Carrio: -ri(a)e O^2Xδ: *arbitrariae* FO^1Π N 7. *noscitanda* Salmasius: -dae ω 10. *nescio cuius* ed. Gryph. 1539: *nescius* ω 11. est Gronov: ex δ: om. Fγ 13. praecepta F1γ: percepta F^2δ 14. *rationis* γ: *orationis* F δ 16. οὐδὲ προσεπιδ. post συγκατατίθεται (I 28) transpos. Kronenberg

2. ΟΙ ΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

118 Cicero, Academica pr. 57.144 sq.:

…quo enim spectat illud cum artificia tolli quereris a nobis nisi ut opifices concitentur; qui si undique omnes convenerint facile contra vos incitabuntur. Expromam primum illa invidiosa, quod eos omnes qui in contione stabunt exules servos insanos esse dicatis, deinde ad illa veniam, quae iam non ad multitudinem sed ad vosmet ipsos qui adestis pertinent, negat enim vos Zeno, negat Antiochus scire quicquam. «Quo modo?» inquies; «nos enim defendimus etiam insipientem multa conprendere». (145) At scire negatis quemquam rem ullam nisi sapientem. et hoc quidem Zeno gestu conficiebat. nam cum extensis digitis adversam manum ostenderat, «visum» inquiebat «huius modi est»; dein cum paulum digitos contraxerat, adsensus huius modi; tum cum plane con-

κακό, ἀλλὰ ἐξ αἰτίας ὁρισμένων ξαφνικῶν καὶ ἀπροσδόκητων διεγέρσεων, ποὺ προλαμβάνουν τὸ καθῆκον τοῦ νοῦ καὶ τῆς σκέψης. (18) Ὡστόσο σὲ λίγο ἀποποιεῖται ὁ σοφὸς τὴ συγκατάθεσή του σὲ «*τοιαύτας φαντασίας*» –δηλ. σ' ἐκεῖνες τὶς παραστάσεις ποὺ μεταθέτουν τὴν ψυχή του σὲ κατάσταση τρόμου– δὲν συναινεῖ, ποὺ σημαίνει «*οὐ συγκατατίθεται οὐδὲ προσεπιδοξάζει*»· μᾶλλον τὶς ἀπορρίπτει καὶ τὶς ἀπωθεῖ καὶ ἔχει τὴ γνώμη, ὅτι σ' αὐτὲς τὶς παραστάσεις δὲν ὑπάρχει τίποτε, ποὺ θὰ εἶχε νὰ φοβηθεῖ. (19) Καὶ σ' αὐτὸ διαφέρει, ὅπως λένε, ἡ ψυχὴ τοῦ μωροῦ καὶ τοῦ σοφοῦ, ὅτι δηλ. ὁ μωρὸς πιστεύει, ὅτι ὅλα εἶναι στὴν πραγματικότητα σκαιὰ καὶ ἀπαίσια, ὅπως τοῦ φάνηκαν μὲ τὸν πρῶτο συγκλονισμὸ τῆς ψυχῆς του, καὶ ὅτι τὶς ἀρχικές του παραστάσεις, πὼς δίκαια θὰ ἔπρεπε νὰ τὶς φοβᾶται, καὶ μὲ τὴ συγκατάθεσή του τὶς ἀποδέχεται καὶ προσκολλᾶται σ' αὐτὲς μὲ τὴ γνώμη του (*προσεπιδοξάζει*) –γιατὶ αὐτὴ τὴ λέξη χρησιμοποιοῦν οἱ Στωικοί, ὅταν συζητοῦν αὐτὸ τὸ θέμα– (20) ἐνῶ ὁ σοφός, μ' ὅλο ποὺ σύντομα καὶ φευγαλέα ἀλλάζει τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου καὶ τὴ φυσιογνωμία του, δὲν δίνει ὅμως τὴ συγκατάθεσή του, ἀλλὰ διατηρεῖ τὴ σταθερότητα καὶ τὴ δύναμη τοῦ δόγματός του, ποὺ εἶχε πάντα μπροστὰ σὲ τέτοιες παραστάσεις, ὅτι δηλ. δὲν πρέπει νὰ τὶς φοβόμαστε, ἀλλὰ ἐμπνέουν τρόμο ἁπλῶς μὲ τὶς ψευδεῖς των εἰκόνες καὶ μὲ τὸ μάταιο φόβητρό τους.» (21) Αὐτὸ λοιπὸν ἔχει σκεφθεῖ καὶ ἐκφράσει ὁ φιλόσοφος Ἐπίκτητος σύμφωνα μὲ τὶς βασικὲς θέσεις τῶν Στωικῶν, ποὺ διαβάσαμε στὸ βιβλίο, ποὺ ἀνέφερα.

2. ΟΙ ΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

118 Cicero, Acad. pr. 47.144 sq.:

…γιατὶ ἡ κατηγορία σου, ὅτι οἱ πρακτικὲς τέχνες καταργοῦνται ἀπὸ μᾶς, – σὲ τί ἄλλο ἀποβλέπει, παρὰ νὰ ἐξεγερθοῦν οἱ χειροτέχνες; Ἀλλὰ κι' ἂν συναθροισθοῦν ἀπ' ὅλες τὶς γωνιές, μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ τοὺς στρέψει ἐναντίον σας. Πρῶτα θὰ ἐκθέσω ἐκεῖνα τὰ ἀηδιαστικά, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ στέκουν στὴν ἐκκλησία, λένε, ὅτι εἶναι ἀσθενικοί, σκλάβοι, μωροί· καὶ μετὰ θὰ 'ρθῶ νὰ μιλήσω γι' αὐτό, ποὺ δὲν ἀφορᾶ τὸ πλῆθος ἀλλὰ ἐσᾶς ἀκριβῶς, ποὺ εἶστε παρόντες. Γιατί, ἂν γνωρίζετε κάτι, αὐτὸ τὸ ἀμφισβητεῖ τόσο ὁ Ζήνων ὅσο καὶ ὁ Ἀντίοχος. Θὰ πεῖς: «Πῶς; Ὑπερασπίζουμε ὡστόσο τὴν ἄποψη, ὅτι ἀκόμα καὶ ὁ μὴ-σοφὸς γνωρίζει πολλά.» (145) Ἀμφισβητεῖτε ὅμως, ὅτι ὁποιοσδήποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σοφὸ ἔχει γνώση γιὰ ὁτιδήποτε. Κι' αὐτὸ συνήθιζε ὁ Ζήνων νὰ τὸ δείχνει μὲ μιὰ χειρονομία. Γιατὶ πρότεινε τὸ χέρι του μὲ ἁπλωμένα τὰ δάκτυλα τῆς παλάμης καὶ ἔλεγε: «Τέτοια εἶναι ἡ παράσταση»· στὴ συνέχεια συνέκλειε λίγο τὰ δάκτυλα καὶ

presserat pugnumque fecerat, comprehensionem illam esse dicebat, qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, κατάληψιν imposuit; cum autem laevam manum admoverat et illum pugnum arte vehementerque compresserat, scientiam talem esse dicebat, cuius compotem nisi sapientem esse neminem. sed qui sapiens sit aut fuerit ne ipsi quidem solent dicere. ita tu nunc Catule lucee nescis, nec tu Hortensi in tua villa nos esse…

3. *contione* ed. Romana 1471: *contentione* A: *contemt.* B 10. *contraxerat* codd. dett., Victorius 1536: *constrinxerat* N: *conxerat* B

119 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 7.150-153:
Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀρκεσίλαον προηγουμένως μὲν οὐδὲν ὥρισαν κριτήριον, οἱ δὲ καὶ ὡρικέναι δοκοῦντες τοῦτο κατὰ ἀντιπαρεξαγωγὴν τὴν ὡς πρὸς τοὺς Στωικοὺς ἀπέδοσαν. (151) τρία γὰρ εἶναί φασιν ἐκεῖνοι τὰ συζυγοῦντα ἀλλήλοις, ἐπιστήμην καὶ δόξαν καὶ τὴν ἐν μεθορίῳ τούτων τεταγμένην κατάληψιν, ὧν ἐπιστήμην μὲν εἶναι τὴν ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν καὶ ἀμετάθετον ὑπὸ λόγου κατάληψιν, δόξαν δὲ τὴν ἀσθενῆ καὶ ψευδῆ συγκατάθεσιν, κατάληψιν δὲ τὴν μεταξὺ τούτων, ἥτις ἐστὶ καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσις· (152) καταληπτικὴ δὲ φαντασία κατὰ τούτους ἐτύγχανεν ἡ ἀληθὴς καὶ τοιαύτη οἵα οὐκ ἂν γένοιτο ψευδής. ὧν τὴν ⟨μὲν⟩ ἐπιστήμην ἐν μόνοις ὑφίστασθαι λέγουσι τοῖς σοφοῖς, τὴν δὲ δόξαν ἐν μόνοις τοῖς φαύλοις, τὴν δὲ κατάληψιν κοινὴν ἀμφοτέρων εἶναι καὶ ταύτην κριτήριον ἀληθείας καθεστάναι. (153) ταῦτα δὴ λεγόντων τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς ὁ Ἀρκεσίλαος ἀντικαθίστατο, δεικνὺς ὅτι οὐδέν ἐστι μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ δόξης κριτήριον ἡ κατάληψις. αὕτη γὰρ ἥν φασι κατάληψιν καὶ καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσιν, ἤτοι ἐν σοφῷ ἢ ἐν φαύλῳ γίνεται. ἀλλ' ἐάν τε ἐν σοφῷ γένηται ἐπιστήμη ἐστίν, ἐάν τε ἐν φαύλῳ, δόξα, καὶ οὐδὲν ἄλλο παρὰ ταῦτα ἢ μόνον ὄνομα μετείληπται.

2. οἱ δὲ τοῦτο] εἰ δὲ κ. ὡ. ἐδόκουν τι ἐς ⟨αὐτὸ⟩, τοῦτο κτλ. aut ὁ δὲ κ. ὡ ἐδόκουν ἐς τοῦτο, κτλ. propos. Heintz. fortasse recte. 9. <μὲν> add. V 15. καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσιν N: -κην -σίαν -σις LEς: -κῇ -σίᾳ -σιν Bekker

120 Cicero, Oratio pro L. Murena 29, 61:
Fuit enim quidam summo ingenio vir Zeno cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. huius sententiae sunt et praecepta eius modi… sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam mutare numquam.

ἔλεγε: «τέτοια εἶναι ἡ συγκατάθεση»· ὅταν ὕστερα τὰ συνέσφιγγε καὶ ἔκανε μιὰ πυγμή, ἔλεγε, αὐτὴ εἶναι ἡ κατάληψη (comprehensio), ἀπὸ τὴν ἀναπαράσταση παίρνοντας καὶ τὸ ὄνομα *κατάληψις* τοῦ πράγματος, ποὺ δὲν ὑπῆρχε πρίν· τέλος ἐλάμβανε ἐπὶ πλέον τὸ ἀριστερὸ χέρι, περιέσφιγγε μ' αὐτὸ τὴν πυγμὴ στενὰ καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἐξηγοῦσε, ὅτι τέτοιου εἴδους εἶναι ἡ γνώση (ἐπιστήμη), τὴν ὁποία κανένας ἄλλος παρὰ ὁ σοφὸς διέθετε. Ἀλλὰ ποιὸς εἶναι ἢ ὑπῆρξε σοφός, αὐτὸ δὲν τὸ ἔλεγαν κατὰ κανόνα οὔτε καὶ οἱ ἴδιοι. Ἔτσι, Κάτουλε, δὲν ἔχεις καμιὰ γνώση, ὅτι εἶναι προχωρημένη μέρα, οὔτε ἐσύ, Ὀρτένσιε, δὲν ἔχεις γνώση, ὅτι βρισκόμαστε στὸ ἐξοχικό σου…

119 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 7.150-153:
Οἱ ἄνθρωποι τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀρκεσίλαου ἀπὸ δικῆς τους πλευρᾶς δὲν ὅρισαν κανένα κριτήριο τῆς ἀλήθειας· ἐκεῖ δὲ ποὺ φαίνεται ὅτι ἔχουν ὁρίσει, τὸ κάνουν σὲ ἀντιπερισπασμὸ πρὸς τοὺς Στωικούς. (151) Γιατὶ αὐτοὶ λένε, ὅτι τρία εἶναι (τὰ κριτήρια), τὰ ὁποῖα βρίσκονται σὲ συζυγία: ἡ γνώση καὶ ἡ γνώμη καὶ ἡ ταγμένη στὴ μεθόριό τους κατάληψη· ἀπ' αὐτὰ ἡ μὲν γνώση (ἐπιστήμη) εἶναι ἀσφαλὴς καὶ βέβαιη καὶ ἀμετάβλητη κατάληψη, ποὺ γίνεται διὰ τοῦ λόγου, ἡ γνώμη ὅμως εἶναι ἀσθενὴς καὶ ψευδὴς συγκατάθεση, ἡ δὲ κατάληψη βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτά, δηλ. εἶναι ἡ συγκατάθεση πρὸς μιὰ καταληπτικὴ παράσταση. (152) Καταληπτικὴ παράσταση, σύμφωνα μ' αὐτούς, εἶναι ἡ ἀληθινὴ (παράσταση) καὶ τέτοια σὲ ποιότητα, ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ποιοτικὰ ἡ ψευδής. Ἀπ' αὐτὲς τὶς τρεῖς, λένε, ὅτι ἡ γνώση (ἐπιστήμη) ὑφίσταται μόνο στοὺς σοφούς, ἡ γνώμη ὅμως μόνο στοὺς φαύλους (τοὺς ἀνόητους), ἡ δὲ κατάληψη εἶναι κοινὴ καὶ στοὺς δυὸ καὶ σ' αὐτὴ συνίσταται τὸ κριτήριο τῆς ἀλήθειας. (153) Ἐνῶ λοιπὸν αὐτὰ ἔλεγαν οἱ Στωικοί, ὁ Ἀρκεσίλαος ἀντετίθετο δείχνοντας, ὅτι ἡ κατάληψη δὲν εἶναι κριτήριο ἀνάμεσα στὴ γνώση καὶ στὴ γνώμη. Γιατὶ αὐτή, ποὺ τὴν ὀνομάζουν κατάληψη καὶ συγκατάθεση στὴν καταληπτικὴ παράσταση, ἐμφανίζεται ἢ σ' ἕνα σοφὸ ἢ σ' ἕνα φαῦλο, εἶναι γνώμη καὶ δὲν ὑπάρχει συμμετοχὴ σὲ κάτι ἄλλο ἀπ' αὐτὰ τὰ δυὸ παρὰ μόνο σ' ἕνα ὄνομα.

120 Cicero, Oratio pro L. Murena 29, 61:
Ὑπῆρχε λοιπὸν ἕνας πολὺ εὐφυὴς ἄνδρας, ὁ Ζήνων, τοῦ ὁποίου οἱ ζηλωτὲς τῶν εὑρημάτων ὀνομάζονται Στωικοί. Τὰ δόγματα καὶ οἱ βασικές του προτάσεις εἶναι τέτοιου εἴδους:. ὁ σοφὸς δὲν σχηματίζει γνῶμες, δὲν μετανιώνε γιὰ τίποτε, δὲν ἐξαπατᾶται ἀπὸ τίποτε, δὲν ἀλλάζει ποτὲ τὴν ἀντίληψή του.

121 Diogenes Laertius 7.121:
Ἔτι τε μὴ δοξάσειν τὸν σοφόν, τουτέστι ψεύδει μὴ συγκαταθήσεσθαι μηδενί.

122 Augustinus, Contra Academicos 2.5, 11:
Et cum ab eodem Zenone accepissent (sc. Academici) nihil esse turpius quam opinari, confecerunt callidissime, ut, si nihil percipi posset et esset opinario turpissima, nihil umquam sapiens approbaret.

123 Lactantius, Institutiones divinae 3.4, 1 sq.:
Recte igitur Zenon ac Stoici opinationem repudiarunt. opinari enim te scire quod nescias non est sapientis, sed temerarii potius ac stulti. ergo si neque sciri quicquam potest, ut Socrates docuit, neque opinari oportet, ut Zenon, tota philosophia sublata est.

3. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΤΕΧΝΗ

124 Sextus Empiricus, Phrrhoniae Hypotyposes 3.241:
Οἷον γοῦν τέχνην εἶναί φασι σύστημα ἐκ καταλήψεων, κατάληψιν δὲ καταληπτικῇ φαντασίᾳ συγκατάθεσιν.

1. ἐκ καταλήψεων Bekker: ἐγκαταλ. G: om. T

125 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 11.182:
Τέχνη γάρ ἐστι σύστημα ἐκ καταλήψεων, καὶ κατάληψίς ἐστι καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσις.

126 Sextus Empiricus, Pyrrhoniae Hypotyposes 3.188:
Πάλιν οἱ Στωικοὶ περὶ ψυχὴν ἀγαθά φασιν εἶναι τέχνας τινάς, τὰς ἀρετάς· τέχνην δὲ εἶναί φασι σύστημα ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένων, τὰς δὲ καταλήψεις γίγνεσθαι περὶ τὸ ἡγεμονικόν. πῶς οὖν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ, πνεύματι κατ' αὐτοὺς ὑπάρχοντι, ἐναπόθεσις γίνεται καταλήψεων καὶ ἀθροισμὸς τοσούτων ὡς γενέσθαι τέχνην, οὐχ οἷόν τε ἐννοῆσαι, τῆς ἐπιγινομένης τυπώσεως ἀεὶ τὴν πρὸ αὐτῆς ἀπαλειφούσης, ἐπεὶ

121 Διογένης Λαέρτιος 7.121:
Περαιτέρω ὁ σοφὸς δὲν θά ’χει γνῶμες, δηλ. δὲν θὰ δώσει τὴ συγκατάθεσή του σὲ κανένα ψεῦδος.

122 Augustinus, Contra Academicos 2.5, 11:
Καὶ ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τὸν ἴδιο (οἱ ’Ακαδημαϊκοὶ) δέχθηκαν, ὅτι τίποτε δὲν εἶναι πιὸ ἐπονείδιστο ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχει κανεὶς γνῶμες, τὸν ἀκολουθοῦσαν μὲ λεπτότατη σοφιστεία, ὅτι, ἂν τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ γίνει καταληπτὸ καὶ ὁ σχηματισμὸς μιᾶς γνώμης εἶναι ὁ πλέον ἐπονείδιστος, τίποτε δὲν ἐγκρίνει ὁ σοφός.

123 Lactantius, Institutiones divinae 3.4, 1 sq.:
Μὲ τὸ δίκιο τους λοιπὸν ἀπορρίπτουν ὁ Ζήνων καὶ οἱ Στωικοὶ τὴ γνώμη. Γιατί, τὸ νὰ σχηματίσει κανεὶς τὴ γνώμη, ὅτι αὐτὸ ποὺ δὲν γνωρίζει κανείς, ὡστόσο τὸ γνωρίζει, δὲν εἶναι ἴδιον τοῦ σοφοῦ, ἀλλὰ τοῦ μωροῦ καὶ τοῦ ἀνόητου. ”Αν λοιπὸν κανεὶς οὔτε νὰ γνωρίσει μπορεῖ, ὅπως δίδασκε ὁ Σωκράτης, οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ ἔχει γνῶμες, ὅπως ἐξηγοῦσε ὁ Ζήνων, τότε αἴρεται ἡ ὅλη φιλοσοφία.

3. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΤΕΧΝΗ

124 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 3.241:
῞Οπως λένε ὅτι ἡ τέχνη (ἐπιστήμη) εἶναι ἕνα σύστημα ἀπὸ γνώσεις (καταλήψεις), ἔτσι καὶ ἡ κατάληψη εἶναι ἡ συγκατάθεση στὴν καταληπτικὴ παράσταση.

125 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 11.182:
Ἡ τέχνη (ἐπιστήμη) εἶναι σύστημα ἀπὸ γνώσεις (καταλήψεις) καὶ ἡ κατάληψη εἶναι ἡ συγκατάθεση σὲ μιὰ καταληπτικὴ παράσταση.

126 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 3.188:
Πάλι οἱ Στωικοὶ λένε, ὅτι μερικὲς τέχνες (ἐπιστῆμες) στὴν περιοχὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἀγαθά, δηλ. οἱ ἀρετές· μιὰ τέχνη ὅμως εἶναι, ὅπως λένε, ἕνα σύστημα ἀπὸ γνώσεις (καταλήψεις), ποὺ ἔχουν συγγυμνασθεῖ, οἱ δὲ καταλήψεις γεννιοῦνται στὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο. Πῶς λοιπὸν στὸ ἡγεμονικὸ ὄργανο, ποὺ συμφωνα μ’ αὐτοὺς εἶναι πνεῦμα (πνοή), ἐναποτίθενται οἱ καταλήψεις καὶ γίνεται ἡ συνάθροισή τους, ὥστε νὰ προκύψει μιὰ τέχνη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἐννοήσει κανείς, ἀφοῦ ἡ ἐντύπωση, ποὺ ἀκο-

χυτόν τέ ἐστι τὸ πνεῦμα καὶ ἐξ ὅλου κινεῖσθαι λέγεται καθ' ἑκάστην τύπωσιν.

1. τινάς, τὰς ἀρετὰς G: αἱρετὰς T (artes eligibiles)

126α [Hero Alex.], Definitiones 137, 4, Vol. 4, p. 156/158 Heiberg:
ἔστιν ὑπόμνημα εἰς Πολιτείαν Πλάτωνος, ἐν ᾧ ἔστι ταῦτα· Ὡρίσατο ὁ Πλάτων τὴν γεωμετρίαν ἐν τῷ Μένωνι οὕτως· δόξαν ὀρθὴν δεθεῖσαν αἰτίας λογισμῷ· Ἀριστοτέλης δ' ὑπόληψιν μετὰ ἀποδείξεως, Ζήνων δὲ ἕξιν πρὸς δεῖξιν φαντασιῶν ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. Ἀρχιμήδης Συρακούσιος Δωρίδι φωνῇ, Εὐκλείδης, Ἀπολλώνιος, Εὔδοξος.

127 Diogenes Laertius 7.177:
Τούτου (sc. τοῦ Κλεάνθους), καθάπερ προειρήκαμεν, ἤκουσε μετὰ Ζήνωνα καὶ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός, ὃς προκοπὴν ἱκανὴν περιποιησάμενος λόγων εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπῆει πρὸς Πτολεμαῖον τὸν Φιλοπάτορα. λόγου δέ ποτε γενομένου περὶ τοῦ δοξάσειν τὸν σοφὸν καὶ τοῦ Σφαίρου εἰπόντος ὡς οὐ δοξάσει, βουλόμενος ὁ βασιλεὺς ἐλέγξαι αὐτόν, κηρίνας ῥόας ἐκέλευσε παρατεθῆναι· τοῦ δὲ Σφαίρου ἀπατηθέντος ἀνεβόησεν ὁ βασιλεὺς ψευδεῖ συγκατατεθεῖσθαι αὐτὸν φαντασίᾳ. πρὸς ὃν ὁ Σφαῖρος εὐστόχως ἀπεκρίνατο, εἰπὼν οὕτως συγκατατεθεῖσθαι, οὐχ ὅτι ῥόαι εἰσίν, ἀλλ' ὅτι εὔλογόν ἐστι ῥόας αὐτὰς εἶναι· διαφέρειν δὲ τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν τοῦ εὐλόγου.

128 Olympiodorus, Scholia in Platonis Gorgiam 12.1, p. 69 sq.:
Ζήνων δέ φησιν ὅτι «τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ». πίπτει τοίνυν καὶ ὑπὸ τοῦτον τὸν ὁρισμὸν ἡ ρητορική.

1-2. συγγεγυμνασμένων v. Arnim, Mansgfeld (Greek Roman and Byzantine Studies 24, 1983, p. 57), Hülser: -νον cod., Westerink

129 Scholia in Dionysii Thracis p. 118, 13-16:
Τῆς μὲν ⟨γὰρ γραμματικῆς⟩ γένος ἐστὶν ἡ καθόλου τέχνη, τῆς δὲ τέχνης ἡ ἕξις, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ Ζήνων, λέγων «τέχνη ἐστὶν ἕξις ὁδῷ ποιητική», τουτέστι δι' ὁδοῦ καὶ μεθόδου ποιοῦσά τι.

1. ⟨γὰρ γραμματικῆς⟩ add. Hilgard 2. ὁδῷ ποιητικὴ Festa (I frammenti degli Stoici antichi, Vol. II, Bari 1935. p. 110) Kassel (Der Text der aristotelischen Rhetorik, Berlin/New York 1971 p. 117 sq.), Hülser, cf. Mansfeld (Greek Roman and Byzantine Studies 24, 1983, p. 62): ὁδοποιητικὴ codd., Hilgard

λουθεῖ, ἀπαλείφει πάντα τὴν προηγούμενη· γιατὶ τὸ πνεῦμα (ὅπως λένε) διαχέεται καὶ κινεῖται στὸ σύνολό του σὲ κάθε ἐντύπωση.

126α Ἥρων Ἀλεξανδρεύς, Definitiones (ὅροι τῶν… ὀνομάτων) 137, 4, Vol. 4, p. 156/158 Heiberg:
(Τοῦ Ταύρου τοῦ Σιδόνιου) ὑπάρχει ἕνα σχόλιο στὴν Πολιτεία τοὔ Πλάτωνος, στὸ ὁποῖο διαβάζουμε· ὁ Πλάτων ὅρισε τὴ γεωμετρία στὸν Μένωνα ὡς μιὰ ὀρθὴ γνώμη, ποὺ δένεται μὲ τὸν λογισμὸ τῆς αἰτίας· ὁ Ἀριστοτέλης ἀντίθετα ὡς ἀντίληψη μὲ ἀπόδειξη, ὁ δὲ Ζήνων ὡς μιὰ ἕξη, ποὺ δείχνει τὶς παραστάσεις ἀκλόνητες ἀπὸ τὸν λόγο. Ὁ Ἀρχιμήδης ὁ Συρακόσιος μὲ δωρικὴ φωνή, ὁ Εὐκλείδης, ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ Εὔδοξος.

127 Διογένης Λαέρτιος 7.177:
Αὐτὸν (τὸν Κλεάνθη) ἄκουσε, ὅπως ἔχουμε πεῖ πρίν, μετὰ τὸν Ζήνωνα καὶ ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ πρόκοψε ἀρκετὰ στὶς σπουδές του, ταξίδεψε στὴν Ἀλεξάνδρεια πρὸς τὸν Πτολεμαῖο τὸν Φιλοπάτορα. Κι’ ὅταν ἔγινε λόγος, ἂν ὁ σοφὸς ἔχει γνῶμες κι’ ὁ Σφαῖρος ἰσχυρίστηκε, ὅτι δὲν ἔχει, θέλοντας ὁ βασιλιὰς νὰ τὸν ἀντικρούσει διάταξε νὰ τοῦ παραθέσουν κέρινα ρόδια· κι’ ἐπειδὴ ὁ Σφαῖρος ἐξαπατήθηκε, ὁ βασιλιὰς φώναξε θριαμβευτικά, ὅτι αὐτὸς συγκατατέθηκε σὲ μιὰ ψευδὴ παράσταση. Σ’ αὐτὸ εὔστοχα ὁ Σφαῖρος ἀπάντησε, λέγοντας ὅτι δὲν συγκατατέθηκε, γιατὶ ἦταν ρόδια, ἀλλὰ γιατὶ ἦταν πιθανὸ νὰ εἶναι ρόδια· καὶ διαφέρει ἡ καταληπτικὴ παράσταση ἀπὸ τὸ πιθανό.

128 Ὀλυμπιόδωρος, Σχόλια εἰς Γοργίαν 12.1, p. 69 sq.:
…Ὁ Ζήνων ὅμως λέει, ὅτι ἡ τέχνη (ἐπιστήμη) εἶναι σύστημα ἀπὸ γνώσεις (καταλήψεις), ποὺ τὶς γυμνάζουμε ἀπὸ κοινοῦ πρὸς κάποιο σκοπὸ εὔχρηστο στὴν καθημερινή μας ζωή. Ἐμπίπτει λοιπὸν κάτω ἀπ’ αὐτὸν τὸν ὁρισμὸ καὶ ἡ ρητορική.

129 Σχόλια εἰς Διονύσιον τὸν Θράκα, p. 118, 13-16:
Τὸ γένος τῆς γραμματικῆς εἶναι γενικὰ ἡ τέχνη (ἐπιστήμη), τῆς δὲ τέχνης εἶναι ἡ ἕξη, ὅπως τὸ δηλώνει ὁ Ζήνων, λέγοντας «ἡ τέχνη εἶναι ἕξη ποὺ δημιουργεῖ σύμφωνα μὲ μιὰν ὁδό», δηλ. μὲ μιὰν ὁδὸ καὶ μιὰ μέθοδο φέρνει κάτι στὸ φῶς.

129α Diogenes Laertius 7.32:
Ἔνιοι μέντοι, ἐξ ὧν εἰσιν οἱ περὶ Κάσσιον τὸν σκεπτικόν, ἐν πολλοῖς κατηγοροῦντες τοῦ Ζήνωνος, πρῶτον μὲν τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν ἄχρηστον ἀποφαίνειν λέγουσιν ἐν ἀρχῇ τῆς Πολιτείας.

3. ἀποφ. λέγουσιν Reiske, Long: ἀποφ. λέγοντα codd.: ἀπέφαινον λέγ. Apelt: ἀποφαίνοντα λέγειν Gigante

4. ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

130 Diogenes Laertius 7.156, 157:
Δοκεῖ δ' αὐτοῖς τὴν μὲν φύσιν εἶναι πῦρ τεχνικόν, ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν, ὅπερ ἐστὶ πνεῦμα πυροειδὲς καὶ τεχνοειδές· τὴν δὲ ψυχὴν αἰσθητικὴν ⟨φύσιν⟩. ταύτην δ' εἶναι τὸ συμφυὲς ἡμῖν πνεῦμα· διὸ καὶ σῶμα εἶναι καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἐπιμένειν· φθαρτὴν δ' ὑπάρχειν τὴν δὲ τῶν ὅλων
5 *ἄφθαρτον, ἧς μέρη εἶναι τὰς ἐν τοῖς ζῴοις. (157) Ζήνων δ' ὁ Κιτιεὺς καὶ Ἀντίπατρος ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς καὶ Ποσειδώνιος πνεῦμα ἔνθερμον εἶναι τὴν ψυχήν· τούτῳ γὰρ ἡμᾶς εἶναι ἔμπνους καὶ ὑπὸ τούτου κινεῖσθαι. Κλεάνθης μὲν οὖν πάσας ἐπιδιαμένειν μέχρι ⟨τῆς⟩ ἐκπυρώσεως, Χρύσιππος δὲ τὰς τῶν σοφῶν μόνων.*

3. ⟨φύσιν⟩ add. v. Arnim 8. ἐπιδιαμ. dgt: ἐπιδιαμ. τὰς BFP 8. ⟨τῆς⟩ add. Meibom

131 Eusebius, Praeparatio evangelica 15.20, 1 (PG. 21 col. 1349):
Τὸ δὲ σπέρμα φησὶν ὁ Ζήνων εἶναι, ὃ μεθίησιν ἄνθρωπος πνεῦμα μεθ' ὑγροῦ, ψυχῆς μέρος καὶ ἀπόσπασμα, καὶ τοῦ σπέρματος τοῦ τῶν προγόνων κέρασμα καὶ μίγμα τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν συνεληλυθός. Ἔχον γὰρ τοὺς λόγους τῷ ὅλῳ τοὺς αὐτοὺς τοῦτο, ὅταν ἀφεθῇ εἰς τὴν μήτραν
5 *συλληφθὲν ὑπ' ἄλλου πνεύματος, μέρος ψυχῆς τῆς τοῦ θήλεος, καὶ συμφυὲς γενόμενον κρυφθέν τε φύει κινούμενον καὶ ἀναρριπιζόμενον ὑπ' ἐκείνου, προσλαμβάνον ἀεὶ τὸ ὑγρὸν καὶ αὐξόμενον ἐξ ἑαυτοῦ.*

7. ἀεὶ τὸ ὑγρόν: Diels, ἀεὶ εἰς τὸ ὑγρόν: cod.]

131a Eusebius, Praeparatio evangelica 15.20, 2-3 = Arius Didymus, Fragm. phys. 39, p. 470 sq. Diels:
Περὶ δὲ ψυχῆς Κλεάνθης μὲν τὰ Ζήνωνος δόγματα παρατιθέμενος πρὸς σύγκρισιν τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους φυσικούς φησιν ὅτι Ζήνων τὴν ψυχὴν λέγει αἰσθητικὴν ἀναθυμίασιν, καθάπερ Ἡράκλειτος. βουλόμενος γὰρ ἐμφανίσαι ὅτι αἱ ψυχαὶ ἀναθυμιώμεναι νοεραὶ ἀεὶ γίνονται, εἴκασεν αὐ-

129α Διογένης Λαέρτιος 7.32:
Μερικοὶ ὡστόσο, ἀνάμεσά τους ὁ Κάσσιος ὁ Σκεπτικὸς καὶ οἱ ἄνθρωποί του, κατηγοροῦν σὲ πολλὰ σημεῖα τὸν Ζήνωνα καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου του τῆς Πολιτείας ἐκφέρει τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ ἐγκύκλιος παιδεία εἶναι ἄχρηστη.

4. ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

130 Διογένης Λαέρτιος 7.156, 157:
Ἔχουν τὴν ἄποψη (οἱ Στωικοὶ) ὅτι ἡ φύση εἶναι φωτιά, ποὺ δρᾶ μὲ τέχνη, προχωρώντας μὲ μέθοδο στὴ γέννηση· εἶναι μιὰ τεχνίτρα, πυρόμορφη πνοὴ (πνεῦμα)· ἡ ψυχὴ ὅμως εἶναι (φύση) ἱκανὴ νὰ αἰσθάνεται. Κι᾽ αὐτὴ εἶναι τὸ ἔμφυτο σὲ μᾶς πνευμα (πνοή)· γι᾽ αὐτὸ εἶναι καὶ σῶμα καὶ παραμένει μετὰ τὸν θάνατο· ἐξ ἄλλου εἶναι φθαρτή, ἐνῶ ἡ ψυχὴ τῶν ὅλων, τῆς ὁποίας μέρη εἶναι οἱ ψυχὲς στὰ ζῶα, εἶναι ἄφθαρτη. (157). Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς καὶ ὁ Ἀντίπατρος στὰ βιβλία «Περὶ Ψυχῆς» καὶ ὁ Ποσειδώνιος λένε, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἔνθερμη πνοὴ (πνεῦμα)· γιατὶ μ᾽ αὐτὴ ἀνασαίνουμε ζώντας καὶ χάρη σ᾽ αὐτὴ κινούμαστε. Ὁ Κλεάνθης διδάσκει σχετικά, ὅτι ὅλες οἱ ψυχὲς παραμένουν μέχρι τὴν ἐκπύρωση, ὁ Χρύσιππος ὅμως ἐξηγεῖ ὅτι μόνο οἱ ψυχὲς τῶν σοφῶν παραμένουν.

131 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15.20, 1 (PG. 21 col. 1349):
Ὁ Ζήνων λέει, ὅτι τὸ σπέρμα εἶναι τὸ πνεῦμα (ἡ πνοὴ) ποὺ ἀφήνει ὁ ἄνθρωπος μαζὶ μὲ ὑγρό, μέρος καὶ ἀπόσπασμα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σπέρματος τῶν προγόνων, κράμα καὶ μίγμα ποὺ συστάθηκε ἀπὸ τὰ μέρη τῆς ψυχῆς. Γιατὶ ἔχοντας τὶς ἴδιες ἀναλογίες μὲ τὸ ὅλο τοῦτο, ὅταν ἀφεθεῖ μέσα στὴ μήτρα, ἀφοῦ συλληφθεῖ ἀπὸ ἕνα ἄλλο πνεῦμα (πνοή), ποὺ εἶναι μέρος τῆς ψυχῆς τῆς γυναίκας καί, ἀφοῦ συμφυεῖ μαζί του καὶ κρυβεῖ, φυτρώνει κινούμενο κι᾽ ἀναζωπυρωνόμενο ἀπὸ ἐκεῖνο, προσλαμβάνοντας διαρκῶς ὑγρὸ καὶ αὐξάνοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτό του.

131α Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15.20, 2-3 = Arius Didymus, Fragm. phys. 39, p. 470 sq. Diels:
Ὅπου ὁ Κλεάνθης παραθέτοντας τὶς διδασκαλίες τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν ψυχὴ σὲ σύγκριση πρὸς τοὺς ἄλλους φυσικοὺς φιλοσόφους, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μιὰ ἀναθυμίαση προικισμένη μὲ αἴσθηση, ὅπως λέει ὁ Ἡράκλειτος. Γιατὶ θέλοντας νὰ ἀποσαφηνίσει, ὅτι οἱ ψυχὲς καθὼς ἀνα-

τὰς τοῖς ποταμοῖς, λέγων οὕτως· «Ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ· καὶ ψυχαὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται.» (3) ἀναθυμίασιν μὲν οὖν ὁμοίως τῷ Ἡρακλείτῳ τὴν ψυχὴν ἀποφαίνει Ζήνων, αἰσθητικὴν δὲ αὐτὴν εἶναι διὰ τοῦτο λέγει ὅτι τυποῦσθαί τε δύναται τὸ μέρος τὸ ἡγούμενον αὐτῆς ἀπὸ τῶν ὄντων καὶ ὑπαρχόντων διὰ τῶν αἰσθητηρίων καὶ παραδέχεσθαι τὰς τυπώσεις. ταῦτα γὰρ ἴδια ψυχῆς ἐστι.

3. αἰσθητικὴν Wellmann ap. Diels: αἴσθησιν ἢ codd. 8 τε Diels: γε codd. 9. τὸ μέρος Vigerus in marg: τὸ μέγεθος τὸ μέρος codd.

131β Eusebius, Praeparatio evangelica 15.21.3 (PG. 21 col. 1352):
Ζήνωνι μὲν γὰρ καὶ Κλεάνθει νεμεσήσειέ τις ἂν δικαίως, οὕτω σφόδρα ὑβριστικῶς περὶ αὐτῆς [τῆς ψυχῆς] διαλεχθεῖσι καὶ ταὐτὸν ἄμφω τοῦ στερεοῦ σώματος εἶναι τὴν ψυχὴν ἀναθυμίασιν φήσασι.

3 αἵματος coni. Stein Psychol. d. Stoa I p. 107; sed de sanguine non dixisset: τοῦ στερεοῦ v. Arnim

132 Galenus, De placitis Hippocratis 2.8 (Kühn vol. 5. p. 283):
εἰ δέ γε ἔποιτο [Διογένης ὁ Βαβυλώνιος] Κλεάνθει καὶ Χρυσίππῳ καὶ Ζήνωνι, τρέφεσθαι μὲν ἐξ αἵματος φήσας τὴν ψυχήν, οὐσίαν δ' αὐτῆς ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα, πῶς ἔτι ταὐτὸν ἔσται τὸ τρέφον τε καὶ κινοῦν, εἴπερ τρέφει μὲν τὸ αἷμα, κινεῖ δὲ τὸ πνεῦμα;

132α Rufus Ephesius, de part hom. p. 44 ed. Clinch:
Θερμασίαν δὲ καὶ πνεῦμα Ζήνων τὸ αὐτὸ εἶναί φησιν.

133 Tertullianus, De anima 5.1-6:
Accerserit Eubulum aliquem et Critolaum et Xenocraten et isto in loco amicum Platonis Aristotelen. Fortassean exstruentur magis ad auferendam animae corpulentiam, si non alios e contrario inspexerint, et quidem plures, corpus animae vindicantes. (2) Nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt,. sed etiam Stoicos allego, qui spiritum praedicantes animam paene nobiscum, qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt. (3) Denique Zeno consitum spiritum definiens animam hoc modo instruit.

σαίνουν ἀναθυμιάσεις γίνονται νοήμονες, τὶς παρομοίασε μὲ ποταμούς, λέγοντας τὰ ἀκόλουθα: «Σ' αὐτούς, ποὺ μπαίνουν στὰ ἴδια ποτάμια ἄλλα κι' ἄλλα νερὰ συρρέουν· καὶ οἱ ψυχὲς παίρνουν τὶς ἀναθυμιάσεις των ἀπὸ τὰ ὑγρά.» (3) Ἀναθυμίαση λοιπόν, ὅμοια μὲ τὸν Ἡράκλειτο, χαρακτηρίζει τὴν ψυχὴ ὁ Ζήνων, καὶ λέει ὅτι ἔχει τὴ δύναμη νὰ αἰσθάνεται γι' αὐτὸ τὸν λόγο, διότι τὸ ἡγεμονικὸ (κεντρικό) της μέρος δύναται νὰ ἐντυπώνεται ἀπ' ὅσα εἶναι καὶ ὑπάρχουν διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ νὰ ἀποδέχεται τὶς ἐντυπώσεις αὐτές. Διότι αὐτὰ εἶναι ἰδιαιτερότητες τῆς ψυχῆς.

131β Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15. 21. 3:
Μὲ τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθη θὰ μποροῦσε νὰ ἀγανακτήσει κανεὶς δικαίως, γιατὶ διαλέχθηκαν μὲ τόση πολλὴν αὐθάδεια γι' αὐτὴν (τὴν ψυχὴ) καὶ ἔλεγαν καὶ οἱ δυό, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἐξάτμιση τοῦ στερεοῦ σώματος.

132 Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 2.8:
Ἂν δὲν ἀκολουθοῦσε (ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος) τὸν Κλεάνθη καὶ τὸν Χρύσιππο καὶ τὸν Ζήνωνα, ποὺ εἶπαν ὅτι ἡ ψυχὴ τρέφεται ἀπὸ τὸ αἷμα καὶ ἡ οὐσία της εἶναι ἡ πνοή, πῶς θὰ εἶναι τὸ ἴδιο αὐτὸ ποὺ τρέφει καὶ αὐτὸ ποὺ κινεῖ, ἂν βέβαια τρέφει μὲν τὸ αἷμα, κινεῖ ὅμως ἡ πνοή;

132α Ροῦφος Ἐφέσιος, Περὶ ὀνομασίας τῶν ἀνθρώπου μορίων 44:
Ἡ θερμότητα καὶ ἡ πνοὴ ὁ Ζήνων λέει ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο.

133 Tertullianus, De anima 5.1-6:
Αὐτὸς (ἐνν. ὁ Πλάτων) θὰ μποροῦσε νὰ καλέσει σὲ βοήθεια τὸν Εὔβουλο, τὸν Κριτόλαο καὶ τὸν Ξενοκράτη καὶ μάλιστα τὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι φίλος τοῦ Πλάτωνος. Θὰ ἐξεγείρονταν ὅλοι μαζὶ πρὸ πάντων, γιὰ νὰ παραμερίσουν τὴ σωματικότητα τῆς ψυχῆς, ἂν αὐτοὶ δὲν παρατηροῦσαν τοὺς ἄλλους στὴν ἀντίθετη πλευρά, ποὺ εἶναι σίγουρα πολυπληθέστεροι καὶ ὑπερασπίζονται τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς. (2) Δὲν ὀνομάζω ἐκείνους μόνο, ποὺ θέλουν νὰ γνωρίζουν, ὅτι ἡ ψυχὴ σχηματίζεται ἀπὸ φανερὰ σώματα…, ἀλλὰ ἀναφέρω καὶ τοὺς Στωικούς, ποὺ δηλώνουν τὴν ψυχὴ ὡς ἕνα πνεῦμα (spiritus) –σχεδὸν ὅπως ἐμεῖς, στοὺς ὁποίους ἡ πνοὴ (flatus) καὶ τὸ πνεῦμα (spiritus) βρίσκονται σὲ στενὴ συγγένεια– καὶ ποὺ παρ' ὅλα αὐτὰ εὔκολα μποροῦν νὰ πείσουν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα. (3) Τέλος ὁ Ζήνων ὅριζε τὴν ψυχὴ ὡς τὴν ἔμφυτη μέσα μας πνοὴ καὶ ἔφερνε τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα: «Αὐτό, ἔλεγε, ποὺ μὲ

«Quo» inquit, «digresso animal emoritur, corpus est; consito autem spiritu digresso animal emoritur, ergo consitus spiritus corpus est; ergo corpus est anima.» (4) Vult et Cleanthes non solum corporis lineamentis, sed et animae notis similitudinem parentibus in filiis respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et adfectuum, corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam, itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. (5) Item corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare; porro et animam compati corpori, cui laeso ictibus vulneribus ulceribus condolescit, et corpus animae, cui afflictae cura angore amore coaegrescit per detrimentum socii vigoris, cuius pudorem et pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus ex corporalium passionum communione. (6) Sed et Chrysippus manum ei porrigit constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis (unde et Lucretius (I 305): tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res), derelicto autem corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, quae nisi corporalis corpus non derelinquet.

9. *corpus*] anima Gomperz-item 1. 12 priore loco 9. post est[1] inser: ⟨*consitus autem spiritus anima est*:⟩ Ursinus «cons. au. sp. corpus est;» Gomperz 11. *filiis*: Iunius: *filios* B Gel. | 17. *coagrescit* Latinius: *cohaerescit*: B Gel *socii* Gel.: *societ* B: *scilicet* Ursinus: *saucii* Hartel 18. *communione*] *communicatione* v. Arnim

133α Scholia in Platonis Alcibiadem I, p. 121 E:
[δὶς ἑπτὰ ἐτῶν] τότε γὰρ ὁ τέλειος ἐν ἡμῖν ἀποφαίνεται λόγος, ὡς Ἀριστοτέλης καὶ Ζήνων καὶ Ἀλκμαίων ὁ Πυθαγόρειός φασιν.

134 Nemesius, De natura hominis 2, p. 76-81:
Ἐπειδὴ δὲ καὶ Κλεάνθους τοῦ Στωικοῦ καὶ Χρυσίππου φέρονται λόγοι τινὲς οὐκ εὐκαταφρόνητοι, ἐκθετέον καὶ τούτων τὰς λύσεις, ὡς ἔλυσαν οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, ὁ Κλεάνθης τοιόνδε πλέκει συλλογισμόν. «οὐ μόνον», φησίν, «ὅμοιοι τοῖς γονεῦσι γινόμεθα κατὰ τὸ σῶμα, ἀλλὰ (77) καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν τοῖς πάθεσι, τοῖς ἤθεσι, ταῖς διαθέσεσι· σώματος δὲ τὸ ὅμοιον καὶ τὸ ἀνόμοιον, οὐχὶ δὲ ἀσωμάτου· σῶμα ἄρα ἡ ψυχή.» ἀλλά… (78) ἔτι φησίν· «οὐδὲν ἀσώματος συμπάσχει σώματι οὐδὲ ἀσωμάτῳ σῶμα, ἀλλὰ σῶμα σώματι· συμπάσχει δὲ ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι (79) καὶ τεμνομένῳ, καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ· αἰσχυνομένης γοῦν ἐρυθρὸν γίνεται καὶ φοβουμένης ὠχρόν· σῶμα ἄρα ἡ ψυχή.»… (81) Χρύσιππος δέ φησιν (ὅτι) «ὁ θάνατός ἐστιν χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος· οὐδὲν δὲ ἀσώμα-

τὴν ἀπομάκρυνσή του τὸ ζῶο πεθαίνει, εἶναι ἕνα σῶμα· τὸ ἔμφυτο πνεῦμα (πνοὴ) εἶναι ὡστόσο αὐτό, μὲ τοῦ ὁποίου τὴν ἀπομάκρυνση τὸ ζῶο πεθαίνει· ἄρα τὸ ἔμφυτο πνεῦμα εἶναι ἕνα σῶμα· ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι ἕνα σῶμα.» (4) Καὶ ὁ Κλεάνθης ἤθελε στὰ παιδιὰ νὰ μὴν ὑπάρχει μόνο μιὰ ὁμοιότητα στὴ μορφὴ τοῦ σώματος, ποὺ ν' ἀντιστοιχεῖ στοὺς γονεῖς, ἀλλὰ καὶ στὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς, δηλ. ἐξ αἰτίας μιᾶς ἀπεικόνισης τῶν συνηθειῶν, τοῦ ἤθους καὶ τῶν παθῶν, ὥστε καὶ ἡ ψυχὴ νὰ προσλαμβάνει τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν ἀνομοιότητα ἑνὸς σώματος καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτό, ποὺ ὑπόκειται στὴν ὁμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα, νὰ εἶναι ἕνα σῶμα. (5) Περαιτέρω τὰ πάθη τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἀσώματων πραγμάτων δὲν θὰ εἶχαν καμιὰν ἀλληλεπίδραση· ὡστόσο ὑποφέρει ἡ ψυχὴ μαζὶ μὲ τὸ σῶμα, ἐπειδὴ αἰσθάνεται μαζί του πόνο, ὅταν αὐτὸ πληγώνεται μὲ τσιμπήματα, πληγὲς καὶ ἐξογκώματα, ὅπως καὶ τὸ σῶμα μαζὶ μὲ τὴν ψυχή, ἀφοῦ ἀρρωσταίνει μαζί της, χάνοντας τὴν ἰκμάδα τοῦ συνοδοῦ του, ὅταν αὐτὴ (ἡ ψυχὴ) καταβάλλεται ἀπὸ τὴ μέριμνα, τὸν φόβο καὶ τὸν ἔρωτα, καὶ μαρτυρεῖ τὴν ντροπὴ ἢ τὸν τρόμο τῆς ψυχῆς ἐρυθριώντας ἢ ὠχριώντας. Ἡ ψυχὴ εἶναι λοιπὸν ἕνα σῶμα ἐξ αἰτίας τῆς ἀμοιβαίας ἐπίδρασης τῶν παθῶν, ποὺ συμβαίνει μόνο σὲ σωματικὰ πράγματα. (6) Ἀλλὰ καὶ ὁ Χρύσιππος πρότεινε στὸν Κλεάνθη τὸ χέρι, καθὼς ἐπιχειρηματολογοῦσε, ὅτι ἀπὸ κάτι σωματικὸ δὲν θὰ μποροῦσε μὲ κανένα τρόπο νὰ χωριστεῖ κάτι ἀσώματο, γιατὶ δὲν θὰ μποροῦσε βέβαια νὰ ἔρθει μαζί του σ' ἐπαφὴ (γι' αὐτὸ λέει καὶ ὁ Λουκρήτιος (I 305): «Νὰ ἐγγίζει καὶ νὰ ἐγγίζεται μπορεῖ μόνο ἕνα σῶμα.»)· ἀπὸ τὸ σῶμα χωρίζεται λοιπὸν ἡ ψυχή, ὅταν ἐπέρχεται ὁ θάνατος. Ἡ ψυχὴ εἶναι λοιπὸν ἕνα σῶμα· ἂν δὲν εἶναι σωματική, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐγκαταλείπει τὸ σῶμα.

133α Σχόλια εἰς Πλάτωνος Ἀλκιβιάδην 1, p. 121 E:
Δυὸ φορὲς ἑπτὰ ἐτῶν, τότε ἐμφανίζεται μέσα μας ὁ τέλειος συλλογισμός, ὅπως λένε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ζήνων καὶ ὁ Ἀλκμαίων ὁ Πυθαγόρειος.

134 Νεμέσιος, Περὶ τῆς ἀνθρώπου φύσεως 2, p. 76-81:
Ἐπειδὴ καὶ τοῦ Κλεάνθη τοῦ Στωικοῦ καὶ τοῦ Χρυσίππου ἀναφέρονται ὄχι εὐκαταφρόνητα ἐπιχειρήματα, πρέπει νὰ ἐκθέσουμε τὶς ἀναλύσεις των, ὅπως τὶς ἀνέλυσαν οἱ Πλατωνικοί. Ὁ Κλεάνθης πλέκει τὸν ἀκόλουθο συλλογισμό: «ὄχι μόνο», λέει, «γινόμαστε ὅμοιοι μὲ τοὺς γονεῖς μας κατὰ τὸ σῶμα, ἀλλὰ (77) καὶ κατὰ τὴν ψυχὴ μὲ τὰ πάθη, τὰ ἤθη, τὶς διαθέσεις· χαρακτηριστικὸ δὲ τοῦ σώματος εἶναι τὸ ὅμοιο καὶ τὸ ἀνόμοιο, ὄχι ὅμως τοῦ ἀσώματου· σῶμα ἄρα εἶναι ἡ ψυχή.» ἀλλά… (78) λέγει ἀκόμη: «τίποτε τὸ ἀσώματο δὲν συμπάσχει μὲ σῶμα, οὔτε σῶμα μὲ ἀσώματο, ἀλλὰ σῶμα (συμπάσχει) μὲ σῶμα· ἡ ψυχὴ ὡστόσο συμπάσχει μὲ τὸ σῶμα ὅταν νοσεῖ (79) καὶ τέμνεται, καὶ τὸ σῶμα μὲ τὴν ψυχή· γιατὶ ὅταν ντρέπεται γίνεται κόκκινο καὶ ὅταν φοβᾶται ὠχρό· ἄρα ἡ ψυχὴ

τον ἀπὸ σώματος χωρίζεται· οὐδὲ γὰρ ἐφάπτεται σώματος ἀσώματον· ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος· σῶμα ἄρα ἡ ψυχή.»…

11. ὅτι om. D1 A1 A2 | 13, σῶμα ἄρα ἡ ψυχὴ] οὐκ ἄρα ἀσώματος ἡ ψυχὴ A1 A3

134α [Galenus], Historia philosophica 24, p. 613, 12-14 Diels:
Τὴν δὲ οὐσίαν αὐτῆς (sc. τῆς ψυχῆς) οἱ μὲν ἀσώματον ἔφασαν, ὡς Πλάτων, οἱ δὲ σωματικὸν κινοῦν, ὡς Ζήνων καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ· πνεῦμα γὰρ εἶναι ταύτην ὑπενόησαν καὶ οὗτοι.

2. σωματικὸν κινοῦν Mansfeld (Mnemosyne 37, 1984, p. 443-445). Hülser: σῶμα συγκινοῦν B, Diels (assignans corruptelam): *corpus simul secum movens* N: σώματα κινεῖν A von Arnim in textu: ⟨σῶμα, διὰ τὸ⟩ σ.κ. v. Arnim dubit. in adnot. crit.

135 Nemesius, De natura hominis 15, p. 212:
Ζήνων δὲ ὁ Στωικὸς ὀκταμερῆ φησιν εἶναι τὴν ψυχήν, διαιρῶν αὐτὴν εἴς τε τὸ ἡγεμονικὸν καὶ εἰς τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ εἰς τὸ φωνητικὸν καὶ τὸ σπερματικόν. Παναίτιος δὲ ὁ φιλόσοφος τὸ μὲν φωνητικὸν τῆς καθ' ὁρμὴν κινήσεως μέρος εἶναι βούλεται· λέγων ὀρθότατα· τὸ δὲ σπερματικὸν οὐ τῆς ψυχῆς μέρος, ἀλλὰ τῆς φύσεως.

135α Tertullianus, De anima 14, 2:
Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque ab Aristotele et in sex a Panaetio…

2. *in quinque «ab Aristotele»* Pamelius, Diels, alii: *in qu.* B Gel: *inquitque* A | *et*] *aut* Esser.

136 Diogenes Laertius 7.110, 157, 159:
(110) Φασὶ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς τά τε πέντε αἰσθητήρια καὶ τὸ φωνητικὸν μόριον καὶ τὸ διανοητικόν, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ διάνοια, καὶ τὸ γεννητικόν. (157) Μέρη δὲ ψυχῆς λέγουσιν ὀκτώ, τὰς πέντε αἰσθήσεις καὶ τοὺς ἐν ἡμῖν σπερματικοὺς λόγους καὶ τὸ φωνητικὸν καὶ τὸ λογιστικόν. (159) Ἡγεμονικὸν δ' εἶναι τὸ κυριώτατον τῆς ψυχῆς, ἐν ᾧ αἱ φαντασίαι καὶ αἱ ὁρμαὶ γίνονται καὶ ὅθεν ὁ λόγος ἀναπέμπεται· ὅπερ εἶναι ἐν καρδίᾳ.

137 Stobaeus, Eclogae 1.49, 33 (W. I 367):
Ἀλλὰ μὴν οἵ γε ἀπὸ Χρυσίππου καὶ Ζήνωνος φιλόσοφοι καὶ πάντες ὅσοι σῶμα τὴν ψυχὴν νοοῦσι τὰς μὲν δυνάμεις ὡς ἐν τῷ ὑποκειμένῳ ποιότητας συμβιβάζουσι, τὴν δὲ ψυχὴν ὡς οὐσίαν προϋποκειμένην ταῖς δυνά-

εἶναι σῶμα.» …(81) Ὁ Χρύσιππος ἰσχυρίζεται ὅτι «ὁ θάνατος εἶναι χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα· τίποτε ὅμως ἀσώματο δὲν χωρίζεται ἀπὸ σῶμα· γιατὶ δὲν ἐφάπτεται τὸ ἀσώματο σώματος· ἡ ψυχὴ ὅμως καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος· σῶμα ἄρα εἶναι ἡ ψυχή.»…

134α Γαληνός, Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας 24, p. 613, 12-14 Diels:
Τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς θεωροῦν οἱ μέν, ὅπως ὁ Πλάτων, ἀσώματη, οἱ ἄλλοι ὅμως ἕνα σωματικὸ κινητήρα, ὅπως ὁ Ζήνων καὶ οἱ ὀπαδοί του· γιατὶ ὑπέθεσαν κι' αὐτοὶ ὅτι εἶναι πνοὴ (πνεῦμα).

135 Νεμέσιος, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου 15, p. 212:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς λέει ὅτι εἶναι ὀκταμερὴς ἡ ψυχή, διαιρώντας την καὶ στὸ ἡγεμονικὸ καὶ στὶς πέντε αἰσθήσεις καὶ στὸ φωνητικὸ καὶ τὸ σπερματικό. Ἐνῶ ὁ φιλόσοφος Παναίτιος ἤθελε τὸ φωνητικὸ νὰ εἶναι μέρος μιᾶς κίνησης ποὺ στηρίζεται σὲ μιὰ παρόρμηση, πράγμα ποὺ τὸ λέει πολὺ ὀρθά, τὸ δὲ σπερματικὸ νὰ μὴν εἶναι μέρος τῆς ψυχῆς ἀλλὰ τῆς φύσεως.

135α Tertullianus, De anima 14, 2:
Διαιρεῖται λοιπὸν σὲ μέρη καὶ μάλιστα πότε σὲ δύο ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, πότε σὲ τρία ἀπὸ τὸν Ζήνωνα, πότε σὲ πέντε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ σὲ ἕξι ἀπὸ τὸν Παναίτιο…

136 Διογένης Λαέρτιος 7.110, 157, 159:
(110) Λένε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὀκταμερής· διότι τὰ μέρη της εἶναι τὰ πέντε αἰσθητήρια ὄργανα καὶ τὸ γλωσσικὸ μέρος καὶ τὸ διανοητικό, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ διάνοια, καὶ τὸ γεννητικὸ (ἀναπαραγωγικὸ) μέρος. (157) Τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, λένε, ὀκτώ, οἱ πέντε αἰσθήσεις καὶ οἱ γεννητικὲς δυνάμεις μέσα μας, ἡ δύναμη τῆς γλώσσας καὶ ἡ δύναμη τοῦ λογισμοῦ. (159) Τὸ ἡγεμονικὸ εἶναι, σύμφωνα μ' αὐτούς, τὸ κυριότατο μέρος τῆς ψυχῆς, μέσα στὸ ὁποῖο γεννιοῦνται καὶ οἱ παραστάσεις καὶ οἱ ὁρμὲς καὶ ἀπ' ὅπου ἐκπέμπεται ὁ λόγος, ποὺ βρίσκεται στὴν καρδιά.

137 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.49, 33 (W. I 367):
Οἱ φιλόσοφοι ὅμως, οἱ μαθητὲς τοῦ Χρυσίππου καὶ τοῦ Ζήνωνος καὶ ὅλοι ὅσοι ἐννοοῦν τὴν ψυχὴ ὡς σῶμα, συμβιβάζουν τὶς δυνάμεις (τῆς ψυχῆς) ὡς ποιότητες μέσα σ' ἕνα ὑποκείμενο, τὴν δὲ ψυχὴ τὴ θέτουν ὡς

μεσι τιθέασιν, ἐκ δ' ἀμφοτέρων τούτων σύνθετον φύσιν ἐξ ἀνομοίων
συνάγουσιν.

137α Stobaeus, Eclogae 1.49, 33, p. 368 (ex Iamblicho):
Πῶς οὖν διακρίνονται (sc. αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς); Κατὰ μὲν τοὺς Στωικοὺς ἔνιαι μὲν διαφορότητι ⟨τῶν⟩ ὑποκειμένων σωμάτων· πνεύματα γὰρ ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ φασιν οὗτοι διατείνειν ἄλλα κατ' ἄλλα, τὰ μὲν εἰς ὀφθαλμούς, τὰ δὲ εἰς ὦτα, τὰ δὲ εἰς ἄλλα αἰσθητήρια· ἔνιαι δὲ ἰδιότητι ποιότητος περὶ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον· ὥσπερ γὰρ τὸ μῆλον ἐν τῷ αὐτῷ σώματι τὴν γλυκύτητα ἔχει καὶ τὴν εὐωδίαν, οὕτω καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ἐν ταὐτῷ φαντασίαν, συγκατάθεσιν, ὁρμήν, λόγον συνείληφε.

2. τῶν add. Heeren 3. κατ' Meineke: καὶ FP: εἰς Heeren

137β Stobaeus, Eclogae 1.49, 34, p. 369 (ex Iamblicho):
Οἱ ἀπὸ Ζήνωνος ὀκταμερῆ τὴν ψυχὴν διαδοξάζουσι, περὶ ⟨δέ τινα μέρη⟩ τὰς δυνάμεις εἶναι πλείονας, ὥσπερ ἐν τῷ ἡγεμονικῷ ἐνυπαρχουσῶν φαντασίας, συγκαταθέσεως, ὁρμῆς, λόγου.

138 Aetius, Placita, 4.4, 4 = [Plutarchus], De plac. philos. 898 E-F:
Οἱ Στωικοὶ ἐξ ὀκτὼ μερῶν φασι συνεστάναι (sc. τὴν ψυχήν), πέντε μὲν τῶν αἰσθητικῶν, ὁρατικοῦ ἀκουστικοῦ ὀσφρητικοῦ γευστικοῦ ἁπτικοῦ, ἕκτου δὲ φωνητικοῦ, ἑβδόμου ⟨δὲ⟩ σπερματικοῦ, ὀγδόου ⟨δ'⟩ αὐτοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ, ἀφ' οὗ ταῦτα πάντα ἐπιτέταται διὰ τῶν οἰκείων ὀργάνων προσφερῶς ταῖς τοῦ πολύποδος πλεκτάναις.

3. ⟨δὲ⟩ et ⟨δ'⟩ add. Diels ex Eusebio 4. ἐπιτέτακται Ω: corr. Zeller

139 Aetius, Placita 4.21, 1-4 = [Plutarchus], De plac. philos. 903 A-C:
Οἱ Στωικοί φασιν εἶναι τῆς ψυχῆς ἀνώτατον μέρος τὸ ἡγεμονικὸν τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ συγκαταθέσεις καὶ αἰσθήσεις καὶ ὁρμάς· καὶ τοῦτο λογισμὸν καλοῦσιν. ἀπὸ δὲ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἑπτὰ μέρη ἐστὶ τῆς ψυχῆς ἐκπεφυκότα καὶ ἐκτεινόμενα εἰς τὸ σῶμα, καθάπερ αἱ ἀπὸ τοῦ πολύποδος πλεκτάναι· τῶν δ' ἑπτὰ μερῶν τῆς ψυχῆς πέντε μέν εἰσι τὰ αἰσθητήρια, ὅρασις ὄσφρησις ἀκοὴ γεῦσις καὶ ἁφή· ὧν ἡ μὲν ὅρασίς ἐστι πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρις ὀφθαλμῶν, ἀκοὴ δὲ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρις ὤτων, ὄσφρησις δὲ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι μυκτήρων (λεπτῦνον), γεῦσις δὲ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι γλώττης, ἁφὴ δὲ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρις ἐπιφανείας εἰς θίξιν εὐαίσθητον τῶν προσπιπτόντων. τῶν δὲ λοιπὸν τὸ μὲν λέγεται σπέρμα, ὅπερ καὶ

μιὰν οὐσία, ἡ ὁποία προϋπόκειται στὶς δυνάμεις, καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ αὐτὰ καταλήγουν σὲ μιὰ σύνθετη φύση ἀπὸ ἀνόμοια.

137α Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.49, 33, p. 368 (ex Iamblicho):
Πῶς λοιπὸν διακρίνονται οἱ λειτουργίες τῆς ψυχῆς; Μερικὲς ἀπ' αὐτές, σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, μὲ βάση τὴ διαφορὰ τῶν ὑποκειμένων σωμάτων. Γιατὶ λένε ὅτι ἐκτείνονται «πνεύματα» ἀπὸ τὸ ἡγεμονικό, μερικὰ στὰ μάτια, μερικὰ στ' αὐτιὰ καὶ μερικὰ στὰ ἄλλα αἰσθητήρια ὄργανα. Μερικὲς ὅμως λειτουργίες διαφοροποιοῦνται μὲ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ποιότητας σὲ σχέση μὲ τὸ ἴδιο ὑποκείμενο· γιατί, ὅπως τὸ μῆλο στὸ ἴδιο σῶμα ἔχει καὶ τὴ γλυκύτητα καὶ τὴν εὐωδιά, ἔτσι καὶ τὸ ἡγεμονικὸ συνδυάζει στὸ ἴδιο σῶμα καὶ τὴν ἐντύπωση καὶ τὴν συγκατάθεση καὶ τὴν ὁρμὴ καὶ τὸν λόγο.

137β Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.49, 34, p. 369 (ex Iamblicho):
Ὁ Ζήνων καὶ οἱ ὀπαδοί του ἔχουν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὀκταμερής, σὲ ὁρισμένα ὅμως μέρη οἱ δυνάμεις εἶναι περισσότερες, ὅπως στὸ ἡγεμονικὸ (κεντρικὸ ὄργανο) ἐνυπάρχουν ἡ παράσταση, ἡ συγκατάθεση, ἡ ὁρμή, ὁ λόγος.

138 Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 4.4, 4:
Οἱ Στωικοὶ λένε, ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἀπὸ ὀκτὼ μέρη, πέντε τῶν αἰσθήσεων, τῆς ὅρασης, ἀκοῆς, ὄσφρησης, γεύσης, ἁφῆς, ἕκτο τὸ γλωσσικὸ μέρος, ἕβδομο τὸ γεννητικό, ὄγδοο δὲ τὸ ἴδιο τὸ ἡγεμονικὸ (τὸ κεντρικὸ ὄργανο) ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅλα ἁπλώνονται διὰ μέσου τῶν οἰκείων των ὀργάνων παρόμοια μὲ τὶς πλεκτάνες τοῦ πολύποδα.

139 Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 4.21, 1-4:
Οἱ Στωικοὶ λένε ὅτι τὸ ἀνώτατο μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ἡγεμονικὸ (τὸ καθοδηγητικὸ) μέρος, ποὺ παράγει τὶς παραστάσεις καὶ τὶς συγκαταθέσεις καὶ τὶς αἰσθήσεις καὶ τὶς ὁρμές· κι' αὐτὸ τὸ καλοῦν καὶ λογισμό. Ἀπὸ δὲ τὸ ἡγεμονικὸ ἐκφύονται ἑπτὰ μέρη τῆς ψυχῆς ἐκτεινόμενα στὸ σῶμα, ὅπως οἱ πλεκτάνες τοῦ πολύποδα· ἀπὸ τὰ ἑπτὰ αὐτὰ μέρη τῆς ψυχῆς πέντε εἶναι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἡ ὅραση, ἡ ὄσφρηση, ἡ ἀκοή, ἡ γεύση καὶ ἡ ἁφή· ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ ὅραση εἶναι ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ μέχρι τὰ μάτια, ἡ ἀκοὴ ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ μέχρι τὰ ἀφτιά, ἡ ὄσφρηση δὲ ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ μέχρι τὰ ρουθούνια, ἡ γεύση πάλι ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικό μέχρι τὴ γλώσσα, ἡ ἁφὴ τέλος ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ μέχρι τὴν ἐπιφάνεια (τοῦ δέρματος)

αὐτὸ πνεῦμά ἐστι διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι τῶν παραστατῶν· τὸ δὲ «φωνᾶεν» ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰρημένον, ὃ καὶ φωνὴν καλοῦσιν, ἐστὶ πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι φάρυγγος καὶ γλώττης καὶ τῶν οἰκείων ὀργάνων. αὐτὸ δὲ τὸ ἡγεμονικὸν ὥσπερ ἐν κόσμῳ κατοικεῖ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σφαιροειδεῖ κεφαλῇ.

9. [λεπτῦνον] del. Reiske 12 τὸ Diels (sec. Ps.-Galenum): ὃ Ω 16. post κόσμῳ add. ⟨ὁ ἥλιος⟩ Diels in app. crit.

140 Galenus, De placitis Hippocratis et Platonis 2.5, 6-24, p. 128-132 De Lacy: *Οὔκουν οὔθ' ὅτι πλησίον ἐγκεφάλου τὰ ὦτα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ αἱ ῥῖνες, ἐντεῦθεν αὐτοῖς ἡ τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεώς ἐστιν ἀρχὴ οὔθ' ὅτι πλησίον ἐστὶ καρδίας τὰ φωνητικά τε καὶ ἀναπνευστικὰ μόρια, διὰ τοῦτ' ἐκ καρδίας αὐτοῖς ἡ ἀρχή. (7) καὶ μὴν ὁ θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν Στωικῶν λόγος ὁ Ζήνωνος, ὃν καὶ πρῶτον ἁπάντων ἔγραψεν ἐν τῷ Περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς ἡγεμονικοῦ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος, οὐκ ἐξ ἄλλου τινὸς ἔχει τὸ θαυμάζεσθαι πλὴν οὗ νῦν εἶπον ἀξιώματος ἤδη. (8) εἴσῃ δ' ἐναργέστερον εἰ παραγράψαμεν αὐτόν· ἔχει γὰρ ὧδε· «Φωνὴ διὰ φάρυγγος χωρεῖ. εἰ δὲ ἦν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου χωροῦσα, οὐκ ἂν διὰ φάρυγγος ἐχώρει. ὅθεν δὲ λόγος, καὶ φωνὴ ἐκεῖθεν χωρεῖ. λόγος δὲ ἀπὸ διανοίας χωρεῖ, ὥστ' οὐκ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐστὶν ἡ διάνοια.» (9) Τὸν αὐτὸν δὴ τοῦτον λόγον Διογένης οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐρωτᾷ λέξιν, ἀλλ' ὧδε· «Ὅθεν ἐκπέμπεται ἡ φωνή, καὶ ἡ ἔναρθρος, οὐκοῦν καὶ ἡ σημαίνουσα ἔναρθρος φωνὴ ἐκεῖθεν, τοῦτο δὲ λόγος καὶ λόγος ἄρα ἐκεῖθεν ἐκπέμπεται ὅθεν καὶ ἡ φωνή. (10) ἡ δὲ φωνὴ οὐκ ἐκ τῶν κατὰ τὴν κεφαλὴν τόπων ἐκπέμπεται ἀλλὰ φανερῶς ἐκ τῶν κάτωθεν μᾶλλον, ἐκφανὴς γοῦν ἐστι διὰ τῆς ἀρτηρίας διεξιοῦσα. καὶ ὁ λόγος ἄρα οὐκ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐκπέμπεται, ἀλλὰ κάτωθεν μᾶλλον. (11) ἀλλὰ μήν γε κἀκεῖνο ἀληθές, τὸ τὸν λόγον ἐκ τῆς διανοίας ἐκπέμπεσθαι· ἔνιοι γοῦν ὁριζόμενοι αὐτόν φασιν εἶναι φωνὴν σημαίνουσαν ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένην. (12) καὶ ἄλλως δὲ πιθανὸν ὑπὸ τῶν ἐννοιῶν ἐνσεσημασμένον τῶν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ οἷον ἐκτετυπωμένον ἐκπέμπεσθαι τὸν λόγον καὶ παρεκτείνεσθαι τῷ χρόνῳ κατά τε τὸ διανενοῆσθαι καὶ τὴν κατὰ τὸ λέγειν ἐνέργειαν. (13) καὶ ἡ διάνοια ἄρα οὐκ ἔστιν ἐν τῇ κεφαλῇ, ἀλλ' ἐν τοῖς κατωτέρω τόποις, μάλιστά πως περὶ τὴν καρδίαν.» (14) Τοιοῦτος μέν σοι καὶ ὁ τοῦ Διογένους λόγος, ἔμπαλιν ἢ κατὰ τὸν τοῦ Ζήνωνος εἰς μῆκος ῥήσεων ἐκτεταμένος, ὥστε ἐκείνῳ μὲν ἐλλείπειν τινὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιωμάτων, πλεονάζειν δὲ τούτῳ. (15) βούλομαι δὲ πρὶν ἐλέγχειν αὐτοὺς ἔτι καὶ τὸν τοῦ Χρυσίππου παραθέσθαι τόνδε τὸν τρόπον ἔχοντα· «Εὔλογον δὲ εἰς ὃ γίγνονται αἱ ἐν τούτῳ σημασίαι καὶ ἐξ οὗ λόγος, ἐκεῖνο εἶναι τὸ κυριεῦον τῆς ψυχῆς μέρος. (16) οὐ γὰρ ἄλλη μὲν ἡ πηγὴ λόγου ἐστὶν ἄλλη δὲ διανοίας, οὐδὲ ἄλλη μὲν φωνῆς πηγὴ ἄλλη δὲ λόγου, οὐδὲ τὸ ὅλον ἁπλῶς ἄλλη φωνῆς πηγή ἐστιν*

εὐαίσθητο στὸ ἄγγιμα τῶν πραγμάτων ποὺ προσπίπτουν πάνω σ' αὐτό. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τὸ μὲν ἕνα λέγεται σπέρμα, ποὺ εἶναι τὸ ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ μέχρι τοὺς ὄρχεις· τὸ δὲ «φωνᾶεν» ποὺ ἔτσι κάλεσε ὁ Ζήνων, αὐτὸ ποὺ λένε φωνὴ (γλώσσα), εἶναι τὸ ρεῦμα πνοῆς ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ μέχρι τὸν φάρυγγα καὶ τὴ γλώσσα καὶ τὰ οἰκεῖα ὄργανα. Αὐτὸ ὅμως τὸ ἴδιο τὸ ἡγεμονικὸ κατοικεῖ ὅπως μέσα σ' ἕνα κόσμο στὴ σφαιροειδή μας κεφαλή.

140 Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 2.5, 6-24, p. 128-132 De Lacy:
Ὅχι λοιπὸν διότι εἶναι κοντὰ στὸν ἐγκέφαλο τὰ ἀφτιὰ καὶ τὰ μάτια καὶ οἱ μύτες, ἀπ' ἐκεῖ εἶναι γι' αὐτὰ ἡ ἀρχὴ τῆς δύναμης τῆς αἰσθήσεως, οὔτε διότι εἶναι κοντὰ στὴν καρδιὰ τὰ φωνητικὰ καὶ τὰ ἀναπνευστικὰ μέρη, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀρχή τους εἶναι ἀπ' τὴν καρδιά. (7) Καὶ τὸ θαυμαζόμενο ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς ἐπιχείρημα τοῦ Ζήνωνος, ποὺ ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος στὸ βιβλίο του «Περὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς», καὶ μάλιστα στὴν ἀρχή, δὲν θαυμάζεται γιὰ κανένα ἄλλο λόγο, παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν πρόταση ποὺ τώρα δὰ εἶπα. (8) Αὐτὸ θὰ τὸ μάθεις σαφέστερα, ἂν τὸ προσθέσω· γιατὶ ἔχει ὡς ἀκολούθως· «Ἡ φωνὴ ἔρχεται διὰ τοῦ φάρυγγος. Ἂν ἐρχόταν ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο, δὲν θὰ ἐρχόταν ἀπὸ τὸν φάρυγγα. Κι' ἀπ' ὅπου ὁ λόγος καὶ ἡ φωνὴ ἀπ' ἐκεῖ ἔρχεται. Ὁ λόγος ὅμως ἔρχεται ἀπὸ τὴ διάνοια, ὥστε δὲν βρίσκεται στὸν ἐγκέφαλο ἡ διάνοια.» (9) Τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα τὸ διατυπώνει ὁ Διογένης, ὄχι ὅμως μὲ τὶς ἴδιες λέξεις, ἀλλὰ ὡς ἑξῆς· «ἀπ' ὅπου ἐκπέμπεται ἡ φωνή, καὶ ἡ ἔναρθρη, ἀπ' ἐκεῖ καὶ ἡ σημαίνουσα ἔναρθρη φωνή, κι' αὐτὸ εἶναι ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἄρα ἀπ' ἐκεῖ ἐκπέμπεται ἀπ' ὅπου καὶ ἡ φωνή. (10) ἡ φωνὴ δὲν ἐκπέμπεται ὅμως ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς κεφαλῆς ἀλλὰ φανερὰ ἀπὸ τὴν πιὸ κάτω περιοχή. Γιατὶ περνᾶ ἔκδηλα διὰ μέσου τῶν ἀεροφόρων ἀγγείων. Καὶ ὁ λόγος ἄρα δὲν ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴν κεφαλὴ ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ πιὸ κάτω. (11) Ἀλλ' ὅμως κι' ἐκεῖνο εἶναι ἀλήθεια, τὸ ὅτι ὁ λόγος ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴ διάνοια. Μερικοὶ γι' αὐτὸ ὁρίζοντάς τον λένε ὅτι εἶναι φωνὴ σημαίνουσα ἐκπεμπόμενη ἀπὸ τὴ διάνοια. (12) Ἐξ ἄλλου εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ λόγος ἐνσημασμένος ἀπὸ τὶς ἔννοιες ποὺ βρίσκονται στὴ διάνοια καὶ σὰν ἐκτυπωμένος ἐκπέμπεται καὶ ἐπεκτείνεται σὲ χρόνο σύμφωνα μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τοῦ λέγειν. (13) Ἄρα καὶ ἡ διάνοια δὲν εἶναι στὴν κεφαλή, ἀλλὰ μέσα στὶς κατώτερες περιοχές, καὶ μάλιστα στὴν περιοχὴ τῆς καρδιᾶς.» (14) Τέτοιο εἶναι καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Διογένη. Ὡς πρὸς τὸ μῆκος τῆς διατύπωσης ἀποτελεῖ ἀντίθεση πρὸς ἐκεῖνο τοῦ Ζήνωνος, ὥστε ἀπ' ἐκεῖνο τὸ τελευταῖο νὰ ἐλλείπουν μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀναγκαῖες προτάσεις, ἐνῶ σὲ τοῦτο νὰ πλεονάζουν. (15) Θέλω ὡστόσο, προτοῦ ἀνατρέψω αὐτὰ (τὰ ἐπιχειρήματα), νὰ παραθέσω καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Χρυσίππου ποὺ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἶναι εὔλογο, ὅτι ἐκεῖνο εἶναι τὸ

ἄλλο δὲ τὸ κυριεῦον τῆς ψυχῆς μέρος.» (17) –τοιούτοις δὲ καὶ τὴν διάνοιαν συμφώνως ἀφοριζόμενοι λέγουσιν αὐτὴν πηγὴν εἶναι λόγου.– (18) «τὸ γὰρ ὅλον ὅθεν ὁ λόγος ἐκπέμπεται ἐκεῖσε δεῖ καὶ τὸν διαλογισμὸν γίγνεσθαι καὶ τὰς διανοήσεις καὶ τὰς μελέτας τῶν ῥήσεων, καθάπερ ἔφην. (19) ταῦτα δὲ ἐκφανῶς περὶ τὴν καρδίαν γίγνεται, ἐκ τῆς καρδίας διὰ φάρυγγος καὶ τῆς φωνῆς καὶ τοῦ λόγου ἐκπεμπομένων. (20) πιθανὸν δὲ καὶ ἄλλως, εἰς ὃ ἐνσημαίνεται τὰ λεγόμενα, καὶ σημαίνεσθαι ἐκεῖθεν καὶ τὰς φωνὰς ἀπ' ἐκείνου γίγνεσθαι κατὰ τὸν προειρημένον τρόπον.» (21) ῞Αλις ἤδη μοι τῶν περὶ τῆς φωνῆς λόγων τῶν Στωικῶν· εἰ γὰρ καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν ἄλλων ἠρωτημένους ἐφεξῆς γράφοιμι σύμπαντας, εἰς ἄμετρόν τι μῆκος ἐκπεσεῖται τὸ γράμμα. (22) οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ τῶν ὑπὸ Χρυσίππου τε καὶ Διογένους εἰρημένων ἐμνημόνευσα λόγων, ἀλλ' ἠρκέσθην ἐξετάσας τὸν τοῦ Ζήνωνος μόνον, εἰ μὴ πρός τινα τῶν Στωικῶν ἐγεγόνει μοί ποτε ἀμφισβήτησις ὑπὲρ τοῦ χωρεῖ ῥήματος, ὃ παρέλαβεν ὁ Ζήνων ἐν τῷ λόγῳ γράψας ὧδί· «φωνὴ διὰ φάρυγγος χωρεῖ.» (23) τὸ γὰρ χωρεῖ τοῦτο ῥῆμα ἐγὼ μὲν ἠξίουν ἀκούειν ἐν ἴσῳ τῷ ἐξέρχεται ἢ ἐκπέμπεται. ὁ δὲ τούτων μὲν μηδέτερον ἔφη σημαίνεσθαι πρὸς αὐτοῦ καὶ τρίτον ἄλλο παρὰ ταῦτα λέγειν οὐκ εἶχεν. (24) ἠναγκάσθην οὖν αὐτῷ τὰ τῶν ἄλλων Στωικῶν παραναγινώσκειν βιβλία μεταλαμβανόντων τὴν λέξιν ἢ εἰς τὸ ἐξέρχεται ἢ εἰς τὸ ἐκπέμπεται, καθάπερ καὶ νῦν ἀπέδειξα Χρύσιππόν τε καὶ Διογένην, μεθ' οὓς οὐκ ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι τὰς τῶν ἄλλων παραγράφειν ῥήσεις, ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν ἤδη τρέψομαι τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος ποιησάμενος, ὅσπερ δὴ καὶ πατήρ ἐστι τοῦ τε περὶ τῆς φωνῆς λόγου τοῦδε καὶ ἁπάσης τῆς τῶν Στωικῶν αἱρέσεως.

14. bis ante λόγος add. ὁ C 16. ἐστι διὰ] ἐστὶν ἐκ C 21. ἐνσεσημ.] σεσημ. C 22. χρόνῳ] λόγῳ C ‖ κατά] fortasse παρά: (Müller) 29. ἐν τούτῳ] ἐν τύπῳ Cornarius: del. Müller 30. λόγος] ⟨ὁ⟩ λόγος ⟨ἐκπέμπεται⟩ Müller («ὁ» λ. v. Arnim quoque): *sermo procedit* Andernach in transl. Lat. (1534) 31. ἡ del. Müller 46. ὅπερ ἔλαβεν HC: corr. Müller

140α Calcidius, In Platonis Timaeum c. 220 sq.:

Stoici vero con quidem sedem esse principalis animae partis consentiunt nec tamen sanguinem qui cum corpore nascitur. Spiritum quippe Zeno quaerit hactenus: «Quo recedente a corpore moritur animal, hoc certe anima est; naturali porro spiritu recedente moritur animal, naturalis igitur spiritus anima est. igitur spiritus anima est».

κυριαρχικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, στὸ ὁποῖο οἱ σημασίες ποὺ περιέχονται στὸν λόγο εἰσέρχονται καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ λόγος προέρχεται. (16) Γιατὶ δὲν εἶναι ἄλλη ἡ πηγὴ τοῦ λόγου καὶ ἄλλη τῆς διάνοιας, οὔτε ἄλλη ἡ πηγὴ τῆς φωνῆς ἄλλη δὲ τοῦ λόγου, οὔτε εἶναι, γιὰ νὰ μιλήσουμε ἁπλῶς γιὰ τὸ ὅλο, ἡ πηγὴ τῆς φωνῆς κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸ κυριαρχικὸ μέρος τῆς ψυχῆς.» (17) Σὲ συμφωνία μὲ τέτοιες θέσεις ὁρίζοντας τὴ διάνοια λένε ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ λόγου. (18) «Γιατὶ γενικὰ ἀπ' ὅπου ἐκπέμπεται ὁ λόγος πρὸς τὰ ἐκεῖ γίνονται καὶ ὁ διαλογισμὸς καὶ τὰ διανοήματα καὶ ἡ προετοιμασία τῶν ὁμιλιῶν, ὅπως ἀνέφερα. (19) Αὐτὰ ὅμως συμβαίνουν προφανῶς στὴν περιοχὴ τῆς καρδιᾶς, ἀπὸ τὴν καρδιὰ διὰ τοῦ φάρυγγος ἐκπέμπονται καὶ ἡ φωνὴ καὶ ὁ λόγος. (20) Εἶναι ἐξ ἄλλου πιθανόν, σ' ἐκεῖνο ὅπου σηματοδοτοῦνται τὰ λεγόμενα, ἀπ' ἐκεῖ νὰ προέρχονται καὶ οἱ φωνὲς κατὰ τὸν τρόπο, ποὺ περιγράψαμε προηγουμένως.» (21) Ἀρκετὰ μοῦ εἶναι ὅσα εἶπα γιὰ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Στωικῶν σχετικὰ μὲ τὴ φωνή· γιατί, ἂν ἔγραφα ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ ἐξέφεραν οἱ ἄλλοι Στωικοί, θὰ ξέπεφτε ἡ γραφή μου σὲ ἄμετρο μῆκος. (22) Γιατὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μνημονεύσω τὰ ἐπιχειρήματα οὔτε τοῦ Χρυσίππου, οὔτε τοῦ Διογένη, ἀλλὰ θὰ μοῦ ἦταν ἀρκετὸ νὰ ἐλέγξω ἐκεῖνα μόνο τοῦ Ζήνωνος, ἂν δὲν μοῦ εἶχε συμβεῖ κάποτε νὰ ἔρθω σὲ ἀμφισβήτηση μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς γιὰ τὸ ρῆμα «χωρεῖ», ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Ζήνων στὸ ἐπιχείρημά του γράφοντας ὡς ἑξῆς· «ἡ φωνὴ χωρεῖ διὰ τοῦ φάρυγγος.» (23) Εἶχα δηλ. ἐγὼ τὴ γνώμη ὅτι αὐτὸ τὸ ρῆμα θὰ εἶχε τὴν ἴδια σημασία ὅπως τὸ «ἐξέρχεται» ἢ «ἐκπέμπεται». Αὐτὸς ὅμως (ὁ Στωικὸς) ἔλεγε ὅτι τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν σημαίνει ἀλλὰ δὲν εἶχε νὰ πεῖ μιὰ διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὲς σημασία. (24) Ἀναγκάστηκα λοιπὸν νὰ συγκρίνω μ' αὐτὸν τὰ βιβλία τῶν ἄλλων Στωικῶν ποὺ ἀνταλλάσσουν τὴ λέξη ἢ μὲ τὸ «ἐξέρχεται» ἢ μὲ τὸ «ἐκπέμπεται», ὅπως ἀπέδειξα καὶ τώρα μὲ τὸν Χρύσιππο καὶ τὸν Διογένη, μετὰ τοὺς ὁποίους δὲν νομίζω ἀναγκαῖο νὰ ἀναφέρω τὶς ρήσεις τῶν ἄλλων, ἀλλὰ θὰ τραπῶ στὴν ἄσκηση κριτικῆς ἐναντίον τους κάνοντας τὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα, ποὺ εἶναι καὶ ὁ πατέρας αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ ἐπιχειρήματος γιὰ τὴ φωνὴ καὶ ὅλης τῆς Σχολῆς τῶν Στωικῶν.

140α Calcidius, In Platonis Timaeum c. 220 sq.:

Οἱ Στωικοὶ ὁμόφωνα ἔχουν τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ ἕδρα τοῦ ἡγεμονικοῦ μέρους (τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου) τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ καρδιὰ καὶ κατ' οὐδένα τρόπο τὸ αἷμα, ποὺ γεννιέται μαζὶ μὲ τὸ σῶμα. Ὑπὲρ αὐτοῦ λοιπόν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μιὰ πνοὴ (πνεῦμα) ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Ζήνων μὲ τὰ ἀκόλουθα: «Ἐκεῖνο, ποὺ μὲ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ σῶμα πεθαίνει τὸ ζῶο, εἶναι σίγουρα ἡ ψυχή· πρὸς τούτοις εἶναι ἡ φυσικὴ πνοή, ποὺ μὲ τὴν ἀπομάκρυνσή της πεθαίνει τὸ ζῶο· ἄρα ἡ φυσικὴ πνοὴ εἶναι ἡ ψυχή.»

141 Galenus, De placitis Hippocratis et Platonis 3.7, 42-44, p. 220 De Lacy:
Ἐμοὶ μὲν δὴ δοκεῖ τῷ περὶ τῆς φωνῆς λόγῳ καὶ νῦν προσχρῆσθαι. τεκμαίρομαι δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐπιφερομένων· «ἀπὸ γὰρ τῆς διανοίας», φησί, «δεῖ λέγειν καὶ ἐν ἑαυτῷ λέγειν (ἢ φωνὴν διεξιέναι) καὶ διανοεῖσθαι καὶ ἐν ἑαυτοῖς φωνὴν διεξιέναι καὶ ἐκτὸς ἐκπέμπειν.» (43) ὁμολογούμενον γάρ τι λαμβάνων ὡς τοῦ αὐτοῦ μορίου τὸ λέγειν εἴη καὶ τὸ ἐν ἑαυτῷ λέγειν, εἶτα προσλαμβάνων αὐτῷ τῆς καρδίας ἔργον εἶναι τὸ λέγειν, ἐξ ἀμφοῖν ἔχει περαινόμενον ἐν τῇ καρδίᾳ γίνεσθαι τὸ ἐν ἑαυτῷ λέγειν. (44) ἀλλ’ ἡμεῖς γε κατὰ τὸ πρὸ τούτου γράμμα τὸν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ἐρωτηθέντα λόγον ὑπὲρ τοῦ τὴν φωνὴν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐκπέμπεσθαι μοχθηρὸν ἐπεδείξαμεν, ὥστε καὶ ὁ νῦν ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου λόγος ἅμα ἐκείνῳ συνανῄρηται.

3. (ἢ φ. διεξ.) del. v. Arnim: καὶ φ. δ. Müller ‖ καὶ διανοεῖσθαι ex καρδίαν νοεῖσθαι corr. H2: καὶ καρδίας ἐστὶ νοεῖσθαι Müller ‖ ἑαυτοῖς «λέγειν καὶ» Müller 6. προσλαμβάνον H: corr. Ald. ‖ αὐτῷ Kaibfleisch: αὐτὸ H

141α Galenus, De placitis Hippocratis et Platonis 3.5 (Kühn vol. 5, p. 322):
Ὅ τε Ζήνων πρὸς τοὺς ἐπιλαμβανομένους, ὅτι πάντα τὰ ζητούμενα εἰς τὸ στόμα φέρειν ἔφησεν, ἀλλ’ οὐ πάντα καταπίνεται, οὔτε τῆς καταπόσεως ἄλλως ἂν οἰκειότερον λεγομένης, οὔτε τῆς καταβάσεως τῶν ῥηθέντων, εἰ μὴ περὶ τὸν θώρακα τὸ ἡγεμονικὸν ἡμῶν ἦν, εἰς ὃ ταῦτα πάντα φέρεται. ἐν γοῦν τῇ κεφαλῇ ὄντος αὐτοῦ γελοίως ῥηθήσεται καὶ ἀλλοτρίως καταβαίνειν.

142 Epiphanius, Adversus haeres. 3.2, 9 (Dindorf 3, p. 567):
*(26) ἔλεγε δὲ [ὁ Ζήνων] καὶ μετὰ χωρισμὸν τοῦ σώματος*** καὶ ἐκάλει τὴν ψυχὴν πολυχρόνιον πνεῦμα, οὐ μὴν δὲ ἄφθαρτον δι’ ὅλου ἔλεγεν αὐτὴν εἶναι· ἐκδαπανᾶται γὰρ ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου εἰς τὸ ἀφανές, ὥς φησι.*

1. χρόνον τινὰ διαμένειν vel similia excidisse vidit Diels

143 Themistius, De anima f. 68 2, p. 30, 17 (Spengel):
Οὐδὲ γὰρ οἱ πνεῦμα τὴν ψυχὴν λέγοντες καὶ τὴν κίνησιν αὐτῇ τὴν κατὰ τόπον διδόντες ἐξελθοῦσαν εἰσιέναι πάλιν συγχωρήσειαν ἄν. Κακῶς οὖν, ὦ βέλτιστε, καὶ οὐκ ἀκολούθως τῇ ὑποθέσει, ἣν δογματίζουσιν. Εἰ γὰρ σῶμα ἔξεισιν ἐκ τοῦ σώματος, διὰ τί καὶ οὐκ εἴσεισι πάλιν; τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁρῶμεν, οἷον τῶν ἐν τόπῳ καὶ τῶν ἐν ἀγγείῳ ἀλλ’ ὅμως Ζήνωνι μὲν ὑπολείπεταί τις ἀπολογία κεκρᾶσθαι ὅλην δι’ ὅλου τοῦ σώματος φάσκοντι τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἔξοδον αὐτῆς ἄνευ φθορᾶς τοῦ συγκρίματος μὴ ποιοῦντι.

141 Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 3.7, 42-44, p. 220 De Lacy:
Κατὰ τὴν ἄποψή μου χρησιμοποιεῖ (ὁ Χρύσιππος) καὶ τώρα ἀκόμη τὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴ φωνή. Τὸ δηλώνω ἐξ ὅσων ἀναφέρει συμπερασματικά· «διότι ἀπὸ τὴ διάνοια», λέει, «πρέπει νὰ προέρχεται καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ νὰ διαλέγεται κανεὶς μὲ τὸν ἑαυτό του, ὅπως καὶ τὸ νὰ διανοεῖται καὶ νὰ διεξέρχεται μιὰ φωνὴ μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ νὰ ἐκπέμπεται πρὸς τὰ ἔξω.» (43) Γιατὶ ὡς πρώτη ὁμολογούμενη πρόταση λαμβάνει, ὅτι, τὸ νὰ λέγει κανεὶς καὶ νὰ διαλέγεται μὲ τὸν ἑαυτό του, ἀνήκουν στὸ ἴδιο μέρος, ἔπειτα ἐπιπρόσθετα δέχεται, ὅτι εἶναι ἔργο τῆς καρδιᾶς νὰ λέγει, καὶ ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς προτάσεις συμπεραίνει ὅτι τὸ νὰ διαλέγεται κανεὶς μὲ τὸν ἑαυτό του συμβαίνει μέσα στὴν καρδιά. (44) Ἔχουμε ὅμως στὸ προηγούμενο βιβλίο ἀποδείξει ὅτι τὸ διατυπωμένο ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ φωνὴ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴν καρδιά, εἶναι λανθασμένο, ἔτσι ὥστε καὶ τώρα τὸ ἐπιχείρημα, ποὺ διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Χρύσιππο, ἔχει ἀναιρεθεῖ μαζὶ μ' ἐκεῖνο.

141α Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 3.5 (Kühn vol. 5, p. 322):
Καὶ ὁ Ζήνων πρὸς αὐτοὺς ποὺ ἀντιλέγουν ὅτι ὅλα τὰ ζητήματα τὰ φέρουμε στὸ στόμα, εἶπε, μὰ δὲν καταπίνονται ὅλα, οὔτε κι' ἂν ἡ κατάποση θὰ λεγόταν μ' ἕνα καταλληλότερο τρόπο, οὔτε καὶ ἡ κατάβαση ὅσων εἴπαμε, ἂν δὲν ἦταν τὸ ἡγεμονικό μας στὸν θώρακα, στὸν ὁποῖο ὅλα αὐτὰ φέρονται. Ἂν ἦταν λοιπὸν αὐτὸς στὸ κεφάλι, θὰ ἦταν γελοῖο νὰ εἰπωθεῖ καὶ παράξενο νὰ κατεβαίνουν.

142 Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων 3.2, 9 (Dindorf 3, p. 567):
(26) ἔλεγε δὲ [ὁ Ζήνων] καὶ μετὰ τὸν χωρισμὸ τοῦ σώματος …καὶ ὀνόμαζε τὴν ψυχὴ ἕνα πολυχρόνιο πνεῦμα (πνοή), ὡστόσο ἔλεγε ὅτι δὲν εἶναι αἰώνια ἄφθαρτο. Γιατὶ ξοδεύεται ἀπὸ τὸν πολὺ χρόνο καὶ πάει στὴν ἀφάνεια, ὅπως λέει.

143 Θεμίστιος, Περὶ ψυχῆς 68 2, p. 30, 17 (Spengel):
Γιατὶ οὔτε αὐτοί, ποὺ λένε ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πνεῦμα καὶ ποὺ ἀποδίδουν σ' αὐτὴ τὴν κατὰ τόπο κίνηση, δὲν θὰ συμφωνοῦσαν ὅτι, ἀφοῦ βγεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα πάλι θὰ μπεῖ. Λανθασμένα λοιπόν, φίλτατέ μου, καὶ χωρὶς συνέπεια ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσή τους δογματίζουν. Γιατί, ἂν ὡς σῶμα βγαίνει ἀπὸ τὸ σῶμα, γιὰ ποιὸ λόγο νὰ μὴν μπαίνει πάλι; Αὐτὸ δηλ. βλέπουμε καὶ στὰ ἄλλα, ὅπως ὅσα εἶναι σὲ τόπο καὶ ὅσα εἶναι μέσα σὲ ἀγγεῖο. Στὸν Ζήνωνα ὅμως ὑπολείπεται νὰ δώσει μιὰν ἐξήγηση γι' αὐτὸ ποὺ λέει, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἕνα κρᾶμα μὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα καὶ δὲν κάνει τὴν ἔξοδό της (ἀπὸ τὸ σῶμα), χωρὶς τὴ φθορὰ τοῦ κράματος.

144 Lactantius, Divinae Institutiones 7.7, 20:
Esse inferos Zenon Stoicus docuit et sedes piorum ab impiis esse discretas: et illos quidem quietas et delectabiles incolere regiones, hos vero lucre poenas in tenebrosis locis atque in caeni voraginibus horrendis.

5. Η ΦΩΝΗ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

145 Aetius, Placita 4.21, 4. (DG. p. 410-411):
Τὸ δὲ «φωνᾶεν» ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος εἰρημένον, ὃ καὶ φωνὴν καλοῦσιν, ἔστι πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι φάρυγγος καὶ γλώττης καὶ τῶν οἰκείων ὀργάνων.

145α Diogenes Laertius 7.55 (Diog. Babyl. 17):
Ἔστι δὲ φωνὴ ἀὴρ πεπληγμένος ἢ τὸ ἴδιον αἰσθητὸν ἀκοῆς, ὥς φησι Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ἐν τῇ περὶ τῆς φωνῆς τέχνῃ· ⟨καὶ⟩ ζῴου μέν ἐστι φωνὴ ἀὴρ ὑπὸ ὁρμῆς πεπληγμένος, ἀνθρώπου δέ ἐστιν ἔναρθρος καὶ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη, ὡς ὁ Διογένης φησίν, ἥτις ἀπὸ δεκατεσσάρων ἐτῶν τελειοῦται.

145β Eustathios, Commentarii in Homeri Iliadem Σ 506 p. 1158, 37:
Ἠεροφώνους κήρυκας Ὅμηρος κἀνταῦθα εἰπὼν τὸν κατὰ Ζήνωνα τῆς φωνῆς ὅρον προϋπέβαλεν εἰπόντα· «φωνή ἐστιν ἀὴρ πεπληγμένος.»

146 Aetius, Placita 4.20, 2 = [Plutarchus], De plac. philos. 902 F-903 A:
Οἱ δὲ Στωικοὶ σῶμα τὴν φωνήν· πᾶν γὰρ τὸ δρῶν ἢ καὶ ποιοῦν σῶμα ἡ δὲ φωνὴ ποιεῖ καὶ δρᾷ· ἀκούομεν γὰρ αὐτῆς καὶ αἰσθανόμεθα προσπιπτούσης τῇ ἀκοῇ καὶ ἐκτυπούσης καθάπερ δακτυλίου εἰς κηρόν. ἔτι πᾶν τὸ κινοῦν καὶ ἐνοχλοῦν σῶμά ἐστι, κινεῖ δ'ἡμᾶς ἡ εὐμουσία ἐνοχλεῖ δ' ἡ ἀμουσία. ἔτι πᾶν τὸ κινούμενον σῶμά ἐστι· κινεῖται δ' ἡ φωνὴ καὶ προσπίπτει εἰς τοὺς λείους τόπους καὶ ἀντανακλᾶται, καθάπερ ἐπὶ τῆς σφαίρας τῆς βαλλομένης εἰς τοῖχον· ἐν γοῦν ταῖς κατ' Αἴγυπτον πυραμίσιν ἔνδον μία φωνὴ ῥηγνυμένη τέτταρας ἢ καὶ πέντε ἤχους ἀπεργάζεται.

1. δρώμενον Ω: corr. Diels sec. Ps.-Galenum | 3. δακτυλίου M: δακτύλιον Π

147 [Galenus] Historia philosophica 101, p. 638, 17-20 Diels:
Οἱ δὲ Στωικοὶ σῶμα εἶναι τὴν φωνήν. πᾶν γὰρ τὸ δρῶν ἢ ποιοῦν σῶμα εἶναι· καὶ γὰρ ἡ φωνὴ καὶ δρᾷ καὶ ποιεῖ, ἀκούομεν γὰρ αὐτῆς καὶ αἰσθα-

144 Lactantius, Divinae Inst. 7.7, 20:
Ὑπάρχουν οἱ ἐν Ἅιδῃ, δίδασκε ὁ Στωικὸς Ζήνων, καὶ ἕδρες τῶν εὐσεβῶν ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς: κι᾽ αὐτοὶ πράγματι κατοικοῦν σὲ ἥρεμες καὶ τερπνὲς χῶρες, ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐξαγοράζουν τὶς ποινές των σὲ σκοτεινοὺς τόπους καὶ στὸν βόρβορο τρομερῶν βαράθρων.

5. Η ΦΩΝΗ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

145 Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 4.21, 4. (DG. p. 410-411):
Τὸ δὲ «φωνᾶεν», ποὺ ἔχει πεῖ ὁ Ζήνων, ποὺ τὸ λένε καὶ φωνὴ (ἐνν. οἱ Στωικοί), εἶναι πνοὴ ἀέρα ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ ἕως τὸν φάρυγγα καὶ τὴ γλώσσα καὶ τὰ εἰδικὰ ὄργανα.

145α Διογένης Λαέρτιος 7.55:
Καὶ εἶναι ἡ φωνὴ ἀέρας, ποὺ πλήττεται ἢ τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ αἰσθητοῦ τῆς ἀκοῆς, ὅπως λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Βαβυλώνιος στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν τέχνη τῆς φωνῆς. Καὶ τοῦ ζώου ἡ φωνὴ εἶναι ἀέρας ποὺ πλήττεται ἀπὸ τὴν ὁρμή, ἐνῶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔναρθρη καὶ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴ διάνοια, ὅπως λέει ὁ Διογένης. Αὐτὴ τελειοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν δεκατεσσάρων.

145β Εὐσταθίου, Παρεκβολαὶ εἰς Ἰλιάδα, Σ 506 p. 1158, 37:
Κι᾽ ὅταν ὁ Ὅμηρος ὀνόμασε τοὺς κήρυκες «ἠεροφώνους» (αὐτοὺς ποὺ φωνάζουν μέσα στὸν ἀέρα), ὑπέβαλε τὸν ὁρισμὸ ἀπὸ πρὶν στὸν Ζήνωνα, ποὺ εἶπε: «ἡ φωνὴ εἶναι ἀέρας ποὺ ἔχει πληγεῖ».

146 Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 4.20, 2:
Οἱ Στωικοὶ θεωροῦσαν τὴ φωνὴ κάτι σωματικό· γιατὶ κάθε τι ποὺ δρᾶ ἢ ἐνεργεῖ εἶναι σωματικό, ἡ δὲ φωνὴ ἐνεργεῖ καὶ δρᾶ· γιατὶ τὴν ἀκοῦμε καὶ τὴν αἰσθανόμαστε, ὅταν προσπίπτει στὴν ἀκοή μας, ὅπως μιὰ δακτυλιδένια σφραγίδα πάνω στὸ κερί. Ἀκόμα κάθε τι ποὺ κινεῖ καὶ ἐνοχλεῖ εἶναι σωματικό· σὲ κίνηση ὅμως μᾶς θέτει ἡ εὐάρεστη μουσική, ἐνῶ ἡ ἄμουση μᾶς ἐνοχλεῖ. Ἀκόμα καὶ κάθε τι κινούμενο εἶναι σωματικό· ἡ φωνὴ ὅμως κινεῖται καὶ προσπίπτει σὲ λείους τόπους καὶ ἀντανακλᾶται ὅπως μιὰ μπάλα ποὺ κτυπᾶ πάνω στὸν τοῖχο· ὁπωσδήποτε μιὰ μοναδικὴ φωνή, ποὺ σπάει μέσα στὶς αἰγυπτιακὲς πυραμίδες, προκαλεῖ τέσσερις ἢ πέντε ἀντηχήσεις.

147 Γαληνός, Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας 101, p. 638, 17-20 Diels:
Οἱ Στωικοὶ θεωροῦσαν τὴ φωνὴ κάτι σωματικό. Γιατὶ κάθε τι ποὺ δρᾶ ἢ ἐνεργεῖ εἶναι σωματικό· γιατὶ ἡ φωνὴ καὶ δρᾶ καὶ ἐνεργεῖ, ἀφοῦ τὴν

νόμεθα προσπιπτούσης· πᾶν τὸ κινοῦν καὶ ἐνοχλοῦν σῶμά ἐστιν· κηλεῖ δὲ ἡμᾶς εὔμουσος φωνή.

1. δρῶν ἢ π. Diels: δρὸν ἢ π. B: π. καὶ δρὸν A | 3-4. κηλεῖ-φωνὴ Diels: καλίδης ἡμᾶς κ μνούσα» φωνὴ A: om. B

147α Galenus, De placitis Hippocratis 2.5 (Kühn Vol. 5, p. 241):
Καὶ μὴν ὁ θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν Στωικῶν λόγος ὁ Ζήνωνος… ἔχει γὰρ ὧδε. φωνὴ διὰ φάρυγγος χωρεῖ. εἰ δὲ ἦν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου χωροῦσα, οὐκ ἂν διὰ φάρυγγος ἐχώρει. ὅθεν δὲ ὁ λόγος, καὶ φωνὴ ἐκεῖθεν χωρεῖ. λόγος δὲ ἀπὸ διανοίας χωρεῖ, ὥστ' οὐκ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐστὶν ἡ διάνοια.

3. λόγος et φωνὴ locos inter se mutare non opus est - Cf. Galen. ibid. p. 204, 205 (huius operis II n. 894)

147β Galenus, De placitis Hippocratis 2.5 (Kühn vol. 5, p. 247):
Καὶ τοῦτο βούλεταί γε Ζήνων καὶ Χρύσιππος ἅμα τῷ σφετέρῳ χορῷ παντί, διαδίδοσθαι τὴν ἐκ τοῦ προσπεσόντος· ἔξωθεν ἐγγενομένην τῷ μορίῳ κίνησιν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ψυχῆς, ἵν' αἴσθηται τὸ ζῷον.

2. ἐγγενομένην MA, ἐγγινομένην L

147γ Galenus, In Hippocratis de medici officina, vol. 18, B, p. 649 K:
Τῶν αἰσθήσεων ἁπάσαις τὴν γνώμην ἐφεξῆς ἔταξεν, ὅπερ ἐστὶ τὴν διάνοιαν, ἥν τε καὶ νοῦν καὶ φρένα καὶ λόγον κοινῶς οἱ ἄνθρωποι καλοῦσιν. ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν κατὰ φωνήν ἐστί τις λόγος, ἀφορίζοντες οὖν τοῦτον τὸν προειρημένον λόγον οἱ φιλόσοφοι καλοῦσιν ἐνδιάθετον, ᾧ λόγῳ τά τε ἀκόλουθα καὶ τὰ μαχόμενα γιγνώσκομεν.

147δ Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 8.275:
Φασὶν ὅτι ἄνθρωπος οὐχὶ τῷ προφορικῷ λόγῳ διαφέρει τῶν ἀλόγων ζῴων (καὶ γὰρ κόρακες καὶ ψιττακοὶ καὶ κίτται ἐνάρθρους προσφέρονται φωνὰς) ἀλλὰ τῷ ἐνδιαθέτῳ οὐδὲ τῇ ἁπλῇ μόνον φαντασίᾳ, ἀλλὰ τῇ μεταβατικῇ καὶ συνθετικῇ.

148 Scholia vet. in Platonis Alcibiadem 1.121 e, p. 99 Greene:
«Δὶς ἑπτά»· τότε γὰρ ὁ τέλειος ἐν ἡμῖν ἀποφαίνεται λόγος, ὡς Ἀριστοτέλης καὶ Ζήνων καὶ Ἀλκμαίων ὁ Πυθαγόρειός φασιν.

149 Stobaeus, Eclogae 1.48, 8, p. 317 (ex Iamblicho):
Πάλιν τοίνυν περὶ τοῦ νοῦ καὶ πασῶν τῶν κρειττόνων δυνάμεων τῆς ψυχῆς οἱ μὲν Στωικοὶ λέγουσι μὴ εὐθὺς ἐμφύεσθαι τὸν λόγον, ὕστερον δὲ

ἀκοῦμε καὶ τὴν αἰσθανόμαστε, ὅταν προσπίπτει· κάθε τι ποὺ κινεῖ καὶ ἐνοχλεῖ εἶναι σῶμα· κι ἐμᾶς μᾶς γοητεύει ἡ εὐάρεστη μουσικὴ φωνή.

147α Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπ. 2.5:
Καὶ ὁ θαυμαζόμενος ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς λόγους τοῦ Ζήνωνος: «Ἡ φωνὴ προχωρεῖ διὰ μέσου τοῦ φάρυγγος. Κι' ἂν περνοῦσε ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο, δὲν θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸν φάρυγγα. Ἀπ' ὅπου ὅμως ὁ λόγος, ἀπ' ἐκεῖ καὶ ἡ φωνὴ προχωρεῖ. Ὁ λόγος ὅμως προέρχεται ἀπὸ τὴ διάνοια, ὥστε δὲν βρίσκεται στὸν ἐγκέφαλο ἡ διάνοια.»

147β Γαληνός, Περὶ τῶν Καθ' Ἱπποκράτη 2.5:
Καὶ αὐτὸ θέλει ὁ Ζήνων καὶ ὁ Χρύσιππος μαζὶ μὲ ὅλη τὴ χορεία των, νὰ μεταδοθεῖ ἡ κίνηση, ποὺ γίνεται ἀπὸ τὸν ἐρεθισμό, ποὺ προσπίπτει ἀπ' ἔξω στὴν ἀρχὴ τῆς ψυχῆς (τὸ ἡγεμονικό), γιὰ νὰ αἰσθανθεῖ τὸ ζῶο.

147γ Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 18. B, p. 649 K:
Μετὰ ἀπ' ὅλες τὶς αἰσθήσεις στὴ σειρὰ ἔβαλε τὴ γνώμη, δηλαδὴ τὴ διάνοια, ποὺ τὴν ὀνομάζουν καὶ νοῦν καὶ φρένα καὶ λόγον οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ λόγος ἀφορᾶ ὅσα ἐκφράζονται μὲ τὴ φωνή, ξεχωρίζοντας λοιπὸν αὐτὸν τὸν λόγο, ποὺ ἀναφέραμε πρίν, οἱ φιλόσοφοι τὸν ὀνομάζουν ἐνδιάθετο, μὲ τὸν ὁποῖο λόγο γνωρίζουμε καὶ αὐτὰ ποὺ εἶναι σύμφωνα μ' αὐτὸν κι' ἐκεῖνα ποὺ τὸν ἀντιμάχονται.

147δ Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 8.275:
…λένε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα μὲ τὸν προφορικὸ λόγο (γιατὶ καὶ οἱ κόρακες καὶ οἱ παπαγάλοι καὶ οἱ κίσσες προφέρουν ἔναρθρες φωνὲς) ἀλλὰ μὲ τὸν ἐνδιάθετο, οὔτε μὲ τὴν ἁπλὴ παράσταση μόνο, ἀλλὰ μὲ τὴ μεταβατικὴ καὶ τὴ συνθετική.

148 Σχόλια εἰς Πλάτωνος Ἀλκιβιάδην 1.121e, p. 99 Greene:
«Δυὸ φορὲς ἑπτά»· τότε φανερώνεται σὲ μᾶς ὁ τέλειος λόγος, ὅπως λένε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ζήνων καὶ ὁ Ἀλκμαίων ὁ Πυθαγόρειος.

149 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.48, 8, p. 317:
Πάλι καὶ γιὰ τὸν νοῦ καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἀνώτερες δυνάμεις τῆς ψυχῆς οἱ μὲν Στωικοὶ λένε ὅτι δὲν φυτρώνει εὐθὺς μὲ τὴ γέννησή μέσα μας ὁ λόγος,

συναθροίζεσθαι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ φαντασιῶν περὶ δεκατέσσερα ἔτη.

150 Aetius, Placita 4.19, 4 = [Plutarchus], De placitis philosophorum 902 E:
Οἱ δὲ Στωικοί φασι τὸν ἀέρα μὴ συγκεῖσθαι ἐκ θραυσμάτων, ἀλλὰ συνεχῆ, δι' ὅλου μηδὲν κενὸν ἔχοντα· ἐπειδὰν δὲ πληγῇ πνεύματι, κυματοῦται κατὰ κύκλους ὀρθοὺς εἰς ἄπειρον, ἕως πληρώσῃ τὸν περικείμενον ἀέρα, ὡς ἐπὶ τῆς κολυμβήθρας τῆς πληγείσης λίθῳ· καὶ αὕτη μὲν κυκλικῶς κινεῖται ὁ δ' ἀὴρ σφαιρικῶς.

1. post συνεχῆ add. (εἶναι) edd. etiam Mau: om. Diels, Hülser 3. ἐπικείμενον M… fortasse recte» (Mau).

151 [Theodosius], De grammatica p. 17, 17-31 Göttling:
Μέρη δὲ τοῦ λόγου κατὰ τοὺς φιλοσόφους πέντε· ὄνομα, προσηγορία, ῥῆμα, σύνδεσμος καὶ ἄρθρον. Ὄνομά ἐστι μέρος λόγου σημαῖνον ⟨ἰδίαν ποιότητα, οἷον "Δίων". Προσηγορία ἐστὶ μέρος λόγου σημαῖνον⟩ κοινὴν ποιότητα, οἷον «ἄνθρωπος». Ῥῆμά ἐστι μέρος λόγου σημαῖνον ἄπτωτον κατηγόρημα. Σύνδεσμός ἐστι μέρος λόγου ἄπτωτον συνδοῦν τὰ μέρη τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου. Ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, διορίζον τὰ γένη τῶν ὀνομάτων καὶ τοὺς ἀριθμούς. Παρέπεται δὲ τῷ λόγῳ πέντε· ἑλληνισμός, σαφήνεια, συντομία, πρέπον καὶ διασκευή. Ἰστέον δέ, ὅτι τὰ μέρη τοῦ λόγου καλοῦσιν οἱ φιλόσοφοι στοιχεῖα· ὥσπερ γὰρ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσι τὰς συλλαβάς, καὶ τὰ κοσμικὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσι τὰ ἀνθρώπινα σώματα καὶ τὰ ἄλλα, οὕτω καὶ ταῦτα συνερχόμενα ἀπαρτίζουσι τὸν λόγον.

1. Μέρη scripsi: Περὶ Göttling | 2-3. ⟨ἰδίαν-σημαῖνον⟩ add. Egli (viva voce), Hülser 4. ἄπτωτον] ἀσύνθετον Egli dubit. | 11. συνερχόμενα Hülser: ἀπερχόμενα Göttling

151α Dionysius Halicarnaseus, De Demosthenis dictione 48, p. 232 sq.:
Τοῖς πρώτοις μορίοις τῆς λέξεως, ἃ δὴ στοιχεῖα ὑπό τινων καλεῖται, εἴτε τρία ταῦτ' ἐστίν, ὡς Θεοδέκτῃ τε καὶ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ὀνόματα καὶ ῥήματα καὶ σύνδεσμοι, εἴτε τέτταρα, ὡς τοῖς περὶ Ζήνωνα τὸν Στωικόν, εἴτε πλείω, δύο ταῦτα ἀκολουθεῖ μέλος καὶ χρόνος ἴσα.

152 Diogenes Laertius 7.65:
Πλάγιαι δὲ πτώσεις εἰσὶ γενικὴ καὶ δοτικὴ καὶ αἰτιατική.

152α Ammonius, In Aristotelis De interpretione p. 42, 30 Busse:
Ἀποκρίνονται οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ὡς ἀπὸ τοῦ νοήματος τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ καὶ αὕτη πέπτωκεν· ὃ γὰρ ἐν αὐτοῖς ἔχομεν τοῦ Σωκράτους νόημα δη-

ἀλλὰ συγκροτεῖται ἀργότερα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις καὶ τὶς παραστάσεις γύρω στὰ δεκατέσσερα χρόνια.

150 Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 4.19, 4:
Οἱ Στωικοὶ λένε ὅτι ὁ ἀέρας δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ θραύσματα, ἀλλὰ εἶναι συνεχὴς καὶ στὸ σύνολό του δὲν ἔχει κανένα κενό· κι' ὅταν πληγεῖ μὲ τὸ ρεῦμα μιᾶς πνοῆς, κινεῖται σὲ κύματα σύμφωνα μὲ ὀρθοὺς κύκλους στὸ ἄπειρο, ὥσπου νὰ γεμίσει ὁ ἀέρας ποὺ τὸν περιβάλλει, ὅπως ὅταν μιὰ πέτρα κτυπᾶ σὲ μιὰ κολυμβήθρα. Αὐτὴ βέβαια κινεῖται κυκλικά, ὁ ἀέρας ὅμως σφαιρικά.

151 Θεοδόσιος, Περὶ γραμματικῆς p. 17, 17-31 Göttling:
Τὰ μέρη τοῦ λόγου κατὰ τοὺς φιλοσόφους εἶναι πέντε· ὄνομα (κύριο), προσηγορικό, ρῆμα, σύνδεσμος καὶ ἄρθρο. Ὄνομα (κύριο) εἶναι μέρος τοῦ λόγου ποὺ σημαίνει μὰν ἀτομικὴ ἰδιότητα, ὅπως «Δίων». Οὐσιαστικὸ προσηγορικὸ εἶναι μέρος τοῦ λόγου ποὺ σημαίνει γενικὴ ἰδιότητα, ὅπως «ἄνθρωπος». Ρῆμα εἶναι μέρος τοῦ λόγου ποὺ σημαίνει ἕνα κατηγόρημα χωρὶς πτώση. Σύνδεσμος εἶναι μέρος τοῦ λόγου χωρὶς πτώση ποὺ συνδέει τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ λόγου. Τὸ ἄρθρο εἶναι μέρος τοῦ λόγου, ποὺ δέχεται πτώση καὶ καθορίζει τὰ γένη τῶν ὀνομάτων καὶ τοὺς ἀριθμούς. Συνοδευτικὰ γνωρίσματα τοῦ λόγου εἶναι πέντε: τὰ γνήσια ἑλληνικά, ἡ σαφήνεια, ἡ συντομία, ἡ πρέπουσα ἔκφραση καὶ ἡ σωστὴ διαμόρφωση. Ἐπίσης πρέπει νὰ γνωρίζουμε, ὅτι τὰ μέρη τοῦ λόγου οἱ φιλόσοφοι τὰ ὀνομάζουν στοιχεῖα. Γιατί, ὅπως τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὶς συλλαβές, καὶ τὰ κοσμικὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ ἄλλα σώματα, ἔτσι κι' αὐτὰ συνερχόμενα ἀπαρτίζουν τὸν λόγο.

151α Διονύσιος Ἁλικαρνασσεύς, Περὶ Δημοσθένους λέξεως 48, p. 232 sq.:
Ἂν τὰ πρῶτα μέρη τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα ἀπὸ μερικοὺς καλοῦνται στοιχεῖα, εἴτε αὐτὰ εἶναι τρία, ὅπως φαίνεται στὸν Θεοδέκτη καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ὀνόματα καὶ ρήματα καὶ σύνδεσμοι, εἴτε τέσσερα, ὅπως νομίζουν μερικοὶ γύρω ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τὸν Στωικό, εἴτε περισσότερα, ἀπ' αὐτὰ ἀκολουθοῦν ἐξ ἴσου δύο, τὸ μέλος καὶ ὁ χρόνος.

152 Διογένης Λαέρτιος 7.65:
Πλάγιες δὲ πτώσεις εἶναι ἡ γενική, ἡ δοτικὴ καὶ ἡ αἰτιατική.

152α Ἀμμώνιος, Περὶ ἑρμηνείας p. 42, 30 Busse:
Οἱ Στωικοὶ ἀπαντοῦν, ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὀνομαστικὴ πτώση ἔχει πέσει ἀπὸ τὴ σκέψη, ποὺ εἶναι στὴν ψυχή. Γιατί, ὅταν θέλουμε νὰ ἐκφράσουμε τὴ

λῶσαι βουλόμενοι τὸ «Σωκράτης» ὄνομα προφερόμεθα· καθάπερ οὖν τὸ ἄνωθεν ἀφεθὲν γραφεῖον καὶ ὀρθὸν παγὲν πεπτωκέναι τε λέγεται καὶ τὴν πτῶσιν ὀρθὴν ἐσχηκέναι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὴν εὐθεῖαν πεπτωκέναι μὲν ἀξιοῦμεν ἀπὸ τῆς ἐννοίας, ὀρθὴν δὲ εἶναι διὰ τὸ ἀρχέτυπον τῆς κατὰ τὴν ἐκφώνησιν προφορᾶς.

153 Diogenes Laertius 7.18:
Ἔφασκε δὲ (sc. ὁ Ζήνων) τοὺς μὲν τῶν ἀσολοίκων λόγους καὶ ἀπηρτισμένους ὁμοίους εἶναι τῷ ἀργυρίῳ τῷ Ἀλεξανδρινῷ· εὐοφθάλμους μὲν καὶ περιγεγραμμένους καθὰ καὶ τὸ νόμισμα, οὐδὲν δὲ διὰ ταῦτα βελτίονας, τοὺς δὲ τοὐναντίον ἀφωμοίου τοῖς Ἀττικοῖς τετραδράχμοις εἰκῆ μὲν κεκομμένοις καὶ σολοίκως, καθέλκειν μέντοι πολλάκις τὰς κεκαλλιγραφημένας λέξεις.

1. pro καὶ scribendum esse τοὺς aut ante καὶ addendum ⟨καλοὺς⟩ coni. Reiske 6. λέξεις del. Wilamowitz

154 [Zonaras], Lexicon s.v. soloikizein, col. 1662:
Σολοικίζειν· οὐ μόνον τὸ κατὰ φωνὴν καὶ λόγον χωρικεύεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐνδυμάτων ὅταν τις χωρικῶς ἐνδιδύσκηται ἢ ἀτάκτως ἐσθίῃ ἢ ἀκόσμως περιπατῇ, ὥς φησι Ζήνων.

155 Cyrillus, Lexicon s.v. soloikismos, Anecdota Graeca, Paris (ed. Cramer) Vol. 1, p. 190:
Σολοικισμός· ὅτε τις ἀτέχνως διαλέγεται· σολοικίζειν οὐ μόνον τὸ κατὰ λέξιν καὶ φωνὴν ἰδιωτεύειν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φορημάτων, ὅταν τις χωρικῶς ἐνδέδυται ἢ ἀτάκτως ἐσθίει ἢ ἀκόσμως περιπατεῖ, ὥς φησι Ζήνων ὁ Κιτιεύς.

2. ἐπὶ φορ. v. Arnim, Hülser: ἐπιφορ. Cramer 3. ὡς v. Arnim, Hülser: ἢ ὡς Cramer

156 Diogenes Laertius 7.56-57 (SVF 3, Diogenes Babylonios 20):
Λέξις δέ ἐστι κατὰ τοὺς Στωικούς, ὥς φησιν ὁ Διογένης, φωνὴ ἐγγράμματος, οἷον «ἡμέρα».
Λόγος δέ ἐστι φωνὴ σημαντικὴ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη ⟨οἷον "ἡμέρα ἐστί"⟩.
Διάλεκτος δέ ἐστι λέξις κεχαραγμένη ἐθνικῶς τε καὶ Ἑλληνικῶς· ἢ λέξις ποταπή, τουτέστι ποιὰ κατὰ διάλεκτον, οἷον κατὰ μὲν τὴν Ἀτθίδα «θάλαττα», κατὰ δὲ τὴν Ἰάδα «ἡμέρη».

σκέψη τοῦ Σωκράτη, ποὺ ἔχουμε μέσα μας, προφέρουμε τὸ ὄνομα τοῦ Σωκράτη (δηλ. τὸν Σωκράτη σὲ ὀνομαστικὴ πτώση). Ὅπως μιὰ πένα, ποὺ τὴν ἀφήσαμε ἀπὸ ψηλὰ καὶ στάθηκε ὀρθή, λέμε, ὅτι ἔχει πέσει καὶ ἡ πτώση της εἶναι ὀρθή, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔχουμε τὴν ἀξίωση ἡ ὀνομαστικὴ (ἡ εὐθεία) πτώση νὰ ἔχει πέσει ἀπὸ τὴ σκέψη, ἀλλὰ εἶναι ὀρθὴ γιατὶ ἀποτελεῖ ἀρχέτυπο τῆς γλωσσικῆς ἔκφρασης.

153 Διογένης Λαέρτιος 7.18:
Ἔλεγε δὲ (ἐνν. ὁ Ζήνων), ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ μιλοῦν χωρὶς σολοικισμοὺς (γραμματικὰ λάθη), ὅταν οἱ λόγοι τους εἶναι καὶ καλὰ συγκροτημένοι, μοιάζουν μὲ τὰ ἀργυρὰ ἀλεξανδρινὰ νομίσματα· γιατὶ εἶναι εὐάρεστοι στὰ μάτια καὶ περιχαραγμένοι καλὰ ὅπως τὸ νόμισμα, χωρὶς ὅμως γι' αὐτὸ νὰ εἶναι καλύτεροι. Τοὺς λόγους ὅμως τοῦ ἀντιθέτου εἴδους τοὺς συνέκρινε μὲ τὰ ἀττικὰ τετράδραχμα, ποὺ ἦταν μὲν κομμένα στὴν τύχη καὶ κατὰ τρόπο σόλοικο (λανθασμένο), στὸ βάρος ὅμως ὑπερέβαλλαν συχνὰ τοὺς καλλιγραμμένους τρόπους ἔκφρασης.

154 Ζωναρᾶς, Λεξικόν, ἐν λ. σολοικίζειν, col. 1662:
Σολοικίζειν δὲν σημαίνει μόνο νὰ συμπεριφέρεται κανεὶς στὴ φωνὴ καὶ στὸν λόγο ὅπως ἕνας χωρικός, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματα, ὅταν ντύνεται ὅπως ὁ χωρικὸς ἢ τρώει ἄτακτα καὶ περπατᾶ ἄκοσμα, ὅπως λέει ὁ Ζήνων.

155 Κύριλλος, Λεξικόν, ἐν λ. σολοικισμός, Anecdota Graeca, Paris (ed. Cramer) Vol. 1, p. 190:
Σολοικισμός· ὅταν κανεὶς διαλέγεται ἄτεχνα (γραμματικὰ λανθασμένα)· νὰ σολοικίζει κανεὶς δὲν σημαίνει μόνο νὰ ἰδιωτεύει σὲ ἄρθρωση καὶ σὲ ὕφος ἀλλὰ καὶ στὰ φορέματα, ὅταν ντύνεται ὅπως ὁ χωρικὸς ἢ ὅταν τρώει ἄτακτα καὶ περπατεῖ ἄκοσμα, ὅπως λέει ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς.

156 Διογένης Λαέρτιος 7.56-57:
Λ έ ξ η εἶναι κατὰ τοὺς Στωικούς, ὅπως λέγει ὁ Διογένης, φωνὴ μὲ σημεῖα γραφῆς, ὅπως «ἡμέρα».
Λ ό γ ο ς δὲ εἶναι φωνή, ποὺ σημαίνει καὶ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴ διάνοια, ὅπως «εἶναι ἡμέρα.»
Δ ι ά λ ε κ τ ο ς δὲ εἶναι λέξη ποὺ ἔχει χαρακτήρα ἐθνικὸ καὶ Ἑλληνικό· ἢ λέξη ἀπὸ κάποιον τόπο, δηλαδὴ κάποιας λογῆς σύμφωνα μὲ μιὰ διάλεκτο, ὅπως σύμφωνα μὲ τὴν Ἀττικὴ «θάλαττα», σύμφωνα ὅμως μὲ τὴν Ἰωνικὴ «ἡμέρη».

Τῆς δὲ λέξεως στοιχεῖά ἐστι τὰ εἰκοσιτέσσαρα γράμματα – Φωνήεντα δέ ἐστι τῶν στοιχείων ἑπτά· α, ε, η, ι, ο, υ, ω.
Ἄφωνα δὲ ἕξ· β, γ, δ, π, κ, τ.
Διαφέρει δὲ φωνὴ καὶ λέξις, ὅτι φωνὴ μὲν καὶ ὁ ἦχός ἐστι, λέξις δὲ τὸ ἔναρθρον μόνον. λέξις δὲ λόγου διαφέρει, ὅτι λόγος ἀεὶ σημαντικός ἐστι, λέξις δὲ καὶ ἀσήμαντος, ὡς ἡ βλίτυρι, λόγος δὲ οὐδαμῶς, διαφέρει δὲ καὶ τὸ λέγειν τοῦ προφέρεσθαι· προφέρονται μὲν γὰρ αἱ φωναί, λέγεται δὲ τὰ πράγματα, ἃ δὴ καὶ λεκτὰ τυγχάνει.

156α Diogenes Laertius 7.57-58 (Diogenes Babylonios 21, 22):
Τοῦ δὲ λόγου ἐστὶ μέρη πέντε, ὥς φησι Διογένης τε ἐν τῷ Περὶ φωνῆς καὶ Χρύσιππος· ὄνομα, προσηγορία, ῥῆμα, σύνδεσμος, ἄρθρον. – Ἔστι δὲ προσηγορία μέν, κατὰ τὸν Διογένην, μέρος λόγου σημαῖνον κοινὴν ποιότητα, οἷον «ἄνθρωπος» «ἵππος». Ὄνομα δέ ἐστι μέρος λόγου δηλοῦν ἰδίαν ποιότητα, οἷον Διογένης, Σωκράτης. Ῥῆμα δέ ἐστι μέρος λόγου σημαῖνον ἀσύνθετον κατηγόρημα, ὡς ὁ Διογένης, ἢ ὥς τινες, στοιχεῖον λόγου ἄπτωτον σημαῖνόν τι συντακτὸν περί τινος ἢ τινῶν, οἷον «γράφω» «λέγω». Σύνδεσμος δέ ἐστι μέρος λόγου ἄπτωτον, συνδοῦν τὰ μέρη τοῦ λόγου. Ἄρθρον δέ ἐστι στοιχεῖον λόγου πτωτικόν, διορίζον τὰ γένη τῶν ὀνομάτων καὶ τοὺς ἀριθμούς· οἷον «ὁ, ἡ, τό, οἱ, αἱ, τά».

157 Stephanus, Scholia in Dionysii Thracis, p. 250, 26:

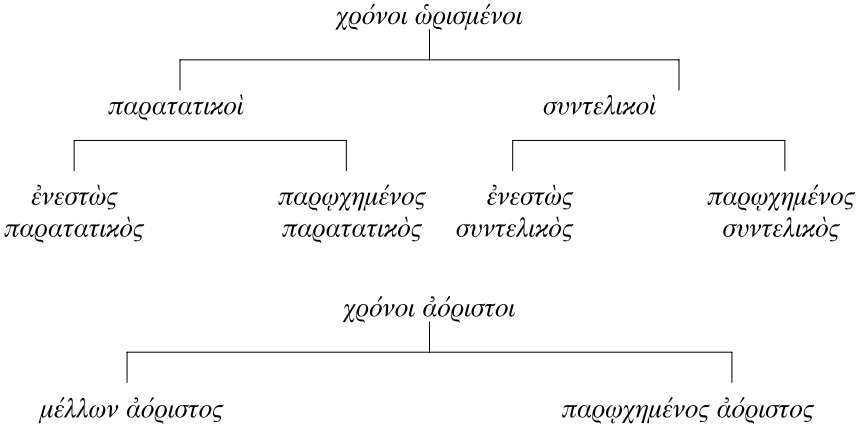

Τῆς δὲ λέξεως στοιχεῖα εἶναι τὰ εἰκοσιτέσσερα γράμματα.
Φωνήεντα δὲ εἶναι τὰ ἑπτὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα· α, ε, η, ι, ο, υ, ω.
Ἄφωνα εἶναι ἓξι· β, γ, δ, π, κ, τ.
Διαφέρει δὲ ἡ φωνὴ ἀπὸ τὴ λέξη, γιατὶ ἡ φωνὴ εἶναι ἦχος, ἡ λέξη ὅμως μόνο εἶναι ἔναρθρη.
Ἡ λέξη ὡστόσο διαφέρει ἀπὸ τὸν λόγο, στὸ ὅτι ὁ λόγος σημαίνει κάτι, ἡ λέξη ὅμως μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ χωρὶς σημασία, ὅπως «βλίτυρι», ὁ λόγος ὅμως ποτέ. Περαιτέρω διαφέρει τὸ νὰ λέγει κανεὶς ἀπὸ τοῦ νὰ βγάζει φωνές· διότι οἱ φωνὲς προφέρονται, ἐνῶ τὰ πράγματα λέγονται, αὐτὰ ποὺ ὀνομάζουμε λεκτά.

156α Διογένης Λαέρτιος 7.57-58:
Τὰ μέρη δὲ τοῦ λόγου εἶναι πέντε, ὅπως λέει ὁ Διογένης στὸ Περὶ τῆς φωνῆς καὶ ὁ Χρύσιππος· ὄνομα, προσηγορία, ῥῆμα, σύνδεσμος, ἄρθρο. Τὸ προσηγορικὸ (ὄνομα) εἶναι κατὰ τὸν Διογένη μέρος τοῦ λόγου, ποὺ σημαίνει κοινὴ ἰδιότητα, ὅπως «ἄνθρωπος», «ἵππος». Τὸ ὄνομα δὲ εἶναι μέρος τοῦ λόγου, ποὺ δηλώνει ἀτομικὴ ἰδιότητα, ὅπως Διογένης, Σωκράτης. Ῥῆμα εἶναι μέρος τοῦ λόγου ποὺ σημαίνει μὴ σύνθετο κατηγόρημα, ὅπως λέει ὁ Διογένης, ἢ ὅπως λένε μερικοί, στοιχεῖο πρότασης ποὺ εἶναι ἄκλιτο καὶ σημαίνει κάτι, τὸ ὁποῖο συντάσσεται μὲ κάτι ἢ κάποια πράγματα, ὅπως «γράφω», «λέγω». Ὁ σύνδεσμος δὲ εἶναι μέρος λόγου χωρὶς πτώση, ποὺ συνδέει τὰ μέρη τοῦ λόγου. Ἄρθρο δὲ εἶναι στοιχεῖο τοῦ λόγου μὲ πτώσεις, ποὺ καθορίζει τὰ γένη τῶν ὀνομάτων καὶ τοὺς ἀριθμούς, ὅπως «ὁ, ἡ, τό, οἱ, αἱ, τά.»

157 Στέφανος, Σχόλια εἰς Διονύσιον Θρᾷκα, p. 250, 26:
(Οἱ Στωικοὶ διέκριναν ὡρισμένους καὶ ἀόριστους χρόνους. Προκύπτει τὸ ἀκόλουθο διάγραμμα):

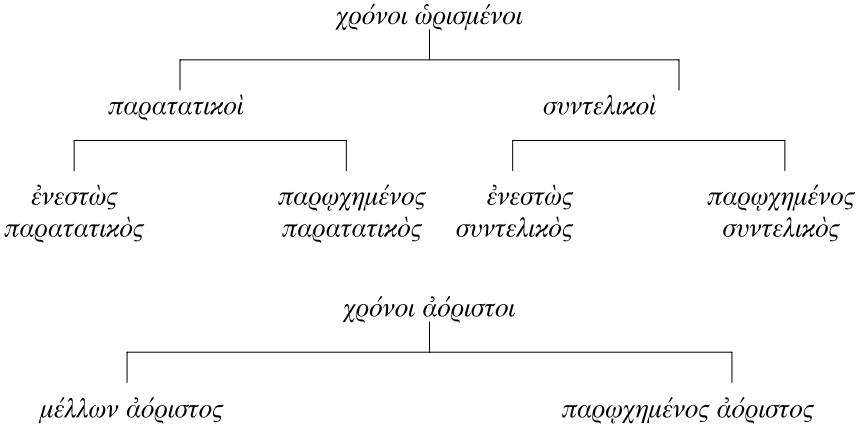

157α Scholia in Dionysii Thracis, Bekker, Anecd. Gr. 2, p. 891:
Τὸν ἐνεστῶτα οἱ Στωικοὶ ἐνεστῶτα παρατατικὸν ὁρίζονται, ὅτι παρατείνεται καὶ εἰς μέλλοντα· ὁ γὰρ λέγων «ποιῶ» καὶ ὅτι ἐποίησέ τι ἐμφαίνει καὶ ὅτι ποιήσει.

158 Diogenes Laertius 7.65:
Ἀξίωμα δέ ἐστιν ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἢ ψεῦδος· ἢ πρᾶγμα αὐτοτελὲς ἀποφαντὸν ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, ὡς ὁ Χρύσιππός φησιν ἐν τοῖς Διαλεκτικοῖς ὅροις, «ἀξίωμά ἐστι τὸ ἀποφαντὸν ἢ καταφαντὸν ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, οἷον ἡμέρα ἐστί, Δίων περιπατεῖ.» ὠνόμασται δὲ τὸ ἀξίωμα ἀπὸ τοῦ ἀξιοῦσθαι ἢ ἀθετεῖσθαι. Ὁ γὰρ λέγων Ἡμέρα ἐστίν, ἀξιοῦν δοκεῖ τὸ ἡμέραν εἶναι. οὔσης μὲν οὖν ἡμέρας, ἀληθὲς γίνεται τὸ προκείμενον ἀξίωμα· μὴ οὔσης δέ, ψεῦδος.

158α Diogenes Laertius 7.66-68:
Διαφέρει δὲ ἀξίωμα καὶ ἐρώτημα καὶ πύσμα ⟨καὶ⟩ προστακτικὸν καὶ ὁρκικὸν καὶ ἀρατικὸν καὶ ὑποθετικὸν καὶ προσαγορευτικὸν καὶ πρᾶγμα ὅμοιον ἀξιώματι. Ἀξίωμα μὲν γάρ ἐστιν ὃ λέγοντες ἀποφαινόμεθα, ὅπερ ἢ ἀληθές ἐστιν ἢ ψεῦδος. Ἐρώτημα δέ ἐστι πρᾶγμα αὐτοτελὲς μὲν ὡς καὶ τὸ ἀξίωμα, αἰτητικὸν δὲ ἀποκρίσεως, οἷον «ἆρά γ' ἡμέρα ἐστί;» Τοῦτο δὲ οὔτε ἀληθές ἐστιν οὔτε ψεῦδος· ὥστε τὸ μὲν «ἡμέρα ἐστὶν» ἀξίωμά ἐστι, τὸ δὲ «ἆρά γ' ἡμέρα ἐστίν;» ἐρώτημα. Πύσμα δέ ἐστι πρᾶγμα πρὸς ὃ συμβολικῶς οὐκ ἔστιν ἀποκρίνεσθαι, ὡς ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος, «ναί», ἀλλὰ ⟨δεῖ⟩ εἰπεῖν «οἰκεῖ ἐν τῷδε τῷ τόπῳ», προστακτικὸν δέ ἐστι πρᾶγμα, ὃ λέγοντες προτάσσομεν, οἷον·

«σὺ μὲν βάδιζε τὰς ἐπὶ Ἰνάχου ῥοάς».

*ὁρκικὸν**** ⟨προσαγορευτικὸν⟩ δέ ἐστι πρᾶγμα, ὃ εἰ λέγοι τις, προσαγορεύοι ἄν, οἷον*

«Ἀτρείδη κύδιστε, ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων.»

158β Diogenes Laertius 7.69-70:
(1) ἐν δὲ τοῖς ἁπλοῖς ἀξιώμασίν ἐστι τὸ ἀποφατικὸν καὶ τὸ ἀρνητικὸν καὶ τὸ στερητικὸν καὶ τὸ κατηγορικὸν καὶ τὸ καταγορευτικὸν καὶ τὸ ἀόριστον… (5) κατηγορικὸν δέ ἐστι τὸ συνεστὸς ἐκ πτώσεως ὀρθῆς καὶ κατηγορήματος, οἷον «Δίων περιπατεῖ». (6) καταγορευτικὸν δέ ἐστι τὸ συνεστὸς ἐκ πτώσεως ὀρθῆς δεικτικῆς καὶ κατηγορήματος, οἷον «οὗτος περιπατεῖ»· (7) ἀόριστον δέ ἐστι τὸ συνεστὸς ἐξ ἀορίστου μορίου ἢ ἀορίστων μορίων ⟨καὶ κατηγορήματος⟩, οἷον «τὶς περιπατεῖ», «ἐκεῖνος κινεῖται».

157α Σχόλια εἰς Διον. Θρ., Bekker, Anecd. Gr. 2, p. 891:
Οἱ Στωικοὶ ὁρίζουν τὸν ἐνεστώτα ὡς ἐνεστώτα παρατατικόν, διότι παρατείνεται καὶ στὸν μέλλοντα· γιατὶ αὐτὸς ποὺ λέει «κάνω» δηλώνει καὶ ὅτι ἔκανε κάτι καὶ ὅτι θὰ τὸ κάνει.

158 Διογένης Λαέρτιος 7.65:
Πρόταση (ἀξίωμα) εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀληθινὸ ἢ ψευδὲς ἢ μιὰ αὐτοτελὴς κατάσταση, ποὺ μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ, σ᾽ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν ἑαυτό της, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στοὺς διαλεκτικούς του ὁρισμούς· «πρόταση (ἀξίωμα) εἶναι αὐτό, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀποφαινόμαστε ἢ καταφάσκουμε σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν ἑαυτό του, ὅπως “εἶναι ἡμέρα, ὁ Δίων περπατεῖ”». Ἔχει δὲ ὀνομασθεῖ τὸ ἀξίωμα ἀπὸ τὸ ἀξιώνω ἢ ἀθετῶ· γιατὶ αὐτὸς ποὺ λέει «εἶναι ἡμέρα», φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι ἡμέρα. Ὅταν λοιπὸν εἶναι ἡμέρα, ἡ προκείμενη πρόταση εἶναι ἀληθινή· ὅταν δὲ ὄχι, εἶναι ψευδής.

158α Διογένης Λαέρτιος 7.66-68:
Διαφέρει δὲ ἡ (ἀποφαντικὴ) πρόταση (ἀξίωμα) ἀπὸ τὸ ἐρώτημα καὶ τὴν ἀγγελία καὶ τὴν (πρόταση) ποὺ ἐκφράζει προσταγή, ὅρκο καὶ εὐχὴ καὶ ὑπόθεση καὶ προσφώνηση καὶ ἔκφραση παρόμοια μὲ τὴν ἀποφαντικὴ πρόταση. Διότι «ἀξίωμα» μὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ λέγοντάς το ἀποφαινόμαστε, αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀληθινὸ ἢ ψευδές. Ἐρώτημα δὲ εἶναι ἔκφραση αὐτοτελὴς μέν, ὅπως καὶ τὸ ἀξίωμα, ποὺ ἀπαιτεῖ ὅμως μιὰν ἀπάντηση, ὅπως «ἄραγε εἶναι ἡμέρα;» Αὐτὸ δὲ δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινὸ οὔτε ψεῦδος· ὥστε τὸ μὲν «εἶναι ἡμέρα» εἶναι ἀξίωμα, τὸ δὲ «ἄραγε εἶναι ἡμέρα;» εἶναι ἐρώτημα. Ἀγγελία δὲ εἶναι ἔκφραση, πρὸς τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ μὲ σύμβολα νὰ δοθεῖ ἀπάντηση, ὅπως στὸ ἐρώτημα «ναί», ἀλλὰ (πρέπει) νὰ ποῦμε «κατοικεῖ σ᾽ αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο». Προστακτικὴ δὲ πρόταση εἶναι ἔκφραση μὲ τὴν ὁποία λέγοντάς την προστάζουμε, ὅπως·

«ἐσὺ μὲν βάδιζε στὶς ροὲς τοῦ Ἰνάχου.»…

ὁρκική···· προσαγορευτικὴ δὲ πρόταση εἶναι ἔκφραση, κατὰ τὴν ὁποία, ὅ,τι λέγει κανείς, τὸ προσφωνεῖ, ὅπως

«Δοξασμένε Ἀτρείδη, βασιλιὰ τῶν ἀνδρῶν Ἀγαμέμνονα.»

158β Διογένης Λαέρτιος 7.69-70:
(1) Ἀνάμεσα στὰ ἁπλὰ ἀξιώματα εἶναι τὸ ἀρνητικό, τὸ ἀρνητικὸ βεβαιωτικό, τὸ στερητικό, τὸ κατηγορικὸ (βεβαιωτικό), τὸ δεικτικὸ καὶ τὸ ἀόριστο… (5) Κατηγορικὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ συντίθεται ἀπὸ ὀρθὴ (ὀνομαστικὴ) πτώση καὶ κατηγόρημα, ὅπως «ὁ Δίων βαδίζει». (6) Δεικτικὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ συντίθεται ἀπὸ ὀρθὴ (ὀνομαστικὴ) πτώση (ἀντωνυμία) δεικτικὴ καὶ κατηγόρημα, ὅπως «αὐτὸς ἐδῶ βαδίζει». (7) Ἀόριστο δὲ εἶναι αὐτὸ ποὺ συνίσταται ἀπὸ ἕνα ἀόριστο ἢ ἀόριστα μέρη (τοῦ λόγου) καὶ κατηγόρημα, ὅπως «κάποιος βαδίζει», «ἐκεῖνος κινεῖται».

158γ Diogenes Laertius 7.71-72:

(1) τῶν δ' οὐχ ἁπλῶν ἀξιωμάτων συνημμένον μέν ἐστιν, ὡς ὁ Χρύσιππος ἐν ταῖς Διαλεκτικαῖς φησι καὶ Διογένης ἐν τῇ Διαλεκτικῇ τέχνῃ, τὸ συνεστὸς διὰ τοῦ «εἰ» συναπτικοῦ συνδέσμου. ἐπαγγέλλεται δ' ὁ σύνδεσμος οὗτος ἀκολουθεῖν τὸ δεύτερον τῷ πρώτῳ, οἷον «εἰ ἡμέρα ἐστί, φῶς ἐστι». (2) παρασυνημμένον δέ ἐστιν, ὡς ὁ Κρῖνίς φησιν ἐν τῇ Διαλεκτικῇ τέχνῃ, ἀξίωμα ὃ ὑπὸ τοῦ «ἐπεὶ» συνδέσμου παρασυνῆπται ἀρχόμενον ἀπ' ἀξιώματος καὶ λῆγον εἰς ἀξίωμα, οἷον «ἐπεὶ ἡμέρα ἐστί, φῶς ἐστιν». ἐπαγγέλλεται δ' ὁ σύνδεσμος ἀκολουθεῖν τε τὸ δεύτερον τῷ πρώτῳ καὶ τὸ πρῶτον ὑφεστάναι. (3) συμπεπλεγμένον δέ ἐστιν ἀξίωμα ὃ ὑπό τινων συμπλεκτικῶν συνδέσμων συμπλέκεται, οἷον «καὶ ἡμέρα ἐστὶ καὶ φῶς ἐστι». (4) διεζευγμένον δέ ἐστιν ὃ ὑπὸ τοῦ «ἤτοι» διαζευκτικοῦ συνδέσμου διέζευκται, οἷον «ἤτοι ἡμέρα ἐστὶν ἢ νὺξ ἐστιν». ἐπαγγέλλεται δ' ὁ σύνδεσμος οὗτος τὸ ἕτερον τῶν ἀξιωμάτων ψεῦδος εἶναι. αἰτιῶδες δέ ἐστιν ἀξίωμα τὸ συντασσόμενον διὰ τοῦ «διότι», οἷον «διότι ἡμέρα ἐστὶ φῶς ἐστιν»· οἱονεὶ γὰρ αἴτιόν ἐστι τὸ πρῶτον τοῦ δευτέρου.

159 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 8.11-12:

(1) ἦν δὲ καὶ ἄλλη τις παρὰ τούτοις διάστασις καθ' ἣν οἱ μὲν περὶ τῷ σημαινομένῳ τὸ ἀληθές τε καὶ ψεῦδος ὑπεστήσαντο, οἱ δὲ περὶ τὴ φωνῇ, οἱ δὲ περὶ τῇ κινήσει τῆς διανοίας. (2) καὶ δὴ τῆς μὲν πρώτης δόξης προεστήκασιν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς τρία φάμενοι συζυγεῖν ἀλλήλοις, τό τε σημαινόμενον καὶ τὸ σημαῖνον καὶ τὸ τυγχάνον, ὧν σημαῖνον μὲν εἶναι τὴν φωνήν, οἷον τὴν Δίων, σημαινόμενον δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ὑπ' αὐτῆς δηλούμενον καὶ οὗ ἡμεῖς μὲν ἀντιλαμβανόμεθα τῇ ἡμετέρᾳ παρυφισταμένου διανοίᾳ, οἱ δὲ βάρβαροι οὐκ ἐπαΐουσι καίπερ τῆς φωνῆς ἀκούοντες, τυγχάνον δὲ τὸ ἐκτὸς ὑποκείμενον, ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δίων. (3) τούτων δὲ δύο μὲν εἶναι σώματα καθάπερ τὴν φωνὴν καὶ τὸ τυγχάνον, ἓν δὲ ἀσώματον, ὥσπερ τὸ σημαινόμενον πρᾶγμα, καὶ λεκτόν, ὅπερ ἀληθές τε γίνεται ἢ ψεῦδος.

1-2. τῷ σημαινομένῳ Bekker: τὰ σημαινόμενα codd.

159α Seneca, Epistulae 117.13:

(1) «sunt» inquit «naturae corporum, tamquam hic homo est, his equus; has deinde sequuntur motus animorum enuntiativi corporum. (2) hi habent proprium quiddam et a corporibus seductum, tamquam video Catonem ambulantem: hoc sensus ostendit, animus credidit. corpus est quod video, cui et oculos intendi et animum. dico deinde:

158γ Διογένης Λαέρτιος 7.71-72:
(1) Ἀπὸ δὲ τὰ μὴ ἁπλᾶ ἀξιώματα ὑποθετικὰ εἶναι, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στὰ Διαλεκτικά του συγγράμματα καὶ ὁ Διογένης στὴ Διαλεκτικὴ τέχνη, αὐτὰ ποὺ συντίθενται μὲ τὸν ὑποθετικὸ σύνδεσμο «εἰ». Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς δηλώνει ὅτι τὸ δεύτερο ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὸ πρῶτο, ὅπως «ἂν εἶναι ἡμέρα, εἶναι φῶς». (2) Συμπερασματικὸ δὲ εἶναι, ὅπως λέει ὁ Κρίνις στὴ Διαλεκτικὴ τέχνη, τὸ ἀξίωμα, τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ τὸν σύνδεσμο «ἐφ' ὅσον» ἀρχίζοντας ἀπὸ ἀξίωμα καὶ καταλήγοντας σὲ ἀξίωμα, ὅπως «ἐφ' ὅσον εἶναι ἡμέρα εἶναι φῶς». Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς δηλώνει ὅτι τὸ δεύτερο ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὸ πρῶτο καὶ τὸ πρῶτο εἶναι ἀληθινὸ (ὑφίσταται). (3) Συμπλεκτικὸ εἶναι τὸ ἀξίωμα, ποὺ συμπλέκεται μὲ τοὺς συμπλεκτικοὺς συνδέσμους, ὅπως «καὶ ἡμέρα εἶναι, καὶ φῶς εἶναι.» (4) Διαζευκτικὸ δὲ εἶναι τὸ ἀξίωμα ποὺ δηλώνει διάζευξη μὲ τὸν διαζευκτικὸ σύνδεσμο «ἢ» ὅπως «ἢ εἶναι ἡμέρα ἢ εἶναι νύκτα». Ὁ δὲ σύνδεσμος αὐτὸς δηλώνει ὅτι τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο ἀξιώματα εἶναι ψευδές. Αἰτιολογικὸ δὲ εἶναι τὸ ἀξίωμα ποὺ συντάσσεται μὲ τὸ «διότι», ὅπως «διότι εἶναι ἡμέρα, εἶναι φῶς». Γιατὶ μοιάζει νὰ εἶναι αἴτιο τὸ πρῶτο τοῦ δευτέρου.

159 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 8.11-12:
(1) Ὑπῆρχε καὶ ἄλλη διαφορὰ ἀπόψεων (μεταξὺ τῶν φιλοσόφων) ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια· μερικοὶ τοποθετοῦσαν τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος στὸ σημαινόμενο, ἄλλοι στὴ φωνητικὴ διατύπωση, ἄλλοι δὲ γύρω ἀπὸ τὴ διεργασία τῆς διάνοιας. (2) Τὴν πρώτη ἄποψη τὴν ὑπερασπίζονταν οἱ Στωικοί, ποὺ ἔλεγαν ὅτι τρία πράγματα βρίσκονται μεταξύ τους σὲ συζυγία, τὸ σημαινόμενο, τὸ σημαῖνον καὶ τὸ ὑπάρχον, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σημαῖνον εἶναι ἡ φωνητικὴ διατύπωση (λέξη), ὅπως Δίων, σημαινόμενο τὸ ἴδιο τὸ πράγμα, ποὺ δηλώνεται ἀπ' αὐτὴν καὶ τὸ ὁποῖο ἀντιλαμβανόμαστε, καθὼς ὑφίσταται στὴ διάνοιά μας, καὶ ποὺ οἱ ξενόγλωσσοι δὲν καταλαβαίνουν, ἂν καὶ ἀκούουν τὴ φωνή, ὑπάρχον δὲ εἶναι τὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο, γιὰ παράδειγμα ὁ ἴδιος ὁ Δίων. (3) Ἀπ' αὐτὰ δὲ δύο εἶναι σώματα, ὅπως ἡ φωνητικὴ διατύπωση (λέξη) καὶ τὸ ὑπάρχον ἀντικείμενο, ἕνα ὅμως ἀσώματο, ὅπως εἶναι τὸ σημαινόμενο πράγμα, ποὺ εἶναι καὶ λεκτόν, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀληθὲς ἢ ψευδές.

159α Seneca, Ep. 117.13:
(1) (Οἱ Στωικοὶ) λένε, ὅτι ὑπάρχουν σωματικὲς φύσεις, ὅπως αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸς ὁ ἵππος· αὐτὲς συνοδεύονται ἀπὸ κινήσεις τῆς σκέψης, ποὺ δηλώνουν κάτι γι' αὐτές. (2) Οἱ κινήσεις αὐτὲς ἔχουν ἕνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό, ποὺ τὶς ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ σωματικὰ ἀντικείμενα. Βλέπω π.χ. τὸν Κάτωνα νὰ βαδίζει: μοῦ τὸ ἀποκαλύπτει ἡ αἴσθηση τῆς ὅρασης, καὶ ὁ νοῦς μου τὸ πιστεύει. Αὐτὸ ποὺ βλέπω εἶναι ἕνα σῶμα καὶ σ' αὐτὸ τὸ σῶμα κατευθύνω τὰ μάτια καὶ τὸν νοῦ μου. Ἔπειτα λέω: «Ὁ Κάτων

‘Cato ambulat’. non corpus» inquit «est quod nunc loquor, sed enuntiativum quiddam de corpore, quod alii effatum vocant, alii enuntiatum, alii edictum. (3) sic cum dicimus ‘sapientiam’, corporale quiddam intellegimus; cum dicimus ‘sapit’, de corpore loquimur. plurimum autem interest utrum illud dicas an de illo».

7. *edictum φψ: dictum* B 9. *illud* ς: *illum* cod.

159β Anonymus, Commentarii in Aristotelis De interpretatione (Cod. Par. Gr. 2064) p. 3, 6-17 Tarán:

Οὐ δεῖ οἴεσθαι ἐπειδὴ εἶπεν τὸ ὄνομα ἀληθεύειν μετὰ τοῦ ἐστιν ἢ ἦν ἢ ἔσται ὅτι καὶ μετὰ παντὸς ῥήματος τοῦτο ποιοῦσιν· ἔστι γὰρ ὅτε συντάττεται κατηγορουμένως καὶ ποιεῖ αὐτοτελῆ λόγον, καί τινες τῶν φιλοσόφων τὰ μὲν συνταττόμενα τῷ ὀνόματι καὶ ποιοῦντα αὐτοτελῆ λόγον ἐκάλεσαν σύμβαμα, διὰ τὸ ἐπισυμβαίνειν, οἷον τὸ «Σωκράτης περιπατεῖ», τὸ δὲ συνταττόμενον τῇ εὐθείᾳ καὶ μὴ ποιοῦν αὐτοτελῆ λόγον ἐκάλουν ἔλαττον ἢ σύμβα⟨μα⟩, οἷον «Σωκράτης λευκὸς» (λείπει γὰρ τὸ ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν), τὸ δὲ συνταττόμενον πλαγίῳ τινὶ καὶ ποιοῦν αὐτοτελῆ λόγον ἐκάλουν παρασύμβαμα, οἷον «Σωκράτει μεταμέλει» (δηλοῦντος τοῦ λόγου ὅτι ἐν μεταμελείᾳ διάγει), τὸ δὲ συνταττόμενον πλαγίῳ καὶ μὴ ποιοῦν αὐτοτελῆ λόγον ἐκάλουν ἔλαττον ἢ παρασύμβαμα.

7. σύμβα⟨μα⟩ suppl. Tarán

6. ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

160 Cicero, De natura deorum 3.24, 63:

Magnam molestiam suscepit et minime necessarium primus Zeno post Cleanthes deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem, vocabulorum cur quidque ita appellatum sit causas explicare.

160α Dio Chrysostomus, Orationes 53.4 sq.:

Γέγραφε δὲ καὶ Ζήνων ὁ φιλόσοφος εἴς τε τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν, καὶ περὶ τοῦ Μαργίτου δέ· δοκεῖ γὰρ καὶ τοῦτο τὸ ποίημα ὑπὸ Ὁμήρου γεγονέναι νεωτέρου καὶ ἀποπειρωμένου τῆς αὐτοῦ φύσεως πρὸς ποίησιν. ὁ δὲ Ζήνων οὐδὲν τῶν (τοῦ) Ὁμήρου ψέγει, ἅμα διηγούμενος καὶ διδάσκων ὅτι τὰ μὲν κατὰ δόξαν, τὰ δὲ κατὰ ἀλήθειαν γέγρα-

βαδίζει». Αὐτὸ ποὺ τώρα λέω δὲν εἶναι ἕνα σωματικὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ μιὰ ἔκφραση γιὰ τὸ σωματικὸ ἀντικείμενο, ποὺ μερικοὶ ὀνομάζουν πρόταση, ἄλλοι ἀξίωμα καὶ ἄλλοι λεκτόν. (3) Ἔτσι ὅταν λέμε «σοφία», ἐννοοῦμε κάτι σωματικό. Ὅταν ὅμως λέμε «αὐτὸς εἶναι σοφός», μιλοῦμε γιὰ κάτι σωματικό. Ἔχει πολὺ μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ νὰ ἀναφέρεσαι ἄμεσα σὲ κάτι καὶ στὸ νὰ μιλᾶς γι' αὐτό.

159β Ἀνώνυμος, Σχόλια εἰς Ἀριστ. Περὶ ἑρμην. (Cod. Par. Gr. 2064) p. 3, 6-17 Tarán:
Δὲν πρέπει νὰ νομίζει κανείς, ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης εἶπε ὅτι τὸ ὄνομα (στὴν ὀνομαστικὴ) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ «εἶναι», «ἦταν» ἢ «θὰ εἶναι» ἀληθεύει, ὅτι τοῦτο τὸ κάνει μὲ κάθε ρῆμα· γιατὶ ὑπάρχει ἡ περίπτωση νὰ συντάσσεται μὲ κατηγόρημα καὶ νὰ ἀποτελεῖ αὐτοτελὴ λόγον, καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ἐκεῖνα μέν, ποὺ συντάσσονται μὲ ὄνομα καὶ ἀποτελοῦν αὐτοτελῆ λόγον, χαρακτήρισαν ὡς «σύμβαμα» γιατὶ ἐπισυμβαίνει κάτι στὸ ὄνομα, ὅπως τὸ «ὁ Σωκράτης περπατᾶ», ἐνῶ αὐτό, ποὺ συντάσσεται μὲ τὴν ὀνομαστικὴ καὶ δὲν δίδει αὐτοτελὴ λόγο τὸ ὀνόμασαν λιγότερο ἀπὸ ἕνα σύμβαμα (μικρότερο ἀπὸ ἕνα προσωπικὸ αὐτοτελὲς κατηγόρημα), ὅπως «Σωκράτης λευκὸς» (γιατὶ τοῦ λείπει τὸ «εἶναι» ἢ τὸ «μὴ εἶναι»). Αὐτὸ ἀντίθετα ποὺ συντάσσεται μὲ πλάγια πτώση καὶ σχηματίζει αὐτοτελὴ λόγο τὸ ὀνόμαζαν «παρασύμβαμα», ὅπως «Σωκράτει μεταμέλει» (ὅπου ἡ πρόταση δηλώνει ὅτι στὸν Σωκράτη συμβαίνει μιὰ μεταμέλεια), ἐκεῖνο δὲ ποὺ συντάσσεται μὲ πλάγια πτώση καὶ δὲν ἀποτελεῖ αὐτοτελὴ λόγον τὸ ὀνόμαζαν μικρότερο ἀπὸ ἕνα παρασύμβαμα (μικρότερο ἀπὸ ἕνα ἀπρόσωπο αὐτοτελὲς κατηγόρημα).

6. ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

160 Cicero, De natura deor. 3.24, 63:
Πρῶτα ὁ Ζήνων, ὕστερα ὁ Κλεάνθης καὶ κατόπιν ὁ Χρύσιππος ἀνέλαβαν μεγάλο, ὄχι ὅμως ἀναγκαῖο, μόχθο, νὰ δώσουν σὲ ποιητικοὺς μύθους ἐπιστημονικὴ αἰτιολογία καὶ γιὰ κάθε λέξη νὰ ἐξηγήσουν τὶς αἰτίες, γιατί αὐτὸ νὰ καλεῖται ἔτσι.

160α Δίων ὁ Χρυσόστομος, Λόγοι 53.4 sq.:
Ἀκόμα καὶ ὁ Ζήνων ὁ φιλόσοφος ἔχει γράψει κάτι καὶ στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσσεια, καὶ ἐκτὸς τούτου καὶ γιὰ τὸν Μαργίτη· εἶναι δηλ. τῆς γνώμης ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, ὅταν ἦταν νεότερος καὶ δοκίμαζε τὸ φυσικό του χάρισμα γιὰ τὴν ποίηση. Ὁ δὲ Ζήνων δὲν ψέγει τίποτε ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ὁμήρου ἀναλύοντας καὶ διδάσκοντας συ-

φεν, ὅπως μὴ φαίνηται αὐτὸς αὑτῷ μαχόμενος ἔν τισι δοκοῦσιν ἐναντίως εἰρῆσθαι. (5) ὁ δὲ λόγος οὗτος Ἀντισθένους ἐστὶ πρότερον, ὅτι τὰ μὲν δόξῃ τὰ δὲ ἀληθείᾳ εἴρηται τῷ ποιητῇ· ἀλλ' ὁ μὲν οὐκ ἐξειργάσατο αὐτόν, ὁ δὲ καθ' ἕκαστον τῶν ἐπὶ μέρους ἐδήλωσεν. ἔτι δὲ καὶ Περσαῖος ὁ τοῦ Ζήνωνος κατὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν γέγραφε καὶ ἄλλοι πλείους.

160β Strabo, Geographica 1.2, 34; C 41:

Περὶ δὲ τῶν Ἐρεμβῶν πολλὰ μὲν εἴρηται, πιθανώτατοι δ' εἰσὶν οἱ νομίζοντες τοὺς Ἄραβας λέγεσθαι. Ζήνων δ' ὁ ἡμέτερος καὶ γράφει οὕτως·

Αἰθίοπάς θ' ἱκόμην καὶ Σιδονίους Ἄραβάς τε (δ 84).

τὴν μὲν οὖν γραφὴν οὐκ ἀνάγκη κινεῖν, παλαιὰν οὖσαν.
αἰτιᾶσθαι δὲ βέλτιον τὴν τοῦ ὀνόματος μετάπτωσιν.

3. Σιδονίους καὶ Ἐρεμβοὺς Hom. Od. 4, 84

160γ Strabo, Geographica 7.3, 6; C 299:

Ὁ μὲν οὖν Ζήνων ὁ ἡμέτερος μεταγράφει οὕτως·

καὶ Σιδονίους Ἄραβάς τε.

πιθανώτερον δὲ Ποσειδώνιος γράφει τῷ παρὰ μικρὸν ἀλλάξαι·

καὶ Σιδονίους καὶ Ἀραμβούς.

4. Ἀραμβοὺς Corais: Ἐρεμβοὺς codd.

160δ Proclus, Ad Hesiod. Opera et dies 291 (fortasse ex Plutarcho):

Ζήνων ὁ Στωικὸς ἐνήλλαττε τοὺς στίχους λέγων·

κεῖνος μὲν πανάριστος ὃς εὖ εἰπόντι πείθηται·
ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος ὃς αὐτῷ πάντα νοήσῃ.
τῇ εὐπειθείᾳ τὰ πρωτεῖα διδούς, τῇ φρονήσει δὲ τὰ δευτερεῖα.

160ε Cicero, De natura deorum 2.63-64:

Alia quoque ex ratione et quidem physica magna fluxit multitudo deorum, qui induti specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt, atque hic locus a Zenone tractatus post a Cleanthe et Chrysippo pluribus verbis explicatus est. Nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, esse exsectum Caelum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum filio Iove:

νάμα, ὅτι ἄλλα μὲν τὰ ἔχει γράψει σύμφωνα μὲ τὴ γενικὰ ἐπικρατοῦσα γνώμη καὶ ἄλλα σύμφωνα μὲ τὴν ἀλήθεια, γιὰ νὰ μὴ φαίνεται, ὅτι αὐτὸς μάχεται τὸν ἑαυτό του σὲ μερικοὺς ποὺ νομίζουν ὅτι ἀντιφάσκει. (5) Ἡ θεωρία αὐτή, ὅτι ὁ ποιητὴς ἄλλα μὲν τὰ ἔχει πεῖ σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη καὶ ἄλλα σύμφωνα μὲ τὴν ἀλήθεια, ἀπαντὰ πιὸ πρὶν στὸν Ἀντισθένη· ὡστόσο αὐτὸς δὲν τὴν ἐπεξεργάστηκε, ἐνῶ ὁ Ζήνων τὴν ἐπεξήγησε σὲ κάθε ἐπὶ μέρους περίπτωση. Ἀκόμα καὶ ὁ Περσαῖος, ὁ μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος, ἔχει γράψει σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγγραφεῖς.

160β Στράβων, Γεωγραφικὰ 1.2, 34, C 41:
Γιὰ τοὺς Ἐρεμβοὺς πολλὰ ἔχουν λεχθεῖ, κατὰ πάσαν πιθανότητα ὅμως ἔχουν δίκαιο αὐτοὶ ποὺ νομίζουν, ὅτι ἐννοοῦνται οἱ Ἄραβες. Ὁ δὲ Ζήνων ὁ δικός μας γράφει μάλιστα ἔτσι.
Ἔφθασα στοὺς Αἰθίοπες καὶ τοὺς Σιδόνιους καὶ τοὺς Ἄραβες (δ 84).
Νὰ ἀλλάξουμε τὸ κείμενο δὲν εἶναι βέβαια ἀναγκαῖο, γιατὶ εἶναι παλαιό. Εἶναι καλύτερα νὰ θεωροῦμε ὡς αἰτία, ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει ἀλλάξει τὸ ὄνομά τους.

160γ Στράβων, Γεωγραφικὰ 7.3, 6, C 299:
Ὁ μὲν Ζήνων λοιπὸν ὁ δικός μας μεταγράφει τὸ κείμενο ὡς ἑξῆς:
καὶ τοὺς Σιδονίους καὶ τοὺς Ἄραβες.
Πιὸ πειστικὰ δὲ γράφει ὁ Ποσειδώνιος μὲ μιὰ ἐλάχιστη ἀλλαγή:
καὶ τοὺς Σιδονίους καὶ τοὺς Ἀραμβούς.

160δ Πρόκλος, Σχόλια εἰς Ἡσιόδου Ἔργα καὶ Ἡμέρας, 291 (ἐκ τοῦ Πλουτάρχου):
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς ἄλλαζε τὴ σειρὰ τῶν στίχων λέγοντας
«κι' ἐκεῖνος πάνω ἀπ' ὅλους ἄριστος ποὺ πείθεται σ' ὅποιον μιλᾶ σωστά,
λαμπρὸς ὅμως κι' αὐτὸς ποὺ μόνος του τὰ πάντα θὰ ἐννοήσει»
δίνοντας τὰ πρωτεῖα στὴν εὐπείθεια καὶ στὴ φρόνηση τὰ δευτερεῖα.

160ε Cicero, De nat. deor. 2.63-64:
Ἀκόμα πρέπει νὰ ἀναχθοῦν σὲ μιὰν ἄλλην αἰτία ὅπως τὴ συλλαμβάνει ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, ἕνα πλῆθος θεῶν, ποὺ ντυμένοι μὲ ἀνθρώπινη μορφὴ ἔχουν προσφέρει στοὺς ποιητὲς τὸ ὑλικὸ γιὰ τοὺς μύθους των, ἀλλὰ ἔχουν γεμίσει καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων μὲ κάθε λογῆς δεισιδαιμονίες. Ἤδη ὁ Ζήνων ἔχει καταγίνει μὲ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ ἀργότερα αὐτὸ τὸ παρουσίασε ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Χρύσιππος πιὸ διεξοδικά. Σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα εἶναι διαδεδομένη ἡ πανάρχαιη πίστη, ὅτι ὁ οὐράνιος θεὸς Οὐρανὸς εὐνουχίστηκε ἀπὸ τὸν γιό του Κρόνο κι' ὁ Κρόνος ὁ ἴδιος ρίχτηκε

(64) physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. caelestem enim altissimam aetheriamque naturam id est igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis quae coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum esse voluerunt qui cursum et conversionem spatiorum ac temporum contineret. qui deus Graece id ipsum nomen habet: Κρόνος enim dicitur, qui est idem χρόνος id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus quod saturaretur annis; ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia annisque praeteritis insaturabiliter expletur. vinctus autem a Iove, ne inmoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alligaret, sed ipse Iuppiter, id est iuvans pater, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem, a poetis «pater divomque hominumque» dicitur, a maioribus autem nostris optumus maxumus, et quidem ante optimus id est beneficentissimus quam maximus, quia maius est certeque gratius prodesse omnibus quam opes magnas habere…

2. *indutit* det., ed. Romana 1471: *inducti* AVB 5. *opplevit* esse Heindorf: *opplevisset* AV^1B: *-vit* P.: *-vit* sed V^2 7. *caelestem* V^2 B^c, 16. *p. quem «eundem»* vel. *p. itemque* coni. Plasberg

σὲ δεσμὰ ἀπὸ τὸν γιό του Δία: (64) Ἐδῶ ἔχει κλείσει κανεὶς μιὰ ἔξυπνη σκέψη τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης μέσα σὲ ἀποτρόπαιους μύθους. Γιατὶ ἤθελε τὸ οὐράνιο, ὕψιστο καὶ αἰθέριο, δηλ. τὸ πύρινο (στοιχεῖο) τῆς φύσης, ποὺ γεννᾶ ἀπὸ μέσα του τὰ πάντα, νὰ εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ σωματικὸ μέλος, ποὺ γιὰ τὸν πολλαπλασιασμὸ χρειάζεται τὴν ἕνωση μὲ κάτι ἄλλο. Μὲ τὸν Κρόνο ὡστόσο θὰ πρέπει νὰ νοεῖται ὁ θεός, ποὺ κυριαρχεῖ πάνω στὴν πορεία καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔχει ὁ θεὸς στὰ Ἑλληνικά· ὀνομάζεται δηλ. *Κρόνος*, ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο ὅπως *χρόνος*, δηλ. «χρονικὸ διάστημα». (Στὰ Λατινικὰ) ὀνομάζεται ἀντίθετα Saturnus, γιατὶ μὲ τὰ χρόνια saturnatur (χορταίνει)· σύμφωνα μὲ τὸν μύθο συνηθίζει δηλ. νὰ τρώει τὰ παιδιά του, πράγμα ποὺ ἀνάγεται στὸ ὅτι ὁ χρόνος καταβροχθίζει τὰ χρονικὰ διαστήματα καὶ (ἀχόρταγα) γεμίζει μὲ τὰ παρελθόντα χρόνια (τὸ στομάχι) του. Ὁ Δίας ὅμως τὸν ἔβαλε σὲ δεσμά, γιὰ νὰ μὴν καταστοῦν τὰ χρονικὰ διαστήματα ἀκανόνιστα, καὶ γιὰ νὰ στερεώσει ὁ Δίας αὐτόν, δηλ. τὸν χρόνο, μὲ τὰ δεσμὰ τῶν ἀστρικῶν περιόδων. Ὁ ἴδιος ὁ Δίας, δηλ. ὁ βοηθῶν πατέρας (iuvans pater), τὸν ὁποῖο μὲ τὴν πλαγία πτώση ἀπὸ τὸ βοηθεῖν (iuvare) τὸν δηλώνουμε μὲ τὴ λέξη iuvando Jovem, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ὡς «πατέρας τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων», ἀπὸ τοὺς προγόνους μας ὡστόσο ὡς «ὁ πιὸ καλὸς καὶ ὁ πιὸ μεγάλος», ὅπου ὁ χαρακτηρισμὸς «ὁ πιὸ καλός», δηλ. ὁ πιὸ ἀγαθοποιός, προηγεῖται τοῦ χαρακτηρισμοῦ «ὁ πιὸ μεγάλος» γιὰ τὸν λόγο ὅτι εἶναι μεγαλύτερος καὶ σίγουρα πιὸ ἀξιαγάπητος πρὸς ὄφελος ὅλων, παρὰ γιὰ τὸ ὅτι κατέχει μεγάλα πλούτη…

Γ. ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΝΤΟΣ

α. Τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Ὁ λόγος καὶ ἡ ὕλη (161-163)

161 Diogenes Laertius 7.134:
Δοκεῖ δ' αὐτοῖς ἀρχὰς εἶναι τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. τὸ μὲν οὖν πάσχον εἶναι τὴν ἄποιον οὐσίαν τὴν ὕλην, τὸ δὲ ποιοῦν τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν· τοῦτον γὰρ ἀΐδιον ὄντα διὰ πάσης αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα. τίθησι δὲ τὸ δόγμα τοῦτο Ζήνων μὲν ὁ Κιτιεὺς ἐν τῷ Περὶ οὐσίας, Κλεάνθης δ' ἐν τῷ Περὶ τῶν ἀτόμων, Χρύσιππος δ' ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Φυσικῶν πρὸς τῷ τέλει, Ἀρχέδημος δ' ἐν τῷ Περὶ στοιχείων καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ δευτέρῳ τοῦ Φυσικοῦ λόγου. διαφέρειν δέ φασιν ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα· τὰς μὲν γὰρ εἶναι ἀγεννήτους ⟨καὶ⟩ ἀφθάρτους, τὰ δὲ στοιχεῖα κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι. ἀλλὰ καὶ σώματα εἶναι τὰς ἀρχὰς καὶ ἀμόρφους, τὰ δὲ μεμορφῶσθαι.

8. ⟨καὶ⟩ add. Stephanus e Suda ‖ 9. σώματα BFP. Gigante dubit. Vol. II p. 538 n. 162. Hülser: ἀσωμάτους Lipsius e Suda (s.v. ἀρχή, Vol. I. p. 373 n. 4092 Adler) Long

161α Calcidius, In Platonis Timaeum c. 290:
Plerique tamen silvam separant ab essentia, ut Zeno et Chrysippus. Silvam quippe dicunt esse id quod est sub his omnibus quae habent qualitates, essentiam vero primam rerum omnium silvam vel antiquissimum fundamentum earum, suapte natura sine vultu et informem, ut puta aes aurum ferrum cetera huius modi silva est eorum quae ex isdem fabrefiunt, non tamen essentia; at vero quod tam his quam ceteris ut sint causa est, ipsum esse substantiam.

161β Diogenes Laertius 7.150:
Οὐσίαν δέ φασι τῶν ὄντων ἁπάντων τὴν πρώτην ὕλην, ὡς καὶ Χρύσιππος ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Φυσικῶν καὶ Ζήνων. ὕλη δέ ἐστιν ἐξ ἧς ὁτιδηποτοῦν γίνεται. καλεῖται δὲ διχῶς, οὐσία τε καὶ ὕλη, ἥ τε τῶν πάντων καὶ ἡ τῶν ἐπὶ μέρους. ἡ μὲν οὖν τῶν ὅλων οὔτε πλείων οὔτ' ἐλάττων γίνεται, ἡ δὲ τῶν ἐπῖ μέρους ⟨καὶ πλείων καὶ ἐλάττων⟩. σῶμα δέ ἐστι κατ' αὐτοὺς ἡ οὐσία, καὶ πεπερασμένη καθά φησιν Ἀντίπατρος ἐν δευτέρῳ Περὶ οὐσίας καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν τῇ Φυσικῇ· καὶ παθητὴ δέ ἐστιν, ὡς ὁ αὐτός φησιν· εἰ γὰρ ἦν ἄτρεπτος, οὐκ ἂν τὰ γινόμενα ἐξ αὐτῆς ἐγίνετο· ἔνθεν

Γ. ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΝΤΟΣ

α. Τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Ὁ λόγος καὶ ἡ ὕλη (161-163)

161 Διογένης Λαέρτιος 7.134:
Αὐτοὶ λοιπὸν διδάσκουν, ὅτι οἱ ἀρχὲς τῶν ὅλων εἶναι δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Καὶ τὸ μὲν πάσχον εἶναι ἡ χωρὶς ποιότητα οὐσία, ἡ ὕλη, τὸ δὲ ποιοῦν εἶναι ὁ λόγος μέσα της, ὁ θεός· αὐτὸς δηλ. ὄντας αἰώνιος δημιουργεῖ τὸ κάθε τι στὴν ὅλη περιοχὴ τῆς ὕλης. Αὐτὴ τὴ διδασκαλία ἐκθέτει ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς στὸ σύγγραμμά του «Περὶ οὐσίας», ὁ Κλεάνθης στὸ «Περὶ τῶν ἀτόμων», ὁ Χρύσιππος στὸ πρῶτο βιβλίο τῶν «Φυσικῶν» του πρὸς τὸ τέλος, ὁ Ἀρχέδημος δὲ στὸ «Περὶ στοιχείων» καὶ ὁ Ποσειδώνιος στὸ δεύτερο βιβλίο τοῦ «Φυσικοῦ λόγου». Λένε ἐπίσης ὅτι διαφέρουν οἱ ἀρχὲς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα· γιατὶ οἱ μὲν ἀρχὲς εἶναι ἀγέννητες καὶ ἄφθαρτες, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα κατὰ τὴν ἐκπύρωση φθείρονται. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ οἱ ἀρχὲς εἶναι σώματα καὶ ἄμορφες, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα διαθέτουν μορφή.

161α Calcidius, In Platonis Timaeum c. 290:
Ὡστόσο οἱ περισσότεροι χωρίζουν τὴν ὕλη ἀπὸ τὴν οὐσία, ὅπως ὁ Ζήνων καὶ ὁ Χρύσιππος. Λένε δηλαδὴ ὅτι ἡ ὕλη εἶναι αὐτό, ποὺ εἶναι κάτω ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔχουν ἰδιότητες, ἡ οὐσία ὅμως εἶναι ἡ πρώτη ὕλη ὅλων τῶν πραγμάτων ἢ τὸ πρωταρχικό τους θεμέλιο καὶ σύμφωνα μὲ τὴ φύση της χωρὶς μορφὴ καὶ χωρὶς καθορισμένες ἰδιότητες· ἔτσι εἶναι π.χ. ὁ χαλκός, ὁ χρυσός, τὸ σίδερο καὶ ὅλα τὰ ἄλλα τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἡ ὕλη τῶν πραγμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατασκευάζονται, ὄχι ὅμως ἡ οὐσία των. Αὐτὴ ὅμως, ποὺ γιὰ τὰ πράγματα αὐτὰ καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὕπαρξης, αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία.

161β Διογένης Λαέρτιος 7.150:
Οὐσία ὅλων τῶν ὄντων θεωροῦν τὴν πρώτη ὕλη, ὅπως καὶ ὁ Χρύσιππος στὴν πρώτη (μελέτη) τῶν Φυσικῶν καὶ ὁ Ζήνων. Ὕλη δὲ εἶναι αὐτή, ἀπ' ὅπου γίνεται ὁτιδήποτε. Μὲ δυὸ τρόπους καλεῖται ὅμως ἡ οὐσία καὶ ἡ ὕλη, ἀφενὸς αὐτὴ ποὺ ἀναφέρεται σὲ ὅλα, ἀφετέρου ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται στὰ ἐπὶ μέρους. Αὐτὴ τῶν ὅλων δὲν γίνεται οὔτε περισσότερη οὔτε λιγότερη, ἐνῶ αὐτὴ τῶν ἐπὶ μέρους (γίνεται καὶ περισσότερη καὶ λιγότερη). Κατ' αὐτοὺς δὲ ἡ οὐσία εἶναι σῶμα καὶ εἶναι πεπερασμένη, ὅπως λέει ὁ Ἀντίπατρος στὸ δεύτερο βιβλίο του Περὶ οὐσίας καὶ ὁ Ἀπολλό-

κἀκ⟨ολουθ⟩εῖν ὡς ἥ τε τομὴ εἰς ἄπειρόν ἐστιν. (ἦν ἄπειρόν φησιν ὁ Χρύσιππος· οὐ γάρ ἐστί τι ἄπειρον, εἰς ὃ γίνεται ἡ τομή. ἀλλ' ἀκατάληκτός ἐστι.)

2. ὁτιδήποτοῦν dg: ὁδηποτοῦν BFP | 5. lac. indic. t. suppl. Stephanus 9. κἀκ⟨ολουθ⟩εῖν ὡς v. Arnim: κἀκεῖνος BP: κἀκείνως F: κἀκεῖνο dg | ἦν ἄπειρον ⟨οὐκ εἰς ἄπειρον⟩ φησιν v. Arnim, Long

161γ Calcidius, In Platonis Timaeum: 292:
(1) Zeno hanc ipsam essentiam finitam esse dicit unamque eam communem omnium quae sunt esse substantiam, (2) dividuam quoque et usque quaque mutabilem. (3) partes quippe eius verti sed non interire, ita ut de existendibus consumantur in nihilum. sed ut innumerabilium diversarum etiam cerearum figurarum, sic neque formam neque figuram nec ullam omnino qualitatem propriam fore censet fundamenti rerum omnium silvae, coniunctam tamen esse semper et inseparabiliter cohaerere alicui qualitate. (4) cumque tam sine ortu sit quam sine interitu, quia neque de non existente substitit nec consumetur in nihilum, non deesse si spiritum ac vigorem ex aeternitate, qui moveat eam rationabiliter totam interdum, non numquam pro portione.

161δ Epiphanius, Adversus haeres. 1.5.1 (Diels p. 558):
Φάσκει δ' οὖν καὶ αὐτὸς [ὁ Ζήνων] τὴν ὕλην σύγχρονον καλῶν τῷ θεῷ, ἴσα ταῖς ἄλλαις αἱρέσεσιν, εἱμαρμένην τε εἶναι καὶ γένεσιν, ἐξ ἧς τὰ πάντα διοικεῖται καὶ πάσχει.

162 Cicero, Academica post. 1.11, 39:
Discrepabat etiam ab isdem (sc. Zeno a Peripateticis et Academicis), quod nullo modo arbitrabatur quicquam effici posse ab ea quae expers esset corporis… nec vero aut quod efficeret aliquid aut quod efficeretur posse esse non corpus.

162α Alexander Aphrodisias, In Aristotelis De sensu p. 73, 18-21:
Μάθοι δ'ἄν τις ἐκ τούτων τὴν 'Αριστοτέλους δόξαν περὶ τῶν ποιούντων τε καὶ πασχόντων. οὔτε γὰρ τὰ σώματα αὐτῷ δοκεῖ ποιεῖν τε καὶ πάσχειν, ὡς ἀρέσκει τοῖς ἀπὸ Στοᾶς, οὔτε πάλιν τὰ ἀσώματα, ὡς ἐδόκει τοῖς περὶ Πλάτωνα, ἀλλά…

162β Eusebius, Praeparatio evangelica 15.14:
Στοιχεῖον εἶναί φασι τῶν ὄντων τὸ πῦρ, καθάπερ Ἡράκλειτος· τούτου δ'

δωρος στὴ Φυσική. Καὶ μπορεῖ νὰ πάσχει, ὅπως λέει αὐτός· γιατί, ἂν ἦταν ἀμετάτρεπτη, δὲν θὰ γίνονταν ἀπ' αὐτὴ ὅσα γίνονται· ἐξ αὐτοῦ ἀκολουθεῖ, ὅτι ἡ τομή της εἶναι ἐπ' ἄπειρον. (Ὁ Χρύσιππος θεωρεῖ τὴν κατάτμηση ἄπειρη· γιατὶ δὲν ὑπάρχει κάτι ἄπειρο, στὸ ὁποῖο τείνει ἡ τομή, ἀλλὰ εἶναι ἀκατάληκτη.)

161γ Calcidius, In Platonis Timaeum 292:
(1) Ὁ Ζήνων λέει ὅτι ἡ οὐσία ἡ ἴδια εἶναι πεπερασμένη καὶ ὅτι εἶναι τὸ ἕνα κοινὸ ὑποκείμενο (substantia) ὅλων ὅσα ὑπάρχουν. (2) Καὶ ὅτι εἶναι διαιρετὴ καὶ συνεχῶς ὑποκείμενη στὴ μεταβολή. (3) Τὰ μέρη της μεταβάλλονται ἀλλὰ δὲν φθείρονται, ὥστε νὰ καταστραφοῦν ἀπὸ τὴν ὕπαρξη στὸ τίποτε. Ἀλλὰ ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἀναρίθμητα διάφορα σχήματα τοῦ κεριοῦ, ἔτσι σκέπτεται ὅτι δὲν θὰ ὑπάρχει μορφὴ ἢ σχῆμα ἢ ὁποιαδήποτε ποιότητα ποὺ νὰ εἶναι ἰδιάζουσα, ὥστε νὰ ταιριάζει νὰ ἀποτελεῖ θεμέλιο ὅλων τῶν πραγμάτων· ὡστόσο εἶναι πάντα ἑνωμένη καὶ ἀχώριστα συνδεδεμένη μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ποιότητα. (4) Καὶ ἐφ' ὅσον εἶναι ἐξ ἴσου χωρὶς γένεση καὶ φθορά, ἀφοῦ δὲν προκύπτει ἀπὸ κάτι μὴ ὑπάρχον καὶ δὲν θὰ χαθεῖ σ' ἕνα τίποτε, δὲν τῆς λείπει ἡ πνοὴ καὶ ἡ ζωντάνια ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα, γιὰ νὰ τὴ θέσει σὲ λογικὴ ἐνέργεια κάποτε ἐξ ὁλοκλήρου καὶ κάποτε κατὰ μέρος.

161δ Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων 1.5.1 (Diels p. 558):
Λέγει λοιπόν, ὅτι κι' ὁ ἴδιος ὁ Ζήνων ὀνομάζει τὴν ὕλη σύγχρονη μὲ τὸν θεό, παρόμοια μὲ τὶς ἄλλες σχολές, κι' ὅτι εἶναι εἱμαρμένη καὶ γένεση, ἀπὸ τὴν ὁποία ὅλα διοικοῦνται καὶ πάσχουν.

162 Cicero, Acad. post. 1.11, 39:
Διαφωνοῦσε ἀκόμη μ' αὐτοὺς (ἐνν. ὁ Ζήνων μὲ τοὺς Περιπατητικοὺς καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Ἀκαδημίας), ἔχοντας τὴν ἄποψη, ὅτι κανένα πράγμα, ποὺ εἶναι ἀσώματο, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐπενεργήσει (σὲ κάτι ἄλλο). Ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶναι πάλι δυνατό, ὅτι κάτι, ποὺ προκαλεῖ κάτι, ἢ κάτι ποὺ δέχεται μιὰ ἐπενέργεια, νὰ μὴν εἶναι σῶμα.

162α Ἀλεξ. Ἀφροδισιεύς, Εἰς Ἀριστοτέλους Περὶ αἰσθήσεως p. 73, 18-21:
Θὰ μποροῦσε κανεὶς ἀπ' αὐτὰ νὰ μάθει καὶ τὴ γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὰ ἐνεργοῦντα καὶ τὰ πάσχοντα. Γιατὶ οὔτε τὰ σώματα τοῦ φαίνονται, ὅτι ἐνεργοῦν καὶ πάσχουν, ὅπως διδάσκουν οἱ Στωικοί, οὔτε πάλι τὰ ἀσώματα, ὅπως νόμιζαν οἱ Πλατωνικοί, ἀλλά……

162β Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15.14:
Λένε (οἱ Στωικοί), ὅτι στοιχεῖο τῶν ὄντων εἶναι ἡ φωτιά, ὅπως ὁ Ἡρά-

ἀρχὰς ὕλην καὶ θεόν, ὡς Πλάτων. Ἀλλ' οὗτος ἄμφω σώματά φασι εἶναι καὶ τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον, ἐκείνου τὸ πρῶτον ποιοῦν αἴτιον ἀσώματον εἶναι λέγοντος. Ἔπειτα δὲ καὶ κατά τινας εἱμαρμένους χρόνους ἐκπυροῦσθαι τὸν σύμπαντα κόσμον, εἶτ' αὖθις πάλιν διακομεῖσθαι. Τὸ μέντοι πρῶτον πῦρ εἶναι καθαπερεί τι σπέρμα τῶν ἁπάντων ἔχον τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας τῶν γεγονότων καὶ τῶν γινομένων καὶ τῶν ἐσομένων· τὴν δὲ τούτων ἐπιπλοκὴν καὶ ἀκολουθίαν εἱμαρμένην καὶ ἐπιστήμην καὶ ἀλήθειαν καὶ νόμον εἶναι τῶν ὄντων ἀδιάδραστόν τινα καὶ ἄφυκτον. ταύτῃ δὲ πάντα διοικεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν κόσμον ὑπέρευ, καθάπερ τῇ εὐνομωτάτῃ τινὶ πολιτείᾳ.

162γ [Galenus], Historia philosophica. 23, p. 612, 19 - 613, 2 Diels:
Σῶμα τινῶν ὑπολαβόντων τὸ οἷόν τε ποιεῖν ἢ πάσχειν, ἕτεροι τὸ τριχῇ διαστατὸν μετὰ ἀντιτυπίας τὸ σῶμα καθεστάναι φασίν. εἶναι μὲν γὰρ σημεῖον, οὗ μέρος οὐδέν, ἐπιφάνειαν δὲ τὸ μήκους καὶ πλάτους μετέχον, τοῦτο δὲ ὁπόταν μέγεθος προσλάβῃ, σῶμα νομίζουσιν εἶναι. τινὲς δὲ τὰ πέρατα σώματα εἶναι ὑπειλήφασιν.

1. τὸ εἴτε ποιεῖν εἴτε πάσχειν AB, quod B addito δυνάμενον suo marte interpolavit: *in quo est agere et pati* N: corr. Diels ‖ 3. ἐπιφάνεια AB recte N ‖ μήκους κ. πλάτους μετέχον A: μῆκος κ. πλάτος ἔχον B ‖ 4. μέγεθος BN Hülser: μεγέθους A: καὶ βάθος Diels.

163 Cicero, De natura deorum 1.36:
Zeno naturalem legem divinam esse censet eamque vim obtinere recta imperantem prohibentemque contraria.

163α Philodemus, Περὶ εὐσεβείας c. 8:
Δεῖ τὴν ⟨δ⟩ύναμιν οὖσαν συνα⟨π⟩τικὴν οἰκε⟨ί⟩ως τῶν μερῶ⟨ν⟩ πρὸ⟨ς ἄ⟩λληλα καὶ ἐκ… ων τὴν δ' ἀνα⟨τολὴ⟩ν ἡ⟨λί⟩ου καὶ κύ⟨κλησιν⟩ ἢ περίοδον.

1. locum ad Zenonem probabiliter rettulit Diels 1.1.; Venerem ipse induxi. ‖ συντακτικὴν dedi v. Arnim: συναπτικὴν vulgo. 2. fortasse καὶ ἐκτικήν. 3. τὴν δ' ἀνατολὴν ἡλίου καὶ κύ⟨κλησιν⟩ ἢ περίοδον Diels.

163β Nemesius, De natura hominis 70, 6-71, 4:
(1) εἰ τοίνυν σῶμά ἐστιν ἡ ψυχὴ οἱονδήποτε, εἰ καὶ λεπτομερέστατον, τί πάλιν ἐστὶ τὸ συνέχον ἐκείνην; (2) ἐδείχθη γὰρ πᾶν σῶμα δεῖσθαι τοῦ συνέχοντος, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον, ἕως ἂν καταντήσωμεν εἰς ἀσώματον.

κλειτος· καὶ ἀρχές της εἶναι ἡ ὕλη καὶ ὁ θεός, ὅπως ὁ Πλάτων. Ἀλλὰ αὐτὸς (ὁ Ζήνων) λέει πὼς καὶ τὰ δυό τους εἶναι σώματα κι' αὐτό, ποὺ δημιουργεῖ (ποιεῖ), καὶ αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖται (πάσχει), ἐνῶ ἐκεῖνος (ὁ Πλάτων) ἔλεγε ὅτι τὸ πρῶτο, αὐτὸ ποὺ εἶναι αἴτιο τῆς δημιουργίας, εἶναι ἀσώματο. Καὶ ἔπειτα μὲ τὸ πέρασμα ὁρισμένων χρόνων, σύμφωνα μὲ τὸ πεπρωμένο, ὅλος ὁ κόσμος θὰ γίνει φωτιά, κι' ὕστερα πάλι θὰ ξαναγίνει ἡ τάξη τοῦ κόσμου. Ἡ πρώτη ὅμως φωτιὰ εἶναι σὰν ἕνα κάποιο σπέρμα τῶν ὅλων, ποὺ περιέχει μέσα του τοὺς λόγους καὶ τὶς αἰτίες αὐτῶν, ποὺ ἔχουν γίνει, αὐτῶν ποὺ γίνονται καὶ αὐτῶν ποὺ θὰ γίνουν· ἡ δὲ μεταξύ τους συμπλοκὴ καὶ ἀκολουθία εἶπε (ὁ Ζήνων) ὅτι εἶναι ἡ εἱμαρμένη καὶ ἡ γνώση καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ νόμος τῶν ὄντων ὁ ἀναπόδραστος καὶ ἀναπόφευκτος. Καὶ σύμφωνα μ' αὐτὴν (τὴν εἱμαρμένη) διοικοῦνται ὅσα εἶναι στὸν κόσμο ὑπεράριστα, ὅπως σὲ μιὰ πολιτεία εὐνομώτατη.

162γ Γαληνός, Περὶ τῆς φιλοσόφου ἱστορίας 23, p. 612, 19 - 613, 2 Diels:
Ἐνῶ μερικοὶ κατανόησαν τὸ σῶμα ὡς κάτι, ποὺ δύναται νὰ ποιεῖ καὶ νὰ πάσχει, ἄλλοι λένε, ὅτι σῶμα εἶναι τὸ τρισδιάστατο σὲ ἔκταση ποὺ ἔχει ἀντίσταση. Γιατὶ ἕνα σημεῖο εἶναι αὐτό, ποὺ δὲν κατέχει κανένα μέρος, ἐπιφάνεια αὐτὸ ποὺ μετέχει μήκους καὶ πλάτους, κι' αὐτό, ὅταν προσλάβει ὕψος, τότε θεωρεῖται ὅτι εἶναι σῶμα. Μερικοὶ ὡστόσο θεωροῦν ὅτι σώματα εἶναι τὰ πέρατα.

163 Cicero, De natura deorum 1.36:
Ὁ Ζήνων φρονεῖ, ὅτι ὁ φυσικὸς νόμος εἶναι θεῖος καὶ μ' αὐτὸν ἀποκτοῦμε δύναμη, ποὺ προστάζει τὰ ὀρθὰ καὶ ἐμποδίζει τὰ ἀντίθετα.

163α Φιλόδημος, Περὶ εὐσεβείας c.8:
Πρέπει ἡ δύναμη νὰ εἶναι συναπτικὴ τῶν μερῶν, τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἄλλο, σύμφωνα μὲ μιὰν οἰκείωση, καὶ ἐκ …ων… ἡ δὲ ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου νὰ εἶναι καὶ ἀνακύκληση ἢ περιοδικὴ κίνηση.

163β Νεμέσιος, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου 70, 6-71, 4:
(1) Ἂν λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι ὁποιοδήποτε σῶμα, ἂν καὶ τὸ πιὸ λεπτό, τί εἶναι αὐτὸ ποὺ ἐκείνη τὴ συνέχει; (2) Γιατὶ ἀποδείχθηκε ὅτι κάθε σῶμα χρειάζεται κάτι ποὺ νὰ τὸ συνέχει καὶ ἔτσι στὸ ἄπειρο, ἕως ὅτου φτά-

(3) εἰ δὲ λέγοιεν, καθάπερ οἱ Στωικοί, τονικήν τινα εἶναι κίνησιν περὶ τὰ σώματα, εἰς τὸ ἔσω ἅμα καὶ εἰς τὸ ἔξω κινουμένην, καὶ τὴν μὲν εἰς τὸ ἔξω μεγεθῶν καὶ ποιοτήτων ἀποτελεστικὴν εἶναι, τὴν δὲ εἰς τὸ ἔσω ἑνώσεως καὶ οὐσίας, ἐρωτητέον αὐτούς, ἐπειδὴ πᾶσα κίνησις ἀπό τινός ἐστι δυνάμεως, τίς ἡ δύναμις αὕτη καὶ ἐν τίνι οὐσίωται;

163γ Stobaeus, Eclogae 1.1, 29 p. 35, 9:
Ζήνων ὁ Στωικὸς νοῦν κόσμου πύρινον (scil. θεὸν ἀπεφήνατο).

163δ Themistius, De anima 72b [ed. Speng. 2, p. 64, 25]:
Τάχα δὲ καὶ τοῖς ἀπὸ Ζήνωνος σύμφωνος ἡ δόξα διὰ πάσης οὐσίας πεφοιτηκέναι τὸν θεὸν τιθεμένοις καὶ ποῦ μὲν εἶναι νοῦν ποῦ δὲ ψυχὴν ποῦ δὲ φύσιν ποῦ δὲ ἕξιν.

163ε Lactantius, De Vera Sapientia c. 9:
Zeno rerum naturae dispositorem atque artificem universitatis λόγον praedicat quem et fatum et necessitatem rerum et deum et animum Iovis nuncupat.

163στ Cicero, De natura deorum 2.57:
Zeno igitur ita naturam definit ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via. Censet enim artis maxime proprium esse creare et gignere, quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum magistrum artium reliquarum.

163ζ Aetius, Placita 1.7.33:
(1) οἱ Στωικοὶ νοερὸν θεὸν ἀποφαίνονται, πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφός (τε) πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους καθ' οὓς ἅπαντα καθ' εἱμαρμένην γίνεται, (2) καὶ πνεῦμα μὲν ἐνδιῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον κατὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις.

2. γενέσει vel γένεσιν codd. ἐμπεριειληφός ⟨τε⟩ Dübner ἐμπεριειληφὸς vel ἐμπεριειληφότος codd. 3. ἅπαντα vel ἕκαστα codd. ἐνδιῆκον vel διῆκον codd. 4-5. κατὰ τὰς παραλλάξεις Galen, Athenagoras δι' ὅλης… παραλλάξεις (vel παραλλὰξ vel. παραλλάξαν) codd. cf. Diels, Dox. Graec. pp. 5.51

σουμε στὸ ἀσώματο. (3) Ἂν δὲ λέμε, ὅπως οἱ Στωικοί, ὅτι ὑπάρχει μιὰ τονικὴ κίνηση γύρω ἀπὸ τὰ σώματα, ποὺ κινεῖται συνάμα πρὸς τὰ ἔσω καὶ πρὸς τὰ ἔξω, κι' ἐκείνη ποὺ κινεῖται πρὸς τὰ ἔξω ἀπεργάζεται μεγέθη καὶ ποιότητες, ἐνῶ αὐτὴ πρὸς τὰ ἔσω ἕνωση καὶ οὐσία, πρέπει νὰ ρωτήσουμε αὐτούς, ἐπειδὴ κάθε κίνηση εἶναι ἀπὸ κάποια δύναμη, ποιὰ εἶναι ἡ δύναμη αὐτὴ καὶ σὲ τί βρίσκεται ἡ οὐσία της;

163γ Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.1, 29 p. 35, 9:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς τὸν νοῦ τοῦ κόσμου τὸν πύρινο (ἐνν. τὸν χαρακτήρισε θεό).

163δ Θεμίστιος, Περὶ Ψυχῆς 72b:
Ἴσως δὲ νὰ εἶναι σύμφωνη καὶ ἡ ἄποψη τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν ὀπαδῶν του, ὅτι ὁ θεὸς διήκει διὰ μέσου ὅλης τῆς οὐσίας ὑποθέτοντας, ὅτι κάπου ἐμφαίνεται ὡς νοῦς, κάπου ὡς ψυχή, κάπου ὡς φύση καὶ κάπου ὡς ἕξη (συναρμογή).

163ε Lactantius, De Vera Sap. c. 9:
Ὁ Ζήνων τὸν διευθέτη τῆς φύσης τῶν πραγμάτων καὶ τεχνίτη τοῦ ὅλου ὀνομάζει λόγον, αὐτὸν καλεῖ καὶ εἱμαρμένη καὶ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων καὶ θεὸ καὶ ψυχὴ τοῦ Διός.

163στ Cicero, De nat. deor. 2.57:
Ὁ Ζήνων λοιπὸν ἔτσι ὁρίζει τὴ φύση λέγοντας, ὅτι αὐτὴ εἶναι πῦρ ποὺ βαδίζει μιὰ ὁδὸ πρὸς γένεση. Διότι φρονεῖ, ὅτι ἴδιον τῆς τέχνης εἶναι νὰ δημιουργεῖ καὶ νὰ γεννᾶ καὶ ὅ,τι στὰ ἔργα τῶν δικῶν μας τεχνῶν διαπλάθει τὸ χέρι, πολὺ πιὸ ἔντεχνα διαπλάθει ἡ φύση, δηλ. τὸ τεχνικὸν πῦρ, τὸ ἄρχον τῶν λοιπῶν τεχνῶν.

163ζ Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκόντων 1.7.33:
(1) Οἱ Στωικοὶ θεωροῦν τὸν θεό, ποὺ ἔχει νόηση, μιὰ τεχνίτρα φωτιά, ποὺ πορεύεται στὴ γένεση τοῦ κόσμου περιλαμβάνοντας μέσα του ὅλους τοὺς σπερματικοὺς λόγους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ὅλα γίνονται ἀκολουθώντας τὴν εἱμαρμένη, (2) καὶ πνεῦμα, ποὺ περνᾶ διὰ μέσου ὅλου τοῦ κόσμου, καὶ παίρνει τὶς ὀνομασίες του σύμφωνα μὲ τὶς παραλλαγὲς τῆς ὕλης, διὰ τῆς ὁποίας προχωρεῖ.

β. Ὁ κόσμος καὶ ἡ σύστασή του (164-167)

164 Stobaeus, Eclogae 1.17, 3, p. 152, 19:
Ζήνωνα δὲ οὕτως ἀποφαίνεσθαι διαρρήδην· τοιαύτην δὲ δείσει εἶναι ἐν περιόδῳ τὴν τοῦ ὅλου διακόσμησιν ἐκ τῆς οὐσίας, ὅταν ἐκ πυρὸς τροπὴ εἰς ὕδωρ δι' ἀέρος γένηται, τὸ μέν τι ὑφίστασθαι καὶ γῆν συνίστασθαι [καὶ] ἐκ τοῦ λοιποῦ δὲ τὸ μὲν διαμένειν ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ ἀτμιζομένου ἀέρα γίνεσθαι λεπτυνομένου δὲ τοῦ ἀέρος πῦρ ἐξάπτεσθαι, τὴν δὲ μῖξιν ⟨καὶ⟩ κρᾶσιν γίνεσθαι τῇ εἰς ἄλληλα τῶν στοιχείων μεταβολῇ σώματος ὅλου δι' ὅλου τινὸς ἑτέρου διερχομένου.

3. ὑφίσταται FP, corr. Canter. 4. καὶ del. Heeren 5. ἐκ τινὸς libri, 5. λεπτυνομένου Diels ‖ ἐξάπτειν libri, corr. Diels. 6. μῖξιν seclusi, μῖξιν ⟨καὶ⟩ κρᾶσιν Diels ‖ γίνεσθαι - μεταβολῇ vix sana; nam ψρᾶσις non potest fieri τῇ εἰς ἄλληλα μεταβολῇ. Fortasse: ἐπιγίνεσθαι v. Arnim.

164α Diogenes Laertius 7.135, 136:
Ἕν τ' εἶναι θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἱμαρμένην καὶ Δία· πολλαῖς τ' ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι. (136) κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν καθ' αὑτὸν ὄντα τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' ἀέρος εἰς ὕδωρ· καὶ ὥσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου, τοιόνδ' ὑπολείπεσθαι ἐν τῷ ὑγρῷ, εὐεργὸν αὑτῷ ποιοῦντα τὴν ὕλην πρὸς τὴν τῶν ἑξῆς γένεσιν· εἶτ' ἀπογεννᾶν πρῶτον τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν. λέγει δὲ περὶ αὐτῶν Ζήνων ἐν τῷ Περὶ τοῦ ὅλου καὶ Χρύσιππος…

1-2 πολλάς τε ἑτέρας ὀνομασίας B, πολλαῖς ἑτέραις ὀνομασίαις (om. τε) P. 3. πρέπειν B 4. οὕτω δὲ BP 5. ὑπολιπέσθαι BD

164β Diogenes Laertius 7.142:
Γίνεσθαι δὲ τὸν κόσμον ὅταν ἐκ πυρὸς ἡ οὐσία τραπῇ δι' ἀέρος εἰς ὑγρότητα, εἶτα τὸ παχυμερὲς αὐτοῦ συστὰν ἀποτελεσθῇ γῆ τὸ δὲ λεπτομερὲς ἐξαερωθῇ, καὶ τοῦτ' ἐπὶ πλέον λεπτυνθὲν πῦρ ἀπογεννήσῃ· εἶτα κατὰ μῖξιν ἐκ τούτων φυτά τε καὶ ζῷα καὶ τὰ ἄλλα γένη. περὶ δὴ οὖν τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς τοῦ κόσμου φησὶ Ζήνων μὲν ἐν τῷ περὶ ὅλου.

2. ὑγρὸν PL 3. ἐξαραιωθῆ BL, ἐξαερωθῆ P, sed ερ in litura trium litterarum P^3

164γ Galenus, Commentarii in Hippocratis de humoribus 1. (16.32 K.):
Ζήνων τε ὁ Κιτιεὺς [ὃς] τὰς ποιότητας οὕτω καὶ τὰς οὐσίας δι' ὅλων κεράννυσθαι ἐνόμιζεν.
Id. de nat. facult. I. 2.

β. Ὁ κόσμος καὶ ἡ σύστασή του (164-167)

164 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.17, 3, p. 152, 19:
Ὁ Ζήνων ἐκφράζει τὴ γνώμη του ἔτσι ρητά: «τέτοια πρέπει νὰ εἶναι στὴν περιοδικὴ κυκλικὴ κίνηση ἡ τάξη τοῦ σύμπαντος, ἀπὸ τὴν οὐσία, ὅταν ἀπὸ τὴ φωτιὰ γίνεται μετατροπὴ διὰ μέσου τοῦ ἀέρα σὲ νερό, τοῦ ὁποίου ἕνα μέρος κατακάθεται καὶ συναποτελεῖ τὸ χῶμα καὶ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τὸ ἕνα παραμένει νερό, ἀπὸ δὲ τὸ ἐξατμιζόμενο γίνεται ἀέρας, κι' ὅταν λεπτύνει ὁ ἀέρας ἀναφλέγεται ἡ φωτιά, ἡ δὲ μείξη καὶ τὸ κράμα γίνεται μὲ τὴ μεταβολὴ τῶν στοιχείων ἀπὸ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο μὲ τὸ νὰ διέρχεται ὅλο τὸ σῶμα διὰ μέσου ἑνὸς ἄλλου σώματος.»

164α Διογένης Λαέρτιος 7.135, 136:
Ἕνας εἶναι ὁ θεὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ εἱμαρμένη καὶ ὁ Δίας· καὶ ὀνομάζεται ἀκόμα μὲ πολλὲς ἄλλες ὀνομασίες. Στὴν ἀρχὴ ὄντας μὲ τὸν ἑαυτό του μετέτρεψε τὴν οὐσία ὅλη διὰ τοῦ ἀέρα σὲ νερό· κι' ὅπως περιέχεται τὸ σπέρμα στὴ γονιμοποίηση, ἔτσι καὶ αὐτὸς ὄντας σπερματικὸς λόγος τοῦ κόσμου, ὡς τέτοιος μένει πίσω μέσα στὸ ὑγρὸ καὶ καθιστᾶ τὴν ὕλη εὔπλαστη στὸν ἑαυτό του ἀποβλέποντας στὴν ἑπόμενη γένεση. Ἔπειτα γέννησε τὰ πρῶτα τέσσερα στοιχεῖα, τὴ φωτιά, τὸ νερό, τὸν ἀέρα, τὴ γῆ. Καὶ μιλᾶ γι' αὐτὰ ὁ Ζήνων στὴν πραγματεία του Περὶ τοῦ ὅλου καὶ ὁ Χρύσιππος…

164β Διογένης Λαέρτιος 7.142:
Γίνεται δὲ ὁ κόσμος, ὅταν ἀπὸ τὴ φωτιὰ ἡ οὐσία μετατραπεῖ μὲ τὸν ἀέρα σὲ ὑγρὸ στοιχεῖο, ὕστερα, ὅταν τὸ παχὺ μέρος τοῦ (ὑγροῦ), ἀφοῦ συμπυκνωθεῖ, ἀποτελεσθεῖ ἡ γῆ, τὸ δὲ λεπτὸ μέρος ἐξαερωθεῖ καὶ αὐτὸ ὅταν λεπτύνει ἀκόμα περισσότερο γεννήσει φωτιά. Ἔπειτα μὲ τὴν ἀνάμιξη ἀπ' αὐτὰ γίνονται τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ ἄλλα εἴδη. Γιὰ τὴ γένεση δὲ καὶ τὴ φθορὰ τοῦ κόσμου μιλᾶ ὁ Ζήνων στὸ βιβλίο τοῦ Περὶ τοῦ ὅλου.

164γ Γαληνός, Εἰς Ἱππ. ὑπόμνημα περὶ χυμῶν 1. (16.32 K):
Καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ποῦ θεωροῦσε ὅτι ὅπως οἱ ποιότητες ἔτσι καὶ οἱ οὐσίες διὰ μέσου τοῦ ὅλου συγκεράννυνται.
Τοῦ ἰδίου: Περὶ δυν. φυσ. Ι. 2.

εἰ δ' ὥσπερ τὰς ποιότητας καὶ τὰς οὐσίας δι' ὅλων κεράννυσθαι χρὴ νομίζειν, ὡς ὕστερον ἀπεφήνατο Ζήνων ὁ Κιτιεύς.

164δ Stobaeus, Eclogae 1.19.4, p. 166, 4:
Ζήνωνος. Τῶν δ' ἐν τῷ κόσμῳ πάντων τῶν κατ' ἰδίαν ἕξιν συνεστώτων τὰ μέρη τὴν φορὰν ἔχειν εἰς τὸ τοῦ ὅλου μέσον, ὁμοίως δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου· διόπερ ὀρθῶς λέγεσθαι πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἐπὶ τὸ μέσον τοῦ κόσμου τὴν φορὰν ἔχειν, μάλιστα δὲ τὰ βάρος ἔχοντα. Ταὐτὸν δ' αἴτιον εἶναι καὶ τῆς τοῦ κόσμου μονῆς ἐν ἀπείρῳ κενῷ, καὶ τῆς γῆς παραπλησίως ἐν τῷ κόσμῳ περὶ τὸ τούτου κέντρον καθιδρυμένης ἰσοκρατικῶς. Οὐ πάντως δὲ σῶμα βάρος ἔχειν, ἀλλ' ἀβαρῆ εἶναι ἀέρα καὶ πῦρ· τείνεσθαι δὲ καὶ ταῦτά πως ἐπὶ τὸ τῆς ὅλης σφαίρας τοῦ κόσμου μέσον, τὴν δὲ σύστασιν πρὸς τὴν περιφέρειαν αὐτοῦ ποιεῖσθαι· φύσει γὰρ ἀνώφοιτα ταῦτ' εἶναι διὰ τὸ μηδενὸς μετέχειν βάρους. Παραπλησίως δὲ τούτοις οὐδ' αὐτόν φασι τὸν κόσμον βάρος ἔχειν διὰ τὴν ὅλην αὐτοῦ σύστασιν ἔκ τε τῶν βάρος ἐχόντων στοιχείων εἶναι καὶ ἐκ τῶν ἀβαρῶν. Τὴν δὲ ὅλην γῆν καθ' ἑαυτὴν μὲν ἔχειν ἀρέσκει βάρος παρὰ δὲ τὴν θέσιν διὰ τὸ τὴν μέσην ἔχειν χώραν (πρὸς δὲ τὸ μέσον εἶναι τὴν φορὰν τοῖς τοιούτοις σώμασιν) ἐπὶ τόπου τούτου μένειν.

165 Eusebius, Praeparatio evangelica 15.18.3 (PG. 21 col. 1348):
Ἀρέσκει γὰρ τοῖς Στωικοῖς φιλοσόφοις τὴν ὅλην οὐσίαν εἰς πῦρ μεταβάλλειν, οἷον εἰς σπέρμα, καὶ πάλιν ἐκ τούτου αὐτὴν ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν, οἵα τὸ πρότερον ἦν. Καὶ τοῦτο τὸ δόγμα τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως οἱ πρῶτοι καὶ πρεσβύτατοι προσήκαντο, Ζήνων τε καὶ Κλεάνθης καὶ Χρύσιππος.

165α Tatianus, Adversus Graecos c. 3:
Τὸν γὰρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀποφαινόμενον ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, λέγω δὲ Ἄνυτον καὶ Μέλητον ἐπὶ τῷ κατηγορεῖν, Βούσιριν δὲ ἐπὶ τῷ ξενοκτονεῖν καὶ Ἡρακλέα πάλιν ἐπὶ τῷ ἀθλεῖν, παραιτητέον·

165β Nemesius, De natura hominis 309, 5 - 311, 2:
(1) οἱ δὲ Στωικοί φασιν ἀποκαθισταμένους τοὺς πλάνητας εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον κατά τε μῆκος καὶ πλάτος, ἔνθα τὴν ἀρχὴν ἔκαστος ἦν ὅτε τὸ πρῶτον ὁ κόσμος συνέστη, ἐν ῥηταῖς χρόνων περιόδοις ἐκπύρωσιν καὶ φθορὰν τῶν ὄντων ἀπεργάζεσθαι. (2) καὶ πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς εἰς τὸ αὐτὸ τὸν κόσμον ἀποκαθίστασθαι· καὶ τῶν ἀστέρων ὁμοίως πάλιν φερομέ-

Ἂν δὲ πρέπει νὰ νομίζουμε, ὅτι ὅπως οἱ ποιότητες, ἔτσι καὶ οἱ οὐσίες συγκεράννυνται μὲ ὅλα, σύμφωνα μὲ ὅσα ὕστερα ἀνέπτυξε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς…

164δ Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1. 19. 4, p. 166, 4:
Τοῦ Ζήνωνος. Τὰ μέρη ὅλων ποὺ εἶναι μέσα στὸν κόσμο μὲ τὴ σύσταση ποὺ ἔχουν κατὰ τὴ δική τους ἕξη ἔχουν μιὰ φορὰ κινούμενα πρὸς τὸ κέντρο τοῦ ὅλου καὶ μὲ ὅμοιο τρόπο πρὸς τὸ κέντρο αὐτοῦ τοῦ κόσμου· γι᾽ αὐτὸ σωστὰ λέγεται ὅτι ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἔχουν μιὰ φορὰ πρὸς τὸ κέντρο τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα ὅσα ἔχουν βάρος· κι᾽ αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς παραμονῆς τοῦ κόσμου μέσα στὸ ἄπειρο κενὸ καὶ παρόμοια μέσα στὸν κόσμο τῆς γῆς, ποὺ εἶναι ἐγκαθιδρυμένη ἰσόρροπα γύρω ἀπὸ τὸ κέντρο του. Καὶ δὲν ἔχουν ὅλα τὰ σώματα βάρος, ἀλλὰ εἶναι ἀβαρὴ ὁ ἀέρας καὶ ἡ φωτιά· κι᾽ αὐτὰ τείνουν κατὰ κάποιο τρόπο πρὸς τὸ κέντρο τῆς ὅλης σφαίρας τοῦ κόσμου, ἐνῶ κατὰ τὴ σύστασή τους θὰ ἔπρεπε νὰ στρέφονται πρὸς τὴν περιφέρειά του· γιατὶ ἀπὸ τὴ φύση τους αὐτὰ ὠθοῦνται πρὸς τὰ ἐπάνω, ἀφοῦ δὲν ἔχουν κανένα βάρος. Καὶ παρόμοια μ᾽ αὐτὰ λένε, ὅτι οὔτε κι᾽ ὁ ἴδιος ὁ κόσμος δὲν ἔχει βάρος, ἐξ αἰτίας τῆς σύστασής του ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν βάρος καὶ ἀπὸ τὰ ἀβαρή. Ἐνῶ ὅλη ἡ γῆ ἀπὸ μόνη της θεωροῦν, ὅτι ἔχει βάρος· καὶ παρὰ τὴ θέση της, γιατὶ βρίσκεται στὸ κέντρο (καὶ πρὸς τὸ κέντρο εἶναι ἡ φορὰ τῶν τέτοιων σωμάτων), μένει σ᾽ αὐτὸν τὸν τόπο.

165 Εὐσέβιος, Προπαρασκευὴ εὐαγγελικὴ 15. 18. 3 (PG. 21 col. 1348):
Οἱ Στωικοὶ φιλόσοφοι ἔχουν τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ οὐσία ὅλη μετατρέπεται σὲ φωτιὰ σὰν σὲ σπέρμα καὶ πάλι ἀπ᾽ αὐτὸ συστήνεται ἡ τάξη τοῦ κόσμου, παρόμοια μ᾽ αὐτὴν ποὺ ἦταν πρίν. Καὶ αὐτὴ τὴ θεωρία τὴ διατύπωσαν οἱ πρῶτοι καὶ ἀρχαιότεροι ἀπὸ τὴ Σχολή, ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Χρύσιππος.

165α Τατιανός, Πρὸς Ἕλληνας, c. 3:
Τὸν Ζήνωνα μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἐκπύρωση, ποὺ ἀποφαίνεται ὅτι οἱ ἴδιοι γιὰ τὰ ἴδια πράγματα θὰ ἀναστηθοῦν πάλι, ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Μέλητος γιὰ νὰ κατηγορήσουν (τὸν Σωκράτη), ὁ Βούσιρις γιὰ νὰ σκοτώνει τοὺς ξένους καὶ ὁ Ἡρακλῆς γιὰ νὰ κάνει ἄθλους, πρέπει νὰ τὸν παραιτήσουμε.

165β Νεμέσιος, Περὶ φύσεως ἀνθρώπου 309, 5 -311, 2:
(1) Οἱ Στωικοὶ λένε ὅτι, ὅταν οἱ πλανῆτες ξαναγυρίζουν στὸ ἴδιο σημεῖο καὶ κατὰ τὸ μῆκος καὶ κατὰ τὸ πλάτος, ὅπου ἦταν ὁ καθένας στὴν ἀρχή, ὅταν πρωτοσυστάθηκε ὁ κόσμος, σὲ καθορισμένες περιόδους χρόνου προκαλοῦν τὴν ἐκπύρωση καὶ τὴ φθορὰ τῶν ὄντων. (2) Καὶ πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ κόσμος ἀποκαθίσταται στὴν πρώτη του κατάσταση· κι᾽ ὅταν

νων, ἕκαστον ἐν τῇ προτέρᾳ περιόδῳ γινόμενον ἀπαραλλάκτως ἀποτελεῖσθαι. ἔσεσθαι γὰρ πάλιν Σωκράτη καὶ Πλάτωνα καὶ ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων σὺν τοῖς αὐτοῖς καὶ φίλοις καὶ πολίταις· καὶ τὰ αὐτὰ πείσεσθαι καὶ τοῖς αὐτοῖς συντεύξεσθαι καὶ τὰ αὐτὰ μεταχειριεῖσθαι, καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ κώμην καὶ ἀγρὸν ὁμοίως ἀποκαθίστασθαι. (3) γίνεσθαι δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ παντὸς οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ πολλάκις· μᾶλλον δὲ εἰς ἄπειρον καὶ ἀτελευτήτως τὰ αὐτὰ ἀποκαθίστασθαι.

165γ Diogenes Laertius 7.143:
Ὅτι δ' εἷς ἐστιν [ὁ κόσμος] Ζήνων φησὶν ἐν τῷ Περὶ τοῦ ὅλου.

165δ Stobaeus, Eclogae 1.20.1e. (W. 1. p. 171):
Ζήνωνι καὶ Κλεάνθει καὶ Χρυσίππῳ ἀρέσκει τὴν οὐσίαν μεταβάλλειν οἷον εἰς σπέρμα τὸ πῦρ, καὶ πάλιν ἐκ τούτου τοιαύτην ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν, οἵα πρότερον ἦν.

165ε Sextus, Adversus mathematicos 9.104, 107, 110:
(104) Καὶ πάλιν ὁ Ζήνων φησὶν «εἰ] τὸ λογικὸν τοῦ μὴ λογικοῦ κρεῖττόν ἐστιν· οὐδὲν δέ γε κόσμου κρεῖττόν ἐστιν· λογικὸν ἄρα ὁ κόσμος.» καὶ ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ νοεροῦ καὶ ἐμψυχίας μετέχοντος. «τὸ γὰρ νοερὸν τοῦ μὴ νοεροῦ καὶ ⟨τὸ⟩ ἔμψυχον τοῦ μὴ ἐμψύχου κρεῖττόν ἐστιν· οὐδὲν δέ γε κόσμου κρεῖττον· νοερὸς ἄρα καὶ ἔμψυχός ἐστιν ὁ κόσμος.»

5. Hoc Zenonis argumentum qua ratione impugnaverit Alexinus quoque modo defensum sit a recentioribus Stoicis narrat Sextus ibid. § 108-110 v. Arnim

(107) Δυνάμει δὲ τὸν αὐτὸν τῷ Ζήνωνι λόγον ἐξέθετο (scil. Πλάτων)· καὶ γὰρ οὗτος τὸ πᾶν κάλλιστον εἶναί φησιν κατὰ φύσιν ἀπειργασμένον ἔργον καὶ κατὰ τὸν εἰκότα λόγον ζῷον ἔμψυχον, νοερόν τε καὶ λογικόν. (110) Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεύς, ἀπὸ Ξενοφῶντος τὴν ἀφορμὴν λαβών, οὑτωσὶ συνερωτᾷ· τὸ προϊέμενον σπέρμα λογικοῦ καὶ αὐτὸ λογικόν ἐστιν· ὁ δὲ κόσμος προΐεται σπέρμα λογικοῦ· λογικὸν ἄρ' ἐστὶν ὁ κόσμος. ᾧ συνεισάγεται καὶ ἡ τούτου ὕπαρξις.

165στ Cicero, De natura deorum 2.22:
(1) idemque hoc modo: «nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens; mundi autem partes sentientes sunt; non igitur caret sensu mundus.» (2) pergit idem et urguet angustius: «nihil» inquit «quod animi quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis; mundus autem generat animantis compotesque rationis; animans est igitur mundus composque rationis.» (3) idemque similitudine, ut saepe solet, rationem con-

τ' ἀστέρια ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια φορὰ καὶ πάλι, τὸ κάθε τι θὰ ξαναγίνει ἀπαράλλακτα ὅπως κατὰ τὴν προηγούμενη περίοδο. Γιατὶ θὰ γίνουν πάλι ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μαζὶ μὲ τοὺς ἴδιους καὶ τοὺς φίλους καὶ τοὺς συμπολίτες των καὶ θὰ πάθουν τὰ ἴδια καὶ θὰ συναντήσουν τοὺς ἴδιους καὶ θὰ ἀναλάβουν τὰ ἴδια ἔργα καὶ ὅμοια θὰ ἀποκατασταθοῦν κάθε πόλη καὶ χωριὸ καὶ ἀγρός. (3) Καὶ ἡ ἀποκατάσταση τοῦ παντὸς δὲν θὰ γίνει μιὰ φορὰ ἀλλὰ πολλές· ἢ μᾶλλον ἐπ' ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητα τὰ ἴδια πράγματα θὰ ἀποκατασταίνονται.

165γ Διογένης Λαέρτιος 7.143:
Ὅτι ἕνας εἶναι ὁ κόσμος λέει ὁ Ζήνων στὸ «Περὶ τοῦ ὅλου».

165δ Στοβαῖος Ἐκλογαὶ 1. 20. 1e:
Ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Χρύσιππος ἔχουν τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ οὐσία μεταβάλλει τὸ πῦρ σὰν σὲ ἕνα σπέρμα καὶ πάλι ἀπ' αὐτὸ τέτοια συστήνεται ἡ τάξη τοῦ κόσμου, ὅμοια μ' αὐτὴν ποὺ ἦταν πρίν.

165ε Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 9. 104, 107, 110:
(104) Καὶ πάλι ὁ Ζήνων λέει: «ἂν τὸ λογικὸ εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ μὴ λογικό· τότε δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀνώτερο ἀπὸ τὸν κόσμο· ἄρα ὁ κόσμος εἶναι κάτι λογικό». Ἐπίσης γιὰ τὸ ὅτι μετέχει στὸ νοερὸ καὶ τὸ ἔμψυχο. «Γιατὶ τὸ νοερὸ ἀπὸ τὸ μὴ νοερὸ καὶ τὸ ἔμψυχο ἀπὸ τὸ μὴ ἔμψυχο εἶναι ἀνώτερο· γιατὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀνώτερο ἀπὸ τὸν κόσμο· ἄρα ὁ κόσμος εἶναι νοερὸς καὶ ἔμψυχος.» (107) Δυνάμει (ὁ Πλάτων) διατύπωσε τὴν ἴδια θεωρία μὲ τὸν Ζήνωνα. Γιατὶ αὐτὸς τὸ πᾶν λέει πὼς εἶναι τὸ πιὸ ὄμορφα κατεργασμένο ἀπὸ τὴ φύση ἔργο καὶ σύμφωνα μὲ τὸν πιὸ πιθανὸ λόγο εἶναι ζωντανὸ ὄν, ἔμψυχο, νοῆμον καὶ λογικό. (110) Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸν Ξενοφώντα ὑποβάλλει κι' αὐτὸς ὡς ἑξῆς τὸ ἐρώτημα· αὐτὸ ποὺ ἐκχύνει σπέρμα λογικοῦ εἶναι κι' αὐτὸ λογικό· ὁ κόσμος ὅμως ἐκχύνει σπέρμα λογικοῦ· ἄρα ὁ κόσμος εἶναι λογικό. Ἀπ' ὅπου συνάγεται καὶ ἡ ὕπαρξή του.

165στ Cicero, De natura deorum 2.22:
(1) Ὁ Ζήνων λοιπὸν ἐπιχειρηματολογοῦσε ὡς ἑξῆς: «Τίποτε, ποὺ στερεῖται αἰσθήσεως, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἕνα αἰσθανόμενο μέρος. Ἀλλὰ ὁ κόσμος ἔχει αἰσθανόμενα μέρη. Ἑπομένως, ὁ κόσμος δὲν στερεῖται αἰσθήσεως.» (2) Μετὰ προχωρεῖ σ' ἕνα πιὸ αὐστηρὸ ἐπιχείρημα: «Τίποτε ποὺ δὲν μετέχει στὸν νοῦ καὶ στὸν λόγο δὲν μπορεῖ νὰ γεννήσει κάτι ἔμψυχο καὶ λογικό. Ἀλλὰ ὁ κόσμος γεννᾶ αὐτὰ ποὺ εἶναι ἔμψυχα

clusit hoc modo: «si ex oliva modulate canentes tibiae nascerentur, num dubitares quin inesset in oliva tibicini quaedam scientia? quid si platani fidiculas ferrent numerose sonantes, idem scilicet censeres in platanis inesse musicam. cur igitur mundus non animans sapiensque iudicetur, cum ex se procreet animantis atque sapientis?»

166 Achilles Tat., Introductio in Aratum 5 p. 129e:
Ζήνων ὁ Κιτιεὺς οὕτως αὐτὸν ὡρίσατο· «οὐρανός ἐστιν αἰθέρος τὸ ἔσχατον· ἐξ οὗ καὶ ἐν ᾧ ἐστι πάντα ἐμφανῶς· περιέχει γὰρ πάντα πλὴν αὑτοῦ· οὐδὲν γὰρ ἑαυτὸ περιέχει, ἀλλ' ἑτέρου ἐστὶ περιεκτικόν».

166α Diogenes Laertius 7.148:
Οὐσίαν δὲ θεοῦ Ζήνων μέν φησι τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανόν.

166β Stobaeus, Eclogae 1.15.6a (Aetii 1.14, 6 p. 313b 1 Diels):
Ζήνων ἔφασκε τὸ πῦρ κατ' εὐθεῖαν κινεῖσθαι.

166γ Stobaeus, Eclogae 1.18.1d, p. 156, 27:
Ζήνων καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ ἐντὸς μὲν τοῦ κόσμου μηδὲν εἶναι κενόν, ἔξω δ' αὐτοῦ ἄπειρον. διαφέρειν δὲ κενόν, τόπον, χώραν· καὶ τὸ μὲν κενὸν εἶναι ἐρημίαν σώματος, τὸν δὲ τόπον τὸ ἐπεχόμενον ὑπὸ σώματος, τὴν δὲ χώραν τὸ ἐκ μέρους ἐπεχόμενον.

166δ Diogenes Laertius 7.140:
Ἔξωθεν δὲ αὐτοῦ περικεχυμένον εἶναι τὸ κενὸν ἄπειρον· ὅπερ ἀσώματον εἶναι· ἀσώματον δὲ τὸ οἷόν τε κατέχεσθαι ὑπὸ σωμάτων οὐ κατεχόμενον· ἐν δὲ τῷ κόσμῳ μηδὲν εἶναι κενόν.

166ε Themistius, In Aristotelis Phys. 40b Spengel 2.284, 10:
(Τὸ κενὸν) κεχωρισμένον καὶ ἀθρόον εἶναι καθ' αὑτὸ περιέχον τὸν οὐρανόν, ὡς πρότερον μὲν ᾠοντο τῶν ἀρχαίων τινές, μετὰ δὲ ταῦτα οἱ περὶ Ζήνωνα τὸν Κιτιέα.

166στ Ioannes Philoponus, In Aristotelis Phys. 4.6, p. 613, 23:
Μὴ κατεσπάρθαι μὲν ἐν τοῖς σώμασιν (scil. κενόν), ἀλλ' εἶναι συνεχῆ, ἔξω δὲ τοῦ οὐρανοῦ εἶναι κενόν τι καθ' αὑτό, ὥσπερ μάλιστα καὶ ἡ τῶν

καὶ λογικά. Ἑπομένως, ὁ κόσμος εἶναι ἔμψυχος καὶ λογικός.» (3) Αὐτὸς (ὁ Ζήνων) ἐπίσης, ὅπως συνήθιζε, ἐπιχειρηματολογοῦσε μὲ παρομοιώσεις μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο: «Ἂν ἀπὸ μιὰ ἐλιὰ βλάσταιναν αὐλοὶ παίζοντας μελωδίες, σίγουρα δὲν θὰ ἀμφέβαλλες ὅτι μέσα στὸ δέντρο θὰ ὑπῆρχε μιὰ γνώση τῆς αὐλητικῆς. Ἢ ἂν ἁπλὰ δέντρα ἔφεραν λύρες ποὺ ἠχοῦσαν ρυθμικά, χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ὑπέθετες πάλι ὅτι θὰ ὑπῆρχε μιὰ τέχνη μουσικὴ μέσα στὰ ἁπλὰ δέντρα. Γιατὶ τότε νὰ μὴν κριθεῖ ὁ κόσμος σὰν ἔμψυχος καὶ σοφός, ὅταν γεννᾶ ἀπὸ μέσα του τὸ ἔμψυχο καὶ τὸ σοφό;»

166 Ἀχιλλεὺς Τάτιος, Εἰσαγωγὴ εἰς Ἀράτου Φαινόμενα 5 p. 129e:
Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὅρισε αὐτὸν (τὸν οὐρανό)· «ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ ἔσχατο τοῦ αἰθέρα· ἀπ' αὐτὸν καὶ μέσα σ' αὐτὸν εἶναι τὰ πάντα ὁλοφάνερα· γιατὶ περιέχει τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· γιατὶ κανένα πράγμα δὲν περιέχει τὸν ἑαυτό του· ἀλλὰ περικλείει κάτι ἄλλο.»

166α Διογένης Λαέρτιος 7.148:
Οὐσία δὲ τοῦ θεοῦ ὁ Ζήνων λέει ὅτι εἶναι ὅλος ὁ κόσμος καὶ ὁ οὐρανός.

166β Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1. 15. 6α:
Ὁ Ζήνων ἔλεγε ὅτι ἡ φωτιὰ κινεῖται κατ' εὐθείαν.

166γ Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1. 18. 1d, p. 156, 27:
Ὁ Ζήνων καὶ οἱ μαθητές του ἔλεγαν, ὅτι ἐντὸς τοῦ κόσμου δὲν ὑπάρχει κενό, ἔξω ὅμως ἀπ' αὐτὸν ὑπάρχει τὸ ἄπειρο. Διαφέρει δὲ τὸ κενό, ὁ τόπος καὶ ὁ χῶρος· καὶ τὸ μὲν κενὸ εἶναι ἡ ἀπουσία σώματος, ὁ δὲ τόπος εἶναι αὐτὸς ποὺ κατέχεται ἀπὸ σῶμα, ὁ δὲ χῶρος αὐτὸς ποὺ μερικὰ κατέχεται.

166δ Διογένης Λαέρτιος 7.140:
Ἔξω δὲ ἀπ' αὐτὸν (τὸν κόσμο) εἶναι περιχυμένο τὸ ἄπειρο κενό· ποὺ εἶναι ἀσώματο· ἀσώματο δὲ εἶναι ὡσὰν νὰ κατέχεται ἀπὸ σώματα, ἐνῶ δὲν κατέχεται· καὶ μέσα στὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει τίποτε κενό.

166ε Θεμίστιος, Φυσικῆς ἀκροάσεως 40b Speng. 2. 284, 10:
(Τὸ κενὸν) εἶναι χωριστὸ καὶ ὅλο μαζὶ μέσα στὸν ἑαυτό του περικλείοντας τὸν οὐρανό, ὅπως παλαιότερα φρονοῦσαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, καὶ ὕστερα οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζήνωνα τοῦ Κιτιέα.

166στ Ἰωάννης Φιλόπονος, Εἰς Ἀριστ. Φυσικὰ 4. 6, p. 613, 23:
Καὶ τοῦτο (ἐνν. τὸ κενὸ) δὲν εἶναι ἐγκατεσπαρμένο μέσα στὰ σώματα, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι μᾶλλον συνεχή, εἶναι ὅμως ἔξω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ὡς κάτι

πολλῶν ἔχει φαντασία, ἄπειρόν τι νομίζουσα εἶναι κενὸν ἔξω τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ οἱ Πυθαγόρειοι δὲ οὕτως ἔλεγον, ὡς ἤδη εἶπε. (Φασὶ δὲ καὶ τοὺς περὶ Ζήνωνα τὸν Κιτιέα οὕτω (scil. ἔξω τοῦ οὐρανοῦ εἶναι κενόν τι καθ' αὐτὸ) δοξάζειν.

167 Stobaeus, Eclogae 1.25, 3, p. 213, 15 W.:
(1) Ζήνων τὸν ἥλιόν φησι καὶ τὴν σελήνην καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν καὶ φρόνιμον, πύρινον ⟨δὲ⟩ πυρὸς τεχνικοῦ. (2) δύο γὰρ γένη πυρός, τὸ μὲν ἄτεχνον καὶ μεταβάλλον εἰς ἑαυτὸ τὴν τροφήν, τὸ δὲ τεχνικόν, αὐξητικόν τε καὶ τηρητικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς ἐστι καὶ ζῴοις, ὃ δὴ φύσις ἐστὶ καὶ ψυχή. (3) τοιούτου δὴ πυρὸς εἶναι τὴν τῶν ἄστρων οὐσίαν.

2. πύρινον ⟨δὲ⟩ πυρὸς Diels; ef. Stob. 1.219, 13 πύρινον πῦρ ὡς vel. 2 πῦρ ὡς codd.

167α Stobaeus, Eclogae 1.26, 1, p. 219, 12 W:
Ζήνων τὴν σελήνην ἔφησεν ἄστρον νοερὸν καὶ φρόνιμον, πύρινον δὲ πυρὸς τεχνικοῦ.

167β Cicero, De natura deorum 1.36:
Idem (Zeno) astris hoc idem (i.e. vim divinam) tribuit tum annis, mensibus, annorumque mutationibus.

167γ Diogenes Laertius 7.145, 6:
Ἐκλείπειν δὲ τὸν μὲν ἥλιον ἐπιπροσθούσης αὐτῷ σελήνης κατὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς μέρος, ὡς Ζήνων ἀναγράφει ἐν τῷ περὶ ὅλου· φαίνεται γὰρ ὑπερχομένη ταῖς συνόδοις καὶ ἀποκρύπτουσα αὐτὸν καὶ πάλιν παραλλάττουσα. γνωρίζεται δὲ τοῦτο διὰ λεκάνης ὕδωρ ἐχούσης. τὴν δὲ σελήνην ἐμπίπτουσαν εἰς τὸ τῆς γῆς σκίασμα, ὅθεν καὶ ταῖς πανσελήνοις ἐκλείπειν μόναις, καίπερ κατὰ διάμετρον ἰσταμένην κατὰ μῆνα τῷ ἡλίῳ· ὅτι κατὰ λοξοῦ ὡς πρὸς τὸν ἥλιον κινουμένη παραλλάττει τῷ πλάτει ἢ βορειοτέρα ἢ νοτιωτέρα γινομένη. ὅταν μέντοι τὸ πλάτος αὐτῆς κατὰ τὸν ἡλιακὸν καὶ τὸν διὰ μέσων γένηται εἶτα διαμετρήσῃ τὸν ἥλιον τότε ἐκλείπει.

2. περὶ τοῦ B rasura post περὶ P 3. ὑποκρύπτουσα B 5. πανσελήνης B ‖ μῆνα (pro μόναις) BP corr. P^3, μόνον L, μόναις D 7. verba ἡλίῳ-νοτιωτέρα γινό-desunt in B. βορεια///τέρα P 8-9. καὶ τὸν μέσον (om. διὰ) P ‖ γίνεται B, idem fuit in P ante ras v. Arnim

167δ Diogenes Laertius 7.153, 154:
Ἀστραπὴν δὲ ἔξαψιν νεφῶν παρατριβομένων ἢ ῥηγνυμένων ὑπὸ πνεύματος, ὡς Ζήνων ἐν τῷ περὶ ὅλου· βροντὴν δὲ τὸν τούτων ψόφον ἐκ παρατρίψεως ἢ ῥήξεως· κεραυνὸν δὲ ἔξαψιν σφοδρὰν μετὰ πολλῆς βίας πίπτουσαν ἐπὶ γῆς νεφῶν παρατριβομένων ἢ ῥηγνυμένων.

καθ' αὐτὸ κενό, ὅπως κατὰ τὸ πλεῖστο τὸ παριστάνει ἡ φαντασία τῶν πολλῶν νομίζοντας ὅτι εἶναι κάτι ἄπειρο κενὸ ἔξω ἀπὸ τὸν οὐρανό. Καὶ παρόμοια ἔλεγαν οἱ Πυθαγόρειοι, ὅπως ἤδη εἶπε (ὁ Ἀριστοτέλης). Λένε ὅμως ὅτι καὶ οἱ περὶ τὸν Ζήνωνα εἶχαν τὴν ἴδια γνώμη.

167 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.25, 3, p. 213, 15 W.:
(1) Ὁ Ζήνων λέει, ὅτι ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἄστρα ἔχει νόηση καὶ φρόνηση, εἶναι πύρινο ἀπὸ φωτιὰ τεχνική. (2) Γιατὶ ὑπάρχουν δύο εἴδη φωτιᾶς, τὸ μὲν ἕνα εἶναι ἄτεχνο καὶ μετατρέπει τὴν τροφὴ στὸν ἑαυτό του, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι τεχνικό, ἔχοντας τὴν ἰδιότητα νὰ αὐξάνει καὶ νὰ συντηρεῖ, ὅπως στὰ φυτὰ καὶ στὰ ζῶα, πράγμα ποὺ εἶναι ἡ φύση καὶ ἡ ψυχή· (3) τέτοιας φωτιᾶς εἶναι καὶ ἡ οὐσία τῶν ἄστρων.

167α Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.26, 1, p. 219, 12 W.:
Ὁ Ζήνων εἶπε, ὅτι ἡ σελήνη εἶναι ἄστρο, ποὺ ἔχει νόηση καὶ φρόνηση, πύρινο ἀπὸ τεχνικὸ πῦρ.

167β Cicero, De natura deorum 1.36:
Ὁ ἴδιος (ὁ Ζήνων) ἀποδίδει γι' αὐτὸ στὰ ἄστρα τὴν ἴδια (ἐνν. θεία δύναμη) καθὼς καὶ στὰ ἔτη, τοὺς μῆνες, καὶ τὶς μεταβολὲς τῶν ἐτῶν.

167γ Διογένης Λαέρτιος 7.145, 6:
Ὁ ἥλιος παθαίνει ἔκλειψη, ὅταν πάρει θέση μπροστά του ἡ σελήνη κατὰ τὸ μέρος ποὺ εἶναι πρὸς ἐμᾶς, ὅπως περιγράφει ὁ Ζήνων στὸ βιβλίο του Περὶ ὅλου. Γιατὶ φαίνεται κατὰ τὶς συζυγίες νὰ περνᾶ ἀπὸ κάτω καὶ νὰ τὸν κρύβει καὶ πάλι νὰ ἀπομακρύνεται· αὐτὸ φαίνεται καλύτερα σὲ μιὰ λεκάνη γεμάτη νερό. Ἡ δὲ σελήνη παθαίνει ἔκλειψη πέφτοντας στὴ σκιὰ τῆς γῆς· γι' αὐτὸ μόνο κατὰ τὶς πανσελήνους παθαίνει ἔκλειψη, μολονότι στέκει διαμετρικὰ ἀπέναντι στὸν ἥλιο κάθε μήνα, γιατί, ἐπειδὴ κινεῖται λοξὰ ὡς πρὸς τὸν ἥλιο, ἀπομακρύνεται ὡς πρὸς τὸ πλάτος βρισκόμενη ἢ βορειότερα ἢ νοτιότερα. Ὅταν ὅμως τὸ πλάτος της βρεθεῖ στὴν τροχιὰ τοῦ ἥλιου κι' ἐκείνη τῶν διαμέσων ἄστρων, κι' ἔπειτα ἔρθει διαμετρικὰ ἀπέναντι στὸν ἥλιο, τότε παθαίνει ἔκλειψη.

167δ Διογένης Λαέρτιος 7.153, 154:
Ἡ ἀστραπὴ εἶναι μιὰ φλόγα, ποὺ ἀνάβει, ὅταν τὰ νέφη τρίβονται τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο ἢ ἐπειδὴ σπάζουν ἀπὸ τὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου, ὅπως γράφει ὁ Ζήνων στὸ Περὶ ὅλου· καὶ βροντὴ εἶναι ὁ κρότος ἀπὸ τὴν τριβὴ ἢ τὸ σπάσιμό τους· ὁ κεραυνὸς δὲ εἶναι μιὰ δυνατὴ φλόγα ποὺ πέφτει

167ε Stobaeus, Eclogae 1.16, 1, p. 149, 8:
Ζήνων ὁ Στωικὸς τὰ χρώματα πρώτους εἶναι σχηματισμοὺς τῆς ὕλης.

167στ Censorinus, De die natali 4.10:
Zenon Citieus, Stoicae sectae conditor, principium humano generi ex novo mundo consitutum putavit, primosque homines ex solo adminiculo divini ignis, id est dei providentia, genitos.

2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ

168 Stobaeus, Eclogae 1.13, 1c, p. 138 sq. = Arius Didymus, Fragm. phys. 18, p. 457 Diels:
Ζήνωνος. Αἴτιον δ' ὁ Ζήνων φησὶν εἶναι δι' ὅ· οὗ δὲ αἴτιον συμβεβηκός· καὶ τὸ μὲν αἴτιον σῶμα, οὗ δὲ αἴτιον κατηγόρημα· ἀδύνατον δ' εἶναι τὸ μὲν αἴτιον παρεῖναι, οὗ δέ ἐστιν αἴτιον μὴ ὑπάρχειν. Τὸ δὲ λεγόμενον τοιαύτην ἔχει δύναμιν· αἰτιόν ἐστι δι' ὃ γίνεταί τι, οἷον διὰ τὴν φρόνησιν γίνεται τὸ φρονεῖν καὶ διὰ τὴν ψυχὴν γίνεται τὸ ζῆν καὶ διὰ τὴν σωφροσύνην γίνεται τὸ σωφρονεῖν. ἀδύνατον γὰρ εἶναι σωφροσύνης περί τινα οὔσης μὴ σωφρονεῖν ἢ ψυχῆς μὴ ζῆν, ἢ φρονήσεως μὴ φρονεῖν. Χρυσίππου. Χρύσιππος αἴτιον εἶναι λέγει δι' ὅ. Καὶ τὸ μὲν αἴτιον ὂν καὶ σῶμα, ⟨οὗ δὲ αἴτιον μήτε ὂν μήτε σῶμα⟩ καὶ αἴτιον μὲν ὅτι, οὗ δὲ αἴτιον διά τι. Αἰτίαν δ' εἶναι λόγον αἰτίου, ἢ λόγον τὸν περὶ τοῦ αἰτίου ὡς αἰτίου. Ποσειδωνίου. Ποσειδώνιος δὲ οὕτως· αἴτιον δ' ἐστί τινος, δι' ὃ ἐκεῖνο, ἢ τὸ πρῶτον ποιοῦν, ἢ τὸ ἀρχηγὸν ποιήσεως· καὶ τὸ μὲν αἴτιον ὂν καὶ σῶμα, οὗ δὲ αἴτιον οὔτε ὂν οὔτε σῶμα, ἀλλὰ συμβεβηκὸς καὶ κατηγόρημα.

1. οὐ δὲ P^2: οὐδ' FP^1L 6. γάρ] ἄρ' expectet Usener

168α Clemens Alexandrinus, Stromata 8.9 § 26, 1-5, p. 96 sq. Fr.:
Οἱ μὲν οὖν σωμάτων, οἱ δ' ἀσωμάτων φασὶν εἶναι τὰ αἴτια· οἱ δὲ τὸ μὲν σῶμα κυρίως αἴτιόν φασι, τὸ δὲ ἀσώματον καταχρηστικῶς καὶ οἷον αἰ-

πάνω στὴ γῆ μὲ πολλὴ ὁρμή, ὅταν τὰ νέφη τρίβονται τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο ἢ σπάζουν ἀπὸ τὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου.

167ε Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1. 16. 1, p. 149, 8:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς εἶπε ὅτι τὰ χρώματα εἶναι οἱ πρῶτοι σχηματισμοὶ τῆς ὕλης.

167στ Censorinus, De die natali 4.10:
Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Σχολῆς τῶν Στωικῶν, φρονοῦσε ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους βρισκόταν στὸ πρῶτο στάδιο τοῦ κόσμου, καὶ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι γεννήθηκαν μὲ μόνο ὑποστήριγμα τὸ θεῖο πῦρ, δηλαδὴ τὴν θεία πρόνοια.

2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ

168 Στοβαῖος, Ἐκλογαί, 1.13, 1c, p. 138sq. = Arius Didymus, Fragm. phys. 18, p. 457 Diels:
Τοῦ Ζήνωνος. Ὁ Ζήνων λέει ὅτι αἰτία εἶναι αὐτὸ «λόγῳ τοῦ ὁποίου»· αὐτὸ δέ, τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο, εἶναι ἕνα συμβαῖνον· καὶ τὸ μὲν αἴτιον εἶναι σῶμα, ἐκεῖνο ὅμως τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο εἶναι κατηγόρημα· καὶ εἶναι ἀδύνατο, τὸ αἴτιο νὰ εἶναι παρόν, κι' αὐτὸ τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο νὰ μὴν ὑπάρχει. Τὸ λεγόμενο ἔχει τὴν ἀκόλουθη σημασία· μιὰ αἰτία εἶναι αὐτή, λόγῳ τῆς ὁποίας συμβαίνει κάτι· γιὰ παράδειγμα λόγῳ τῆς φρόνησης ὑπάρχει τὸ νὰ φρονεῖ κανεὶς καὶ λόγῳ τῆς ψυχῆς γίνεται νὰ ζεῖ κανεὶς καὶ λόγῳ τῆς σωφροσύνης γίνεται νὰ σωφρονεῖ κανείς. Γιατὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ παρευρίσκεται ἡ σωφροσύνη σὲ κάποιον καὶ νὰ μὴ σωφρονεῖ, ἡ ψυχὴ καὶ νὰ μὴ ζεῖ, ἡ φρόνηση καὶ νὰ μὴν εἶναι φρόνιμος. Τοῦ Χρυσίππου: Ὁ Χρύσιππος λέγει, ὅτι αἴτιο εἶναι αὐτό, «λόγῳ τοῦ ὁποίου». Καὶ τὸ μὲν αἴτιο εἶναι ὂν καὶ σῶμα (αὐτὸ δὲ τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο δὲν εἶναι μήτε ὂν μήτε σῶμα·) καὶ αἴτιο μὲν εἶναι τὸ διότι, αὐτὸ δὲ τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο τὸ «γιὰ κάτι». Ἡ αἰτία ἀντίθετα εἶναι ὁ λόγος γιὰ ἕνα αἴτιο, ἢ ὁ λόγος γιὰ τὸ αἴτιο ὡς αἴτιο. Τοῦ Ποσειδώνιου: Ὁ Ποσειδώνιος δὲ λέει τὰ ἑξῆς· αἴτιο κάποιου εἶναι αὐτό, λόγῳ τοῦ ὁποίου αὐτὸ εἶναι, ἢ τὸ πρῶτο ποὺ ἐνεργεῖ, ἢ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἀρχὴ μιᾶς ἐνέργειας· καὶ τὸ μὲν αἴτιο εἶναι ὂν καὶ σῶμα, αὐτὸ δὲ τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο δὲν εἶναι οὔτε ὂν οὔτε σῶμα, ἀλλὰ κάτι ποὺ συμβαίνει καὶ εἶναι κατηγόρημα.

168α Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 8.9 § 26, 1-5, p. 96sq. Fr.:
Λοιπόν, οἱ μὲν ἰσχυρίζονται, ὅτι τὰ αἴτια ἀνήκουν στὰ σωματικά, οἱ δὲ ἄλλοι ὅτι ἀνήκουν στὰ ἀσώματα· οἱ μὲν ἐξηγοῦν ὅτι κυριολεκτικὰ τὸ

τιωδῶς· ἄλλοι δ' ἔμπαλιν ἀναστρέφουσι, τὰ μὲν ἀσώματα κυρίως αἴτια λέγοντες, καταχρηστικῶς δὲ τὰ σώματα… (2) Τὸ «τινῶν ἐστιν αἴτιον» λέγεται τριχῶς, τὸ μὲν ὃ ἐστιν αἴτιον, οἷον ὁ ἀνδριαντοποιός, τὸ δὲ οὗ ἐστιν αἴτιον, ⟨οἷον⟩ τοῦ γίνεσθαι τὸν ἀνδριάντα, τὸ δὲ ᾧ ἐστιν αἴτιον, ὥσπερ τῇ ὕλῃ· τῷ χαλκῷ γὰρ αἴτιός ἐστι τοῦ γίνεσθαι τὸν ἀνδριάντα (3) τὸ γίνεσθαι οὖν καὶ τὸ τέμνεσθαι, τὰ οὗ ἐστιν αἴτιον, ἐνέργειαι οὖσαι ἀσώματοί εἰσιν. (4) Εἰς ὃν λόγον κατηγορημάτων ἤ, ὥς τινες, λεκτῶν (λεκτὰ γὰρ τὰ κατηγορήματα καλοῦσιν Κλεάνθης καὶ Ἀρχέδημος) ⟨αἴτια⟩ τὰ αἴτια· ἤ, ὅπερ καὶ μᾶλλον, τὰ μὲν κατηγορημάτων αἴτια λεχθήσεται, οἷον τοῦ «τέμνεται», οὗ πτῶσις τὸ τέμνεσθαι, τὰ δ' ἀξιωμάτων, ὡς τοῦ «ναῦς γίνεται», οὗ πάλιν {ἡ} πτῶσίς ἐστι τὸ ναῦν γίνεσθαι· Ἀριστοτέλης δὲ προσηγοριῶν, οἷον τῶν τοιούτων, οἰκίας, νεώς, καύσεως, τομῆς (5) ἡ πτῶσις δὲ ἀσώματος εἶναι ὁμολογεῖται.

3. pro αἰτιωδῶς legendum est αἰτιῶδες 4. τίνων cod. corr. Wedel 5. τὸ (bis) Bunsen: ὁ cod: ὃ Wilamowitz | 6. ⟨οἷον⟩ add. Mewaldt 7. τῇ ὕλῃ Wilamowitz: ἡ ὕλη cod. ‖ αἴτιος ⟨ὁ ἀνδριαντοποιός⟩ Stählin: αἰτιόν Schwartz 8. αἰτια cod.: corr. Wedel | 9. Εἰς] Καθ' v. Arnim: δι' Stählin: Εἰς ὃν λόγον ⟨παρασημειωτέον ὅτι⟩ Früchtel dubit. in app. crit. | 11. ⟨αἴτια⟩ add. Stählin 13. τοῦ v. Arnim: τὸ cod. τέμνεσθαι cod. corr. Hervet 14. προσηγοριῶν Stählin: -ρίαν cod.

168β Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 9.211:
Εἴτε Στωικοὶ μὲν πᾶν αἴτιον σῶμά φασι σώματι ἀσωμάτου τινὸς αἴτιον γίνεσθαι, οἷον σῶμα μὲν τὸ σμιλίον, σώματι δὲ τῇ σαρκί, ἀσωμάτου δὲ τοῦ τέμνεσθαι κατηγορήματος· καὶ πάλιν σῶμα μὲν τὸ πῦρ, σώματι δὲ τῷ ξύλῳ, ἀσωμάτου δὲ τοῦ καίεσθαι κατηγορήματος.

168γ Clemens Alexandrinus, Stromata 8. 9. 30.1-3:
(1) Ἀλλήλων οὐκ ἔστι τὰ αἴτια, ἀλλήλοις δὲ αἴτια. Ἡ γὰρ σπληνικὴ διάθεσις προϋποκειμένη οὐ πυρετοῦ αἴτιος, ἀλλὰ τοῦ γίνεσθαι τὸν πυρετόν· καὶ ὁ πυρετὸς προϋποκείμενος οὐ σπληνός, ἀλλὰ τοῦ αὔξεσθαι τὴν διάθεσιν. (2) Οὕτως καὶ αἱ ἀρεταὶ ἀλλήλαις αἴτιαι τοῦ μὴ χωρίζεσθαι διὰ τὴν ἀντακολουθίαν, καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ψαλίδος λίθοι ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ μένειν κατηγορήματος, ἀλλήλων δὲ οὐκ εἰσὶν αἴτιοι· καὶ ὁ διδάσκαλος δὲ καὶ ὁ μανθάνων ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ προκόπτειν κατηγορήματος, (3) λέγεται δὲ ἀλλήλοις αἴτια ποτὲ μὲν τῶν αὐτῶν, ὡς ὁ ἔμπορος καὶ ὁ κάπηλος ἀλλήλοις εἰσὶν αἴτιοι τοῦ κερδαίνειν, ποτὲ δὲ ἄλλου καὶ ἄλλου, καθάπερ ἡ μάχαιρα καὶ ἡ σάρξ· ἡ μὲν γὰρ τῇ σαρκὶ τοῦ τέμνεσθαι, ἡ σὰρξ δὲ τῇ μαχαίρᾳ τοῦ τέμνειν.

σῶμα εἶναι αἴτιον, ἐνῶ τὸ ἀσώματο εἶναι καταχρηστικὰ αἴτιο καὶ λέγεται ὡς ἐὰν νὰ εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ αἴτιο· ἐνῶ οἱ ἄλλοι τὸ ἀντιστρέφουν λέγοντας ὅτι τὰ ἀσώματα εἶναι κυριολεκτικὰ αἴτια, καταχρηστικὰ δὲ τὰ σωματικά… (2) Ἡ ἔκφραση «εἶναι αἴτιο κάποιων» λέγεται μὲ τρεῖς σημασίες· δηλώνει κανεὶς πρῶτα αὐτό, ποὺ εἶναι αἰτία, π.χ. ὁ ἀνδριαντοποιός, δεύτερον αὐτό, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι αἴτιο, ὅπως π.χ. τὴ γένεση τοῦ ἀνδριάντα, καὶ τρίτο αὐτό, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι αἴτιο, π.χ. διὰ τῆς ὕλης· γιατὶ διὰ τοῦ χαλκοῦ ὁ ἀνδριαντοποιὸς γίνεται αἴτιος γιὰ τὴ γένεση τοῦ ἀνδριάντα. (3) Τὸ νὰ γίνει κάτι καὶ νὰ κοπεῖ – αὐτά, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ αἰτία, ὄντας ἐνέργειες εἶναι ἀσώματες. (4) Ἀποβλέποντας σ᾽ αὐτὸ τὸν λόγο τὰ αἴτια εἶναι αἴτια τῶν κατηγορημάτων ἢ, ὅπως λὲν μερικοί, τῶν λεκτῶν (ὁ Κλεάνθης δηλ. καὶ ὁ Ἀρχέδημος χαρακτηρίζουν τὰ λεκτὰ ὡς κατηγορήματα)· ἢ μπορεῖ κανείς, πράγμα ποὺ συμβαίνει συχνότερα, νὰ χαρακτηρίσει τὰ αἴτια ἀπὸ τὴ μιὰ ὡς αἴτια γιὰ κατηγορήματα, ὅπως τοῦ «τέμνεται», τοῦ ὁποίου πτώση εἶναι τὸ τέμνεσθαι, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὡς αἴτια τῶν προτάσεων, ὅπως π.χ. «γίνεται ἕνα πλοῖο», τοῦ ὁποίου πάλι πτώση εἶναι τὸ γίνεσθαι ἑνὸς πλοίου· ὁ Ἀριστοτέλης δὲ μιλᾶ γιὰ τὰ αἴτια τῶν προσηγορικῶν οὐσιαστικῶν, τέτοιων ὅπως τῆς οἰκίας, τοῦ πλοίου, τῆς καύσεως, τῆς τομῆς. (5) Ὑπάρχει δὲ συμφωνία ὅτι ἡ πτώση εἶναι ἀσώματη.

168β Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 9.211:
Οἱ Στωικοὶ λένε ὅτι κάθε αἰτία εἶναι ἕνα σῶμα, ποὺ γίνεται αἰτία σὲ ἕνα σῶμα γιὰ κάτι ἀσώματο. Γιὰ παράδειγμα ἡ σμίλη, ἕνα σῶμα, γίνεται αἰτία γιὰ τὴ σάρκα, ἕνα σῶμα, τοῦ ἀσώματου κατηγορήματος «νὰ τέμνεται». Καὶ πάλι ἡ φωτιά, ἕνα σῶμα, γίνεται αἰτία στὸ ξύλο, ἕνα σῶμα, τοῦ ἀσωμάτου κατηγορήματος «νὰ καίεται».

168γ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 8. 9. 30.1-3:
(1) Οἱ αἰτίες δὲν εἶναι ἡ μιὰ τῆς ἄλλης, ἀλλὰ ἡ μιὰ στὴν ἄλλη. Γιατὶ ἡ προηγούμενη κατάσταση τῆς σπλήνας εἶναι ἡ αἰτία ὄχι τοῦ πυρετοῦ ἀλλὰ τῆς ἐμφάνισης τοῦ πυρετοῦ· καὶ ὁ προηγούμενος πυρετὸς εἶναι ἡ αἰτία ὄχι τῆς σπλήνας ἀλλὰ τῆς κατάστασης ἔντασής της. (2) Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ ἀρετὲς εἶναι αἰτίες ἡ μιὰ στὴν ἄλλη, γιατὶ δὲν χωρίζονται λόγῳ τῆς διαπλοκῆς των, καὶ οἱ πέτρες στὸ τόξο εἶναι αἰτίες ἡ μιὰ στὴν ἄλλη τοῦ κατηγορήματος «μένειν», ἀλλὰ δὲν εἶναι αἰτίες ἡ μιὰ τῆς ἄλλης. Καὶ ὁ δάσκαλος καὶ ὁ μαθητὴς εἶναι αἰτίες ὁ ἕνας στὸν ἄλλο τοῦ κατηγορήματος <προοδεύειν». (3) Τὰ πράγματα λέγεται, ὅτι εἶναι αἰτίες τὸ ἕνα στὸ ἄλλο τῶν ἴδιων ἀποτελεσμάτων, ὅπως ὁ ἔμπορος καὶ ὁ λιανοπώλης εἶναι αἰτίες ὁ ἕνας στὸν ἄλλο γιὰ τὸ ὅτι κερδίζουν· ἀλλὰ κάποτε καὶ γιὰ διαφορετικὰ ἀποτελέσματα, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ μαχαιριοῦ καὶ τῆς σάρκας· γιὰ τὸ μαχαίρι εἶναι αἰτία στὴ σάρκα νὰ κόπτεται, ἐνῶ ἡ σάρκα εἶναι αἰτία στο μαχαίρι νὰ κόβει.

168δ Seneca, Epistulae 65.2:
Dicunt, ut scis, Stoici nostri duo esse in rerum natura ex quibus omnia fiant, causam et materiam. materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat; causa autem, id est ratio, materiam format et quocumque vult versat, ex illa varia opera producit. esse ergo debet unde fiat aliquid, deinde a quo fiat: hoc causa est, illud materia.

168ε Galenus, De causis continentibus 1.2-3:
(2) Athineum igitur Attaleum, qui spiritualem nominatam heresim in medicativa primo cepit, coniunctam vocare causam egritudinum decens est ceu a Stoicorum heresi deductum (conversatus enim fuit cum Posidonio)… (3) dicebat Athineus esse tres, sunt hec: prima quidem coniunctarum, secunda vero antecedentium, tercia autem in procatarticarum materia continetur, vocant autem ita omnia quecumque extra corpus existentia nocent ei operantia egritudinem; de genere autem operantium intus existentia antecedentes cause vocantur; alterationes autem innati spiritus que fiunt ab hiis et etiam ab extrinsecis humectato et siccato et infrigidato et calefacto corpore coniunctas egritudinum ait esse causas, pertransit enim spiritus iste per omiomera corpora sibi ipsi coalterans ea. multociens igitur confestim a procatarticis causis fieri dicunt coniunctas.

168στ Clemens Alexandrinus, Stromata 8. 9. 33.1-3:
(1) τῶν μὲν προκαταρκτικῶν αἱρομένων μένει τὸ ἀποτέλεσμα, συνεκτικὸν δέ ἐστιν αἴτιον, (2) οὗ παρόντος μένει τὸ ἀποτέλεσμα καὶ αἱρομένου αἴρεται. τὸ δὲ συνεκτικὸν συνωνύμως καὶ αὐτοτελὲς καλοῦσιν, ἐπειδὴ αὐτάρκως δι' αὐτοῦ ποιητικόν ἐστι τοῦ ἀποτελέσματος. (3) εἰ δὲ ⟨τοῦτο⟩ τὸ αἴτιον αὐτοτελοῦς ἐνεργείας ἐστὶ δηλωτικόν, τὸ συνεργὸν ὑπηρεσίαν σημαίνει καὶ τὴν σὺν ἑτέρῳ λειτουργίαν.

4-5. ⟨τοῦτο⟩ τὸ Sedley: τὸ ⟨αὐτοτελὲς⟩ Stählin

168δ Seneca, Epistulae 65.2:
Οἱ Στωικοί μας φιλόσοφοι, ὅπως γνωρίζεις, λένε ὅτι ὑπάρχουν δύο πράγματα στὴ φύση, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάθε τὶ παράγεται – ἡ αἰτία καὶ ἡ ὕλη. Ἡ ὕλη παραμένει ἀδρανής, μιὰ ὀντότητα ἕτοιμη γιὰ κάθε τὶ ἀλλὰ προορισμένη νὰ μένει νωθρή, ἂν κανεὶς δὲν τὴν κινήσει. Ἡ αἰτία, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὄντας ἡ ἴδια ὅπως ὁ λόγος, πλάθει τὴν ὕλη καὶ τὴν κατευθύνει ὅπου θέλει, καὶ ἀπὸ τὴν ὕλη παράγει τὰ ποικίλα δημιουργήματά της. Γι' αὐτὸ ἕνα πράγμα πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ κάτι καὶ ὑπὸ κάποιου. Τὸ τελευταῖο εἶναι ἡ αἰτία, τὸ προηγούμενο εἶναι ἡ ὕλη.

168ε Γαληνός, Περὶ τῶν συνεκτικῶν αἰτίων 1.2-3:
(2) Ὡς πρὸς τὸν Ἀθήναιο ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια, αὐτὸς ἵδρυσε τὴν ἰατρικὴ σχολὴ γνωστὴ ὡς τῶν πνευματιστῶν (ἀπὸ τὸ «πνεῦμα»· πνοή). Ταιριάζει στὴ διδασκαλία του νὰ μιλᾶ γιὰ μιὰ συνεκτικὴ αἰτία στὴν ἀρρώστεια, ἀφοῦ στηρίζεται στοὺς Στωικοὺς καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ποσειδώνιου… (3) Ὁ Ἀθήναιος λέει, ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς τύποι αἰτίων ὡς ἑξῆς: πρῶτα τὰ συνεκτικὰ αἴτια, ὕστερα τὰ προηγούμενα αἴτια, ἐνῶ ὁ τρίτος τύπος συνίσταται ἀπὸ τὴν ὕλη τῶν προκαταρκτικῶν αἰτίων. Ὁ τελευταῖος ὅρος ἐφαρμόζεται στὰ ἐξωτερικά, τῶν ὁποίων ἡ λειτουργία εἶναι νὰ παράγει κάποια μεταβολὴ στὸ σῶμα, ὁποιαδήποτε μεταβολὴ κι' ἂν εἶναι αὐτή. Ἂν αὐτό, ποὺ ἔτσι παράγεται στὸ σῶμα, ἀνήκει στὸ εἶδος ἐκείνων ποὺ παράγουν τὴν ἀσθένεια, τότε, μολονότι δὲν ἔχει ἀκόμη πραγματικὰ προκαλέσει τὴν ἀσθένεια, εἶναι γνωστὸ ὡς προηγούμενο αἴτιο. Μεταβολὲς γίνονται στη φυσικὴ πνοὴ ἀπὸ αὐτὲς τὶς αἰτίες καὶ ἀπὸ αὐτά, ποὺ εἶναι ἐξωτερικά, ὁδηγώντας στὴν ὑγρασία, στὴν ξηρότητα, στὸ θερμὸ ἢ τὸ ψυχρό, κι' αὐτὰ εἶναι ποὺ καλεῖ συνεκτικὰ αἴτια τῶν ἀσθενειῶν. Γιατὶ τὸ πνεῦμα (ἡ πνοὴ) διαπερνᾶ τὰ ὁμογενὴ σώματα καὶ τὰ μεταβάλλει μαζὶ μὲ τὸν ἑαυτό της. Συχνά, λέει, τὸ συνεκτικὸ αἴτιο παράγεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ προηγούμενο αἴτιο χωρὶς ἐνδιάμεσο, παρ' ὅλον ὅτι κάποτε ἔρχεται διὰ τῆς παρεμβολῆς τοῦ προηγούμενου αἰτίου.

168στ Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 8. 9. 33.1-3:
(1) Ὅταν τὰ προκαταρκτικὰ αἴτια ἀπομακρύνονται, τὸ ἀποτέλεσμα μένει, (2) ἐνῶ τὸ συνεκτικὸ αἴτιο εἶναι αὐτό, κατὰ τὴν παρουσία τοῦ ὁποίου τὸ ἀποτέλεσμα μένει καὶ κατὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ὁποίου τὸ ἀποτέλεσμα ἀπομακρύνεται. Τὸ συνεκτικὸ αἴτιο ὀνομάζεται κατὰ συνωνυμία αὐτοτελὲς αἴτιο, γιατὶ εἶναι αὐτάρκες στὴν παραγωγὴ τοῦ ἀποτελέσματος. (3) Ἂν τὸ αἴτιο αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ μιᾶς αὐτοτελοῦς ἐνέργειας, τὸ συνεργὸν αἴτιον δηλώνει βοήθεια καὶ ὑπηρεσία πρὸς κάτι ἄλλο.

168ζ Cicero, De divinatione 1.125-6:
(1) fatum autem id appello, quod Graeci εἱμαρμένην, id est ordinem seriemque causarum, cum causae causa nexa rem ex se gignat. (2) ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna. quod cum ita sit, nihil est factum quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum cuius non causas id ipsum efficientes natura contineat. (3) ex quo intellegitur ut fatum sit non id quod superstitiose, sed id quod physice dicitur, causa aeterna rerum, cur et ea quae praeterierunt facta sint, et quae instant fiant, et quae sequuntur futura sint.

168η Alexander Aphrodisiensis, De fato 191, 30 - 192, 28:
(1) Φασὶν δὴ τὸν κόσμον τόνδε, ἕνα ὄντα καὶ πάντα τὰ ὄντα ἐν αὐτῷ περιέχοντα καὶ ὑπὸ φύσεως διοικούμενον ζωτικῆς τε καὶ λογικῆς καὶ νοερᾶς, ἔχειν τὴν τῶν ὄντων διοίκησιν ἀΐδιον κατὰ εἱρμόν τινα καὶ τάξιν προϊοῦσαν, τῶν πρώτων τοῖς μετὰ ταῦτα γινομένοις αἰτίων γινομένων, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ συνδεομένων ἀλλήλοις ἁπάντων, καὶ μήτε οὕτως τινὸς ἐν αὐτῷ γινομένου ὡς μὴ πάντως ἐπακολουθεῖν αὐτῷ καὶ συνῆφθαι ὡς αἰτίῳ ἕτερόν τι, μήτ' αὖ τῶν ἐπιγινομένων τινὸς ἀπολελύσθαι δυναμένου τῶν προγεγονότων ὡς μή τινι ἐξ αὐτῶν ἀκολουθεῖν ὥσπερ συνδεόμενον· ἀλλὰ παντί τε τῷ γενομένῳ ἕτερόν τι ἐπακολουθεῖν, ἠρτημένον ⟨ἐξ⟩ αὐτοῦ ἐξ ἀνάγκης ὡς αἰτίου, καὶ πᾶν τὸ γινόμενον ἔχειν τι πρὸ αὐτοῦ, ᾧ ὡς αἰτίῳ συνήρτηται.

10. add. Orelli

169 Simplicius, In Aristotelis categorias p. 350, 14-16; 351, 19-28:
…διότι ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀριθμὸν κινήσεως εἶναί φησι τὸν χρόνον, τῶν δὲ Στωικῶν Ζήνων μὲν πάσης ἁπλῶς κινήσεως διάστημα τὸν χρόνον εἶπεν, Χρύσιππος δὲ διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως.

169α Stobaeus, Eclogae I 8, 40^{e}. 42, p. 104. 105sq. = Arius Didymus, Fragm. phys. 26, p. 461 sq. Diels:
Ζήνωνος. Ζήνων ἔφησε χρόνον εἶναι κινήσεως διάστημα, τοῦτο δὲ καὶ μέτρον καὶ κριτήριον τάχους τε καὶ βραδύτητος, ὅπως ἔχει. Κατὰ τοῦτον δὲ γίνεσθαι τὰ γινόμενα καὶ τὰ περαινόμενα ἅπαντα καὶ τὰ ὄντα εἶναι.

169β Varro, De re rustica 2.1, 3:
Sive enim aliquod fuit principium generandi animalium, ut putavit Thales

168ζ Cicero, De divin. 1.125-6:
(1) Μὲ τὸν ὅρο fatum ἐννοῶ αὐτό, ποὺ οἱ Ἕλληνες καλοῦν εἱμαρμένη – μιὰ τάξη καὶ ἕνα εἱρμὸ αἰτίων, ἀφοῦ εἶναι ἡ συμπλοκὴ αἰτίου μὲ αἴτιο ποὺ παράγει μέσ' ἀπὸ ἑαυτό της τὸ κάθε τί. (2) Εἶναι παντοτινὴ ἀλήθεια, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα. Κατὰ συνέπεια τίποτα δὲν ἔχει συμβεῖ, ποὺ δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξει, καὶ παρόμοια τίποτε δὲν πρόκειται νὰ ὑπάρξει, τοῦ ὁποίου ἡ φύση δὲν περιέχει αἰτίες ποὺ ἐργάζονται γιὰ νὰ φέρουν στὸ φῶς αὐτὸ τὸ πράγμα. (3) Αὐτὸ καθιστᾶ κατανοητὸ ὅτι ἡ εἱμαρμένη θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὄχι ἡ «μοίρα» τῆς δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ ἐκείνη τῆς φυσικῆς, μιὰ παντοτινὴ αἰτία τῶν πραγμάτων. – γιατὶ τὰ παρελθόντα συνέβησαν, τὰ παρόντα συμβαίνουν τώρα, καὶ τὰ μέλλοντα θὰ συμβοῦν.

168η Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς, Περὶ εἱμαρμένης 191, 30 -192, 28:
(1) Αὐτοὶ (οἱ Στωικοί) λένε, ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ κόσμος εἶναι μιὰ ἑνότητα ποὺ περιλαμβάνει ὅλα τὰ ὑπάρχοντα πράγματα μέσα της καὶ διοικεῖται ἀπὸ μιὰ ζῶσα, λογικὴ νοήμονα φύση, ἡ διοίκηση τῶν ὑπαρχόντων πραγμάτων, ποὺ εἶναι ὑπὸ τὴν ἐξουσία της, εἶναι μιὰ διαιώνια πορεία ἀκολουθίας καὶ τάξης. Τὰ πράγματα, ποὺ συμβαίνουν πρῶτα, γίνονται αἰτίες γι' αὐτὰ ποὺ θὰ συμβοῦν μετὰ ἀπ' αὐτά. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ὅλα τὰ πράγματα συμπλέκονται, καὶ οὔτε συμβαίνει ὁτιδήποτε στὸν κόσμο τέτοιο, ποὺ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ ἄνευ ὅρων κάτι ἄλλο ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ συνάπτεται αἰτιακὰ πρὸς αὐτό, οὔτε μπορεῖ ὁποιοδήποτε ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα συμβαίνοντα νὰ χωρισθεῖ ἀπὸ τὰ προηγούμενα γεγονότα, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ἀκολουθεῖ ἀπὸ ἕνα ἀπ' αὐτά, ὡς ἐὰν νὰ ἦταν στέρεα συνδεδεμένο μαζί του. Ἀλλὰ ἀπὸ κάθε τί, ποὺ συνέβη, ἀκολουθεῖ κάτι ἄλλο, μὲ μιὰ ἀναγκαία αἰτιώδη ἐξάρτηση ἀπ' αὐτό, καὶ κάθε τί, ποὺ συμβαίνει ἔχει κάτι προηγούμενο ἀπ' αὐτό, μὲ τὸ ὁποῖο συνάπτεται αἰτιωδῶς.

169 Σιμπλίκιος, Εἰς Ἀριστοτέλους κατηγορίας p. 350, 14-16, 351, 19-28:
…διότι ὁ μὲν Ἀριστοτέλης λέει, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς κινήσεως, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς ὁ Ζήνων ὀνόμασε τὸν χρόνο διάστημα γενικὰ τῆς κάθε κίνησης, ὁ δὲ Χρύσιππος διάστημα τῆς κίνησης τοῦ κόσμου.

169α Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.8, 40[e]. 42, p. 104. 105sq. = Ἄρειος Δίδυμος, Ἀποσπ. φυσ. 26, p. 461sq. Diels.:
Τοῦ Ζήνωνος. Ὁ Ζήνων εἶπε, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι διάστημα τῆς κινήσεως, καὶ τοῦτο εἶναι καὶ μέτρο καὶ κριτήριο τῆς ταχύτητας καὶ τῆς βραδύτητας, πῶς ἔχουν. Καὶ σύμφωνα μὲ τὸν χρόνο γίνονται ὅσα γίνονται καὶ τελειώνονται ὅλα καὶ τὰ ὄντα εἶναι.

169β Varro, De re rust. 2.1, 3:
Εἴτε λοιπὸν κάποια ὑπῆρξε ἡ ἀρχὴ τῆς γένεσης τῶν ζώων, ὅπως φρο-

Milesius et Zeno Citieus, sive contra principium horum exstitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius et Aristoteles Stagirites.

169γ Epiphanius, Adversus haeres. 3. 2. 9 (3. 36), Diels p. 592:
Τὰς δὲ αἰτίας τῶν πραγμάτων πῇ μὲν ἐφ' ἡμῖν πῇ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, τουτέστι, τὰ μὲν τῶν πραγμάτων ἐφ' ἡμῖν τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν.

3. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΩΝ

170 Diogenes Laertius 7.148:
Οὐσίαν δὲ θεοῦ Ζήνων μέν φησι τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸν οὐρανόν.

170α Stobaeus, Eclogae 1.1, 29 b (Aetii placita I 7.23, p. 303, 11 Diels):
Ζήνων ὁ Στωικὸς νοῦν κόσμου πύρινον [θεὸν ἀπεφήνατο].

170β Philodemus, Περὶ εὐσεβείας 10.10-15:
Πάντες οὖν οἱ ἀπὸ Ζήνωνος ⟨εἰ⟩ καὶ ἀπέλειπον τὸ δαμόνιον (ὥσπερ οἱ μὲν οὐκ ἀπέλειπον οἱ δ' ἔν τισιν οὐκ ἀπέλειπον), ἕνα θεὸν λέγουσιν εἶναι· γινέσθω δὲ καὶ τὸ πᾶν σὺν τῇ ψυχῇ, πλανῶσιν δ' οὐ πολλοὺς ἀπολείποντες ὥσθ' ⟨ὅτ⟩ι ἂν ⟨κα⟩ὶ λ⟨έγω⟩σ⟨ι, τοὺς δαίμ⟩ον⟨ας ἀ⟩ναιρεῖν ἐπιδεικνύ-
5 *σθωσαν τοῖς πολλοῖς, ἕνα μόνον ἅπαντα λέγοντες, οὐ πολλούς, οὐδὲ πάντας ὅσους ἡ κοινὴ φήμη παραδέδωκεν, ἡμῶν οὐ μόνον ὅσους φασὶν οἱ Πανέλληνες ἀλλὰ καὶ πλείονας εἶναι λεγόντων· ἔπειθ' ὅτι τοιούτους οὐδὲ μεθήκασι ἀπολείπειν οἵους σέβονται πάντες καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν· (11) ἀνθρ⟨ωποει⟩δεῖς γὰρ ἐκεῖνοι οὐ νομίζουσιν, ἀλλὰ ἀέρα καὶ*
10 *πνεύματα καὶ αἰθέρα, ὥστ' ἔγωγε καὶ τεθαρρηκότως εἴπαιμι, τούτους Διαγόρου μᾶλλον πλημμελεῖν.*

170γ Themistius, De anima 1.5 (Spengel 2, p. 64):
Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα τις δόξα παρὰ τὰς εἰρημένας περὶ ψυχῆς ἐν παντὶ τῷ ὄντι μεμῖχθαι λέγουσα τὴν ψυχὴν καὶ διὰ παντὸς διήκειν τοῦ κόσμου καὶ πᾶν αὐτοῦ μόριον ἔμψυχον εἶναι… τάχα δὲ καὶ τοῖς ἀπὸ Ζήνωνος σύμφωνος ἡ δόξα, διὰ πάσης οὐσίας πεφοιτηκέναι τὸν θεὸν τιθεμένοις, καὶ
5 *ποῦ μὲν εἶναι νοῦν, ποῦ δὲ ψυχήν, ποῦ φύσιν, ποῦ δὲ ἕξιν.*

νοῦσε ὁ Θαλὴς ὁ Μιλήσιος καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, εἴτε ἐνάντια στὴν ἀρχὴ ἐκείνων δὲν ὑπῆρξε καμιὰ ἀρχή, ὅπως πίστευαν ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης.

169γ Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων 3. 2. 9 (3.36):
Οἱ αἰτίες τῶν πραγμάτων ἄλλες κατὰ κάποιο τρόπο ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐμᾶς, ἄλλες ὅμως κατὰ κάποιο τρόπο δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ μᾶς, δηλαδὴ ἄλλα ἀπὸ τὰ πράγματα ἐξαρτῶνται καὶ ἄλλα δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ μᾶς.

3. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΩΝ

170 Διογένης Λαέρτιος 7.148:
Ὁ Ζήνων λέει ὅτι οὐσία τοῦ θεοῦ εἶναι ὅλος ὁ κόσμος καὶ ὁ οὐρανός.

170α Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.1, 29b:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς εἶπε ὅτι ὁ θεὸς εἶναι νοῦς πύρινος τοῦ κόσμου.

170β Φιλόδημος, Περὶ εὐσεβείας 10.10-15:
Ὅλοι λοιπόν, ὁ Ζήνων καὶ οἱ ὀπαδοί του, ἂν καὶ ἐγκατέλειψαν τὴν πίστη στὰ θεῖα δαιμόνια, (ὅπως μερικοὶ δὲν τὴν ἐγκατέλειψαν καὶ ἄλλοι τὴν ἐγκατέλειψαν σὲ μερικὰ ζητήματα), λένε ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἕνας· κι’ ὅτι καὶ τὸ πᾶν ἔγινε ἔμψυχο. Δὲν ἐξαπατοῦν ὅμως πολλούς, ὅτι ἐγκατέλειψαν (τοὺς πολλοὺς δαίμονες), ὥστε, κι’ ὅταν λὲν ὅτι τοὺς ἐγκατέλειψαν, ἂς ἐπιδεικνύουν στοὺς πολλούς, ὅτι τοὺς ἀποκήρυξαν, λέγοντας ὅτι μόνο ἕνας εἶναι ὁ θεὸς ὅλος, ὄχι πολλοί, οὔτε ὅσοι μᾶς παρέδωσε ἡ κοινὴ παράδοση, ἐμεῖς ὅμως λέμε, ὅτι αὐτοὶ δέχονται ὄχι μόνο ὅσους λένε οἱ Πανέλληνες ἀλλὰ καὶ περισσότερους ἀπ’ αὐτοὺς ποὺ λένε· ἔπειτα δὲν παραμελοῦν νὰ ἐγκαταλείπουν τέτοιους θεούς, ποὺ σέβονται ὅλοι καὶ ἐμεῖς παραδεχόμαστε. (11) Γιατὶ δὲν πιστεύουν ἐκεῖνοι σὲ ἀνθρωπόμορφους θεούς, ἀλλὰ στὸν ἀέρα καὶ στὰ πνεύματα καὶ τὸν αἰθέρα, ὥστε ἐγὼ θὰ λάμβανα τὸ θάρρος νὰ πῶ, ὅτι λανθάνονται περισσότερο ἀπὸ τὸν Διαγόρα.

170γ Θεμίστιος, Περὶ Ψυχῆς 1.5 (Spengel 2, p. 64):
Ὑπάρχει δὲ καὶ μιὰ ἄλλη δοξασία ἐκτὸς ἀπ’ αὐτές, ποὺ ἔχουμε πεῖ, γιὰ τὴν ψυχή, ποὺ λέει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀναμεμειγμένη μὲ κάθε ὂν καὶ ὅτι διέρχεται μέσ’ ἀπ’ ὅλο τὸν κόσμο… καὶ ὅτι κάθε μόριο τοῦ κόσμου εἶναι ἔμψυχο… κι’ ἴσως αὐτὴ ἡ δοξασία εἶναι σύμφωνη μ’ ἐκείνη τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ζήνωνος, ποὺ ὑποθέτουν, ὅτι ὁ θεὸς κατοικεῖ μέσα σὲ ὅλη τὴν οὐσία κι’ ὅτι κάπου ἐδῶ εἶναι νοῦς, κάπου ψυχή, κάπου δὲ συνεκτικὴ δύναμη.

170δ Epiphanius, Adversus haeres. 1. 5. 1 (Dindorf 1. p. 291):
Καὶ Στωϊκοὶ μὲν φρονοῦσι περὶ θεότητος τοῦτο, φάσκοντες εἶναι νοῦν τὸν θεόν, ἡ παντὸς τοῦ ὁρωμένου κύτους, οὐρανοῦ τέ φημι καὶ γῆς καὶ τῶν ἄλλων, ὡς ἐν σώματι ψυχή. μερίζουσι δὲ οἱ αὐτοὶ τὴν μίαν θεότητα εἰς πολλὰς μερικὰς οὐσίας, εἰς ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἄστρα, εἰς ψυχὴν καὶ ἀέρα καὶ τὰ ἄλλα, μεταγγισμούς τε ψυχῶν καὶ μετενσωματώσεις ἀπὸ σώματος εἰς σῶμα καθαιρομένας σωμάτων, ἠδ' αὖ πάλιν εἰσδυούσας καὶ ἀνάπαλιν γεννωμένας. διὰ πολλῆς αὐτῶν πλάνης ταύτην τὴν ἀσέβειαν παρυφαίνουσι, μέρος δὲ θεοῦ καὶ ἀθάνατον τὴν ψυχὴν ἡγοῦνται. ἔσχον δὲ Ζήνωνα ἀρχηγὸν τῆς Στοᾶς, περὶ οὗ πολὺς θρυλεῖται λόγος.

170ε Epiphanius, Panarion 1. 3. 7 (Dindorf 1. p. 346):
Τῶν Στωικῶν ἀρχηγὸς ἐγένετο Ζήνων ὁ Κιτιεύς· οἱ δὲ τὸν Ἐλεάτην Ζήνωνά φασιν. δύο γάρ εἰσι Ζήνωνες· ὁμοίως ἀμφότεροι ἐδογμάτισαν. οὗτοι δὲ τὸν μὲν θεὸν νοῦν εἶναι ὁρίζονται, καὶ ψυχὴν αὐτὸν εἶναι λέγουσι παντὸς τοῦ ὄντος, οὐρανοῦ φημὶ καὶ γῆς καὶ τῶν ἄλλων. σῶμα γὰρ αὐτοῦ, ὡς ἔφην, λέγει τὸ πᾶν, ὀφθαλμοὺς δὲ τοὺς φωστῆρας, μερίζουσι δὲ καὶ τὴν μίαν θεότητα εἰς πολλὰς μερικάς, οἷον εἰς ἥλιον, σελήνην, ἄστρα, ψυχήν, ἀέρα, καὶ τὰ ἄλλα, τὴν δὲ ψυχὴν μέρος θεοῦ καὶ ἀθάνατον ἡγοῦνται. καὶ μετενσωματώσεις ψυχῶν φασι καὶ παντελῆ τῶν σωμάτων φθοράν, καὶ εἱμαρμένην καὶ γένεσιν, ἐξ ἧς πάντα διοικεῖται.

171 Diogenes Laertius 7.149:
Καθ' εἱμαρμένην δέ φασι τὰ πάντα γίγνεσθαι Χρύσιππος ἐν τοῖς Περὶ εἱμαρμένης καὶ Ποσειδώνιος ἐν δευτέρῳ Περὶ εἱμαρμένης καὶ Ζήνων… ἔστι δ' εἱμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται. καὶ μὴν καὶ μαντικὴν ὑφεστάναι πᾶσάν φασιν, εἰ καὶ πρόνοιαν εἶναι· καὶ αὐτὴν καὶ τέχνην ἀποφαίνουσι διά τινας ἐκβάσεις, ὥς φησι Ζήνων τε καὶ Χρύσιππος…

171α Stobaeus, Eclogae 1.5, 15 (W. 1, p. 78):
Ζήνων ὁ Στωικὸς ἐν τῷ Περὶ φύσεως [τὴν εἱμαρμένην] δύναμιν κινητικὴν τῆς ὕλης κατὰ ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως, ἥντινα μὴ διαφέρειν πρόνοιαν καὶ φύσιν καλεῖν.

171β Theodoritos, Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικὴ 6.14:
Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεὺς δύναμιν κέκληκε τὴν εἱμαρμένην κινητικὴν τῆς ὕλης· τὴν δὲ αὐτὴν καὶ πρόνοιαν καὶ φύσιν ὠνόμασεν.

170δ Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων 1. 5. 1 (Dindorf 1. p. 291):
Καὶ οἱ Στωικοὶ φρονοῦν γιὰ τὴ θεότητα τοῦτο, λέγοντας ὅτι ὁ θεὸς εἶναι νοῦς, ἡ ψυχὴ ὅλου τοῦ θόλου ποὺ βλέπουμε, τοῦ οὐρανοῦ ἐννοῶ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἄλλων, ὅπως ἡ ψυχὴ μέσα στὸ σῶμα. Καταμερίζουν δὲ οἱ ἴδιοι τὴ μιὰ θεότητα σὲ πολλὲς μερικὲς οὐσίες, τὸν ἥλιο καὶ τὴ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα, σὲ ψυχὴ καὶ ἀέρα καὶ τὰ ἄλλα, καὶ σὲ μετεμψυχώσεις τῶν ψυχῶν καὶ μετενσωματώσεις ἀπὸ σῶμα σὲ σῶμα, ποὺ καθαρίζουν τὰ σώματα, καὶ ποὺ πάλι εἰσδύουν μέσα στὰ σώματα καὶ γεννιοῦνται ξανά. Ὑφαίνουν αὐτὴ τὴν ἀσέβεια μὲ τὴν πολλή τους πλάνη καὶ θεωροῦν τὴν ψυχὴ μέρος τοῦ θεοῦ καὶ ἀθάνατη. Ἀρχηγὸ δὲ τῆς Στοᾶς εἶχαν τὸν Ζήνωνα, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται πολὺς λόγος.

170ε Ἐπιφάνιος, Πανάριον 1. 3. 7 (Dindorf 1. p. 346):
Ἀρχηγὸς τῶν Στωικῶν ἔγινε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς· ἄλλοι ὅμως λένε τὸν Ζήνωνα τὸν Ἐλεάτην. Γιατὶ εἶναι δύο οἱ Ζήνωνες· ὅμοια καὶ οἱ δυὸ διατύπωσαν τὸ ἴδιο δόγμα. Αὐτοὶ ὁρίζουν τὸν θεὸ ὡς νοῦ καὶ λένε ὅτι αὐτὸς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ παντός, ἐννοῶ τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς καὶ τῶν ἄλλων. Γιατὶ λέγει τὸ πᾶν, ὅτι εἶναι σῶμα του, ὅπως εἶπα, καὶ τὰ μάτια του τὰ ἄστρα. Μοιράζουν δὲ τὴ μιὰ θεότητα σὲ πολλὲς μερικές, ὅπως τὸν ἥλιο, τὴ σελήνη, τὰ ἄστρα, τὴν ψυχή, τὸν ἀέρα καὶ στὰ ἄλλα. Τὴ δὲ ψυχὴ τὴ θεωροῦν μέρος τοῦ θεοῦ καὶ ἀθάνατη. Καὶ μιλοῦν γιὰ μετενσαρκώσεις ψυχῶν καὶ γιὰ ὁλοκληρωτικὴ φθορὰ τῶν σωμάτων καὶ γιὰ τὴν εἱμαρμένη καὶ τὴ γένεση, ἀπὸ τὴν ὁποία (εἱμαρμένη) διοικοῦνται τὰ πάντα.

171 Διογένης Λαέρτιος 7.149:
Λένε ὅτι τὰ πάντα γίνονται σύμφωνα μὲ τὴν εἱμαρμένη ὁ Χρύσιππος στὸ Περὶ εἱμαρμένης καὶ ὁ Ποσειδώνιος στὸ δεύτερο βιβλίο του Περὶ εἱμαρμένης καὶ ὁ Ζήνων… εἶναι δὲ ἡ εἱμαρμένη αἰτία ποὺ συμπλέκει σὲ εἱρμὸ τὰ ὄντα ἢ λόγος σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο κινεῖται σὲ τάξη ὁ κόσμος. Καὶ λένε ὅτι ἡ μαντικὴ ὑφίσταται πραγματικὰ σὲ ὅλες τὶς μορφές της, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ πρόνοια ὑπάρχει· καὶ αὐτὴ (ἡ μαντικὴ) ἀποφαίνονται ὅτι εἶναι τέχνη ἐξ αἰτίας μερικῶν ἐκβάσεων, ὅπως λέει ὁ Ζήνων καὶ ὁ Χρύσιππος.

171α Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 1.5, 15 (W. 1, p. 78):
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς ὀνομάζει στὸ βιβλίο του Περὶ φύσεως τὴν εἱμαρμένη δύναμη κινητικὴ τῆς ὕλης, ποὺ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν πρόνοια καὶ τὴν φύση.

171β Θεοδώρητος, Ἑλλ. παθημάτων θεραπευτικὴ 6.14:
Ὁ Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεὺς ἀπεκάλεσε τὴν εἱμαρμένη κινητικὴ δύναμη τῆς ὕλης· καὶ τὴν ἴδια ὠνόμασε καὶ πρόνοια καὶ φύση.

171γ Hippolytus, Refutatio omnium haeresium 1.21:
Στωϊκοὶ καὶ αὐτοὶ μὲν ἐπὶ τὸ συλλογικώτερον τὴν φιλοσοφίαν ηὔξησαν καὶ σχεδὸν ὅροις περιέλαβον ὁμόδοξοι γενόμενοι ὅ γε Χρύσιππος καὶ Ζήνων, οἳ ὑπέθεντο καὶ αὐτοὶ ἀρχὴν μὲν θεὸν τῶν πάντων, σῶμα ὄντα τὸ καθαρώτατον, διὰ πάντων δὲ διήκειν τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ. καὶ αὐτοὶ δὲ τὸ καθ' εἱμαρμένην εἶναι πάντα διεβεβαιώσαντο παραδείγματι χρησάμενοι τοιούτῳ, ὅτε ὥσπερ ὀχήματος ἐὰν ᾖ ἐξηρτημένος κύων, ἐὰν μὲν βούληται ἕπεσθαι, καὶ ἕλκεται καὶ ἕπεται, ποιῶν καὶ τὸ αὐτεξούσιον μετὰ τῆς ἀνάγκης οἷον τῆς εἱμαρμένης· ἐὰν δὲ μὴ βούληται ἕπεσθαι, πάντως ἀναγκασθήσεται· τὸ αὐτὸ δή που καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ μὴ βουλόμενοι γὰρ ἀκολουθεῖν ἀναγκασθήσονται πάντως εἰς τὸ πεπρωμένον εἰσελθεῖν.

172 Tatianus, Adversus Graecos c3, p. 143c:
Ὅστις [ὁ Ζήνων] ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν λόγῳ πλείονας τοὺς μοχθηροὺς τῶν δικαίων εἰσηγεῖται, Σωκράτους ἑνὸς καὶ Ἡρακλέους καί τινων ἄλλων τοιούτων, γεγονότων ὀλίγων καὶ οὐ πολλῶν. οἱ γὰρ κακοὶ πάνυ πλείους εὑρεθήσονται τῶν ἀγαθῶν, καὶ ὁ θεὸς κακῶν ἀποδειχθήσεται κατ' αὐτὸν ποιητής, ἐν ἀμάραις τε καὶ σκώληξι καὶ ἀρρητουργοῖς καταγινόμενος.

172α Tertullianus, Ad naturam 2.4:
Ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a deo separat et eum per illam tamquam mel per favos transisse dicit.

173 Galenus, Historia philosophica 16 (DG. p. 608):
Πλάτων μὲν οὖν καὶ Ζήνων ὁ Στωικὸς περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ διεληλυθότες οὐχ ὁμοίως περὶ ταύτης διενοήθησαν, ἀλλ' ὁ μὲν Πλάτων θεὸν ἀσώματον, Ζήνων δὲ σῶμα, περὶ τῆς μορφῆς μηδὲν εἰρηκότες.

173α Galenus, Historia philosophica 5 (Kühn vol. 19, p. 241):
Πλάτων μὲν οὖν καὶ Ζήνων ὁ Στωικὸς περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ διεληλυθότες οὐ κόσμον, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα διενοήθησάν τι ἄλλο· ὁ μὲν Πλάτων θεὸν ἀσώματον, Ζήνων δὲ σῶμα, περὶ δὲ μορφῆς μηδὲν εἰρηκότες.

173β Origenes, Contra Celsum 8.49:
Οὐδὲ γὰρ καθ' ἡμᾶς σῶμα ὁ θεός· ἵνα μὴ περιπέσωμεν οἷς περιπίπτουσιν ἀτόποις οἱ τὰ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου φιλοσοφοῦντες.

171γ Ἱππόλυτος, Ἔλεγχοι 1.21:
Οἱ Στωικοὶ αὔξησαν τὴ φιλοσοφία κι᾽ αὐτοὶ περισσότεροι ὡς πρὸς τοὺς συλλογισμοὺς καὶ τὴν περιέλαβαν ὅλη μὲ ὁρισμοὺς διατυπώνοντας τὶς ἴδιες δοξασίες κι᾽ ὁ Χρύσιππος καὶ ὁ Ζήνων, οἱ ὁποῖοι ὑπέθεσαν κι᾽ αὐτοὶ ὅτι ἀρχὴ τῶν πάντων εἶναι ὁ θεός, ποὺ εἶναι σῶμα καθαρώτατο, κι᾽ ὅτι ἡ πρόνοιά του διέρχεται μέσ᾽ ἀπ᾽ ὅλα. Κι᾽ αὐτοὶ ἰσχυρίζονταν, ὅτι ὅλα γίνονται σύμφωνα μὲ τὴν εἱμαρμένη φέρνοντας τὸ ἑξῆς παράδειγμα: ὅπως ἂν ἕνας σκύλος εἶναι δεμένος σ᾽ ἕνα ἁμάξι, ἂν μὲν θέλει νὰ τὸ ἀκολουθήσει, καὶ ἕλκεται καὶ ἀκολουθεῖ, κάνοντας καὶ τὸ αὐτεξούσιο μαζὶ μὲ τὸν ἐξαναγκασμό, ποὺ εἶναι τρόπον τινὰ ἡ εἱμαρμένη· ἐὰν ὅμως δὲν θέλει νὰ ἀκολουθεῖ, ὁπωσδήποτε θὰ ἐξαναγκασθεῖ· τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους· κι᾽ ὅταν δηλαδὴ δὲν θέλουν νὰ ἀκολουθοῦν, θὰ ἐξαναγκασθοῦν ὁπωσδήποτε νὰ μποῦν μέσα στὸ πεπρωμένο.

172 Τατιανός, Πρὸς Ἕλληνας c3, p. 143c:
Αὐτὸς (ἐνν. ὁ Ζήνων) στὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἐκπύρωση εἰσάγει περισσότερους μοχθηροὺς παρὰ δίκαιους, ποὺ ὑπῆρξαν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἡρακλῆς καὶ μερικοὶ ἄλλοι τέτοιοι λίγοι καὶ ὄχι πολλοί. Γιατὶ οἱ κακοὶ θὰ βρεθοῦν πολὺ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀγαθούς. Καὶ ὁ θεὸς θὰ ἀποδειχθεῖ, ὅτι εἶναι κατ᾽ αὐτὸν (τὸν Ζήνωνα) ποιητὴς κακῶν κατοικώντας μέσα σὲ χαντάκια καὶ σκουλήκια καὶ αἰσχρουργούς.

172α Tertullianus, Ad nat. 2.4:
Ἰδοὺ λοιπὸν ὁ Ζήνων ποὺ διαχωρίζει τὴν ὕλη ἀπὸ τὸν θεὸ καὶ λέγει ὅτι αὐτὸς περνᾶ μέσ᾽ ἀπ᾽ αὐτὴν ὅπως τὸ μέλι μέσ᾽ ἀπὸ τὸ κερί.

173 Γαληνός, Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας 16 (DG. p. 608):
Ὁ Πλάτων λοιπὸν καὶ ὁ Ζήνων, ποὺ διαπραγματεύθηκαν τὸ θέμα τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, δὲν σκέφθηκαν παρόμοια γι᾽ αὐτήν, ἀλλὰ ὁ μὲν Πλάτων θεώρησε τὸν θεὸ ἀσώματο, ὁ Ζήνων ὅμως σῶμα, ὡστόσο χωρὶς νὰ ποῦν τίποτε γιὰ τὴ μορφή του.

173α Γαληνός, Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας 5 (Kühn vol. 19, p. 241):
Ὁ Πλάτων λοιπὸν καὶ ὁ Ζήνων, ποὺ πραγματεύθηκαν τὸ θέμα τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ, δὲν διανοήθηκαν τὸν θεὸ σὰν κόσμο ἀλλὰ κάτι ἄλλο· ὁ μὲν Πλάτων θεώρησε τὸν θεὸ ἀσώματο, ὁ Ζήνων ὅμως σῶμα, ὡστόσο χωρὶς νὰ ποῦν τίποτε γιὰ τὴ μορφή του.

173β Ὠριγένης, Κατὰ Κέλσου 8.49:
Γιατὶ οὔτε καὶ σύμφωνα μὲ μᾶς ὁ θεὸς εἶναι σῶμα· γιὰ νὰ μὴ περιπέσουμε στὰ ἄτοπα ἐκεῖνα, στὰ ὁποῖα περιπίπτουν ὅσοι φιλοσοφοῦν μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Χρυσίππου.

174 Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos 9.133 (Πρὸς φυσ. 1.133):
Ζήνων δὲ καὶ τοιοῦτον ἠρώτα λόγον. «τοὺς θεοὺς εὐλόγως ἂν τιμῴη· τοὺς δὲ μὴ ὄντας οὐκ ἄν τις εὐλόγως τιμῴη· εἰσὶν ἄρα θεοί».

174α Theon, Προγυμνάσματα 12 (Rhet. Gr. I p. 251 Walz):
Εἶθ' ὅτι πάντες ἄνθρωποι, Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι, ἔννοιαν περὶ τῶν θεῶν ἔχουσι ὡς προνοοῦσιν ἡμῶν. σημεῖον δέ· οὐ γὰρ ἂν βωμοὶ καὶ ναοὶ καὶ χρηστήρια θεοῖς ἀνετίθεντο, ἐφ' οἷς ἕκαστοι εὖ πεπόνθασιν, ἐν λιμῷ ἢ λοιμῷ ἢ πολέμῳ ἤ τινι τῶν τοιούτων, ὡς ἀπαλλαγέντες· οὐδ' ἂν πάντῃ προσήκαντο νοῦν, καὶ μάλιστα ὁπότε περὶ τῶν μεγίστων κινδυνεύοιεν· ἔξῆς δὲ ὅτι καὶ τοῖς σοφοῖς δοκεῖ· οἷον, Πλάτωνι, Ἀριστοτέλει, Ζήνωνι.

175 Diogenes Laertius 7.32:
Ὤμνυε δέ, φασί, καὶ κάππαριν, καθάπερ Σωκράτης τὸν κύνα.

176 Athenaeus 9.370c:
Καὶ οὐ παράδοξον εἰ κατὰ τῆς κράμβης τινὲς ὤμνυον, ὁπότε καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ὁ τῆς Στοᾶς κτίστωρ μιμούμενος τὸν κατὰ τῆς κυνὸς ὅρκον Σωκράτους καὶ αὐτὸς ὤμνυε τὴν κάππαριν, ὡς Ἐ μ π ε δ ό ς φησιν ἐν Ἀπομνημονεύμασιν.

177 Cicero, De natura deorum 1.36:
Cum vero Hesiodi θεογονίαν interpretatur, tollit omnino usitatas preceptasque cognitiones deorum; neque enim Iovem neque Iunonem neque Vestam neque quemquam qui ita appellatur in deorum habet numero sed rebus inanimis atque mutis per quandam significationem haec docet tributa nomina.

178 Minucius Felix Octav. 19.10:
Idem (Zeno) interpretando Iunonem aera Iovem caelum Neptunum mare ignem esse Vulcanum et ceteros vulgi deos elementa esse monstrando publicum arguit graviter et revincit errorem.

179 Valerius Probus, In Virg. Ecl. 6.31, p. 21, 14 Keil:
Sunt qui singulis elementis principia adsignaverunt… Thales Milesius magister eius (Anaximenis) aquam. Hanc quidem Thaletis opinionem ab Hesiodo putant manare qui dixerit: ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα. Nam

174 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθ. 9.133:
Ὁ Ζήνων διατύπωνε τὸν ἑξῆς συλλογισμό. «τοὺς θεοὺς δικαιολογημένα θὰ τοὺς τιμοῦσε κανείς· αὐτοὺς ὅμως, ποὺ δὲν ὑπάρχουν, δὲν θὰ τοὺς τιμοῦσε κανεὶς δικαιολογημένα· ἄρα ὑπάρχουν θεοί.»

174α Θέων, Προγυμνάσματα 12 (Rhet. Gr. I p. 251, Walz):
Ἔπειτα, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, ἔχουν τὴν ἰδέα γιὰ τοὺς θεούς, ὅτι προνοοῦν γιὰ μᾶς. Καὶ ἡ ἀπόδειξη εἶναι, ὅτι δὲν θὰ ἀφιέρωναν βωμοὺς καὶ ναοὺς καὶ μαντεῖα στοὺς θεούς, γιὰ ὅσα ὁ καθένας εὐεργετήθηκε, σὲ πεῖνα καὶ λοιμὸ καὶ πόλεμο ἢ σὲ κανένα παρόμοιο μ' αὐτά. Οὔτε θὰ τοὺς ἐρχόταν στὸ νοῦ, καὶ μάλιστα ὅταν κινδυνεύουν γιὰ τὰ πιὸ σημαντικὰ πράγματά τους. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἑξῆς (εἶναι ἀπόδειξη), ὅτι τὸ ἴδιο φρονοῦν καὶ οἱ σοφοὶ ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ζήνων.

175 Διογένης Λαέρτιος 7.32:
Ὁρκιζόταν δέ, λένε, (ὁ Ζήνων) καὶ στὴν κάππαρη, ὅπως ὁ Σωκράτης στὸν κύνα.

176 Ἀθήναιος, 9.370c:
Καὶ δὲν εἶναι παράδοξο, ποὺ κάποιοι ὁρκίζονταν στὸ λάχανο, ὅπως καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ὁ ἱδρυτὴς τῆς Στοᾶς μιμούμενος τὸν ὅρκο τοῦ Σωκράτη στὴ σκύλα κι' αὐτὸς ὁρκιζόταν στὴν κάππαρη, ὅπως λέει ὁ Ἔμπεδος στὰ Ἀπομνημονεύματά του.

177 Cicero, De natura deorum 1.36:
Ὅταν ὅμως ἑρμηνεύει τὴ θεογονία τοῦ Ἡσιόδου, ἀναιρεῖ τὰ συνήθη καὶ κατανοητὰ γνωρίσματα τῶν θεῶν· γιατί, οὔτε τὸν Δία, οὔτε τὴν Ἥρα, οὔτε τὴν Ἑστία, οὔτε ὁποιανδήποτε, ποὺ ὀνομάζεται ἔτσι, περιλαμβάνει στὸν ἀριθμὸ τῶν θεῶν, ἀλλὰ στὰ ἄψυχα καὶ τὰ ἄφωνα πράγματα διὰ κάποιας δηλώσεως διδάσκει νὰ ἀποδίδουμε τὰ ὀνόματα.

178 Minucius Felix Octav. 19.10:
Ἐφ' ὅσον ὁ (Ζήνων) μεταφράζοντας τὴν Ἥρα σὲ ἀέρα, τὸν Δία σὲ οὐρανό, τὸν Ποσειδώνα σὲ νερὸ καὶ τὸν Ἥφαιστο σὲ φωτιὰ καὶ ἀποδεικνύοντας ὅτι ἄλλοι παρόμοιοι δημώδεις θεοὶ εἶναι στοιχεῖα, ἐλέγχει τὸ πλῆθος πολὺ σοβαρὰ καὶ ἀνασκευάζει τὴν πλάνη.

179 Valerius Probus, In Virg. Ecl. 6.31, p. 21, 14 Keil:
Ὑπάρχουν αὐτοὶ ποὺ ἔχουν ἀποδώσει τὶς ἀρχὲς σὲ ἕνα μόνο στοιχεῖο… Ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, ὁ δάσκαλος ἐκείνου (τοῦ Ἀναξιμένη) στὸ νερό. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ γνώμη τοῦ Θαλῆ φρονοῦν, ὅτι πηγάζει ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο,

Zenon Citieus sic interpretatur aquam χάος appellatum ἀπὸ τοῦ χέεσθαι, quamquam eandem opinionem ab Homero possumus intellegere quod ait Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν.

180 Scholia in Hesiod. Theogoniam 117:
Ζήνων δὲ ὁ Στωικὸς ἐκ τοῦ ὑγροῦ τὴν ὑποστάθμην γῆν γεγεννῆσθαί φησιν, τρίτον δὲ Ἔρωτα γεγονέναι.

181 Schol. in Hes. Theog. 134, Gaisf. Gr. Poet. Min. 2.482:
Ὁ Ζήνων φησὶ τοὺς Τιτᾶνας διὰ παντὸς εἰρῆσθαι τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Κοῖον γὰρ λέγει τὴν ποιότητα κατὰ τροπὴν Αἰολικὴν τοῦ π πρὸς τὸ κ. Κρεῖον δὲ τὸ βασιλικὸν καὶ ἡγεμονικόν, Ὑπερίονα δὲ τὴν ἄνω κίνησιν ἀπὸ τοῦ ὑπεράνω ἰέναι. ἐπεὶ δὲ φύσιν ἔχει πάντα τὰ βάρη ἀφιέμενα πίπτειν ἄνωθεν τὸ τοιοῦτον εἶδος Ἰάπετον ἐκάλεσε.

182 Schol. in Hes. Theog. 139, Gaisf. Gr. Poet. Min. 2.484:
Κύκλωπας. Ζήνων δὲ πάλιν φυσικωτέρως τὰς ἐγκυκλίους φορὰς εἰρῆσθαί φησι· διὸ καὶ τὰ ὀνόματα τούτων ἐξέθετο Βρόντην τε καὶ Στερόπην· Ἄργην δὲ ἐπειδή φασι τὸν ἀργῆτα κεραυνόν· παῖδας δέ φησιν αὐτοὺς τοῦ Οὐρανοῦ ἐπειδὴ πάντα ταῦτα τὰ πάθη περὶ τὸν οὐρανόν εἰσι… [ἐν χρόνῳ γάρ τινι ἐγένοντο ἔγκυκλοι περιφοραὶ τοῦ πυρὸς ἐκ τοῦ ἀέρος]

183 Philodemus, Περὶ εὐσεβείας col. 8:
Τ⟨οὺ⟩ς δὲ ὀρθοὺς ⟨λόγ⟩ους καὶ σπουδαίας διαθέσεις Διοσκούρους.

184 Diogenes Laertius 7.149:
Καὶ μὴν καὶ μαντικὴν ὑφεστάναι πᾶσάν φασιν, εἰ καὶ πρόνοιαν εἶναι· καὶ αὐτὴν καὶ τέχνην ἀποφαίνουσι διά τινας ἐκβάσεις, ὥς φησι Ζήνων.

185 Cicero, De divinatione 1. 3, 5 sq.:
(6) Sed quom Stoici omnia fere illa defenderent, quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quaedam sparsisset et ea Cleanthes paulo uberiora fecisset, accessit acerrumo vir ingenio Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno praeterea de oraclis, uno de somniis.

ποὺ εἶχε πεῖ: «ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα». Ὁ Ζήνων λοιπὸν ὁ Κιτιεὺς ἔτσι ἑρμηνεύει τὸ νερὸ ὀνομάζοντάς το χάος «ἀπὸ τοῦ χέεσθαι», τὴν ἴδια δὲ γνώμη μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, ὁ ὁποῖος εἶπε «Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν.»

180 Σχόλια εἰς Ἡσιόδ. Θεογ. 117:
Ὁ Ζήνων δὲ ὁ Στωικὸς λέει, ὅτι ἀπὸ τὰ κατακάθια τοῦ νεροῦ γεννήθηκε ἡ γῆ καὶ τρίτος ἔχει γίνει ὁ Ἔρωτας.

181 Σχόλια εἰς Ἡσιόδ. Θεογ. 134, Gaisf. Gr. Poet. Min. 2.482:
Ὁ Ζήνων λέει, ὅτι οἱ Τιτάνες ἔχουν ὀνομασθεῖ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Γιατὶ λέει, ὅτι ὁ Κοῖος δηλώνει τὴν ποιότητα κατὰ τροπὴ Αἰολικὴ τοῦ «π» σὲ «κ», ὁ Κρεῖος δηλώνει τὸ βασιλικὸ καὶ ἡγεμονικό, ὁ Ὑπερίονας τὴν κίνηση πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τὸ «ὑπεράνω ἰέναι». Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύση ὅλα τὰ βάρη ποὺ ἀφήνονται τὰ κάνει νὰ πέφτουν ἀπὸ πάνω, ἕνα τέτοιο εἶδος κίνησης τὸ ἀπεκάλεσε Ἰαπετόν.

182 Σχόλια εἰς Ἡσιόδ. Θεογ. 139, Gaisf. Gr. Poet. Min. 2.484:
Τοὺς Κύκλωπες. Ὁ Ζήνων λέει ὅτι οἱ κυκλικὲς περιφορὲς εἰπώθηκαν κατὰ τρόπο πιὸ φυσικό· γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὀνόματά τους τὰ διατύπωσε ὡς Βρόντην καὶ Στερόπην· καὶ Ἄργην ἐπειδὴ ἔτσι λένε τὸν ἀργῆτα κεραυνόν· καὶ λένε ὅτι εἶναι αὐτοὶ παιδιὰ τοῦ Οὐρανοῦ, ἐπειδὴ ὅλα αὐτὰ τὰ πάθη συμβαίνουν γύρω ἀπὸ τὸν οὐρανό… (γιατὶ οἱ κυκλικὲς περιφορὲς τῆς φωτιᾶς ἀπὸ τὸν ἀέρα γίνονται σὲ ὁρισμένο χρόνο).

183 Φιλόδημος, Περὶ εὐσεβείας col. 8:
Τοὺς δὲ ὀρθοὺς λόγους καὶ τὶς σπουδαῖες διαθέσεις (ὀνόμαζε ἐνν. ὁ Ζήνων) Διοσκούρους.

184 Διογένης Λαέρτιος 7.149:
Πέραν τούτου λένε ὅτι ἡ μαντικὴ ὕλη ἐπιτελεῖ ἕνα ἔργο, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καὶ πρόνοια· καὶ ἐπειδὴ ἔχει κάποιες ἐπιτυχίες, τὴ χαρακτηρίζουν κι' αὐτὴ ὡς μιὰ τέχνη (ἐπιστήμη), ὅπως λέει ὁ Ζήνων.

185 Cicero, De divinatione 1.3, 5 sq.:
Οἱ Στωικοὶ ἐν τούτοις ὑπερασπίζονται σχεδὸν ὅλα τὰ εἴδη τῆς μαντικῆς· γιατὶ ὁ Ζήνων στὰ συγγράμματά του σκόρπισε μερικοὺς θὰ λέγαμε κόκκους ἀπὸ σπόρους, κι' ὁ Κλεάνθης αὐτοὺς τοὺς ὁδήγησε σὲ μιὰ πιὸ μεγάλη ὡριμότητα. Κι' ἔτσι ἦρθε ὁ Χρύσιππος, ἄνδρας μὲ ἐξαίρετη ὀξυδέρκεια· αὐτὸς ἐξέθεσε τὴν ὅλη διδασκαλία του γιὰ τὴ μαντικὴ σὲ δυὸ βιβλία κι' ἔγραψε πέρ' ἀπ' αὐτὰ ἕνα βιβλίο γιὰ τὰ μαντεῖα καὶ ἕνα γιὰ τὰ ὄνειρα.

Δ. ΤΟ ΗΘΙΚΟ

1. Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

186 Diogenes Laertius 7.84:
Τὸ δ' ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας διαιροῦσιν εἵ̈ς τε τὸν περὶ ὁρμῆς καὶ εἰς τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπον καὶ εἰς τὸν περὶ παθῶν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ τέλους περί τε τῆς πρώτης ἀξίας καὶ τῶν πράξεων καὶ περὶ τῶν καθηκόντων προτροπῶν τε καὶ ἀποτροπῶν, οὕτω δ' ὑποδιαιροῦσιν οἱ περὶ Χρύσιππον καὶ Ἀρχέδημον καὶ Ζήνωνα τὸν Ταρσέα καὶ Ἀπολλόδωρον καὶ Διογένην καὶ Ἀντίπατρον καὶ Ποσειδώνιον· ὁ μὲν γὰρ Κιτιεὺς Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης, ὡς ἂν ἀρχαιότεροι, ἀφελέστερον περὶ τῶν πραγμάτων διέλαβον.

187 Seneca, Epistulae 89.14:
Ergo cum tripertita sit philosophia, moralem eius partem primum incipiamus disponere. quam in tria rursus dividi placuit… primum enim est ut quanti quidque sit iudices, secundum ut impetum ad illa capias ordinatum temperatumque, tertium ut inter impetum tuum actionemque conveniat, ut in omnibus istis tibi ipse consentias.

2. quanti Muret: quantum codd.

2. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΕΛΙΚΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

188 Diogenes Laertius 7.87:
Διόπερ πρῶτος ὁ Ζήνων ἐν τῷ Περὶ ἀνθρώπου φύσεως τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν· ἄγει γὰρ πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἡ φύσις.

189 Stobaeus, Eclogae 2.7, 6a (W. 2. 75: 6) καὶ 2.77, 16: Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς:
(1) Τὸ δὲ τέλος ὁ μὲν Ζήνων οὕτως ἀπέδωκε· «τὸ ὁμολογουμένως ζῆν». τοῦτο δ' ἔστι καθ' ἕνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν, ὡς τῶν μαχομένως ζώντων κακοδαιμονούντων. (2) οἱ δὲ μετὰ τοῦτον προσδιαρθροῦντες οὕτως ἐξέφερον «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν» ὑπολαβόντες ἔλαττον εἶναι ⟨ἢ⟩ κατηγόρημα τὸ ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ῥηθέν.

Δ. ΤΟ ΗΘΙΚΟ

1. Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

186 Διογένης Λαέρτιος 7.84:
Τὸ ἠθικὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας τὸ διαιροῦν σὲ μέρη, στὸ περὶ ὁρμῆς, περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ στὸ περὶ παθῶν καὶ περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς καθὼς καὶ περὶ τῆς πρώτης ἀξίας καὶ τῶν πράξεων καὶ περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν προτροπῶν καὶ ἀποτροπῶν. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὑποδιαιροῦν καὶ ὁ Χρύσιππος καὶ ὁ Ἀρχέδημος καὶ ὁ Ζήνων ὁ Ταρσέας καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος καὶ ὁ Διογένης καὶ ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Ποσειδώνιος· γιατὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς καὶ ὁ Κλεάνθης, ὄντας ἀρχαιότεροι, πραγματεύθηκαν αὐτὰ τὰ θέματα πιὸ ἁπλά.

187 Seneca, Ep. 89.14:
Ἐφ' ὅσον ἡ φιλοσοφία ἔχει τρία μέρη, ἂς ἀρχίσουμε νὰ διαρθρώνουμε τὰ ἠθικά της μέρη πρῶτα. Γιατὶ καὶ γι' αὐτὰ ἔχει διευθετηθεῖ μιὰ τριπλὴ διαίρεση. Τὸ πρῶτο μέρος ἀσχολεῖται μὲ τὴ συγκατάθεση τῆς ἀξίας τοῦ καθενὸς πράγματος, τὸ δεύτερο μὲ τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς ἐλεγχόμενης καὶ ἰσορροπημένης ὁρμῆς πρὸς αὐτὰ καὶ τὸ τρίτο μὲ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς συμφωνίας μεταξὺ τῆς ὁρμῆς καὶ τῆς πράξης σου, ὥστε νὰ εἶσαι συνεπὴς μὲ τὸν ἑαυτό σου σ' ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα.

2. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΕΛΙΚΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

188 Διογένης Λαέρτιος 7.87:
Γι' αὐτὸ πρῶτος ὁ Ζήνων στὸ βιβλίο του Περὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως εἶπε ὅτι τελικὸς σκοπὸς εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴ φύση, πράγμα ποὺ σημαίνει νὰ ζεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετή· γιατὶ πρὸς αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ τὸ φυσικό μας.

189 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7, 61 (W. 2.75: 6) καὶ 2.77, 16: Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς:
(1) Τὸν τελικὸ σκοπὸ (τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ) ὁ Ζήνων τὸν καθόριζε ὡς ἑξῆς· «νὰ ζεῖ κανεὶς σὲ ὁμοφωνία μὲ τὸν λόγο»· κι' αὐτὸ σημαίνει νὰ ζεῖ σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἕνα λόγο, γιατί, ὅποιοι ζοῦν σὲ διαμάχη μὲ τὸν ἑαυτό τους, εἶναι δυστυχισμένοι. (2) Οἱ δὲ διάδοχοί του ἐπεξηγώντας διατύπωναν τὴν πρόταση ἔτσι· «νὰ ζεῖς σὲ ὁμολογία μὲ τὴ φύση», θεωρώντας ὅτι αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ Ζήνων εἶναι λιγότερο ἀπὸ ἕνα κατηγόρημα. (3) Ὁ Κλε-

(3) Κλεάνθης γὰρ πρῶτος διαδεξάμενος αὐτοῦ τὴν αἵρεσιν προσέθηκε «τῇ φύσει» καὶ οὕτως ἀπέδωκε· «τέλος ἐστὶ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν.» (4) ὅπερ ὁ Χρύσιππος σαφέστερον βουλόμενος ποιῆσαι, ἐξήνεγκε τὸν τρόπον τοῦτον· «ζῆν κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων.»

2-3. μαχομένως ζώντων schol. Luc.: μαχομένων ζώων codd. 5. ⟨ἢ⟩ Sedley.

Stobaeus Ecl. 2.77, 16-27:
(1) Τέλος δέ φασιν εἶναι τὸ εὐδαιμονεῖν, οὗ ἕνεκα πάντα πράττεται, αὐτὸ δὲ πράττεται μὲν οὐδενὸς δὲ ἕνεκα· τοῦτο δὲ ὑπάρχειν ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν ζῆν, ἐν τῷ ὁμολογουμένως ζῆν, ἔτι, ταὐτοῦ ὄντος, ἐν τῷ κατὰ φύσιν ζῆν. (2) τὴν δὲ εὐδαιμονίαν ὁ Ζήνων ὡρίσατο τὸν τρόπον τοῦτον· εὐδαιμονία δ' ἐστὶν εὔροια βίου.

190 Clemens Alexandrdinus, Stromata 2. 21, p. 496 P:
Πάλιν δ' αὖ Ζήνων μὲν ὁ Στωικὸς τέλος ἡγεῖται τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν, Κλεάνθης δὲ τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν.

191 Philo, Quod omnis probus liber 160 [470]:
Ἐνστάζοντας τὸ μὲν πρῶτον ἀντὶ γάλακτος ἁπαλὰς τροφάς, τὰς διὰ τῶν ἐγκυκλίων ὑφηγήσεις, εἶτ' αὖθις κραταιοτέρας ὧν φιλοσοφία δημιουργός, ἐξ ὧν ἀνδρωθεῖσαι [αἱ ψυχαὶ] καὶ εὐεκτήσασαι πρὸς τέλος αἴσιον, οὐ Ζηνώνειον μᾶλλον ἢ πυθόχρηστον, ἀφίξονται, τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν.

192 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4. 14:
Hunc ipsum Zenonis aiunt esse finem, declarantem illud, quod a te dictum est, convenienter naturae vivere.

192α Cicero, De finibus bonorum et malorum 3. 21:
Summum bonum, quod cum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus convenientiam, etc.

192β Lactantius, Divinae Institutiones 3. 7:
Zenonis (summum bonum) cum natura congruenter vivere.

193 Iulianos, Εἰς ἀπαιδεύτους κύνας 186A:
Ὅτι δὲ τὸ Γνῶθι σαυτὸν κεφάλαιον τίθενται φιλοσοφίας, οὐ μόνον ἐξ ὧν κατεβάλλοντο ξυγγραμμάτων οἱ τοῦ Κιτιέως ὁμιληταὶ] ὑπὲρ αὐτοῦ τού-

άνθης, ὁ πρῶτος ποὺ τὸν διαδέχθηκε στὴ σχολή, προσέθεσε «τῇ φύσει» καὶ τὸ ἀπέδωσε ἔτσι· «σκοπὸς τελικὸς εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς σὲ ὁμολογία πρὸς τὴ φύση». (4) Πράγμα ποὺ ὁ Χρύσιππος θέλοντας νὰ τὸ κάνει σαφέστερο διατύπωσε τὴν πρόταση αὐτὴ μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο· «νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἐμπειρία αὐτῶν ποὺ συμβαίνουν στὴ φύση.»

Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.77, 16-27:
(1) Τελικὸς σκοπός, λένε, εἶναι νὰ εὐδαιμονεῖ κανείς, γιὰ χάρη τοῦ ὁποίου ὅλα πράττονται, αὐτὸ ὅμως δὲν πράττεται γιὰ κανένα ἄλλο· αὐτὸ βρίσκεται στὸ νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετή, στὸ νὰ ζεῖ σὲ συμφωνία μὲ τὸν λόγο, ἀκόμα, ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἴδιο, στὸ νὰ ζεῖ κανεὶς κατὰ φύση. (2) Τὴ δὲ εὐδαιμονία ὁ Ζήνων τὴν ὅρισε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο: εὐδαιμονία εἶναι ἡ καλὴ ροὴ (εὕροια) τοῦ βίου).

190 Κλήμης Ἀλεξ. Στρωματεῖς 2.21, p. 496 P:
Καὶ πάλι ξανὰ ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς θεωρεῖ, ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετή, ὁ Κλεάνθης ὅμως νὰ ζεῖ σὲ ὁμολογία μὲ τὴ φύση.

191 Φίλων, Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι 160 [470]:
Ἐνσταλάζοντας στὴν ἀρχὴ ἀντὶ γάλα ἁπαλὲς τροφές, τὶς ἀφηγήσεις τῆς ἐγκύκλιας παιδείας, κι' ὕστερα πάλι τὶς ἰσχυρότερες, ποὺ δημιούργησε ἡ φιλοσοφία, ἀπὸ τὶς ὁποῖες, ὅταν ἀνδρωθοῦν οἱ ψυχὲς καὶ ἀποκτήσουν εὐεξία, θὰ φθάσουν σ' ἕνα αἴσιο τέλος, ὄχι τόσο Ζηνώνειο ὅσο θεόπνευστο, τὸ νὰ ζεῖ κανεὶς ἀκολουθώντας τὴ φύση.

192 Cicero, De fin. 4.14:
Τοῦ Ζήνωνος λένε ὅτι εἶναι αὐτὸ τὸ τέλος, ποὺ διακήρυξε ἐκεῖνος, τὸ ὁποῖο ἐλέχθη ἀπὸ σένα, νὰ ζεῖ κανεὶς σὲ ὁμολογία πρὸς τὴ φύση.

192α Cicero, De fin. 3.21:
Τὸ ὕψιστο ἀγαθό, ποὺ εἶναι παραδεκτὸ σ' αὐτόν, τὸ ὁποῖο οἱ Στωικοὶ ὀνομάζουν ὁμολογίαν κι' ἐμεῖς convenientiam.

192β Lactantius, Divinae Institutiones 3.7:
Τοῦ Ζήνωνος (ὕψιστο ἀγαθὸ) νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴ φύση.

193 Ἰουλιανός, Εἰς ἀπ. κύν. 186A:
Ὅτι δὲ θεωροῦν τὸ «γνῶθι σαυτὸν» κεφαλαιῶδες γιὰ τὴ φιλοσοφία, δὲν θὰ πειθόσουν μόνο ἀπὸ τὰ συγγράμματα ποὺ συνέγραψαν οἱ μαθητὲς

του πεισθείης ἄν, εἴπερ ἐθέλοις, ἀλλὰ πολὺ πλέον ἀπὸ τοῦ τῆς φιλοσοφίας τέλους· τὸ γὰρ ὁμολογουμένως ζῆν τῇ φύσει τέλος ἐποιήσαντο, οὗπερ οὐχ οἷόν τε τυχεῖν τὸν ἀγνοοῦντα, τίς καὶ ὁποῖος πέφυκεν.

194 Arrianus, Epicteti dissertationes 1.20, 14-15:
Εἰ θέλεις γνῶναι, ἀνάγνωθι τὰ Ζήνωνος καὶ ὄψει. (15) τί γὰρ ἔχει μακρὸν εἰπεῖν ὅτι «τέλος ἐστὶ τὸ ἕπεσθαι θεοῖς, οὐσία δ' ἀγαθοῦ χρῆσις οἵα δεῖ φαντασιῶν»;

194α Cicero, Academica Pr. 2.131:
Honeste autem vivere, quod ducatur a conciliatione naturae, Zeno statuit finem esse bonorum, qui inventor et princeps Stoicorum fuit.

195 Cicero, Tusculanae disputationes 2.29:
Nihil est, inquit (Zeno), malum, nisi quod turpe atque vitiosum est… cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

196 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.60:
Zeno autem quod suam, quod propriam speciem habeat cur appendum sit, id solum bonum appellat, beatam autem vitam eam solam, quae cum virtute degatur.

197 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.45:
Mihi autem aequius videbatur Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo quae essent principia naturae acceperat, a communibus initiis progredientem videre, ubi primum insisteret, et unde causa controversiae nasceretur, non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti isdem argumentis, quibus illi uterentur, isdemque sententiis.

3. ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΟΙΚΕΙΩΣΗ

198 Diogenes Laertius 7.85-86:
(1) Τὴν δὲ πρώτην ὁρμὴν φασι τὸ ζῷον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτό, οἰ-

τοῦ Ζήνωνος σχετικὰ μ' αὐτό, ἂν θὰ ἤθελες, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν τελικὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφίας· γιατὶ τελικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς των κατέστησαν τὸ νὰ ζεῖ κανεὶς σὲ ὁμολογία πρὸς τὴ φύση, πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει ἐκεῖνος, ποὺ ἀγνοεῖ ποιὸς καὶ τί εἴδους ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του.

194 Ἀρριανός, Ἐπικτήτου Διατριβαὶ 1.20, 14-15:
"Αν θέλεις νὰ μάθεις, διάβασε ὅσα λέει ὁ Ζήνων καὶ θὰ δεῖς. (15) Γιατὶ τί νὰ μακρολογήσει κανεὶς ὅτι «τελικὸς σκοπὸς εἶναι νὰ ἀκολουθεῖ κανεὶς τοὺς θεούς, ἡ οὐσία δὲ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ χρήση, τέτοια ποὺ πρέπει, τῶν παραστάσεων;»

194α Cicero, Acad. Pr. 2.131:
Τὸ νὰ ζοῦμε ὅμως εὐπρεπῶς, ποὺ σημαίνει σὲ ὁμολογία μὲ τὴ φύση, τὸ θέτει ὅτι εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν ἀγαθῶν ὁ Ζήνων, ποὺ ὑπῆρξε ὁ ἱδρυτὴς καὶ ἀρχηγέτης τῶν Στωικῶν.

195 Cicero, Tusc. disp. 2.29:
Τίποτε δὲν εἶναι κακό, εἶπε ὁ Ζήνων, ἂν δὲν εἶναι αἰσχρὸ καὶ μοχθηρό… Γιατί; Εἶναι δυσχερὲς (νὰ ζεῖς) ἐνάντια στὴ φύση, δύσκολο νὰ ὑπομένεις, θλιβερό, σκληρό.

196 Cicero, De fin. 4.60:
Ἀντίθετα ὁ Ζήνων ὀνομάζει μόνο αὐτὸ ἀγαθό, ποὺ ἔχει τὸν δικό του ἰδιαίτερο χαρακτήρα, ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπιδιώξει κανεὶς γιὰ χάρη του, ὡς εὐδαίμονα ὅμως βίο θεωρεῖ ἐκεῖνο, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ διάγει μὲ ἀρετή.

197 Cicero, De fin. 4.45:
Θὰ τὸ θεωροῦσα ὀρθότερο, ὅτι ὁ Ζήνων σὲ μιὰν ἀναμέτρησή του μὲ τὸν Πολέμωνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε πάρει τὶς σκέψεις γιὰ τὶς φυσικὲς ἀρχές, προχωρώντας ἀπὸ κοινὲς ἀφετηρίες εἶχε ἐπιμείνει σ' αὐτό, ποὺ στὴν ἀρχὴ εἶχε δεχθεῖ καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο προέκυψε μιὰ αἰτία ἀμφισβήτησης ἀνάμεσά τους· καὶ δὲν στάθηκε μ' αὐτούς, ποὺ δὲν ἐξηγοῦσαν οὔτε κἂν ὅτι τὰ πιὸ μεγάλα τους ἀγαθὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴ φύση οὔτε χρησιμοποίησε τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα καὶ τὶς ἴδιες σκέψεις ὅπως αὐτοί.

3. ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΟΙΚΕΙΩΣΗ

198 Διογένης Λαέρτιος 7.85-86:
(1) Λένε (οἱ Στωικοί), ὅτι τὴν πρώτη ὁρμή του τὸ ζῶο τὴ στρέφει πρὸς

κειούσης αὐτὸ τῆς φύσεως ἀπ' ἀρχῆς, καθά φησιν ὁ Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ τῶν τελῶν, (2) πρῶτον οἰκεῖον λέγων εἶναι παντὶ ζώῳ τὴν αὐτοῦ σύστασιν καὶ τὴν ταύτης συνείδησιν· οὔτε γὰρ ἀλλοτριῶσαι εἰκὸς ἦν αὐτὸ τὸ ζῷον, οὔτε ποιήσασαν αὐτὸ μήτ' ἀλλοτριῶσαι μήτ' [οὐκ] οἰκειῶσαι. ἀπολείπεται τοίνυν λέγειν συστησαμένην αὐτὸ οἰκειῶσαι πρὸς ἑαυτό· οὕτω γὰρ τά τε βλάπτοντα διωθεῖται καὶ τὰ οἰκεῖα προσίεται. (3) ὃ δὲ λέγουσί τινες, πρὸς ἡδονὴν γίγνεσθαι τὴν πρώτην ὁρμὴν τοῖς ζῴοις, ψεῦδος ἀποφαίνουσιν. Ἐπιγέννημα γάρ φασιν, εἰ ἄρα ἔστιν, ἡδονὴν εἶναι ὅταν αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἡ φύσις ἐπιζητήσασα τὰ ἐναρμόζοντα τῇ συστάσει ἀπολάβῃ, ὃν τρόπον ἀφιλαρύνεται τὰ ζῷα καὶ θάλλει τὰ φυτά. (4) Οὐδέν τε, φασί, διήλλαξεν ἡ φύσις ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐπὶ τῶν ζῴων, ὅτε χωρὶς ὁρμῆς καὶ αἰσθήσεως κἀκεῖνα οἰκονομεῖ καὶ ἐφ' ἡμῶν τινα φυτοειδῶς γίνεται. ἐκ περιττοῦ δὲ τῆς ὁρμῆς τοῖς ζῴοις ἐπιγενομένης, ᾗ συγχρώμενα πορεύεται πρὸς τὰ οἰκεῖα, τούτοις μὲν τὸ κατὰ φύσιν τὸ κατὰ τὴν ὁρμὴν διοικεῖσθαι· (5) Τοῦ δὲ λόγου τοῖς λογικοῖς κατὰ τελειοτέραν προστασίαν δεδομένου, τὸ κατὰ λόγον ζῆν ὀρθῶς γίνεσθαι ⟨τού⟩τοις κατὰ φύσιν· τεχνίτης γὰρ οὗτος ἐπιγίνεται τῆς ὁρμῆς.

2. αὐτὸ BP: αὐτῷ F 4. συνείδησιν | συναίσθησιν Pohlenz αὐτῷ «αὐτῷ» Arnim 5. ποιήσασαν Reiske: ποῆσαι ἂν codd. | οὐκ del. Zeller 6. οἰκειῶσαι Stephanus οἰκείως codd. 10. αὐτὴ P: αὐτὴν BF 13. ὅτε BFP Suda: ὅτι d 15. τὸ BF: τῷ P 18. ⟨τού⟩ τοις Kayser

199 Porphyrius, De abstinentia 3.19:
Οἰκειώσεως πάσης καὶ ἀλλοτριώσεως ἀρχὴ τὸ αἰσθάνεσθαι. τὴν δὲ οἰκείωσιν ἀρχὴν τίθενται δικαιοσύνης οἱ ἀπὸ Ζήνωνος.

200 Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.16:
Placet his, quorum ratio mihi probatur, simulatque natum sit animal (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi conciliari et commendari ad se conservandum et ad suum statum eaque quae conservantia sunt eius status diligenda: alienari autem ab interita iisque rebus, quae interitum videantur afferre. Id ita esse sic probant, quod, ante quam voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi aspernenturque contraria: quod non fieret nisi statum suum diligerent, interitum timerent. Fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui eoque se diligerent. Ex quo intellegi debet, principum ductum esse a se diligendo.

τὴν αὐτοσυντήρηση, γιατὶ ἡ φύση αὐτὸ τὸ ἐξοικειώνει ἐξ ἀρχῆς, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στὸ πρῶτο του βιβλίο «Περὶ τῶν τελῶν». (2) Τὸ πρῶτο οἰκεῖο λέει, ὅτι εἶναι γιὰ τὸ κάθε ζῶο ἡ ἰδιοσυστασία του καὶ ἡ συνείδησή της· γιατὶ δὲν ἦταν εὔλογο ἡ φύση νὰ ἀλλοτριώσει τὸ ἴδιο τὸ ζῶο, οὔτε δημιουργώντας το πάλι, μήτε νὰ τὸ ἀλλοτριώσει μήτε νὰ τὸ οἰκειώσει. Ὑπολείπεται λοιπὸν νὰ ποῦμε, ὅτι πλάθοντας τὴ σύστασή του τὸ οἰκείωσε πρὸς τὸν ἑαυτό του· κι᾽ ἔτσι ἀπωθεῖ τὰ βάπτοντα καὶ προσελκύει τὰ οἰκεῖα. (3) Τὸ θεωροῦν δὲ ψέμα νὰ λέμε, ὅπως μερικοί, ὅτι ἡ πρώτη ὁρμὴ τῶν ζώων στρέφεται πρὸς τὴν ἡδονή. Διότι λένε, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι παράγωγο, ποὺ γεννιέται, ὅταν αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ φύση ζητήσει αὐτὰ ποὺ ἁρμόζουν στὴν ἰδιοσυστασία της καὶ τὰ ἀποκτήσει, ὅπως χαροποιοῦνται τὰ ζῶα καὶ θάλλουν τὰ φυτά. (4) Καὶ σὲ τίποτε δὲν διαφέρει ἡ φύση τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ὅταν ρυθμίζει καὶ ἐκεῖνα χωρὶς ὁρμὴ καὶ αἴσθηση καὶ μέσα μας γίνονται μερικὰ κατὰ τρόπο φυτικό. Ἐφ᾽ ὅσον ὅμως τὰ ζῶα ἔχουν ἐπὶ πλέον τὴν ὁρμή, τὴν ὁποία χρησιμοποιώντας πορεύονται πρὸς τὰ οἰκεῖα σ᾽ αὐτὰ πράγματα, αὐτὸ ποὺ εἶναι φυσικὸ σ᾽ αὐτὰ εἶναι νὰ διοικοῦνται σύμφωνα μὲ τὴν ὁρμή τους· (5) κι᾽ ἐφ᾽ ὅσον ὁ λόγος ἔχει δοθεῖ στὰ λογικὰ ὄντα γιὰ μιὰ τελειότερη προστασία, τὸ νὰ ζοῦν ὀρθὰ σύμφωνα μὲ τὸν λόγο εἶναι φυσικὸ γι᾽ αὐτά· γιατὶ ὁ λόγος γίνεται ὁ τεχνίτης ποὺ ἐπιβλέπει τὴν ὁρμή.

199 Πορφύριος, Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 3.19:
Ἀρχὴ μὲ τὴν ὁποία οἰκειωνόμαστε ἢ ἀλλοτριωνόμαστε εἶναι ἡ αἴσθηση. Τὴν δὲ οἰκείωση ὁ Ζήνων καὶ οἱ ὀπαδοί του τὴν θεωροῦν ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης.

200 Cicero, De finibus bon. et mal. 3.16:
«Αὐτοί, ποὺ τὴ διδασκαλία τους κατανοῶ», ἄρχισε, «ἔχουν τὴν ἄποψη, ὅτι ἕνα ζῶο μόλις γεννηθεῖ –γιατὶ ἔτσι πρέπει κανεὶς νὰ ἀρχίσει– ἀναπτύσσει μιὰ οἰκείωση καὶ μιὰ στροφὴ πρὸς τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ συντηρηθεῖ καὶ νὰ ἀποβλέπει στὴ σύστασή του καὶ σ᾽ αὐτὸ ποὺ θὰ ὑπηρετήσει τὴ συντήρηση αὐτῆς τῆς σύστασης, κατατείνει ὅμως ἐνάντια στὴν ἐκμηδένιση καὶ στὰ πράγματα ποὺ φαίνεται νὰ ὁδηγοῦν στὴν ἐκμηδένιση. Ὅτι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ ἀποδεικνύουν μ᾽ αὐτό, ὅτι τὰ μικρὰ παιδιά, προτοῦ δοκιμάσουν μιὰν ἡδονὴ ἢ ἕνα πόνο, τείνουν πρὸς αὐτό, ποὺ ὑπηρετεῖ τὸ καλό μας, καὶ τὸ ἀντίθετο τὸ ἀπωθοῦν· αὐτὸ δὲν θὰ συνέβαινε, ἂν δὲν ἀγαποῦσαν τὴ σύστασή τους καὶ δὲν ἐφοβοῦνταν τὴν ἐκμηδένιση. Δὲν θὰ μποροῦσαν ὅμως νὰ τείνουν σὲ κάτι, ἂν δὲν εἶχαν μιὰ αἴσθηση τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀγαποῦσαν τὸν ἑαυτό τους. Ἀπ᾽ αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε, ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτό μας.»

201 Plutarchus, De Stoicorum repugnantiis 1038B:
(1) πῶς οὖν ἀποκναίει πάλιν ἐν παντὶ βιβλίῳ φυσικῷ νὴ Δίᾳ καὶ ἠθικῷ γράφων ὡς οἰκειούμεθα πρὸς αὐτοὺς εὐθὺς γενόμενοι καὶ τὰ μέρη καὶ τὰ ἔκγονα τὰ ἑαυτῶν; (2) ἐν δὲ τῷ πρώτῳ Περὶ δικαιοσύνης καὶ τὰ θηρία φησὶ συμμέτρως τῇ χρείᾳ τῶν ἐκγόνων ᾠκειῶσθαι πρὸς αὐτά, πλὴν τῶν ἰχθύων· αὐτὰ γὰρ τὰ κυήματα τρέφεται δι' αὐτῶν. ἀλλ' οὔτ' αἴσθησίς ἐστιν οἷς μηδὲν αἰσθητὸν οὔτ' οἰκείωσις οἷς μηδὲν οἰκεῖον· ἡ γὰρ οἰκείωσις αἴσθησις ἔοικε τοῦ οἰκείου καὶ ἀντίληψις εἶναι.

1. νὴ Δία Reiske: ἰδίῳ vel ἰδία codd.

202 Alex. Aphrodisias, De anima p. 150, 28 ed. Bruus:
Οἱ μὲν οὖν Στωικοὶ οὐ πάντες δὲ λέγουσιν πρῶτον οἰκεῖον εἶναι τὸ ζῷον αὑτῷ· ἕκαστον γὰρ ζῷον εὐθὺς γενόμενον πρός τε αὑτὸ οἰκειοῦσθαι, καὶ δὴ καὶ τὸν ἄνθρωπον· οἱ δὲ χαριέστερον δοκοῦντες λέγειν αὐτῶν καὶ μᾶλλον διαρθροῦν περὶ τοῦδέ φασιν πρὸς τὴν σύστασιν καὶ τήρησιν ᾠκειῶσθαι εὐθὺς γενομένους ἡμᾶς τὴν ἡμῶν αὐτῶν.

203 Philo, Περὶ φυτουργίας Νῶε 73:
Τῶν ὄντων τὰ μὲν οὔτε ἀρετῆς οὔτε κακίας μετέχει, ὥσπερ φυτὰ καὶ ζῷα ἄλογα, τὰ μὲν ὅτι ἄψυχά ἐστι καὶ ἀφαντάστῳ φύσει διοικεῖται, τὰ δὲ ὅτι νοῦν καὶ λόγον ἐκτέτμηται. Κακίας δὲ καὶ ἀρετῆς ὡς ἂν οἶκος νοῦς καὶ λόγος, ᾧ πεφύκασιν ἐνδιαιτᾶσθαι. Τὰ δὲ αὖ μόνης κεκοινώνηκεν ἀρετῆς, ἀμέτοχα πάσης ὄντα κακίας, ὥσπερ οἱ ἀστέρες. Οὗτοι γὰρ ζῷά τε εἶναι λέγονται καὶ ζῷα νοερά… Τὰ δὲ τῆς μικτῆς ἐστι φύσεως, ὥσπερ ἄνθρωπος, ὃς ἐπιδέχεται… ἀρετὴν καὶ κακίαν.

204 Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.20-21:
(2) progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturae discessimus, quibus congruere debent quae sequuntur, sequitur autem haec prima divisio: aestimabile esse dicunt –sic enim, ut opinor, appellemus– id quod aut ipsum secundum naturam sit aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum aestimatione, quam illi ἀξίαν vocant, contraque inaestimabile quod sit superiori contrarium. (3) initiis igitur ita constitutis, ut ea quae secundum naturam sunt ipsa propter se sumenta sint contrariaque item reicienda, primum est officium –id enim appello καθῆκον– ut se conservet in naturae statu, deinceps ut ea teneat quae secundum naturam

201 Πλούταρχος, Περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων 1038B:
(1) Γιατὶ λοιπὸν μᾶς στενοχωρεῖ, μὰ τὸν Δία, σὲ κάθε του βιβλίο γιὰ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ γράφοντας ὅτι ἔχουμε μιὰ οἰκεία διάθεση πρὸς τὸν ἑαυτό μας μόλις γεννηθοῦμε καὶ πρὸς τὰ μέρη μας καὶ πρὸς τοὺς ἐκγόνους μας; (2) Στὸ πρῶτο του βιβλίο γιὰ τὴ δικαιοσύνη λέει, ὅτι καὶ τὰ ζῶα σὲ ἁρμονία πρὸς τὶς ἀνάγκες τῶν ἀπογόνων τους οἰκειώνονται πρὸς αὐτὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ψάρια. Γιατὶ τὰ γεννήματά τους τρέφονται διὰ τοῦ ἑαυτοῦ των. Ἀλλὰ οὔτε αἴσθηση ὑπάρχει σ' ἐκεῖνα, ποὺ δὲν ὑπάρχει αἰσθητό, οὔτε οἰκείωση σ' ἐκεῖνα ποὺ δὲν ὑπάρχει τίποτε οἰκεῖο· γιατὶ ἡ οἰκείωση φαίνεται νὰ εἶναι αἴσθηση τοῦ οἰκείου καὶ ἀντίληψη.

202 Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς,Περὶ ψυχῆς p. 150, 28 ed. Bruus:
Οἱ μὲν Στωικοὶ λοιπόν, ὄχι ὅμως ὅλοι, λένε ὅτι τὴν πρώτη οἰκειότητα ἔχει τὸ ζῶο πρὸς τὸν ἑαυτό του· γιατὶ τὸ καθένα ζῶο εὐθὺς μόλις γεννηθεῖ οἰκειώνεται πρὸς τὸν ἑαυτό του, καὶ μάλιστα ὁ ἄνθρωπος. Ἄλλοι δὲ μὲ κάποια περισσότερη χάρη φαίνεται νὰ λένε καὶ νὰ διευκρινίζουν μᾶλλον ὅτι οἰκειωνόμαστε εὐθὺς μόλις γεννηθοῦμε μὲ τὴν ἰδιοσυστασία καὶ τὴ συντήρηση τοῦ ἑαυτοῦ μας.

203 Φίλων, Περὶ φυτουργίας Νῶε 73:
Ἀπὸ τὰ ὄντα, ἄλλα μὲν δὲν μετέχουν οὔτε στὴν ἀρετή, οὔτε στὴν κακία, ὅπως τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, γιατὶ αὐτὰ μὲν εἶναι ἄψυχα καὶ ρυθμίζονται ἀπὸ μιὰ φύση, ποὺ δὲν ἔχει παραστάσεις (φαντασίες), ἄλλα ὅμως ἔχουν πλαστεῖ μὲ νοῦ καὶ λόγο. Τῆς κακίας ὅμως καὶ τῆς ἀρετῆς μοιάζει νὰ εἶναι σὰν σπίτι τους ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος, μέσα στὸν ὁποῖο ἐκ φύσεως κατοικοῦν. Ἄλλα πάλι μετέχουν μόνο στὴν ἀρετή, ὄντας ἀμέτοχα κάθε κακίας, ὅπως τὰ ἀστέρια. Γιατὶ αὐτὰ λέγονται ὅτι εἶναι ζῶα καὶ ζῶα νοερά… Τὰ ἄλλα ὅμως εἶναι ἀπὸ μικτὴ φύση, ὅπως ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐπιδέχεται… ἀρετὴ καὶ κακία.

204 Cicero, De finibus bon. et mal. 3.20-21:
(2) Ἂς προχωρήσουμε λοιπὸν παρακάτω, προσέθεσε. Γιατὶ ἔχουμε ἀφορμηθεῖ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς φύσης, μὲ τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ συμφωνοῦν τὰ ἑπόμενα στάδια. Πρώτη ἀκολουθεῖ ἡ ἑξῆς διαίρεση: Ὡς κάτι ποὺ ἔχει ἀξία (γιατί, νομίζω, μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε αὐτὸν τὸν ὅρο), οἱ Στωικοὶ λένε, ὅτι εἶναι αὐτό, ποὺ εἴτε εἶναι τὸ ἴδιο σύμφωνο μὲ τὴ φύση ἢ αὐτὸ ποὺ ἐπιφέρει κάτι παρόμοιο· γι' αὐτὸ καὶ ἀξίζει νὰ τὸ ἐκλέγει κανεὶς (αὐτὸ τὸ ὀνομάζουν ἀξία), ἐνῶ τὸ ἀντίθετό του δὲν ἔχει καμιὰ ἀξία. (3) Ἀφοῦ θεσπίστηκαν λοιπὸν αὐτὲς οἱ ἀρχές, ὅτι τὰ πράγματα, ποὺ εἶναι κατὰ φύση, πρέπει νὰ τὸ ἀποκτοῦμε γιὰ χάρη τῶν ἰδίων καὶ νὰ ἀπορρίπτουμε τὰ ἀντίθετα, τὸ πρῶτο καθῆκον εἶναι νὰ διατηρεῖται κανεὶς στὴ φυσική του κατάσταση, τὸ δεύτερο νὰ διασώζει κανεὶς αὐτὰ

sint pellatque contraria, qua inventa selectione et item relectione sequitur deinceps cum officio selectio, deinde ea perpetua, tum ad extremum constans consentaneaque naturae, (4) in qua primum inesse incipit et intellegi quid sit quod vere bonum possit dici. prima est enim consiliatio hominis ad ea quae sunt secundum naturam, simul autem cepit intelligentiam vel notionem potius, quam appellant !ännoιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem et, ut ita dicam, concordiam, multo eam pluris aestimavit quam omnia illa quae prima dilexerat, atque ita cognitione et ratione collegit, ut statueret in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum et expetendum bonum; (5) quod cum positum sit in eo quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus convenientiam, si placet – cum igitur in eo sit id bonum quo omnia referenda sint, [omnia] honeste facta ipsumque honestum, quod solum in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum vi sua et dignitate expetendum est; eorum autem quae sunt prima naturae propter se nihil est expetendum.

4. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ, ΚΑΚΩΝ ΚΑΙ ΑΔΙΑΦΟΡΩΝ

205 Stobaeus, Eclogae 2.7 (W. 2, p. 57) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Ταῦτ' εἶναί φησιν ὁ Ζήνων, ὅσα οὐσίας μετέχει· τῶν δ' ὄντων τὰ μὲν ἀγαθά, τὰ δὲ κακά, τὰ δὲ ἀδιάφορα. Ἀγαθὰ μὲν τοιαῦτα· φρόνησιν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν καὶ πᾶν ὅ ἐστιν ἀρετὴ ἢ μετέχον ἀρετῆς· κακὰ δὲ τὰ τοιαῦτα· ἀφροσύνην, ἀκολασίαν, ἀδικίαν, δειλίαν καὶ πᾶν ὅ ἐστι κακία ἢ μετέχον κακίας· ἀδιάφορα δὲ τὰ τοιαῦτα· ζωὴν θάνατον, δόξαν ἀδοξίαν, ἡδονὴν πόνον, πλοῦτον πενίαν, ὑγίειαν νόσον καὶ τὰ τούτοις ὅμοια.

206 Diogenes Laertius 7.101-103:
(1) τῶν δ' ὄντων φασὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ εἶναι, τὰ δὲ κακά, τὰ δ' οὐδέτερα. (2) ἀγαθὰ μὲν οὖν τάς τ' ἀρετάς, φρόνησιν, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπά· (3) κακὰ δὲ τὰ ἐναντία, ἀφροσύνην, ἀδικίαν καὶ τὰ λοιπά. (4) οὐδέτερα δὲ ὅσα μήτ' ὠφελεῖ μήτε βλάπτει, οἷον ζωή, ὑγίεια, ἡδονή, κάλλος, ἰσχύς, πλοῦτος, δόξα, εὐγένεια· καὶ τὰ τούτοις ἐναντία, θάνατος, νόσος, πόνος, αἶσχος, ἀσθένεια, πενία, ἀδοξία, δυσγένεια καὶ τὰ παραπλήσια… μὴ γὰρ εἶναι ταῦτ' ἀγαθά, ἀλλ' ἀδιάφορα κατ' εἶδος

ποὺ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ νὰ ἀποδιώχνει τὰ ἐνάντια. Μὲ τὴν ἐπινόηση αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἐπιλογῆς καὶ ἀπόρριψης ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιλογὴ σύμφωνα μὲ αὐτὸ ποὺ ἁρμόζει, αὐτὴ δὲ γίνεται στὸ ἑπόμενο στάδιο σταθερὴ συνήθεια καὶ τέλος μιὰ ἐπιλογὴ συνεχής, ἀπόλυτα σύμφωνη μὲ τὴ φύση· (4) σ' αὐτὸ τὸ στάδιο ἀρχίζει γιὰ πρώτη φορὰ νὰ βρίσκει καὶ νὰ κατανοεῖ κανεὶς αὐτό, ποὺ μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ ὀνομασθεῖ ἀγαθό. Γιατὶ ἡ πρώτη οἰκείωση τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρεται στὰ πράγματα ποὺ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση. Μόλις ὅμως κατακτήσει τὴν ἀντίστοιχη γνώση ἢ μᾶλλον τὴν ἔννοια, ὅπως τὴν ὀνομάζουν, καὶ δεῖ τὴν τάξη καὶ τὴν ἁρμονία ποὺ διέπει τὶς πράξεις, ἀποδίδει σ' αὐτὴν πολὺ μεγαλύτερη ἀξία ἀπ' ὅ,τι σὲ ὅλα ἐκεῖνα, ποὺ εἶχε ἀγαπήσει προηγουμένως· καὶ φτάνει μ' αὐτὴ τὴ γνώση καὶ τὸν λόγο στὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκεῖ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ τὸ ἀνώτατο ἀνθρώπινο ἀγαθό, ποὺ εἶναι καθαυτὸ ἐπιθυμητὸ καὶ ἐπαινετό. (5) Γιατὶ σ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ ἔγκειται ἡ «ὁμολογία», ὅπως τὴν ὀνομάζουν οἱ Στωικοί, κι' ἐμεῖς τὴν ὀνομάζουμε convenientiam, συμφωνία μὲ τὴ φύση, ἂν σᾶς ἀρέσει· πρὸς αὐτὸ πρέπει νὰ κατευθύνουμε ὅλα, τὶς ἐνάρετες πράξεις καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀρετή, ποὺ αὐτὴ μόνο θεωρεῖται ἀγαθό, πού, ἂν καὶ ὑστερογενής, εἶναι ὡστόσο γιὰ τὴν ἴδια τὴ φύση καὶ τὴν ἀξία της τὸ μόνο πράγμα ποὺ εἶναι ἐπιθυμητό, ἐνῶ κανένα ἀπὸ τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν δὲν εἶναι ἐπιθυμητὸ καθεαυτό.

4. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ, ΚΑΚΩΝ ΚΑΙ ΑΔΙΑΦΟΡΩΝ

205 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7 (W. 2, p. 57) (ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Αὐτά, λέει ὁ Ζήνων, εἶναι ὅσα μετέχουν τῆς οὐσίας· ἀπὸ δὲ τὰ πράγματα ἄλλα εἶναι ἀγαθά, ἄλλα κακὰ καὶ ἄλλα ἀδιάφορα. Ἀγαθὰ εἶναι τέτοια· ἡ φρόνηση, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία καὶ κάθε τὶ ποὺ εἶναι ἀρετὴ ἢ μετέχει ἀρετῆς· κακὰ δὲ εἶναι τὰ τέτοια· ἡ ἀφροσύνη, ἡ ἀκολασία, ἡ ἀδικία, ἡ δειλία καὶ κάθε τὶ ποὺ εἶναι κακία ἢ μετέχει τῆς κακίας· ἀδιάφορα δὲ εἶναι τὰ τέτοια· ἡ ζωὴ ὁ θάνατος, ἡ δόξα ἡ ἀσημότητα, ὁ πόνος ἡ ἡδονή, ὁ πλοῦτος ἡ πενία, ἡ ὑγεία ἡ νόσος καὶ τὰ παρόμοια.

206 Διογένης Λαέρτιος 7.101-103:
(1) Ἀπὸ τὰ ὄντα λένε, ὅτι ἄλλα μὲν εἶναι ἀγαθά, ἄλλα κακὰ καὶ ἄλλα οὐδέτερα. (2) Ἀγαθὰ μὲν εἶναι οἱ ἀρετές, φρόνηση, δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη καὶ τὰ λοιπά. (3) Κακὰ δὲ τὰ ἀντίθετα, ἡ ἀφροσύνη, ἡ ἀδικία καὶ τὰ λοιπά. (4) Οὐδέτερα ὅμως εἶναι ὅσα οὔτε ὠφελοῦν, οὔτε βλάπτουν· ὅπως ἡ ζωή, ἡ ὑγεία, ἡ ἡδονή, τὸ κάλλος, ἡ δύναμη, ὁ πλοῦτος, ἡ δόξα, ἡ εὐγενικὴ καταγωγή· καὶ ἐνάντια σ' αὐτὰ εἶναι ὁ θάνατος, ἡ ἀρρώστεια, ὁ πόνος, ἡ ἀσχήμια, ἡ ἀδυναμία, ἡ φτώχεια, ἡ ἀδοξία, ἡ κακὴ καταγωγὴ καὶ

προηγμένα. (5) ὡς γὰρ ἴδιον θερμοῦ τὸ θερμαίνειν, οὐ τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ ἀγαθοῦ τὸ ὠφελεῖν, οὐ τὸ βλάπτειν· οὐ μᾶλλον δ' ὠφελεῖ ἢ βλάπτει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγίεια· οὐκ ἄρ' ἀγαθὸν οὔτε πλοῦτος οὔθ' ὑγίεια. (6) ἔτι τέ φασιν, ᾧ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι, τοῦτ' οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· πλούτῳ δὲ καὶ ὑγίειᾳ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι· οὐκ ἄρ' ἀγαθὸν πλοῦτος καὶ ὑγίεια.

5 δόξα BFP: εὐδοξία fr.

207 Diogenes Laertius 7.105-106:

(105) Τῶν ἀδιαφόρων τὰ μὲν λέγουσι προηγμένα, τὰ δὲ ἀποπροηγμένα· προηγμένα μὲν τὰ ἔχοντα ἀξίαν, ἀποπροηγμένα δὲ τὰ ἀπαξίαν ἔχοντα. Ἀξίαν δὲ τὴν μέν τινα σύμβλησιν πρὸς τὸν ὁμολογούμενον βίον, ἥτις ἐστὶ περὶ πᾶν ἀγαθόν, τὴν δὲ εἶναι μέσην τινὰ δύναμιν ἢ χρείαν συμβαλλομένην πρὸς τὸν κατὰ φύσιν βίον, ὅμοιον εἰπεῖν ἥντινα προσφέρεται πρὸς τὸν κατὰ φύσιν βίον πλοῦτος ἢ ὑγίεια· τὴν δ' εἶναι ἀξίαν ἀμοιβὴν δοκιμαστοῦ, ἣν ἂν ὁ ἔμπειρος τῶν πραγμάτων τάξῃ ὅμοιον εἰπεῖν ἀμείβεσθαι πυροὺς πρὸς τὰς σὺν ἡμιόνΠω κριθάς. (106) Προηγμένα μὲν οὖν εἶναι ἃ καὶ ἀξίαν ἔχει, οἷον ἐπὶ μὲν τῶν ψυχικῶν εὐφυΐαν, τέχνην, προκοπὴν καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν ἐκτὸς πλοῦτον, δόξαν, εὐγένειαν καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν σωματικῶν ζωήν, ὑγίειαν, ῥώμην, εὐεξίαν, ἀρτιότητα, κάλλος· ἐπὶ δὲ τῶν ἐκτὸς πλοῦτον, δόξαν, εὐγένειαν καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν σωματικῶν θάνατον, νόσον, ἀσθένειαν, καχεξίαν, πήρωσιν, αἶσχος καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν ἐκτὸς πενίαν, ἀδοξίαν, δυσγένειαν καὶ τὰ παραπλήσια.

208 Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.51-52:

(51) Quae autem aestimanda essent, eorum in aliis satis esse causae, quam ob rem quibusdam anteponerentur, ut in valetudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut gloriae, divitiarum, similium rerum, alia autem non esse eius modi, itemque eorum, quae nulla aestimatione digna essent, partim satis habere causae, quam ob rem reicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum, partim non item, hinc est illud exortum, quod Zeno προηγμένον, contraque quod ἀποπροηγμένον nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis, quod nobis in hac inopi lingua non conceditur; quamquam tu hanc copiosiorem etiam soles dicere. Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intellegatur, rationem huius verbi faciendi Zenonis exponere. (52) Ut enim, inquit, nemo dicit in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (id est enim

τὰ παρόμοια μ' αὐτά. Καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι ἀγαθὰ ἀλλὰ ἀδιάφορα, προηγμένα ὅμως στὸ εἶδος τους· (5) γιατί, ὅπως εἶναι ἰδιότητα τοῦ θερμοῦ νὰ θερμαίνει, ὄχι νὰ ψύχει, ἔτσι καὶ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι νὰ ὠφελεῖ, ὄχι νὰ βλάπτει. Καὶ δὲν ὠφελεῖ περισσότερο ἢ βλάπτει ὁ πλοῦτος ἢ ἡ ὑγεία· δὲν εἶναι ἑπομένως ἀγαθὸν οὔτε ὁ πλοῦτος οὔτε ἡ ὑγεία. (6) Ἀκόμη λένε· αὐτὸ ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ χρησιμοποιήσει καλὰ καὶ κακά, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀγαθό· τὸν πλοῦτο ὅμως καὶ τὴν ὑγεία μπορεῖ κανεὶς νὰ χρησιμοποιήσει καλὰ ἢ κακά· ἄρα δὲν εἶναι ἀγαθὸν ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγεία.

207 Διογένης Λαέρτιος 7.105-106:
(105) Ἀπὸ τὰ ἀδιάφορα ἄλλα μὲν τὰ λένε προηγμένα, ἄλλα δὲ ἀποπροηγμένα· καὶ προηγμένα εἶναι αὐτά, ποὺ ἔχουν ἀξία, ἐνῶ ἀποπροηγμένα αὐτά, ποὺ ἔχουν ἀπαξία. Ἀξία δὲ λένε πρῶτα, ὅτι εἶναι κάποια συμβολὴ πρὸς τὸν βίο, ποὺ εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν λόγο, ἡ ὁποία ἀφορᾶ κάθε τὶ ἀγαθό, δεύτερο κάποια ἐνδιάμεση δύναμη ἢ βοήθεια, ποὺ συμβάλλει στὸν σύμφωνο μὲ τὴ φύση βίο, παρόμοια νὰ ποῦμε ποὺ προσφέρει στὸν κατὰ φύση βίο ὁ πλοῦτος ἢ ἡ ὑγεία. Τρίτο, ἀξία εἶναι τὸ ἰσοδύναμο ἀντάλλαγμα ἑνὸς ἐκτιμητῆ, ὅπως τὸ ὁρίζει ἕνας ἔμπειρος τῶν πραγμάτων, ἔτσι ὅπως λέμε ὅτι ἀνταλλάσσει κανεὶς σιτάρι μὲ κριθάρι μαζὶ μὲ τὸ μουλάρι. (106) Προηγμένα λοιπὸν εἶναι αὐτὰ ποὺ ἔχουν καὶ ἀξία, ὅπως στὰ ψυχικὰ χαρίσματα εἶναι ἡ εὐφυΐα, ἡ τέχνη, ἡ προκοπὴ καὶ τὰ παρόμοια, στὰ ἐξωτερικὰ εἶναι ὁ πλοῦτος, ἡ δόξα, ἡ εὐγενὴς καταγωγὴ καὶ τὰ ὅμοια· στὰ δὲ σωματικὰ ἡ ζωή, ἡ ὑγεία, ἡ δύναμη, ἡ εὐεξία, ἡ ἀρτιότητα, ἡ ὁμορφιά. Ἀποπροηγμένα δὲ στὰ μὲν ψυχικὰ εἶναι ἡ ἔλλειψη εὐφυΐας, ἡ ἀνεπιτηδειότητα καὶ τὰ παρόμοια· στὰ σωματικὰ εἶναι ὁ θάνατος, ἡ ἀρρώστεια, ἡ ἀδυναμία, ἡ καχεξία, ἡ ἀναπηρία, ἡ ἀσχήμια καὶ τὰ παρόμοια· ὅσον ἀφορᾶ δὲ τὰ ἐξωτερικά, ἡ φτώχεια, ἡ ἀφάνεια, ἡ κακὴ καταγωγὴ καὶ τὰ παρεμφερή.

208 Cicero, De finibus bon. et mal. 3.51-52:
(51) Μέσα σ' αὐτά, ποὺ ἔχουν ἀξία, (ἄλλα) παρεῖχαν ἀρκετοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους κανεὶς συχνὰ τὰ προτιμᾶ, ὅπως π.χ. τὴν ὑγεία, τὴν ἀκεραιότητα τῶν αἰσθήσεων, τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς πόνους, τὴ δόξα, τὸν πλοῦτο καὶ τὰ παρόμοια, ἄλλα ὅμως δὲν εἶναι αὐτοῦ τοῦ εἴδους· ἔτσι ὑπάρχουν καὶ γιὰ τὰ πράγματα, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰν ἀξία, ἀρκετοὶ ἐν μέρει λόγοι, γιὰ νὰ τὰ ἀπορρίπτουμε, ὅπως π.χ. τὸν πόνο, τὴν ἀρρώστεια, τὴν ἀπώλεια τῶν αἰσθήσεων, τὴ φτώχεια, τὸ ὄνειδος καὶ τὰ παρόμοια, ἐν μέρει ὅμως ὄχι. Ἀπὸ δῶ προέρχεται αὐτό, ποὺ ὁ Ζήνων χαρακτήρισε «προηγμένον» καὶ σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτὸ «ἀποπροηγμένον»· καὶ γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ χρησιμοποίησε, παρὰ τὸν πλοῦτο τῆς γλώσσας του, νέες λέξεις, ποὺ ἡ φτώχεια τῆς δικῆς μας γλώσσας δὲν τὸ ἐπιτρέπει· βέβαια χαρακτηρίζεις συνήθως τὴ γλώσσα μας ὡς πλουσιώ-

προηγμένον), sed eos, qui in aliquo honore sunt, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit, ad regium principatum, sic in vita non ea, quae primo loco sunt, sed ea, quae secundum locum obtinent, προηγμένα, id est producta, nominentur:

209 Stobaeus, Eclogae 2, p. 84, 21 W.:

Τῶν δ' ἀξίαν ἐχόντων τὰ μὲν ἔχειν πολλὴν ἀξίαν, τὰ δὲ βραχεῖαν. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀπαξίαν ἐχόντων ἃ μὲν ἔχειν πολλὴν ἀπαξίαν, ἃ δὲ βραχεῖαν. τὰ μὲν οὖν πολλὴν ἔχοντα ἀξίαν προηγμένα λέγεσθαι, τὰ δὲ πολλὴν ἀπαξίαν ἀποπροηγμένα, Ζήνωνος ταύτας τὰς ὀνομασίας θεμένου πρώτου τοῖς πράγμασι. προηγμένον δ' εἶναι λέγουσιν, ὃ ἀδιάφορον ἐκλεγόμεθα κατὰ προηγούμενον λόγον. τὸν δὲ ὅμοιον λόγον ἐπὶ τῷ ἀποπροηγμένῳ εἶναι καὶ τὰ παραδείγματα κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταὐτά. οὐδὲν δὲ τῶν ἀγαθῶν εἶναι προηγμένον διὰ τὸ τὴν μεγίστην ἀξίαν αὐτὰ ἔχειν. τὸ δὲ προηγμένον, τὴν δευτέραν χώραν καὶ ἀξίαν ἔχον, συνεγγίζειν πως τῇ τῶν ἀγαθῶν φύσει· οὐδὲ γὰρ ἐν αὐλῇ τῶν προηγμένων εἶναι τὸν βασιλέα, ἀλλὰ τοὺς μετ' αὐτὸν τεταγμένους. προηγμένα δὲ λέγεσθαι οὐ τῷ πρὸς εὐδαιμονίαν τινὰ συμβάλλεσθαι συνεργεῖν τε πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ τῷ ἀναγκαῖον εἶναι τούτων τὴν ἐκλογὴν ποιεῖσθαι παρὰ τὰ ἀποπροηγμένα.

210 Athenaeus 6.233 b, c, d:

Ζήνων δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς πάντα τὰ ἄλλα πλὴν τοῦ νομίμως αὐτοῖς καὶ καλῶς χρῆσθαι νομίσας ἀδιάφορα τὴν μὲν αἵρεσιν αὐτῶν καὶ φυγὴν ἀπειπών, τὴν χρῆσιν δὲ τῶν λιτῶν καὶ ἀπερίττων προηγουμένως ποιεῖσθαι προστασίαν, ὅπως ἀδεῆ καὶ ἀθαύμαστον πρὸς τἆλλα τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς ἔχοντες οἱ ἄνθρωποι ὅσα μήτε καλά ἐστι μήτε αἰσχρὰ τοῖς μὲν κατὰ φύσιν ὡς ἐπὶ πολὺ χρῶνται, τῶν δ' ἐναντίων μηδὲν ὅλως δεδοικότες λόγῳ καὶ μὴ φόβῳ τούτων ἀπέχωνται. οὐδὲν γὰρ ἡ φύσις ἐκβέβληκεν ἐκ τοῦ κόσμου τῶν εἰρημένων, ἀλλ' ἐποίησεν ὑπογείους αὐτῶν φλέβας πολύπονον καὶ χαλεπὴν ἐχούσας ἐργασίαν, ὅπως οἱ περὶ ταῦτα σπουδάζοντες ὀδυνώμενοι μετίωσι τὴν κτῆσιν, καὶ οὐχ οἱ μεταλλεύοντες μόνοι ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ μεταλλευθέντα συναγείροντες μυρίοις μόχθοις θηρεύωσι τὴν περίβλεπτον ταύτην πολυκτησίαν. δείγματος μὲν οὖν χάριν,… ἐπεί-

τερη. Ἀλλὰ θὰ ἦταν εὔλογο, γιὰ νὰ κατανοήσουμε πιὸ εὔκολα τὴ σημασία αὐτῆς τῆς λέξης, νὰ ἐξηγήσουμε τὴ γλωσσοπλασία τοῦ Ζήνωνος. (52) Ἔλεγε λοιπόν: Ὅπως στὴ βασιλικὴ αὐλὴ δὲν λέει κανείς, ὅτι ὁ βασιλιὰς ὁ ἴδιος ἀναδείχθηκε στὸ ἀξίωμά του (γιατὶ αὐτὸ σημαίνει «προηγμένον») ἀλλὰ μόνον γι' αὐτούς, ποὺ κατέχουν μιὰ τιμητικὴ θέση, τῶν ὁποίων τὸ ἀξίωμα προσεγγίζει τόσο στὴ βασιλικὴ ἀρχή, ὥστε νὰ εἶναι τὸ δεύτερο στὴ σειρά, ἔτσι καὶ στὴ ζωὴ δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζει αὐτά, ποὺ βρίσκονται στὴν πρώτη θέση ἀλλὰ αὐτὰ ποὺ παίρνουν τὴ δεύτερη «προηγμένα».

209 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2, p. 84, 21W.:
Ἀπ' αὐτά, ποὺ ἔχουν ἀξία, ἄλλα μὲν ἔχουν πολλὴν ἀξία, ἄλλα ὅμως λίγη. Παρόμοια δὲ καὶ ἀπ' αὐτά, ποὺ ἔχουν ἀπαξία, ἄλλα ἔχουν πολλὴν ἀπαξία καὶ ἄλλα λίγη. Αὐτὰ ποὺ ἔχουν πολλὴν ἀξία λέγονται προηγμένα, ἐνῶ αὐτὰ ποὺ ἔχουν πολλὴν ἀπαξία ἀποπροηγμένα, καθορίζοντας τὶς ὀνομασίες αὐτὲς στὰ πράγματα πρῶτος ὁ Ζήνων. Προηγμένο δὲ λένε αὐτό, ποὺ ὄντας ἀδιάφορο τὸ ἐκλέγουμε σύμφωνα μὲ τὸν προηγούμενο λόγο. Καὶ παρόμοιος λόγος ὑπάρχει καὶ γιὰ τὸ ἀποπροηγμένο καὶ τὰ παραδείγματα κατ' ἀναλογία εἶναι τὰ ἴδια. Κανένα δὲ ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι προηγμένο, γιατὶ αὐτὰ ἔχουν τὴν πιὸ μεγάλη ἀξία. Τὸ δὲ προηγμένο, ἔχοντας τὴ δεύτερη θέση καὶ ἀξία, προσεγγίζει κάπως τὴ φύση τῶν ἀγαθῶν· γιατὶ καὶ στὴν αὐλὴ ὁ βασιλιὰς δὲν ἀνήκει στοὺς προηγμένους ἀλλὰ αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, ποὺ εἶναι ταγμένοι στὴ σειρὰ μετὰ ἀπ' αὐτόν… Καὶ τὰ προηγμένα λέγονται ὄχι γιατὶ συμβάλλουν σὲ κάποια εὐδαιμονία καὶ συνεργάζονται πρὸς τὴν ἐπιδίωξή της, ἀλλὰ γιατὶ κατ' ἀνάγκην τὰ προτιμοῦμε ἀπὸ τὰ ἀποπροηγμένα.

210 Ἀθηναῖος 6.233 b, c, d:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς θεωρώντας ἀδιάφορα ὅλα τὰ ἄλλα (πολυτελὴ πράγματα, τὸ χρυσάφι καὶ τὸν ἄργυρο) ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νόμιμη καὶ καλή τους χρήση, ἀφοῦ ἀπαγόρευσε τὴν ἐκλογή τους καὶ τὴν ἀποφυγή τους, συνιστοῦσε κατὰ προτίμηση τὴ χρήση τῶν λιτῶν καὶ ἀπερίττων πραγμάτων, ὥστε ἔχοντας οἱ ἄνθρωποι τὴ διάθεση τῆς ψυχῆς των ἄφοβη καὶ ἀθάμπωτη ὡς πρὸς τὰ ἄλλα, ὅσα μήτε ὡραῖα μήτε ἄσχημα εἶναι, ὅσα μὲν εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν πολύ, ἀπὸ δὲ τὰ ἀντίθετα νὰ ἀπέχουν χωρὶς νὰ τὰ φοβοῦνται καθόλου, μὲ τὴ λογικὴ καὶ ὄχι τὸν φόβο. Γιατὶ ἀπ' ὅσα εἴπαμε, τίποτε ἡ φύση δὲν ἔχει ἐκδιώξει ἀπὸ τὸν κόσμο ἀλλὰ ἔφτιαξε ὑπόγειες φλέβες αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ποὺ ἀπαιτοῦν πολύπονη καὶ δύσκολη ἐργασία, ὥστε ἐκεῖνοι, ποὺ καταγίνονται μ' αὐτά, νὰ ἀσχολοῦνται γιὰ τὴν ἀπόκτησή τους ἐπίπονα· καὶ ὄχι μόνο οἱ ἐξορύσσοντες τὰ μέταλλα, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ποὺ συλλέγουν τὰ μεταλλεύματα νὰ κυνηγοῦν μὲ μύριους μόχθους τὴν περίβλεπτη αὐτὴ πολυκτη-

περ ἐπιπόλαιον αὐτῶν ἐστι τὸ γένος, εἴ γ' ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς οἰκουμέ-
νης καὶ ποτάμια τὰ τυχόντα ψήγματα χρυσοῦ καταφέρει καὶ ταῦτα γυ-
ναῖκες καὶ ἄνδρες ἀσθενεῖς τὰ σώματα σὺν ταῖς ἄμμοις ὑποψήχοντες
διϋστᾶσι καὶ πλύναντες ἄγουσιν ἐπὶ τὴν χώνην.

2. [αἵρεσιν: Schweighäuser. ἀρχή: cod. 3. ἀπερίττων: Schweighäuser. περιττῶν: ἄλλοι. προηγουμένως: Casaubon. προηγορευμένως: cod.]

210α Cicero, Academica post. 1.36:
Cetera autem, etsi nec bona nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat (Zenon), alia naturae esse contraria. His ipsis alia interiecta et media numerabat. Quae autem secundum naturam essent, ea sumenda et quadam aestimatione dignanda dicebat, contraque contraria; neutra autem in mediis relinquebat, in quibus ponebat nihil omnino esse momenti.

210β Cicero, De finibus bonorum et malorum 2.43:
Quae quod Aristoni et Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere et gravissime aegrotare nihil prorsus dicerent interesse, recte iam pridem contra eos desitum est disputari. dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione expoliarent nec ei quicquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur, virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt.

210γ Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.50, 54:
Deinceps explicatur differentia rerum, quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Aristone, neque ullum sapientiae munus aut opus inveniretur, cum inter res eas, quae ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque ullum dilectum adhiberi oporteret. itaque cum esset satis constitutum id solum esse bonum, quod esset honestum, et id malum solum, quod turpe, tum inter illa, quae nihil valerent ad beate misereve vivendum, aliquid tamen, quod differret, esse voluerunt… (54) recte igitur haec facta distinctio est, atque etiam ab iis, quo facilius res perspici possit, hoc simile ponitur: Ut enim, inquiunt, si hoc fingamus esse quasi finem et ultimum, ita iacere talum, ut rectus adsistat, qui ita talus erit iactus, ut cadat rectus, praepositum quiddam habebit ad finem, qui aliter, contra, neque tamen illa prae-

μοσύνη. Γιὰ χάρη λοιπὸν παραδείγματος,… ἐπειδὴ ὑπάρχει ἀπ' αὐτὰ τὸ εἶδος, ποὺ βρίσκεται στὴν ἐπιφάνεια, κι' ἂν ἀκόμα καὶ στὶς ἐσχατιὲς τῆς οἰκουμένης ὑπάρχουν ποταμάκια, ποὺ φέρουν πρὸς τὰ κάτω τὰ τυχόντα ψήγματα τοῦ χρυσαφιοῦ, κι' αὐτὰ γυναῖκες καὶ ἄντρες ἀσθενικοὶ στὰ σώματα συλλέγοντάς τα μὲ τὴν ἄμμο μαζὶ τὰ διαχωρίζουν καὶ πλένοντάς τα τὰ φέρνουν στὸ χωνευτήρι.

210α Cicero, Acad. post. 1.36:
Ἀπ' αὐτὰ ὅμως, κι' ἂν δὲν ἦταν οὔτε ἀγαθὰ οὔτε κακά, ὡστόσο ἔλεγε (ὁ Ζήνων) ὅτι ἄλλα ἦταν σύμφωνα μὲ τὴ φύση, ἐνῶ ἄλλα ἦταν ἐνάντια. Ἀπ' αὐτὰ τὰ ἴδια, ἄλλα τὰ καταριθμοῦσε στὰ ἐνδιάμεσα ἢ τὰ μέσα. Ἐκεῖνα ὅμως, ποὺ ἦταν σύμφωνα μὲ τὴ φύση, τὰ ὀνόμαζε ληπτὰ καὶ κατὰ τὴν ἀξία προηγμένα, καὶ τὸ ἀντίθετο τὰ ἐναντία· τὰ οὐδέτερα ὅμως τὰ ἄφηνε στὸ μέσο, στὰ ὁποῖα δὲν ἔθετε κανένα καθόλου βάρος.

210β Cicero, De finibus bon. et mal. 2.43:
(Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ζήνωνα):
Ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ πράγματα (τὰ ἀδιάφορα) στὰ μάτια τοῦ Ἀρίστωνος καὶ τοῦ Πύρρωνος ἦταν ὁλωσδιόλου μηδαμινά, ὥστε ἔλεγαν ὅτι μεταξὺ τῆς ὑγείας καὶ τῆς βαριᾶς ἀρρώστειας δὲν ὑπάρχει καμιὰ διαφορά, ἀπὸ καιρὸ ἔχουν δίκαια πάψει νὰ ἀμφισβητοῦν τὴν ἄποψή τους. Θέλοντας δηλαδὴ νὰ συγκεντρώσουν τὰ πάντα στὴν ἀρετή, ὥστε νὰ τῆς ἀφαιροῦν τὴ δυνατότητα νὰ ἐκλέγει μεταξὺ αὐτῶν τῶν πραγμάτων καὶ τίποτε δὲν τῆς ἔδιναν, ἀπ' ὅπου θὰ μποροῦσε αὐτὴ νὰ προέλθει καὶ πάνω στὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ στηριχθεῖ, ἐκμηδένισαν ἔτσι τὴν ἀρετή, γιὰ τὴν ὁποία τόσο πολὺ μοχθοῦσαν.

210γ Cicero, De finibus bon. et mal. 3.50, 54:
Ἀπ' ἐδῶ ἐξηγεῖται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν πραγμάτων. Ἂν ἰσχυριζόμασταν, ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμιὰ διαφορά, τότε ὅλη ἡ ζωὴ θὰ ἔπεφτε σὲ μιὰ σύγχυση, ὅπως στὸν Ἀρίστωνα, καὶ δὲν θὰ βρισκόταν κανένα ἔργο ἢ λειτουργία γιὰ τὴ σοφία· γιατὶ δὲν θὰ ὑφίστατο καμμιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ πράγματα, ποὺ ἀνήκουν στὸν τρόπο διαβίωσης, καὶ δὲν θὰ χρειαζόταν νὰ κάνουμε καμιὰ ἐπιλογή. Ἔτσι, μ' ὅλο ποὺ καθορίστηκε ἱκανοποιητικὰ ὅτι τὸ ἀγαθὸ μόνο εἶναι ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ κακὸ μόνο ἡ κακία, γι' αὐτὸ θέλησαν οἱ Στωικοὶ νὰ ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ πράγματα, ποὺ δὲν ἔχουν σημασία γιὰ τὴν εὐδαιμονία ἢ τὴ δυστυχία στὴ ζωή, ὥστε μερικὰ νὰ εἶναι ἄξια ἐκτίμησης, ἄλλα τὸ ἀντίθετο καὶ ἄλλα οὐδέτερα… (54) Γιὰ εὐκολώτερη κατανόηση οἱ Στωικοὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἀκόλουθη παρομοίωση: Ἂς ὑποθέσουμε, ἔλεγαν, ὅτι ὁ ἔσχατος σκοπὸς εἶναι νὰ ρίξουμε μὲ τέτοιο τρόπο τὸ ζάρι, ὥστε νὰ πέσει ὀρθά, τότε ἕνα ζάρι ποὺ ρίχτηκε ἔτσι θὰ ἔχει κάτι «προτιμώμενο» ἀναφορικὰ μὲ τὸν

positio tali ad eum, quem dixi, finem pertinebit, sic ea, quae sunt praeposita, referuntur illa quidem ad finem, sed ad eius vim naturamque nihil pertinent.

210δ Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.68:
Cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, administratio rei publicae, ordo gerendorum negotiorum, officia vitae, ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deserendum est. quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo.

211 Stoicorum Index Herculanensis Col. I:

θεν.....⟨τ⟩ῆς πε-
ρὶ τὴν ⟨ψυχὴν⟩ διαθέ-
σεως αὐ⟨τοῦ ζητ⟩ήσας ση-
μεῖον, οὖκ ἂν ἕτερόν τις
λάβοι βέλτιον ἢ τὰς κρί-
σεις ἃς εἶχε⟨ν⟩ περὶ καλῶν
καὶ αἰσχρῶν, ὁμοίως
δ' ἀγαθῶν καὶ κακῶν
διασκεψάμενο⟨ς ἐ⟩πε-
νέγκῃ τ⟨ού⟩τοις.

5. ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

212 Diogenes Laertius 7.89:
(1) τήν τ' ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένην· καὶ αὐτὴν δι' αὐτὴν εἶναι αἱρετήν, οὐ διά τινα φόβον ἢ ἐλπίδα ἤ τι τῶν ἔξωθεν· (2) ἐν αὐτῇ τ' εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἅτ' οὖσῃ ψυχῇ πεποιημένῃ πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντὸς τοῦ βίου.

212α Clemens Alexandrinus, Paedagogus 1.13 (p. 150 St.):
Ἡ ἀρετὴ… διάθεσίς ἐστι ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ λόγου περὶ ὅλον τὸν βίον.

212β Stobaeus, Eclogae 2, p. 60, 7-8 W.:
Τὴν ἀρετὴν διάθεσιν εἶναί φασι ψυχῆς σύμφωνον αὐτῇ περὶ ὅλον τὸν βίον.

σκοπὸν αὐτό, ἕνα ζάρι ποὺ πέφτει ὅμως ἀλλιῶς, τὸ ἀντίθετο, κι' ὅμως… τὸ προτιμώμενο τοῦ ζαριοῦ μετριέται σύμφωνα μὲ τὸν σκοπό, ἀλλὰ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν καθεαυτή του οὐσία.

210δ Cicero, De finibus bon. et mal. 4.68:
Γιατί, ὅταν κανεὶς μένει ἄκαμπτος σ' αὐτό, ὅτι ἀγαθὸ εἶναι μόνο αὐτό, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀρετὴ (honestum), παραμελεῖ τὴ φροντίδα τῆς ὑγείας, τὴ μέριμνα γιὰ τὴν περιουσία, τὴ διοίκηση τῆς πόλης, τὴν τάξη στὴ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων, τὴν ἐκπλήρωση τῶν καθηκόντων στὴ ζωή, καὶ τελικὰ θὰ πρέπει νὰ παραιτήσει καὶ αὐτὴ τὴν ἀρετὴ (honestum), πάνω στὴν ὁποία μόνη θέλει νὰ τὰ στηρίξει ὅλα. Ὁ Χρύσιππος προβάλλει αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα μὲ πολλὴν ἀκρίβεια ἐνάντια στὸν Ἀρίστωνα.

211 Stoic. Ind. Herc. Col. I:
ψυχική του διάθεση
ἀναζητώντας
δὲ θὰ μποροῦσε καλύτερο
νὰ λάβει σημάδι
παρὰ τὶς κρίσεις ποὺ εἶχε
γιὰ τὰ ὡραῖα καὶ τὰ ἄσχημα,
ὅμοια τ' ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ
κι' ἀφοῦ τὰ στοχαστεῖ καλὰ
σ' αὐτὰ νὰ φέρει.

5. ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

212 Διογένης Λαέρτιος 7.89:
(1) Ἡ ἀρετὴ εἶναι διάθεση σύμφωνη μὲ τὸν λόγο καὶ αὐτὴ τὴν ἐκλέγουμε γιὰ χάρη τῆς ἴδιας, ὄχι ἐξ αἰτίας φόβου ἢ ἐλπίδας ἢ κάποιου ἐξωτερικοῦ πράγματος· (2) μέσα σ' αὐτὴν βρίσκεται ἡ εὐδαιμονία, ἀφοῦ εἶναι μέσα σὲ ψυχὴ πλασμένη νὰ εἶναι σύμφωνη μὲ τὸν λόγο καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς.

212α Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Παιδαγωγὸς 1.13:
Ἡ ἀρετὴ… εἶναι διάθεση τῆς ψυχῆς, ποὺ βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ τὸν λόγο σχετικὰ μὲ ὅλο τὸν βίο.

212β Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2, p. 60, 7-8 W.:
Ἡ ἀρετὴ λένε ὅτι εἶναι διάθεση τῆς ψυχῆς σύμφωνη μὲ τὸν ἑαυτό της σχετικὰ μὲ ὅλο τὸν βίο.

212γ Diogenes Laertius 7.127:
Αὐτάρκη τ' εἶναι αὐτὴν [τὴν ἀρετὴν] πρὸς εὐτονίαν, καθά φησι Ζήνων.

212δ Stobaeus, Eclogae 2. 7. 6e (W. II 77) (Ἐκ τῆς Δ ι δ ύ μ ο υ ἐπιτομῆς):
Τὴν δὲ εὐδαμονίαν ὁ Ζήνων ὡρίσατο τὸν τρόπον τοῦτον· «εὐδαμονία δ' ἐστὶν εὔροια βίου».

213 Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 11.30 (Πρὸς ἠθικ. 30):
Εὐδαμονία δέ ἐστιν, ὡς οἵ τε περὶ τὸν Ζήνωνα καὶ Κλεάνθην καὶ Χρύσιππον ἀπέδοσαν, εὔροια βίου.

214 Plutarchus, Moralia 1069F (De comm. not. 23.1):
Οὐχὶ καὶ Ζήνων τούτοις [τοῖς Περιπατητικοῖς] ἠκολούθησεν ὑποτιθεμένοις στοιχεῖα τῆς εὐδαμονίας τὴν φύσιν καὶ τὸ κατὰ φύσιν;

215 Plutarchus, De Stoicorum repugnantiis 1034C-E:
(1) Ἀρετὰς ὁ Ζήνων ἀπολείπει πλείονας κατὰ διαφοράς, ὥσπερ ὁ Πλάτων, οἷον φρόνησιν ἀνδρείαν σωφροσύνην δικαιοσύνην, ὡς ἀχωρίστους μὲν οὔσας ἑτέρας δὲ καὶ διαφερούσας ἀλλήλων. (2) πάλιν δὲ ὁριζόμενος αὐτῶν ἑκάστην τὴν μὲν ἀνδρείαν φησὶν εἶναι φρόνησιν ⟨ἐν ὑπομενετέοις
5 *τὴν δὲ σωφροσύνην φρόνησιν ἐν αἱρετέοις τὴν δ' ἰδίως λεγομένην φρόνησιν φρόνησιν⟩ ἐν ἐνεργητέοις τὴν δὲ δικαιοσύνην φρόνησιν ἐν ἀπονεμητέοις, ὡς μίαν οὖσαν ἀρετὴν ταῖς δὲ πρὸς τὰ πράγματα σχέσεσι κατὰ τὰς ἐνεργείας διαφέρειν δοκοῦσαν. (3) οὐ μόνον δὲ ὁ Ζήνων περὶ ταῦτα φαίνεται αὐτῷ μαχόμενος, ἀλλὰ καὶ Χρύσιππος Ἀρίστωνι μὲν ἐγκαλῶν*
10 *ὅτι μιᾶς ἀρετῆς σχέσεις ἔλεγε τὰς ἄλλας εἶναι (4) Ζήνωνι δὲ συνηγορῶν οὕτως ὁριζομένῳ τῶν ἀρετῶν ἑκάστην.*

1 κατὰ διαφορὰς vel καὶ διαφόρους codd 4-6 suppl. Pohlenz

215α Cicero, Academica post. 1.35:
Zeno… qui omnia quae ad beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret.

215β Cicero, Academica post. 1.10, 38:
Cumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quadam virtutes natura aut more perfectas. hic (scil. Zeno) omnes in ratione ponebat.

212γ Διογένης Λαέρτιος 7.127:
Ἡ ἀρετὴ εἶναι αὐτάρκης γιὰ τὴν εὐδαιμονία, ὅπως λέει ὁ Ζήνων.

212δ Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2. 7. 6e (W. II 77) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Τὴν δὲ εὐδαιμονία ὁ Ζήνων τὴν ὅρισε μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο· «εὐδαιμονία εἶναι ἡ καλὴ ροὴ τῆς ζωῆς».

213 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς Μαθηματικοὺς 11.30:
Εὐδαιμονία εἶναι, ὅπως τὴν χαρακτήρισαν ὁ Ζήνων, ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Χρύσιππος καὶ οἱ μαθητές των, ἡ καλὴ ροὴ (εὔροια) τοῦ βίου.

214 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 1069F (Περὶ κοινῶν ἐννοιῶν 23.1):
Δὲν ἀκολούθησε καὶ ὁ Ζήνων αὐτοὺς (τοὺς Περιπατητικούς), ποὺ ὑποθέτουν ὅτι στοιχεῖα τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἡ φύση καὶ ὅ,τι εἶναι σύμφωνο μὲ τὴ φύση;

215 Πλούταρχος, Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων 1034C-E:
(1) Ὁ Ζήνων ἀποδέχεται περισσότερες ἀρετὲς σύμφωνα μὲ τὶς διαφορές των, ὅπως ὁ Πλάτων, π.χ. τὴ φρόνηση, τὴν ἀνδρεία, τὴ σωφροσύνη, τὴ δικαιοσύνη, ποὺ τὶς θεωρεῖ ἀχώριστες κι ὅμως διαφορετικές, ποὺ διακρίνονται μεταξύ τους. (2) Καὶ πάλι ὁρίζοντας τὴν κάθε μιὰ ἀπ' αὐτές, τὴν μὲν ἀνδρεία λέει, ὅτι εἶναι φρόνηση σὲ πράγματα ποὺ πρέπει νὰ ἀντέχει κανεὶς καὶ τὴ σωφροσύνη φρόνηση σὲ πράγματα ποὺ ἐκλέγουμε, τὴ δὲ φρόνηση, ποὺ ἰδιαίτερα ὀνομάζουμε φρόνηση, σὲ πράγματα ποὺ ἐνεργοῦμε, τὴ δὲ δικαιοσύνη φρόνηση σὲ πράγματα ποὺ πρέπει νὰ διαμοιράζει κανείς, παραδεχόμενος, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία, κι' ὅτι φαίνεται νὰ διαφέρει ὡς πρὸς τὰ πράγματα καὶ τὶς ἐνέργειες. (3) Καὶ γύρω ἀπὸ τὰ θέματα αὐτὰ δὲν φαίνεται μόνο ὁ Ζήνων νὰ ἀντιμάχεται τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ καὶ ὁ Χρύσιππος καταμαρτυρώντας στὸν Ἀρίστωνα ὅτι, ἐνῶ δεχόταν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία, ἔλεγε ὅτι οἱ ἄλλες εἶναι σχέσεις, (4) καὶ συνηγοροῦσεμὲ τὸν Ζήνωνα, ποὺ ἔτσι ὅριζε τὴν κάθε ἀρετή.

215α Cicero, Acad. post. 1.35:
Ὁ Ζήνων… ποὺ ὅλα ὅσα ἀποβλέπουν σὲ μιὰ εὐδαίμονα ζωή, τὰ τοποθετοῦσε σὲ μιὰν ἀρετή.

215β Cicero, Acad. post. 1.10, 38:
Οἱ πιὸ πάνω (ἐνν. ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ Σχολή του) ἔλεγαν ὅτι δὲν βρίσκεται ὅλη ἡ ἀρετὴ στὸν λόγο, ἀλλὰ μερικὲς ἀρετὲς ἐκ φύσεως καὶ μὲ τὴ συνήθεια τελειοῦνται, αὐτὸς ὅμως (ὁ Ζήνων) ὅλες τὶς τοποθετοῦσε στὸν λόγο.

216 Plutarchus, Moralia 441A (De virtute morali 2):
Ἔοικε δὲ καὶ Ζήνων εἰς τοῦτό πως ὑποφέρεσθαι ὁ Κιτιεύς, ὁριζόμενος τὴν φρόνησιν ἐν μὲν ἀπονεμητέοις δικαιοσύνην, ἐν δ' αἱρετέοις σωφροσύνην, ἐν δ' ὑπομενετέοις ἀνδρείαν· ἀπολογούμενοι δ' ἀξιοῦσιν ἐν τούτοις τὴν ἐπιστήμην φρόνησιν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ὠνομάσθαι.

217 Porphyrius, De abstinentia 3.19:
Οἰκειώσεως πάσης καὶ ἀλλοτριώσεως ἀρχὴ τὸ αἰσθάνεσθαι. Τὴν δὲ οἰκείωσιν ἀρχὴν τίθενται δικαιοσύνης οἱ ἀπὸ Ζήνωνος.

218 Stobaeus, Eclogae 2.7 (W. 2 p. 57) (Ἐκ τῆς Δ ι δ ύ μ ο υ ἐπιτομῆς):
Φρόνησιν δ' εἶναι ἐπιστήμην ὧν ποιητέον καὶ οὐ ποιητέον καὶ οὐδετέρων ἢ ἐπιστήμην ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων φύσει πολιτικοῦ ⟨λογικοῦ⟩ ζώου (καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἀρετῶν οὕτως ἀκούειν παραγγέλλουσι)· σωφροσύνην δ' εἶναι ἐπιστήμην αἱρετῶν καὶ φευκτῶν καὶ οὐδετέρων· δικαιοσύνην δὲ ἐπιστήμην ἀπονεμητικὴν τῆς ἀξίας ἑκάστῳ· ἀνδρείαν δὲ ἐπιστήμην δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ οὐδετέρων· ἀφροσύνην δὲ ⟨ἄγνοιαν⟩ ἀγαθῶν καὶ κακῶν καὶ οὐδετέρων ἢ ἄγνοιαν ὧν ποιητέον καὶ οὐ ποιητέον καὶ οὐδετέρων· ἀκολασίαν δὲ ἄγνοιαν αἱρετῶν καὶ φευκτῶν καὶ οὐδετέρων· ⟨ἀδικίαν δὲ ἄγνοιαν μὴ ἀπονεμητικὴν τῆς ἀξίας ἑκάστῳ⟩· δειλίαν δὲ ἄγνοιαν δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ οὐδετέρων… τὴν ἀρετὴν διάθεσιν εἶναί φασι ψυχῆς σύμφωνον αὐτῇ περὶ ὅλον τὸν βίον.

219 Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 11.77 (Πρὸς ἠθικ. 77):
Εἰ δὲ λόγῳ λαμβάνεται [τὸ ὄντως ἀγαθόν], ἐπεὶ ἕκαστος πάντων τῶν κατὰ διαφόρους αἱρέσεις κοσμουμένων ἴδιον ἔχει λόγον, καὶ ἄλλον μὲν Ζήνων, δι' οὗ τὴν ἀρετὴν τὸ ἀγαθὸν εἶναι δεδόξακεν, ἄλλον δ' Ἐπίκουρος, δι' οὗ τὴν ἡδονήν.

220 Cicero, De finibus bonorum et malorum 5.79:
Quia, cum a Zenone inquam hoc magnificice tamquam ex oraculo editur: «Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est», et «Quare?» inquit, respondet: «Quia, nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum.»

221 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.47, 48:
(47) Errare Zenonem, qui nulla in re nisi in virtute aut vitio propensionem ne

216 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 441A (Περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς 2):
Φαίνεται ὅμως καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεύς, ὅτι εἰσηγεῖται κάπως αὐτό, ὁρίζοντας τὴ φρόνηση σὲ πράγματα ποὺ τὰ διαμοιράζει κανεὶς ὡς δικαιοσύνη, σ' αὐτὰ δὲ ποὺ ἐκλέγει σωφροσύνη, καὶ σ' αὐτὰ ποὺ ἀντέχει ἀνδρεία· κι' ὅσοι τὸν ὑπερασπίζονται ἔχουν τὴν ἀξίωση, ὅτι ὁ Ζήνων μ' αὐτοὺς τοὺς ὁρισμοὺς χαρακτήριζε τὴ γνώση φρόνηση.

217 Πορφύριος, Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 3.19:
Ἀρχὴ κάθε οἰκείωσης καὶ ἀλλοτρίωσης εἶναι τὸ αἰσθάνεσθαι. Καὶ τὴν οἰκείωση ὁ Ζήνων καὶ οἱ ὀπαδοί του τὴ θέτουν ὡς ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης.

218 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7 (W. 2 p. 57) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Ἔχουν τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ φρόνηση εἶναι γνώση αὐτῶν, ποὺ πρέπει νὰ πράττουμε καὶ ποὺ δὲν πρέπει νὰ πράττουμε καὶ τῶν οὐδετέρων, ἢ ὅτι εἶναι ἐπιστήμη τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν καὶ τῶν οὐδετέρων, γιὰ τὸ φυσικὸ ἑνὸς πολιτικοῦ (λογικοῦ) ζώου (καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ἀρετὲς παραγγέλλουν νὰ ἀκοῦμε παρόμοια)· καὶ ἡ σωφροσύνη ὅτι εἶναι γνώση αὐτῶν ποὺ πρέπει νὰ προτιμᾶμε καὶ νὰ ἀποφεύγουμε καὶ τῶν οὐδετέρων· ἡ δὲ δικαιοσύνη, ὅτι εἶναι γνώση ποὺ ἀπονέμει στὸν καθένα αὐτὸ ποὺ τοῦ ἀξίζει· ἡ δὲ ἀνδρεία, ὅτι εἶναι γνώση τῶν φοβερῶν καὶ μὴ φοβερῶν καὶ τῶν οὐδετέρων· ἡ δὲ ἀφροσύνη, ὅτι εἶναι ἄγνοια τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν καὶ τῶν οὐδετέρων· καὶ ἡ ἀκολασία ἄγνοια τῶν ἀξιῶν ποὺ προτιμῶνται καὶ ἀποφεύγονται καὶ τῶν οὐδετέρων· ἀδικία δὲ ἄγνοια ποὺ δὲν ἀπονέμει αὐτό, ποὺ ἀξίζει στὸν καθένα· καὶ δειλία ἄγνοια τῶν φοβερῶν καὶ τῶν μὴ φοβερῶν καὶ τῶν οὐδετέρων… Ἡ ἀρετὴ λένε, ὅτι εἶναι διάθεση τῆς ψυχῆς σύμφωνη μὲ τὸν ἑαυτό της καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου.

219 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 11.77:
Ἂν γίνεται κατανοητὸ τὸ πραγματικὸ ἀγαθὸ μὲ τὸν λόγο, ἔχουμε διαφορετικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸ ἀγαθό, ἐπειδὴ ὁ καθένας, ποὺ διαμορφώνει τὶς διάφορες σχολές, ἔχει τὸν δικό του λόγο, καὶ ἄλλον ἔχει ὁ Ζήνων, μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει τὴ γνώμη, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἀγαθό, ἄλλο ὁ Ἐπίκουρος, ποὺ ἔχει τὴ γνώμη πὼς εἶναι ἡ ἡδονή…

220 Cicero, De finibus bon. et mal. 5,79:
Ἀπὸ τὸν Ζήνωνα αὐτὸ τὸ περίφημο ἀπόφθεγμα σὰν ἀπὸ μαντεῖο εἰπωμένο: «Γιὰ τὴν εὐδαίμονα ζωὴ ἡ ἀρετὴ εἶναι αὐτάρκης». Κι' ὅταν κανεὶς ἐρωτᾶ: «Γιατί;» ἀπαντᾶ: «γιατὶ δὲν ὑπάρχει κανένα ἄλλο ἀγαθὸ ἀπὸ τὴν ἀρετὴ (honestum).»

221 Cicero, De finibus bon. et mal. 4.47, 48:
(47) Πλανᾶται ὁ Ζήνων, ὅταν ἰσχυρίζεται, ὅτι κανένα πράγμα δὲν ἔχει

minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum esse diceret, et, cum ad beatam vitam nullum momentum cetera haberent. ad appetitionem tamen rerum esse in iis momenta diceret.. quasi vero haec appetio non ad summi boni adeptionem pertineret! (48) Quid autem minus consentaneum est quam quod aiunt cognito summo bono reverti se ad naturam, ut ex ea petant agendi principium, id est officii? non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, petenda, sed ab iis et appetitio et actio commovetur.

222 Gellius, Noctes Atticae 9.5, 5:
Zeno censuit voluptatem esse indifferens, id est neutrum neque bonum neque malum, quod ipse Graeco vocabulo ἀδιάφορον appellavit.

223 Augustinus, Contra Academicos 3.7, 16:
Clamat Zenon et tota illa porticus tumultuatur hominem natum ad nihil esse aliud quam honestatem; ipsam suo splendore in se animos ducere… voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem; in quorum societatem et hominem et sapientem tendere nefas esse.

224 Seneca, Epistulae 82.7:
Zenon noster hac collectione utitur: «Nullum malum gloriosum esse; mors autem gloriosa est; mors ergo non est malum.»

6. ΠΕΡΙ ΠΑΘΩΝ

225 Stobaeus, Eclogae 2.7 (W. 2 p. 39) (Ἐκ τῆς Δ ι δ ύ μ ο υ ἐπιτομῆς):
Ὡς δ' ὁ Στωικὸς ὡρίσατο Ζήνων, πάθος ἐστὶν ὁρμὴ πλεονάζουσα. Οὐ λέγει «πεφυκυῖα πλεονάζειν», ἀλλ' ἤδη ἐν πλεονασμῷ οὖσα· οὐ γὰρ δυνάμει, μᾶλλον δ' ἐνεργείᾳ. ὡρίσατο δὲ κἀκείνως· «πάθος ἐστὶ πτοία ψυχῆς», ἀπὸ τῆς τῶν πτηνῶν φορᾶς τὸ εὐκίνητον τοῦ παθητικοῦ παρεικάσας.

226 Plutarchus, Moralia 441 C, D (De virtute morali 3):
Κοινῶς δ' ἅπαντες οὗτοι [Μενέδημος, Ἀρίστων, Ζήνων, Χρύσιππος] τὴν

τὴν παραμικρὴ σημασία παρὰ μόνο ἡ ἀρετὴ ἢ ἡ κακία γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ, καὶ ποὺ συγχρόνως ἐξηγεῖ, ὅτι μόλο ποὺ τὰ ἄλλα πράγματα δὲν ἔχουν σημασία γιὰ τὴν εὐδαίμονα ζωή, ὡστόσο ἀσκοῦν ἐπίδραση στὴν ἐπιθυμία·… ὡς ἐὰν αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία νὰ μὴν εἶχε νὰ κάνει μὲ τὴν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ. (48) Τί ὅμως εἶναι πιὸ παράλογο ἀπὸ τὴν ἐξήγηση, ὅτι ἐπιστρέφει κανεὶς διὰ τῆς γνώσης τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ στὴ φύση, γιὰ νὰ ἀναζητήσει σ' αὐτὴν τὸ κριτήριο τῆς πράξης καὶ τῆς ἐκπλήρωσης τοῦ καθήκοντος; Ἀφοῦ δὲν εἶναι ἔτσι, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πράξης καὶ τῆς ἐκπλήρωσης τοῦ καθήκοντος μᾶς προκαλεῖ νὰ ἐπιδιώξουμε τὰ κατὰ φύση πράγματα, ἀλλὰ ἡ ἀναζήτηση καὶ ἡ πράξη μας παρακινεῖται ἀπ' αὐτά.

222 Gellius, Noct. Att. 9.5, 5:
Ὁ Ζήνων φρονεῖ, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀδιάφορη, οὔτε ἀγαθὸ οὔτε κακό, πράγμα ποὺ μὲ τὸ ἴδιο τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα ἐκαλεῖτο *ἀδιάφορον*.

223 Augustinus, Contra Acad. 3.7, 16:
Κραυγάζει ὁ Ζήνων καὶ ὅλη ἡ Στοὰ μαζί του βοᾶ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν γεννιέται γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ τὴν ἀρετή· ἡ ἴδια μὲ τὴ λάμψη της ὁδηγεῖ σ' αὐτὴν τὶς ψυχές… καὶ ἡ ἡδονὴ ἐκείνη τοῦ Ἐπικούρου σὲ μόνα τὰ κτήνη εἶναι κοινή· στῶν ὁποίων τὴν κοινωνία δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε στὸν ἄνθρωπο οὔτε στὸν σοφὸ νὰ ξεπέφτει.

224 Seneca, Epist. 82.7:
Ὁ δικός μας Ζήνων χρησιμοποιεῖ αὐτὸν τὸν συλλογισμό. «Κανένα κακὸ δὲν εἶναι ἔνδοξο· ὁ θάνατος ὅμως εἶναι· ὁ θάνατος ἑπομένως δὲν εἶναι κακό.»

6. ΠΕΡΙ ΠΑΘΩΝ

225 Στοβαῖος, Ἐκλ. 2.7 (W. 2 p. 39) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Κι' ὅπως τὸ προσδιόρισε ὁ Ζήνων ὁ Στωικός, τὸ πάθος εἶναι πλεονεκτικὴ ὁρμή. Δὲν λέει, ὅτι εἶναι «ἐκ φύσεως πλεονεκτική», ἀλλὰ ὅτι βρίσκεται ἤδη σὲ πλεονασμό· γιατὶ δὲν εἶναι μιὰ δυνατότητα ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι πλεονεκτικὴ ἐνεργώντας. Καὶ τὸ ὅρισε ὡς ἑξῆς· «πάθος εἶναι ἄξαψη (πέταγμα) τῆς ψυχῆς», παρομοιάζοντας τὸ εὐκίνητο τοῦ παθητικοῦ μὲ τὸ πέταγμα τῶν πουλιῶν.

226 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 441 C, D (Περὶ ἠθ. ἀρετῆς 3):
Ἀπὸ κοινοῦ ὅλοι αὐτοὶ (ὁ Μενέδημος, ὁ Ἀρίστων, ὁ Ζήνων, ὁ Χρύσιπ-

ἀρετὴν τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς διάθεσίν τινα καὶ δύναμιν γεγενημένην ὑπὸ λόγου, μᾶλλον δὲ λόγον οὖσαν αὐτὴν ὁμολογούμενον καὶ βέβαιον καὶ ἀμετάπτωτον ὑποτίθενται· καὶ νομίζουσιν οὐκ εἶναι τὸ παθητικὸν καὶ ἄλογον διαφορᾷ τινι καὶ φύσει τοῦ λογικοῦ διακεκριμένον, ἀλλὰ ταὐτὸ τῆς ψυχῆς μέρος, ὃ δὴ καλοῦσιν διάνοιαν καὶ ἡγεμονικόν, δι' ὅλου τρεπόμενον καὶ μεταβάλλον ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ταῖς καθ' ἕξιν ἢ διάθεσιν μεταβολαῖς κακίαν τε γίνεσθαι καὶ ἀρετήν, καὶ μηδὲν ἔχειν ἄλογον ἐν ἑαυτῷ, λέγεσθαι δ' ἄλογον, ὅταν τῷ πλεονάζοντι τῆς ὁρμῆς ἰσχυρῷ γενομένῳ καὶ κρατήσαντι πρός τι τῶν ἀτόπων παρὰ τὸν αἱροῦντα λόγον ἐκφέρηται· (D) καὶ γὰρ τὸ πάθος εἶναι λόγον πονηρὸν καὶ ἀκόλαστον ἐκ φαύλης καὶ διημαρτημένης κρίσεως σφοδρότητα καὶ ῥώμην προσλαβόντα.

227 Diogenes Laertius 7.110-111:
Ἐκ δὲ τῶν ψευδῶν ἐπιγίνεσθαι τὴν διαστροφὴν ἐπὶ τὴν διάνοιαν, ἀφ' ἧς πολλὰ πάθη βλαστάνειν καὶ ἀκαταστασίας αἴτια. ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ πάθος κατὰ Ζήνωνα ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα. Τῶν δὲ παθῶν τὰ ἀνωτάτω, καθά φησιν Ἑκάτων ἐν τῷ δευτέρῳ Περὶ παθῶν καὶ Ζήνων ἐν τῷ Περὶ παθῶν, εἶναι γένη τέτταρα, λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, ἡδονήν. δοκεῖ δ' αὐτοῖς τὰ πάθη κρίσεις εἶναι, καθά φησι Χρύσιππος ἐν τῷ Περὶ παθῶν· ἥ τε γὰρ φιλαργυρία ὑπόληψίς ἐστι τοῦ τὸ ἀργύριον καλὸν εἶναι, καὶ ἡ μέθη δὲ καὶ ἡ ἀκολασία ὁμοίως καὶ τἄλλα.

228 Themistius, De anima 3.5 (Spengel 2 p. 197):
Καὶ οὐ κακῶς οἱ ἀπὸ Ζήνωνος τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τοῦ λόγου διαστροφὰς εἶναι τιθέμενοι καὶ λόγου κρίσεις ἡμαρτημένας.

228α Stobaeus, Eclogae 2. 7. 10, p. 88, 14:
Πρῶτα δ' εἶναι τῷ γένει ταῦτα τὰ τέσσερα, ἐπιθυμίαν, φόβον, λύπην, ἡδονήν.

228β Andronicus, De passionibus 1 (S.V.F. 3.391):
(1) λύπη μὲν οὖν ἐστιν ἄλογος συστολή· ἢ δόξα πρόσφατος κακοῦ παρουσίας, ἐφ' ᾧ οἴονται δεῖν συστέλλεσθαι. (2) φόβος δὲ ἄλογος ἔκκλισις ἢ φυγὴ ἀπὸ προσδοκωμένου δεινοῦ. (3) ἐπιθυμία δὲ ἄλογος ὄρεξις· ἢ δίωξις προσδοκωμένου ἀγαθοῦ. (4) ἡδονὴ δὲ ἄλογος ἔπαρσις ἢ δόξα πρόσφατος ἀγαθοῦ παρουσίας, ἐφ' ᾧ οἴονται δεῖν ἐπαίρεσθαι.

πος) θεωροῦν, ὅτι ἡ ἀρετὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ εἶναι κάποια διάθεση τῆς ψυχῆς καὶ δύναμη, ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὸν λόγο, ἢ μᾶλλον εἶναι ἡ ἴδια λόγος, ποὺ βρίσκεται σὲ ὁμολογία μὲ τὸν ἑαυτό του, σταθερὴ καὶ ἀμετάπτωτη· καὶ θεωροῦν, ὅτι τὸ παθητικὸ καὶ τὸ ἄλογο δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὸ λογικὸ μὲ κάποια διαφορὰ καὶ κάποια φύση, ἀλλὰ εἶναι τὸ ἴδιο μέρος τῆς ψυχῆς, ποὺ ὀνομάζουν διάνοια καὶ ἡγεμονικό, ποὺ μετατρέπεται ὁλωσδιόλου καὶ μεταβάλλεται στὰ πάθη καὶ στὶς μεταβολὲς σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια ἢ τὴ διάθεση καὶ ὅτι γίνεται κακία καὶ ἀρετὴ καὶ ὅτι δὲν ἔχει μέσα του τίποτε τὸ ἄλογο, λέγεται ὅμως ἄλογο, ὅταν μὲ τὸν πλεονασμὸ τῆς ὁρμῆς, ποὺ καθίσταται ἰσχυρὴ καὶ ἐπικρατεῖ, φέρεται πρὸς κάτι ἄτοπο παρὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ λογικοῦ. Γιατὶ τὸ πάθος εἶναι πονηρὸς λόγος κι' ἀκόλαστος, ποὺ προσλαμβάνει σφοδρότητα καὶ δύναμη ἀπὸ φαύλη καὶ ἐντελῶς παραπλανημένη κρίση.

227 Διογένης Λαέρτιος 7.110-111:
Ἀπὸ τὰ ψεύδη γεννιέται στὴ διάνοια ἡ διαστροφή, ἀπὸ τὴν ὁποία βλασταίνουν πολλὰ πάθη καὶ αἰτίες ἀκαταστασίας. Αὐτὸ τὸ πάθος εἶναι κατὰ τὸν Ζήνωνα ἡ ἄλογη καὶ παρὰ φύση κίνηση τῆς ψυχῆς ἢ μιὰ ὁρμὴ πλεονεκτικὴ (ὑπερβολική). Ἀπὸ δὲ τὰ ἀνώτατα πάθη ὑπάρχουν, ὅπως λέει ὁ Ἑκάτων στὸ δεύτερο βιβλίο του Περὶ παθῶν καὶ ὁ Ζήνων στὸ Περὶ παθῶν, τέσσερα εἴδη, ἡ λύπη, ὁ φόβος, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἡδονή. Καὶ ἔχουν τὴν ἄποψη ὅτι τὰ πάθη εἶναι κρίσεις, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στὸ Περὶ παθῶν· γιατὶ καὶ ἡ φιλαργυρία εἶναι ἀντίληψη, ὅτι τὸ ἀργύριο εἶναι καλό, καὶ ἡ μέθη καὶ ἡ ἀκολασία παρόμοια καὶ τὰ ἄλλα.

228 Θεμίστιος, Περὶ ψυχῆς 3.5 (Spengel 2 p. 197):
Καὶ ὄχι ἄστοχα οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζήνωνος θεωροῦν, ὅτι τὰ πάθη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι διαστροφὲς τοῦ λόγου καὶ λανθασμένες κρίσεις τοῦ λογικοῦ.

228α Στοβαῖος, Ἐκλ. 2. 7. 10, p. 88, 14:
Πρῶτα δὲ εἶναι στὸ γένος αὐτὸ (τῶν παθῶν) τέσσερα, ἡ ἐπιθυμία, ὁ φόβος, ἡ λύπη, ἡ ἡδονή.

228β Ἀνδρόνικος, Περὶ παθῶν 1.:
(1) Ἡ λύπη εἶναι ἄλογη συστολή· ἢ πρόσφατη συνείδηση γιὰ τὴν παρουσία ἑνὸς κακοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο νομίζουν ὅτι παθαίνει κανεὶς μιὰ συστολή. (2) Ὁ φόβος εἶναι μιὰ ἄλογη ἀπόκλιση· ἢ φυγὴ μπροστὰ σ' ἕνα ἀναμενόμενο δεινό. (3) Ἐπιθυμία εἶναι ἡ ἄλογη ὄρεξη· ἢ ἐπιδίωξη ἑνὸς ἀναμενόμενου καλοῦ. (4) Ἡδονὴ δὲ εἶναι μιὰ ἄλογη ἔξαρση· ἢ μιὰ πρόσφατη συνείδηση γιὰ τὴν παρουσία ἑνὸς καλοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο νομίζουν, ὅτι πρέπει νὰ νιώθει κανεὶς μιὰ ἔξαρση.

228γ Diogenes Laertius 7.116:
(1) Εἶναι δὲ καὶ εὐπαθείας φασὶ τρεῖς, χαράν, εὐλάβειαν, βούλησιν. (2) καὶ τὴν μὲν χαρὰν ἐναντίαν φασὶν εἶναι τῇ ἡδονῇ, οὖσαν εὔλογον ἔπαρσιν· τὴν δ' εὐλάβειαν τῷ φόβῳ, οὖσαν εὔλογον ἔκκλισιν. φοβηθήσεσθαι μὲν γὰρ τὸν σοφὸν οὐδαμῶς, εὐλαβηθήσεσθαι δέ. (3) τῇ δ' ἐπιθυμίᾳ ἐναντίαν φασὶν εἶναι τὴν βούλησιν, οὖσαν εὔλογον ὄρεξιν.

2. φασὶν om. F 4. εὐλαβηθήσεσθαι F: εὐλαβήσεσθαι BP

229 Galenus, De Hippocratis et Platonis placitis 4.3 (Kühn vol. 5 p. 377):
Καὶ γὰρ Ζήνωνι κατά γε τοῦτο, καὶ ἑαυτῷ, καὶ πολλοῖς ἄλλοις μάχεται τῶν Στωικῶν, οἳ οὐ τὰς κρίσεις αὐτὰς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις ἀλόγους συστολάς, καὶ ταπεινώσεις, καὶ δείξεις, ἐπάρσεις τε καὶ διαχύσεις ὑπολαμβάνουσιν εἶναι τὰ τῆς ψυχῆς πάθη.

229α Galenus, De Hippocratis et Platonis placitis 5.1 (Kühn vol. 5 p. 429):
Χρύσιππος μὲν οὖν ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ παθῶν ἀποδεικνύναι πειρᾶται, κρίσεις τινὰς εἶναι τοῦ λογιστικοῦ τὰ πάθη, Ζήνων δ' οὐ τὰς κρίσεις αὐτάς, ἀλλὰ τὰς ἐπιγιγνομένας αὐταῖς συστολὰς καὶ λύσεις, ἐπάρσεις τε καὶ πτώσεις τῆς ψυχῆς ἐνόμιζεν εἶναι τὰ πάθη.

229β Cicero, De officiis 1.136:
Perturbationes, id est, motus animi nimios rationi non obtemperantes.

230 Galenus, De Hippocratis et Platonis placitis 3.5 (Kühn 5 p. 332):
Ταῦτα πάντα φήσομεν ἀληθῶς ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου λέγεσθαι [ὅτι ὁ περὶ τὴν καρδίαν ἐμφαίνει τόπος τὰ πάθη ταῦτα], καὶ παρακαλέσομέν γε τοὺς ἀπ' αὐτοῦ μεμνῆσθαί τε αὐτῶν καὶ μηκέτι παρ' ἡμῶν ἑτέραν ἐπιζητεῖν ἀπόδειξιν ὑπὲρ τοῦ τοὺς φόβους, καὶ τὰς λύπας, καὶ πάνθ' ὅσα τοιαῦτα πάθη κατὰ τὴν καρδίαν συνίστασθαι, ἀλλὰ τοῦτο μὲν καὶ παρ' αὐτῶν ὁμολογούμενον λαμβάνεται τῶν Στωικῶν. οὐ μόνον γὰρ Χρύσιππος, ἀλλὰ καὶ Κλεάνθης καὶ Ζήνων ἑτοίμως αὐτὰ τιθέασιν.

231 Galenus, De Hippocratis et Platonis placitis 4.7 (Kühn vol. 5 p. 416):
Ὁ γοῦν ὅρος οὗτος, φησὶν [ὁ Ποσειδώνιος], ὁ τῆς ἄσης, ὥσπερ οὖν καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν παθῶν, ὑπό τε Ζήνωνος εἰρημένοι καὶ πρὸς τοῦ Χρυσίππου γεγραμμένοι, σαφῶς ἐξελέγχουσι τὴν γνώμην αὐτοῦ [Ζήνωνος]: δόξαν γὰρ εἶναι πρόσφατον τοῦ κακὸν αὐτῷ παρεῖναι, φησὶ τὴν λύπην,

228γ Διογένης Λαέρτιος 7.116:
(1) Τρία εἶναι, λένε, τὰ καλὰ πάθη (εὐπάθειαι), ἡ χαρά, τὸ δέος καὶ ἡ θέληση. (2) Καὶ ἡ μὲν χαρά, λένε, ὅτι εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν ἡδονή, γιατὶ εἶναι μιὰ ἔλλογη ἔξαρση· τὸ δὲ δέος εἶναι ἀντίθετο στὸν φόβο, ὄντας μιὰ ἔλλογη ἀπόκλιση· γιατὶ ὁ σοφὸς δὲν θὰ φοβηθεῖ καθόλου, θὰ νιώσει ὅμως δέος. (3) Καὶ πρὸς τὴν ἐπιθυμία ἀντίθετη λένε ὅτι εἶναι ἡ θέληση, γιατὶ εἶναι ἔλλογη ὄρεξη.

229 Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 4.3 (Kühn vol. 5 p. 377):
Γιατὶ καὶ ὡς πρὸς τοῦτο βρίσκεται σὲ σύγκρουση καὶ μὲ τὸν Ζήνωνα καὶ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ἀπὸ τοὺς Στωικούς, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὄχι μόνο αὐτὲς τὶς κρίσεις τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τὶς προκαλούμενες ἀπ' αὐτὲς ἄλογες συστολὲς καὶ ταπεινώσεις, καὶ ἐπιδείξεις καὶ ἐπάρσεις καὶ διαχύσεις, ὅτι εἶναι πάθη τῆς ψυχῆς.

229α Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 5.1 (Kühn vol. 5 p. 429):
Ὁ Χρύσιππος λοιπὸν στὸ πρῶτο του βιβλίο Περὶ παθῶν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει, ὅτι τὰ πάθη εἶναι κάποιες κρίσεις τοῦ λογικοῦ, ἐνῶ ὁ Ζήνων ἐθεωροῦσε, ὅτι τὰ πάθη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι οἱ ἴδιες οἱ κρίσεις ἀλλὰ οἱ προκαλούμενες ἀπ' αὐτὲς συστολὲς καὶ χαλαρώσεις, ἐπάρσεις καὶ καταπτώσεις τῆς ψυχῆς.

229β Cicero, De officiis 1.136:
Πάθη, δηλ. ὑπέρμετρες ὁρμὲς τῆς ψυχῆς, ποὺ δὲν ὑποτάσσονται στὸν λόγο.

230 Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 3.5 (Kühn 5 p. 332):
Ὅλα αὐτὰ θὰ ποῦμε, ὅτι λέγονται ἀπὸ τὸν Χρύσιππο στ' ἀλήθεια, ὅτι ὁ χῶρος γύρω ἀπὸ τὴν καρδιὰ ἐμφανίζει αὐτὰ τὰ πάθη, καὶ θὰ παρασκευάσουμε τοὺς μαθητές του νὰ τὰ θυμοῦνται αὐτὰ καὶ νὰ μὴ ζητοῦν πιὰ ἀπὸ μᾶς καμιὰν ἄλλη ἀπόδειξη γιὰ τὸ ὅτι οἱ φόβοι καὶ οἱ λύπες καὶ ὅλα τὰ τέτοια πάθη ἔχουν τὴν ἕδρα τους στὸ μέρος τῆς καρδιᾶς, ἀλλὰ κι' αὐτὸ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς ὡς παραδεδεγμένο. Γιατὶ ὄχι μόνον ὁ Χρύσιππος, ἀλλὰ καὶ ὁ Κλεάνθης καὶ ὁ Ζήνων χωρὶς δισταγμὸ τὰ γράφουν αὐτά.

231 Γαληνός, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη 4.7 (Kühn vol. 5 p. 416):
Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ὁρισμός, λέει ὁ Ποσειδώνιος, τῆς στενοχώριας ὅπως καὶ οἱ πολλοὶ ἄλλοι τῶν παθῶν, ποὺ εἰπώθηκαν ἀπὸ τὸν Ζήνωνα καὶ γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Χρύσιππο, ἐλέγχουν σαφῶς τὴ γνώμη τοῦ ἴδιου τοῦ Ζήνωνος. Γιατὶ λέει πὼς ἡ λύπη εἶναι πρόσφατη σκέψη, ὅτι σ' αὐτὸν

ἐν ᾧ καὶ συντομώτερον ἐνίοτε λέγοντες ᾧδέ πως προσφέρονται· «λύπη ἐστὶ δόξα πρόσφατος κακοῦ παρουσίας».

7. ΠΕΡΙ ΗΘΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

232 Stobaeus, Eclogae 2.7 (W. 2. 38) (Ἐκ τῆς Δ ι δ ύ μ ο υ ἐπιτομῆς):
Οἱ δὲ κατὰ Ζήνωνα τὸν Στωικὸν τροπικῶς [ὁρίζονται]· ἦθός ἐστι πηγὴ βίου, ἀφ' ἧς αἱ κατὰ μέρος πράξεις ὁρίζονται.

232α Diogenes Laertius 7.173:
Κατὰ Ζήνωνα καταληπτὸν εἶναι τὸ ἦθος ἐξ εἴδους.

233 Diogenes Laertius 7.25:
Φασὶ δὲ καὶ πρῶτον [Ζήνωνα] καθῆκον ὠνομακέναι καὶ λόγον περὶ αὐτοῦ πεποιηκέναι.

233α Diogenes Laertius 7.107-109:
Ἔτι δὲ καθῆκόν φασιν εἶναι ὃ πραχθὲν εὔλογόν [[τε]] ἴσχει ἀπολογισμὸν οἷον τὸ ἀκόλουθον ἐν τῇ ζωῇ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τὰ φυτὰ καὶ ζῷα διατείνει· ὁρᾶσθαι γὰρ κἀπὶ τούτων καθήκοντα. (108) Κατωνομάσθαι δ' οὕτως ὑπὸ πρώτου Ζήνωνος τὸ καθῆκον, ἀπὸ τοῦ κατά τινας ἥκειν τῆς προσονομασίας εἰλημμένης. Ἐνέργημα δ' αὐτὸ εἶναι ταῖς κατὰ φύσιν κατασκευαῖς οἰκεῖον. τῶν γὰρ καθ' ὁρμὴν ἐνεργουμένων τὰ μὲν καθήκοντα εἶναι, τὰ δὲ παρὰ τὸ καθῆκον, τὰ δ' οὔτε καθήκοντα οὔτε παρὰ τὸ καθῆκον. Καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι ὅσαλόγος αἱρεῖ ποιεῖν, ὡς ἔχει τὸ γονεῖς τιμᾶν, ἀδελφούς, πατρίδα, συμπεριφέρεσθαι φίλοις· παρὰ τὸ καθῆκον δέ, ὅσα μὴ αἱρεῖ λόγος, ὡς ἔχει τὰ τοιαῦτα, γονέων ἀμελεῖν, ἀδελφῶν ἀφροντιστεῖν, φίλοις μὴ συνδιατίθεσθαι, πατρίδα ὑπερορᾶν καὶ τὰ παραπλήσια· (109) οὔτε δὲ καθήκοντα οὔτε παρὰ τὸ καθῆκον, ὅσα οὔθ' αἱρεῖ λόγος πράττειν οὔτ' ἀπαγορεύει, οἷον κάρφος ἀνελέσθαι, γραφεῖον κρατεῖν ἢ στλεγγίδα καὶ τὰ ὅμοια τούτοις.

233β Stobaeus, Eclogae 2.7, 8, p. 85, 13:
Ὁρίζεται δὲ τὸ καθῆκον· τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ, ὃ πραχθὲν εὔλογον

εἶναι παρὸν κάποιο κακό. Ἐνῶ κάποτε μιλώντας κάπως συντομότερα τὸ διατυπώνουν κάπως ὡς ἑξῆς: «λύπη εἶναι μιὰ πρόσφατη γνώμη γιὰ τὴν παρουσία ἑνὸς κακοῦ».

7. ΠΕΡΙ ΗΘΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

232 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7 (W. 2.38) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Ἄλλοι δὲ σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα τὸν Στωικὸ ὁρίζουν μὲ τὸν ἑξῆς τρόπο· ἦθος εἶναι πηγὴ τοῦ βίου, ἀπὸ τὴν ὁποία καθορίζονται οἱ ἐπὶ μέρους πράξεις.

232α Διογένης Λαέρτιος 7.173:
Κατὰ τὸν Ζήνωνα τὸ ἦθος εἶναι κατανοητὸ ἀπὸ τὴν εἰδή.

233 Διογένης Λαέρτιος 7.25:
Λένε ἐπίσης ὅτι ὁ Ζήνων πρῶτος τὸ ἔχει ὀνομάσει καθῆκον καὶ ἔχει γράψει λόγο γι᾽ αὐτό.

233α Διογένης Λαέρτιος 7.107-109:
Ἀκόμη δὲ λένε, ὅτι καθῆκον εἶναι αὐτό, πού, ὅταν πραχθεῖ, ἔχει μιὰ εὔλογη δικαιολογία, ὅπως εἶναι ἡ συνέπεια στὴ ζωή, αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ ἐκτείνεται καὶ στὰ φυτὰ καὶ στὰ ζῶα· γιατὶ βλέπουμε καὶ σ᾽ αὐτὰ καθήκοντα. (108) Καὶ ἔχει ὀνομασθεῖ ἔτσι ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τὸ καθῆκον λαμβάνοντας τὴν ὀνομασία ἀπὸ τὸ «κατά τινας ἥκειν». Καὶ εἶναι αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἐνέργειας οἰκεῖο πρὸς τὰ δημιουργήματα, ποὺ γίνονται σύμφωνα μὲ τὴ φύση. Γιατὶ ἀπὸ αὐτά, ποὺ ἐνεργοῦνται σύμφωνα μὲ μιὰν ὁρμή, ἄλλα μὲν εἶναι καθήκοντα, ἄλλα ἀντίθετα πρὸς τὸ καθῆκον καὶ ἄλλα οὔτε καθήκοντα, οὔτε ἀντίθετα πρὸς τὸ καθῆκον. Καθήκοντα λοιπὸν εἶναι ὅσα ὁ λόγος ἐκλέγει νὰ κάνουμε, ὅπως εἶναι τὸ νὰ τιμοῦμε τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφούς, τὴν πατρίδα, τὸ νὰ συναναστρεφόμαστε τοὺς φίλους· ἀντίθετα πρὸς τὸ καθῆκον ὅμως εἶναι, ὅσα δὲν ἐκλέγει ὁ λόγος, ὅπως τὰ ἀκόλουθα, νὰ ἀμελεῖ κανεὶς τοὺς γονεῖς του, νὰ μὴ φροντίζει γιὰ τ᾽ ἀδέλφια του, νὰ μὴ συμπαθεῖ τοὺς φίλους, νὰ περιφρονεῖ τὴν πατρίδα καὶ τὰ παρόμοια· (109) οὔτε δὲ καθήκοντα, οὔτε ἀντίθετα πρὸς τὸ καθῆκον ὅσα, οὔτε ἐκλέγει ὁ λόγος νὰ πράττουμε, οὔτε ἀπαγορεύει, ὅπως νὰ μαζεύουμε ξηρὰ κλαδιά, νὰ κρατοῦμε γραφίδα ἢ ξύστρα καὶ τὰ παρόμοια μ᾽ αὐτά.

233β Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7, 8, p. 85, 13:
Ὁρίζει δὲ τὸ καθῆκον αὐτὸ ποὺ ἔχει μιὰ συνέπεια στὴ ζωή, πού, ὅταν τὸ

ἀπολογίαν ἔχει· παρὰ τὸ καθῆκον δὲ τὸ ἐναντίως. τοῦτο διατείνει καὶ εἰς τὰ ἄλογα τῶν ζῴων, ἐνεργεῖ γάρ τι κἀκεῖνα ἀκολούθως τῇ ἑαυτῶν φύσει· ἐπὶ ⟨δὲ⟩ τῶν λογικῶν ζῴων οὕτως ἀποδίδοται· τὸ ἀκόλουθον ἐν βίῳ.

233γ Cicero, De finibus bonorum et malorum 3.58:
Est autem officium quod ita factum est ut eius facti probabilis ratio reddi possit.

234 Cicero, De finibus bonorum et malorum 4.56:
(56) Postea tuus ille Poenulus –scis enim Citieos, clientes tuos, e Phoenica profectos–, homo igitur acutus, causam non obtinens repugnante natura verba versare coepit et primum rebus iis, quas nos bonas ducimus, concessit, ut haberentur aestimabiles et ad naturam accommodatae, faterique coepit sapienti, hoc est summe beato, commodius tamen esse si ea quoque habeat, quae bona non audet appellare, naturae accommodata esse concedit, negatque Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium; huic mori optimum esse propter desperationem sapientiae, illi propter spem vivere. peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii praeterirent. iam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire, alios, qui possent, si id egissent, sapientiam consequi.

234α Diogenes Laertius 7.120:
Ἀρέσκει τ' αὐτοῖς ἴσα ἡγεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα, καθά φησι Χρύσιππος ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Ἠθικῶν ζητημάτων καὶ Περσαῖος καὶ Ζήνων. εἰ γὰρ ἀληθὲς ἀληθοῦς μᾶλλον οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ψεῦδος ψεύδους, οὕτως οὐδ' ἀπάτη ἀπάτης, οὐδ' ἁμάρτημα ἁμαρτήματος. καὶ γὰρ ὁ ἑκατὸν σταδίους ἀπέχων Κανώβου καὶ ὁ ἕνα ἐπίσης οὔκ εἰσιν ἐν Κανώβῳ οὕτω καὶ ὁ πλέον καὶ ὁ ἔλαττον ἁμαρτάνων ἐπίσης οὔκ εἰσιν ἐν τῷ κατορθοῦν.

234β Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 7.422 (Πρὸς λογ. 1.422):
Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀνθρώπου, καθὸ ἄνθρωπός ἐστιν, οὐ διαφέρει,

πράξουμε, ἔχει μιὰ εὔλογη δικαιολογία· παρὰ τὸ καθῆκον εἶναι τὸ ἀντίθετο. Αὐτὸ ἐκτείνεται καὶ στὰ ἄλογα ζῶα, γιατὶ κι' ἐκεῖνα ἐνεργοῦν σύμφωνα μὲ τὴ φύση τους· στὰ λογικὰ ὅμως ζῶα διατυπώνεται ὡς ἑξῆς· αὐτὸ ποὺ εἶναι συνεπὲς στὸν βίο.

233γ Cicero, De finibus bon. et mal. 3.58:
Καθῆκον ὅμως εἶναι ἡ πράξη, ποὺ ὅταν πραχθεῖ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰν εὔλογη δικαιολογία.

234 Cicero, De finibus bon. et mal. 4.56:
(56) Ὕστερα ἄρχισε ὁ μικρός σου Φοίνικας –γιατὶ ξέρεις βέβαια ὅτι οἱ Κιτιεῖς, οἱ προστατευόμενοί σου, κατάγονται ἀπὸ τὴ Φοινίκη,– σὰν ἕνας σοφός, ποὺ δὲν ζητοῦσε νὰ κρατήσει τὴ γνώμη του ἐνάντια στὴν ἀντίσταση τῆς φύσης, νὰ παίζει περιστρέφοντας τὶς λέξεις, κι' ἐπέτρεπε πρῶτα τὰ πράγματα, ποὺ ἐμεῖς θεωροῦμε ἀγαθά, νὰ ἰσχύουν ὡς ἄξια καὶ σύμφωνα μὲ τὴ φύση· ἄρχισε ἐπίσης νὰ παραδέχεται, ὅτι γιὰ τὸν σοφό, δηλαδὴ τὸν εὐδαίμονα στὸν μέγιστο βαθμό, θὰ ἦταν ὥστόσο εὐχάριστο, ἂν εἶχε καὶ πράγματα, ποὺ μολονότι δὲν τολμᾶ νὰ τὰ χαρακτηρίσει ὡς ἀγαθά, παραδέχεται ὅμως ὅτι εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση. Καὶ ἐξηγεῖ, ὅτι ὁ Πλάτων, ἂν δὲν ἦταν σοφός, δὲν θὰ ἦταν στὴν ἴδια θέση ὅπως ὁ Διονύσιος ὁ τύραννος· γι' αὐτὸν ὁ θάνατος θὰ ἦταν τὸ καλύτερο, γιατὶ δὲν εἶχε καμιὰ ἐλπίδα γιὰ σοφία, γιὰ κεῖνον ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἐλπίδας ἡ ζωή. Τὰ ἁμαρτήματα ὅμως εἶναι ἐν μέρει ὑποφερτά, ἐν μέρει ὅμως δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο, καὶ μάλιστα γιατὶ ἄλλοι παραβαίνουν συγχρόνως ἕνα μεγαλύτερο ἀριθμὸ καθηκόντων, οἱ ἄλλοι ἕνα μικρότερο. Οἱ μὲν εἶναι τόσο φαῦλοι, ὥστε μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦν νὰ φτάσουν στὴ σοφία, οἱ ἄλλοι θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ φτάσουν στὴ σοφία, ἂν προσπαθοῦσαν γι' αὐτό.

234α Διογένης Λαέρτιος 7.120:
Καὶ ἀρέσκονται νὰ θεωροῦν αὐτοὶ τὰ παραπτώματα, ὅτι εἶναι ἴσα, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στὸ τέταρτο βιβλίο τῶν Ἠθικῶν ζητημάτων καὶ ὁ Περσαῖος καὶ ὁ Ζήνων. Γιατί, ἂν δὲν ὑπάρχει ἀληθινὸ περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀληθινό, οὔτε ψεῦδος περισσότερο τοῦ ψεύδους, ἔτσι δὲν ὑπάρχει καὶ ἀπάτη περισσότερη τῆς ἀπάτης, οὔτε παράπτωμα περισσότερο τοῦ παραπτώματος. Γιατὶ κι' ἐκεῖνος ποὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸν Κάνωβο ἑκατὸ στάδια, κι' ἐκεῖνος ποὺ ἀπέχει ἕνα, δὲν βρίσκονται οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος στὸν Κάνωβο, ἔτσι κι' ἐκεῖνος ποὺ σφάλλει (ἁμαρτάνει) περισσότερο ἢ λιγότερο κι' αὐτὸς δὲν κατορθώνει τὴν ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος.

234β Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 7.422(Πρὸς λογικοὺς 1.422):
Ὅπως δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος, καθόσον εἶναι ἄνθρωπος, δὲν διαφέρει ἀπὸ

οὐδὲ λίθος λίθου, οὕτως οὔτε ἀκατάληπτος φαντασία ἀκαταλήπτου φαντασίας διενήνοχεν, ᾗ ἀκατάληπτός ἐστιν, οὔτε ψευδὴς ψευδοῦς, ᾗ ψευδής ἐστιν. κἀντεῦθεν ὁρμώμενοι οἱ περὶ τὸν Ζήνωνα ἐδίδασκον ὅτι ἴσα ἐστὶ τὰ ἁμαρτήματα.

234γ Diogenes Laertius 7.120:
Ἀρέσκει τε αὐτοῖς ἴσα ἡγεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα, καθά φησι… Ζήνων.

234δ Stobaeus, Eclogae 2.7, 11[α], p. 93, 16:
Ἁμάρτημα παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πραττόμενον, ἢ ἐν ᾧ παραλέλειπταί τι καθῆκον ὑπὸ λογικοῦ ζῴου.

8. ΠΕΡΙ ΣΠΟΥΔΑΙΩΝ ΚΑΙ ΦΑΥΛΩΝ

235 Stobaeus, Eclogae 2.7, 11 g (W. 2. 99) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Ἀρέσκει γὰρ τῷ τε Ζήνωνι καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ Στωϊκοῖς φιλοσόφοις δύο γένη τῶν ἀνθρώπων εἶναι, τὸ μὲν τῶν σπουδαίων, τὸ δὲ τῶν φαύλων· καὶ τὸ μὲν τῶν σπουδαίων διὰ παντὸς τοῦ βίου χρῆσθαι ταῖς ἀρεταῖς, τὸ δὲ τῶν φαύλων ταῖς κακίαις· ὅθεν τὸ μὲν ἀεὶ κατορθοῦν ἐν ἅπασιν οἷς προστίθεται, τὸ δὲ ἁμαρτάνειν. Καὶ τὸν μὲν σπουδαῖον ταῖς περὶ τὸν βίον ἐμπειρίαις χρώμενον ἐν τοῖς πραττομένοις ὑπ' αὐτοῦ πάντ' εὖ ποιεῖν, καθάπερ φρονίμως καὶ σωφρόνως καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετάς· τὸν δὲ φαῦλον κατὰ τοὐναντίον κακῶς. Καὶ τὸν μὲν σπουδαῖον μέγαν εἶναι καὶ ἁδρὸν καὶ ὑψηλὸν καὶ ἰσχυρόν. Μέγαν μέν, ὅτι δύναται ἐφικνεῖσθαι τῶν κατὰ προαίρεσιν ὄντων αὐτῷ καὶ προκειμένων· ἁδρὸν δέ, ὅτι ἐστὶν ηὐξημένος πάντοθεν· ὑψηλὸν δ' ὅτι τὴν ἐπιβάλλουσαν ἰσχὺν περιπεποίηται, ἀήττητος ὢν καὶ ἀκαταγώνιστος. Παρ' ὃ καὶ οὔτε ἀναγκάζεται ὑπό τινος οὔτε ἀναγκάζει τινά, οὔτε κωλύεται οὔτε κωλύει, οὔτε βιάζεται ὑπό τινος οὔτ' αὐτὸς βιάζει τινά, οὔτε δεσπόζει οὔτε δεσπόζεται, οὔτε κακοποιεῖ τινα οὔτ' αὐτὸς κακοποιεῖται, οὔτε κακοῖς περιπίπτει ⟨οὔτ' ἄλλον ποιεῖ κακοῖς περιπίπτειν⟩, οὔτ' ἐξαπατᾶται οὔτε ἐξαπατᾷ ἄλλον, οὔτε διαψεύδεται οὔτε ἀγνοεῖ οὔτε λανθάνει ἑαυτὸν οὔτε καθόλου ψεῦδος ὑπολαμβάνει· εὐδαίμων δ' ἐστὶ μάλιστα καὶ εὐτυχὴς καὶ μακάριος καὶ ὄλβιος καὶ εὐσεβὴς καὶ θεοφιλὴς καὶ ἀξιωματικός, βασιλικός τε καὶ στρατηγικὸς καὶ πολιτικὸς καὶ οἰκονομικὸς καὶ χρηματιστικός. Τοὺς δὲ φαύλους ἅπαντα τούτοις ἐναντία ἔχειν.

ἄνθρωπο, οὔτε ἡ πέτρα ἀπὸ πέτρα, ἔτσι οὔτε ἡ ἀκατάληπτη παράσταση δὲν διαφέρει ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἀκατάληπτη παράσταση, καθόσον εἶναι ἀκατάληπτη, οὔτε ἡ ψευδὴς ἀπὸ ψευδή, ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι ψευδής. Κι' ἀπ' ἐδῶ ἀφορμώμενοι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζήνωνα ἐδίδασκαν, ὅτι τὰ σφάλματα (ἁμαρτήματα) εἶναι ἴσα.

234γ Διογένης Λαέρτιος 7.120:
Τοὺς ἀρέσει νὰ θεωροῦν τὰ ἁμαρτήματα ἴσα, ὅπως λέει… ὁ Ζήνων.

234δ Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7, 11^{α}, p. 93, 16:
Ἁμάρτημα εἶναι αὐτὸ ποὺ πράττεται παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἢ αὐτὸ στὸ ὁποῖο ἔχει παραλειφθεῖ ἕνα καθῆκον ἀπὸ ἕνα λογικὸ ζῶο.

8. ΠΕΡΙ ΣΠΟΥΔΑΙΩΝ ΚΑΙ ΦΑΥΛΩΝ

235 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.7, 11g (W. 2, 99) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς):
Ὁ Ζήνων καὶ οἱ ἀπ' αὐτὸν προερχόμενοι Στωικοὶ φιλόσοφοι ἔχουν τὴν ἄποψη, ὅτι δύο εἶναι τὰ εἴδη τῶν ἀνθρώπων, τὸ μὲν ἕνα τῶν σπουδαίων, τὸ δὲ ἄλλο τῶν φαύλων· καὶ τὸ μὲν ἕνα εἶδος τῶν σπουδαίων χρησιμοποιεῖ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὶς ἀρετές, τὸ δὲ ἄλλο τῶν φαύλων τὶς κακίες· γι' αὐτὸ τὸ ἕνα πράττει πάντοτε κατορθώνοντας τὸ τέλειο, τὸ δὲ ἄλλο σφάλλει. Καὶ ὁ μὲν σπουδαῖος χρησιμοποιώντας τὶς ἐμπειρίες τοῦ βίου, σὲ ὅσα πράττει, ὅλα τὰ πράττει καλά, μὲ ἀκρίβεια, φρόνιμα καὶ μὲ ἐγκράτεια καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἄλλες ἀρετές· ἐνῶ ὁ φαῦλος ἀντίθετα πράττει κακά. Καὶ ὁ μὲν σπουδαῖος εἶναι μεγάλος καὶ ἁδρὸς καὶ ὑψηλὸς καὶ ἰσχυρός. Μεγάλος, γιατὶ δύναται νὰ φτάσει ὅσα ἀποτελοῦν τὴν ἐκλογή του καὶ κεῖνται ἐνώπιόν του ὡς ἔπαθλα· εἶναι δὲ ἁδρὸς γιατὶ εἶναι ἀπὸ παντοῦ ἀνεπτυγμένος· καὶ εἶναι ὑψηλὸς γιατὶ ἔχει περιβληθεῖ μὲ τὴν ἀπαιτούμενη δύναμη ὄντας ἀήττητος καὶ ἀκαταγώνιστος. Γι' αὐτὸ καὶ οὔτε ἐξαναγκάζεται ἀπὸ κανένα οὔτε ἐξαναγκάζει κανένα, οὔτε ἐμποδίζεται οὔτε ἐμποδίζει, οὔτε ἐκβιάζεται ἀπὸ κανένα, οὔτε ἐκβιάζει, οὔτε ἐξουσιάζει οὔτε ἐξουσιάζεται, οὔτε κακοποιεῖ κανένα οὔτε ὁ ἴδιος κακοποιεῖται, οὔτε περιπίπτει σὲ κακά, οὔτε κάνει ὥστε νὰ πέσει ἄλλος σὲ κακά, οὔτε ἐξαπατᾶται οὔτε ἄλλον ἐξαπατᾶ, οὔτε συλλαμβάνεται νὰ λέγει ψευδὴ πράγματα, οὔτε ἀγνοεῖ οὔτε ἐνεργεῖ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει, οὔτε σκέφτεται καθόλου τὸ ψέμα· εἶναι δὲ εὐδαίμων πάνω ἀπ' ὅλα καὶ εὐτυχισμένος καὶ μακάριος καὶ ὄλβιος καὶ εὐσεβὴς καὶ θεοφίλητος καὶ ἀξιοπρεπής, ἡγεμονικὸς καὶ ἄξιος στὴ στρατηγικὴ καὶ τὴν πολιτική, καλὸς χειριστὴς τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἐμπορικός. Ἐνῶ οἱ φαῦλοι σὲ ὅλα αὐτὰ κάνουν τὰ ἀντίθετα.

236 Philo, Quod omnis probus liber 53 [453]:
Ὁ δὲ Ζήνων, εἰ καί τις ἄλλος ὑπ' ἀρετῆς ἀχθείς, νεανικώτερον ἀποδείκνυσι περὶ τοῦ μὴ εἶναι τοῖς φαύλοις ἰσηγορίαν πρὸς ἀστείους, φησὶ γάρ· «οὐκ οἰμώξεται ὁ φαῦλος, ἐὰν ἀντιλέγῃ τῷ σπουδαίῳ; οὐκ ἄρ' ἐστιν ἰσηγορία τῷ φαύλῳ πρὸς σπουδαῖον». 97 [460]: ἄξιον τὸ Ζηνώνειον ἐπιφωνῆσαι, ὅτι «θᾶττον ἂν ἀσκὸν βαπτίσαι τις πλήρη πνεύματος ἢ βιάσαιτο τῶν σπουδαίων ὁντινοῦν ἄκοντα δρᾶσαί τι τῶν ἀβουλήτων»· ἀνένδοτος γὰρ ψυχὴ καὶ ἀήττητος, ἣν ὁ ὀρθὸς λόγος δόγμασι παγίοις ἐνεύρωσε.

237 Athenaeus 4.162d:
[Περσαῖος], ὃς περὶ ταῦτα τὴν διάνοιαν στρέφων πιστευθείς, ὥς φησιν Ἕρμιππος, ὑπ' Ἀντιγόνου τὸν Ἀκροκόρινθον κωθωνιζόμενος ἐξέπεσεν καὶ αὐτῆς τῆς Κορίνθου, καταστρατηγηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου Ἀράτου, ὁ πρότερον ἐν τοῖς διαλόγοις πρὸς Ζήνωνα διαμιλλώμενος ὡς ὁ σοφὸς πάντως ἂν εἴη καὶ στρατηγὸς ἀγαθός, μόνον τοῦτο διὰ τῶν ἔργων διαβεβαιωσάμενος ὁ καλὸς τοῦ Ζήνωνος οἰκετιεύς.

6. οἰκιτιεύς: Kaibel, ὁ κιτιεύς: cod.

238 Diogenes Laertius 7.121-123:
Μόνον τ' ἐλεύθερον [τὸν σοφόν], τοὺς δὲ φαύλους δούλους· εἶναι γὰρ τὴν ἐλευθερίαν ἐξουσίαν αὐτοπραγίας, τὴν δὲ δουλείαν στέρησιν αὐτοπραγίας. (122) εἶναι δὲ καὶ ἄλλην δουλείαν τὴν ἐν ὑποτάξει καὶ τρίτην τὴν ἐν κτήσει τε καὶ ὑποτάξει, ᾗ ἀντιτίθεται ἡ δεσποτεία, φαύλη οὖσα καὶ αὕτη. οὐ μόνον δ' ἐλευθέρους εἶναι τοὺς σοφούς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας, τῆς βασιλείας οὔσης ἀρχῆς ἀνυπευθύνου, ἥτις περὶ μόνους ἂν τοὺς σοφοὺς συσταίη, καθά φησι Χρύσιππος ἐν τῷ Περὶ τοῦ κυρίως κεχρῆσθαι Ζήνωνα τοῖς ὀνόμασιν· ἐγνωκέναι γάρ φησι δεῖν τὸν ἄρχοντα περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, μηδένα δὲ τῶν φαύλων ἐπίστασθαι ταῦτα. ὁμοίως δὲ καὶ ἀρχικοὺς δικαστικούς τε καὶ ῥητορικοὺς μόνους εἶναι, τῶν δὲ φαύλων οὐδένα. ἔτι καὶ ἀναμαρτήτους, τῷ ἀπεριπτώτους εἶναι ἁμαρτήματι. (123) ἀβλαβεῖς τ' εἶναι· οὐ γὰρ ἄλλους βλάπτειν οὔθ' αὑτούς. ἐλεήμονάς τε μὴ εἶναι συγγνώμην τ' ἔχειν μηδενί· μὴ γὰρ παριέναι τὰς ἐκ τοῦ νόμου ἐπιβαλλούσας κολάσεις, ἐπεὶ τό γ' εἴκειν καὶ ὁ ἔλεος αὐτὴ θ' ἡ ἐπιείκεια οὐδένειά ἐστι ψυχῆς πρὸς κολάσεις προσποιουμένης χρηστότητα· μηδ' οἴεσθαι σκληροτέρας αὐτὰς εἶναι. ἔτι τε τὸν σοφὸν οὐδὲν θαυμάζειν τῶν δοκούντων παραδόξων, οἷον Χαιρώνεια καὶ ἀμπώτιδας καὶ πηγὰς θερμῶν ὑδάτων καὶ πυρὸς ἀναφυσήματα, ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἐν ἐρημίᾳ φασί,

236 Φίλων, Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι 53 [453]:
Ὁ δὲ Ζήνων, ποὺ πάνω ἀπ' ὅλους ὁδηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρετή, μὲ νεανικὴ παρόρμηση ἀποδεικνύει ὅτι οἱ φαῦλοι δὲν ἔχουν ἐξ ἴσου μὲ τοὺς σοφοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ἀγορεύουν· λέγει δηλαδή: «ὁ φαῦλος δὲν θὰ κραυγάσει ἀπὸ δυσαρέσκεια, ἂν ἀντιλέγει στὸν σοφό; ἄρα δὲν ἔχει ὁ φαῦλος ἴσο δικαίωμα νὰ ἀγορεύει ὅπως ὁ σοφός». 97 [460]: Ἀξίζει νὰ ἀναφωνήσει κανεὶς αὐτό, ποὺ εἶπε ὁ Ζήνων, ὅτι «πιὸ γρήγορα θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ βυθίσει στὸ νερὸ ἕνα ἀσκὶ γεμάτο ἀέρα, παρὰ νὰ ἀναγκάσει κάποιον ἀπὸ τοὺς σοφοὺς νὰ πράξει κάτι παρὰ τὴ θέλησή του ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ δὲν βούλεται·» γιατὶ ἡ ψυχή, ποὺ τὴ νεύρωσε ὁ ὀρθὸς λόγος μὲ στέρεα δόγματα, εἶναι ἀνένδοτη καὶ ἀήττητη.

237 Ἀθήναιος 4.162d:
(Ὁ Περσαῖος), ποὺ εἶχε τὸ νοῦ του στραμμένο σ' αὐτὰ (τὰ συμποσιακά), ὅταν, ὅπως λέει ὁ Ἕρμιππος, τοῦ ἐμπιστεύθηκε ὁ Ἀντίγονος τὸν Ἀκροκόρινθο, μεθυσμένος διώχτηκε καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν Κόρινθο, ἀφοῦ νικήθηκε στρατηγικὰ ἀπὸ τὸν Ἄρατο τὸν Σικυώνιο, αὐτὸς ποὺ πρὶν συναγωνιζόταν τὸν Ζήνωνα στοὺς διαλόγους του, ὅτι ὁ σοφὸς ὁπωσδήποτε θὰ ἦταν καὶ καλὸς στρατηγός, μόνο ὅμως αὐτὸ (πὼς δὲν ἦταν σοφὸς) μὲ τὰ ἔργα του διαβεβαίωσε ὁ καλὸς τοῦ Ζήνωνα σπιτικὸς δοῦλος.

238 Διογένης Λαέρτιος 7.121-123:
Καὶ λένε ὅτι μόνος ἐλεύθερος εἶναι ὁ σοφός, ἐνῶ οἱ φαῦλοι εἶναι δοῦλοι· γιατὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐξουσία τῆς αὐτόνομης πράξης, ἐνῶ ἡ δουλεία εἶναι στέρηση αὐτῆς τῆς αὐτόνομης πράξης. (122) Ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλη δουλεία, αὐτὴ ποὺ βρίσκεται στὴν ὑποταγὴ καὶ τρίτη αὐτὴ ποὺ βρίσκεται στὴν κτήση καὶ τὴν ὑποταγή, στὴν ὁποία ἀντιτίθεται ἡ δεσποτεία, ποὺ κι' αὐτὴ εἶναι φαύλη. Οἱ σοφοὶ ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἐλεύθεροι, ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς, ἐφ' ὅσον ἡ βασιλεία εἶναι ἀρχή, ποὺ δὲν δίνει λόγο σὲ κανένα, ποὺ μὲ μόνο τοὺς σοφοὺς μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ, ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος στὸ βιβλίο του «Περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ζήνων χρησιμοποίησε κυρίως τὶς ὀνομασίες»· γιατὶ λέει, ὅτι ὁ ἄρχων πρέπει νὰ γνωρίζει γιὰ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά, ἐνῶ κανεὶς ἀπὸ τοὺς φαύλους δὲν τὰ γνωρίζει αὐτά. Παρόμοια δὲ λένε, ὅτι οἱ σοφοὶ μόνον εἶναι καὶ σωστοὶ κυβερνῆτες καὶ δικαστὲς καὶ ρήτορες, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς μὴ σοφοὺς κανένας. Ἀκόμα εἶναι καὶ ἀλάνθαστοι, γιατὶ δὲν περιπίπτουν σὲ σφάλματα. (123) Κι' ὅτι εἶναι ἀβλαβεῖς· γιατὶ δὲν βλάπτουν ἄλλους, οὔτε τοὺς ἑαυτούς των. Καὶ δὲν εἶναι σπλαχνικοὶ κι' οὔτε συγχωροῦν κανένα· γιατὶ δὲν μετριάζουν τὶς τιμωρίες, ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ νόμοι, διότι τὸ νὰ ὑποχωρεῖ κανεὶς καὶ νὰ νιώθει ἔλεος κι' αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἐπιείκεια εἶναι μιὰ μηδαμινότητα τῆς ψυχῆς ποὺ προσποιεῖ-

βιώσεται ὁ σπουδαῖος· κοινωνικὸς γὰρ φύσει καὶ πρακτικός. τὴν μέντοι
ἄσκησιν ἀποδέξεται ὑπὲρ τοῦ σώματος ὑπομονῆς.

238α Plutarchus, Moralia 33 D:
Καὶ ὁ Ζήνων ἐπανορθούμενος τὸ τοῦ Σοφοκλέους [TGF 789],
ὅστις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται
κείνου ’στι δοῦλος, κἂν ἐλεύθερος μόλῃ
μετέγραφεν,
οὐκ ἔστι δοῦλος, ἢν ἐλεύθερος μόλῃ,
τῷ ἐλευθέρῳ νῦν συνεκφαίνων τὸν ἀδεᾶ καὶ μεγαλόφρονα καὶ ἀταπεί-
νωτον.

238β Diogenes Laertius 7.117:
Φασὶ δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφόν, διὰ τὸν ἀνέμπτωτον εἶναι· εἶναι δὲ
καὶ ἄλλον ἀπαθῆ τὸν φαῦλον, ἐν ἴσῳ λεγόμενον τῷ σκληρῷ καὶ ἀτέγκτῳ.

239 Plutarchus, De profectibus in virtute 12:
Ὅρα δὴ καὶ τὸ τοῦ Ζήνωνος ὁποῖόν ἐστιν· ἠξίου γὰρ ἀπὸ τῶν ὀνείρων
ἕκαστον ἑαυτοῦ συναισθάνεσθαι προκόπτοντος, εἰ μήτε ἡδόμενον αἰ-
σχρῷ τινι ἑαυτὸν μήτε τι προσιέμενον ἢ πράττοντα τῶν δεινῶν καὶ ἀδί-
κων ὁρᾷ κατὰ τοὺς ὕπνους ἀλλ’ οἷον ἐν βυθῷ γαλήνης ἀκλύστῳ κατα-
φανεῖ διαλάμπει τῆς ψυχῆς τὸ φανταστικὸν καὶ παθητικὸν ὑπὸ τοῦ λό-
γου διακεχυμένον.

240 Clemens Alexandrinus, Stromata 2.20.125 P. p. 494, S. p. 178:
Καλῶς ὁ Ζήνων ἐπὶ τῶν Ἰνδῶν ἔλεγεν ἕνα Ἰνδὸν παροπτώμενον ἐθέλειν
⟨ἂν⟩ ἰδεῖν ἢ πάσας τὰς περὶ πόνου ἀποδείξεις μαθεῖν.

241 Galenus, De cognitione animi morbis 5.13 Kühn:
Οὕτω γοῦν καὶ Ζήνων ἠξίου πάντα πράττειν ἡμᾶς ἀσφαλῶς, ὡς ἀπο-
λογησαμένους ὀλίγον ὕστερον παιδαγωγοῖς· ὠνόμαζε γὰρ οὕτως ἐκεῖ-
νος ὁ ἀνὴρ τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ἑτοίμους ὄντας τοῖς πέλας
ἐπιτιμᾶν κἂν μηδεὶς αὐτοὺς παρακαλῇ.

ται καλωσύνη ὡς πρὸς τὶς τιμωρίες· οὔτε νὰ νομίζει ὅτι αὐτὲς εἶναι σκληρότερες. Ἀκόμη καὶ ὁ σοφὸς δὲν θαυμάζει τίποτε ἀπ' ὅσα φαίνονται παράδοξα, ὅπως τὰ Χαρώνεια βάραθρα καὶ τὶς ἀμπώτιδες καὶ τὶς πηγὲς τῶν θερμῶν ὑδάτων καὶ τὰ ἀναφυσήματα τῆς φωτιᾶς τῶν ἡφαιστείων. Ὡστόσο λένε, ὅτι οὔτε καὶ στὴν ἐρημιὰ δὲν θὰ ζήσει ὁ σοφός· γιατὶ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση φτιαγμένος γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τὴν πράξη. Τὴ σκληρὴ ἄσκηση ὅμως θὰ τὴ δεχθεῖ γιὰ χάρη τῆς σωματικῆς ἀντοχῆς.

238α Πλούταρχος, Ἠθικὰ 33 D:
Κι' ὁ Ζήνων διορθώνοντας τὸν στίχο τοῦ Σοφοκλῆ:
«ὅποιος τραβᾶ καὶ πάει σὲ τύραννο
ἐκείνου δοῦλος εἶναι κι ἂς πάει ἐλεύθερος»
τὸ μετέτρεπε
«δὲν εἶναι δοῦλος, ἂν πάει ἐλεύθερος»,
ὑποδηλώνοντας μαζὶ μὲ τὸν ἐλεύθερο καὶ τὸν ἄφοβο καὶ τὸν μεγαλόψυχο καὶ τὸν ἀταπείνωτο.

238β Διογένης Λαέρτιος 7.117:
Λένε ἐπίσης, ὅτι ὁ σοφὸς εἶναι ἀπαθής, γιατὶ δὲν ἐμπίπτει σὲ τέτοιες ταραχές. Καὶ μὲ ἄλλη σημασία εἶναι ἀπαθὴς ὁ φαῦλος, ὅταν αὐτὸ σημαίνει τὸν σκληρὸ καὶ τὸν ἄτεγκτο.

239 Πλούταρχος, Περὶ προόδου ἐν ἀρετῇ 12:
Δὲς κι' αὐτό, ποὺ λέει ὁ Ζήνων, ποιὸ εἶναι· γιατὶ εἶχε τὴν ἀξίωση ὁ καθένας στὰ ὄνειρά του νὰ ἔχει συναίσθηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅταν προκόπτει, ἂν μήτε εὐχαριστιέται μὲ κάτι αἰσχρό, οὔτε βλέπει στὸν ὕπνο του τὸν ἑαυτό του νὰ προσεγγίζει ἢ νὰ πράττει κάτι κακὸ ἢ ἄδικο, ἀλλὰ ἄν, ὅπως σ' ἕνα βυθὸ γαλήνης ἀτάραχης, διαυγοῦς, διαλάμπει ἡ παραστατικὴ καὶ ἡ παθητικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς διάχυτο ἔχοντας μέσα της τὸν λόγο.

240 Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 2.20, 125 P. p. 494, S. p. 178:
Καλὰ ἔλεγε ὁ Ζήνων γιὰ τοὺς Ἰνδούς, ὅτι θὰ ἤθελε νὰ δεῖ ἕναν Ἰνδὸ νὰ ψήνεται παρὰ νὰ μάθει ὅλες τὶς σχετικὲς μὲ τὸν πόνο ἀποδείξεις.

241 Γαληνός, Περὶ διαγνώσεως 5.13 Kühn:
Ἔτσι λοιπὸν ὁ Ζήνων εἶχε τὴν ἀξίωση ὅλα νὰ τὰ πράττουμε χωρὶς σφάλματα, ὡς ἐὰν νὰ πρόκειται νὰ ἀπολογηθοῦμε λίγο πιὸ ὕστερα στοὺς παιδαγωγούς μας· γιατὶ ἔτσι χαρακτήριζε ἐκεῖνος ὁ ἄνδρας τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὅτι ἦταν ἕτοιμοι νὰ ψέγουν τοὺς πλησίον τους ἔστω κι' ἂν κανένας δὲν τοὺς προκαλεῖ.

242 Diogenes Laertius 7.130:
Εὐλόγως τέ φασι ἐξάξειν ἑαυτὸν τοῦ βίου τὸν σοφόν. Καὶ ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ φίλων, κἂν ἐν σκληροτέρᾳ γένηται ἀλγηδόνι ἢ πηρώσεσιν ἢ νόσοις ἀνιάτοις.

9. ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

243 Diogenes Laertius 7.32-34:
Ἔνιοι μέντοι, ἐξ ὧν εἰσιν οἱ περὶ Κάσσιον τὸν Σκεπτικόν, ἐν πολλοῖς κατηγοροῦντες τοῦ Ζήνωνος, πρῶτον μὲν τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν ἄχρηστον ἀποφαίνειν λέγουσιν ἐν ἀρχῇ τῆς Πολιτείας, δεύτερον ἐχθροὺς καὶ πολεμίους καὶ δούλους καὶ ἀλλοτρίους λέγειν αὐτὸν ἀλλήλων εἶναι πάντας τοὺς μὴ σπουδαίους, καὶ γονεῖς τέκνων καὶ ἀδελφοὺς ἀδελφῶν ⟨καὶ⟩ οἰκείους οἰκείων. (33) Πάλιν ἐν τῇ Πολιτείᾳ παριστάντα πολίτας καὶ φίλους καὶ οἰκείους καὶ ἐλευθέρους τοὺς σπουδαίους μόνον, ὥστε τοῖς Στωικοῖς οἱ γονεῖς καὶ τὰ τέκνα ἐχθροί· οὐ γάρ εἰσι σοφοί. κοινάς τε τὰς γυναῖκας δογματίζειν ὁμοίως ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ κατὰ τοὺς διακοσίους ⟨στίχους⟩ μήθ' ἱερὰ μήτε δικαστήρια μήτε γυμνάσια ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοδομεῖσθαι, περί τε νομίσματος οὕτως γράφειν· «νόμισμα δ' οὔτ' ἀλλαγῆς ἕνεκεν οἴεσθαι δεῖν κατασκευάζειν οὔτ' ἀποδημίας ἕνεκεν». καὶ ἐσθῆτι δὲ τῇ αὐτῇ κελεύει χρῆσθαι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ μηδὲν μόριον ἀποκεκρύφθαι. (34) ὅτι δ' αὐτοῦ ἐστιν ἡ Πολιτεία καὶ Χρύσιππος ἐν τῷ Περὶ πολιτείας φησί.

244 Clemens Alexandrinus, Stromata 5.12, 76, p. 691 P. 249 S.:
Λέγει δὲ καὶ ὁ Ζήνων, ὁ τῆς Στωικῆς κτίστης αἱρέσεως, ἐν τῷ τῆς πολιτείας βιβλίῳ μήτε ναοὺς δεῖν ποιεῖν μήτε ἀγάλματα· μηδὲν γὰρ εἶναι τῶν θεῶν ἄξιον κατασκεύασμα, καὶ γράφειν οὐ δέδιεν αὐταῖς λέξεσι τάδε· ἱερά τε οἰκοδομεῖν οὐδὲν δεήσει· ἱερὸν γὰρ μὴ πολλοῦ ἄξιον, καὶ ἅγιον οὐδὲν χρὴ νομίζειν, οὐδὲν δὲ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἅγιον οἰκοδόμων ἔργον καὶ βαναύσων.

244α Stobaeus, Eclogae 43, 88:
Ζήνων ἔφη δεῖν τὰς πόλεις κοσμεῖν οὐκ ἀναθήμασιν ἀλλὰ ταῖς τῶν οἰκούντων ἀρεταῖς.

242 Διογένης Λαέρτιος 7.130:
Λένε, ὅτι ὁ σοφὸς γιὰ εὔλογη αἰτία θὰ προκαλέσει τὴν ἔξοδό του ἀπὸ τὴ ζωή, καὶ γιὰ χάρη τῆς πατρίδος καὶ γιὰ χάρη τῶν φίλων ἢ ἂν ὑποφέρει ἀπὸ ἀνυπόφορο πόνο, ἀκρωτηριασμὸ ἢ ἀνίατες ἀρρώστειες.

9. ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ «ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ» ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

243 Διογένης Λαέρτιος 7.32-34:
Μερικοὶ ὡστόσο, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους εἶναι ὁ Κάσσιος ὁ Σκεπτικὸς καὶ οἱ μαθητές του, κατηγορώντας σὲ πολλὰ τὸν Ζήνωνα, λένε ὅτι πρῶτα θεωρεῖ τὴν ἐγκύκλιο παιδεία στὴν ἀρχὴ τῆς Πολιτείας του ἄχρηστη, δεύτερο λέγει ὅτι οἱ μὴ σοφοὶ εἶναι ὅλοι τους ἐχθροὶ καὶ ἀνταγωνιζόμενοι καὶ δοῦλοι καὶ ξένοι μεταξύ τους καὶ οἱ γονεῖς πρὸς τὰ παιδιά τους καὶ οἱ ἀδελφοὶ πρὸς τοὺς ἀδελφούς των καὶ οἱ συγγενεῖς πρὸς τοὺς συγγενεῖς. (33) Πάλι στὴν Πολιτεία (τὸν κατηγοροῦν), ὅτι παρουσίασε μόνο τοὺς σπουδαίους, ὅτι εἶναι πολίτες καὶ φίλοι καὶ συγγενεῖς καὶ ἐλεύθεροι, ὥστε στοὺς Στωικοὺς οἱ γονεῖς καὶ τὰ παιδιὰ νὰ εἶναι ἐχθροί· γιατὶ δὲν εἶναι σοφοί. Καὶ λένε, ὅτι στὴν Πολιτεία του διατυπώνει τὸ δόγμα οἱ γυναῖκες νὰ εἶναι κοινὲς καὶ σὲ διακόσιους στίχους λέει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ κτίζονται στὶς πόλεις οὔτε ἱερά, οὔτε δικαστήρια, οὔτε γυμναστήρια. Γιὰ τὸ νόμισμα γράφει τὰ ἑξῆς· «τὸ νόμισμα δὲν πρέπει νὰ τὸ κατασκευάζουμε οὔτε χάριν ἀνταλλαγῆς οὔτε γιὰ ταξίδι στὸ ἐξωτερικό». Καὶ παραγγέλλει τὸ ἴδιο ἔνδυμα νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες καὶ κανένα μέρος τοῦ σώματός των νὰ μὴν εἶναι κρυμμένο. (34) Ὅτι δὲ ἡ Πολιτεία εἶναι αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Ζήνωνος, τὸ λέει καὶ ὁ Χρύσιππος στὸ βιβλίο του Περὶ Πολιτείας.

244 Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 5.12, 76, p. 691 P. 249 S.:
Ὁ δὲ Ζήνων, ὁ ἱδρυτὴς τῆς σχολῆς τῶν Στωικῶν, λέει στὸ βιβλίο τῆς Πολιτείας, ὅτι δὲν πρέπει οὔτε ναοὺς νὰ κτίζουμε, οὔτε ἀγάλματα· γιατὶ τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι ἄξιο κατασκεύασμα γιὰ τοὺς θεούς, καὶ δὲν ὑπάρχει φόβος γιὰ νὰ γράψει κανεὶς μὲ τὶς ἴδιες αὐτὲς λέξεις τὰ ἑξῆς· καὶ νὰ οἰκοδομήσει κανεὶς ἱερὰ δὲν θὰ χρειασθεῖ καθόλου· γιατὶ τὸ ἱερὸ δὲν ἀξίζει τίποτε καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωροῦμε ἅγιο· ἀφοῦ δὲν ἔχει καμιὰν ἀξία οὔτε εἶναι ἅγιο τὸ ἔργο οἰκοδόμων καὶ βαναύσων ἀνθρώπων.

244α Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 43, 88:
Ὁ Ζήνων εἶπε, ὅτι πρέπει τὶς πόλεις νὰ τὶς κοσμοῦμε ὄχι μὲ ἀναθήματα ἀλλὰ μὲ τὶς ἀρετὲς αὐτῶν, ποὺ τὶς κατοικοῦν.

244β Plutarchus, Moralia 1034B (De stoicorum repugnantiis 4):
Ἔτι δόγμα Ζήνωνός ἐστιν «ἱερὰ θεῶν μὴ οἰκοδομεῖν· ἱερὸν γὰρ μὴ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἅγιον οὐκ ἔστιν· οἰκοδόμων δ' ἔργον καὶ βαναύσων οὐδέν ἐστι πολλοῦ ἄξιον».

244γ Origenes, Contra Celsum 1.5:
Προσθήσομεν δὲ καὶ ἡμεῖς ὅτι καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐν τῇ Πολιτείᾳ φησίν· «ἱερά τε οἰκοδομεῖν οὐδὲν δεήσει· ἱερὸν γὰρ οὐδὲν χρὴ νομίζειν οὐδὲ πολλοῦ ἄξιον καὶ ἅγιον, οἰκοδόμων τε ἔργον καὶ βαναύσων.»

244δ Theodoritus, Graecarum affectionum curatio 3.74:
Ταῦτα ξυνορῶν καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ἐν τῷ τῆς Πολιτείας ἀπαγορεύει βιβλίῳ καὶ ναοὺς οἰκοδομεῖν καὶ ἀγάλματα τεκταίνειν· οὐδὲν γὰρ εἶναι τούτων φησὶν θεῶν ἄξιον κατασκεύασμα.

244ε Epiphanius, Adversus haeres. 3, Περὶ πίστεως 9 (Dindorf 3, p. 566):
Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ὁ Στωικὸς ἔφη μὴ δεῖν θεοῖς οἰκοδομεῖν ἱερά, ἀλλ' ἔχειν τὸ θεῖον ἐν μόνῳ τῷ νῷ, μᾶλλον δὲ θεὸν ἡγεῖσθαι τὸν νοῦν· ἔστι γὰρ ἀθάνατος… ἔλεγε δὲ πάντα διοικεῖν τὸ θεῖον. τὰς δὲ αἰτίας τῶν πραγμάτων πῆ μὲν ἐφ' ἡμῖν, πῆ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, τουτέστι τὰ μὲν τῶν πραγμάτων ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν.

245 Plutarchus, Moralia 329A, B (De Alexandri virtute 1.6):
Καὶ μὴν ἡ πολὺ θαυμαζομένη πολιτεία τοῦ τῶν Στωικῶν αἱρεσιν καταβαλομένου Ζήνωνος εἰς ἓν τοῦτο συντείνει κεφάλαιον ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν, ἰδίοις ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ᾖ καὶ κόσμος, ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης. Τοῦτο Ζήνων μὲν ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἴδωλον εὐνομίας φιλοσόφου καὶ πολιτείας ἀνατυπωσάμενος.

246 Diogenes Laertius 7.121:
Καὶ γαμήσειν [τὸν σοφόν], ὡς ὁ Ζήνων φησὶν ἐν Πολιτείᾳ, καὶ παιδοποιήσεσθαι.

247 Diogenes Laertius 7.131:
Ἀρέσκει δὲ αὐτοῖς καὶ κοινὰς τὰς γυναῖκας δεῖν παρὰ τοῖς σοφοῖς, ὥστε τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι, καθά φησι Ζήνων ἐν τῇ Πολι-

244β Πλούταρχος, Ἠθικὰ 1034B (Περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων 4):
Ἀκόμα δόγμα τοῦ Ζήνωνος εἶναι «νὰ μὴν οἰκοδομοῦμε ἱερὰ θεῶν· γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἱερό, ποὺ νὰ μὴν εἶναι πολὺ ἀξιοσέβαστο καὶ ἅγιο· ἐνῶ κανένα ἔργο οἰκοδόμων καὶ τεχνιτῶν δὲν εἶναι πολὺ ἀξιοσέβαστο.»

244γ Ὠριγένης, Κατὰ Κέλσου 1.5:
Θὰ προσθέσουμε δὲ κι' ἐμεῖς ὅτι ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς στὴν Πολιτεία του λέει: «δὲν θὰ χρειαστεῖ καθόλου νὰ οἰκοδομήσουμε ἱερά· γιατὶ ἱερὸ κανένα δὲν πρέπει νὰ νομίζουμε, ὅτι εἶναι πολὺ ἀξιοσέβαστο καὶ ἅγιο, ποὺ εἶναι ἔργο οἰκοδόμων καὶ τεχνιτῶν.»

244δ Θεοδώρητος, Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικὴ 3.74:
Αὐτὰ ἔχοντας ὑπόψη ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς στὸ βιβλίο του Περὶ Πολιτείας ἀπαγορεύει νὰ οἰκοδομοῦμε ναοὺς καὶ νὰ κατασκευάζουμε ἀγάλματα· γιατὶ κανένα ἀπ' αὐτά, λέει, δὲν εἶναι ἄξιο τῶν θεῶν κατασκεύασμα.

244ε Ἐπιφάνος, Κατὰ αἱρέσεων 3, Περὶ πίστεως 9 (Dindorf 3, p. 566):
Ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς ὁ Στωικὸς εἶπε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ οἰκοδομοῦμε ἱερὰ γιὰ τοὺς θεούς, ἀλλὰ νὰ ἔχουμε τὸ θεῖο μόνο στὸν νοῦ μας, ἢ μᾶλλον νὰ θεωροῦμε τὸν νοῦ σὰν θεό· γιατὶ εἶναι ἀθάνατος… ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ θεῖο διοικεῖ τὰ πάντα. Καὶ ὅτι οἱ αἰτίες τῶν πραγμάτων, πότε ἐξαρτῶνται ἀπὸ μᾶς καὶ πότε δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ μᾶς, δηλαδὴ ἄλλα ἀπὸ τὰ πράγματα εἶναι στὴ δική μας θέληση καὶ ἄλλα δὲν εἶναι στὴ δική μας θέληση.

245 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 329A, B (Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης 1.6):
Κι' ἀλήθεια, ἡ πολυθαύμαστη Πολιτεία τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Σχολῆς τῶν Στωικῶν Ζήνωνα σὲ αὐτὸ τὸ κύριο σημεῖο συγκλίνει: νὰ μὴν κατοικοῦμε χωρισμένοι σὲ πόλεις, οὔτε σὲ δήμους μὲ ἰδιαίτερους ὁ καθένας νόμους, ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ θεωροῦμε ὅτι εἶναι συνδημότες καὶ συμπολίτες, κι' ὁ βίος τους νὰ εἶναι κοινὸς καὶ ὁ κόσμος ὅπως ἀκριβῶς μιὰ ἀγέλη, ποὺ βόσκεται καὶ τρέφεται μαζὶ ὑπὸ ἕνα κοινὸ νόμο. Αὐτὸ τὸ ἔγραψε ὁ Ζήνων πλάθοντάς το σὰν ἕνα ὄνειρο ἢ μιὰ εἰκόνα τῆς εὔνομης πολιτείας τοῦ φιλοσόφου.

246 Διογένης Λαέρτιος 7.121:
Καὶ θὰ παντρευτεῖ ὁ σοφός, ὅπως λέει ὁ Ζήνων στὴν Πολιτεία του, καὶ θὰ κάνει παιδιά.

247 Διογένης Λαέρτιος 7.131:
Διατυπώνουν τὴν ἄποψη ὅτι οἱ γυναῖκες πρέπει νὰ εἶναι κοινὲς στοὺς σοφούς, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ σμίγει ὁ ὁποιοσδήποτε μὲ ὁποιαδήποτε συ-

τείᾳ… πάντας τε παῖδας ἐπίσης στέρξομεν πατέρων τρόπου καὶ ἡ ἐπὶ μοιχείᾳ ζηλοτυπία περιαιρεθήσεται.

248 Origenes, Contra Celsum 7.63:
Ἐκκλίνουσι τὸ μοιχεύειν οἱ τὰ τοῦ Κιτιέως Ζήνωνος φιλοσοφοῦντες… διὰ τὸ κοινωνικὸν καὶ παρὰ φύσιν εἶναι τῷ λογικῷ ζῴῳ νοθεύειν τὴν ὑπὸ τῶν νόμων ἑτέρῳ προσκαταληφθεῖσαν γυναῖκα καὶ φθείρειν τὸν ἄλλου ἀνθρώπου οἶκον.

249 Athenaeus 8.561 c:
Ποντιανὸς δὲ Ζήνωνα ἔφη τὸν Κιτιέα ὑπολαμβάνειν τὸν Ἔρωτα θεὸν εἶναι φιλίας καὶ ἐλευθερίας ἔτι δὲ καὶ ὁμονοίας παρασκευαστικόν, ἄλλου δ' οὐδενός. διὸ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἔφη «τὸν Ἔρωτα θεὸν εἶναι, συνεργὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὴν τῆς πόλεως σωτηρίαν.»

250 Plutarchus, Vita Lycurgi 31:
Ἀλλ' ὥσπερ ἑνὸς ἀνδρὸς βίῳ καὶ πόλεως ὅλης νομίζων εὐδαιμονίαν ἀπ' ἀρετῆς ἐγγίγνεσθαι καὶ ὁμονοίας τῆς πρὸς αὑτήν, πρὸς τοῦτο συνέταξε καὶ συνήρμοσεν, ὅπως ἐλευθέριοι καὶ αὐτάρκεις γενόμενοι καὶ σωφρονοῦντες ἐπὶ πλεῖστον χρόνον διατελῶσι. Ταύτην καὶ Πλάτων ἔλαβε τῆς Πολιτείας ὑπόθεσιν καὶ Διογένης καὶ Ζήνων.

251 Diogenes Laertius 7.129:
Καὶ ἐρασθήσεσθαι δὲ τὸν σοφὸν τῶν νέων τῶν ἐμφαινόντων διὰ τοῦ εἴδους τὴν πρὸς ἀρετὴν εὐφυΐαν, ὥς φησι Ζήνων ἐν τῇ Πολιτείᾳ.

252 Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 11.190 (Πρὸς ἠθικ. 190):
Καὶ μὴν περὶ μὲν παίδων ἀγωγῆς ἐν ταῖς Διατριβαῖς ὁ αἱρεσιάρχης Ζήνων τοιαῦτά τινα διέξεισιν. «διαμηρίζειν δὲ μηδὲν μᾶλλον μηδὲ ἧσσον παιδικὰ ἢ μὴ παιδικά, μηδὲ θήλεα ἢ ἄρρενα· οὐ γὰρ ἄλλα παιδικοῖς ἢ μὴ παιδικοῖς, οὐδὲ θηλείαις ἢ ἄρρεσιν, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ πρέπει τε καὶ πρέποντα ἐστίν», καὶ πάλιν· «διαμεμήρικας τὸν ἐρώμενον; οὐκ ἔγωγε – πότερον οὐκ ἐπεθύμησας αὐτὸν διαμηρίσαι;καὶ μάλα. ἀλλὰ ἐπιθυμήσας παρασχεῖν σοι αὐτὸν [[ἢ]] ἐφοβήθης κελεῦσαι; μὰ Δι'. ἀλλ' ἐκέλευσας; καὶ μάλα. εἶθ' οὐχ ὑπηρέτησέ σοι; οὐ γάρ.»

ναντήσει, ὅπως λέει ὁ Ζήνων στὴν Πολιτεία του. Καὶ ὅλα τὰ παιδιὰ θὰ τὰ ἀγαποῦμε σὰν πατέρες καὶ θὰ ἐξαλειφθεῖ ἡ ζηλοτυπία ἐξ αἰτίας τῆς μοιχείας.

248 Ὠριγένης, Κατὰ Κέλσου 7.63:
Ἀποφεύγουν τὴ μοιχεία αὐτοὶ ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως… γιατὶ εἶναι κοινωνικὴ ἀρχὴ καὶ παρὰ τὴ φύση νὰ φθείρει τὸ λογικὸ ζῶο τὴ γυναίκα, ποὺ ἀπὸ τοὺς νόμους ἔχει δοθεῖ σὲ ἄλλον ἄνδρα, καὶ νὰ καταστρέφει τὸ σπίτι τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου.

249 Ἀθήναιος 8.561c:
Ὁ Ποντιανὸς εἶπε ὅτι ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς θεωρεῖ, ὅτι ὁ Ἔρωτας εἶναι θεὸς τῆς φιλίας καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ δημιουργὸς τῆς ὁμόνοιας κι' ἄλλου κανενός. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν Πολιτεία εἶπε, ὅτι «ὁ Ἔρωτας εἶναι θεός, συνεργὸς στὴ σωτηρία τῆς πόλης.»

250 Πλούταρχος, Λυκοῦργος 31:
Ὅπως καὶ στὴ ζωὴ ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου, ἔτσι θεωροῦσε ὅτι καὶ στὴ ζωὴ ὅλης τῆς πόλης ἡ εὐδαιμονία γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ὁμόνοια μὲ τὸν ἑαυτό της. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸ τὴν συνέταξε καὶ τὴν ἐναρμόνισε, ὥστε οἱ πολίτες, ἀφοῦ γίνουν ἐλεύθεροι καὶ αὐτάρκεις, νὰ ζοῦν μιὰ ζωὴ ἐπὶ μακρὸ χρόνο ἀσκώντας αὐτοσυγκράτηση. Αὐτὴν εἶναι ποὺ ὁ Πλάτων ἔλαβε ὡς ἀρχὴ τῆς Πολιτείας του καὶ ὁ Διογένης καὶ ὁ Ζήνων.

251 Διογένης Λαέρτιος 7.129:
Καὶ ὁ σοφὸς θὰ ἐρωτευθεῖ τοὺς νέους, ποὺ δείχνουν μὲ τὴν ὄψη τους τὴ φυσικὴ κλίση πρὸς τὴν ἀρετή, ὅπως λέει ὁ Ζήνων στὴν Πολιτεία του.

252 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 11.190:
Κι' ἀλήθεια, σχετικὰ μὲ τὴν ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν στὶς Διατριβές του ὁ σχολάρχης Ζήνων διαπραγματεύεται τέτοια περίπου: «Νὰ σμίγει κανεὶς μὲ τ' ἀγαπημένα παιδιὰ ἢ τὰ μὴ ἀγαπημένα δὲν εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο, οὔτε μὲ τὰ θηλυκὰ οὔτε τ' ἀρσενικά· γιατὶ δὲν εἶναι ἄλλα ποὺ πρέπουν στ' ἀγαπημένα παιδιὰ ἢ τὰ μὴ ἀγαπημένα, οὔτε στὰ θηλυκὰ οὔτε τ' ἀρσενικά, ἀλλὰ εἶναι τὰ ἴδια ποὺ ἁρμόζουν καὶ εἶναι πρέποντα». Καὶ πάλι: «Ἔσμιξες μὲ τὸν ἀγαπημένο σου; Ἐγὼ ὄχι. Τί, δὲν πόθησες νὰ σμίξεις μαζί του; Καὶ πολύ. Ἀλλὰ παρ' ὅλο ποὺ πεθύμησες νὰ σοῦ δοθεῖ, φοβήθηκες νὰ τὸν παρακινήσεις; Μὰ τὸν Δία, ὄχι. Ἀλλὰ τὸν παρακίνησες; Καὶ πολύ. Κι' ἔπειτα δὲν σοῦ χαρίστηκε; Ὄχι, καθόλου.»

253 Sextus Empiricus, Pyrrhoniae hypotyposes 3.245:
Οἷον γοῦν ὁ αἱρεσιάρχης αὐτῶν Ζήνων ἐν ταῖς Διατριβαῖς φησὶ περὶ παίδων ἀγωγῆς ἄλλα τε ὅμοια καὶ τάδε «διαμηρίζειν κτλ.» ὡς ἀνωτέρω.

254 Epiphanius, Adversus haeres. 3, Π. πίστεως 9 (Dindorf 3 p. 566):
Ζήνων ὁ Στωικὸς ἔφη…, καὶ τοῖς παιδικοῖς χρῆσθαι ἀκωλύτως.

255 Plutarchus, Moralia 653E (Συμποσ. 3.6, 1):
«ὡς ἔγωγε, νὴ τὸν κύνα, καὶ τοὺς Ζήνωνος ἂν ἐβουλόμην», ἔφη [ὁ Ζώπυρος], «διαμηρισμοὺς ἐν συμποσίῳ τινὶ καὶ παιδιᾷ μᾶλλον ἢ σπουδῆς τοσαύτης ἐχομένῳ συγγράμματι τῇ Πολιτείᾳ, κατατετάχθαι.»

2. διαμηρισμούς: Salmasius. διαμερισμούς: cod.

256 Diogenes Laertius 7.4:
Ἕως μὲν οὖν τινος ἤκουσε τοῦ Κράτητος· ὅτε καὶ τὴν Πολιτείαν αὐτοῦ γράψαντος, τινὲς ἔλεγον παίζοντες ἐπὶ τῆς τοῦ κυνὸς οὐρᾶς αὐτὴν γεγραφέναι.

257 Philodemus, De Stoicis, Pap. Herc. 339 καὶ 155:
(α) col. 15.1-4 Τὴν Ζήνωνος Πολιτείαν· ἔχειν δέ τινας ἁμαρτάδας ὑπὸ νέου καὶ ἄφρονος ὄντος ἔτι γεγραμμένην. (β) col. 17.9-13 Ἐγὼ δὲ φήσω παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις μηδὲν αἰσχρὸν εὑρίσκεσθαι μηδ' ἀσεβές, ἀνάμεστον δὲ τούτων εἶναι ταύτην. (γ) col. 18.1-11. Παρορῶντες, ὅτι κατ' ἀρχὰς τοῦ γράμματος ἐμφαίνει τὸ πρόσφορον αὐτὴν ἐκτιθέναι καὶ τοῖς τόποις, ἐν οἷς ὑπῆρχε, καὶ τοῖς χρόνοις, καθ' οὓς ἔζη·… καὶ καθ' ὅσον ἀδυνάτους πάλιν ὑποθέσεις τοῖς οὐκ οὖσιν ἐνομοθέτει, τοὺς ὄντας παρείς.

258 Sextus Empiricus, Pyrrhoniae hypotyposes 3.205-206:
Ἀλλὰ καὶ ὁ Κιτιεὺς Ζήνων φησὶ μὴ ἄτοπον εἶναι τὸ μόριον τῆς μητρὸς τῷ ἑαυτοῦ μορίῳ τρῖψαι, καθάπερ οὐδὲ ἄλλο τι μέρος τοῦ σώματος αὐτῆς τῇ χειρὶ τρῖψαι φαῦλον ἂν εἴποι τις εἶναι… (206) τό τε αἰσχρουργεῖν ἐπάρατον ὂν παρ' ἡμῖν ὁ Ζήνων οὐκ ἀποδοκιμάζει.

259 Sextus Empiricus, Adversus mathematicos 11.191 (Πρὸς ἠθικ. 191):
Περὶ δὲ τῆς εἰς τοὺς γονεῖς τιμῆς παράθοιτο ἄν τις τὰ τῆς μητρομιξίας ὑπ' αὐτῶν θρυλούμενα καί γε ὁ μὲν Ζήνων τὰ περὶ τῆς Ἰοκάστης καὶ Οἰδί-

253 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 3.245:
Ὅπως λοιπὸν ὁ σχολάρχης των Ζήνων στὶς Διατριβές του λέει γιὰ τὴν ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν κι᾽ ἄλλα παρόμοια καὶ τέτοια: «νὰ σμίγεις κτλ.», ὅπως ἀκριβῶς πιὸ πάνω.

254 Ἐπιφάνιος, Κατὰ αἱρέσεων 3 Π. πίστεως 9 (Dindorf 3, p. 566):
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς εἶπε…, νὰ ἔχουμε ἀνεμπόδιστα ἐρωτικὲς σχέσεις μὲ παιδιά.

255 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 653E (Συμπόσ. 3.6, 1):
«Ἐγὼ βέβαια, μὰ τὸν κύνα», εἶπε ὁ Ζώπυρος, «καὶ τὰ θέματα τῶν συνουσιῶν τοῦ Ζήνωνος θὰ ἤθελα νὰ τὰ κατατάξω σὲ κάποιο συμπόσιο καὶ μᾶλλον σὰν παιγνίδι παρὰ σὲ ἕνα τόσο σοβαρὸ σύγγραμμα, τὴν Πολιτεία.»

256 Διογένης Λαέρτιος 7.4:
Μέχρι τινὸς διετέλεσε λοιπὸν μαθητὴς τοῦ Κράτητος· ὅταν ἔγραψε καὶ τὴν Πολιτεία του, μερικοὶ δὲ ἔλεγαν ἀστειευόμενοι ὅτι τὴν εἶχε γράψει πάνω στὴν οὐρὰ τοῦ κυνός.

257 Φιλόδημος, Περὶ Στωικῶν, Pap. Herc. 339 καὶ 155:
(α) Τὴν Πολιτεία τοῦ Ζήνωνος· ποὺ περιέχει καὶ κάποια σφάλματα, γιατὶ γράφτηκε ὅταν ἀκόμα ἦταν νέος καὶ ἀνόητος.
(β) Ἐγὼ δὲ θὰ πῶ, ὅτι στοὺς ἀρχαίους τίποτε αἰσχρὸ δὲν βρίσκουμε, οὔτε ἀσεβές, αὐτὴ ὅμως εἶναι γεμάτη.
(γ) Παραβλέποντας ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ συγγράμματος δείχνει, ὅτι ἐκθέτει αὐτὴ (τὴν πολιτεία) ὡς πρόσφορη καὶ στοὺς τόπους, μέσα στοὺς ὁποίους ὑπῆρχε καὶ στὰ χρόνια στὰ ὁποῖα ἐζοῦσε·… καὶ πάλι ἔθετε ὅρους ἀδύνατους νομοθετώντας γιὰ μὴ ὑπάρχοντες, παραλείποντας τοὺς παρόντες.

258 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 3.205-206:
Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς λέει ὅτι δὲν εἶναι ἀνάρμοστο νὰ τρίψει κανεὶς τὸ μόριο τῆς μητέρας του στὸ δικό του μόριο, ὅπως ἀκριβῶς δὲν θὰ ἔλεγε κανείς, ὅτι εἶναι κακὸ νὰ τρίψει μὲ τὸ χέρι του ὁποιοδήποτε ἄλλο μέρος τοῦ σώματός της… (206) καὶ τὸ νὰ ἐνεργεῖ κανεὶς αἰσχρά, πράγμα ποὺ ἐμεῖς καταριόμαστε, ὁ Ζήνων δὲν τὸ ἀποδοκιμάζει.

259 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πρὸς μαθηματικοὺς 11.191:
Γιὰ δὲ τὴν τιμὴ πρὸς τοὺς γονεῖς θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παραθέσει ὅσα αὐτοὶ ἐπαναλαμβάνουν γιὰ τὴ μητρομιξία. Καὶ ὁ Ζήνων γράφοντας γιὰ

ποδος θεὶς ἱστορούμενά φησιν ὅτι οὐκ ἦν δεινὸν τρῖψαι τὴν μητέρα. «καὶ εἰ μὲν ἀσθενοῦσαν τὸ σῶμα ταῖς χερσὶν τρίψας ὠφέλει, οὐδὲν αἰσχρόν· εἰ δ' ἑτέρῳ μέρει τρίψας, εὔφραινεν, ὀδυνωμένην παύσας, καὶ παῖδας ἐκ τῆς μητρὸς γενναίους ποιήσας, τί ἦν αἰσχρόν;»

260 Sextus Empiricus, Pyrrhoniae hypotyposes 3.246:
Περὶ δὲ τῆς εἰς τοὺς γονεῖς ὁσιότητος ὁ αὐτὸς ἀνὴρ φησιν εἰς τὰ περὶ τὴν Ἰοκάστην καὶ τὸν Οἰδίποδα ὅτι οὐκ ἦν δεινὸν τρίβειν τὴν μητέρα. «καὶ εἰ μὲν ἀσθενοῦσαν ἕτερόν τι μέρος τοῦ σώματος τρίψας ταῖς χερσὶν ὠφέλει, οὐδὲν αἰσχρόν· εἰ δὲ ἕτερα μέρη τρίψας εὔφραινεν, ὀδυνωμένην παύσας καὶ παῖδας ἐκ τῆς μητρὸς γενναίους ἐποίησεν, αἰσχρόν;»

261 Diogenes Laertius 7.21:
Ὡς ὁ Ζήνων φησὶν ἐν Πολιτείᾳ… γεύεσθαί τε [τὸν σοφὸν] καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν κατὰ περίστασιν.

262 Θεόφιλος, Πρὸς Αὐτόλυκον 3.5:
Ἐπειδὴ οὖν πολλὰ ἀνέγνως, τί σοι ἔδοξεν τὰ Ζήνωνος ἢ τὰ Διογένους καὶ Κλεάνθους, ὁπόσα περιέχουσιν αἱ βίβλοι αὐτῶν, διδάσκουσαι ἀνθρωποβορίας, πατέρας μὲν ὑπὸ ἰδίων τέκνων ἕψεσθαι καὶ βιβρώσκεσθαι, καὶ εἴ τις οὐ βούλοιτο ἢ μέλος τι τῆς μυσερᾶς τροφῆς ἀπορρίψειεν, αὐτὸν κατεσθίεσθαι τὸν μὴ φαγόντα;

τὶς ἱστορίες, ποὺ διηγοῦνται γιὰ τὴν Ἰοκάστη καὶ τὸν Οἰδίποδα λέει, ὅτι δὲν ἦταν φοβερὸ νὰ τρίψει τὴ μητέρα του. «Κι' ἂν σὲ περίπτωση ποὺ θὰ ἦταν ἄρρωστη τρίβοντάς τη μὲ τὰ χέρια του τὴν ὠφελοῦσε, δὲν θὰ ἦταν καθόλου αἰσχρό· ἂν ὅμως τὴν ἔτριβε σὲ ἄλλο μέρος, εὐχαριστώντας την καὶ παύοντας τὸν πόνο της καὶ γεννώντας ἀπὸ τὴ μητέρα του εὐγενὴ παιδιά, σὲ τί θὰ ἦταν αἰσχρό;»

260 Σέξτος Ἐμπειρικός, Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 3.246:
Σχετικὰ μὲ τὴν εὐσέβεια πρὸς τοὺς γονεῖς ὁ ἴδιος (ὁ Ζήνων) λέει γιὰ τὴν Ἰοκάστη καὶ τὸν Οἰδίποδα, ὅτι δὲν ἦταν φοβερὸ νὰ τρίβει τὴ μητέρα του. «Κι' ἂν σὲ περίπτωση ποὺ θὰ ἦταν ἄρρωστη τρίβοντάς τη μὲ τὰ χέρια του τὴν ὠφελοῦσε, δὲν θὰ ἦταν καθόλου αἰσχρό· ἂν ὅμως τὴν ἔτριβε σὲ ἄλλο μέρος, εὐχαριστώντας την καὶ παύοντας τὸν πόνο της καὶ γεννώντας ἀπὸ τὴ μητέρα του εὐγενὴ παιδιά, θὰ ἦταν αἰσχρό;»

261 Διογένης Λαέρτιος 7.121:
Ὅπως λέει ὁ Ζήνων στὴν Πολιτεία… ὁ σοφὸς κατὰ περίσταση θὰ γευθεῖ καὶ ἀνθρώπινες σάρκες.

262 Θεόφιλος, Πρὸς Αὐτόλυκον 3.5:
Ἐπειδὴ λοιπὸν πολλὰ διάβασες, ποιὰ γνώμη σχημάτισες γι' αὐτὰ ποὺ περιέχουν τὰ βιβλία τοῦ Ζήνωνος ἢ τοῦ Διογένη ἢ τοῦ Κλεάνθη, ποὺ διδάσκουν ἀνθρωποφαγίες, οἱ πατέρες νὰ ψήνονται καὶ νὰ τρώγονται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ παιδιά τους κι' ἂν κανεὶς θὰ ἤθελε νὰ πετάξει κάποιο κομμάτι ἀπὸ τὴ σιχαμερὴ τροφή, νὰ τρῶν ἐκεῖνον ποὺ δὲν τὸ ἔφαγε;

Ε. ΖΗΝΩΝΟΣ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ

263 Diogenes Laertius 7.20:
Εἰπόντος δέ τινος ὅτι μικρὰ αὐτῷ δοκεῖ τὰ λογάρια τῶν φιλοσόφων, «λέγεις», εἶπε, «ταληθῆ· δεῖ μέντοι καὶ τὰς συλλαβὰς αὐτῶν βραχείας εἶναι, εἰ δυνατόν.»

264 Diogenes Laertius 7.21:
Πρὸς τὸν καλὸν εἰπόντα ὅτι οὐ δοκεῖ αὐτῷ ἐρασθήσεσθαι ὁ σοφός, «οὐδέν», ἔφη, «ὑμῶν ἀθλιώτερον ἔσεσθαι τῶν καλῶν.»

265 Diogenes Laertius 7.23:
Δοῦλον ἐπὶ κλοπῇ, φασίν, ἐμαστίγου· τοῦ δ' εἰπόντος, «εἵμαρτό μοι κλέψαι», ἔφη, «καὶ δαρῆναι.»

266 Plutarchus, Moralia 443A (De virtute morali 4):
Καίτοι καὶ Ζήνωνά φασιν εἰς θέατρον ἀνιόντα κιθαρῳδοῦντος Ἀμοιβέως πρὸς τοὺς μαθητάς, «ἴωμεν», εἰπεῖν, «ὅπως καταμάθωμεν οἵαν ἔντερα καὶ νεῦρα καὶ ξύλα καὶ ὀστᾶ λόγου καὶ ῥυθμοῦ μετασχόντα καὶ τάξεως ἐμμέλειαν καὶ φωνὴν ἀφίησιν.»

267 Stobaeus, Eclogae 4.15, 31:
Ζήνων ὁ Στωικὸς φιλόσοφος ὀρῶν τινα τῶν γνωρίμων ὑπὸ τοῦ ἀγροῦ περισπώμενον εἶπεν, «ἐὰν μὴ σὺ τοῦτον ἀπολέσῃς, αὐτὸς σὲ ἀπολέσει.»

268 Diogenes Laertius 7.22:
Ῥοδίου δέ τινος καλοῦ καὶ πλουσίου, ἄλλως δὲ μηδέν, προσκειμένου αὐτῷ, μὴ βουλόμενος ἀνέχεσθαι,πρῶτον μὲν ἐπὶ τὰ κεκονισμένα τῶν βάθρων ἐκάθιζεν αὐτόν, ἵνα μολύνῃ τὴν χλανίδα· ἔπειτα εἰς τὸν τῶν πτωχῶν τόπον, ὥστε συνανατρίβεσθαι τοῖς ῥάκεσιν αὐτῶν· καὶ τέλος ἀπῆλθεν ὁ νεανίσκος. Πάντων ἔλεγεν ἀπρεπέστερον εἶναι τὸν τῦφον, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν νέων.

269 Plutarchus, Moralia 504A (De garrulitate 4):
Ἀθήνησι δέ τις ἑστιῶν πρέσβεις βασιλικοὺς ἐφιλοτιμήθη σπουδάζουσιν αὐτοῖς συναγαγεῖν εἰς ταὐτὸ τοὺς φιλοσόφους· χρωμένων δὲ τῶν ἄλλων κοινολογίᾳ καὶ τὰς συμβολὰς ἀποδιδόντων, τοῦ δὲ Ζήνωνος ἡσυχίαν ἄγοντος, φιλοφρονησάμενοι καὶ προπιόντες οἱ ξένοι, «περὶ σοῦ δὲ τί χρὴ

Ε. ΖΗΝΩΝΟΣ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ

263 Διογένης Λαέρτιος 7.20:
Ὅταν κάποιος τοῦ εἶπε, ὅτι τὰ λογάκια τῶν φιλοσόφων τοῦ φαίνονται μικρά, λές», εἶπε, «τὴν ἀλήθεια· πρέπει ὅμως καὶ οἱ συλλαβές των νὰ εἶναι βραχεῖες, ἂν εἶναι δυνατόν.»

264 Διογένης Λαέρτιος 7.21:
Σ' ἕνα ὡραῖο νέο, ποὺ τοῦ εἶπε ὅτι δὲν νομίζει ὅτι θὰ τὸν ἐρωτευθεῖ ὁ σοφός, «κανένα πλάσμα δὲν θὰ εἶναι», τοῦ εἶπε, «πιὸ ἄθλιο ἀπὸ σᾶς τοὺς ὡραίους».

265 Διογένης Λαέρτιος 7.23:
Λένε, ὅτι ἐμαστίγωνε ἕνα δοῦλο του γιὰ κλοπή· κι' ὅταν αὐτὸς εἶπε «ἦταν πεπρωμένο μου νὰ κλέψω», (κι' αὐτὸς) «καὶ νὰ δαρεῖς.»

266 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 443Α (Περὶ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς 4):
Κι' ἀκόμα λένε ὅτι κι' ὁ Ζήνων ἀνεβαίνοντας σὲ θέατρο, ὅπου ἔπαιζε κιθάρα ὁ Ἀμοιβέας, «πᾶμε», εἶπε πρὸς τοὺς μαθητές του, «γιὰ νὰ μάθουμε τί ἁρμονία καὶ φωνὴ βγάζουν τὰ ἔντερα καὶ τὰ νεῦρα καὶ τὰ ξύλα καὶ τὰ ὀστά, ὅταν μετάσχουν σὲ λόγο καὶ ρυθμὸ καὶ τάξη.»

267 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 4.15, 31:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς φιλόσοφος βλέποντας κάποιον ἀπὸ τοὺς γνωστούς του νὰ καταπονεῖται ἀπὸ τὶς δουλειὲς τοῦ χωραφιοῦ του, εἶπε, «ἂν δὲν χάσεις ἐσὺ αὐτὸ τὸ χωράφι, αὐτὸ θὰ χάσει ἐσένα».

268 Διογένης Λαέρτιος 7.22:
Κάποιον Ρόδιο ὡραῖο καὶ πλούσιο, κατὰ τὰ ἄλλα ἕνα μηδενικό, ποὺ τὸν πλησίαζε παρακαλώντας νὰ γίνει μαθητής του, μὴ θέλοντας νὰ τοῦ ἀρνηθεῖ, πρῶτα τὸν κάθιζε στὰ σκονισμένα θρανία, γιὰ νὰ λερώσει τὸ πολυτελές του πανωφόρι· ἔπειτα στὴ θέση τῶν φτωχῶν, ὥστε νὰ τρίβεται πάνω στὰ ράκη τους· στὸ τέλος ἔφυγε ὁ νεαρός. Ἀπ' ὅλα, ἔλεγε, τὸ πιὸ ἀπρεπὲς εἶναι ἡ ἀλαζονεία καὶ μάλιστα στοὺς νέους.

269 Πλούταρχος, Ἠθικὰ 504Α (Περὶ ἀδολεσχίας 4):
Στὴν Ἀθήνα κάποιος, ποὺ ἔκανε τραπέζι σὲ πρέσβεις βασιλικούς, εἶχε τὴ φιλοτιμία μαζὶ μὲ τόσους περισπούδαστους νὰ καλέσει στὸ ἴδιο τραπέζι τοὺς φιλοσόφους· καὶ καθὼς οἱ ἄλλοι ἔπαιρναν μέρος στὴν κοινὴ συζήτηση καὶ ἀνταπέδιδαν τὰ λόγια, ἐνῶ ὁ Ζήνων σιωποῦσε, ἀφοῦ

λέγειν», ἔφασαν, «ὦ Ζήνων, τῷ βασιλεῖ» κἀκεῖνος «ἄλλο μηδὲν» εἶπεν «ἢ ὅτι πρεσβύτης ἐστὶν ἐν Ἀθήναις παρὰ πότον σιωπᾶν δυνάμενος.»

270 Stobaeus, Eclogae 4. 34. 68 (H. 3.845-46):
Ζήνων ἔλεγεν οὐδενὸς ἡμᾶς οὕτω πένεσθαι ὡς χρόνου. βραχὺς γὰρ ὄντως ὁ βίος, ἡ δὲ τέχνη μακρή, καὶ μᾶλλον ἡ τὰς τῆς ψυχῆς νόσους ἰάσασθαι δυναμένη.

271 Plutarchus, Phocion 5.2:
Ὡς γὰρ Ζήνων ἔλεγεν ὅτι δεῖ τὸν φιλόσοφον εἰς νοῦν ἀποβάπτοντα προφέρεσθαι τὴν λέξιν.

272 Stobaeus, Eclogae 3. 14. 4 (H. 1.469):
Ζήνωνος. Ἔλεγχε σαυτὸν ὅστις εἶ, [[καὶ]] μὴ πρὸς χάριν ἄκου', ἀφαιροῦ δὲ κολάκων παρρησίαν.

273 Theodoros Metochitis, Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαὶ p. 812 (Kiessling):
Καὶ ὁ μὲν Ζήνων ἔλεγεν, ἦλθε, παρῆλθεν, οὐδὲν πρὸς ἐμὲ καθόλου, περὶ τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων καὶ τοῦ βίου φιλοσοφῶν.

274 Stobaeus, Eclogae 2.31, 81 (W. 2.215):
Ζήνων ἐρωτηθείς, πῶς ἄν τις νέος ἐλάχιστα ἁμαρτάνοι, «εἰ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχει», ἔφη, «οὓς μάλιστα τιμᾷ καὶ αἰσχύνεται.»

275 Stobaeus, Eclogae 3. 36. 26 (H. 1.696-7):
Ζήνων τῶν μαθητῶν ἔφασκεν τοὺς μὲν φιλολόγους εἶναι, τοὺς δὲ λογοφίλους.

276 Diogenes Laertius 7.23:
Ἐρωτηθείς τίς ἐστι φίλος, «ἄλλος», ἔφη, «ἐγώ.»

277 Clemens Alexandrinus, Stromata 5.14:
Ζήνων δὲ ὁ Στωικὸς παρὰ Πλάτωνος λαβών, ὁ δὲ ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τοὺς ἀγαθοὺς πάντας ἀλλήλων εἶναι φίλους λέγει.

ἔκαναν φιλοφρονήσεις καὶ προπόσεις οἱ ξένοι, «γιὰ σένα, Ζήνωνα, τί πρέπει νὰ ποῦμε», εἶπαν, «στὸν βασιλέα;» Κι' ἐκεῖνος «τίποτε ἄλλο», εἶπε «παρὰ ὅτι ὑπάρχει κάποιος γέρος στὴν Ἀθήνα, ποὺ μπορεῖ στὸ συμπόσιο νὰ σιωπᾶ».

270 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 4. 34. 68 (H. 3.845-46):
Ὁ Ζήνων ἔλεγε, ὅτι δὲν εἴμαστε σὲ τίποτε ἄλλο τόσο φτωχοί, ὅσο σὲ χρόνο. Γιατὶ πράγματι ὁ βίος εἶναι σύντομος, ἡ τέχνη ὅμως εἶναι μακρά, καὶ περισσότερο αὐτή, ποὺ μπορεῖ νὰ θεραπεύσει τὶς ἀρρώστειες τῆς ψυχῆς.

271 Πλούταρχος, Φωκίων 5.2:
Γιατὶ ὁ Ζήνων ἔλεγε ὅτι πρέπει ὁ φιλόσοφος νὰ βουτᾶ πρῶτα τὴ λέξη στὸν νοῦ καὶ ὕστερα νὰ τὴν προφέρει.

272 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 3. 14. 4 (H. 1.469):
Ἔλεγχε τὸν ἑαυτό σου, ποιὸς εἶσαι, καὶ νὰ μὴν ἀκούεις γιὰ χάρη κανενός, καὶ νὰ ἀφαιρεῖς τὴν ἀθυροστομία τῶν κολάκων.

273 Θεόδωρος Μετοχίτης, Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαὶ p. 812 (Kiessling):
Καὶ ὁ Ζήνων ἔλεγε, ἦρθαν, παρῆλθαν, τίποτε δὲν μ' ἀγγίζει ἀπ' ὅλα, φιλοσοφώντας γιὰ τὰ ἐδῶ πράγματα καὶ γιὰ τὸν βίο.

274 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 2.31, 81 (W. 2.215):
Ὁ Ζήνων, ὅταν ρωτήθηκε, πῶς κάποιος νέος θὰ ἔκανε τὰ πιὸ λίγα παραπτώματα, «ἂν ἔχει μπροστὰ στὰ μάτια του», εἶπε, «αὐτοὺς ποὺ περισσότερο ἀπ' ὅλους τιμᾶ καὶ σέβεται».

275 Στοβαῖος, Ἐκλογαὶ 3. 36. 26 (H. 1.696-7):
Ὁ Ζήνων ἔλεγε ὅτι ἀπὸ τοὺς μαθητές του ἄλλοι μὲν εἶναι φίλοι μὲ τοὺς λόγους, ἄλλοι ὅμως εἶναι μὲ τὰ λόγια φίλοι.

276 Διογένης Λαέρτιος 7.23:
Ὅταν ρωτήθηκε, τί εἶναι φίλος, «ἕνας ἄλλος», εἶπε, «ἑαυτός.»

277 Κλήμης Ἀλεξανδρεύς, Στρωματεῖς 5.14:
Ὁ Ζήνων ὁ Στωικὸς παίρνοντάς το ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, κι' αὐτὸς ἀπὸ τὴν ξένη φιλοσοφία, λέγει, ὅτι οἱ ἀγαθοὶ εἶναι ὅλοι φίλοι μεταξύ τους.

278 Gnomologion Monacense 198:
Ὁ αὐτὸς [Ζήνων] ἔφη τὴν μὲν ὅρασιν ἀπὸ τοῦ ἀέρος λαμβάνειν τὸ φῶς, τὴν δὲ ψυχὴν ἀπὸ τῶν μαθημάτων.

279 Diogenes Laertius 7.25:
Καὶ πρὸς τὸν δείξαντα δὲ αὐτῷ διαλεκτικὸν ἐν τῷ θερίζοντι λόγῳ ἑπτὰ διαλεκτικὰς ἰδέας πυθέσθαι, πόσας εἰσπράττεται μισθοῦ· ἀκούσαντα δὲ ἑκατὸν διακοσίας αὐτῷ δοῦναι.

280 Plutarchus, De profectibus in virtute c. 6 p. 78 e:
Ὁ δὲ Ζήνων ὁρῶν τὸν Θεόφραστον ἐπὶ τῷ πολλοὺς ἔχειν μαθητὰς θαυμαζόμενον, «ὁ ἐκείνου μὲν χορός», ἔφη, «μείζων, οὑμὸς δὲ συμφωνότερος.»

281 Gnomologion Monacense 196:
Ζήνων ὁ φιλόσοφος, λεγόντων τινῶν ὅτι παράδοξα λέγει, εἶπεν, «ἀλλ' οὐ παράνομα.»

282 Diogenes Laertius 7.24:
Ἐρωτηθεὶς πῶς ἔχει πρὸς λοιδορίαν «καθάπερ», εἶπεν, «εἰ πρεσβευτὴς ἀναπόκριτος ἀποστέλλοιτο.»

283 Origenes, Contra Celsum 8.35, p. 768:
Ζήνων δὲ πρὸς τὸν εἰπόντα «ἀπολοίμην, ἐάν μή σε τιμωρήσωμαι», «ἐγὼ δέ», εἶπεν, «ἐὰν μή σε φίλον κτήσωμαι.»

284 Diogenes Laertius 7.23:
Πρὸς τὸ φλυαροῦν μειράκιον «διὰ τοῦτο», εἶπε, «δύο ὦτα ἔχομεν, στόμα δὲ ἕν, ἵνα πλείω μὲν ἀκούωμεν, ἧττονα δὲ λέγωμεν.»

285 Diogenes Laertius 7.20:
Δεῖν δὲ ἔφη τόνῳ διαλεγόμενον, ὥσπερ τοὺς ὑποκριτάς, τὴν μὲν φωνὴν καὶ τὴν δύναμιν μεγάλην ἔχειν· τὸ μέντοι στόμα μὴ διέλκειν· ὃ ποιεῖν τοὺς πολλὰ μὲν λαλοῦντας, ἀδύνατα δέ.

286 Diogenes Laertius 7.21:
Ἔλεγε δὲ καὶ τῶν φιλοσόφων τοὺς πλείστους τὰ μὲν πολλὰ ἀσόφους εἶναι, τὰ δὲ μικρὰ καὶ τυχηρὰ ἀμαθεῖς.

278 Γνωμολόγιο Monacense 198:
Ὁ ἴδιος (ὁ Ζήνων) εἶπε, ὅτι ἡ ὅραση τὸ φῶς τὸ παίρνει ἀπὸ τὸν ἀέρα, ἡ ψυχὴ ὅμως ἀπὸ τὰ μαθήματα.

279 Διογένης Λαέρτιος 7.25:
Καὶ σ᾽ ἕνα Διαλεκτικό, ποὺ τοῦ ἔδειξε ἑπτὰ λογικοὺς τρόπους σχετικὰ μὲ τὸ σόφισμα τὸ γνωστὸ ὡς «θερίζων», καὶ ρώτησε πόσα ζητᾶ ὡς ἀμοιβή· ὅταν ἄκουσε ἑκατὸν δραχμές, αὐτὸς πρόθυμα τοῦ ἔδωσε διακόσιες.

280 Πλούταρχος, Περὶ προόδου ἐν ἀρετῇ c. 6 p. 78 e:
Ὁ δὲ Ζήνων βλέποντας τὸν Θεόφραστο νὰ προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸ ἐπειδὴ εἶχε πολλοὺς μαθητές, «ὁ χορὸς ἐκείνου», εἶπε, «εἶναι μεγαλύτερος, ὁ δικός μου ὅμως εἶναι ἁρμονικότερος».

281 Γνωμολόγιο Monacense 196:
Ὁ Ζήνων ὁ φιλόσοφος, ὅταν κάποιοι ἔλεγαν ὅτι λέει παράδοξα πράγματα, εἶπε, «ὄχι ὅμως παράνομα».

282 Διογένης Λαέρτιος 7.24:
Ὅταν κάποτε ρωτήθηκε ποιὰ γνώμη ἔχει γιὰ τὴν κακολογία «ὅπως ἀκριβῶς», εἶπε, «ἕνας ἀπεσταλμένος ποὺ τὸν στέλλουν πίσω χωρὶς ἀπόκριση».

283 Ὠριγένης, Κατὰ Κέλσου 8.35, p. 768:
Ὁ Ζήνων σὲ κάποιον ποὺ τοῦ εἶπε «θὰ χαθῶ, ἂν δὲν σὲ ἐκδικηθῶ», «ἐγὼ ὅμως», εἶπε, «ἂν δὲν σὲ κάνω φίλο.»

284 Διογένης Λαέρτιος 7.23:
Πρὸς ἕνα φλύαρο νεαρὸ «γι᾽ αὐτό», εἶπε, «ἔχουμε δυὸ αὐτιὰ κι᾽ ἕνα στόμα, γιὰ ν᾽ ἀκοῦμε περισσότερα καὶ νὰ λέμε λιγότερα».

285 Διογένης Λαέρτιος 7.20:
Πρέπει, εἶπε, αὐτὸς ποὺ διαλέγεται, νὰ τὸ κάνει μὲ τόνο, ὅπως οἱ ἠθοποιοί, ἔχοντας τὴ φωνὴ ἰσχυρὴ καὶ τὴ δύναμη μεγάλη· νὰ μὴν ἀνοίγει ὡστόσο τὸ στόμα του ὑπερβολικά· πράγμα ποὺ κάνουν ὅσοι λένε πολλά, κι᾽ ὅμως ἀδύνατα.

296 Διογένης Λαέρτιος 7.21:
Ἔλεγε ἐπίσης ὅτι ἀκόμα καὶ οἱ πλεῖστοι ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους σὲ πολλὰ εἶναι ἄσοφοι, ἐνῶ στὰ μικρὰ καὶ ὅσα γίνονται ἀπὸ τύχη δὲν ἔχουν καμιὰ γνώση.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Α. Εἰσαγωγὴ

1. Η ΤΡΙΜΕΡΗΣ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ἀπ. 79:

Τριμερὴς διαίρεση: λογική, φυσική, ἠθικὴ (Διογ. Λαέρτ. 7.39):

Τὴν εἰσήγαγε καὶ τὴν καθιέρωσε ὁ Ζήνων καὶ οἱ Στωικοὶ ἀκολουθώντας τον. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἀπὸ τὸν Ξενοκράτη καὶ τοὺς Περιπατητικούς (Σέξτ. Ἐμπ. Μαθ. 7.16).

Ἡ ἀναφορὰ στὰ Τοπ. τοῦ Ἀριστοτέλη («*αἱ μὲν γὰρ ἠθικαὶ προτάσεις, αἱ δὲ φυσικαί, αἱ δὲ λογικαί*», 105.20-21, 21-25) δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε προχωρήσει στὴν τριμερὴ διαίρεση, ἐφ' ὅσον ἡ λογικὴ τυγχάνει ἰδιαίτερης μεταχείρισης καὶ ἐξετάζεται ὡς *Ὄργανον* χωριστά. Ὁ Κικέρων (De fin. IV. 4) ἀποδίδει αὐτὴ τὴ διαίρεση στὸν Σπεύσιππο, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ξενοκράτη, τὸν Πολέμωνα καὶ τὸν Θεόφραστο καὶ πρὶν ἀπ' αὐτοὺς στὸν Πλάτωνα. Δὲς ἐπίσης τὴν ἀναφορὰ τοῦ Κικέρωνος καὶ πάλι στὸν Πλάτωνα (ἀπ. 97). Φαίνεται ὅτι ἡ παράδοση, ποὺ μεταθέτει τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς διαίρεσης στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, προσεγγίζει περισσότερο στὴν πραγματικότητα. (Δές: A. Graeser, *Zenon von Kition*, 1975, σσ. 9-10). Ὡστόσο δὲν ἔχει αὐτὸ τόση σημασία, ὅσο ἔχει τὸ νέο νόημα, ποὺ προσέδωσε ὁ Ζήνων στὴ διαίρεση αὐτή, ἀναζητώντας, ὅπως παρατηρεῖ ὁ M. Pohlenz (*Die Stoa* I, σ. 34) τὴν ἑνότητα ἀνάμεσα στὰ μέρη αὐτὰ καὶ τὸν ἐκ νέου καθορισμό της.

ἀπ. 80:

«*ἄλλα μεμίχθαι αὐτὰ*» (Διογ. Λαέρτ. 7.40):

Οἱ Στωικοὶ ἀναφέρονταν σ' αὐτὴ τὴν ἑνότητα τῶν μερῶν τῆς φιλοσοφίας παρομοιάζοντας τὰ μέρη μὲ τὰ τρία κεφάλια τοῦ Κέρβερου καὶ ἀναφερόμενοι στὸ ἐπίθετο Τριτογένεια, ποὺ ἀποδιδόταν στὴν Ἀθηνὰ (βλ. Zeller, σσ. 363-4). Ἐπίσης τὴν ἑνότητα αὐτὴ τὴ δίνουν οἱ Στωικοὶ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ κήπου (λογικὴ = τεῖχος, φυσικὴ = δέντρο, ἠθικὴ = καρπὸς) ἢ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ αὐγοῦ (λογικὴ = τσόφλι, φυσικὴ = ἀσπράδι, ἠθικὴ = κρόκος). Ὁ Ποσειδώνιος, γιὰ νὰ δηλώσει αὐτὴ τὴν ἑνότητα, τὴν παρομοίαζε μὲ ζῶο: τὸ αἷμα-σάρκα (φυσική), τὰ ὀστὰ-τένοντες (λογική), ἡ ψυχὴ (ἠθική). Γιὰ τὸ θέμα δές: M. Pohlenz, *Die Stoa* II σ. 93 καὶ I σ. 33. Δὲν εἶναι ἀπίθανο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ A. C. Pearson (σ. 56), ἂν λάβουμε

ὑπόψη τὴν ἰδιαίτερη ἀγάπη ποὺ ἔτρεφε ὁ Ζήνων στὶς παρομοιώσεις, οἱ δύο πρῶτες (Διογ. Λαέρτ. 7.40) νὰ προέρχονται ἀπ' αὐτόν.

ἀπ. 80 καὶ 81:

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ Ζήνων νὰ προέτασσε τὴ λογικὴ (ἀπ. 80). Ὁ Ζήνων, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἀρριανὸς (Ἐπ. Διατριβ. 4.8, 12) (βλ. ἀπ. 81), ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅτι ἡ ἄσκηση τῆς φιλοσοφίας εἶναι μιὰ ἐνασχόληση μὲ τὴ φύση τοῦ λόγου, ποὺ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὴν ἑρμηνευτικὴ ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ λόγου, τοῦ ὁποίου ἡ δομὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη, τὰ ὁποῖα βρίσκονται σὲ συναρμογή. Εἶναι πρόδηλο, ὅτι ὁ Ζήνων ἔχει ὑπόψη του τὴ συναψη τῶν μερῶν τοῦ λόγου σ' ἕνα συντακτικὸν ὅλον, τὴν πρόταση (πῶς ἁρμόττεται πρὸς ἄλληλα, ἀπ. 81), καὶ τὴν ἀντιστοιχία τους σὲ νοήματα. Οὐσιαστικὰ τὸν ἀπασχολεῖ ἐξ ἀρχῆς ὡς θεμέλιο τοῦ φιλοσοφεῖν ἡ συνάρτηση συμβαινόντων, γλώσσας (λέγειν) καὶ διανόησης. Ὅταν λάβουμε ὑπόψη τὴ σημασία, ποὺ ἀποδίδει ὁ Ζήνων στὶς λέξεις ὡς φορεῖς νοήματος (σχέση σημαίνοντος σημαινομένου), καὶ τὴν ἰσομορφία τους πρὸς τὸ τυγχάνον, δηλ. τὸ πράγμα, κατανοοῦμε, ὅτι ὁ Ζήνων, ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Pohlenz, ὑπῆρξε ὁ ἱδρυτὴς τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας στὴ Δύση. Γιὰ «τὰ τοῦ λόγου στοιχεῖα» βλ. Διογ. Λαέρτ. 7.58: «*Ῥῆμα δ' ἐστί… στοιχεῖον λόγου ἀμετάπτωτον*». Πρόκειται δηλ. γιὰ τὰ μέρη, ποὺ συνθέτουν μιὰ πρόταση. Ὡς τέτοια μέρη ἀναγνωρίζονται τὸ ὄνομα, τὸ ρῆμα, ὁ σύνδεσμος καὶ τὸ ἄρθρον (ἀπ. 151, Θεοδ. Περ. Γραμμ. p. 17, 17-31). Εἶναι πιθανὸν ὁ Ζήνων νὰ ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν νομιναλισμὸ τοῦ Ἀντισθένη. Ἐξ ἄλλου στὸν πλατωνικὸ *Θεαίτητο* (201e-202c) οἱ ὅροι *στοιχεῖον* καὶ *λόγος* χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴ σημασίαν αὐτή: «*Τὰ μὲν πρῶτα οἱονπερεὶ στοιχεῖα… λόγον οὐκ ἔχει*» (201e), «*οὕτω δὴ τὰ μὲν στοιχεῖα ἄλογα καὶ ἄγνωστα εἶναι, αἰσθητὰ δέ*» (206e). Σχετικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ἀριστοτέλη: «*ὥστ' οὐσίας ἐστὶ μὲν ἧς ἐνδέχεται εἶναι ὅρον καὶ λόγον, οἷον τῆς συνθέτου, ἐάν τε αἰσθητὴ ἐάν τε νοητὴ ᾖ· ἐξ ὧν δ' αὕτη πρώτων, οὐκ ἔστιν…*» (Μετὰ τὰ φυσ. 1043e 33-36). Ὁ Pearson (*The fragments of Zeno and Cleanthes*, σ. 58) δὲν θεωρεῖ ἀναγκαῖο νὰ ὑπονοοῦσε ὁ Διογένης Λαέρτιος (7.54) τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθη, ὅταν μιλοῦσε γιὰ κάποιους ἄλλους τῶν ἀρχαιότερων Στωικῶν. Ὡστόσο αὐτὸ εἶναι πολὺ πιθανόν. Αὐτὸ δὲν ἀντιφάσκει ἀπαραίτητα μὲ τὴν εἰσαγωγὴ ἀπὸ μέρους τοῦ Ζήνωνος τῆς καταληπτικῆς φαντασίας ὡς κριτηρίου τῆς ἀλήθειας. Βλ. σχετικὰ Hirzel, Untersuchungen II, σσ. 14 κ.ἑ. Ἐξηγώντας τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Ἀρριανοῦ (ἀπ. 81), ποὺ ἀναφέρεται στὸ «*γνῶναι τὰ τοῦ λόγου στοιχεῖα*», ὁ Stein γράφει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ γνώση τῶν στοιχείων τοῦ σκέπτεσθαι: «die Erkenntnis der Elemente des Denkens d.h. wie das Denken beschaffen sei und wohin die gegenseitige Verbindung der Gedanken bestehe und welche Konsequenzen sich aus dieser Gedankenverbindung ergeben.» (*Erkenntnistheorie*, σσ. 90-91).

ἀπ. 82:

Ἡ διάκριση τῆς λογικῆς σὲ διαλεκτικὴ καὶ ρητορικὴ φαίνεται νὰ ἀφορᾶ τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴ μελέτη τῆς φυσικῆς γλώσσας (διαλεκτικὴ) καὶ τῆς ἔντεχνης γλώσσας (ρητορική). Γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικοὺς ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ μελέτη τῆς φυσικῆς γλώσσας, ὅπου ἀναζητεῖται ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψεῦδος. Γιὰ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Ἀντισθένη, καὶ τῆς ἄποψής του ὅτι ἀρχὴ τῆς γνώσης εἶναι ἡ «*ὀνομάτων ἐπίσκεψις*», ἐπὶ τοῦ Ζήνωνος, ὁ K. von Fritz στὸ ἄρθρο του «Zur Antistheneischen Erkenntnislehre und Logik» (*Hermes* 71 (1972) σσ. 453-484) παρατηρεῖ: «An Stelle des sokratischen Hinführens zu der lebendigen Erkenntnis setzte er (ἐν. ὁ Ζήνων) die ὀνομάτων ἐπίσκεψις, die Untersuchung der Worte, und auf Grund der Annahme oder Vorstellung, dass das Wort, sofern es wirklich ein Wort ist und nicht ein blosser Laut, ein blosser φθόγγος oder eine blosse φωνὴ ist, einen Gegenstand bezeichnet, und man daher, wenn mann das Wort wirklich als Wort besitzt und versteht, auch den Gegenstand, der durch dieses Wort bezeichnet wird, besitzen muss.»

ἀπ. 83:

Μὲ τὴν παρομοίωση αὐτὴ ὁ Ζήνων ἐπισημαίνει τὴν ἀντίθεση ὕφους διαλεκτικῆς καὶ ρητορικῆς. Στρογγύλον εἶναι τὸ ὕφος τῆς διαλεκτικῆς ὡς σύντομο καὶ συμπαγὲς σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ διανθισμένο καὶ ποικίλο τῆς ρητορικῆς.

ἀπ. 84:

Ὁ Ζήνων μὲ τὴ διαλεκτικὴ ἔλυε τὰ σοφίσματα. Ἀναφέρεται σχετικὰ (Διογ. Λαέρτ. 7.25), ὅτι ἕνας δάσκαλος τῆς λογικῆς ἔδειξε στὸν Ζήνωνα ἑπτὰ διαλεκτικὲς ἰδέες καὶ ἔλαβε ἀμοιβὴ 200 δραχμές, διπλάσια τῆς κανονικῆς. Καὶ συμπληρώνει: «*οὐκ ἄνευ τῆς διαλεκτικῆς θεωρίας τὸν σοφὸν ἄπτωτον ἔσεσθαι ἐν λόγῳ… τό τε ἀμφιβόλως λεγόμενον διευκρινεῖσθαι.*»

2. ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΗΣ

ἀπ. 85 καὶ ἀπ. 92:

Ἡ ἀναφορὰ (ἀπ. 92) στὰ διακριτικὰ καὶ ἐξεταστικά, μετρητικὰ καὶ ζυγιστικὰ ἀφοροῦν στὴ διαλεκτική. Ὁ Ζήνων ἀποδίδει πρωταρχικὴ σημασία στὴ λογικὴ καὶ ἰδιαίτερα στὴ διαλεκτική, γιατὶ μᾶς καθιστᾶ ἱκανοὺς νὰ ἐλέγχουμε τὶς διάφορες θεωρίες καὶ νὰ φέρνουμε στὸ φῶς τὰ λάθη τους. Ἡ διαλεκτικὴ μοιάζει ἔτσι μὲ τὴ σωκρατικὴ ἐλεγκτική. Κατ' ἀνάλογο τρόπο ὁ Ἀριστοτέλης (Τοπ. Ι 104.1) λέει: «*τοῦτο δ' ἴδιον ἢ μάλιστα οἰκεῖον τῆς διαλεκτικῆς ἐστιν· ἐξεταστικὴ γὰρ οὖσα πρὸς τὰς ἀπασῶν τῶν μεθό-*

δων ἀρχὰς ὁδὸν ἔχει». Τὸ ἀπ. 85 (Στοβ. Ἐκλ. II 2, 12) φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Pearson (ἔ. ἀ. σ. 59), νὰ ἀντιφάσκει μὲ τὶς προηγούμενες θέσεις. Θὰ πρέπει ἐν τούτοις τὸ χωρίο νὰ τὸ κατανοήσουμε ὡς ἑξῆς: «Τὰ δίκαια μέτρα», μὲ τὰ ὁποῖα μετροῦμε καὶ σταθμίζουμε διὰ τῆς διαλεκτικῆς τοὺς λόγους, ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ «*δικαίοις*» δὲν πρέπει νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ τὸ «*χυδαίοις*», ὅπως εἰσηγεῖται ὁ Wachsmuth. Ὡστόσο ἡ καθ' ὅλα ἄξια αὐτὴ τέχνη, ὅταν χρησιμοποιεῖται κακὰ ἀπὸ ἀντιπάλους του, (ὑπονοοῦνται ἐδῶ πιθανὸν οἱ Μεγαρικοὶ καὶ οἱ Ἐριστικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης), τότε ἔχει ἐφαρμογὴ σὲ εὐτελὴ πράγματα. (Γιὰ τὸν ὅρο «*στατικὰ*» δὲς Πλάτωνος *Φίληβος* 55e καὶ *Χαρμίδης* 166b).

ἀπ. 86 καὶ 87:

Ὁ Pearson παρατηρεῖ (ἔ.α. σ. 60) ὅτι, ἂν τὸ ἀπόσπασμα 85 ἑρμηνευθεῖ ὡς ὑποτίμηση τῆς διαλεκτικῆς, τότε προσεγγίζει τὴ θέση τοῦ Ἀρίστωνος (Στοβ. Ἐκλ. II 1, 24), τὴν ὁποία ἀπορρίπτει ὁ Ζήνων.

3. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΝΕΩΝ ΟΡΩΝ

ἀπ. 93-98:

Στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ὁ Κικέρων κατανοεῖ τοὺς Στωικοὺς μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτη (120-68 π.Χ.), σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Ἀκαδημία, ὁ Περίπατος καὶ ἡ Στοὰ ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ κοινοῦ σωκρατικὲς ἰδέες καὶ ἀπέκλιναν ἀπ' αὐτὲς ἐξ αἰτίας τοῦ ἀνταγωνισμοῦ των ἢ ἡ διαφορά τους ὀφείλεται στὴν εἰσαγωγὴ νέας ὁρολογίας. Ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς Στωικοὺς ἀναφέρεται ἐδῶ, ὅτι διακρίθηκαν κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς νέας ὁρολογίας, ποὺ εἰσήγαγαν. Ἐπιχειρεῖται νὰ ἀποδειχθεῖ στὰ κείμενα αὐτά, ὅτι τοῦτο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ λογικὴ καὶ τὴ διαλεκτική. Τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Χρυσίππου ἐξαίρονται, ὄχι ὅμως κατ' ἀξίαν, εἰς βάρος τοῦ Ζήνωνος. Στὸν Ζήνωνα ὡστόσο ἀναγνωρίζεται (ἀπ. 97), ὅτι ἦταν ὀξυδερκὴς στοχαστὴς καὶ ἦταν σὲ θέση νὰ διαλέγεται μὲ ἐξαιρετικὴ λεπτότητα.

ἀπ. 97:

Ἀναγνωρίζεται ἡ συμβολὴ τοῦ Ζήνωνος στὴ νέα διαμόρφωση τοῦ τρίτου μέρους τῆς φιλοσοφίας, τῆς διαλεκτικῆς. Αὐτή, ποὺ ἀναφέρεται στὸ τί εἶναι ἀληθινὸ καὶ ψεύτικο, τί εἶναι ὀρθὸ στὸν λόγο ἢ λοξὸ καὶ τί εἶναι σύμφωνο καὶ ἀντιφατικό.

Σχετικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Κλήμεντος στοὺς Στωικούς, ποὺ ὁρίζουν τὴ φιλοσοφία ὡς «*ἐπιτήδευσιν λόγου ὀρθότητος*» (Κλήμης Ἀλεξ., Παιδαγ. I 13 p. 151 St.) καὶ τοῦ Σενέκα (Seneca Epist. 89, 9), ποὺ καθορίζει, σύμφωνα μὲ τοὺς Στωικούς, ὡς ἔργο τοῦ λογικοῦ μέρους τῆς φιλοσοφίας τὴ

διερεύνηση τῶν ἰδιοτυπιῶν τῶν λέξεων, τῆς δομῆς τῆς γλώσσας καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, ὥστε νὰ μὴν ὑπεισέρχονται τὰ ψεύδη στὴ θέση τῶν ἀληθινῶν.

Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύει καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ Σέξτου (Πρὸς Μαθ. 7. 16-23), ὅτι οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς τοποθετοῦν πρώτη τὴ λογικὴ (23). «*Πρῶτον γὰρ δεῖν κατησφαλίσθαι τὸν νοῦν εἰς δυσέκκρουστον τῶν παραδιδομένων φυλακήν, ὀχυρωτικὸν δὲ εἶναι τῆς διανοίας τὸν διαλεκτικὸν τόπον*». Πρέπει λοιπὸν πρῶτα ὁ νοῦς νὰ ἀσφαλισθεῖ, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ φυλάττει, ὅσα δύσκολα ἀποκρούονται ἀπὸ αὐτά, ποὺ τοῦ παραδίδονται, ἡ περιοχὴ δὲ τῆς διαλεκτικῆς εἶναι αὐτὴ ποὺ κατοχυρώνει τὴ διάνοια. Ἡ ἠθικὴ τότε γίνεται, προσθέτει, χωρὶς κίνδυνο παραδεκτή, ὅταν στηρίζεται στὴ βάση τῆς λογικῆς δύναμης.

Γενικὰ ἡ διαλεκτική, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα, δὲν ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα ὄργανο τῆς φιλοσοφίας (Ἀριστοτέλης), ἀλλὰ μέρος, ποὺ συνέχει τὸ ὅλον, ἐφ' ὅσον ἀφορᾶ τὸν λόγο καὶ φωτίζει τὴ λειτουργία του. Σημαντικὰ εἶναι ὅσα γράφει σχετικὰ ὁ Ἀμμώνιος: «*Οἱ μὲν Στωικοὶ τὴν λογικὴν οὐ μόνον ὄργανον οὐκ ἀξιοῦσι καλεῖσθαι φιλοσοφίας, ἀλλ' οὐδὲ μόριον τὸ τυχὸν μέρος… ὄργανον μὲν οὖν ἐστιν ὃ μὴ συντελεῖ τινι πρὸς τὸ εἶναι καὶ οὗ ἀναιρεθέντος τὸ ὅλον μένει*». (Εἰς Ἀριστ. Ἀναλ. πρ. p. 8, 15 - 10, 8; 10, 36-38).

Ὅπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικότερα, ἡ ζηνώνεια διαλεκτικὴ ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὶς λέξεις ὡς σημεῖα τοῦ στοχασμοῦ μας, ποὺ ἀναφέρονται στὸν κόσμο. Τὰ σημεῖα αὐτὰ δηλώνουν σχέσεις τοῦ λόγου, ποὺ δὲν βρίσκουν ἐφαρμογὴ μόνο στὶς προτάσεις ἀλλὰ καὶ στοὺς τρόπους ἐκφράσεως τῶν συμβαινόντων καὶ στοὺς κανόνες τῆς ἀνθρώπινης πράξης.

Β. Τὸ λογικὸ

1. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΙΣ

ἀπ. 99 καὶ ἀπ. 100:

«*φαντασία ἐστὶ τύπωσις ἐν ψυχῇ*»: Βλ. ἐπίσης ἀπ. 104.

Ἡ κατ' αἴσθηση φαντασία-παράσταση εἶναι αὐτή, ποὺ γίνεται μὲ τὴ δεκτικότητα καὶ τὴ συγκατάθεσή μας, καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐντύπωση (τύπωσιν) μέσα στὴν ψυχή, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο διὰ τῶν αἰσθητηρίων μας ὀργάνων. Ἡ αἴσθηση λοιπὸν προέχει ὡς γενεσιουργὸς αἰτία τῆς παράστασης ποὺ μᾶς φέρνει σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο (ἀπ. 100). Ἀποτελεῖ ὡστόσο πρόβλημα, τί ἐννοοῦσε ὁ Ζήνων ὁρίζοντας τὴν παράσταση (φαντασίαν) ὡς «*τύπωσιν ἐν ψυχῇ*». Ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, πὼς δὲν ἐξηγοῦσε τίποτε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σημαίνει στὴ διατύπωση αὐτή, τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴ διάσταση

ἀπόψεων, ποὺ ἀκολούθησε ἀργότερα μεταξὺ τοῦ Κλεάνθη καὶ τοῦ Χρυσίππου σχετικὰ μὲ τὴν ἀκριβὴ σημασία τοῦ ὅρου «*τύπωσις*». Ὁ Κλεάνθης ἐξηγεῖ τὴν «*τύπωσιν*» κατὰ «*εἰσοχὴν καὶ ἐξοχήν*», ὅπως γίνεται ἡ ἐκτύπωση τοῦ κεριοῦ μὲ σφραγίδες δακτυλιδιῶν, ἐν ᾧ ὁ Χρύσιππος τὴν ἐξηγεῖ ὡς «*ἑτεροίωσιν*» (Σέξτος Ἐμπ. 7, 2 31 ἀπ. 103) ἢ «*ἀλλοίωσιν*», ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογ. Λαέρτ. 7, 50. Ὁ Σέξτος, «Πρὸς Μαθ. 7. 227-241», ἀπ. 103, ἀναπτύσσει τὸν εὐρύτερο προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα καὶ ἀναφέρει τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Χρυσίππου στὴν ἑρμηνεία τοῦ Κλεάνθη. Ἡ ἀναφορὰ ὡστόσο στὴν καταληπτικὴ φαντασία, ποὺ χαρακτηρίζεται «*ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη*», ἐνῶ μοιάζει νὰ δικαιώνει τὴν ἄποψη τοῦ Κλεάνθη, ὑποδηλώνει τὴ χρήση ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τῆς μεταφορᾶς. Ὁ Ζήνων ἔδειχνε τὴν τύπωση κατὰ τὸν τρόπο ποὺ μὲ τὸ χέρι του ἐπεδείκνυε τὶς βαθμίδες τῆς γνώσης καὶ τὴ διάκριση διαλεκτικῆς καὶ ρητορικῆς. Θὰ ἦταν λοιπὸν λάθος νὰ μὴν ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ Ζήνων μιλοῦσε μεταφορικὰ χρησιμοποιώντας τὸν ὅρο «*τύπωσις*» (Δές: L. Stroux, *Vergleich und Metaphor in der Lehre des Zenon von Kition*, München 1965, σ. 66). Ἐπιφυλάξεις στὸ νὰ ἀποδώσουμε στὸν Ζήνωνα τὴν ἀφελὴ ἄποψη τοῦ Κλεάνθη ἐκφράζει καὶ ὁ F. H. Sandbach (*Problems of Stoicism*, σ. 20, παρ. 10).

ἀπ. 100, 103 καὶ 104:

«*ἀπὸ τῶν τύπων ἐν τῷ κηρῷ ὑπὸ τοῦ δακτυλίου γιγνομένων.*» (Διογ. 7. 45). Βλ. ἐπίσης: Σέξτος, Μαθ. 7. 227-41 καὶ 248. Γιὰ τὸ θέμα τῆς χρήσης τῆς εἰκόνας τῆς σφραγίδας πάνω στὸ κερὶ στὴν ἑλληνικὴ θεωρία τῆς γνώσης σημαντικὴ θεωρεῖται ἡ συμβολὴ τοῦ K. von Fritz (βλ. *Science, Medicine and History*, Oxford 1964, 83 κ.ἑ.). Ἀναφορικὰ μὲ τὶς θέσεις του μποροῦμε νὰ παραπέμψουμε στὰ ἀκόλουθα: (1) Ὁ Δημόκριτος (Θεόφρ. Περὶ αἰσθ. 51) παρομοιάζει τὸν πυκνὸν ἀέρα μὲ τὸ κερὶ («*τὴν ἐντύπωσιν οἷον εἴ ἐκμάξειας εἰς κηρόν*»). Βλέπουμε, γιατὶ ὁ ἀέρας ἀνάμεσα στὸ μάτι καὶ τὸ ἀντικείμενο παίρνει μορφὴ σὰν ἀποτύπωμα. (2) Ὁ Πλάτων στὸν *Θεαίτητο* (191c κ.ἑ.) ὑποθέτει ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει μέσα της κάτι ποὺ μοιάζει μὲ «κήρινο ἐκμαγεῖο», στὸ ὁποῖο ἀποτυπώνονται ὅλα ὅσα βλέπουμε, ἀκοῦμε ἢ σκεπτόμαστε, ὅπως ἀποτυπώνουμε σὲ δακτυλίδια εἰκόνες. (3) Ὁ Ἀριστοτέλης στὸ «*Περὶ Ψυχῆς*» (424α 16-22) λέει, ὅτι ἡ αἴσθηση δέχεται τὶς αἰσθητὲς μορφὲς χωρὶς τὴν ὕλη, ὅπως τὸ κερὶ δέχεται τὸ ἀποτύπωμα τοῦ δακτυλιδιοῦ χωρὶς τὸ σίδερο ἢ τὸ χρυσάφι. Ἡ παράδοση αὐτὴ δὲν γνωρίζουμε σὲ ποιὸ βαθμὸ ἐπηρέασε τὸν Ζήνωνα. Θὰ μποροῦσε ὡστόσο νὰ βοηθήσει στὴν κατανόηση τῆς ζηνώνειας ἔννοιας τῆς «*τυπώσεως*». Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὴν κατὰ λέξη ἑρμηνεία τοῦ Κλεάνθη θὰ μπορούσαμε νὰ δεχθοῦμε περισσότερο τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ εἶχε συλλάβει τὴν αἴσθηση ὡς «*ἀλλοίωσιν*» (*Περὶ Ψυχῆς*, 416β 34), ὅπως ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύσει ὁ Χρύσιππος τὴν τύπωση. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλώνει μὲ τὸν ὅρο ἀλλοίωση τὴ μετακίνηση ἀπὸ τὸ δυνάμει στὸ ἐνεργείᾳ ὡς μιὰ ποιοτικὴ

μεταβολὴ στὴ διαίρεση τοῦ πνεύματος τῆς ψυχῆς. Ἡ παράσταση ἀποτυπώνεται καὶ δυνάμει παραμένει ἔτσι, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴ συνύπαρξη καὶ ἄλλων παραστάσεων, ἕως ὅτου ἐνεργείᾳ ἐπανέλθει στὴ συνείδησή μας. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν εἶναι πιθανὸν νὰ ἀντιμετώπισε ὁ Ζήνων καὶ ἀντιρρήσεις τοῦ τύπου, ποὺ παρουσιάζει ὁ Χρύσιππος (Σέξτ. Μαθ. 7. 227-241) (ἀπ. 103), καὶ οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι συζητοῦνταν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ζήνωνος (βλ. A. Graeser, σσ. 36-37. Βλ. ἐπίσης S. Stroux, ἔ. ἀ., σ. 56, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι καὶ ὁ Ἐπίκουρος μὲ τὶς ἀπόψεις του πιθανὸν νὰ ἀπαντοῦσε στὴ ζηνώνεια «*τύπωσιν*»). Ὁ S. Sambursky (*Physics of the Stoics*, σ. 26) ἐνισχύει τὴν ἄποψη αὐτή, γιατὶ θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρίσει κανεὶς τὶς ἀλλοιώσεις στὴν ψυχὴ ὡς «different dynamic states of the pneuma». «Such modifications can undergo superposition without loosing their identity, whereas a superposition of static states like Cleanthes' impression, does away with each of them.» Μὲ τὸν ὅρο «*ψυχὴ*» («*ἐντύπωσις ἐν ψυχῇ*»), ὅπως μαρτυροῦν ἄλλες πηγές, φαίνεται ὅτι οἱ Στωικοὶ στὴ δεδομένη περίπτωση ἐννοοῦσαν τὸ «*ἡγεμονικὸν*» (Σέξτος Πρὸς Λογ. 1.233, 236).

Κατάληψις-καταληπτικὴ φαντασία:

Στὰ **ἀπ. 101, 102, 103, 106, 108, 113, 114, 117**, γίνεται ἀναφορὰ στὴν **κατάληψιν** ἢ τὴν **καταληπτικὴν φαντασίαν**, ἕναν ὅρο, ποὺ εἰσήγαγε ὁ Ζήνων γιὰ νὰ χαρακτηρίσει μιὰ κατηγορία παραστάσεων. Στὸ ἀπ. 105 (Στοβ. Ἐκλ. I 50, 21) ἀποδίδεται στοὺς Στωικοὺς ἡ διάκριση τῶν παραστάσεων σὲ ἀληθινὲς καὶ ψευδεῖς. Αὐτὸ ὅμως θὰ πρέπει ἤδη νὰ εἶχε εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Ἔτσι διαβάζουμε στὸν Σέξτο (ἀπ. 108): «*Δημόκριτος μὲν πᾶσαν αἰσθητὴν ὕπαρξιν κεκίνηκεν. Ἐπίκουρος δὲ πᾶν αἰσθητὸν βέβαιον ἔλεξε εἶναι, ὁ δὲ Στωικὸς Ζήνων διαιρέσει ἐχρήσατο*». Ἐπίσης στὸν Κικέρωνα (N.D.I. 70) «*urgebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret quae sensibus viderentur; Zeno autem nonnulla visa esse falsa non omnia;*» (ἀπ. 107) Βλ. ἐπίσης ἀπ. 101, ὅπου ρητὰ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ζήνων δὲν ἀπέδιδε ἀξιοπιστία σ' ὅλες τὶς παραστάσεις. Ὁ Ζήνων λοιπὸν δὲν ἦταν καθαρὰ αἰσθησιοκράτης (Βλ. καὶ Pearson, ἔ.ἀ., σσ. 62-63). Ποιὸ εἶναι λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα τὸ κριτήριο τῆς ἀλήθειας τῶν παραστάσεων (φαντασιῶν); Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ζήνωνος εἶναι ἡ «*καταληπτικὴ φαντασία*». Ὁ Σέξτος ἀναφέρει, ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τῶν Στωικῶν λένε ὅτι κριτήριο τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ καταληπτικὴ φαντασία (ἀπ. 103). Σ' αὐτοὺς ἀνήκει ὁπωσδήποτε πρῶτος ὁ Ζήνων, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται στοὺς ἀρχαιότερους. Ἐξ ἄλλου τοῦτο μᾶς ἐπιβεβαιώνουν καὶ ἄλλες μαρτυρίες. Ὁ Κικέρων (ἀπ. 101) ἀναφέρεται στὰ γνωρίσματα, ποὺ διακρίνουν τὴν καταληπτικὴ φαντασία, ὅπως τὰ συνέλαβε ὁ Ζήνων. Γιὰ νὰ γίνει μιὰ παράσταση, λέει, καταληπτική, πρέπει τὸ πνεῦμα νὰ δώσει τὴ συγκατάθεσή του. Καὶ τὴ συγκατάθεσή του τὴ δίνει ἐφ' ὅσον προσιδιάζει σ' αὐτὴν ἡ σαφήνεια (ἐνάργεια) τῶν παριστανωμένων πραγμάτων. Χαρακτηριστικὰ ἐξηγεῖ τὴ

μεταφορὰ τοῦ ὅρου «κατάληψις» ἀπὸ τὸ λαμβάνω-καταλαμβάνω κάτι μὲ τὸ χέρι, ποὺ ἀποτελεῖ νεολογισμὸ εἰσαχθέντα ἀπὸ τὸν Ζήνωνα, ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες περιπτώσεις. (Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Zeller, σσ. 87-89 καὶ Stein, *Erkenntnistheorie*, σσ. 167 κ.ἑ.). Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ὁ νεολογισμὸς τοῦ Ζήνωνος ἀποτελεῖ μιὰ ἐξειδίκευση ἑνὸς ὅρου, τὸν ὁποῖον ἤδη ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ (*Φαῖδρος* 250d: «*περὶ δὲ τοῦ κάλλους ὥσπερ εἴπομεν, μετ' ἐκείνων τε ἔλαμπεν ὄν, δεῦρο τε ἐλθόντες κατειλήφαμεν αὐτὸ διὰ τῆς ἐναργεστάτης αἰσθήσεως τῶν ἡμετέρων στίλβον ἐναργέστατα.*») Τὸ ἐρώτημα ὅμως ποὺ τίθεται καὶ πάλιν εἶναι σὲ ποιὸ βαθμὸ ἡ καταληπτικὴ παράσταση ἐπιτυγχάνεται ἀπὸ τὴ συνείδηση παθητικά, ὡς μιὰ ἀποδοχὴ τῆς κατ' αἴσθηση ἐντύπωσης ἢ ἐνεργητικά, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπέμβασης καὶ ἐπεξεργασίας τοῦ πνεύματος. Ὁ Σέξτος (Μαθ. 8. 396-400) (ἀπ. 102) ἐξηγεῖ, ὅτι ἡ κατάληψις περιέχει καὶ τὰ δυό, τὸ ἀκούσιο καὶ τὸ ἑκούσιο. Μᾶς καταλαμβάνει μιὰ παράσταση ὡς μιὰ ἐμπειρία, ποὺ δεχόμαστε, ὡστόσο τὴν καταλαμβάνουμε, ἐφ' ὅσον συγκατατιθέμεθα σ' αὐτήν. Νὰ συμπεράνουμε ὅμως ἔτσι ὅτι ἡ κατάληψη ἀφορᾶ τὴν παράσταση καὶ ὄχι τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα; Γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα ἔγινε ἐκτεταμένη συζήτηση (βλ. σχετικά: E. Bréhier, *Chrysippe et l'ancien stoïcisme*, σ. 98, καὶ F.H. Sandbach στὸ *Problems of Stoicism*, σσ. 13-14. Ἐπίσης: M. Pohlenz, *Die Stoa* I σ. 60, καὶ Ch. L. Stough, *Greek Scepticism*, σσ. 37-40). Ἐκεῖνο, ποὺ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ, εἶναι ὅτι ἡ κατάληψις συνοδευόμενη ἀπὸ τὴ συγκατάθεση, ἀφορᾶ τὴν παράσταση. Τὸ ἴδιο κείμενο τοῦ Σέξτου ὡστόσο μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κρίση (ὅπως εἶναι ἡ συγκατάθεση) γιὰ παραστάσεις, ἀλλὰ μόνο γιὰ ἀποδείξεις. Πῶς μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἔχουμε μιὰ συγκατάθεση γιὰ μιὰ παράσταση; Ἡ ἀπάντηση προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγκριση διαφόρων μαρτυριῶν. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ «φαντασία» (παράσταση) εἶναι κάτι, ποὺ δείχνεται ἀπὸ μόνη της, φανερώνεται, ἔχει δηλ. μέσα της τὸ αὐταπόδεικτο. Τὸ πρόδηλο τῆς «φαντασίας» τὸ σημειώνει ὁ Σέξτος (Πρὸς Λογ. 1.161): «*καί πως παθοῦσα κατὰ τὴν τῶν ἐναργῶν ὑπόπτωσιν, τότε ἐνδείκνυται τὰ πράγματα… τοῦτο δὲ πάθος αὐτοῦ ἐνδεικτικὸν ὀφείλει τυγχάνειν καὶ τοῦ ἐμποιήσαντος αὐτὸ φαινομένου*», ποὺ μᾶς παραπέμπει στὴν «*ἐνάργειαν*» (Κικέρων). Τὸ κριτήριο λοιπὸν τῆς συγκαταθέσεως εἶναι ἡ ἐνάργεια. Ἡ φαντασία ἔχει ὀνομασθεῖ ἔτσι ἀπὸ τὸ φῶς (Ἀέτιος 4. 12, 3). Καὶ ὅπως τὸ φῶς δείχνει τὸν ἑαυτό του καὶ τὰ ἄλλα ποὺ περιέχονται μέσα του, ἔτσι καὶ ἡ φαντασία «*δείκνυσιν ἑαυτὴν καὶ τὸ πεποιηκὸς ἑαυτήν*». Ἡ ἄποψη αὐτή, ποὺ ἀποδόθηκε στὸν Χρύσιππο, θὰ πρέπει νὰ ἔχει συλληφθεῖ, ὅπως ἐκθέσαμε πιὸ πάνω, ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Εἶναι σ' αὐτὴ τὴν ἐνάργεια, ποὺ συγκατατιθέμεθα καθιστώντας τὴν παράσταση καταληπτικὴ (καταλαμβάνω) (Σέξτος, Μαθ. 8. 397, 398, ἀπ. 102). Στὸ σημεῖο αὐτὸ φανέρωσης-συγκατάθεσης συναντᾶται τὸ παθητικὸ μὲ τὸ ἐνεργητικὸ στοιχεῖο τῆς καταληπτικῆς φαντασίας. Τὸ πρόβλημα ἐξ ἄλλου, ἂν ἡ καταληπτικὴ φαντασία περιορίζεται στὸν χῶρο τῆς

παράστασης ἢ ἀνάγεται καὶ στὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, φαίνεται, ὅτι τὸ ἀντιμετώπισε ὁ Ζήνων καὶ ἐξέδωσε ἕνα περαιτέρω προσδιορισμὸ στὴν καταληπτικὴ φαντασία. Ὁ προσδιορισμὸς αὐτὸς μᾶς δίνεται ἀπὸ τὸν Σέξτο (Μαθ. 7. 248) «*φαντασία καταληπτική ἐστιν ἡ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὁποία οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος.*» (ἀπ. 104). Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7. 50 καὶ 7. 46) ξαναδίνει τὸν ὁρισμὸ μιλώντας γιὰ «*ἐναποτετυπωμένην*», καὶ προσθέτει: «*ἀκατάληπτον δὲ τὴν μὴ ἀπὸ ὑπάρχοντος, ἢ ἀπὸ ὑπάρχοντος μέν, μὴ κατ' αὐτὸ δὲ τὸ ὑπάρχον, τὴν μὴ τρανῆ μηδὲ ἔκτυπον*». Ἤδη ὁ Κικέρων Ac. pr. 24. 77, (ἀπ. 110) δίνει αὐτὸν τὸν ὁρισμὸ τοῦ Ζήνωνος ὡς ἑξῆς: «ἐκείνη ἡ παράσταση, ποὺ ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καὶ ἔτσι ὅπως ὑπάρχει, ἐντυπώνεται (στὴν ψυχή μας) καὶ σφραγίζεται καὶ ἀπομάσσεται». Ὁ Κικέρων δίνει αὐτὴ τὴ μαρτυρία λέγοντας, ὅτι οἱ τελευταῖες λέξεις τοῦ ὁρισμοῦ προσετέθησαν ἀπὸ τὸν Ζήνωνα λόγῳ τῆς πιέσεως ποὺ ἀσκοῦσε πάνω του ὁ Ἀρκεσίλαος. Ἡ διένεξη Ζήνωνος καὶ Ἀρκεσιλάου ἀποτελεῖ ἱστορικὸ γεγονὸς καὶ ἀποκλείει τὴν ἀπόδοση τοῦ ὁρισμοῦ στὸν Χρύσιππο, ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἡγεσία τῆς Σχολῆς ὀκτὼ χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀρκεσιλάου. Ὁ ὁρισμὸς λοιπὸν ἀνάγεται στὸν Ζήνωνα. Εἶναι μάλιστα πιθανὸν ὁ Χρύσιππος νὰ διαφοροποιήθηκε ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τοῦ Ζήνωνος καὶ νὰ θεωροῦσε ὅτι ἡ «*καταληπτικὴ φαντασία*» ἐξ αἰτίας τῆς διαύγειάς της ἐπέβαλλε τὸν ἑαυτό της στὴ διάνοια (βλ. C.J. de Vogel, *Greek Philosophy* III, *The hellenistic and Roman period*, σσ. 117-119). (Γιὰ τὴ διένεξη τοῦ Καρνεάδη σχετικὰ μὲ τὸ κριτήριο τῆς ἀλήθειας τῆς φαντασίας δές: Σέξτος Μαθ. 7. 166-75). Ἡ συγκατάθεση βέβαια γίνεται χωρὶς νὰ χρειάζεται ἀπόδειξη, ὅταν ἡ παράσταση εἶναι ἐναργής, ἀφοῦ μέσα σ' αὐτὴν προβαίνει ἐναργὲς μὲ τὰ διακριτικά του χαρακτηριστικὰ τὸ ὑπάρχον ἀντικείμενο. Μιὰ τέτοια ὅμως παράσταση δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἔρθει στὸ φῶς χωρὶς αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει. Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτά, ἡ καταληπτικὴ φαντασία πρέπει ρεαλιστικὰ ν' ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο. Ἡ ἐντύπωση-παράσταση πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, ὥστε νὰ ἀποκλείει τὴν περίπτωση τοῦ Ὀρέστη, ποὺ ἐξέλαβε τὴν ἀδελφή του Ἠλέκτρα ὡς Ἐρινύα (Σέξτος Μαθ. 7. 242-6).

2. ΟΙ ΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

Οἱ βαθμίδες τῆς γνώσης (ἀπ. 118)
Τὸ ἡγεμονικόν, ὁ λόγος (ἀπ. 102, 103):

Οἱ βαθμίδες τῆς γνώσης, ὅπως σχετίζονται μὲ τὴν καταληπτικὴ φαντασία, ἐκφράζονται παραστατικὰ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα μὲ τὴν εἰκόνα τῆς κίνησης τοῦ χεριοῦ, ὅπως μᾶς τὴν δίνει ὁ Κικέρων (Cicero, Acad. pr. 47. 114sq.,

ἀπ. 118): α) Ἡ ἀνοικτὴ παλάμη εἶναι ἡ παράσταση· β) ἡ ἐλαφρὰ σύγκλιση τῶν δακτύλων εἶναι ἡ συγκατάθεση· γ) ἡ σύσφιγξη τῶν δακτύλων εἶναι ἡ κατάληψη καὶ δ) ἡ περίσφιγξη μὲ τὸ ἄλλο χέρι τῆς πυγμῆς εἶναι ἡ γνώση (ἐπιστήμη). Ἡ ζηνώνεια αὐτὴ εἰκόνα ἀφήνει ὁρισμένα ἐρωτήματα ἀνοικτά. Μήπως πρέπει νὰ κάνουμε διάκριση μεταξὺ συγκατάθεσης καὶ κατάληψης; Ποιὸς νέος συντελεστὴς ἐπεμβαίνει ὥστε τελικὰ νὰ ἔχουμε στὴν τέταρτη βαθμίδα γνώση; Ἡ κατάληψις εἶναι, ὅπως ἀναφέρεται στὸ σχετικὸ χωρίο, μιὰ ἐνέργεια τοῦ ἡγεμονικοῦ, δηλ. τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου τῆς διάνοιας-τοῦ λόγου. Γι᾽ αὐτὸ καὶ ἡ «*ἐπιστήμη*», ἡ γνώση, χαρακτηρίζεται ὡς «ἀσφαλὴς καὶ βέβαιη καὶ ἀμετάβλητη κατάληψη, ποὺ γίνεται διὰ τοῦ λόγου» (Σέξτος, Μαθ. 7.150-153) (ἀπ. 119). Ἡ κατάληψη εἶναι μιὰ ἐνεργητικὴ οἰκείωση τῆς παράστασης ἡ ὁποία «*καταλαμβάνεται*», ἐφ᾽ ὅσον εἶναι καταληπτή, δηλ. ἔχουμε ἤδη συγκατατεθεῖ σ᾽ αὐτήν, γιατὶ ἔχει τὰ γνωρίσματα τῆς ἐνάργειας. Ἑπομένως ἡ κατάληψις εἶναι στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴ συγκατάθεση. Ἐνῶ ἡ συγκατάθεσις ἀποτελεῖ μιὰ πρώτη στάση νοητικῆς ἀποδοχῆς, ἡ κατάληψις εἶναι μιὰ ἐνέργεια συνειδητῆς σταθεροποίησης τῆς ἀποδοχῆς καὶ ἡ γνώση μιὰ κριτικὴ δέσμευση, ποὺ γίνεται μὲ τὸν λόγο. Γιὰ τὸ ὅλο θέμα δές: Graeser, Zenon, σσ. 43-55. Ἡ ἀμετάπτωτη παράσταση περνᾶ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ λόγου, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ νεαροῦ δούλου στὸν πλατωνικὸ *Μένωνα* (*Μένων* 98α, «*ἕως ἄν τις δήσῃ αἰτίας λογισμῷ*»), δηλ. στερεώνεται μὲ ἐπιχειρήματα. Συλλαμβάνοντας τὴν αἰτία της (SVF 2,54) συλλαμβάνουμε καὶ τὸ ἀντικείμενο, ποὺ προκαλεῖ τὴ γνωστικὴ ἐντύπωση, ποὺ «διαμορφώνεται καὶ σφραγίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται μὲ ἕνα τύπο, ποὺ δὲν θὰ εἶχε ἂν προερχόταν ἀπὸ διαφορετικὸ ἀντικείμενο» (Cicero, Acad. pr. 6. 18) (ἀπ. 114) καὶ Σέξτος Μαθ. 8, 397 (ἀπ. 102). Ὅπως διευκρινίζεται στὸ ἴδιο χωρίο, χωρὶς φαντασία-παράσταση δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει ἀπόδειξη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόδειξη δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει καμιὰ παράσταση. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7. 49), «*ὁ περὶ συγκαταθέσεως… λόγος οὐκ ἄνευ φαντασίας*.» Τὸ περιεχόμενο τῆς παράστασης, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ἐκφράζεται σιωπηρὰ μὲ μιὰ κρίση καὶ στὴν κρίση αὐτὴ δίνουμε τὴ συγκατάθεσή μας. Χαρακτηριστικὰ γράφει ὁ L. Stough (*Greek Scepticism*, σσ. 39-40). «It would seem that to assent to an impression is, in effect, to assent to the proportion expressing its content. That is, I am implicitly giving my assent to the perpetual proposition. It is light, though I need not do so explicitly.»

Ὁ Ζήνων διέκρινε τὴ γνώση-ἐπιστήμη, ποὺ προέρχεται, ὅπως εἴδαμε, ἀπὸ κατ᾽ αἴσθηση παραστάσεις δεμένες μὲ ἐπιχειρήματα, στὶς ὁποῖες δίνουμε τὴ συγκατάθεσή μας, ἀπὸ τὴ γνώμη, ποὺ προέρχεται ἀπὸ παραστάσεις, ποὺ τὶς συνοδεύει μιὰ «ἀσθενὴς συγκατάθεση» καὶ δὲν στερεώνονται μὲ τὸν λόγο. Μὲ αὐτὴ τὴν τελευταία συγγενεύει ἡ ἄγνοια καὶ τὸ ψεῦδος. Ἀνάμεσα στὴν ἄγνοια καὶ τὴ γνώση μπορεῖ νὰ διακρίνουμε μιὰ κατά-

ληψη, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ὀρθή, οὔτε ἐσφαλμένη, καὶ ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε πίστη, δηλ. αἴσθηση ποὺ μᾶς εἶναι ἀξιόπιστη (Acad. post. I, 40-42). Ὡστόσο ἡ γνώση, λέγει ὁ Ζήνων, σύμφωνα μὲ τὸν Κικέρωνα, ὁλοκληρώνεται ὑπάγοντας τὴν ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων σὲ ἔννοιες-ἐννοήματα.

Ἐννόημα, ἔννοια (ἀπ. 100, 109, 109β, 109γ):

Ἡ ἀκλόνητη παράσταση περνᾶ, ὅπως εἴδαμε, ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ λόγου, πράγμα ποὺ σημαίνει, ὅτι στερεώνεται σὲ ἔννοιες. Εἶναι αὐτὲς οἱ γενικὲς ἔννοιες, ποὺ συντελοῦν ὥστε ἡ συγκατάθεση σὲ μιὰ γνωστικὴ ἐντύπωση (καταληπτικὴ φαντασία) νὰ ἀποτελεῖ ἀναγνώριση τοῦ τί εἶναι κάτι, τὸ ἀντικείμενο, στὸ ὁποῖο αὐτὴ ἀναφέρεται. (Δὲς σχετικά: G. Watson, *The stoic theory of knowledge*, Belfast 1966, κεφ. 1). Γι' αὐτὸ καὶ οἱ γενικὲς ἔννοιες θεωροῦνται κριτήριο τῆς ἀλήθειας.

Τί εἶναι ὡστόσο οἱ ἔννοιες καὶ ποιὰ ἡ σχέση τους μὲ τὰ ἐννοήματα;

Σύμφωνα μὲ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο (ἀπ. 100), οἱ ἔννοιες εἶναι μὴ κατ' αἴσθηση παραστάσεις, ποὺ συλλαμβάνονται μὲ τὴ διάνοια. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς προηγεῖται ἡ παράσταση, ἡ δὲ διάνοια, ποὺ διαθέτει ἀρθρωτικὴ σκέψη, διατυπώνει μὲ λόγο τὸ περιεχόμενο τῶν παραστάσεων («*προηγεῖται ἡ φαντασία, εἶθ' ἡ διάνοια ἐκλαλητικὴ ὑπάρχουσα, ὃ πάσχει ὑπὸ τῆς φαντασίας, τοῦτο ἐκφέρει λόγῳ*»). Ὁ Κικέρων, Acad. I, 11, 40-42 (ἀπ. 101) ἀναφερόμενος στὶς ἀπόψεις τοῦ Ζήνωνος, μιλᾶ γιὰ τὶς ἔννοιες, ποὺ κατοχυρώνουν τὴ γνώση λέγοντας, ὅτι ἡ φύση ἔχει ἐξασφαλίσει μιὰν ἀρχή, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐντυπώνονται στὶς ψυχὲς οἱ ἔννοιες τῶν πραγμάτων καὶ μὲ βάση τὶς ἔννοιες ἀνευρίσκονται ὄχι μόνο οἱ ἀρχὲς ἀλλὰ καὶ ὁρισμένοι εὐρεῖς δρόμοι τοῦ ἐπινοητικοῦ λόγου.

Διαπιστώνουμε λοιπόν, ὅτι οἱ ἔννοιες προϋποθέτουν τὶς κατ' αἴσθηση παραστάσεις, εἶναι ὅμως προϊόντα τῆς διάνοιάς μας, ἡ ὁποία τὶς ἐκφράζει μὲ τὴ γλώσσα καὶ διανοίγουν εὐρεῖς δρόμους γιὰ τὴ σκέψη, εἶναι δηλ. εὐρύτερες, γενικότερες ἀπὸ τὶς κατ' αἴσθηση παραστάσεις. Ὁ Πλούταρχος (Περὶ ἀρεσκ. 4. 11) ἀναφέρει. «*ἔστι δὲ νόημα φάντασμα διανοίας λογικοῦ ζῴου*». Τὸ νόημα, ἡ ἔννοια, εἶναι φάντασμα, δηλ. παράσταση διανοητικὴ (εἶναι ἑπομένως ἕνα εἶδος παραστάσεως), ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἕνα λογικὸ ὄν. Ὡς τέτοια παράσταση τῆς διανοίας ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος 7. 61 (ἀπ. 109γ), προσθέτει, ὅτι δὲν εἶναι, «*οὔτε τι ὄν, οὔτε ποιόν, ὡσανεὶ δέ τι ὂν καὶ ὡσανεὶ ποιόν, οἷον γίνεται ἀνατύπωμα ἵππου καὶ μὴ παρόντος*». Καὶ ὁ Στοβαῖος (ἀπ. 109) ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐπιβεβαιώνει ὅτι, τὰ ἐννοήματα, ὅπως τὰ συνέλαβε ὁ Ζήνων καὶ οἱ μαθητές του, δὲν εἶναι κάποια ὁρισμένα πράγματα, οὔτε κάποιας ὁρισμένης ἀτομικῆς ποιότητας, ἀλλὰ εἶναι ὡς ἐὰν νὰ ἦταν ὅλα αὐτά. Εἶναι αὐτά, ποὺ οἱ ἀρχαῖοι ὀνόμαζαν ἰδέες. Δὲν πρόκειται ὅμως γιὰ τὶς πλατωνικὲς ἰδέες, ποὺ ἔχουν μιὰ μεταφυσικὴ ὑπόσταση, ἕνα ὀντολογικὸ βάθρο, ἀλλὰ γιὰ σχήματα ἢ εἰκόνες τῆς

διάνοιάς μας. Ἔτσι σημειώνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων: «*ἀλλὰ μὴ τῶν εἰδῶν τούτων ἕκαστον ᾖ τούτων νόημα, καὶ οὐδαμοῦ αὐτῷ προσήκει ἐγγίγνεσθαι ἄλλοθι ἢ ἐν ψυχαῖς*» (Παρμ. 132b). Ὁ Ζήνων (Νουμήνιος, Παρ' Εὐσ. 14. 6, p. 733) σκιαμαχοῦσε λοιπὸν μὲ τὸν Πλάτωνα γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ἀφοῦ ὁ Πλάτων ἦταν νεκρός. Στὰ ἐννοήματα λοιπὸν «μετέχουμε», γιατὶ εἶναι δικά μας ἐπινοήματα, τὰ ὀνόματα (πτώσεις) ὅμως ἀναφέρονται (ἐνν. στὰ ἀντικείμενα): «*τῶν μὲν ἐννοημάτων μετέχειν ἡμᾶς, τῶν δὲ πτώσεων, …, τυγχάνειν* (ἐνν. τὰ ὑπάρχοντα)», (ἀπ. 109). Γιὰ τὶς ἑρμηνευτικὲς δυσκολίες τοῦ πολύπλοκου αὐτοῦ χωρίου: δὲς Pearson, *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, σσ. 72-75.

Μὲ τὴν ἴδια σημασία ὁ Descartes μιλᾶ γιὰ perceptio generalis καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι γιὰ idea generalis. Πρόκειται, (Ἀέτιος 4. 2, 1-4, ἀπ. 109β), γιὰ μνημονικὲς παραστάσεις, ποὺ ἐπαναλαμβανόμενες συνιστοῦν τὶς γενικὲς-κοινὲς ἔννοιες τῶν πραγμάτων (ἵππος, ἄνθρωπος) καὶ ποὺ δὲν ἔχουν πραγματικὴ ὕπαρξη οὔτε προσδιορίζονται ἀτομικὰ (ποιόν). Τὸ λογικό, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρίαν αὐτὴ τοῦ Ἀέτιου, ὅταν συλλάβει μιὰ παράσταση, χρησιμοποιεῖ τὸ ἀπόθεμα τῶν ἐννοιῶν, ποὺ διαθέτει λόγω ἐμπειρίας, γιὰ νὰ ταξινομήσει καὶ νὰ ἀναγνωρίσει ἑρμηνεύοντας μιὰ παράσταση. (Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ δές: A. Long, *Ἡ ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σσ. 206-208).

Στὸ ἴδιο παράθεμα τοῦ Ἀέτιου διατυπώνεται ἡ θεωρία τῶν Στωικῶν γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μόλις γεννηθεῖ, ὅτι μοιάζει μὲ ἄγραφο χαρτὶ ἕτοιμο γιὰ καταγραφή, ποὺ δηλώνει τὴν αἰσθησιοκρατικὴ πλευρὰ τῆς γνωσιολογίας τῶν Στωικῶν, τὴν ὁποία ἀργότερα υἱοθέτησε ὁ J. Lock. Ἡ ἀναφορὰ ἐπίσης στὴν ἐμπειρία ὡς προάγουσα τὶς ἔννοιες μᾶς θυμίζει τὸν Ἀριστοτέλη (*Μετὰ τὰ φυσ.* A1, 980b: «*Γίγνεται δὲ ἐκ τῆς μνήμης ἐμπειρία τοῖς ἀνθρώποις· αἱ γὰρ πολλαὶ μνῆμαι τοῦ αὐτοῦ πράγματος μιᾶς ἐμπειρίας δύναμιν ἀποτελοῦσι.*» Βλ. ἐπίσης καὶ *Ἀναλ. ὕστ.* II 19). Εἶναι λοιπὸν οἱ ἔννοιες καὶ τὰ ἐννοήματα ὅροι συνώνυμοι; Ἢ μήπως τὰ ἐννοήματα προκύπτουν ἀργότερα μὲ τὴν ἡλικία τῶν 7 καὶ σὲ πλήρη ἀνάπτυξη τοῦ λόγου τῶν 14 ἐτῶν; (Δὲς ἀπ. 109β). Ὁ M. Pohlenz (*Die Stoa* I, σ. 56) εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι τὰ ἐννοήματα διαμορφώνονται ἀργότερα ἀπὸ τὶς γενικὲς παραστάσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἐννοιῶν καὶ γίνονται πνευματικὰ θεώμενες εἰκόνες. Γράφει: «Aus einer Reihe gleichartiger Vorstellungen bildet sich, indem nur das Wesentliche festgehaltet wird, die empirische Allgemeinvorstellung. Beim Menschen verbindet sich mit dieser aber die gedankliche Erfassung des Wesens, der Begriff, die Ennoia, und die allgemeine Vorstellung wird zum Ennoëma, dem geistig geschauten Bilde.»

Ὡστόσο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ C. J. de Vogel (*Greek Philosophy* III, σσ. 123-4), οἱ δύο ὅροι σχεδὸν εἶναι συνώνυμοι, ὅπως χρησιμοποιοῦνται δείχνοντας καὶ οἱ δυὸ τὴ γενικὴ ἰδέα καὶ τὴν ἔννοια.

Ἔννοια-πρόληψις (ἀπ. 109β):

Ἕνα ἄλλο πρόβλημα, ποὺ προκύπτει, εἶναι ἡ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει στὴ σημασία τῶν ὅρων *ἔννοια* καὶ *πρόληψις*, ὅπως τοὺς χρησιμοποίησε ὁ Ζήνων. Ἤδη στὸ ἴδιο παράθεμα (ἀπ. 109β) γίνεται διάκριση μεταξὺ ἐννοιῶν καὶ προλήψεων. (Δὲς γιὰ τὸ θέμα αὐτό: F. H. Sandbach, Phantasia Kataleptike, *Problems of Stoicism*, κεφ. 1). Ὁ ὅρος *πρόληψις*, ποὺ εἶναι πιθανὸν νὰ εἰσήχθη στὴ στωικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν Ζήνωνα, (δὲς σχετικὰ J. Reid, *Academica II*. Text revised and explained, London 1885, σ. 30) χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἐπίκουρο (Cicero, N.D. I 44). Καὶ ὁ ὅρος *ἔννοια* σὲ γενικὴ σημασία εἶναι ἐν χρήσει στὸν Πλάτωνα καὶ στοὺς Περιπατητικούς (βλ. Σέξτος Μαθ. 7. 224: «*ἀθροισμὸς τῶν νοῦ φαντασμάτων καὶ ἡ συγκεφαλαίωσις τῶν ἐπὶ μέρους εἰς τὸ καθόλου*»). Εἴδαμε τὴν ἐξειδικευμένη σημασία ποὺ τῆς ἔδωσε ὁ Ζήνων. Μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία ἐννοιῶν φαίνεται νὰ εἶναι «*αἱ κοιναὶ ἔννοιαι*» πού, καθὼς μᾶς δίνονται «*φυσικῶς*», πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτίζονται μὲ τὶς προλήψεις.

Οἱ προλήψεις, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἀέτιος (ἀπ. 109β), εἶναι ἔννοιες ποὺ γεννιοῦνται στὴ συνείδησή μας κατὰ τρόπο φυσικὸ καὶ ἀπροσχεδίαστο, ἐνῶ οἱ ἄλλες ἔννοιες κατακτῶνται μὲ μάθηση καὶ παιδεία. Τὶς προλήψεις (προ-λαμβάνω) πρέπει νὰ τὶς θεωρήσουμε λοιπὸν ὡς *ἔμφυτες* προδιαθέσεις καὶ ὄχι ὡς a priori ἰδέες, ποὺ φέρουμε μέσα μας ἐκ γενετῆς κατὰ τὸ πρότυπο τῶν innate ideas τῶν Descartes, Leibnitz καὶ Spinoza. Εἶναι εὔλογο, ὅτι ὁ Ζήνων δὲν θὰ μποροῦσε νὰ δεχθεῖ τέτοιες ἐκ τῶν προτέρων ἔννοιες μὲ καθορισμένο περιεχόμενο, δεδομένου ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὴ γέννηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι χάρτης ἄγραφος (ἀπ. 109β). Πρόκειται γιὰ προδιαθέσεις πρὸς σχηματισμὸ ἐννοιῶν ποὺ ὡριμάζουν καὶ διαμορφώνονται συναπτόμενες μὲ τὶς ἔννοιες, τὶς ὁποῖες κατακτοῦμε μὲ μάθηση καὶ παιδεία. Ἔτσι οἱ προδιαθέσεις αὐτὲς μᾶς βοηθοῦν μὲ ποικίλες νοητικὲς διεργασίες ὅπως ἡ «ὁμοιότητα», ἡ «ἀναλογία», ἡ «μετάθεση», ἡ «σύνθεση» καὶ ἡ «ἐναντίωση» νὰ ἀναπτύξουμε καὶ ἄλλες ἔννοιες. Ὁ P. Bath μιλᾶ γιὰ ἕνα formal a priori σὲ ἀντίθεση πρὸς ἕνα material a priori. Στὸν παραλληλισμὸ ἀλλὰ καὶ τὴ διαφορὰ τῶν ζηνώνειων προλήψεων πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀνάμνηση, ἡ ὁποία στὸν *Μένωνα* (80c) δίνει λύση στὴν ἀπορία, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναζητᾶ κανεὶς ὅ,τι δὲν γνωρίζει, ἀναφέρεται ὁ Πλούταρχος, ποὺ προσθέτει σχετικά, ὅτι οἱ Στωικοὶ βρῆκαν τὴ λύση: «*Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς τὰς φυσικὰς ἐννοίας αἰτιῶνται.*» (Πλουτ. Παρὰ Ὀλυμπιοδώρῳ, Σχόλια εἰς Φαῖδρ. p. 156).

Οἱ προλήψεις εἶναι φυσικὲς ἔννοιες γιὰ τὰ «*καθόλου*» (Διογ. Λαέρτ. 7, 54) καὶ ἐπειδὴ εἶναι κοινὲς σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους (*κοιναὶ ἔννοιαι*) ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς Στωικοὺς μιὰν ἐγγύηση γιὰ τὴν ὑπέρβαση τοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Ἡ στωικὴ πρόληψις συγγενεύει πολὺ μὲ τὴν ἐπικούρεια.

Ἐπιστήμη-δόξα-κατάληψις (ἀπ. 119-123):

Ὁ Ζήνων σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες αὐτὲς ἀποδίδει τὴ γνώση-ἐπιστήμη μόνο στοὺς σοφούς, τὴ γνώμη (δόξα) στοὺς φαύλους, τὴν *κατάληψιν*, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ δόξα, καὶ στοὺς δυό.

Τὴ δόξα τὴ χαρακτηρίζει «*ἀσθενῆ καὶ ψευδῆ συγκατάθεσιν*» (Σέξτος, Μαθ. 7. 151, ἀπ. 119). Ἰσοδυναμεῖ, ὅπως καὶ στὸν Πλάτωνα, μὲ ἄγνοια. Ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἡ συνειδητὴ γνώση, κατοχυρωμένη σὲ ἐπιχειρήματα τοῦ λόγου, ποὺ μόνο ὁ σοφὸς κατέχει. Ἡ κατάληψις τέλος ὡς συγκατάθεσης σὲ μιὰ καταληπτικὴ φαντασία, ὅταν εἶναι ἀμετάπτωτη καὶ ἀλάθητη, εἶναι κάτι, ποὺ κατέχει ὁ σοφός, στὸν φαῦλο ὅμως ἡ κατάληψις αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι εὐκαιριακὴ καὶ τυχαία συγκατάθεση, ποὺ σφάλλεται. Δὲς σχετικὰ Stein, σ. 311 καὶ σημ. 711, ὅπου συμπεραίνει, ὅτι οἱ ὁρισμοὶ εἶναι ζηνώνειοι.

3. ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΤΕΧΝΗ

ἀπ. 125, 126, 128:

Ἡ ἐπιστήμη, ποὺ δηλώνεται μὲ τὸν ὅρο τέχνη, ὁρίζεται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ὡς σύστημα ἀπὸ καταλήψεις, ποὺ ἀσκοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται μαζί. Οἱ τέχνες ἀποβλέπουν σὲ πρακτικοὺς σκοπούς. Βλ. ἐπίσης: Quintil. II 17, 41 καὶ Cic. Frag. apud Diomed. 414, Cicero Acad. II 22.

Ἀξίζει νὰ συγκρίνουμε τὸν ὁρισμὸ τοῦ Ζήνωνος μ' ἐκεῖνον ποὺ δίνει ὁ Ἀριστοτέλης: (Ἠθ. Νικ. Δ 4, 6: «*Ἡ μὲν οὖν τέχνη ἕξις τις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὴ ἐστίν.*» καὶ Μετὰ τὰ φ. Ι 1, 5: «*γίνεται δὲ τέχνη ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων μία καθόλου γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις.*») Ἡ διάκριση τοῦ Ἀριστοτέλη μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης, ποὺ καταγίνεται μὲ τὸ ὄν, καὶ τῆς τέχνης, ποὺ ἀφορᾶ τὴ γένεση, εἶναι ξένη στὸ ζηνώνειο σύστημα.

ἀπ. 128:

«*πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ.*» Φαίνεται ὁ χρηστικός, πρακτικὸς σκοπὸς τῆς τέχνης.

ἀπ. 129:

«*ὡς δηλοῖ καὶ ὁ Ζήνων, λέγων "τέχνη ἐστὶν ἕξις ὁδοποιητική", τουτέστι, δι' ὁδοῦ καὶ μεθόδου ποιοῦσά τι*».

Ἡ αὐθεντικότητα τοῦ ἀποσπάσματος ἀμφισβητεῖται, διότι ὁ Ζήνων διατυπώνει διαφορετικὰ τὸν ὁρισμὸ τῆς τέχνης. Ὡστόσο ὁ Stein, *Erkenntnistheorie*, σ. 312, ἀποδέχεται τὸν ὁρισμὸν αὐτόν. Ἀξίζει νὰ προσεχθεῖ ἡ ἐπισήμανση τοῦ μεθοδικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐπιστήμης.

ἀπ. 129α:

Τὴν «Πολιτεία» του τὴν εἶχε, ὡς γνωστόν, ὁ Ζήνων γράψει στὰ νεανικά του χρόνια «*ἐπὶ κυνὸς οὐρᾶς*», ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς Κυνικούς. Προφανῶς ὅμως ἀναθεώρησε τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν παιδεία, ἀλλιῶς δὲν ἐξηγεῖται, πῶς ἀποδίδει τόση σημασία στὴ διαλεκτικὴ καὶ τὴ ρητορικὴ καὶ δέχεται καὶ τὶς δυὸ ὡς παιδευτικοὺς κανόνες τῆς φιλοσοφίας.

4. ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ἀπ. 130:

«*πνεῦμα ἔνθερμον εἶναι τὴν ψυχήν*»

Βλ. ἐπίσης Ἀλεξ. Ἀφροδ. *Περὶ ψυχῆς* p. 26. 16 ed. Brutus: «*Οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς πνεῦμα αὐτὴν λέγοντες συγκείμενόν πως ἔκ τε πυρὸς καὶ ἀέρος*». Καὶ Σέξτ. Ἐμπ. Πυρρ. ΙΙ 70: «*ἐπεὶ οὖν ἡ ψυχὴ πνεῦμα καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ἢ λεπτομερέστερόν τι πνεύματος*».

Ὁ Ζήνων ὁρίζει τὴν ψυχὴ ὡς ἔνθερμο πνεῦμα, δηλ. ἔνθερμη πνοή, σύμφυτη μὲ μᾶς, παρέχουσα τὶς ζωτικὲς λειτουργίες τοῦ σώματός μας, τὴν αἴσθηση καὶ τὴν κίνηση. Ὡστόσο κατ' ἀρχὴν ἡ φύση στὴν εὐρύτατή της ἔννοια εἶναι «*πνεῦμα*», «*πυροειδὲς καὶ τεχνοειδές*», ἔχει δηλ. τὴ μορφὴ φωτιᾶς καὶ ἀπεργάζεται μὲ τέχνη τὴ γένεση τῶν συμβαινόντων στὸν κόσμο, εἶναι ἡ κοσμικὴ ψυχὴ (Δ. Λ. 7. 156). Ἔχουμε ἔτσι μιὰ συστοιχία μακρόκοσμου (τῆς ψυχῆς τοῦ ὅλου) καὶ μικρόκοσμου (τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς).

Ὁ ὅρος «*πνεῦμα*» σημαίνει τὴ σύνθεση ἀέρος καὶ τεχνικοῦ πυρός, ποὺ διαχέεται σ' ὅλο τὸ σῶμα δίνοντάς του τὴ ζωή, τὴ θερμότητα, τὴν αὔξηση καὶ συντήρηση. Ὡς «*πνεῦμά πως ἔχον*» δηλώνει καὶ τὶς διάφορες καταστάσεις τοῦ ἡγεμονικοῦ: γίνεται μνήμη, φαντασία, κατάληψις, γνώση, πάθος. Δηλώνει ἐπίσης τὶς τέσσερις ἀρετὲς ὡς καταστάσεις.

«*καὶ μετὰ τὸν θάνατον ἐπιμένειν*»: Ἡ ψυχὴ φαίνεται νὰ παραμένει μετὰ τὸν θάνατο, δὲν εἶναι ὅμως ἀθάνατη, ἀλλὰ γεννητὴ καὶ φθαρτή. Ἀθάνατη εἶναι μόνον ἡ ψυχὴ τοῦ παντός.

Φαίνεται ὅτι ὑπὸ συζήτηση ἦταν, ἂν οἱ ψυχὲς παρέμεναν μέχρι τὴν τελικὴ ἐκπύρωση, ὡς διατείνεται ὁ Κλεάνθης, ἢ αὐτὸ συνέβαινε μόνο στὴν περίπτωση τῶν σοφῶν, ὡς φρονεῖ ὁ Χρύσιππος. Ἡ ἄποψη τοῦ Ζήνωνος εἶναι (Ἐπιφ. Κ. αἱρ. 3. 2. 9) ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀθάνατη ἀλλὰ πολυχρόνια, ποὺ τελικὰ καταδαπανᾶται ἀπὸ τὸν πολὺ χρόνο καὶ ἀφανίζεται. Ἡ ψυχή, κατὰ τὸν Ζήνωνα, εἶναι σωματικὴ ὄχι ἀσώματη, ὅπως τὴν ἤθελε ὁ Πλάτων, ἡ δὲ ἀπομάκρυνσή της ἀπὸ τὸ σῶμα, στὸ ὁποῖο διαχέεται, ἔχει ὡς συνέπεια τὸν θάνατο (ἀπ. 133).

ἀπ. 131:

Ὁ Ζήνων συνδέει τὸ σπέρμα μὲ τὴν ψυχή. Τὸ σπέρμα εἶναι κι' αὐτὸ «*πνεῦμα*» μαζὶ μὲ τὸ ὑγρό, εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ πανσπερμία, τὸ κρᾶμα καὶ ἀπόσταγμα ὅλων τῶν δυνάμεων, ποὺ περιλαμβάνουν καὶ τὶς ψυχικές. Ὁ Ζήνων παραλαμβάνει αὐτὴ τὴν ἰδέα, ὅτι τὸ σπέρμα προέρχεται ἀπ' ὅλο τὸ σῶμα, ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη (π. ἱερ. νούσ. 2 = π. ἀέρων 14) καὶ τὴν ἰατρικὴ παράδοση, περιλαμβάνει ὅμως σ' αὐτὸ καὶ τὶς ψυχικὲς δυνάμεις. (Βλ. ἐπίσης Ἀλκμαίων, 24A13). Ἔτσι ἐξηγεῖ τὴν κληρονομικότητα καὶ τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων, τῆς διάνοιας καὶ τοῦ χαρακτήρα. Παρατηρεῖ ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ κληρονομικότητα δὲν σχετίζεται μόνο μὲ τοὺς ἄμεσους προγόνους ἀλλὰ καὶ μὲ παλαιότερες γενιὲς τῶν προγόνων (κρᾶμα προγόνων). Ὁ σπερματικὸς λόγος εἶναι ἤδη ἐνεργὸς μέσα στὸ παιδὶ καὶ ὁδηγεῖ στὴν ἀνάπτυξή του. (Δὲς ἐπ' αὐτοῦ: M. Pohlenz, *Die Stoa* I, σ. 86).

Ὁ ἀλεξανδρινὸς Στωικὸς τοῦ β΄ αἰ. μ.Χ. Ἱεροκλῆς στὸ ἔργο του «*Ἠθικὴ Στοιχείωσις*» (Ἱεροκλῆς, I. 5, 4.38-53) μιλᾶ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμβρύου ἀπὸ τὸ σπέρμα, ποὺ ἀπεργάζεται τὸ δημιούργημά του ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς σύλληψης μέχρι τὴ γέννηση. Ἡ φύσις μέσα στὸ ἀναπτυσσόμενο ἔμβρυο εἶναι «πνεῦμα», πού, μόλις γεννηθεῖ, συναντώντας τὸ περιβάλλον μετατρέπεται σὲ ψυχή, ἡ ὁποία διαθέτει αἴσθηση καὶ ὁρμή. Ὡς ζῶο ἀποτελεῖται ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ ψυχὴ νὰ διαχέεται σ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἔχοντας ὄχι μόνον αἴσθηση τῶν γύρω του ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ τόνος (*τεινομένη*), ποὺ συνέχει τὰ μέρη μὲ τὸ ὅλον πιέζοντας πρὸς τὰ ἔξω ἢ δεχόμενη τὶς ἐξωτερικὲς πιέσεις ἔχοντας συναίσθηση τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὅτι ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται μὲ τὴ γέννηση μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (*Περὶ στ. ἐναντ.* 1053C-D). Ἡ ψυχὴ ἔχει βέβαια ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσηθεῖ μέσα στὸ ἔμβρυο, ἀλλὰ γεννιέται μὲ τὴν «περίψυξη» τοῦ πνεύματος, ὅταν αὐτὸ ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ περιβάλλον. Τότε ἡ φύσις, καθὼς ψύχεται καὶ στερεώνεται, γίνεται ψυχή. Ἡ ἐτυμολογία τῆς ψυχῆς συνδέεται ἔτσι μὲ τὸ «ψύχω». Ἡ ψυχὴ ὡστόσο δὲν παύει νὰ εἶναι ἔνθερμο πνεῦμα. Μὲ αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία ἀποφεύγεται καὶ ἡ πιθανὴ ἐπισήμανση μιᾶς ἀντίφασης στὶς μαρτυρίες, ποὺ βεβαιώνουν, ὅτι τὸ σπέρμα κατὰ τὸν Ζήνωνα περιέχει ἤδη ὡς πνεῦμα καὶ ὅλες τὶς κληρονομούμενες ψυχικὲς ἰδιότητες, προτοῦ τὸ παιδὶ γεννηθεῖ. Ὁ ὅρος «*πανσπερμία*», ποὺ συναντοῦμε στὸν Πλούταρχο, Ἠθ. 15, θὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα.

ἀπ. 131α:

«*ψυχὴν λέγει αἰσθητικὴν ἀναθυμίασιν*»:

Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο προφανῶς ὁ Ζήνων, ὅπως πιστεύει ὁ Κλεάνθης, ὀνόμασε τὴν ψυχὴ «*αἰσθητικὴν ἀναθυμίασιν*», γιατὶ ἔτσι μὲ αὐτὴ τὴν ἐξάτμιση «*αἱ ψυχαὶ*» γίνονται «*νοεραί*», δηλ. μετέχουν στὴ νόηση, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο (πρβλ. «*αὖη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη*» (74)). Τὸ κοινὸ στοιχεῖο ἀνάμεσα στὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Ἡράκλειτο εἶναι βέβαια τὸ

«*πῦρ*». Ἡ ψυχὴ εἶναι φωτιά, δηλ. εἶναι λόγος, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, καὶ τὸ νὰ γίνει ὑγρὴ δηλ. νὰ ἐκπέσει ἀπὸ τὴν πύρινη-λογική της ὑπόσταση, εἶναι θάνατος. Ἡ ἀναθυμίαση γι' αὐτὸν εἶναι μιὰ διαδικασία τοῦ πυρός. Κατὰ τὸν Ζήνωνα ὅμως ἡ ψυχὴ εἶναι «*ἔνθερμον πνεῦμα*», ἕνα δηλ. μεῖγμα πυρὸς καὶ ἀέρα. Σημασία ἔχει στὸν Ζήνωνα γιὰ τὴν κατ' ἐξοχὴν οὐσία τῆς ψυχῆς αὐτὴ ἡ ἰσορροπία μείξεως. Ἡ ψυχὴ τρέφεται ἀπὸ τὸν ἀέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἐξάτμιση τοῦ αἵματος (ἀπ. 131β καὶ ἀπ. 132), ἄποψη, ποὺ συναντοῦμε στὰ Ἱπποκράτεια συγγράμματα (Ἐπιδ. 4, 5, 2).

«*εἴκασεν αὐτὰς τοῖς ποταμοῖς*»:

Ἡ ἀέναη κίνηση ποὺ μεταβάλλει τὰ πάντα κι' ὅμως ἐπανέρχεται διαρκῶς σὲ μιὰ ἑνότητα στὸν Ἡράκλειτο συμβολίζεται μὲ τὴ ροὴ τοῦ ἴδιου ποταμοῦ. Οἱ ψυχὲς ὑπόκεινται στὴ διαδικασία ζωῆς (πύρινη κατάσταση) καὶ θανάτου (ὑγρὴ κατάσταση). Ἡ λογικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς (*νοεραί*) ἀνανεώνεται μὲ τὶς τροπὲς τοῦ πυρός.

Ὁ Ζήνων χρησιμοποιεῖ τὸ ἡρακλείτειο «*αἰσθητικὴν ἀναθυμίασιν*, γιὰ νὰ δηλώσει ὄχι τὴ μεταβολὴ τοῦ ὑγροῦ σὲ κάτι πύρινο (Ἡράκλειτος), ἀλλὰ τὴ σύνθεση πυρὸς καὶ ὑγροῦ πνεύματος. Ὁ ὅρος «*αἰσθητικὴ*» δὲ θὰ ταίριαζε στὸν Ἡράκλειτο δεδομένου ὅτι κατ' αὐτὸν οἱ αἰσθήσεις ἀπατοῦν. Ὁ Ἡράκλειτος διέκρινε τὴ γνώση ἀπὸ τὴν αἴσθηση (πρβλ. «*κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώπων ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων*», ἀπ. 11). Βλ. σχετικὰ Pearson, *The Fragments of Zeno*, σσ. 135-137.

Ἡ ψυχὴ τρέφεται, ὅπως καὶ οἱ ψυχὲς τῶν ἄστρων, ἀπὸ τὶς ὑγρὲς ἀναθυμιάσεις ποὺ ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὸ ζεστὸ αἷμα καὶ συγχρόνως ἀπὸ τὸν ἀέρα, ποὺ εἰσπνέουν. Ἡ ψυχὴ ὡστόσο, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἱπποκράτεια θεωρία, χάρη στὴν τονική της κίνηση διαπερνᾶ τὸ σῶμα συνέχοντάς το σὲ μιὰ σταθερὴ ἀνανέωση. Αὐτὴ δίνει στὸ σῶμα ζωή, κίνηση καὶ μέριμνα γιὰ τὴ συντήρησή του, ὅπως ἡ φύση στὸ ἔμβρυο. Βλ. σχ. F. H. Sandbach, *The Stoics*, σσ. 82-85.

ἀπ. 133, 133α καὶ 134:

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν ἄλλων Στωικῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὴ σωματικότητα τῆς ψυχῆς, μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ ἀκόλουθα:

1. Ἡ ψυχὴ εἶναι «*πνεῦμα*», τὸ πνεῦμα εἶναι κάτι σωματικό.

2. Ἡ ψυχὴ ὡς ἔμφυτο πνεῦμα, ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ζῶο, ἐπιφέρει τὸν θάνατο. Ἡ ψυχὴ ἄρα εἶναι σῶμα. Γιατὶ τίποτε δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὸ σῶμα ποὺ δὲν εἶναι σῶμα.

3. Ὅπως τὸ σῶμα, ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ προσλαμβάνει κληρονομικὰ τὰ γνωρίσματα τῶν γονέων.

4. Ὑπάρχει μιὰ ἀλληλεπίδραση σώματος καὶ ψυχῆς ὡς πρὸς τὰ πάθη. Ὅταν πάσχει τὸ σῶμα, ἀντίστοιχα πάσχει καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ ἀντίθετο.

5. Ἡ ἐπαφή, ὅπως δείχνει, π.χ. τὸ χέρι, δὲν χωρίζει κάτι σωματικὸ ἀπὸ κάτι ἀσώματο. Μόνο ἕνα σῶμα μπορεῖ νὰ ἐγγίζει καὶ νὰ ἐγγίζεται.

Ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἀπ. 133α, στὸν ἄνθρωπο ὁ λόγος φτάνει στὴν ὡριμότητά του στὰ 14 χρόνια. Μὲ τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ τὸ ἡγεμονικὸ εἶναι ὅπως ἕνας ἄγραφος χάρτης. Σὺν τῷ χρόνῳ μὲ τὴ συνάθροιση τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἐκτυπώσεων-παραστάσεων πλάθονται οἱ γενικὲς παραστάσεις, ποὺ σμίγοντας μὲ τὶς ἔννοιες ὁδηγοῦν στὰ ἐννοήματα. Μ' αὐτὲς τὶς ἔλλογες εἰκόνες συλλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος τὴ (συγκεκριμένη) οὐσία τῶν πραγμάτων. Ὁ λόγος ἔμφυτος στὸν ἄνθρωπο ἔχει ἔτσι τὴν εὐκαιρία νὰ ἐνεργοποιηθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῶν «προλήψεων» σὲ πρῶτο στάδιο στὰ ἑπτὰ χρόνια καὶ σὲ πλήρη ὡρίμανση στὰ δεκατέσσερα.

ἀπ. 134α:

«*οἱ δὲ σωματικὸν κινοῦν, ὡς Ζήνων*»:

Θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ψυχή, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλάτωνα, εἶναι σῶμα ποὺ κινεῖ τὰ σώματα. Τὸ «*πνεῦμα*» εἶναι ἐξ ἄλλου σῶμα. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίνει στὸ *Περὶ Ψυχῆς* (I, 2, 2-6, 403b 27 -404b 7) μιὰ περίληψη τῶν ἀπόψεων τῶν προγενέστερων φιλοσόφων γιὰ τὴν ψυχὴ ὡς ἀρχὴ κινήσεως. Πρβλ. ἐπίσης *Φαῖδρος*, 254c «*μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν ἢ ψυχήν.*» Καί: *Νόμοι* 896A, «*ψυχήν… τὴν δυναμένην αὐτὴν κινεῖν κίνησιν.*» Ὁ Ζήνων, ἂν καὶ ἀρνεῖται τὸ ἀσώματο τῆς ψυχῆς, συνεχίζει τὴν πλατωνικὴ παράδοση γιὰ τὴν ψυχὴ ὡς δύναμη αὐτοκινούμενη.

Ὁ Σέξτος (Μαθ. 9, 102) μᾶς δίδει τὴ στωικὴ ἄποψη: «*πάσης γὰρ φύσεως καὶ ψυχῆς ἡ καταρχὴ τῆς κινήσεως γίνεσθαι δοκεῖ ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ.*» Τὸ κορυφαῖο μέρος τῆς ψυχῆς, ἕδρα τοῦ λόγου, εἶναι λοιπὸν ἡ κατ' ἐξοχὴν κινητήρια δύναμη, ποὺ ἐπεκτείνεται σ' ὅλη τὴ φύση. (Μικρόκοσμος-μακρόκοσμος). Βλ. σχετικὰ καὶ L. Stein, *Die Psychologie der Stoa*, Berlin 1886, σημ. 217 καὶ 221. Ἡ θεωρία τοῦ «*τόνου*» ρίχνει νέο φῶς στὶς ἀπόψεις αὐτὲς τῶν Στωικῶν. Βλ. σχετικὰ Pearson, *Fragments of Zeno*, σσ. 140-141.

ἀπ. 135, 135α, 136 καὶ 137α:

«*ὀκταμερῆ φασιν εἶναι τὴν ψυχήν*»:

Ἡ διαίρεση τῆς ψυχῆς σὲ ὀκτὼ μέρη, ὅπως τὴ διετύπωσε ὁ Ζήνων, μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἀντιδιασταλεῖ πρὸς τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελική. Ἡ τριμερὴς διαίρεση στὸν Πλάτωνα (τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν) στηρίζεται στὸν συσχετισμὸ ἑνὸς λογικοῦ μὲ ἕνα ἄλογο μέρος. Ἡ ἀριστοτελικὴ διάκριση σὲ θρεπτική, αἰσθητικὴ καὶ διανοητικὴ ψυχὴ ἐπισημαίνει τοὺς ἀναβαθμοὺς μιᾶς ἀνέλιξης. Ἀντίθετα, τὰ ὀκτὼ μέρη τῆς ζηνώνειας διάκρισης στηρίζονται στὴν ἔμφαση ποὺ δίδεται στὸ κεντρικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ἡγεμονικό, μὲ μιὰ προέκταση στὶς αἰσθήσεις, στὴ φωνὴ καὶ στὴ γενετήσια λειτουργία τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Θὰ πρέπει νὰ μὴ ταυτίζουμε τὰ μέρη μὲ τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Γιατὶ οἱ δυνάμεις, ὅπως ἡ *ὁρμή*, ἡ *συγκατάθεσις*, καὶ ἡ *κατάληψις* εἶναι «*ἑτεροιώσεις τοῦ ἡγεμονικοῦ*» (Σέξτος Μαθ. 7. 237): «*καὶ γὰρ ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ συγκατάθεσις καὶ ἡ κατάληψις ἑτεροιώσεις εἰσὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ*». Ἐπίσης βλ. ἀπ. 137α, ὅπου ἡ φαντασία, ἡ συγκατάθεση, ἡ ὁρμὴ καὶ ὁ λόγος ἀποτελοῦν δυνάμεις, ποὺ ἐνυπάρχουν στὸ ἡγεμονικό. Δὲς ἐπίσης ἀπ. 138.

Ὁ Τερτυλλιανός, ἀπ. 135α, φρονεῖ ὅτι ὁ Ζήνων κάνει μιὰ τριμερὴ μόνο διαίρεση. Πιθανὸ νὰ διακρίνει τὸ *ἡγεμονικόν*, τὸ *φωνητικὸν* καὶ τὸ *σπερματικόν*, θεωρώντας τὶς πέντε αἰσθήσεις μέρη τοῦ σώματος ποὺ ἔχουν ὡστόσο κέντρο τους τὸ ἡγεμονικό.

Ὁ Heinze (*Bursian's Jahresb.* I, σ. 191) θεωρεῖ πιὸ ἀξιόπιστο τὸν Νεμέσιο ἀπὸ τὸν Τερτυλλιανό. Σίγουρα ἡ ὀρθότερη ἄποψη εἶναι ὅτι ὁ Ζήνων σκεφτόταν μιὰ ὀκταμερὴ διαίρεση. Δὲς σχετικά, Pearson, *Fragments*, σσ. 142-3.

ἀπ. 139:

Παρὰ τὴν ὀκταμερὴ διαίρεση, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ πολλὲς πηγές, φαίνεται ὅτι ἡ ἑνότητα τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ βασικὴ ἀρχὴ γιὰ τοὺς Στωικούς. Ὁ Stein (*Psych.*, σσ. 119, 122) λέει χαρακτηριστικά, ὅτι πρέπει νὰ μιλοῦμε γιὰ λειτουργίες περισσότερο παρὰ γιὰ μέρη τῆς ψυχῆς. Ἡ εἰκόνα τοῦ χταποδιοῦ ποὺ ἁπλώνεται σ' ὅλα τὰ ὄργανα τῆς ψυχῆς ἐπιβεβαιώνει αὐτὴ τὴ δυναμικὴ ἑνότητα. Βλ. ἐπίσης Σέξτος, Μαθ. 7. 234: «*φασὶ γὰρ ψυχὴν λέγεσθαι διχῶς, τό τε συνέχον τὴν ὅλην σύγκρισιν καὶ κατ' ἰδίαν τὸ ἡγεμονικόν*».

Τὸ **ἡγεμονικὸν** (ὡς αὐτὸ ποὺ ἡγεῖται, ἄρχει) χρησιμοποιεῖται ὡς οὐσιαστικὸ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ φιλοσοφία μὲ τὴ σημασία, ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ Ζήνων. Τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι τὸ μέρος τῆς ψυχῆς μὲ τὴ μεγαλύτερη ἐξουσία, *κυριώτατον* (Διογ. Λ. 7. 159). Αὐτὸ ἡγεῖται ὅλων τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, εἶναι τὸ κέντρο προσταγῶν ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ψυχῆς καὶ ἔχει τὴν ἕδρα του στὴν καρδιά. Ἀπὸ τὸ ἡγεμονικὸ ἁπλώνονται ὡς «*διατείνοντα πνεύματα*», δηλ. ὡς πνευματικοὶ τόνοι ἢ ρεύματα, ἑπτὰ λειτουργίες ποὺ φτάνουν στὰ μάτια, στὰ ἀφτιά, στὸ στόμα, στὴ μύτη, στὸ δέρμα γιὰ νὰ μεταφέρουν τὶς παρορμήσεις τῶν αἰσθήσεων, στὰ ὄργανα τῆς φωνῆς, γιὰ νὰ τὰ κινήσουν καὶ στὰ γενετήσια ὄργανα. Τὸ ἴδιο τὸ ἡγεμονικὸ ἐμπεριέχει, ὅπως εἴδαμε, τὶς δυνάμεις τῆς φαντασίας, τῆς συγκατάθεσης, τῆς ὁρμῆς, τῶν παθῶν καὶ τοῦ λόγου. Τὸ «*ἡγεμονικὸν*» τοῦ ζώου στερεῖται λόγου.

Τὴν ἔννοια τοῦ τόνου τὴν κληρονόμησαν οἱ Στωικοὶ ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο (*παλίντονος ἁρμονίη*, DK 51). Ὁ τόνος στοὺς Στωικούς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Long (*Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σ. 252), δὲν σημαίνει ἁπλῶς τὴν κίνηση ὡς μεταβολὴ θέσης. Εἶναι, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς, «κάτι ποὺ κινεῖται συγχρόνως ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καὶ πρὸς τὸν ἑαυτό του» (SVF 2. 442). Εἶναι μιὰ κίνηση ποὺ κατευθύνεται συγχρόνως πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὰ ἔξω, σύμφωνα μὲ τὸν Νεμέσιο (SVF 2.451).

Ἔτσι τὸ πνεῦμα συνέχει τὸ σύμπαν, ὅπως συνέχει κάθε ἐπὶ μέρους σῶμα, ὀργανικὸ ἢ ἀνόργανο, μὲ διαφορετικὴ ὡστόσο διάταξη κάθε φορά.

Τὸ ἡγεμονικὸν γίνεται στὸν Κλεάνθη «*ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου*», ἐννοώντας τὸν ἥλιο. Προβάλλει ἡ σχέση μικρόκοσμου-μακρόκοσμου.

Ἡ τοποθέτηση τῆς ἕδρας τοῦ ἡγεμονικοῦ στὸ κεφάλι ἀποτελεῖ μιὰ ἐξαίρεση, ποὺ δὲν διαψεύδει τὴ βασικὴ πεποίθηση τῶν Στωικῶν, ὅτι ἕδρα τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ καρδιά. Δὲς ἀπ. 140, 141, 141α. Ἴσως πρόκειται γιὰ μιὰ κατὰ λάθος ἀπόδοση τῆς πλατωνικῆς αὐτῆς ἄποψης στοὺς Στωικούς.

Τὴν ἑνότητα τῆς ψυχῆς τὴν ἐπιβεβαιώνει τὸ ἡγεμονικὸ ὡς αὐτό, ἀπ' ὅπου ὅλα τὰ ἄλλα πνεύματα ἐκτείνονται. Ἡ εἰκόνα τοῦ χταποδιοῦ ἢ τῆς ἀράχνης (Χρύσιππος, SVF II 879) μὲ τὰ πλοκάμια, ποὺ ἁπλώνονται σ' ὅλα τὰ μέρη της, δείχνει αὐτὴ τὴν ἑνότητα τῆς ψυχῆς ποὺ δέχεται τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ποὺ ἀνταποκρίνεται καὶ διευθύνει μέσῳ τῶν ρημάτων ποὺ ἐκπέμπει.

Οἱ δυνάμεις τοῦ ἡγεμονικοῦ δὲν διακρίνονται παρὰ μόνο ὡς ἰδιότητες τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου (Δὲς ἀπ. 137). Ὅπως δηλ. τὸ μῆλο στὸ ἴδιο σῶμα ἔχει τὴ γλυκύτητα καὶ τὴν εὐωδιά, ἔτσι καὶ τὸ ἡγεμονικὸ συμπεριλαμβάνει στὸ ἴδιο καὶ τὴ φαντασία καὶ τὴ συγκατάθεση καὶ τὴν ὁρμὴ καὶ τὸν λόγο. (ἀπ. 137α).

Οἱ διάφορες λοιπὸν δραστηριότητες τῆς ψυχῆς σχετίζονται πρὸς τὸ σύνολο τῆς ψυχῆς ὅπως οἱ ἰδιότητες ἑνὸς συγκεκριμένου πράγματος πρὸς τὴν οὐσία του.

Γιὰ τὴν ἑνότητα τῆς ψυχῆς πρβλ. Ἀλεξ. Ἀφρ. Περὶ Ψ. p. 118, 6 Bruns «*Ὅτι μία ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις, ὡς τὴν αὐτήν πως ἔχουσαν, ποτὲ μὲν διανοεῖσθαι, ποτὲ δὲ ὀργίζεσθαι, ποτὲ δὲ ἐπιθυμεῖν παρὰ τὸ μέρος*», ποὺ ἀποτελεῖ ἀναφορὰ στὸν Χρύσιππο. Ἐπίσης Σέξτος Πυρρ. II 81 «*Ἡ δὲ ἐπιστήμη πως ἔχον ἡγεμονικόν, ὥσπερ καὶ ἥ πως ἔχουσα χεὶρ πυγμή, τὸ δὲ ἡγεμονικὸν σῶμα· ἔστι γὰρ κατ' αὐτοὺς πνεῦμα*».

Ὁ ὅρος «*πὼς ἔχον*» δηλώνει μιὰ ὁρισμένη κατάσταση: τὰ πάθη, οἱ ὁρμές, ἡ γνώση εἶναι τέτοιες καταστάσεις τοῦ ἡγεμονικοῦ.

Τὴν ἑνότητα τῆς ψυχῆς τὴ συνέλαβε ὁ Ζήνων καὶ τὴ στερέωσε μὲ ἐπιχειρήματα ὁ Χρύσιππος. Αὐτὴν ἀπέρριψε ὁ Ποσειδώνιος, ποὺ ἐπέστρεψε στὴν τριμερὴ πλατωνικὴ διαίρεση (Γαληνός, *Περὶ ἀρεσκ.* 4. 3, 2-5, ὡς καὶ 4. 7, 24-41 καὶ 5. 5, 8). Στὸν Παναίτιο συναντοῦμε τὴ διμερὴ ἀριστοτελικὴ διαίρεση (Γαληνὸς *Περὶ ἀρεσκ.* 4. 2, 10-18).

ἀπ. 140, 140α, 141:

«*μάλιστά πως περὶ τὴν καρδίαν*» (ἀπ. 140):

Εἶναι ἡ γενικὴ ἄποψη τῶν Στωικῶν ὅτι ἕδρα τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὁ τόπος γύρω ἀπὸ τὴν καρδιά. Ἐλάχιστοι μόνον Στωικοὶ ἀπέκλιναν θεωρώντας ἕδρα τοῦ ἡγεμονικοῦ τὸν

ἐγκέφαλο. (Δὲς ἀπ. 139: Ἀέτιος, Περὶ ἀρεσκ. 4. 21, 1-4). Πιθανότατα ὅμως νὰ πρόκειται περὶ ἐσφαλμένης ἀπόδοσης στοὺς Στωικοὺς μιᾶς πλατωνικῆς θεωρίας, ποὺ ἀπαντᾶ στὸν *Τίμαιο*.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀνέπτυξαν οἱ Στωικοὶ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Αὐτὸς πρῶτος τοποθέτησε τὸ ἡγεμονικὸ στὴν καρδιὰ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ὁ Χρύσιππος. Ὡστόσο λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Χρύσιππο ὁ ἐξέχων ἀλεξανδρινὸς γιατρὸς Ἡρόφιλος, ποὺ ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια περὶ τὸ 300 π.Χ., ἀνεκάλυψε τὸ νευρικὸ σύστημα καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου. Ἔτσι ἡ ἐπιχειρηματολογία ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ζήνωνα καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Χρυσίππου ἀντανακλᾶ τὶς συζητήσεις ποὺ γίνονταν, ὅπως τὴν ἀποδίδουν τὰ ἀπ. 140, 140α, 141. Μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε τὰ ἐπιχειρήματα στὰ ἀκόλουθα σημεῖα:

1. Ἡ φωνή, ποὺ εἶναι φορέας τοῦ λόγου, ἔρχεται ἀπὸ τὸν φάρυγγα, δὲν ἐκπέμπεται ἑπομένως ἀπὸ τὸ κεφάλι, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς καρδιᾶς (Γαληνὸς ἀπ. 140). Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀξιοσημείωτη θεωρία ποὺ συνδέει τὴ γλώσσα μὲ τὸν λόγο.

2. Ἡ ψυχὴ τρέφεται ἀπὸ τὸ αἷμα. Τὸ αἷμα διαδραματίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν «*πνευματικὴν*» φύση τῆς ψυχῆς.

3. Ἡ καρδιὰ καὶ ἡ ψυχὴ βρίσκονται σὲ φυσικὴ ἐπαφὴ ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη καὶ συνιστοῦν τὴν ἑνότητα τῶν φυσιολογικῶν καὶ ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ζῶντος ὄντος.

Ὁ Γαληνὸς διαφωνώντας μὲ τὴν τοποθέτηση τῆς ἕδρας τοῦ ἡγεμονικοῦ στὴν καρδιὰ ἀναφέρεται ὡστόσο στοὺς Περιπατητικοὺς καὶ τοὺς Στωικοὺς (Περὶ ἐμβρ. 4.698, 2-9) καὶ κάνει μνεία τῶν ἀκόλουθων ἐπιχειρημάτων, ποὺ προβάλλουν: α) ὅτι ἡ καρδιὰ γεννιέται πρώτη β) ἡ καρδιὰ διαπλάθει ὅλα τὰ ἄλλα καὶ γ) τὸ βουλητικὸ μέρος τῆς ψυχῆς ἔχει τὴν ἕδρα του στὴν καρδιά. Ὁ Χρύσιππος ὑπερασπίζοντας τὴ θέση τοῦ Ζήνωνος ἀναφέρει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ὅτι δείχνοντας τὸ στῆθος λέμε: ἐγὼ τὸ λέω σὲ σένα αὐτὸ (Γαλ. II, 2, p. 172) καὶ ὅτι ἐτυμολογικὰ ἡ καρδιὰ ὡς κυρίαρχο μέρος, «*κυριεῦον*», προέρχεται ἀπὸ τὸ «*κρατοῦν*», γι' αὐτὸ λέγεται «*κρατία*» καρδία (Γαλ. III, 5, 124, p. 295M). Ὁ Χρύσιππος στὸ ἔργο του «*Περὶ ψυχῆς*» ἐπιχειρηματολογώντας ἀναφέρεται στὶς λαϊκὲς δοξασίες, στοὺς ποιητές, στὶς αὐθόρμητες χειρονομίες, σὲ ἀλληγορικοὺς μύθους καὶ στὴν παρατήρηση ὅτι οἱ ψυχικὲς ταραχὲς κάνουν τὴν καρδιὰ νὰ συμπάσχει. Ἀκόμα καὶ ὁ στωικὸς γιατρὸς Ἐρασίστρατος, ποὺ ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Ἡρόφιλου μὲ δικές του ἔρευνες, κράτησε τὴν καρδιὰ ὡς ἕδρα τοῦ ζωτικοῦ πνεύματος.

Ὁ Ζήνων δὲν ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα, ποὺ τοποθετεῖ στὸν ἐγκέφαλο τὴν ἕδρα τῆς ψυχῆς. Ὁ Ὅμηρος, ὡς γνωστόν, τοποθετοῦσε τὰ συναισθήματα στοὺς πνεύμονες καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς συνέδεε τὴν ψυχὴ μὲ τὸ αἷμα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τοποθετεῖ στὰ *Μικρὰ Φυσικὰ* τὴν κεντρικὴ αἰσθητηριακὴ δύναμη στὴν καρδιά. Ἔτσι ὁ Ζήνων συνεχίζει μιὰ μακρὰ παράδοση.

ἀπ. 141α:

Πρόκειται γιὰ ἕνα κάπως πολύπλοκο ἀπόσπασμα, ποὺ ὡστόσο μπορεῖ ἁπλὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ὡς ἐπιχείρημα ποὺ συνδέει τὴ φωνὴ μὲ τὴν καρδιὰ ὡς ἕδρα τοῦ ἡγεμονικοῦ, καὶ τὴ μὴ κατάποση (τὴν ἄρνηση δηλ. τῆς καταληπτικῆς φαντασίας νὰ δεχθεῖ κάτι) ὡς ἀντίσταση τοῦ ἡγεμονικοῦ. (Τὸ παιχνίδι τῶν λέξεων: *κατάποσις-κατάληψις*).

ἀπ. 142, 143, 144:

Δὲς ἐπίσης καὶ ἀπ. 130, 132, 133 (3 καὶ 6), 134 (81).

Στὸ ἀπ. 142 ὑπονοεῖται, ὅτι ὁ Ζήνων θεωροῦσε ὅτι στὸν νοῦ ὑπάρχει κάτι θεῖο ἢ καλύτερα, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι θεὸς (ἀπ. 130). Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι ἕνα μέρος (ὁ νοῦς ἢ τὸ ἡγεμονικὸ) εἶναι ἀθάνατο, ἀλλὰ ὅτι τὸ κοσμικὸ πνεῦμα εἶναι ἀθάνατο. Τὸ «*νοερὸν πῦρ*» ποὺ ὀνομάζει ὁ Ζήνων θεὸ στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ γέννηση «*ψύχεται*». Αὐτὸ ὅμως τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα εἶναι ὄχι ἀθάνατο ἀλλὰ πολυχρόνιο. Διαμένει γιὰ ἕνα ὁρισμένο χρόνο μετὰ τὸν θάνατο, δὲν εἶναι ὅμως αἰώνια ἄφθαρτο, ἀλλὰ στὸ τέλος ἐκδαπανᾶται «*εἰς τὸ ἀφανὲς*» ἐπιστρέφοντας, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, στὴν πηγή του. Στὸ ἀπ. 130 διαβάζουμε, ὅτι ὁ Κλεάνθης διδάσκει ὅτι οἱ ψυχὲς μετὰ τὸν θάνατο παραμένουν μέχρι τὴν ἐκπύρωση τῶν πάντων, αὐτὸ ὅμως ὁ Χρύσιππος τὸ περιορίζει μόνο στὶς ψυχὲς τῶν σοφῶν.

Ὁ χαρακτηρισμὸς «*πολυχρόνιον*» μᾶς θυμίζει τὸ χωρίο τοῦ πλατωνικοῦ *Φαίδωνος* (87a-88b) γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Σωκράτη (95c): «*τὸ δὲ ἀποφαίνειν ὅτι ἰσχυρόν τί ἐστιν ἡ ψυχὴ καὶ θεοειδὲς καὶ ἦν ἔτι πρότερον πρὶν ἡμᾶς ἀνθρώπους γενέσθαι οὐδὲν κωλύειν φῂς πάντα ταῦτα μηνύειν ἀθανασίαν μὲν μή, ὅτι δὲ πολυχρόνιόν τέ ἐστιν ψυχή, καὶ ἦν που πρότερον ἀμήχανον ὅσον χρόνον καὶ ᾔδει τε καὶ ἔπραττεν πολλὰ ἄττα*». Βλ. ἐπίσης γιὰ τὸν περιορισμένο χρόνο τῆς ζωῆς τῶν ψυχῶν Zeller, σ. 218 κ.ἑ. Βλ. ἐπίσης Stein, *Psych.* σ. 97. Ὁ Παναίτιος δέχθηκε τὴ θνητότητα τῆς ψυχῆς ἀκολουθώντας τὴν ἀρχαία Στοά. Ὁ Ποσειδώνιος ὅμως ἀσπαζόμενος σχετικὲς πλατωνικὲς θεωρίες, ὅπως π.χ. τὴν τριμερὴ συγκρότηση τῆς ψυχῆς, τὴν συνδέει μὲ τὴν ἀστρικὴ ἀθανασία.

Ὁ θάνατος εἶναι χωρισμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ψυχή, κατὰ τὸν Ζήνωνα, εἶναι κάτι σωματικό, ἀφοῦ τίποτε ποὺ δὲν εἶναι σωματικὸ δὲν μπορεῖ νὰ χωρισθεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα. Γιὰ τὸν θάνατο ὡς χωρισμὸ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα δὲς Πλάτωνος *Φαίδων* 64c «*ἆρα μὴ ἄλλο τι (ἡγούμεθα τὸν θάνατον εἶναι) ἢ τὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγήν;*»

ἀπ. 143:

Ὁ Θεμίστιος πιθανὸν νὰ ἐννοεῖ ὅτι ὁ Ζήνων ὑποστηρίζοντας τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ ὅλη ἕνα κράμα διὰ μέσου ὅλου τοῦ σώματος (*κρᾶσις δι' ὅλων*), ἀποφεύγει τὴν ἀντίφαση ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Ἀριστοτέ-

λης (Περὶ Ψ. Ι 3, 6) λέγοντας, ὅτι, ἂν ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα, τότε ἡ μετακίνησή της μὲ τὸν θάνατο θὰ μετακινοῦσε καὶ τὰ πεθαμένα ζῶα. Ἡ ψυχή, κατὰ τὸν Ζήνωνα, εἶναι ἕνας δεσμὸς ἑνότητος τοῦ σώματος, ἔτσι ὥστε δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει τὸ σῶμα χωρὶς τὴ συνεκτικὴ παρουσία τῆς ψυχῆς. Θὰ μπορούσαμε νὰ παραλληλίσουμε τὸ χωρίο αὐτὸ μὲ τὸ ἀκόλουθο ἀπὸ τὸν Στοβ. Ἐκλ. Ι 49, 33, p. 368: «*καθ' οὓς δὲ μία ζωὴ τῆς ψυχῆς ἐστιν ἡ τοῦ συνθέτου, συγκεραμένης τῆς ψυχῆς τῷ σώματι*». Καὶ Σέξτ. Μαθ. 7. 234 «*φασὶ γὰρ τὴν ψυχὴν λέγεσθαι διχῶς, τό τε συνέχον τὴν ὅλην σύγκρισιν καὶ κατ' ἰδίαν τὸ ἡγεμονικόν. Ὅταν γὰρ εἴπωμεν συνεστάναι τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἢ τὸν θάνατον εἶναι χωρισμὸν ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ἰδίως καλοῦμεν τὸ ἡγεμονικόν*».

Ὅπως παρατηρεῖ ὀρθὰ ὁ Pearson, *The fragments*, σ. 145, σύμφωνα μὲ τὸν Σέξτο εἶναι τὸ ἡγεμονικὸ ποὺ ἀπομακρύνεται, ὄχι ὅλη ἡ ψυχή, ἐφ' ὅσον τὸ σῶμα ὡς συνεκτικὴ δύναμις (ἕξις) ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἀλλιῶς θὰ ἐξαφανιζόταν ἀμέσως. Ὡστόσο ὁ θάνατος ἐπιφέρει τὴ φθορὰ τοῦ κράματος. Ὅταν τὸ συνέχον γίνει «*ἕξις*», ἔχουμε τὴ φθορὰ τοῦ συγκρίματος, τὸν θάνατο. Βλ. Stein, *Erkenntnistheorie*, σ. 105 κ.ἑ.

ἀπ. 144:

Ὁ Hirzel φρονεῖ, ὅτι ἡ περιγραφὴ τῶν ψυχῶν τῶν χαμένων στὸ VI τῆς Αἰνειάδος προέρχεται ἀπὸ Στωικὲς πηγές, τελικὰ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι στωικὴ ἐπίδραση προδίδουν καὶ ἄλλα χωρία τοῦ Βιργιλίου ὅπως Ἐκλ. VI 31, Γεωργ. IV. 220, Αἰν. VI 724.

Γιατί ὡστόσο νὰ μὴν ὑποθέσουμε, ὅτι τόσο ὁ Ζήνων ὅσο καὶ ὁ Βιργίλιος ἐμπνεύστηκαν τὶς μυθικὲς αὐτὲς εἰκόνες ἀπὸ προγενέστερες πηγὲς ὅπως εἶναι ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Πλάτων; Ὁ Hirzel ὀρθὰ παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Ζήνων ἀποδέχεται ἐδῶ λαϊκὲς δοξασίες, τὶς ὁποῖες, ὅπως συνήθιζε, ἑρμηνεύει ἀλληγορικά. Δὲν ἀποκλείεται ἐπίσης τέτοιες ἀναφορὲς νὰ ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς δικῆς του πολιτείας. Αὐτὸ τὸ χωρίο δὲν διασαλεύει τὴ γενικὴ ἄποψη τῶν Στωικῶν, ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν μένει ἀθάνατη κι' ὅ,τι ἀπ' αὐτὴν μένει ἀθάνατο ἀνέρχεται στὸν ἄνω αἰθέρα καὶ ἐνοικεῖ στὰ ἄστρα, μὲ τὰ ὁποῖα συγγενεύει. Ὁ Ζήνων τὸ ὑπονοεῖ αὐτὸ μιλώντας γιὰ τὸν θεῖο νοῦ μέσα μας (ἀπ. 142). Δὲς ἐξ ἄλλου καὶ ἀπ. 130 (Διογ. Λ. 7. 156), ὅπου ἡ ἀναφορὰ στὴν ἀθάνατη ψυχὴ τῶν ὅλων.

5. Η ΦΩΝΗ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

Ὁ Ζήνων ἐδραίωσε στὴ Στοὰ τὴ συνείδηση, ὅτι ἡ γλώσσα καὶ ὁ λόγος βρίσκονται σὲ ἄμεση καὶ στενὴ συνάφεια. Προϋποθέτοντας βέβαια τὴν προσωκρατικὴ παράδοση, τὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Δημόκριτο, τὴν πλατωνικὴ μελέτη τῆς δομῆς τοῦ λόγου (*Θεαίτητος*, *Κρατύλος*) καὶ τὴν ἀριστο-

τελικὴ διαπραγμάτευση τῆς γλώσσας ὡς ἔκφρασης τῆς σκέψης στὸ «*Περὶ ἑρμηνείας*», προχώρησε στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς θεωρίας τοῦ λόγου προβαίνοντας παράλληλα σὲ μιὰ γραμματικὴ ἀνάλυση τῆς γλώσσας. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ γραμματικὴ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς στηρίζεται στὸ μεγαλύτερό της μέρος στὸ ἔργο τοῦ Διογένη τοῦ Βαβυλωνίου «*Περὶ φωνῆς*», ποὺ διαδέχθηκε τὸν Ζήνωνα στὴ διεύθυνση τῆς Στοᾶς μετὰ τὸν Χρύσιππο, οἱ δὲ Ρωμαῖοι γραμματικοὶ ἄντλησαν ἀκόμα περισσότερα ἀπ' αὐτόν. Ὁ Ζήνων εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ χάραξε τοὺς βασικοὺς ὅρους μιᾶς σημειωτικῆς, ποὺ στηρίζεται στὴ σχέση σημαίνοντος (φωνῆς) σημαινομένου (λεκτοῦ) καὶ τυγχάνοντος. Τὴν ὅλη αὐτὴ ἐξέταση ὁ Ζήνων τὴν προκαθορίζει ἤδη προβαίνοντας στὴ διάκριση διαλεκτικῆς-ρητορικῆς. (Σέξτος Μαθ. 2. 7, ἀπ. 83). Βλ. σχετικά: K. Barwick, Remnius Palaemon und die Römische ars grammatica, Leipzig 1922 (*Philologus, Suppl.* τόμ. *XV*) σσ. 90-101.

Ἐπίσης: Max Pohlenz, Die Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa. *Nachr. d. Göttingen Gesellschaftd. Wissensch., phil.-hist. Kl., Fachgruppe I, N.F. III 6 (1934). Die Stoa I, σσ. 37-47.*

ἀπ. 145, 145α καὶ β καὶ 146α:

Ἡ φωνὴ εἶναι, κατὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικούς, κάτι τὸ σωματικό. Αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὶς διακρίσεις, ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν μεταξὺ σημαίνοντος (φωνῆς) – σημαινομένου – τυγχάνοντος. Ἡ λέξη «*φωνᾶεν*» χρησιμοποιούμενη ἀπὸ τὸν Ζήνωνα προέρχεται πιθανὸν ἀπὸ τὴν κυπριακὴ διάλεκτο.

Ὁ Ζήνων ὁρίζει τὴ φωνὴ ὡς πνοὴν ἀέρος, ποὺ ἐξερχόμενη πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ ἀέρα πλήττεται, στὴν περίπτωση τῶν ζώων ἀπὸ τὴν ὁρμή, στὴν περίπτωση τῶν ἀνθρώπων ὅμως ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴ διάνοια καὶ εἶναι φωνὴ ἔναρθρη, δηλ. εἶναι φωνὴ μέσα στὴν ὁποία ἀρθρώνεται ἡ ἀνθρώπινη σκέψη. (Δὲς Stein, *Psychol.*, σημ. 248)

Μποροῦμε νὰ παραλληλίσουμε τὸν ζηνώνειο ὁρισμὸ μὲ τὸν πλατωνικὸ (Τίμ. 67b): «*ὅλως μὲν οὖν θῶμεν τὴν δι' ὤτων ὑπ' ἀέρος ἐγκεφάλου τε καὶ αἵματος μέχρι ψυχῆς πληγὴν διαδιδομένην.*» Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης στὸ *Περὶ ψυχῆς* II 8 ἀναφέρεται στοὺς ὅρους *ψόφος*, *ἀκοή*, *φωνή*. Ὁ *ψόφος* (ἦχος) παράγεται «*ὅταν ὑπομένῃ πληγεὶς ὁ ἀὴρ καὶ μὴ διαχυθῇ*» (419β21), ἐνῶ ἡ *φωνὴ* χαρακτηρίζεται ὡς «*ψόφος τις ἐμψύχου*» (420β5).

ἀπ. 146, 147:

Στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα:

1. «Ὅτι ἡ φωνὴ ἐνεργεῖ, γιὰ νὰ τὴν ἀκούουμε, ὅταν προσπίπτει στ' ἀφτιά μας, ὅπως μιὰ δακτυλιδένια σφραγίδα πάνω στὸ κερί». Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια μεταφορά, ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ζήνων γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς φαντασίας ὡς τύπωσης-ἐντύπωσης. Στὶς κατ' αἴσθηση παραστάσεις (*φαντασίας*) δὲν ἀνήκουν μόνο οἱ ὀπτικὲς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀκουστικὲς (ἀπ. 101, 103, 110, 114).

2. Ἡ φωνὴ ὡς κάτι σωματικὸ μᾶς θέτει σὲ κίνηση. Αὐτὴ ἡ κίνηση μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ συγκίνηση, τὸ εὐάρεστο αἴσθημα, ποὺ προκαλεῖ ἡ μουσική. Ἡ φωνὴ λοιπὸν μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἔκφραση τοῦ ὡραίου. Μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι ὡς ἔναρθρη φωνὴ ἔκφραση τοῦ λόγου, τῆς σκέψης. Μπορεῖ ὡστόσο ὡς «*λέξις*» νὰ μὴ σημαίνει καὶ τίποτε (δὲς ἀπ. 156).

ἀπ. 147α:

Ἡ μαρτυρία ὅτι κατὰ τὸν Ζήνωνα ἡ φωνὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο ἀλλὰ ἀπὸ τὴν καρδιὰ σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Γαληνό, ὁ ὁποῖος λέει, ὅτι ὁ Ζήνων ἔσφαλε χρησιμοποιώντας τὴν ἀμφισημία τοῦ ὅρου «*ἀπό*». «*Ἀπὸ*» σημαίνει «*ἐξ*» ἢ «*ὑπό*». Ἄλλο, λέει, εἶναι νὰ ἐκπέμπεται κάτι ἀπὸ (ἐξ) κάποιο (μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ) καὶ ἄλλο νὰ ἐκπέμπεται «*ὑπὸ*» κάποιου. Ὁ Χρύσιππος καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸν ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ἐργάστηκαν νὰ ἀποδείξουν, ὅτι τὸ στῆθος εἶναι ἡ ἕδρα τοῦ λόγου. (Δὲς Zeller, σ. 364 καὶ Stein, *Psychol.* σ. 137).

ἀπ. 147β, γ, δ:

Ἡ διάκριση μεταξὺ προφορικοῦ καὶ ἐνδιάθετου λόγου, αὐτοῦ δηλ. ποὺ προφέρεται μὲ τὴ φωνὴ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ λόγου, ποὺ διαμορφώνεται μέσα μας, εἶχε ἐκφρασθεῖ μὲ ἔντονο τρόπο κατὰ τὴ διένεξη τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀκαδημίας ὅπως τοῦ Καρνεάδη καὶ τῶν Στωικῶν γύρω ἀπὸ τὸ θέμα, ἂν πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ στὰ ζῶα ἕναν λόγον (γλώσσα καὶ σκέψη). Τὴ διάκριση αὐτὴ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντοπίσουμε στὸν Ζήνωνα, ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴ διαφοροποίηση ποὺ κάνει ἀνάμεσα στὰ σημαίνοντα, ποὺ προφέρονται (προφορικὸς λόγος) καὶ τὰ σημαινόμενα (ἐνδιάθετος λόγος), ποὺ δὲν προφέρονται ἁπλῶς ἀλλὰ λέγονται (λεκτὰ) περιέχοντας τὸ νόημα αὐτῶν στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται (τὰ τυγχάνοντα). Φαίνεται ὅμως ὅτι στὸν Ζήνωνα ἡ διάκριση δὲν εἶναι τόσο ἰσχυρή, γιατὶ γλώσσα καὶ σκέψη εἶναι στενὰ συνυφασμένες (ὅπως π.χ. στὰ λεκτά).

Ὁ προφορικὸς λόγος ὅπως γιὰ παράδειγμα στὰ ζῶα μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔναρθρες φωνές, ἀλλὰ νὰ μὴ σημαίνει νοήματα. Καὶ ἡ παράσταση (φαντασία) γίνεται λόγος ἀνθρώπινος μὲ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ στὴ νοητὴ παράσταση καὶ μὲ τὴ συνθετικὴ ἱκανότητα, ποὺ παράγει νέες παραστάσεις (ὅπως ὁ Κένταυρος). Βλ. Διογ. Λαέρτ. 7. 52-53. Ἐπίσης Σέξτος, Μαθ. 3. 25 «*εἰ καὶ τὸ νοητὸν μεταβατικὸν ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ νοοῦμεν.*» Γιὰ τὸ θέμα βλ. A.A. Long, Language and thought in Stoicism, *Problems of Stoicism*, σ. 87 καὶ παρ. 54.

ἀπ. 148, 149:

Γιὰ τὸν χρόνο ὡρίμασης τοῦ λόγου δὲς τὴ σχέση τῶν ὑπολήψεων, τῶν «ἐμφύτων» δηλ. ἐννοιῶν (προδιαθέσεων), ποὺ μαζὶ μὲ τὴν ἐμπειρία καὶ τὴ μάθηση διαμορφώνουν τὰ ἐννοήματα καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ λόγου (ἀπ. 101,

Cicero Acad. post. I 11, 40-42). Γιὰ τὸ ὅλο θέμα δές: A. Long, *Ἑλληνιστ. φιλοσοφία*, σσ. 206-208 καὶ M. Pohlenz, *Stoa* I, σ. 56.

ἀπ. 151, 151α, 152, 152α, 153, 154, 155, 156, 156α:

Ὁ Ζήνων μελέτησε συστηματικὰ τὴ δομὴ τῆς γλώσσας. Ἀκολουθώντας τὴν ἕως τότε παράδοση καὶ τὴν ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, διέκρινε τὰ ἑπτὰ φωνήεντα (α, ε, η, ι, ο, υ, ω) καὶ τὰ ἕξι ἄφωνα (β, γ, δ, π, κ, τ) καὶ ἐπισημαίνοντας τὰ ἄλλα σύμφωνα συμπλήρωσε τὸν κατάλογο τῶν 24 στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου (τὰ στοιχεῖα τῆς λέξεως). Ἀπὸ τὶς συλλαβὲς σχηματίζονται οἱ λέξεις. Ἡ «*λέξις*» ὅμως, ποὺ διατυπώνεται καὶ μὲ σημεῖα γραφῆς, ὅπως «*ἡμέρα*», εἶναι φωνή, ποὺ δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα κάτι (ὅπως «*βλίτυρι*», «*σκίνδαψος*», βλ. ἀπ. Διοκλέους ἀρ. 476), ἐνῶ ἀντίθετα ὁ λόγος-πρόταση εἶναι φωνὴ ποὺ σημαίνει, ποὺ ἀρθρώνει δηλ. μιὰ σκέψη. Ὅτι ἡ διάκριση αὐτὴ εἶναι ζηνώνεια μαρτυροῦν καὶ οἱ στίχοι τοῦ Τίμωνος ἀπὸ τὸν Φλιοῦντα γιὰ τὸν Ζήνωνα, ποὺ παραδίδει ὁ Διογ. Λαέρτ. 7.15, ὅπου ὁ Ζήνων παρουσιάζεται σατιρικὰ νὰ ψαρεύει ὀπαδοὺς μὲ τὴ λογική του καταφεύγοντας σὲ λέξεις χωρὶς νόημα (ἀπ. 7). Δὲς σχετικὰ A.A. Long, *The hellenistic Philosophers*, vol. 2, σ. 15.

Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου «*λέξις*» καὶ τὴ διαφορά της ἀπὸ τὸν λόγο δὲς ἐπίσης Karlheinz Hüsler, *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker*, σσ. 558-9. Ὁ ὅρος *λέξις* μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτὸ ποὺ λέμε, ποὺ ἐκτείνεται σὲ γλωσσικὲς ἑνότητες ἀκαθόριστης ἔκτασης, σημαίνει ἐπίσης τὴν ἄρθρωση καὶ μπορεῖ ἀκόμα νὰ σημαίνει τὸ ὕφος, ἀλλὰ καὶ νὰ σχετίζεται καὶ μὲ τοὺς μουσικοὺς φθόγγους.

Σύμφωνα μὲ τὸν Pohlenz (*Stoa* I, σσ. 43-45) εἶναι ὁ Ζήνων, ποὺ διέκρινε τὰ τέσσερα πρῶτα μέρη τοῦ λόγου: ὄνομα, ρῆμα, ἄρθρον, σύνδεσμος. Στὴ διάκριση τῆς «*προσηγορίας*» (τοῦ οὐσιαστικοῦ ποὺ δηλώνει γενικὲς ἰδιότητες, π.χ. ἵππος, ἄνθρωπος) προέβη ἀργότερα ὁ Χρύσιππος. Τὴν ἴδια διαίρεση σὲ τέσσερα μέρη κάνει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μιλώντας γιὰ τὴν ποιητικὴν ἔκφραση (*λέξιν*) (*Ποιητ.* 1456β 20), περιλαμβάνει ὅμως σ' αὐτὰ καὶ τὰ στοιχεῖα, τὶς συλλαβές, τὴν πτῶσιν καὶ τὸν λόγον. Αὐτὸν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Θεόφραστος.

ἀπ. 152:

Ὁ Ζήνων φαίνεται νὰ ἦταν ὁ εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας γιὰ τὶς πτώσεις. Τὸν ὅρο «*πτῶσις*» τὸν εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μὲ γενικότερη σημασία δηλώνοντας τὴ μεταβολὴ σὲ τύπους ρημάτων, ὀνομάτων, συγκριτικῶν καὶ ἐπιρρημάτων. Τὸν ὅρο περιόρισε στὰ ὀνόματα ὁ Ζήνων (Δές: M. Pohlenz, *Stoa* I, σσ. 44-45). Ἡ διάκριση αὐτὴ σὲ πτώσεις εἶναι δημιουργικὸ ἐπίτευγμα τῆς Στοᾶς. Οἱ ἀποκλίσεις τοῦ ὀνόματος θὰ εἵλκυσαν τὴν προσοχὴ τοῦ Ζήνωνος, ὅπως ἀναφέρει ὁ Pohlenz, ποὺ προχώρησε στὴ σαφὴ διάκριση τῶν πέντε πτώσεων. Ὁ Χρύσιππος ἀργότερα ἔγραψε

ἕνα βιβλίο γιὰ τὶς πέντε πτώσεις. Ὁ Ζήνων διέκρινε τὴν ὀρθὴ πτώση (ὀνομαστικὴ) ἀπὸ τὶς πλάγιες, ὅπως τὶς γνωρίζουμε ἕως σήμερα. Τὴ δοτικὴ τὴ συνέδεσε μὲ τὸ ρῆμα δίδω, τὴν αἰτιατικὴ τὴ χαρακτήρισε ἔτσι ἀπὸ τὴ σχέση αἰτίας, ποὺ ἐκφράζει τὸ ὄνομα σ' αὐτὴ τὴν πτώση, καὶ στὴ γενικὴ ἀπὸ τὸ γένος, ἀναγνώρισε τὴν πτώση μὲ τὴ γενικότατη χρήση, ποὺ συνδέεται χωρὶς περιορισμὸ μὲ ὅλες τὶς κατηγορίες λέξεων.

ἀπ. 157 καὶ 157α:

Τὸ σύστημα τῆς διάκρισης αὐτῆς τῶν χρόνων ἀνάγεται πιθανὸν στὸν Ζήνωνα (Pohlenz, *Stoa* I, σ. 46 καὶ II σ. 27). Ὁ Pohlenz (I, 46) ἀποδίδει μάλιστα τὴ διαίρεση αὐτὴ στὸ σημιτικὸ γλωσσικὸ αἴσθημα τοῦ Ζήνωνος, ὅπου οἱ χρόνοι εἶναι τετελεσμένοι καὶ ἐκφράζουν μιὰ διάρκεια καὶ μόνο ἀπὸ τὴ συντακτικὴ πλοκὴ προκύπτουν οἱ ἄλλοι χρόνοι. Ὡστόσο τὸ γλωσσικὸ αἴσθημα τοῦ Ζήνωνος δὲν ἦταν ἀπαραίτητο νὰ προέρχεται ἀπὸ ἄλλη ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μητρικὴ γλώσσα. Ἀπὸ τὴν κυπριακὴ ἑλληνικὴ διάλεκτο μετέφερε λέξεις (π.χ. «*τὸ φωνᾶεν*») καὶ εἶχε τὸ ἰδιαίτερο χάρισμα νὰ πλάθει νέες λέξεις γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς φιλοσοφίας του. Τὸ αἴσθημα γιὰ τὴ γλώσσα τὸ ἀνέπτυξε, γιατὶ ἡ ὅλη στάση τῆς στωικῆς φιλοσοφίας ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ συνυφὴ γλώσσας - λόγου - φύσης, σημαίνοντος-σημαινομένου-ὑπάρχοντος. Τὸ γλωσσικὸ αἴσθημα τῶν Στωικῶν, ποὺ ὤθησε στὴ διατύπωση τῆς διαίρεσης τῶν χρόνων, εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὴν ὅλη στάση τους ἀπέναντι στὸν χρόνο. Τὸ τώρα δὲν εἶναι τὸ στιγμιαῖο *νῦν* τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ ἕνα τώρα ποὺ διαρκεῖ καὶ διαχέεται στὸ παρελθὸν καὶ στὸ μέλλον. Ὁ χρόνος βιώνεται ὡς μιὰ διάρκεια, ὡς ἕνα καθημερινὸ ἔργο γιὰ ἐκπλήρωση τοῦ καθήκοντος. Γι' αὐτὸ σημασία ἔχει ὄχι ἡ διάκριση παρόντος-παρελθόντος-μέλλοντος ἀλλὰ ὁ τρόπος: χρόνοι ὡρισμένοι (συντελικοὶ-παρατατικοὶ) καὶ χρόνοι ἀόριστοι.

ἀπ. 158 καὶ 158α:

Ἡ λέξη «*ἀξίωμα*» ἀποδίδεται στὰ ἀγγλικὰ μὲ τὴ λέξη proposition. Ὁ Boschenski (*Formale Logik*, Freiburg 1956) τὴν ἀποδίδει μὲ τὴ λέξη «Urteil», ὁ Hossenfelder μὲ τὴν ἔκφραση «Satz-Urteil», ὁ Pohlenz μὲ τὸν ὅρο «Urteilssatz», ὁ Frede (*Die Stoische Logik*, Göttingen 1974, σ. 32) μὲ τὸν ὅρο «Aussage».

Σύμφωνα μὲ τὸν Διογ. Λαέρτιο (2. 112) ὁ Μεγαρικὸς Κλεινόμαχος εἶχε γράψει γιὰ τὰ «*ἀξιώματα*». Εἶναι πιθανὸν τὸν μεγαρικὸν αὐτὸν ὅρο «*ἀξίωμα*» νὰ παρέλαβε καὶ νὰ υἱοθέτησε ὁ Ζήνων καθιερώνοντάς τον στὴ στωικὴ παράδοση. Δές: K. Döring, *Die Megariker*, Amsterdam 1972, σ. 101.

Ἡ λέξη «*ἀξίωμα*», ποὺ στὴ μετάφρασή μας θὰ διατηρήσουμε, παράγεται ἀπὸ τὸ ῥ. ἀξιῶ καὶ σημαίνει «προβάλλω ὡς ἀξίωση». Π.χ. αὐτός, ποὺ λέει «εἶναι ἡμέρα» προβάλλει τὴν ἀξίωση ὅτι εἶναι ἡμέρα. Τὸ ἀξίωμα λοιπὸν εἶναι μιὰ πρόταση, ποὺ ἔχει ἕνα νόημα, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀληθεύει ἢ

νὰ ψεύδεται. Ἂν πράγματι εἶναι μέρα, τότε ἀληθεύει, ἀλλιῶς, ἂν εἶναι νύχτα, ψεύδεται. Ἀληθεύει λοιπὸν στὶς ἀξιώσεις του, ἐφ' ὅσον αὐτὲς ἀνταποκρίνονται πρὸς τὶς πραγματικὲς καταστάσεις. Τὸ ἀξίωμα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι μιὰ ἀποφαντικὴ πρόταση, μιὰ πρόταση δηλ. λογικὴ ποὺ ἀποφαίνεται γιὰ κάτι. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴ τὸ ἀξίωμα εἶναι ἕνα εἶδος «*λεκτοῦ*». Τὸ λεκτὸν ὡς μιὰ εὐρύτερη τοῦ ἀξιώματος ἔννοια (ἀπ. 159 καὶ 159α) δηλώνει τὸ σημαινόμενο νόημα αὐτοῦ ποὺ λέγεται. Τὸ λεκτὸν ἀπαρτίζεται: α) ἀπὸ ἕνα ὑποκείμενο καὶ ἕνα κατηγόρημα (τότε εἶναι αὐτοτελὲς π.χ. ὁ Κάτων βαδίζει) ἢ β) μόνο ἀπὸ ἕνα κατηγόρημα, δηλ. ἕνα ρῆμα (τότε λέμε ὅτι εἶναι ἐλλιπές, π.χ. γράφει, ἀγαπᾶ). Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ καὶ τὸ ἀπ. 158α (Διογ. Λαέρτ. 7. 66-68), ἄλλες μορφὲς λεκτῶν εἶναι ἡ ἐρώτηση, ἡ ἀγγελία, ἡ προσταγή, ὁ ὅρκος, ἡ εὐχή, ἡ προσφώνηση. Ἡ σημαντικότερη ὅμως μορφὴ λεκτοῦ εἶναι τὸ ἀξίωμα. Σ' αὐτὸ εἶναι ποὺ ἀποδίδονται, ὅπως εἴδαμε, τὰ κατηγορήματα ἀληθὲς ἢ ψευδές. (Δὲς A.A. Long, *Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σσ. 226-27).

ἀπ. 158β καὶ γ:

Στὸ ἀπ. 158β (Διογ. Λαέρτ. 7. 69-70) τὰ ἀξιώματα χαρακτηρίζονται ἁπλὰ (ἐφ' ὅσον συντίθενται ἀπὸ ὑποκείμενο καὶ κατηγόρημα) καὶ διακρίνονται σὲ ἀρνητικὰ καὶ θετικά. Ἀνάμεσα στὰ θετικὰ ξεχωρίζουν τρεῖς τύποι προτάσεων: Οἱ ὁρισμένες, οἱ κατηγορικὲς καὶ οἱ ἀόριστες. Ὁρισμένες εἶναι αὐτές, στὶς ὁποῖες τὸ ὑποκείμενο δηλώνεται μὲ δεικτικὴ ἀντωνυμία, συνοδεύεται δὲ ἀπὸ μιά, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, χειρονομία δείξης. Κατηγορικὲς εἶναι αὐτές, ποὺ ἔχουν ὡς ὑποκείμενο ἕνα γενικὸν ὅρο (π.χ. ὁ Σωκράτης, ἕνας ἄνθρωπος) καὶ ἀόριστες αὐτές, στὶς ὁποῖες τὸ ὑποκείμενο εἶναι μιὰ ἀόριστη ἀντωνυμία (π.χ. κάποιος βαδίζει). Κατ' ἐξοχὴν ἀξιώματα, ποὺ ἀληθεύουν ἢ ψεύδονται, εἶναι γιὰ τοὺς Στωικοὺς τὰ ὁρισμένα, δεικτικὰ ἀξιώματα, γιατὶ ἡ ἀλήθεια τους βεβαιώνεται ἐμπειρικὰ μὲ τὴ δείξη καὶ ἔχουν ὡς γνωστικὸ κριτήριο τὴν καταληπτικὴ ἐντύπωση (φαντασία), «ὅταν τὸ κατηγόρημα, λ.χ. βαδίζει, ἀνήκει στὰ πράγματα ποὺ δείχνουμε» (ἀπ. 159α). Ἡ ἀλήθεια τῶν κατηγορικῶν καὶ τῶν ἀορίστων ἀξιωμάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῶν δεικτικῶν ἀξιωμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ συνδέονται.

Τὰ σύνθετα, μὴ ἁπλὰ ἀξιώματα (ἀπ. 158γ), συγκροτοῦνται ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ ἁπλῶν μὲ ἀντίστοιχους συνδέσμους ὑπὸ μορφὴ μιᾶς ἀκολουθίας. Τότε προκύπτουν συλλογιστικὰ σχήματα ὅπως τὸ *ὑποθετικόν*, τὸ *συμπερασματικόν*, τὸ *συμπλεκτικόν*, τὸ *διαζευκτικόν*, τὸ *αἰτιολογικόν*.

Γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικοὺς κυρίαρχη σημασία ἔχει ἡ ὑποθετικὴ μορφὴ τῶν συνθέτων ἀξιωμάτων, γιατὶ ἐξ ἀρχῆς μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ ἡ ἀκολουθία τῶν συμβαινόντων στὸν κόσμο. Δὲν εἶναι λοιπόν, ὅπως στὸν Ἀριστοτέλη, ἡ κατηγορικὴ πρόταση καὶ οἱ συλλογισμοί, ποὺ θεμελιώνονται σ' αὐτήν, ποὺ ὁδηγοῦν στὴ γνώση τῶν οὐσιῶν, π.χ.: ὁ Σωκράτης εἶναι

᾽Αθηναῖος, οἱ ᾽Αθηναῖοι εἶναι Ἕλληνες, ὁ Σωκράτης εἶναι Ἕλληνας, ἀλλὰ ἡ ὑποθετικὴ πρόταση, ποὺ ἀναφέρεται σ᾽ ἕνα ἐπὶ μέρους ὑπαρκτὸ ὑποκείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει τὸ κατηγόρημα, ποὺ τοῦ ἀποδίδεται. Π.χ. ἂν εἶναι ἡμέρα, εἶναι φῶς.

Φαίνεται, ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε τὴν εὐαισθησία νὰ ἀνοίξει τὴν ὁδὸ γιὰ τὴ νέα αὐτὴ λογική, ποὺ ὁ Χρύσιππος ἀνέπτυξε διατυπώνοντας μιὰ ποικιλία συλλογιστικῶν σχημάτων.

Βεβαίως γιὰ τὸν Ζήνωνα ἦταν, ὅπως καὶ γιὰ τὸν ᾽Αριστοτέλη, σημαντικὴ ἡ διατύπωση ὁρισμοῦ τῶν ἐννοιῶν καὶ διαίρεσης τοῦ γένους σὲ εἴδη. Αὐτὸ ὅμως ποὺ ἐνδιέφερε στὶς λογικές του ἀναλύσεις τὸν ᾽Αριστοτέλη ἦταν οἱ ἔννοιες, τὰ ἴδια τὰ σημαινόμενα καὶ ὄχι τὰ συμβαίνοντα. ᾽Αντίθετα βασικὴ μέριμνα τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν Στωικῶν ἦταν μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς γλώσσας καὶ τῶν σημείων της νὰ φθάσουν στὰ πράγματα, νὰ εἰσδύσουν στὸν εἱρμὸ τῶν συμβαινόντων καὶ νὰ πράττουν. Προέχουσα λοιπὸν σημασία εἶχε ἡ σύλληψη τῆς αἰτιώδους σχέσης, ποὺ καθορίζει τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα καὶ σ᾽ αὐτὴ ἀνταποκρινόταν ὁ ὑποθετικὸς συλλογισμὸς καὶ ὁ συναφὴς πρὸς αὐτὸν διαζευκτικός. (Δὲς ἐπίσης Max Pohlenz, *Stoa* I, σσ. 50-51).

Τοὺς τρόπους τοῦ συλλογισμοῦ, ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Χρύσιππος, μποροῦμε νὰ τοὺς ἀναγάγουμε σὲ πέντε ὡς ἀκολούθως:

1. ῞Αν Α, τότε Β. ᾽Αλλὰ εἶναι Α. Τότε εἶναι καὶ Β.

2. ῞Αν Α, τότε Β. ᾽Αλλὰ Α δὲν εἶναι. ῞Αρα οὔτε Β.

3. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ταυτόχρονα Α καὶ Β. ᾽Αλλὰ εἶναι Α. Τότε δὲν εἶναι Β.

4. ῍Η εἶναι Α ἢ Β. ᾽Αλλὰ εἶναι Α. Τότε δὲν εἶναι Β.

5. ῍Η εἶναι Α ἢ Β. ᾽Αλλὰ δὲν εἶναι Β. ῞Αρα εἶναι Α.

Σημ. Οἱ διάφοροι μελετητὲς κατὰ τὸν 19ο αἰώνα δὲν εἶχαν ἀναγνωρίσει τὴ σημασία τῆς στωικῆς λογικῆς. Τέτοια παραδείγματα εἶναι ὁ Prantl (*Geschichte der Logi, im Abendlande*, τόμ. I, Leipzig 1885), καθὼς ἐπίσης ὁ Zeller καὶ ὁ Überweg. Πρῶτοι οἱ Γάλλοι μελετητὲς ἀνακάλυψαν τὴν ἰδιαιτερότητά της καὶ τὴν ἀντιστοιχία της πρὸς σύγχρονες μορφὲς λογικῆς. ᾽Αναφέρουμε σχετικὰ τοὺς Brochard, La logique des Stoïciens. (*Archiv für Geschichte der Phil.* 1892), E. Bréhier, *Chrysippe*, Paris 1910, A. Reymond, La logique stoïcienne (*Revue de théol. et de phil. modern*, Paris 1929, σσ. 161-171) καὶ Mme A. Virieux-Reymond, *La logique et l'épistémologie des Stoïciens*, Lausanne, 1949. ᾽Επίσης τούς: J. Lukasiewicz, Zur Geschichte der Aussagenlogik (*Annalen der Phil.* τόμ. XIII, Heft I, Congress of Prague, 1935), M. Pohlenz, *Die Stoa* I, Göttingen 1948, σσ. 4, 7-51, καὶ Β. Mates, *Stoic Logic* (Un. of California, Berkeley 1953).

ἀπ. 159 καὶ 159α:

Τὸ ἀπ. 159 (Σέξτος, Μαθ. 8.11-12) ἀναφέρεται στὴ βασικὴ συζυγία: 1) τὸ *σημαῖνον* (φωνητικὴ διατύπωση, λέξη), 2) τὸ *σημαινόμενον* (τὸ δηλω-

νόμενο πράγμα ὅπως ὑφίσταται στὴ διάνοιά μας) καὶ ποὺ ὀνομάζεται καὶ *λεκτὸν* καὶ 3) τὸ *ὑπάρχον*, τὸ ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο.

Ἡ συζυγία αὐτὴ εἶναι, ὅπως ἀναφέραμε, βασικῆς σημασίας γιὰ τὴ στωικὴ θεωρία τῆς γλώσσας, τὴ λογικὴ καὶ τὴν ὀντολογία, γιατὶ δηλώνει τὸν στενὸ συσχετισμό τους καὶ συνάμα τὰ διαφορετικά τους ἐπίπεδα. Ἡ διάκριση αὐτὴ διαφοροποιεῖται ριζικὰ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν-ἀριστοτελική, στὴν ὁποία ὑπάρχει μιὰ θεμελιώδης ἰσομορφία καὶ μορφικὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ σκέψης καὶ πράγματος, γιατὶ στὴ στωικὴ συζυγία τὰ σημαινόμενα λεκτά, δηλ. οἱ σκέψεις, ποὺ ἀναφέρονται στὰ πράγματα, εἶναι ἀσώματα, εἶναι δηλ. ἀφαιρέσεις, ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ πραγματικὴ ὑπόσταση. Σωματικὰ εἶναι ἡ φωνητικὴ διατύπωση (οἱ λέξεις) καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Τὴ διαφοροποίηση αὐτὴ τὴ βλέπουμε καὶ στὸ ἀπ. 159α (Seneca, Ep. 117. 13). Τὰ πράγματα, ὅπως λέει, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὁ συγκεκριμένος, αὐτὸ τὸ ἄλογο, εἶναι σωματικά. Σ' αὐτὰ κατευθύνω τὰ μάτια καὶ τὴ σκέψη μου. Ὅταν λέω ὅμως «Ὁ Κάτων βαδίζει», εἶναι μιὰ ἔκφραση γιὰ ἕνα σωματικὸ ἀντικείμενο, μιὰ πρόταση, ἕνα λεκτόν, ποὺ δὲν ἔχει σωματικὴ ὑπόσταση. Μόνο ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ ἀληθεύει ἢ ψεύδεται. Ὁ Ζήνων εἶχε λοιπὸν προχωρήσει σ' ἕνα εἶδος νομιναλισμοῦ ὅσον ἀφορᾶ τὶς ἔννοιες τῶν πραγμάτων, ποὺ τὶς θεωρεῖ ἀφαιρέσεις τοῦ νοῦ μας ἐκφραζόμενες μὲ λέξεις (λεκτά), ποὺ συνοδεύονται ὡστόσο ἀπαραίτητα ἀπὸ τὶς φαντασίες, δηλ. τὶς παραστάσεις, ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν οἱ αἰσθήσεις ὠθώντας τὸν νοῦ μας νὰ συγκατατεθεῖ στὰ πράγματα. (Βλ. Διογ. Λαέρτ. 7. 63: «*φασὶ δὲ τὸ λεκτὸν εἶναι τὸ κατὰ φαντασίαν λογικὴν ὑφιστάμενον*» καὶ Σέξτος Πρὸς λογ. 2. 70: «*λεκτὸν δὲ ὑπάρχειν φασὶ τὸ κατὰ λογικὴν φαντασίαν ὑφιστάμενον, λογικὴν δὲ εἶναι φαντασίαν καθ' ἣν τὸ φαντασθέν ἐστι λόγῳ παραστῆσαι.*»)

Παρατηροῦμε λοιπὸν ἐδῶ μιὰ στενὴ συνυφὴ γλωσσικῆς ἔκφρασης, νοητικῆς σύλληψης καὶ κατ' αἴσθηση παράστασης. Ἀπὸ τὴ μιὰ λοιπὸν ἡ ἀφαίρεση τῆς σκέψης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀναφορὰ στὴ συγκεκριμένη, ἐμπειρικὴ πραγματικότητα ἀποτελοῦν δυὸ συνιστῶσες, ποὺ συγκροτοῦν μιὰ διαφορετικὴ γνωστικὴ καὶ ὀντολογικὴ σχέση, ποὺ δὲν στηρίζεται στὶς οὐσίες-ἰδέες. Ὁ Ζήνων ἀντιμαχόταν, ὅπως εἴδαμε, τὶς πλατωνικὲς ἰδέες καὶ ἀμφισβητοῦσε τὴ μεταφυσική τους ὑπόσταση (Στοβ. Ἐκλ. I 136, 21-137, 6 καὶ Ἀέτιος Περὶ ἀρεσκ. I 10, 5). Ὁ Ζήνων θεωροῦσε τὶς ἰδέες ἀνύπαρκτες. Δεχόταν μόνο τὰ ἐννοήματα, ποὺ χαρακτήριζε «*φαντάσματα τῆς ψυχῆς*», «*ὡσανεί τινα καὶ ὡσανεί ποια*», εἰκόνες τῆς ψυχῆς μας στερούμενες συγκεκριμένης ὕπαρξης.

Σημ. Ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴ σημασία τῶν λεκτῶν ἀφήνει πολλὰ ἐρωτηματικὰ (βλ. καὶ σημ. 10). Μαζὶ μὲ τὸν B. Mates (*Stoic Logic*, 33 κ.ἑ.) καὶ ὁ G. Watson θεωρεῖ τὰ λεκτὰ ὡς «patterns which the mind tends naturally to impose on reality». Ὁ Kneal ἀντίθετα (*The Development of Logic*, 153) ἔχει τὴν ἄποψη ὅτι «the true proposition has a structure corre-

sponding to a similar structure in the object described». Μὲ τὴν ἄποψη, ὅτι τὰ λεκτὰ εἶναι κάτι, ποὺ ἐπιβάλλει ὁ νοῦς μας στὰ πράγματα (Watson), διαφωνεῖ καὶ ὁ A.A. Long (*Problems of Stoicism*, σ. 94) προβάλλοντας τὴν ἀναφορὰ τῶν λεκτῶν στὴν ἐμπειρία. Ὅταν οἱ Στωικοὶ λένε, «it is day», αὐτό, κατὰ τὸν Long, «is a statement which describes an empirical situation.» Ὁ Graeser ἀπὸ τὴν ἄλλη (*Zenon*, σ. 27) ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι «bejaht oder verneint wird nicht eine Tatsache, sondern der Sinn des Satzes.»

Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ λεκτὸ ὡς πρόταση ἀποφαίνεται γιὰ τὰ πράγματα, ἑπομένως ἀποτελεῖ ἀναφορὰ σ' αὐτά. Οὔτε ἐπιβάλλεται σ' αὐτὰ ὡς κάτι αὐθαίρετο, οὔτε ἁπλῶς ἀντιστοιχεῖ, ἀλλὰ ἡ λειτουργία τοῦ λεκτοῦ εἶναι νὰ φανερώνει τὴν πραγματικὴ σχέση. Λειτουργεῖ φανερωτικὰ ἐκφράζοντας μὲ λόγο αὐτό, ποὺ ἡ «*φαντασία*» φέρνει στὸ φῶς. Δές: Κ.Π. Μιχαηλίδη: «Ἡ στωικὴ ἔννοια τῶν λεκτῶν» (Κέντρο Ἐπιστ. Ἐρευνῶν, Φιλοσοφικὸν Παράρτ. ΙΙ, *Στωικισμός*, Λευκωσία 1985, σσ. 157-190).

Τέλος, ἂν καὶ ὁ ὅρος «*λεκτὰ*» δὲν φαίνεται σαφῶς ἀπὸ τὶς μαρτυρίες, ὅτι ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα, ἐν τούτοις ἡ ἀδιαμφισβήτητη ἀναφορά του σὲ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα ἀληθεύουν ἢ ψεύδονται καὶ ὁ συσχετισμὸς τῆς καταληπτικῆς φαντασίας μὲ τὴ γλωσσικὴ ἔκφραση καθιστᾶ ἀναγκαία τὴν ὑπόθεση, ὅτι εἰσηγητὴς τῆς χρήσης τοῦ ὅρου αὐτοῦ θὰ πρέπει πιθανότατα νὰ εἶναι ὁ Ζήνων. Θὰ διαφωνοῦσα λοιπὸν στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ τὸν Frede (*Die stoische Logik*, σσ. 14-15 καὶ 26), ποὺ ἀποδίδει στὸν Κλεάνθη τὴν πρώτη χρήση τῶν λεκτῶν.

Ὡς πρὸς τὴ σημασία τῆς στωικῆς λογικῆς τέλος ἡ Mme Virieux συνοψίζει τὶς κρίσεις της μὲ τὰ ἀκόλουθα (ἔ.ἀ., σ. 153): «Αὐτὴ (δηλ. ἡ στωικὴ λογικὴ) μοιάζει μ' ἐκείνη τοῦ Stuart Mill: συγκεκριμένα καὶ ἀτομικὰ δεδομένα τῆς κρίσης· ὁρισμοὶ καθαρὰ ὀνομαστικοὶ (ἀρίθμηση τῶν ἰδιοτήτων ἑνὸς ὑποκειμένου)· συμπεράσματα καὶ προτάσεις ὑποθετικὲς κτλ. Ἡ λογικὴ τῆς Στοᾶς ἔχει τὴν τάση νὰ εἶναι ἐπαγωγική. Ὑπάρχει μιὰ κάποια διακύμανση στὴ στωικὴ λογικὴ μεταξὺ μιᾶς τάσης πρὸς τὸν ἐμπειρισμὸ καὶ μιᾶς ἄλλης πρὸς τὸν λογικὸ φορμαλισμό: καὶ εἶναι ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ τελευταίου –στὸ χῶρο τῆς καθαρῆς λογικῆς– ποὺ οἱ Lukasiewicz καὶ Reymond ἔχουν ἀνακαλύψει συγχρόνως τὴν ἀναντίρρητη ὁμοιότητα, ποὺ ὑφίσταται μεταξὺ τῆς λογιστικῆς καὶ τῆς στωικῆς διαλεκτικῆς».

Ὡστόσο πρόσφατα ἄλλοι μελετητὲς ἐξέφρασαν ἀμφιβολίες σὲ ποιὸ βαθμὸ ὁ συσχετισμὸς τῆς νεώτερης λογικῆς μὲ τὴ στωικὴ θὰ μποροῦσε νὰ βοηθήσει στὴν ὀρθὴ κατανόηση τῆς δευτέρας. Δές: W.H. Hay, «Stoic use of logic», *Archiv für Geschichte der Philosophie* 51 (1969) καὶ Charles Kahn, *Stoic Logic and Stoic Logos*, σσ. 158-172. Δὲς ἐπίσης A.A. Long «Language and thought in Stoicism», *Problems of Stoicism*, κεφ. 5.

6. ΠΕΡΙ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

ἀπ. 160:

Ὁ Κικέρων ἀποδίδει στὸν Ζήνωνα μιὰν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση στοὺς ποιητικοὺς μύθους, ποὺ ἐπιζητεῖ νὰ ἀναγνωρίσει μέσα τους τὸν πυρήνα μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας. Αὐτὴ ἡ μεταφορὰ τοῦ μυθικοῦ-ποιητικοῦ λόγου σὲ φιλοσοφικό, ἰδιαίτερα σὲ μιὰ ἔλλογη θεωρία τῆς φύσης, ἄρχισε ἤδη μὲ τοὺς ἀρχαϊκοὺς στοχαστές. Χαρακτηριστικὰ ὁ Ἐμπεδοκλὴς βλέπει μέσα στὰ ριζώματα, τὰ ζωντανὰ αὐτὰ στοιχεῖα τῆς φύσης, τὴν παρουσία τῶν θεῶν, ἀναγνωρίζοντας σ' αὐτὰ τὶς φυσικὲς ἰδιότητές των. Ὁ Ξενοφάνης πάλι ἐπιχειρεῖ μιὰν ἀπομυθολόγηση τῆς φύσης. Ὁ Πλάτων ἐξ ἄλλου στὸν *Κρατύλο* παίζοντας ἑρμηνεύει τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν μὲ βάση τὴν ἐτυμολογική τους προέλευση, συνδέοντας ἔτσι τὸ ὄνομα μὲ φυσικὲς ἢ νοητὲς ἰδιότητες, ποὺ ἀποδίδει σ' αὐτοὺς (*Κρατύλος* 396a-410d). Ὁ Ζήνων προφανῶς συνεχίζει τὴν παράδοση αὐτή.

Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ Ζήνων χρησιμοποιοῦσε τὴν ἐτυμολογικὴ καὶ τὴν ἀλληγορικὴ μέθοδο ἑρμηνείας, γιὰ νὰ προσαρμόσει τὴν ποιητικὴ μυθολογία καὶ τὴν παραδεδομένη θρησκεία στὴ δική του ἑρμηνεία τοῦ κόσμου, ὅπου κυρίαρχη θέση ἔχει ὁ πύρινος λόγος καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ συνιστοῦν τὸν κόσμο. Ἀκολουθεῖ ἔτσι μιὰ παράδοση, ποὺ ἀνάγεται στὸν Ἐμπεδοκλή, ποὺ στηριζόμενος στὴν ἐτυμολογία τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν κατονομάζει τὰ δικά του ριζώματα (*Ζεύς*, ἀπὸ τὸ ρ. *ζέω* = ἡ φωτιά, *Ἥρα*, ἀπὸ τὸ *ἀήρ* = ὁ ἀέρας, *Ἀιδωνεύς*, ἀπὸ τὸ *ἀ-ίδης* (*ἀ* στερ. = *ἰδεῖν*), ἡ σκοτεινὴ γῆ, καὶ *Νῆστις* (*νάω*) = τὸ νερό). Τὴν ἐτυμολογία γιὰ τὸν σκοπὸ μιᾶς ἔλλογης ἑρμηνείας τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν χρησιμοποιεῖ στὸν *Κρατύλο* ὁ Πλάτων.

Τὸ ἐτυμολογικὸ αὐτὸ παιγνίδι συνεχίζει ὁ Κικέρων μὲ τὴ λατινικὴ γλώσσα (160ε). Ὁ Ζήνων προφανῶς συνέδεε τὸν θεὸ Οὐρανὸ μὲ τὸν αἰθέρα, δηλ. τὸ πύρινο στοιχεῖο, τὸν Κρόνο μὲ τὸ χρόνο. Ἐπίσης (ἀπ. 177 καὶ 178) μεθερμήνευε τοὺς μυθικοὺς θεοὺς σὲ κοσμικὰ στοιχεῖα (Ἥρα-ἀέρας, Ζεὺς-οὐρανός, Ποσειδώνας-νερό). Ὁ Ζήνων πάλι ἑρμηνεύει μὲ ἀναγωγὴ στὸν Θαλῆ καὶ τὸν Ἡσίοδο τὸ νερὸ-χάος ὡς προερχόμενο ἀπὸ τὸ ρ. *χέεσθαι* (ἀπ. 179).

Δὲς συμπληρωματικὰ τὰ σχόλια στὰ ἀπ. 177, 178, 179, 181, 182, 183.

ἀπ. 160α:

Ὁ Ζήνων πιθανὸν νὰ εἶχε πρωτότυπες ἰδέες γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ Ὁμήρου προβαίνοντας στὴ διάκριση, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐκφράζει ἀπὸ τὴ μιὰ ἀνθρώπινες γνῶμες (*κατὰ δόξαν*) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀλήθεια. Στόχος λοιπὸν τοῦ φιλοσόφου εἶναι ἡ φανέρωση τῆς ποιητικῆς ἀλήθειας. Γιὰ τὸν Ζήνωνα τῆς ἀλήθειας, ποὺ εἶναι σύμφωνη μὲ τὴ φιλοσοφία του. Ἡ ἄποψη αὐτή, μαρτυρεῖ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ἀπαντᾶ ἤδη στὸν Ἀντισθένη. Ἔτυχε ὅμως συστηματικῆς ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Γιὰ τὸ θέμα

αὐτὸ βλ. Zeller, *Sokrates*, σ. 330. Γιὰ τὸν στόχο τῶν Ὁμηρικῶν μελετῶν τοῦ Ζήνωνα δὲς Krische, σ. 393, 394.

«*Μαργίτου*»: Ὁ Pearson (σ. 218) παρατηρεῖ, ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ὁμήρου, τοῦ ὁποίου τὴ γνησιότητα δὲν ἀμφισβητεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (*Ποιητικὴ* iv 10), ἀντιστάθηκε στὴ διασπαστικὴ διαδικασία, ποὺ ἀπὸ νωρὶς ἐφαρμόστηκε στὰ ἔργα τοῦ Ὁμήρου.

ἀπ. 160β καὶ 160γ:

Ἡ ἑρμηνευτικὴ τοῦ Ζήνωνος φαίνεται, ὅτι ἔφθανε ἕως τὴν κριτικὴ κειμένου καὶ τὴ διόρθωση τῆς γραφῆς τῶν λέξεων (βλ. Krische σ. 393). Ὁ Ὅμηρος, σύμφωνα μὲ τὸν Στράβωνα, ποτὲ δὲν ἀναφέρει τὴν Ἀραβία, αὐτὸ ὅμως μαρτυρεῖ ὁ Ζήνων. Πάντως οἱ Ἐρεμβοὶ (*Ὀδ.* δ 84) εἶναι μυθικὸς λαὸς (ἴσως ἀπὸ τὴ λέξη «*ἔρεβος*») καὶ προδίδει στὸν Ὅμηρο μνῆμες ἀσιατικῶν λαῶν, πιθανὸν τῶν Ἀράβων.

ἀπ. 160δ:

Ὁ Ζήνων παρουσιάζεται νὰ μεταγράφει διορθωτικὰ στίχους γνωστῶν μεγάλων ποιητῶν, γιὰ νὰ προσδώσει σ' αὐτοὺς τὴ χροιὰ τῆς δικῆς του φιλοσοφίας.

Βλ. ἐπίσης τὴ διόρθωση στίχου τοῦ Σοφοκλῆ (ἀπ. 238α). Σχετικὸ πρὸς τὴν ἀναφορὰ τοῦ Πλουτάρχου (160δ) εἶναι καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Δ. Λαέρτιου (7. 25, 26): «*κρείττονα γὰρ εἶναι τὸν ἀκοῦσαι καλῶς δυνάμενον τὸ λεγόμενον καὶ χρῆσθαι αὐτῷ. τοῦ δι' αὐτοῦ τὸ πᾶν συννοήσαντος. τῷ μὲν γὰρ εἶναι μόνον τὸ συνεῖναι· τῷ δ' εὖ πεισθέντι προσεῖναι καὶ τὴν πρᾶξιν.*» Καὶ τὸ χωρίο ἀπὸ τὸν Θεμίστιο (*Λόγοι* 8. 108): «*ἐμοὶ δὲ καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς λίαν ἀρεστὸς τὴν εὐπείθειαν ἀποφηνάμενος τῆς ἀγχινοίας ἀρετὴν εἶναι βασιλικωτέραν καὶ τὴν τάξιν τοῦ Ἡσιόδου μετατεθεὶς κτλ.*».

Γ. Τὸ Φυσικὸ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΝΤΟΣ

Ἡ φυσικὴ δὲν νοεῖται χωριστὰ ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς Στοᾶς. Ἔτσι σὰν ἕνα ἐνιαῖο ὀργανικὸ σύνολο διατύπωσε ὁ Ζήνων τὸν ἀλληλοσυσχετισμὸ τῶν περιοχῶν αὐτῶν, ὅπως εἴδαμε. Ἡ φυσικὴ εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο θεμέλιο τῆς ἠθικῆς, ὅπως καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι ἤδη ἕνας τρόπος τοῦ εἶναι κατὰ φύσιν, εἶναι μιὰ συμφωνία μὲ τὴ φύση καὶ τὸν κυρίαρχο μέσα της λόγο, μιὰ «*ὁμολογία*».

ἀπ. 161, 161α, 161β, 161γ καὶ 161δ:

Ἀμέσως ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (161) ἀναφέρεται στὶς δύο ἀρχὲς τῆς

ζηνώνειας φυσικῆς, τὸ *ποιοῦν* καὶ τὸ *πάσχον*. Ἕνα εἶναι τὸ ὅλον, ὁ κόσμος, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ τὸ κενό. Στὴν ὕπαρξη καὶ τὴ διαμόρφωσή του συντελοῦν δύο ἀρχές, ἡ ἐνεργητική, ποὺ εἶναι ὁ λόγος ἢ ὁ θεός, καὶ ἡ παθητική, ποὺ εἶναι ἡ ὕλη. Ὁ λόγος πλάθει τὴν ὕλη καὶ δημιουργεῖ τὸ κάθε τί. Ἡ ὕλη ἢ ἡ πρώτη ὕλη (161α) εἶναι αὐτό, ποὺ ὑπόκειται, ἕνα ὑποκείμενο τῶν πραγμάτων, πάνω στὸ ὁποῖο ἐνεργεῖ ὁ λόγος καὶ ὡς τέτοιο ὑποκείμενο εἶναι χωρὶς ποιότητες («*ἄποιος*») καὶ ἄμορφη (161γ), ὅπως εἶναι τὸ κερί, ποὺ δέχεται ὅμως ποικίλες κάθε φορὰ μορφές. Λόγος καὶ ὕλη ὀνομάζονται ἀρχὲς καὶ ὡς τέτοιες εἶναι ἄφθαρτες καὶ ἀγέννητες καὶ ἄμορφες (161), ἐνῶ τὰ στοιχεῖα, ποὺ εἶναι τέσσερα (φωτιά, ἀέρας, νερό, γῆ) ἔχουν μορφή, ὑποκείμενη ὡστόσο στὴ μετατροπὴ καὶ τὴ φθορά. Τὰ τέσσερα στοιχεῖα μαζὶ ἀποτελοῦν τὴν ἄποιον οὐσία, τὴν ὕλη (161). Πῶς ὅμως ἐξηγεῖται ἡ ἀπουσία μορφῆς ἀπὸ τὶς ἀρχές; Ἡ ὕλη εἶναι βέβαια τὸ ἄμορφο ὑποκείμενο, ποὺ μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ λόγου μορφοποιεῖται. Ὁ λόγος ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἂν καὶ μορφοποιητικὴ ἀρχή, δὲν ἔχει ὁ ἴδιος συγκεκριμένη μορφή, ἀλλὰ χρειάζεται τὴν ὕλη γιὰ τὴ μορφοποίηση τῶν συγκεκριμένων σωμάτων μὲ τὰ ἰδιαίτερά τους γνωρίσματα.

Λόγος καὶ ὕλη, οἱ δύο ἀρχές, εἶναι σώματα (162, 162α, β, γ) γιατί, ἂν δὲν ἦταν σώματα, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐνεργοῦν ἢ νὰ πάσχουν. Τὶς ἀρχὲς τοῦ ἐνεργεῖν καὶ πάσχειν τὶς γνωρίζει ὁ Ζήνων ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει στὸν *Σοφιστή*, ὅτι κάθε τι ποὺ ὑπάρχει ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἐνεργεῖ ἢ νὰ πάσχει: «*Λέγω δὴ τὸ καὶ ὁποιανοῦν κεκτημένον δύναμιν, εἴτ' εἰς τὸ ποιεῖν ἕτερον ὁτιοῦν πέφυκε, εἴτ' εἰς τὸ παθεῖν καὶ σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλοτάτου, κἂν εἰ μόνον εἰς ἅπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντως εἶναι.*» (*Σοφ.* 247c). Ὁ Ζήνων βέβαια, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλάτωνα, περιορίζει τὴ σχέση ἐνέργειας-πάθους στὰ σώματα μόνον.

Ὁ Ζήνων διακρίνοντας τὸν θεὸ ὡς τὴν ἐνεργό, δημιουργικὴ ἀρχή, ἀπὸ τὴν ὕλη ὡς τὸ ὑποκείμενο, ἀκολουθεῖ τὸν πλατωνικὸ *Τίμαιο* (*δημιουργὸς* 28a-30b, *τιθήνη, γενέσεως ὑποδοχὴ* 49a καὶ *χώρα* 51a-b, 52b). Ὁ Ἀριστοτέλης γράφει σχετικὰ γιὰ τὸν Πλάτωνα: «*δύο τὰς ἀρχὰς βούλεται ποιεῖν, τὸ μὲν ὑποκείμενον ὕλην, ὃ προσαγορεύει πανδεχές, τὸ δ' αἴτιον καὶ κινοῦν, ὃ περιάπτει τῇ τοῦ θεοῦ καὶ τ' ἀγαθοῦ δυνάμει*» (Θεοφρ. ἀπ. 48 Wimmwer).

Εἶναι ἐμφανὴς ἐπίσης ἡ διαφορὰ τῆς Ζηνώνειας ἀντίληψης γιὰ τὴ σωματικὴ ὑπόσταση τῶν ἐνεργούντων καὶ πασχόντων ἀπὸ τὴν ἀριστοτέλεια σχέση ὕλης καὶ εἴδους. Τὸ ἀριστοτελικὸ εἶδος δὲν εἶναι σῶμα.

Ὁ Calcidius (161α) λέει, ὅτι ὁ Ζήνων καὶ ὁ Χρύσιππος διέκριναν τὴν ὕλη (silvam) ἀπὸ τὴν οὐσία (*essentiam*). Ἡ οὐσία εἶναι ἡ ἀόριστη, ἄμορφη ὕλη ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ σύμπαντος, ἐνῶ ἡ ὕλη εἶναι τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι πλασμένο ἕνα συγκεκριμένο, ἀτομικὸ πράγμα. Φαίνεται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Pearson (*Fragments*, σ. 96), ὅτι ἡ ὕλη ἀπὸ κάποια ἄποψη εἶναι ὁ γενικότερος ὅρος, ἀφοῦ ἡ οὐσία εἶναι ἡ πρώτη ὕλη. Βλ.

ἐπίσης τὸ ἀπ. 161β, ὅπου ὁ Δ. Λαέρτιος ἐπισημαίνει τὴν ἴδια διάκριση οὐσίας (πρώτης ὕλης) ποὺ ἀναφέρεται σὲ ὅλα, καὶ τῆς ὕλης, ποὺ ἀναφέρεται στὰ ἐπὶ μέρους ὄντα. Ἡ πρώτη εἶναι πεπερασμένη, δὲν μεταβάλλεται ὡς πρὸς τὴν ποσότητα καὶ εἶναι ἄπειρα τμητή. Ὁ χαρακτηρισμὸς «*πεπερασμένη*», ποὺ ἀπαντᾶ καὶ στὸν Calcidius (ἀπ. 161γ), διατυπώνεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Ἐπικουρείους. Τὸ κενὸ εἶναι ἄπειρο, ὁ κόσμος ὅμως ὡς κάτι σωματικὸ εἶναι πεπερασμένος (βλ. καὶ Στοβ. Ἐκλ. I 18. 4d, p. 161, «*πεπερασμένον διὰ τὸ μηδὲν σῶμα ἄπειρον εἶναι. Καθάπερ δὲ τὸ σωματικὸν πεπερασμένον εἶναι, οὕτως καὶ τὸ ἀσώματον ἄπειρον*»). Τὸ πρόβλημα τοῦ κενοῦ καὶ τοῦ ὄντος μᾶς ἐπαναφέρει στὴ σκέψη τοῦ Παρμενίδη, ποὺ ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξη τοῦ μηδενός, τοῦ κενοῦ θὰ ἔλεγε ὁ Δημόκριτος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἰδέα τοῦ πεπερασμένου ὡς τελείου εἶναι βαθιὰ ριζωμένη στὴν ἑλληνικὴ σκέψη. Ἡ πυθαγόρεια ἀρχὴ τοῦ πέρατος καθορίζει κάθε τὶ ποὺ εἶναι. Τέτοιο εἶναι καὶ τὸ πεπερασμένο στὴ μορφὴ *ἐὸν* τοῦ Παρμενίδη, ἡ ἀρχὴ τοῦ πέρατος στὸν πλατωνικὸ *Φίληβο*. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐπ' ἄπειρον κατάτμηση ἔχει τὴν πηγή της στὸν Ἐλεάτη Ζήνωνα. Τὴν ἄποψη τῶν Στωικῶν γιὰ τὸ πεπερασμένο τὴν ἀναιρεῖ ὁ Λουκρήτιος (I. 1008-1051), ποὺ γράφει: «*infinita opus est vis undique materiae*».

«*cerearum*» (Calcidius 161γ): τὸ κερὶ εἶναι ἡ πιὸ εὔπλαστη οὐσία καὶ μπορεῖ ἔτσι νὰ εἰκονίσει τὸ εὔπλαστο τῆς ὕλης. Βλ. Σέξτος, Μαθ. 7, 375: «*ὁ μαλακώτατος κηρός… τυποῦται μὲν ὑπό τινος ἅμα νοήματι διὰ τὴν ὑγρότητα οὐ συνέχει δὲ τὸν τύπον.*»

«*neque formam*» (161γ): Δὲς καὶ 161α, ὅπου ἀναφέρονται οἱ ἀρχὲς ὡς ἄμορφες. Ἐπίσης Στοβ. Ἐκλ. I 11. 5c, p. 133, 18: «*τὴν τῶν ὅλων οὐσίαν ὕλην ἄποιον καὶ ἄμορφον εἶναι καθ' ὅσον οὐδὲν ἀποτεταγμένον ἴδιον ἔχει σῆμα οὐδὲ ποιότητα καθ' αὑτὴν ἀεὶ δ' ἔν τινι σχήματι καὶ ποιότητι εἶναι*». Οἱ Στωικοὶ φαίνεται νὰ ἔχουν υἱοθετήσει τὴν ἀριστοτέλεια σύλληψη τῆς ὕλης. Πρβλ.: Μετὰ τὰ Φ. Z3, 1029 α 20 «*λέγω δ' ὕλην ἣ καθ' αὑτὴν μήτε τι μήτε ποσὸν μήτε ἄλλο μηδὲν λέγεται οἷς ὥρισται τὸ ὄν*». Ὅπως λοιπὸν ἡ ὕλη συνάπτεται μὲ τὸ εἶδος γιὰ τὴ συναποτέλεση ἑνὸς ὄντος, ἔτσι καὶ στὸν Ζήνωνα ἡ ὕλη συνάπτεται μὲ τὸν λόγο. Ἡ διαφορά, παρατηρεῖ ὁ Pearson, *Fragments* 98, μεταξὺ Στωικῶν, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ὕλη ὡς σῶμα, καὶ Ἀριστοτέλη, ποὺ τὴ χαρακτηρίζει σωματική, εἶναι περισσότερο φαινομενικὴ παρὰ οὐσιαστική.

«*non deesse ei spiritum*»: (161γ): Ἡ ὕλη εἶναι δεκτικὴ τοῦ «*πνεύματος*», ποὺ εἶναι φύσις καὶ ψυχὴ «*λόγον ἔχουσα*».

ἀπ. 161δ:

Ἡ ὕλη εἶναι σύγχρονη μὲ τὸν θεό, εἱμαρμένη καὶ γένεση. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ὁ Ζήνων δὲν ἐμμένει σ' ἕνα δογματικὸ δυϊσμὸ χωρίζοντας στεγανὰ τὴν ὕλη ἀπὸ τὸν θεὸ-λόγο, ἀλλά, ὅταν μιλᾶ γιὰ τὸν θεὸ καὶ τὴν ὕλη, ἐννοεῖ δύο ἀπόψεις τῆς ἴδιας φύσης ποὺ εἶναι μία. Κατὰ κάποια

ἔννοια ὁ θεὸς εἶναι ὕλη ἢ τουλάχιστον δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν ὕλη. Ἡ ἴδια παρατήρηση μπορεῖ νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ ὅσα λέει ὁ Χαλκίδιος στὸ ἀπ. 161γ.

ἀπ. 162, 162α, 162β, 162γ:

ἀπ. 162:

Κατὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικοὺς ἀλληλεπενέργεια ἢ σχέση ἐνέργειας-πάθους μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μόνο μεταξὺ σωμάτων. Αὐτό, ποὺ ὁ Πλάτων στὸν *Σοφιστὴ* συνέλαβε ὡς δύναμη αὐτοῦ ποὺ εἶναι, νὰ δρᾶ ἢ νὰ πάσχει, ἐπιχειρηματολογώντας ἐναντίον ἐκείνων ποὺ πρεσβεύουν, ὅτι ὅλα εἶναι σώματα (245e-247e), ὁ Ζήνων τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ μείνει ὅμως στὴν περιοχὴ τοῦ σωματικοῦ.

ἀπ. 162α:

Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς ἀντιδιαστέλλει τὴ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς ἐκείνη τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Στωικῶν. Ἡ ἀριστοτελικὴ σχέση εἴδους καὶ ὕλης εἶναι μιὰ σχέση ἀσώματου πρὸς κάτι σωματικό. Ἡ ἀντίστοιχη πλατωνικὴ σχέση ἀφορᾶ τὴν ἐπικοινωνία ἀσωμάτων, τῶν ἰδεῶν, ἐνῶ ἡ Στοὰ ἀναγνωρίζει μιὰ σχέση ἐνέργειας καὶ πάθους μόνο ἀνάμεσα σὲ σώματα. Ὡστόσο, ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Long, *The Hellenistic Philosophers*, I, σ. 273, οἱ Στωικοὶ δὲν ὑπερασπίζονται τόσο τὰ σωματικά, ὅσο ζητοῦν νὰ ἀπορρίψουν τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ θέση, ὅτι τὰ ἀσώματα μποροῦν νὰ ἔχουν μιὰ τέτοια αἰτιώδη δράση. Ἐξ ἄλλου ἡ ἔννοια τῆς σωματικότητας ἔχει ἕνα ἐντελῶς ἰδιάζοντα χαρακτήρα σ' αὐτούς: α) Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἕνα πράγμα συμπαγὲς ἀλλὰ μιὰ ἐνεργὸς σύναψη ὕλης καὶ λόγου, β) Τὸ σῶμα ἀντλεῖ τὶς ἰδιότητές του ἀπὸ πνεύματα (ἐνεργοῦ ἀέρα καὶ πυρός), ποὺ μετακινούμενα μέσα στὸ διάστημα κατέχουν τὰ πράγματα, καὶ γ) Τὰ σώματα ὑπάρχουν μέσα σ' ἕνα συνεχές, ἔτσι ὥστε δυὸ διαφορετικὲς οὐσίες νὰ μποροῦν νὰ κατέχουν τὸν ἴδιο χῶρο, χάρη στὴν κράση ποὺ ὑπάρχει διὰ μέσου ὅλων.

ἀπ. 162β:

Τὸ πῦρ ὡς ἀρχὴ καὶ στοιχεῖο ὅλων τῶν ὄντων τὸ ὁρίζει ὁ Ζήνων ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο. Τὸ πῦρ εἶναι ὅπως καὶ στὸν Ἡράκλειτο ὁ λόγος ἢ ὁ θεός. Ὡστόσο ἡ ζηνώνεια σύλληψη εἶναι διαφορετική. Τὸ πῦρ δὲν εἶναι ὁ λόγος στὴν καθαρή του ἔννοια (αὐτὸς δὲν θὰ ἦταν τότε πῦρ ἀλλὰ μιὰ λογικὴ ἐνεργοποιὸς δύναμη), ἀλλὰ ὁ λόγος ποὺ ἤδη φανερώνεται νὰ δρᾶ μέσα στὴν ὕλη. Εἶναι ἡ τεχνίτρα φωτιὰ (*πῦρ τεχνικόν*), ὕλη καὶ θεὸς μαζί.

Τονίζεται ξανὰ ἡ σωματικότητα τῶν δύο ἀρχῶν σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη.

«*ἐκπυροῦσθαι τὸν σύμπαντα κόσμον*»: Σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα ὁ κόσμος δὲν εἶναι αἰώνιος ἀλλὰ κατὰ περιόδους ἐκπυρώνεται, ἀναλίσκεται

σὲ φωτιά, γιὰ νὰ ξαναγεννηθεῖ πάλι μὲ τὴν ἴδια τάξη. Ἡ ἰδέα τῆς ἐκπύρωσης εἶναι καθαρὰ στωικὴ καὶ ἐσφαλμένα ἀποδόθηκε στὸν Ἡράκλειτο. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ αἰωνιότητα τοῦ κόσμου, ἡ ζηνώνεια ἀντίληψη εἶναι τὸ πεπερασμένο τοῦ κόσμου. Αὐτὸ ὅμως τὸ πεπερασμένο συνάπτεται πρὸς τὴν περιοδικὴ ἐπάνοδο τοῦ κόσμου. Ἡ αἰωνιότητα μετατρέπεται σὲ περιοδικὴ ἐπανάληψη, ὅπως τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους (Ἀναξίμανδρο, Ἐμπεδοκλή, Δημόκριτο). Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ὁ θεὸς-λόγος δὲν καταστρέφει τὸ πιὸ ὡραῖο του ἔργο ἀλλὰ ἔχει τὴν πρόνοια νὰ τὸ σώζει μὲ τὴν αἰωνία του ἐπάνοδο. Οἱ Στωικοὶ συνδυάζουν λοιπὸν τὴν ἐμπειρικὴ παρατήρηση γιὰ τὸ φθαρτὸ τοῦ κόσμου μὲ τὴν θεϊκὴ πρόνοια, ποὺ εἶναι αἰώνια. Πρβλ. Μάρκου Αὐρ. Χ. 7 «*Ὥστε καὶ ταῦτα ἀναληφθῆναι εἰς τὸν τοῦ ὅλου λόγον, εἴτε κατὰ περίοδον ἐκπυρουμένου εἴτε*» κτλ. Οἱ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς συχνὰ κάνουν μνεία τῆς ἐκπυρώσεως ποὺ τὴ θεωροῦν κάτι παράλληλο καὶ συνάμα ἀντιτιθέμενο πρὸς τὶς δικές τους ἀντιλήψεις. Δές: Τατιαν. Πρὸς Ἕλληνας, c. 25, p. 162c, «*ἐκπύρωσιν (λέγει τι) ἀποβαίνειν κατὰ χρόνους ἐγὼ δὲ εἰσάπαξ*».

Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους Στωικοὺς (ὁ Βόηθος ὁ Σιδόνιος καὶ ὁ Παναίτιος) τὴν ἀπέρριψαν.

«*πρῶτον πῦρ καθαπερεί τι σπέρμα*»:

Ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ πρῶτον πῦρ, ὅτι ἀποτελεῖ σπέρμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο γεννιέται ξανὰ ὁ κόσμος, μᾶς θυμίζει τὸ ἀναξιμάνδρειο «*γόνιμον*». Ἡ ἰδέα εἶναι ὅτι τὸ πρωταρχικὸ πῦρ εἶναι κάτι ζωντανὸ καὶ ὄχι μηχανικό, μολονότι ἡ πορεία τῆς ἀλληλομετατροπῆς τῶν στοιχείων μοιάζει νὰ προδίδει κάτι τέτοιο.

Μετὰ τὴν ἐκπύρωση ἡ μάζα τῆς φωτιᾶς βαθμιαῖα σβήνει (Στοβ. Ἐκλ. I 17, 3, p. 153, 7W) ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια. Μένει μόνο μιὰ τελευταία σπίθα κι' ἔτσι ὁ κόσμος ξαναγυρίζει στὸ πρῶτο σπέρμα, γιὰ νὰ ἀναγεννηθεῖ. Ὁ θεὸς ἢ τὸ πῦρ εἶναι ὁ σπερματικὸς λόγος, πού, κι' ὅταν ὅλα μετατραποῦν σὲ ἀέρα καὶ νερό, παραμένει. Καὶ περιέχει μέσα του πολλοὺς σπερματικοὺς λόγους (*τῶν ἁπάντων ἔχον τοὺς λόγους*). Βλ. ἐπίσης Ὠριγ. Κατὰ Κέλσου 4. 48. Ὅπως οἱ ἰδέες τοῦ Πλάτωνος σχηματίζουν τὸν νοητὸ κόσμο, ποὺ εἶναι ἕνα ζωντανό, λογικὸ ὄν, ἔτσι καὶ οἱ σπερματικοὶ λόγοι, ποὺ εἶναι πολλοί, σχηματίζουν τὸν ἕνα σπερματικὸ λόγο τῶν Στωικῶν (De Vogel, vol. III, σ. 66). Γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ὅρου «*σπερματικὸς λόγος*» στὸν Ζήνωνα δὲς Wellmann, σ. 472 καὶ Weygoldt, σ. 35. Ἐπίσης Stein, *Psych.* σ. 49 καὶ σημ. 87.

«*τούτων ἐπιπλοκὴν καὶ ἀκολουθίαν εἱμαρμένην*»:

Ἡ πλοκὴ καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν λόγων, τῶν αἰτίων ὅσων ἔγιναν, γίνονται καὶ θὰ γίνουν, εἶναι ἡ εἱμαρμένη. Ὁ Ζήνων ἔτσι τὴ φύση, τὸ *τεχνικὸν πῦρ*, ποὺ δημιουργεῖ μὲ σχέδιο τὸν κόσμο, τὸ ὀνομάζει μιὰν ἀναγκαία συνέπεια συμβαινόντων, ποὺ γίνονται σύμφωνα μ' ἕναν ἀναπόφευκτον εἱρμὸν αἰτίων· αὐτὸς ὁ εἱρμὸς ἢ ἡ μοίρα ὀνομάζεται εἱμαρμένη. Ἡ εἱμαρμένη πορεύ-

εται τὴν ὁδὸ τῆς γένεσης τοῦ κόσμου πρὸς ἕνα τέλος, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάζεται καὶ πρόνοια: Δές: Ἀθηναγ. Πρεσβεία περὶ Χρ. c, 4 p. 7B. «*Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς… πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι· εἰ γὰρ ὁ μὲν θεὸς πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου ἐμπεριειληφὸς ἅπαντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους καθ' οὓς ἕκαστα καθ'εἱμαρμένην γίνεται*».

Δὲς ἐπίσης: Στοβ. Ἐκλ. I 79, I W., καὶ Πλουτ. Στωικ. ἐναντ. c 34.

«*καὶ νόμον εἶναι τῶν ὄντων ταύτῃ δὲ πάντα διοικεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν κόσμον*»: Τὴν ἴδια ἄποψη τοῦ σύμπαντος ἐκφράζει καὶ ὁ ὕμνος στὸν Δία τοῦ Κλεάνθη ποὺ ἀναφέρεται στὸν κοινὸ λόγο, ποὺ κυβερνᾶ τὸν κόσμο.

Ὁ νόμος μᾶς ἐπαναφέρει στὸν ἡρακλείτειο θεῖο νόμο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τρέφονται ὅλοι οἱ ἀνθρώπινοι. Ὁ κόσμος, μιὰ ἄριστη πολιτεία. Πρβλ. Πλάτωνος *Τίμαιος* «*…τὸ πᾶν συνετεκταίνετο (ὁ δημιουργὸς) ὅπως ὅτι κάλλιστον εἴη κατὰ φύσιν ἄριστόν τε ἔργον ἀπειργασμένος.*» (30B).

Ὁ Ζήνων παρομοιάζει τὸν κόσμο μὲ μιὰ μεγαλόπολη καὶ λέει ὅτι «διοικεῖται» ὅπως μιὰ πόλις ἀπὸ τὸν λόγο.

ἀπ. 162γ:

Κάθε σῶμα εἶναι, ὅπως βλέπουμε στὸ ἀπ. αὐτὸ γιὰ τὸν Γαληνό, τρισδιάστατα ἐκτεινόμενο καὶ εἶναι στερεό, παρουσιάζει γι' αὐτὸ ἀντίσταση καὶ μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ καὶ νὰ πάσχει, σύμφωνα μὲ τὴ ζηνώνεια ἀντίληψη, ποὺ ὑπονοεῖται. Τὸ σῶμα κατέχει ἕνα χῶρο, δὲν εἶναι ὅμως ὁ χῶρος σῶμα. Ὁ κοσμικὸς χῶρος εἶναι πλήρης ἀπὸ σώματα, ἄρα μέσα στὸν κόσμο δὲν ὑπάρχει χῶρος κενός. Ὡστόσο τὸν κόσμο τὸν περιβάλλει τὸ ἄπειρο κενό, ποὺ εἶναι ἄδειος χῶρος.

Θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ παραπέμψουμε στὸν Κικέρωνα (Academica I. 39), ποὺ τονίζει τὴ διαφορὰ τοῦ Ζήνωνος πρὸς τοὺς Πλατωνικοὺς καὶ τοὺς Περιπατητικούς, ἀφοῦ ὁ Ζήνων θεωροῦσε ἀδύνατο νὰ ἐπενεργήσει κάτι ἀσώματο πάνω σὲ ὁτιδήποτε ἄλλο. Ὁ Ζήνων ἀπαντᾶ στὸν Πλάτωνα, ποὺ στὸν *Σοφιστὴ* (247c), ἀναφέρεται σὲ ἀνθρώπους ποὺ ὄντας παιδιὰ τῆς γῆς (*αὐτόχθονες*) δὲν ντρέπονται νὰ ἰσχυρίζονται, ὅτι πραγματικὸ εἶναι μόνο αὐτὸ ποὺ πιάνουν μὲ τὰ χέρια τους. Ὁ Ξενοκράτης ὡς δεύτερος διάδοχος τοῦ Πλάτωνος στὴν Ἀκαδημία βλέπει στὸν νοῦ τὴν ἀσώματη ἀρχή. Ἀλλὰ καὶ οἱ Περιπατητικοί, ὅταν ἀναφέρονται στὸ καθαρὸ εἶδος ἐννοοῦν κάτι ἀσώματο. Αὐτὴ ἡ ἐμμονὴ στὴ σωματικότητα τῶν ὄντων κι' αὐτῶν ἀκόμα τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τῶν ἠθικῶν πράξεων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ θεοῦ, δὲν ὀφείλεται σ' αὐτὸ ποὺ ὁ Pohlenz (Stoa I, 66) ὀνομάζει «semitische Anschauungsweise», ἀφοῦ ἡ ἔννοια τοῦ σωματικοῦ στὸν Ζήνωνα εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀπεργασμένη μὲ τὰ μέτρα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς ἕνα ἐγχείρημα ἐπανόδου στὴν ἀρχαϊκὴ προσέγγιση τῆς φύσης περνᾶ μέσ' ἀπὸ τὴ δοκιμασία τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς σκέψης. Τὰ σώματα εἶναι «*φύσις*», πνευματικὴ καὶ ὑλικὴ μαζὶ ὀντότητα, συμπαρουσία «*ὕλης*» καὶ «*πνεύματος*», δηλ. ἔνυλης παρουσίας

τοῦ λόγου. Γι' αὐτὸ καὶ μποροῦν νὰ διεισδύσουν τὸ ἕνα μέσα στὸ ἄλλο καὶ νὰ συνυπάρχουν στὸν ἴδιο τόπο. Τὴν ἰδιαιτερότητά τους τὴ σχηματίζει τὸ πεδίο πνεύματος ποὺ τὰ διαπερνᾶ. Μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτή, ποὺ ἐπεξεργάστηκε ὁ Ζήνων καὶ οἱ Στωικοὶ γιὰ τὸ σῶμα, ἐξουδετέρωσαν τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσίαζε ἡ ἀριστοτελικὴ σχέση οὐσίας καὶ συμβεβηκότος (δές: Lutz Bloos, *Probleme der stoischen Physik*, Hamburg 1973, σ. 120).

ἀπ. 163, 163α, 163β, 163γ, 163δ, 163ε, 163στ:

Οἱ ἀναφορὲς στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ γίνονται μὲ ἐπίκεντρο τὴ θεία δύναμη, ποὺ βάζει σὲ τάξη τὸν κόσμο. Αὐτὴ τὴ δύναμη ὁ Ζήνων τὴν ὀνομάζει νόμο ἢ νοῦ ἢ θεὸ ἢ λόγο, τεχνίτη τοῦ ὅλου, ποὺ δημιουργεῖ καὶ γεννᾶ.

ἀπ. 163:

Ὁ φυσικὸς νόμος εἶναι θεῖος: Ἡ φύση δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὸν θεό. Ὅτι τὸ θεῖο εἶναι τὸ φυσικό, αὐτὸ προδίδει μιὰ μορφὴ πανθεϊσμοῦ τῆς Στοᾶς. Ἀλλὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ τοῦ μονισμοῦ της. Γιατὶ ἡ φύση ἢ ὁ θεὸς εἶναι μία ἀρχή. Ἡ διάκριση σὲ ὕλη καὶ λόγο, ποὺ πλάθει τὴν ὕλη καὶ τῆς δίδει τὶς ποιότητες, ὥστε νὰ πάρει τὴ συγκεκριμένη μορφὴ τῶν ὄντων-σωμάτων, δὲν καταργεῖ τὴν ἑνότητα τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐμφανίζει ὡς παρουσιάζουσα δύο ὄψεις.

Στὸ **ἀπ. 163α** ἡ δύναμη αὐτὴ χαρακτηρίζεται ὡς συναπτικὴ τῶν μερῶν μὲ μιὰ οἰκείωση. Χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος συναπτικὸς ἀντὶ τοῦ συνεκτικός. Τὸ ρῆμα *συνάπτω*, παρατηρεῖ ὁ Pearson, *The Fragments*, σ. 90, ἐφαρμόζεται στὴ δομὴ κατασκευῶν (πρβλ. *τεχνικὸν πῦρ*). Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἑνοποιητικὴ ἀρχή.

«*οἰκείως τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα*»: Ἡ οἰκείωση ἐκφράζει ἐδῶ τὴ σχέση τῶν μερῶν τοῦ κόσμου, ποὺ δὲν εἶναι ξένα τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο ἀλλὰ συνέχονται σὲ ἕνα ὅλον. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔνδειξη ἢ ἐπισήμανση μιᾶς κοσμικῆς συμπάθειας. Ἡ ἴδια ἡ ἀνακύκληση, ἡ περιοδικὴ κίνηση, σημαίνει αὐτὴ τὴ συνοχὴ τῶν μερῶν σὲ ἕνα.

ἀπ. 163β:

Αὐτή, ὅπως βλέπουμε ἐδῶ ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα ἀποσπάσματα, ἐκδηλώνεται ὡς ἕνα πνεῦμα (μεῖγμα πυρὸς καὶ ἀέρα), ποὺ συνέχει κάθε σῶμα χωριστὰ σὲ μιὰ ἑνότητα ἀλλὰ καὶ τὸν κόσμο στὸ σύνολό του. Τὸ πνεῦμα, σὰν ἕνας τόνος, ἐκτείνεται παντοῦ καὶ ἐπιστρέφει πάλι στὸν ἑαυτό του. (Δὲς σχετικά:Luts Bloos, *Probleme der stoischen Physik*, Hamburg 1973, σσ. 65-73). Ἡ ἔννοια τοῦ τόνου (*παλίντονος*) εἶναι πιθανὸν εἰλημμένη ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο. Στὸ ἀπ. 163β ἀναφέρεται ὅτι εἶναι ἡ τονικὴ κίνηση, ποὺ συνέχει πρὸς τὰ ἔξω τὶς ποιότητες καὶ τὰ μεγέθη, πρὸς τὰ μέσα τὴν ἕνωση καὶ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Ποιὰ εἶναι ὡστόσο ἡ δύναμη ποὺ προκαλεῖ αὐτὴ τὴν κίνηση, διερωτᾶται ὁ Νεμέσιος; Ὁ Ζήνων θὰ ἔλεγε ὅτι εἶναι τὸ

πνεῦμα, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ ἔκφραση τοῦ «*τεχνικοῦ πυρός*», τοῦ λόγου. Δὲς ἐπίσης Ἀλεξ. Ἀφρ. Περὶ μείξ. 224. 14-27 (SVF 2. 442): «*Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ τὸ πνεῦμα γεγονὸς ἐκ πυρός τε καὶ ἀέρος διὰ πάντων πεφοίτηκε τῶν σωμάτων τῷ πᾶσιν αὐτοῖς κεκρᾶσθαι καὶ ἑκάστῳ αὐτῶν ἐκ τούτου ἠρτῆσθαι τὸ εἶναι, πῶς ἂν ἔτι ἁπλοῦ τι εἴη σῶμα;*»

Οἱ Στωικοὶ θὰ ἀπαντοῦσαν στὸν Ἀλέξανδρο, ὅτι προϋπάρχουσα βάση γιὰ τὸ σῶμα θὰ ἦταν τὰ στοιχεῖα γῆ καὶ νερό.

Ὁ Sambursky (Isis 49, 1958, σ. 332) παρατηρεῖ τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ πνεύματος: «The physical functions of the pneuma were threehold: it makes matter coherent, gives bodies their specific qualities (such as hardness, color, etc.) and it serves as a medium for the propagation of physical impulses».

ἀπ. 163γ:

Ἐμφανὴς ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἡρακλείτου. Ὅπως σ' αὐτὸν τὸ πῦρ εἶναι σύμβολο τοῦ λόγου, ἔτσι καὶ στὸν Ζήνωνα τὸ πῦρ εἶναι ἡ ὑλικὴ παρουσία τοῦ λόγου ἢ τοῦ νοῦ. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι στὸν Ζήνωνα ἡ σύναψη τοῦ πυρὸς μὲ τὸν λόγο γίνεται συνειδητὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ διάκριση.

ἀπ. 163δ:

Ὁ θεὸς διήκει διὰ μέσου ὅλης τῆς οὐσίας. Ὁ θεὸς εἶναι ὁ αἰθέρας, φρονεῖ ὁ Ζήνων (Cicero N.D. I 36). Εἶναι «πύρινος νοῦς», ποὺ ἐμψυχώνει ὅλο τὸν κόσμο καὶ τὸν συνέχει (*ἀνωτάτω πάντων νοῦν ἐναιθέριον εἶναι θεόν*, Στοβ. Ἐκλ. I 1. 29b p. 38, 2). Αὐτό, ποὺ διήκει, εἶναι λοιπὸν ὁ θεὸς ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς «*πῦρ τεχνικόν*», τὸ ὁποῖο ἐμπεριέχει τοὺς «*σπερματικοὺς λόγους*» τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ καθενὸς πράγματος. Τὸν ὅρο «*νοῦς*» παραλαμβάνει καὶ ἐπαναφέρει σὲ χρήση ὁ Ζήνων ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Ἀπολλώνιο, ποὺ εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸν Ἀναξιμένη καὶ ἀναντίρρητα ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόρα, ἀφοῦ ὁ νοῦς εἶναι κατὰ τὸν Διογένη ἀέρας θεῖος ποὺ κυβερνᾶ τὰ πάντα καὶ παίρνει διάφορες μορφές, γίνεται θερμότερος ἢ ψυχρότερος, ὑγρότερος ἢ ξηρότερος. Αὐτὸς ὁ νοῦς διαφοροποιεῖται παντοῦ σχηματίζοντας καὶ διαφορετικὰ ὄντα. Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸν ἀριστοτελικὸ νοῦν, αὐτὴ τὴν καθαρὴ «*νόησιν νοήσεως*», ἀλλὰ γιὰ ἕνα πνεῦμα ποὺ εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴν ὕλη σὲ μιὰ ἑνότητα ποὺ καθιστᾶ τὴ φύση ὄχι μηχανική, ὅπως στὸν Ἐπικουρισμό, ἀλλὰ ζωντανή. Μποροῦμε, ὅπως ἔχουμε πεῖ, νὰ διαπιστώσουμε μιὰν ἀναλογία ἀνάμεσα στὸν ζηνώνειο θεό, τὸν δημιουργό, ποὺ ἀπεργάζεται τὴν ὕλη, καὶ τὸν πλατωνικὸ δημιουργὸ στὸν *Τίμαιο* ἔχοντας ὑπόψη βέβαια τὴν ἀπουσία ἐδῶ ἑνὸς νοητοῦ, ἰδεατοῦ κόσμου.

Ὁ θεὸς ἐμφανίζεται πότε ὡς νοῦς, πότε ὡς ψυχή, πότε ὡς φύση καὶ πότε ὡς ἕξις. Ὁ νοῦς εἶναι ἡ κοσμικὴ διάσταση, ποὺ διοικεῖ τὰ πάντα καὶ διήκει διὰ πάντων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ποὺ ἐμφανίζεται στὸν ἄνθρωπο ὡς ἕλλογο ὄν.

Ὡστόσο ἡ συνεκτικὴ αὐτὴ ἀρχὴ παίρνει διάφορες ἄλλες ἐπὶ μέρους μορφές: στὰ ζῶα ἐμφανίζεται ὡς ψυχή, στὰ φυτὰ ὡς φύσις καὶ στὰ ἀνόργανα ὡς ἕξις. Ὅτι ἡ διάκριση μεταξὺ ψυχῆς, φύσεως, ἕξεως εἶναι ζηνώνεια φαίνεται ἀπὸ τὶς λέξεις «*σύμφωνος δόξα*» τοῦ κειμένου. Μερικοὶ Στωικοὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἀποδέχονταν τὴ διάκριση «νοῦ-ψυχῆς». (Νεμέσ. Περὶ φυσ. ἀνθρ. c1). Ὁ Stein (*Psych.*, σσ. 92-93) ὑποστηρίζει ὀρθὰ τὴ διάκριση αὐτή.

ἀπ. 163ε, 163στ, 163ζ:

Ὁ Κικέρων ἀποδίδει τὴ χρήση τοῦ ὅρου artifex γιὰ τὴ φύση στὸν Ζήνωνα (Cicero N.D. II 58) καὶ ὁ Λακτάντιος ἐπίσης στὸν Ζήνωνα ἀποδίδει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ λόγου artificem universitatis. Πρόκειται γιὰ μετάφραση τοῦ ἑλληνικοῦ ὅρου *τεχνίτης* (Διογ. Λαέρτ. 7. 86) ἢ *δημιουργὸς* (Διογ. Λαέρτ. 7. 137).

ἀπ. 163ζ:

Τὸ πνεῦμα ποὺ διαπερνᾶ τὸν κόσμο εἶναι τὸ «*πῦρ τεχνικόν*». Εἶναι ἡ δραστικὴ ἔνυλη παρουσία τοῦ λόγου, ποὺ σχεδιάζει καὶ πλάθει τὴ φύση. Πρόκειται γιὰ τὸ δημιουργικὸ καὶ ὄχι τὸ καταστρεπτικὸ πῦρ. (Βλ. Στοβ. Ἐκλ. I p. 213, I 17ff. W.): «*Ζήνωνος. Δύο γὰρ γένη πυρός, τὸ μὲν ἄτεχνον καὶ μεταβάλλον εἰς ἑαυτὸ τροφήν, τὸ δὲ τεχνικόν, αὐξητικόν τε καὶ τηρητικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς ἐστι καὶ ζῴοις, ὃ δὴ φύσις ἐστὶ καὶ ψυχή*». Ὁρατὴ ἐμφάνισή του εἶναι ὁ ἥλιος. Δὲν εἶναι λοιπὸν τὸ τεχνικὸ πῦρ ὁ ἴδιος ὁ θεὸς ἀλλὰ μιὰ ἐμφάνισή του. Τὸ τεχνικὸν πῦρ εἶναι πνεῦμα (φωτιὰ καὶ ἀέρας μαζὶ) μὲ νόηση. Ἂς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ὁ Ζήνων συνέδεσε τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ψυχή, τὴν ὁποία ὀνόμασε «*ἔνθερμον πνεῦμα*».

Στὴ σύγχρονή του ἰατρικὴ τὸ «*πνεῦμα*» θεωρεῖται ζωτικὴ ἀρχή, ποὺ ἐμψυχώνει τὸ σῶμα.

«*Ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν*»: Ἡ ὁδὸς εἶναι ἡ μέθοδος, ὡς συστηματική, μὲ τάξη πορεία (ὅπως ἀπαντᾶ στὸν Πλάτωνα). Πρβλ. καὶ τὸ ζηνώνειο: *τέχνη, ἕξις ὁδοποιητική*.

«*Προσηγορίας*»: Ἐνθυμίζει τὸν Ἡράκλειτο, ποὺ ἀναφέρει ὅτι ὁ θεὸς προσλαμβάνει πολλὰ ὀνόματα ὅπως ἡ φωτιά, ὅταν σμίξει μὲ θυμιάματα, ὀνομάζεται κατὰ τὴ μυρωδιὰ τοῦ καθενός.

Ὁ κόσμος λοιπὸν ἐμπεριέχει μιὰν ἐνεργὸν ἀρχή, ποὺ χαρακτηρίζεται μὲ λογικότητα καὶ ἱκανότητα τεχνίτη, ποὺ σχεδιάζει καὶ δημιουργεῖ ἔχοντας ὡς βάση τὶς ἀρχὲς τῶν σπερματικῶν λόγων. Δὲν διστάζει ἑπομένως ὁ Ζήνων νὰ συνάψει τὴ μηχανική, ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ μετακινήσεις τῆς ὕλης, καὶ τὴν ἀναγκαιότητα αἰτίων (εἱμαρμένη), μὲ τὴν τελεολογία τοῦ λόγου, ποὺ νοεῖ καὶ σχεδιάζει ἔχοντας σκοπούς, καὶ νὰ ἀφήσει νὰ συνεργασθοῦν στὴ γένεση τοῦ κόσμου τὴν κατασκευαστικὴ τέχνη μὲ τὴ βιολογία (σπέρμα).

Ἡ ζηνώνεια σύνδεση τοῦ λόγου μὲ τὸ πῦρ καὶ ἡ παραλλαγὴ τῶν μορ-

φῶν ποὺ παίρνει μᾶς φέρνει κοντὰ στὸν Ἡράκλειτο. Ὡστόσο παρούσα στὴ ζηνώνεια σύλληψη εἶναι ἡ τελεολογία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ πλατωνικὸς δημιουργὸς ὅμως στέκει ἔξω ἀπὸ τὴ φύση, τὴ θεᾶται καὶ τὴν πλάθει, ἐνῶ ὁ ζηνώνειος τεχνίτης εἶναι ὁ λόγος μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν χωρίζεται.

ἀπ. 164, 164α, 164β, 164γ, 164δ:

Στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ ἔχουμε τὶς ἀπόψεις τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν περιοδικὴ ἀνακύκληση τοῦ κόσμου, τὴν ἀλληλομετατροπὴ τῶν στοιχείων, ποὺ ὁδηγεῖ στὴ γένεση καὶ τὴ φθορά, τὴν κράση τῶν στοιχείων καὶ τὴν κίνηση τῶν μερῶν τοῦ κόσμο πρὸς τὸ κέντρο καὶ τὴν περιφέρειά του.

ἀπ. 164:

«*ἐν περιόδῳ*»: Ἐννοεῖται ἡ περιοδικὴ διαδοχὴ γέννησης καὶ ἐκπύρωσης τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος γεννιέται καὶ μετὰ ἀπὸ τὴν πάροδο ὁρισμένου χρόνου ἐκπυρώνεται, γίνεται ὅλος φωτιά, γιὰ νὰ ξαναγεννηθεῖ καὶ πάλι κι' αὐτὸ σὲ μιὰν αἰώνια ἐπανάληψη. Βλ. Μάρκου Αὐρ. X 7: «*ὥστε καὶ ταῦτα ἀναληφθῆναι εἰς τὸν ὅλου λόγον, εἴτε κατὰ περίοδον ἐκπυρουμένου εἴτε*» κτλ. Καὶ Νουμηνίου, Παρὰ Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγγ. XV 18. 1: «*ἀρέσκει δὲ τοῖς πρεσβυτάτοις τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως ταύτης ἐξυγροῦσθαι πάντα κατὰ περιόδους τινὰς τὰς μεγίστας εἰς πῦρ αἰθέρος ἀναλυομένων πάντων.*»

Ὁ κόσμος γεννιέται ἀπὸ τὴν πρώτην ὕλη (ἐκ τῆς οὐσίας): «*ὅταν ἐκ πυρὸς τροπή*»: Ὅταν τὸ τεχνικὸν πῦρ μεταβάλλεται πρῶτα διὰ τοῦ ἀέρα σὲ ὕδωρ. Κι' ἀπὸ τὸ ὕδωρ γίνονται ὕστερα πάλι οἱ μετατροπὲς στὰ ἄλλα στοιχεῖα: ἕνα μέρος παραμένει νερό, ἄλλο κατακάθεται σὲ χῶμα, ἄλλο ἐξατμίζεται σὲ ἀέρα καὶ αὐτὸς πάλι ἀναφλέγεται σὲ πῦρ. Αὐτὴ ἡ διαδικασία τροπῶν φαίνεται καὶ στὰ ἀπ. 164α καὶ 164β, ὅπου οἱ μαρτυρίες τοῦ Διογ. Λαέρτιου.

Ὁ Ζήνων μὲ τὶς τροπὲς αὐτὲς τῶν στοιχείων φαίνεται ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ ἀκολουθεῖ τὰ χνάρια τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Ἀναξιμένη καὶ τὸν Ἀναξίμανδρο. Ὁ Ἡράκλειτος μιλᾶ γιὰ τὶς τροπές: «*πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα· θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ… θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆν*» (DK. 31).

Ὅπως καὶ στὸν Ἡράκλειτο ἔτσι καὶ ἐδῶ τὸ πῦρ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν φυσικῶν διαδικασιῶν. Στὸν Ἡράκλειτο ὡστόσο οἱ τροπὲς εἶναι ταυτόχρονες καὶ συνεχεῖς (ὁ λόγος παραμένει ὁ ἴδιος), ἐνῶ στὸν Ζήνωνα εἶναι διαδοχικές. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ τελικὴ ἐκπύρωση, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὸν Ἡράκλειτο. Παράλληλα παρατηροῦμε μιὰ εἰσαγωγὴ τοῦ ἀέρος, ποὺ παρεμβαίνει μεταξὺ πυρὸς καὶ ὕδατος καὶ στὶς δυὸ φάσεις. Καὶ εἶναι, γιὰ τὸν Ζήνωνα, πιθανὸν ὁ Ἀναξιμένης ἕνα πρότυπο στὸ σημεῖο αὐτό, ποὺ μιλᾶ γιὰ

τὴν ἀραίωση καὶ τὴν πύκνωση τοῦ ἀέρα: «*Ἀναξιμένης ἀραιούμενον μὲν τὸν ἀέρα πῦρ γίγνεσθαί φησι, πυκνούμενον δὲ ἄνεμον, εἶτα νέφος, εἶτα ἔτι μᾶλλον ὕδωρ, εἶτα γῆν, εἶτα λίθους τὰ δὲ ἄλλα ἐκ τούτων.*» (Θεόφρ. σύμφωνα μὲ τὸν Σιμπλίκιο, Εἰς Φυσ. 24, 26)

Στὸ **ἀπ. 164α** ἡ γονὴ καὶ τὸ σπέρμα («*ὥσπερ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα*») παραπέμπουν στὸ «*γόνιμον*» τοῦ Ἀναξιμάνδρου, τὴ ζωντανὴ πηγὴ τῶν ὄντων: «*φησὶ δὲ τὸ ἐκ τοῦ ἀϊδίου γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀποκριθῆναι…*» (Ψευδοπλουτ. Στρωμ. 2). Τὸ ἐρώτημα, ποὺ τίθεται, εἶναι, ἂν στὸν Ζήνωνα ἔχουμε ἁπλῶς μιὰ πορεία διὰ τῆς ὁδοῦ ἄνω-κάτω τοῦ Ἡρακλείτου, ἢ θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε στὸ νερὸ (*ἐξύγρωσις*) ἢ στὸν ἀέρα (*ἐξαέρωσις*) ἕνα ἰδιαίτερο ρόλο. Στὸ ἀπ. 164α τοῦ Διογένη μοιάζει ἡ ἐξύγρωση νὰ ἔχει μιὰν ἰδιαίτερη θέση στὴ γένεση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν σπερματικὸ λόγο. Ὅτι τὸ τεχνικὸν πῦρ μετατρεπόταν ὁλωσδιόλου σὲ ὑγρὸ κατὰ τὴ Στοὰ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Cornutus c. 17, p. 85, Osann. «*ἔστι δὲ τὸ Χάος μὲν τὸ πρὸ τῆς διακοσμήσεως γενόμενον ὑγρὸν ἀπὸ τῆς χύσεως οὕτως ὠνομασμένον, ἢ τὸ πῦρ, ὅ ἐστιν οἱονεὶ κάος… ἦν δέ ποτε, ὦ παῖ, πῦρ τὸ πᾶν καὶ γενήσεται ἐν περιόδῳ· σβεσθέντος δ' εἰς ἀέρα αὐτοῦ μεταβολὴ ἀθρόα γίνεται εἰς ὕδωρ· ὃ δὴ λαμβάνει τοῦ μὲν ὑφισταμένου μέρους τῆς οὐσίας κατὰ πύκνωσιν τοῦ δὲ λεπτυνομένου κατὰ ἀραίωσιν.*»

Ὁ Pearson, *The Fragments*, σσ. 102-103, ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἁπλὴ ὁδὸς ἄνω κάτω εἶναι ἀσφαλέστερο ἴσως νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Ζήνωνα καὶ νὰ ἀφεθεῖ ἡ περιπλοκὴ μὲ τὴν ἐξύγρωση στὸν Κλεάνθη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὸν τόνο.

Τὴ θεωρία γιὰ τὰ τέσσερα στοιχεῖα, ποὺ εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, τὴν παραλαμβάνει ὁ Ζήνων ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη μαζὶ μὲ τὴν ἄποψη τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ μιὰ ποιότητα στὴν ἄλλη (θερμό, ψυχρό, ὑγρό, ξηρό) καὶ κατ' ἐπέκταση ἀπὸ τὸ ἕνα στοιχεῖο στὸ ἄλλο (πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ), ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνίστανται τὰ πράγματα. Ὁ Ἡράκλειτος, πρέπει νὰ σημειώσουμε, δὲν γνωρίζει τὴν «ὕλη», οὔτε μιὰ ποιοτικὴ θεωρία τῶν στοιχείων, ποὺ μαρτυρεῖ ἀριστοτελικὲς ἰδέες. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὸ «πῦρ» εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν στοιχεῖο, ποὺ διαρκεῖ αἰώνια. Εἶναι ἀπὸ τὸ πῦρ ποὺ ἡ ὕλη ὑφίσταται τὶς ποιοτικὲς διαφοροποιήσεις. Τὰ τέσσερα στοιχεῖα ἀποτελοῦν δύο ζεύγη, ἕνα ἐνεργητικὸ (φωτιὰ-ἀέρας = πνεῦμα) καὶ ἕνα παθητικὸ (γῆ καὶ νερό), ἔτσι ποὺ ἡ διάκριση ἐνεργητικοῦ λόγου καὶ παθητικῆς ὕλης προβαίνει καὶ μέσα στὴν ἐμπειρία. (Δὲς σχετικὰ A.A. Long, *Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σσ. 250-251).

Σ' αὐτὴ τὴν κυκλικὴ διαδικασία ἀλληλομετατροπῆς δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὄχι μόνο τὴν αἰτιοκρατικὴ ἀκολουθία (τὸν εἱρμὸ τῶν αἰτίων) ἀλλὰ καὶ τὸ βιολογικὸ μοντέλο (σπέρμα, γονὴ) καθὼς καὶ τὸν ἔλλογο τελεολογικὸ σχεδιασμό. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ὅλη στωικὴ «*διακόσμησις*» κατὰ τρόπο ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴ φυσικὴ θεωρία τῶν

Στωικῶν ἕνα «πνευματοποιημένο ὑλισμό», ὅταν μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν ἐννοοῦμε τὸ «πνεῦμα» ὡς παρουσία ἔμπυρου-λογικοῦ ἀέρα. Ἡ ὕλη εἶναι ἔτσι εὔπλαστη στὸν λόγο, γιὰ νὰ πλάσει τὰ τέσσερα στοιχεῖα.

ἀπ. 164β:

Παρατηροῦμε παρόμοια διαδικασία ὅπως στὸ ἀπ. 164α.

«*μεῖξιν*»: Βλ. ἐπίσης ἀπ. 164γ: Ἡ ἀνάμειξη τῶν ξηρῶν οὐσιῶν. Ἐνῶ ἡ «*κρᾶσις*» εἶναι ὁ συγκερασμὸς τῶν ὑγρῶν. Ἀπὸ τὴ μείξη τῶν στοιχείων γίνονται ὅλα ὅσα ὑπάρχουν. Ἡ μείξη ἢ ἡ κράση, ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ Ζήνων καὶ τὴν ἀνέπτυξε ἀργότερα ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος καὶ οἱ μεταγενέστεροι τῆς Στοᾶς, ἐννοεῖται ὡς μιὰ πλήρης ἀλληλοδιείσδυση τῶν σωμάτων, ὅταν, ὅπως λέει ὁ Ἀλέξανδρος (SVF 2, 473), τὰ σώματα διαπερνοῦν τελείως τὸ ἕνα τὸ ἄλλο σὲ ὅλη τὴν οὐσία καὶ τὶς ποιότητές τους, διατηρώντας ταυτόχρονα σ' αὐτὴν τὴ μείξη τὴν ἀρχική τους οὐσία καὶ τὶς ποιότητες. Μὲ ἐμπειρικὰ παραδείγματα ὁ Χρύσιππος ἀποδείκνυε τὴν κράση αὐτή, ὅπως μὲ μιὰ σταγόνα κρασιοῦ, πού, ὅταν ἀναμιγνύεται μ' ἕνα μεγαλύτερο ὄγκο νεροῦ, θὰ ἐξαπλωθεῖ παντοῦ καὶ ὕστερα θὰ χαθεῖ. («*Καὶ γὰρ εἰς πέλαγος ὀλίγος οἶνος βληθεὶς ἐπὶ ποσὸν ἀντιπαρεκταθήσεται, εἶτα συμφθαρήσεται*», Διογ. Λ. 7. 151). Ἰδιαίτερη σημασία εἶχε αὐτὴ ἡ «*κρᾶσις ἢ μεῖξις*» γιὰ τὸ πνεῦμα, τὸ πιὸ ἀραιὸ σῶμα, ποὺ διαχέεται παντοῦ καὶ συνέχει τὰ ὄντα καθὼς καὶ ὅλη τὴν κοσμικὴ σφαίρα ἑνώνοντας τὸ κέντρο μὲ τὴν περιφέρεια. Ἡ κριτική, ποὺ ἀσκεῖ ὁ Σέξτος (Πυρρ. 3. 59), φανερώνει τί ἐννοοῦσε μὲ τὴν κρᾶσιν ὁ Ζήνων: «*λείπεται λέγειν ὅτι αἱ ποιότητες τῶν κιρναμένων καὶ αἱ οὐσίαι χωροῦσι δι' ἀλλήλων καὶ μιγνύμεναι τὴν κρᾶσιν ἀποτελοῦσι.*» Ὁ Σέξτος ὅμως παρεγνώρισε τὴν ἰδιαίτερη δράση τοῦ «πνεύματος». Τὸ ἀριστοτελικὸ εἶδος γίνεται στοὺς Στωικοὺς ἕνα ρεῦμα ἀέρος (πνεῦμα), ποὺ ὡς οὐσιώδης λόγος τοῦ πράγματος τὸ συνέχει καὶ τὸ διαπερνᾶ.

ἀπ. 164δ:

«*συνεστώτων*»: Ἡ σύσταση εἶναι ἡ γενικότερη δήλωση τῆς συνοχῆς, τῆς σύναψης τῶν πραγμάτων.

«*Κατ' ἰδίαν ἕξιν*»: Σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαίτερη συνοχὴ καὶ ἑνότητα τοῦ καθενός,ὅπως τὴν ἀπεργάζεται κάθε φορὰ τὸ πνεῦμα.

«*πάντα τὰ μέρη*»: Τὴν κεντρομόλα αὐτὴ τάση τὴν ὀνομάζει ὁ Διογένης (7. 140) «*τὴν τῶν οὐρανίων πρὸς τὰ ἐπίγεια σύμπνοιαν καὶ συντονίαν.*»

Ὁ Pearson (*Fragments*, σ. 122) παρατηρεῖ ὅτι στὴ στωικὴ θεωρία γιὰ τὸν μικρόκοσμο καὶ τὸν μακρόκοσμο ὑπάρχει μιὰ ἀσυμφωνία, στὸ ὅτι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου βρίσκεται στὴν ἔσχατη περιφέρεια, ἐνῶ τὸ ἡγεμονικὸ τοῦ ἀνθρώπου τοποθετεῖται στὸ στῆθος του.

Ὁ Stein, *Psych.*, p. 211, βρίσκει στὸ χωρίο αὐτὸ μιὰ προσπάθεια ἀπο-

μάκρυνσης αὐτῆς τῆς ἀσυνέπειας καθιστώντας τὴ γῆ κέντρο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀφορμᾶται ὅλη ἡ κίνηση καὶ στὸ ὁποῖο ἐπιστρέφει.

«*βάρος ἔχοντας*»: Στὴ θεωρία γιὰ τὸ βάρος καὶ τὴν κίνηση, ποὺ προκαλεῖ, οἱ Στωικοὶ ἀκολουθοῦν τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ ἄποψη ὅτι ὁ ἀέρας καὶ ἡ φωτιὰ δὲν ἔχουν βάρος καὶ ἔχουν τὴν τάση πρὸς τὰ ἄνω, κι' ὅμως τείνουν πρὸς τὸ κέντρο, ἐξηγεῖται μὲ τὴ συνεχὴ τροπή τους σὲ νερὸ καὶ γῆ. Ἡ τροπὴ αὐτὴ ἐπιφέρει μιὰν ἰσορροπία. Ὁ κόσμος μένει σταθερὸς μέσα στὸ ἄπειρο κενὸ ὅπως καὶ ἡ γῆ μέσα στὸν κόσμο, γιατὶ δροῦν «*ἰσοκρατικῶς*» οἱ ροπὲς τῶν σωμάτων ποὺ ἔχουν βάρος πρὸς τὸ κέντρο καὶ συνάμα οἱ ροπὲς τῶν ἀβαρῶν, ποὺ ὠθοῦν πρὸς τὴν περιφέρεια κι' ὅμως συγκρατοῦνται μὲ τὴν τροπή. Τὴν ἰδέα τῆς ἰσορροπίας τῆς γῆς μὲ βάση τὴν ἴση ἀπόστασή της ἀπ' ὅλα τὴν ἀντλεῖ πιθανὸν ὁ Ζήνων ἀπὸ τὸν Ἀναξίμανδρο. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀναξιμένης ἀναφέρει ὅτι ἡ ἰσορροπία τῆς γῆς ὀφείλεται στὴ στήριξή της ἀπὸ τὸν ἀέρα. Ἡ σταθερότητα τοῦ κόσμου ἐξηγεῖται ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς (SVF 555c) μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ κόκκου τοῦ σιταριοῦ ποὺ φυσώντας τον κρατιέται στὴ μέση μιᾶς φούσκας, γιατὶ συγκρατεῖται ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς μὲ τὴν ἴδια δύναμη τοῦ ἀέρα. Ἕνα δεύτερο παράδειγμα ἀναφέρει ἕνα σῶμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο βγαίνουν ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς σχοινιὰ ποὺ τὸ τραβοῦν μὲ τὴν ἴδια δύναμη. Ὁ Sambursky (*Physics of the Stoics*, σ. 109) ἑρμηνεύει τὸ δεύτερο αὐτὸ ἀπόσπασμα ὡς διορθωτικὸ τοῦ πρώτου καὶ τὸ προβάλλει ὡς παράδειγμα μιᾶς δυναμικῆς ἰσορροπίας ταυτίζοντας τὸν ἀέρα μὲ τὸ πνεῦμα. Ὁ Ζήνων ὡστόσο θὰ εἶχε ὑπόψη του καὶ τὰ δύο μοντέλα ἰσορροπίας, ποὺ ἀλληλοσυμπληρώνονται, ὅταν λάβουμε ὑπόψη τὴ διπλὴ συνεκτικὴ ροπὴ πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὰ ἔξω, ἔχοντας στὸ νοῦ τὰ βαρειὰ καὶ τὰ μὴ βαρειὰ στοιχεῖα. (Δὲς σχετικά: L. Bloos, *Probleme der stoischen Physik*, σσ. 47-49).

ἀπ. 165, 165α, 165β, 165γ, 165δ:

Σ' αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα ἐμφανὴς εἶναι ἡ θεωρία γιὰ τὴν ἐκπύρωση τοῦ κόσμου καὶ τὴν παλιγγενεσία του, ποὺ εἶναι, κατὰ τοὺς Στωικούς, μιὰ αὐτουσία πανομοιότυπη ἐπανασύσταση τοῦ κόσμου στὴν προτέρα του κατάσταση. Ὁ κόσμος εἶναι ἔμψυχο καὶ λογικὸ ζῷο.

ἀπ. 165:

Ὅλη ἡ οὐσία μετατρέπεται σὲ φωτιὰ σὰν σὲ σπέρμα. Ἡ μεταφορικὴ χρήση τοῦ σπέρματος θέλει νὰ ἐξηγήσει τὴν παλιγγενεσία τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν περίσσεια τοῦ πυρὸς ὁ κόσμος βαθμιαῖα μεταβάλλει τὴ σύστασή του, ὥσπου τελικὰ κυριαρχεῖ ἡ φωτιά. Ἡ ἐκπύρωση ὅμως αὐτὴ δὲν σημαίνει θάνατο γιὰ τὸν κόσμο, ἀφοῦ τὸ πῦρ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου (SVF II 604). Ἡ ἀναγέννησή του θὰ πρέπει νὰ ὁδηγήσει κατὰ τρόπο αἰτιατὸ στὴ μετάπτωση τοῦ πυρὸς στὰ ἄλλα στοιχεῖα σύμφωνα μὲ τὶς γνωστὲς τροπὲς ἄνω καὶ κάτω (πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ καὶ ἀντιστρόφως). Πῶς μπορεῖ νὰ γίνει

ὅμως ἡ ἀρχή; Θὰ μπορούσαμε νὰ φαντασθοῦμε ὅτι τὸ «σπέρμα» ἀποτελεῖ τὸ πῦρ (τὸ «*τεχνικὸν*» ἢ «*τὸ τεχνοειδὲς*») περιέχοντας μέσα του τὶς ἀρχές, ποὺ εἶναι ἄφθαρτες σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ στοιχεῖα. Οἱ ἀρχές, ἡ ἄποιος ὕλη καὶ ὁ λόγος, ὅπως μέσα σ' ἕνα σπέρμα, ἐνεργοποιοῦνται μέσα στὸ πῦρ καὶ ἔτσι ξαναγεννιέται ὁ κόσμος (βλ. σχετικὰ L. Bloos, *Probleme der stoischen Physik*, σ. 130).

Ὁ Sambursky (*The physical world of the Greeks*, σ. 200) βρίσκει στὴ στωικὴ ἐκπύρωση ἕνα παράλληλο πρὸς τὸν θερμικὸ θάνατο τῆς σύγχρονης φυσικῆς. «With the "thermic" cosmogony of the Stoicism before us we can hardly fail to be reminded of the "thermic death" of the universe». Ἡ διαφορὰ εἶναι βέβαια ὅτι ὁ κόσμος ξαναγεννιέται κατὰ τοὺς Στωικοὺς καὶ ὅτι οἱ Στωικοὶ μιλοῦν γιὰ μετατροπὲς τῶν στοιχείων. Ὡς πρὸς τὸν συσχετισμὸ τῆς στωικῆς ἐκπύρωσης μὲ τὸν Ἡράκλειτο ἡ συζήτηση ἀφήνει πολλὰ ἐρωτηματικά. Ὑπάρχουν στὸν Ἡράκλειτο ἀποσπάσματα ὅπως τὰ 30, 31, 90 ποὺ μοιάζουν νὰ ὑποδηλώνουν τὴν τροπὴ τῶν πάντων σὲ πῦρ. Ὡστόσο ἡ παρουσία τοῦ πυρὸς εἶναι στὸν Ἡράκλειτο στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ μέτρου, μιᾶς ἰσορροπίας ἀντιπάλων δυνάμεων. Τέτοιος εἶναι καὶ ὁ λόγος (31) τῆς ἀλληλομετατροπῆς (30) ἢ ἀνταμοιβῆς (90). Τὸ ἡρακλείτειο πῦρ ἐξ ἄλλου συμβολίζει καὶ τὴν ὑπερβατικὴ ἀρχὴ τοῦ λόγου. Ἀναλογίες μὲ τὸ στωικὸ πῦρ ὑπάρχουν, ὡστόσο ἡ θεωρία τῆς ἐκπύρωσης καὶ τῆς παλιγγενεσίας δὲν ἀπαντᾶ στὸν Ἡράκλειτο, γιατὶ ὁ κόσμος εἶναι ἀείζωη, ὅπως λέει, φωτιὰ ποὺ ἀνάβει καὶ σβήνει μὲ μέτρα. (Δὲς Reinhardt, *Parmenides*, σ. 168 κ.ἑ.). Ὁ Kirk (*Heraclitus, the cosmic fragments*, σσ. 335-38) παρουσιάζει συνοπτικὰ τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ ἀπόδοση στὸν Ἡράκλειτο τῆς ἰδέας τῆς ἐκπύρωσης ἔχει περιπατητικὴ προέλευση καὶ παραπέμπει στὸ *Περὶ Οὐρανοῦ* I 10, 279b 12 τοῦ Ἀριστοτέλη (Ἡράκλειτος A 10). Στὶς τοποθετήσεις τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν ὁ Kirk ἀναφέρεται στὶς σσ. 335 κ.ἑ. Φαίνεται ὅτι τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ἔχουν ἐκεῖνοι ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ἡρακλείτεια προέλευση τῆς ἐκπυρώσεως.

Οἱ Περιπατητικοὶ διαφωνοῦν μὲ τοὺς Στωικοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἀφθαρσία τοῦ κόσμου. Γιὰ τὸν ὅρο «*σπέρμα*» δὲς καὶ Μαρκ. Αὐρ. 4. 36.

Γιὰ τὴ στωικὴ ἐκπύρωση δὲς ἐπίσης Zeller, σ. 164 σημ. 2.

ἀπ. 165α, 165β:

Ἡ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου κύκλου συμβαινόντων, ποὺ οἱ συγγραφεῖς ὀνόμασαν «*ἀποκατάστασιν*», ἔχει πυθαγόρεια προέλευση. Βλ. Σιμπλίκ. Φυσ. 173α: «*εἰ δέ τις πιστεύσει Πυθαγορείοις, ὡς πάλιν τὰ αὐτὰ ἀριθμῷ, κἀγὼ μυθολογεύσω τὸ ραβδίον ἔχων ὑμῖν καθημένοις οὕτω, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὁμοίως ἕξει καὶ τὸν χρόνον εὔλογόν ἐστι τὸν αὐτὸν εἶναι*».

Ὁ Pearson παρατηρεῖ (*The Fragments*, σ. 106), ὅτι οἱ Στωικοὶ ἔκλιναν περισσότερο πρὸς τὴν υἱοθέτηση μιᾶς τέτοιας ἄποψης ποὺ θὰ ἦταν σύμφωνη μὲ τὴν πίστη τους στὴν ἀκλόνητη λειτουργία τῶν προσταγῶν τῆς

μοίρας. Κάπως ἀνάλογες εἶναι καὶ οἱ συνέπειες ἀπὸ τὸν Ἐπικούρεια θεωρία γιὰ τὸν ἄπειρο ἀριθμὸ κόσμων (δὲς Cic. Acad. II. 125).

«*παραιτητέον*»: Ὁ Τατιανὸς ἐπαναστατεῖ ἐναντίον αὐτῆς τῆς στωικῆς ἀντίληψης, γιατὶ αὐτὴ ἐκμηδενίζει τὴ δυνατότητα ἐξέλιξης τῶν ἀνθρώπων.

ἀπ. 165γ, 165δ:

Ὁ κόσμος εἶναι ἕνας καὶ ὄχι ἄπειροι, ὅπως πρέσβευαν οἱ Ἐπικούρειοι. Αὐτὸς ὁ ἕνας κόσμος ἐκπυρώνεται καὶ τὸ πῦρ σὰν ἕνα σπέρμα, περιέχοντας τὶς δυὸ ἀρχὲς τῆς ὕλης καὶ τοῦ λόγου, ξαναγεννιέται. Αὐτό, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Στοβ. Ἐκλ. I 17, 3 p. 153, 7W., γίνεται μετὰ τὴν ἐκπύρωση μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς φωτιᾶς βαθμιαῖα ἀπὸ τὸ κέντρο στὴν περιφέρεια. Στὶς παρυφὲς μένει μόνο μιὰ σπίθα, ἕνα σπέρμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προβαίνει καὶ πάλι ἡ παλιγγενεσία.

Ἡ συντονία τῶν μερῶν σ' ἕνα ἑρμηνεύει αὐτὴ τὴ ζωντανὴν ἑνότητα τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος εἶναι κάτι ζωντανό, ποὺ γεννιέται, αὐξάνει καὶ φθείρεται γιὰ νὰ ξαναγεννηθεῖ καὶ πάλι. Τὸ ὅλο σχῆμα μένει στὰ πλαίσια τῆς ἀρχαϊκῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης γιὰ τὴν περιοδικότητα τῆς κίνησης. Ὡστόσο στὴν εἰκόνα αὐτὴ σημαντικὸ ρόλο παίζει, ὅπως εἴδαμε, καὶ ἡ πλατωνικὴ ἐπίδραση, ἰδιαίτερα ἡ διάκριση τῆς ὕλης καὶ τοῦ δημιουργοῦ στὸν «*Τίμαιο*».

Γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ Θεόφραστου στὸν Ζήνωνα, ἀποκαλυπτικὴ τῶν σχετικῶν ἀπόψεων τοῦ τελευταίου δές: Φίλωνος, *Περὶ ἀφθαρσίας κόσμου*, cc. 23, 24, p. 510, 11, foll. Mang. p. 264. Ὁ Παναίτιος ἐγκατέλειψε τὴν ἰδέα γιὰ τὴν περιοδικὴ ἐκπύρωση τοῦ κόσμου καὶ ἀσπάστηκε τὴν ἀριστοτελικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου. Ὁ Ποσειδώνιος ἐπανέρχεται στὶς ἀπόψεις τῆς ἀρχαίας Στοᾶς. Τὸ ἴδιο ὁ Σενέκας καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος.

ἀπ. 165ε, 165στ:

Ὁ κόσμος εἶναι ἔμψυχο καὶ λογικὸ ζῶο. Ἡ παραπομπὴ στὴν ἀνάλογη πλατωνικὴ ἄποψη εἶναι στὸν *Τίμαιο*, 29 κ.ἑ. Στὸ 30α-β, ἀπεικονίζεται ἡ ὁμορφιὰ τοῦ κόσμου: (Ὁ δημιουργὸς) «*τὸ πᾶν ξυνετεκταίνετο, ὅπως ὅτι κάλλιστον εἴη κατὰ φύσιν ἄριστόν τε ἔργον ἀπειργασμένος.*»

Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα βρίσκεται στὸ ὅτι ὁ Ζήνων βλέπει τὸν δημιουργὸ νὰ συνυπάρχει μὲ τὸν κόσμο, νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ εἱρμὸς τῶν αἰτίων ποὺ τὸν πλάθει. Ἡ ἀπεργασία τοῦ κάλλους εἶναι ἔκφραση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, ποὺ δρᾶ σὰν καλλιτέχνης. Τὸ ἔμψυχο καὶ τὸ σοφό, ποὺ γεννᾶ ὁ κόσμος, σύμφωνα μὲ τὸν συλλογισμὸ τοῦ Ζήνωνα, μαρτυρεῖ τὴν ἔμψυχη καὶ σοφὴ παρουσία τοῦ κόσμου στὸ σύνολό του.

Ἡ παρομοίωση, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Κικέρων, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Ζήνωνα στὴν εἰκόνα τῆς τέχνης καὶ τοῦ δημιουρ-

γοῦ, τεχνίτη, ποιητῆ, ποὺ δηλώνει τὴν κοσμοποιητικὴ αὐτὴ δραστηριότητα εἶναι τὸ «*πῦρ τεχνικόν*». (Δὲς SVF I 85, 159, 160, 172).

Ἡ ἀντίληψη γιὰ μιὰ κοσμικὴ τέχνη, παρατηρεῖ ὁ L. Stroux (*Vergleich und Metapher*, σ. 143), μᾶς δείχνει, ὅτι γιὰ τὸν Ζήνωνα ἡ ἀναλογία αὐτὴ ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Περιπάτου. Ὁ Θεόφραστος ἀκολουθώντας τὸν Ἀριστοτέλη λέει, ὅτι οἱ τέχνες μιμοῦνται τὴ φύση. Ὡστόσο ὁ Ἀριστοτέλης βρίσκει καὶ τὶς βασικὲς διαφορὲς ποὺ διακρίνουν τὴν τέχνη ἀπὸ τὴ φύση, τὶς ἀρχὲς τῆς φύσης ἀπὸ τὰ παράγωγα τοῦ ἀνθρωπίνου χεριοῦ. Ἀντίθετα ὁ Ζήνων αἴρει πλήρως τὴν ἀντίθεση φύσης καὶ τέχνης μέσα στὴ σύλληψη μιᾶς κοσμικῆς τέχνης. Στὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴ παρουσία τῆς ἀνθρώπινης τέχνης μέσα στὴ ζωντανὴ φύση ἀναγόμαστε στὴν παρουσία τῆς ἴδιας τῆς κοσμικῆς τέχνης, ποὺ ὑπερέχει, γιατὶ ἀφορᾶ τὸ κοσμικὸ ὅλον. Δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ διαφύγει τῆς προσοχῆς μας ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τὴν ὁμορφιὰ τῆς μουσικῆς τέχνης στὴν περιοχὴ τοῦ ἔμψυχου καὶ τοῦ σοφοῦ. Ἡ ζωή, ἡ σοφία καὶ ἡ ὁμορφιὰ εἶναι ἰδωμένη ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς κοσμικῆς τέχνης, ὅπως προδίδεται στὰ παραδείγματα, ποὺ συναντοῦμε στὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας.

ἀπ. 166, 166α, 166β, 166γ, 166δ, 166ε, 166στ:

Στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ καθορίζεται ὁ κόσμος στὰ ὅριά του καὶ διακρίνεται τὸ κενὸ ἀπὸ τὸν κόσμο, τὸν τόπο, τὸν χῶρο καὶ τὸ σῶμα.

ἀπ. 166:

Ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ ἔσχατο μέρος τοῦ αἰθέρα. Ὡς ἔσχατος ὁ οὐρανὸς ἀποτελεῖ τὴν περιφέρεια τοῦ κόσμου, εἶναι αὐτὸς ποὺ περιέχει τὸ ὅλον, ἀλλὰ δὲν περιέχει τὸν ἑαυτό του. Δὲς καὶ Διογ. Λαέρτ. 7. 138. Πρβλ. ἐπίσης τὸν Ἀριστοτέλη (Φυσ. IV. 5, 212b), ποὺ ἀκολουθεῖ ἐδῶ ὁ Ζήνων: «*καὶ διὰ τοῦτο ἡ μὲν γῆ ἐν τῷ ὕδατι, τοῦτο δ' ἐν τῷ ἀέρι, οὗτος δ' ἐν τῷ αἰθέρι, ὁ δ' αἰθὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ δ' οὐρανὸς οὐκέτι ἐν ἄλλῳ*». Ὁ Ζήνων ὅμως δὲν διακρίνει τὸν αἰθέρα ὡς πέμπτο στοιχεῖο ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ τὸν ταυτίζει μὲ τὸ οὐράνιο πῦρ, ποὺ ἐκφράζει τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ θεοῦ.

Ὁ οὐρανὸς εἶναι πύρινος, ἔλεγε ὁ Ζήνων (ἀπ. 167), εἶναι ἑπομένως κάτι τὸ θεῖο. Ὁ Χρύσιππος καὶ ὁ Ποσειδώνιος μιλοῦσαν γιὰ τὸν οὐρανὸ ὡς τὸ «*ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου*», ἑπομένως ὁ ἀστρικὸς αἰθέρας, μὲ τὸν ὁποῖο συγγενεύουν οἱ ψυχές, μαρτυρεῖ τὴ συγγένεια τοῦ ἡγεμονικοῦ μέσα μας μὲ τὸ ἀντίστοιχο κοσμικό. Ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ «*περιέχον*» τὸ ὅλον, δηλ. τὸν κόσμο. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ περιέχοντος δές: «*τὸ περιέχον φρενῆρες*» τοῦ Ἡρακλείτου (Σέξτ. Ἐμπ. Μαθ. 7. 127) καὶ Πλάτωνος Τίμαιος 31Α «*τὸ περιέχον πάντα τὰ νοητὰ ζῷα*» (ἀναφέρεται στὸν οὐρανὸ) καὶ Μ. Αὐρ. 8, 54.

ἀπ. 166α:

«*οὐσίαν θεοῦ… ὅλον τὸν κόσμον*»: Ἀποδίδεται ἔτσι στὸν Ζήνωνα μιὰ

μορφὴ πανθεϊσμοῦ, ἀφοῦ ὁ κόσμος ταυτίζεται μὲ τὸν θεό. Πιὸ ὀρθὸ ἴσως εἶναι νὰ ποῦμε ὅτι ὁ θεὸς ἐπιφαίνεται μέσα στὸν κόσμο μὲ τὴν ἐνέργειά του ὡς «*πῦρ τεχνικὸν*» καὶ γι' αὐτὸ καὶ ὁ θεὸς στὴν οὐσία του εἶναι παρὼν μέσα στὸν κόσμο. Γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ «*νοεροῦ, φρονίμου τεχνικοῦ πυρός*» μὲ τὸν οὐρανὸ καὶ τὰ οὐράνια σώματα, δὲς Στοβ. Ἐκλ. Ι 25, 5.

ἀπ. 166β:

Ἡ κατ' εὐθεῖαν κίνηση ἰσχύει γιὰ τὸ ἄτεχνον πῦρ, γιατὶ ὁ αἰθέρας, τὸ «*πῦρ τεχνικόν*», ἔχει κυκλικὴ κίνηση ὅπως τὸ πέμπτον σῶμα τοῦ Ἀριστοτέλη. Δὲς Ἀρ. Περὶ Οὐρανοῦ, Ι. 2.9, «*τό τε γὰρ πῦρ ἐπ' εὐθείας ἄνω φέρεται*».

ἀπ. 166γ, 166δ, 166ε, 166στ:

Ὁ κόσμος, ποὺ εἶναι πεπερασμένος, περιβάλλεται ἀπὸ τὸ κενό, ποὺ εἶναι ἄπειρο. Ὁ Ζήνων ἀσπάζεται τὴν ἄποψη τοῦ Δημοκρίτου, ὅτι ὑπάρχουν τὰ σώματα καὶ τὸ κενό. Ὡστόσο τὰ σώματα, ποὺ συνιστοῦν τὸν κόσμο, εἶναι ὄχι ἀσυνεχὴ ἄτομα (Δημόκριτος), ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἕνα συνεχές. Δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ σώματα κενό, ἀλλὰ τὸ κενὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ ἐκτείνεται πέρ' ἀπὸ τὸν κόσμο. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κενὸ δὲν εἶναι σῶμα ἀλλὰ εἶναι, ὡς ἐὰν νὰ κατέχεται ἀπὸ σώματα ἀλλὰ δὲν κατέχεται (166δ), εἶναι ἀσώματο (166δ). Εἶναι λοιπὸν τὸ κενὸ χωριστὸ καὶ ἀθρόο, κι' αὐτὸ εἶναι ποὺ περιέχει μέσα του τὸν οὐρανό (166ε). Ἀσώματα κατὰ τοὺς Στωικοὺς εἶναι τὸ κενό, ὁ χρόνος, ὁ τόπος καὶ τὰ λεκτά. Τὰ ἀσώματα δὲν ὑπάρχουν, ἀφοῦ μόνο τὰ σώματα ἔχουν πραγματικὴ ὕπαρξη. Ὡστόσο δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι μηδέν. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι «ὑφίστανται».

ἀπ. 166ε:

«*ᾧοντο τῶν ἀρχαίων τινές*»: πιθανὸν νὰ ὑπονοοῦνται οἱ Πυθαγόρειοι.

ἀπ. 166γ:

«*κενόν, τόπον, χώραν*»: αὐτὰ διαφοροποιοῦνται. Τὸ κενὸ εἶναι τὸ ἄδειο, ὁ τόπος εἶναι γεμάτος σῶμα, ἡ χώρα εἶναι τὸ μερικὰ γεμάτο μὲ σῶμα, ὅπως ἕνα δοχεῖο. Ὁ Στοβαῖος (Ἐκλ. Ι. 18. 4d. p. 161, 8) μᾶς δίνει πληρέστερη περιγραφὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Χρυσίππου. Οἱ Στωικοὶ καὶ οἱ Ἐπικούρειοι συμφωνοῦσαν στὸν ὁρισμὸ τῶν ὅρων (βλ. Σέξτος Μαθ. Χ 2, 3).

Ὡστόσο οἱ Ἐπικούρειοι θεωροῦσαν, ὅτι τὸ κενὸ ἦταν ἀπαραίτητο μέσα στὸν κόσμο, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κίνηση (Λουκρ. Ι. 329 κ.ἑ.). Οἱ Στωικοὶ ἀπαντοῦσαν μὲ τὴ θεωρία τῆς κράσεως ὅλων δι' ὅλων, ἑπομένως ἡ κίνηση κατ' αὐτοὺς συνετελεῖτο μέσα στὸ συνεχές. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀρνεῖτο τὴν ὕπαρξη κενοῦ μέσα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο (Φυσικὰ 4, 8, 215α 8-9), γιατὶ αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε κέντρο καὶ δὲν θὰ συμβιβαζόταν μὲ ἕνα σταθερό, πεπερασμένο κόσμο. Οἱ Στωικοὶ ὡστόσο στήριζαν τὴ σταθερότητα τοῦ

κόσμου στὴν ἐσωτερική του συνοχὴ μὲ τὴν κεντρομόλα κίνηση τῶν βαρειῶν καὶ τὴν φυγόκεντρη τῶν ἀβαρῶν στοιχείων του, ποὺ ἰσορροποῦν. Τὸ κενὸ δὲν εἶναι μέρος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ἁπλῶς περιβάλλει τὸν κόσμο.

ἀπ. 167, 167α, 167β, 167γ, 167δ, 167ε, 167στ:

Στὰ ἀποσπάσματα αὐτά, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα, γίνεται διάκριση τοῦ τεχνικοῦ ἀπὸ τὸ ἄτεχνο πῦρ καὶ δίνεται ἐξήγηση τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἥλιου, τῆς ἀστραπῆς, τῶν χρωμάτων καὶ τῆς γένεσης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ὁ οὐρανὸς εἶναι πύρινος, κατὰ τὸν Ζήνωνα (ἀπ. 167), ἀφοῦ βρίσκεται στὴν ἐξώτατη περιφέρεια τοῦ αἰθέρα. Εἶναι ἡ ἀφετηρία τοῦ πυρὸς ποὺ δημιουργεῖ. Πύρινα καὶ ἔμφρονα (μὲ νόηση) εἶναι ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα (167α), γιατὶ ἡ σύστασή τους εἶναι ἀπὸ τεχνικὸ πῦρ.

Τὸ τεχνικὸ πῦρ εἶναι τὸ δημιουργικὸ πῦρ. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ καταστρεπτικό, ἄτεχνο, ποὺ ἀφομοιώνει ὅ,τι τὸ τρέφει, τὸ τεχνικὸ ὁδηγεῖ στὴν αὔξηση καὶ στὴ συντήρηση, ὅπως στὰ φυτὰ καὶ στὰ ζῶα. Παρατηροῦμε τὴν ἔντονη βιολογικὴ προσέγγιση τῆς φύσης (φυτὰ) καὶ τῆς ψυχῆς (ζῶα) ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς δημιουργικὴ δραστηριότητα. Ὁ κόσμος εἶναι ἔμψυχος καὶ ζωντανός. Ἡ ἀστρικὴ οὐσία εἶναι λοιπὸν πύρινη.

Ὁ Ζήνων παρέδωσε στὴ Στοὰ ἕνα κοσμοείδωλο. Ὁ Pohlenz (*Stoa* I, σσ. 81-82) μᾶς δίνει μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου κατὰ τοὺς Στωικούς, ποὺ εἶναι σκόπιμο νὰ ἀναφέρουμε: Ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος. Στὴν περιφέρειά του εἶναι ὁ οὐρανός, στὸ κέντρο του ἡ γῆ. Κάθε στοιχεῖο ἔχει τὸν φυσικό του τόπο. Στὸ μέσο μαζεύονται τὰ πιὸ βαρειὰ στοιχεῖα, σχηματίζοντας τὴ σφαιρικὴ γῆ, ποὺ συγκρατεῖται στὴ θέση της ἀπὸ τὴν ἰσόμετρη πίεσή τους ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές. Γύρω ἀπὸ τὸν πυρήνα εἶναι τὸ στρῶμα τοῦ νεροῦ, πιὸ πάνω τοῦ ἀέρα καὶ στὸν ἔσχατο κύκλο τὸ στρῶμα τῆς φωτιᾶς, ποὺ περικλείεται ἀπὸ τὸ αἰθέριο πῦρ τοῦ οὐρανοῦ, ποὺ κινεῖται κυκλικὰ ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ στὴ δύση. Πάνω στὸ οὐράνιο στερέωμα εἶναι καθηλωμένοι οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες, ἐνῶ οἱ ἑπτὰ πλανῆτες περιφέρονται κάτω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ στερεώματος σὲ δικές τους σφαῖρες ἔχοντας διάφορες ἀποστάσεις ἀπὸ τὴ γῆ. Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ διαιροῦνται σὲ πέντε παράλληλες ζῶνες. Στὴ γῆ τὸ μέρος τοῦ Ὠκεανοῦ, ποὺ ρέει στὴ διακεκαυμένη ζώνη κατὰ μῆκος τοῦ ἰσημερινοῦ, διαχωρίζει τὰ δύο ἡμισφαίρια. Τὰ ἄστρα εἶναι σφαιροειδὴ καὶ πύρινα, τρέφονται δὲ ἀπὸ τὶς ἐξατμίσεις τοῦ νεροῦ. Ὁ ἥλιος, σύμφωνα μὲ τὸν Κλεάνθη, σχηματίζει ἐλλειπτικὴ τροχιά, γιατὶ δὲν θέλει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς τροφῆς του, τὸν ὠκεανό. Ἡ σελήνη περιφέρεται στὶς παρυφὲς τῆς ἀτμόσφαιρας τῆς γῆς καὶ δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ καθαρὴ φωτιὰ ἀλλὰ ἀπὸ φωτιὰ καὶ ἀέρα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι αὐτόφωτη. Ὁ Ζήνων μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα, ὅπως εἴδαμε, ἑνὸς κόσμου ἔμψυχου καὶ ἔνθεου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ σύμφωνου μὲ τὴν ἑλληνικὴ αἴσθηση τῆς φύσης ποὺ συναντοῦμε στὰ ἀρχαϊκὰ χρόνια,

διαφοροποιημένη βέβαια ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ποὺ ἡ Στοὰ ἀντλεῖ μέσ' ἀπὸ τὸν διάλογό της μὲ τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ παράδοση. Μέσα στὸν κόσμο ὑπάρχουν δύο περιφορές: Ἡ πρώτη περιφορὰ εἶναι ἡ ἡμερήσια ἀνακύκληση ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ στὴ δύση. Ἡ δεύτερη εἶναι ἡ τροχιά, ποὺ περιγράφεται «*κατὰ τὸν ζῳδιακὸν κύκλον*» καὶ ἀφορᾶ ἕνα ἔτος ἢ ἕνα μήνα (Δ. Λαέρτ. 7. 155, 156).

Οἱ κινήσεις γίνονται μαζὶ μὲ τὸν αἰθέρα, ποὺ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ κόσμου, ποὺ εἶναι στάσιμα. Ὁ Χρύσιππος περιγράφει τὴ δομὴ τοῦ κόσμου, ὅπως μᾶς τὴ δίνει ὁ Στοβαῖος (Ἐκλ. I 21 f. p. 184-5): «*τοῦ κόσμου τὸ μὲν εἶναι περιφερόμενον περὶ τὸ μέσον τὸ δ' ὑπομένον· περιφερόμενον μὲν τὸν αἰθέρα, ὑπομένον δὲ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ὑγρὰ καὶ τὸν ἀέρα… τὸ δὲ περιφερόμενον αὐτῷ ἐγκυκλίως αἰθέρα εἶναι, ἐν ᾧ τὰ ἄστρα καθίδρυται τά τ' ἀπλανῆ καὶ τὰ πλανώμενα, θεῖα τὴν φύσιν ὄντα καὶ ἔμψυχα καὶ διοικούμενα κατὰ τὴν πρόνοιαν.*»

ἀπ. 167β:

«*astris, annis*»: Ὁ Ζήνων τὰ θεωροῦσε θεῖα, ὄχι μόνο λόγῳ τῆς αἰθέριάς τους σύστασης ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς κανονικότητας τῶν περιφορῶν τους. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει στοὺς *Νόμους* 10, 899Β: «*ἄστρων δὲ δὴ περὶ πάντων καὶ σελήνης ἐνιαυτῶν τε καὶ μηνῶν καὶ πασῶν ὡρῶν πέρι, τίνα ἄλλον λόγον ἐροῦμεν ἢ τὸν αὐτὸν τοῦτον, ὡς ἐπειδὴ ψυχὴ μὲν ἦ ψυχαὶ πάντων τούτων αἴτιαι ἐφάνησαν, ἀγαθαὶ δὲ πᾶσαν ἀρετήν, θεοὺς αὐτὰς εἶναι φήσομεν, εἴτε ἐν σώμασιν ἐνοῦσαι, ζῷα ὄντα, κοσμοῦσι πάντα οὐρανόν, εἴτε ὅπῃ τε καὶ ὅπως;*»

ἀπ. 167γ:

Ἡ ἀναφορὰ στὶς ἐκλείψεις (βλ. καὶ ἀπ. 167α) δὲν παρέχει καμιὰ ἰδιαίτερη στωικὴ διδασκαλία, ἀλλὰ τὴν υἱοθέτηση γενικὰ παραδεκτῶν ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ζήνωνος. Ἡ ἔκλειψη τοῦ ἥλιου ὀφείλεται στὴν παρεμβολὴ τῆς σελήνης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς γῆς. Τὴν ἴδια ἐξήγηση ἀποδίδει ὁ Στοβαῖος στὸν Θαλῆ, τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Ἐμπεδοκλῆ. Ἡ ἴδια ἄποψη ἀποδίδεται καὶ στὸν Ἀναξαγόρα. Ἡ ἔκλειψη τῆς σελήνης πάλι ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν παρεμβολὴ τῆς γῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἥλιου, ὅταν εἶναι πανσέληνος.

ἀπ. 167δ:

Οἱ ἐξηγήσεις τῶν φυσικῶν αὐτῶν φαινομένων ἀπὸ τὸν Ζήνωνα δὲν ἀποτελοῦν καμιὰ ἰδιαίτερη συμβολὴ τῆς Στοᾶς.

ἀπ. 167ε:

Τὰ χρώματα ἀποδίδονται σὲ σχηματισμοὺς τῆς ὕλης. Αὐτὸ δείχνει τὴ

σημασία ποὺ ἀπέδιδε ὁ Ζήνων στὰ σωματικὰ πράγματα ἢ στὴν ὕλη, ποὺ ἐντυπώνεται στὶς αἰσθήσεις μας.

ἀπ. 167στ:

Ὁ Ζήνων, παρατηρεῖ ὁ Pearson (*Fragments*, σ. 133), ἀντιτίθεται ἐμφανῶς στὴν ἰδέα τῆς προόδου· ἡ ἀνθρωπότητα γεννήθηκε στὸ πρῶτο στάδιο τοῦ κόσμου, ὅταν ἡ πρωταρχικὴ φωτιὰ βρισκόταν σὲ πλήρη ὁρμὴ καὶ πλάστηκε ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴ θεία οὐσία. Βαθμιαῖα οἱ ἄνθρωποι, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε, ἐκφυλίστηκαν ἀφομοιώνοντας πιὸ τραχιὲς οὐσίες. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ἄποψη τοῦ Ποσειδώνιου, ποὺ ἀσπάζεται τὶς λαϊκὲς δοξασίες γιὰ τὸ χρυσοῦν γένος, ὅταν κυριαρχοῦσαν οἱ σοφοὶ (Senec. Ep. 90. 5). Ὁ Σέξτος (Μαθ. 9. 28) παραθέτει τὰ ἀκόλουθα: «*τῶν δὲ νεωτέρων στωικῶν φασί τινες τοὺς πρώτους γηγενεῖς τῶν ἀνθρώπων κατὰ πολὺ τῶν νῦν συνέσει διαφέροντας γεγονέναι, ὡς πάρεστι μαθεῖν ἐκ τῆς ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους καὶ τοὺς ἥρωας ἐκείνους, ὥσπερ τι περιττὸν αἰσθητήριον σχόντας τὴν ὀξύτητα τῆς διανοίας ἐπιβεβληκέναι τῇ θείᾳ φύσει καὶ νοῆσαί τινας δυνάμεις θεῶν.*»

2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ

ἀπ. 168:

Ὁ Ζήνων δὲν δέχεται τὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση τῶν τεσσάρων αἰτίων (τοῦ εἰδικοῦ, ὑλικοῦ, ποιητικοῦ καὶ τελικοῦ), γιατὶ μέσα στὰ πλαίσια τῆς βασικῆς του θέσης γιὰ τὴ σχέση λόγου καὶ ὕλης, ποιοῦντος καὶ πάσχοντος, τὸ ποιητικὸ ἢ καλύτερα δημιουργικὸ αἴτιο τῶν ὄντων εἶναι τὸ μόνο ἀποδεκτό. Στὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία κυρίαρχο εἶναι τὸ τελικὸ αἴτιο. Ὁ Ζήνων ὡστόσο, μολονότι ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχὺ τῶν σκοπῶν στὴ νομοτέλεια τῆς φύσης, ἐν τούτοις ποτὲ δὲν ἀναφέρεται σὲ τελικὰ αἴτια. Αἴτιο εἶναι ἡ αἰτία, ποὺ προκαλεῖ κάτι καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι σωματικό. Στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ αἴτιο ὡς σῶμα εἶναι πραγματικό, τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως (τὸ συμβεβηκὸς) εἶναι ἕνα κατηγόρημα. Τοῦτο δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα μὲ τὴ συλλογιστική, ὅτι, ὅταν ἕνα σῶμα μὲ τὴν αἰτιώδη ἐπίδραση ἑνὸς ἄλλου μεταβάλλεται (π.χ. τέμνεται), αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι τὴ θέση του πῆρε ἕνα ἄλλο σῶμα, ἀλλὰ στὸ ἴδιο σῶμα συμβαίνει κάτι, μᾶς δίνει μιὰν ἄλλη ἄποψή του, ποὺ ἀφαιρετικὰ τὴν καθορίζουμε ὡς κάτι, ὡς ἕνα ἀσώματο κατηγόρημα.

Τὸ συμβεβηκός, ὅπως καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι κάτι ποὺ συμβαίνει σ' ἕνα ὄν, χωρὶς νὰ ἀνήκει στὴν οὐσία του, ὅπως στὸ τρίγωνο συμβαίνει νὰ ἔχει δύο ὀρθὲς γωνίες (Ἀριστ. Μετὰ τὰ φ. Δ 30 1025a 30). Τὸ «*σῶμα*» δηλώνει ἀκριβῶς τὴν πραγματικότητα τῆς αἰτίας.

Τὸ «*κατηγόρημα*» σημαίνει κάτι ἀσώματο, ἕνα λεκτόν. Τὸ θέμα τῆς

ὑπάρξεως ἢ μὴ τῶν λεκτῶν φαίνεται ὅτι δὲν ἀπασχόλησε τὸν Ζήνωνα, ἀλλὰ τὸν Χρύσιππο καὶ τοὺς μεταγενέστερους. Ἡ φρόνηση εἶναι ἡ αἰτία τοῦ φρονεῖν καὶ ἡ σωφροσύνη τοῦ σωφρονεῖν. Ἡ φρόνηση εἶναι κάτι πραγματικό, εἶναι ἕνα σῶμα. Τὸ νὰ φρονεῖς εἶναι ὅμως ἕνας τρόπος συμπεριφορᾶς, εἶναι τὸ συμβεβηκὸς τῆς φρόνησης. Τὸ φρονεῖν καὶ τὸ σωφρονεῖν εἶναι λοιπὸν ἀσώματα κατηγορήματα μιᾶς πραγματικῆς ὑπόστασης, τῆς φρόνησης καὶ τῆς σωφροσύνης. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρατήρηση, ποὺ συναντοῦμε στὸν Στοβαῖο: «*τὴν γὰρ φρόνησιν αἱρούμεθα ἔχειν καὶ τὴν σωφροσύνην, οὐ μὰ Δία τὸ φρονεῖν καὶ σωφρονεῖν, ἀσώματα ὄντα καὶ κατηγορήματα*».

Ὁ Σέξτος (Πυρρ. ΙΙΙ 14) γράφει σχετικά: «*Ὁ μὲν οὖν σῶμα, οἱ δὲ ἀσώματον τὸ αἴτιον εἶναι φασίν. Δόξαι δ' ἂν αἴτιον εἶναι κοινότερον κατ' αὐτοὺς δι' ὃ ἐνεργοῦν γίνεται τὸ ἀποτέλεσμα, οἷον ὁ ἥλιος ἢ τοῦ ἡλίου θερμότης χεῖσθαι τὸν κηρὸν ἢ τῆς χύσεως τοῦ κηροῦ. Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ διαπεφωνήκασι, οἱ μὲν προσηγοριῶν αἴτιον εἶναι τὸ αἴτιον φάσκοντες, οἷον τῆς χύσεως, οἱ δὲ κατηγορημάτων, οἷον τοῦ χεῖσθαι.*» Ἐπίσης: Σέξτος, Μαθ. 9, 211: «*Στωικοὶ μὲν πᾶν αἴτιον σῶμά φασι σώματι ἀσωμάτου τινὸς αἴτιον γενέσθαι, οἷον σῶμα μὲν τὸ σμιλίον, σώματι δὲ τῇ σαρκί, ἀσωμάτου δὲ τοῦ τέμνεσθαι κατηγορήματος, καὶ πάλιν τὸ σῶμα μὲν τὸ πῦρ, σώματι δὲ τῷ ξύλῳ ἀσωμάτου δὲ τοῦ καίεσθαι κατηγορήματος.*»

ἀπ. 168α:

Ἡ ἀντιδιαστολὴ γίνεται ἀνάμεσα στὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικοὺς ἀφ' ἑνός, κατὰ τοὺς ὁποίους τὰ αἴτια εἶναι σωματικά, καὶ τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ ἄποψη ἀφ' ἑτέρου γιὰ τὸ ἀσώματο τῶν τελικῶν αἰτίων. Τὸ ἀσώματο εἶναι καταχρηστικὸ αἴτιο, γιατί, ὅπως εἴδαμε, εἶναι ἕνα συμβεβηκὸς στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Τὸ ἀποτέλεσμα (4) μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα κατηγόρημα, ὅπως «*τέμνεται*», μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ ὁλόκληρη πρόταση, ὅπως «γίνεται ἕνα πλοῖο». Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ὀφείλεται στὴ δραστηριότητα τοῦ ναυπηγοῦ. Ἀνάμεσα στὸν ναυπηγὸ καὶ τὸ πλοῖο δὲν ὑπάρχει αἰτιώδης ἀλληλεπενέργεια, γιατὶ τὸ πλοῖο δὲν ὑπάρχει ἀκόμα ὅταν ὁ ναυπηγὸς ἐνεργεῖ, ἀλλὰ μόνο τὸ ξύλο, τὸ ὁποῖο ὁ ναυπηγὸς ἐπεξεργάζεται. Πρόκειται λοιπὸν ἐδῶ καὶ στὴν περίπτωση τοῦ «τέμνεσθαι» καὶ στὴν περίπτωση τοῦ «γίγνεσθαι ἑνὸς πλοίου» γιὰ πτώσεις, γιὰ γραμματικὲς ἀποκλίσεις, ποὺ εἶναι ἀσώματες. Ἀντίθετα στὸν Ἀριστοτέλη τὰ οὐσιαστικά, τὸ πλοῖο, ἡ οἰκία, ὡς ἀπεργασμένα ἔργα μιᾶς δημιουργικῆς δραστηριότητας, βρίσκονται σὲ μιὰ πραγματικὴ σχέση αἰτίας-ἀποτελέσματος.

ἀπ. 168β:

Τὸ ἀσώματο κατηγόρημα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς αἰτίας, ποὺ εἶναι ἕνα σῶμα, ὅταν προκαλεῖ ἐπηρεάζοντας ἕνα ἄλλο σῶμα. Ὅπως εἴδαμε, οἱ

Στωικοὶ θεωροῦν τὸ ἀποτέλεσμα ὄχι ἕνα νέο σῶμα ἀλλὰ κάτι ποὺ συμβαίνει στὸ σῶμα, τὸ ὁποῖο ὑφίσταται τὴν αἰτιώδη ἐπενέργεια τοῦ ἄλλου.

ἀπ. 168γ, 168δ, 168ε, 168στ, 168ζ, 168η:

Στὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ παρατηροῦμε ὁρισμένες πτυχὲς τῆς θεωρίας τῶν αἰτίων, ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ Ζήνων καὶ τὴν ἐπεξεργάστηκε ὁ Χρύσιππος.

Ἕνα σῶμα εἶναι αἰτία ἄλλου σώματος, στὸ ὁποῖο προκαλεῖ μιὰ κατάσταση, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀσώματη (ἀσώματο κατηγόρημα). Αὐτὴ εἶναι ἡ βασικὴ ἀρχή, ποὺ εἴδαμε στὰ ἀπ. 168, 168α καὶ συναντοῦμε τώρα στὸ 168β.

Στὸ ἀπ. 168γ ἡ *συνεκτικὴ* αἰτία ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι αὐτή, ἡ ὁποία συντελεῖ στὴ συνοχὴ τῆς ὕπαρξης ἑνὸς ὄντος ὡς μιᾶς ἑνότητας. Ἔτσι π.χ. τοῦ τόξου (168γ) ἢ τῆς σωφροσύνης (ὡς συνοχῆς τοῦ σωφρόνως πράττειν, 168 καὶ 168γ) ἢ τῆς διαταραγμένης τάξης τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρρώστου, ποὺ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἀρρώστειας του (168ε). Τὸ πνεῦμα λοιπὸν καθορίζεται ὡς ἡ συνεκτικὴ αἰτία τῆς ὕπαρξης τῆς ψυχῆς ἢ τῆς συμπεριφορᾶς της. Ἡ συνεκτικὴ αἰτία εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας γιὰ τὸν Ζήνωνα, διότι ἡ ἀρχὴ τῆς συνοχῆς εἶναι ποὺ συγκρατεῖ τὸν κόσμο καὶ τὸ κάθε ξεχωριστὸ ὂν σὲ μιὰ ἑνότητα (συνοχὴ πνεύματος).

Ὑπάρχουν ὡστόσο, σύμφωνα μὲ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασία τοῦ Χρυσίππου, αἴτια, ποὺ ὀνομάζονται *προκαταρκτικά*, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐξωτερικὰ καὶ συνεργοῦν στὴν πρόκληση τῆς βασικῆς αἰτίας, τῆς συνεκτικῆς, ἡ ὁποία ὀνομάζεται λόγῳ τῆς αὐτάρκειάς της καὶ αὐτοτελὴς (168στ). Τὸ *προηγούμενον* αἴτιον, ἀπὸ τὴν ἄλλη, (168ε) εἶναι αὐτὸ ποὺ διαγράφει τὴν πορεία ἀπὸ τὸ ἕνα σῶμα (Α) στὸ ἄλλο σῶμα (Β) γιὰ τὴν πρόκληση μιᾶς ἀλλαγῆς στὸ τελευταῖο. Ἔτσι τὸ συνεκτικὸν αἴτιο εἶναι στενὰ συνυφασμένο μὲ τὸ προηγούμενον αἴτιον, ἀφοῦ ἀποτελεῖ μιὰ ἐν χρόνῳ ἐξέλιξη. Καὶ τὰ δυὸ αἴτια εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν πρόκληση ἑνὸς ἀποτελέσματος. (Ὁ Ζήνων ἀναμφισβήτητα ἐπηρεάστηκε βαθειὰ ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ τῆς ἐποχῆς του, ποὺ ἀκολουθοῦσε τὴν ἱπποκράτεια παράδοση. Οἱ γιατροὶ τότε ξεχώριζαν τὰ προκαταρκτικὰ αἴτια, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὶς ἀφετηρίες ἢ ἀφορμὲς μιᾶς ἀρρώστειας. Αὐτὰ ὅμως πάλι ὁδηγοῦσαν στὰ προηγούμενα αἴτια καὶ στὰ ἐνεργὰ αἴτια. Ὁ Ἐρασίστρατος, ποὺ ἦταν γιατρὸς σύγχρονος τοῦ Χρυσίππου ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης ἀπὸ τὴν Προύσα σύγχρονος τοῦ Κικέρωνος, ἔκαναν τέτοιες διακρίσεις. Τὸ παράδειγμα τοῦ Χρυσίππου μὲ τὸν κύλινδρο φανερώνει τὶς διακρίσεις αὐτές: Σπρώχνω ἕνα κύλινδρο, αὐτὸ προκαλεῖ τὴν κίνησή του (προκαταρκτικόν, συνεργὸν αἴτιον). Τὸ ὅτι ὅμως ὁ κύλινδρος κινεῖται, τοῦτο ὀφείλεται στὴ συνεκτικὴ αἰτία τῆς κατασκευῆς του, στὸ ὅτι δηλ. εἶναι κυλινδρικός. Τὸ κύλισμά του ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν στὴ φύση του. Αὐτὴ ἡ συνεκτικὴ αἰτία ὡστόσο, καθὼς ἀκολουθεῖ μιὰ πορεία κίνησης ἀπὸ τὸ ἕνα σημεῖο στὸ ἄλλο, χαρακτηρίζεται ὡς

προηγούμενον αἴτιον. Τὸ συνεκτικὸν αἴτιον, ποὺ ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πορεία του καὶ ὡς προηγούμενον, εἶναι αὐτοτελές, ἔχει δηλ. μιὰν αὐτάρκεια στὴν πρόκληση τοῦ ἀποτελέσματος.

Χῶρος καὶ χρόνος εἶναι οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις γιὰ τὴν αἰτιώδη σύνδεση, ποὺ ἐκδηλώνεται ὡς κίνηση τονικὴ (πνευματικὴ) ἢ τοπική. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν κίνηση τὰ σώματα εἶναι ἐνεργοῦντα ἢ πάσχοντα ἢ μέσα στὸ ἴδιο τὸ σῶμα ἡ κίνηση αὐτὴ ἐμφανίζεται ὡς ἐνέργεια καὶ πάθος.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς (Περὶ εἱμ. 192. 21) συνοψίζει τὸν στωικὸ νόμο τῆς αἰτιότητας μὲ τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν ὄψει τοῦ πλήθους τῶν αἰτίων, αὐτοὶ ὅλοι (ἐνν. οἱ Στωικοὶ) ἀπαιτοῦν γιὰ ὅλα αὐτὰ ὅτι, ὅποτε ἰσχύουν οἱ ἴδιες περιστάσεις σὲ σχέση μὲ ἕνα αἴτιο καὶ τὰ πράγματα ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ αἴτιο αὐτό, εἶναι ἀδύνατο κάποτε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ πρέπει νὰ εἶναι αὐτὸ καὶ κάποτε ἕνα ἄλλο· ἀλλιῶς θὰ ὑπῆρχε καὶ κάποια ἀναίτια κίνηση.» Γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικοὺς μιὰ ἀναίτια κίνηση θὰ ἦταν ἀδύνατη, γιατὶ θὰ ἔμοιαζε μὲ μιὰ γένεση ἐκ τοῦ μηδενός. Χαρακτηριστικὰ ὁ S. Sambursky, *Physics of the Stoics*, σσ. 58-59, παραλληλίζει μιὰν ἀναφορὰ τοῦ Κικέρωνος στὴ στωικὴ εἱμαρμένη μὲ τὴν περιγραφὴ μιᾶς παντογνώστριας διάνοιας ἀπὸ τὸν Laplace: Ὁ Κικέρων γράφει: «Μὲ τὸν ὅρο fatum ἐννοῶ αὐτὸ ποὺ οἱ Ἕλληνες καλοῦν εἱμαρμένη, δηλ. μιὰ διατεταγμένη διαδοχὴ αἰτίων, ὅπου τὸ ἕνα αἴτιο συνδέεται μὲ τὸ ἄλλο αἴτιο καὶ κάθε αἴτιο προκαλεῖ ἕνα ἀποτέλεσμα… Ἑπομένως δὲν ἔχει συμβεῖ τίποτε, ποὺ δὲν ἦταν προορισμένο νὰ συμβεῖ, καί, κατὰ παρόμοιο τρόπο, τίποτε δὲν πρόκειται νὰ συμβεῖ, ποὺ δὲν θὰ βρεῖ στὴ φύση κάθε ποιητικὴ αἰτία γιὰ νὰ συμβεῖ… Ἂν ὑπῆρχε κάποιος, ποὺ ἡ ψυχή του θὰ μποροῦσε νὰ διακρίνει τοὺς δεσμούς, ποὺ συνδέουν κάθε αἰτία μὲ μιὰν ἄλλη αἰτία, τότε σίγουρα δὲν θὰ ἔκανε ποτὲ λάθος στὶς προβλέψεις ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει. Γιατὶ ἐκεῖνος, ποὺ γνωρίζει τὶς αἰτίες τῶν μελλόντων γεγονότων, αὐτὸς ἀναγκαστικὰ γνωρίζει τί θὰ συμβεῖ στὸ μέλλον.» (De Div. I 125-128). Ἡ διατύπωση τοῦ Laplace (*Essai philosophique sur les probabilités*, Gautier-Villars, 1921, p. 3) εἶναι ἡ ἑξῆς: «Πρέπει ἑπομένως νὰ θεωροῦμε τὴν παρούσα κατάσταση τοῦ σύμπαντος ὡς ἕνα ἀποτέλεσμα τῆς κατάστασης ποὺ προηγήθηκε, καὶ ὡς μιὰ αἰτία τῆς κατάστασης ποὺ θὰ τὴν ἀκολουθήσει. Μιὰ διάνοια, ποὺ σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ θὰ γνώριζε ὅλες τὶς δυνάμεις, ποὺ κυβερνοῦν τὴ φύση καὶ τὶς ἀντίστοιχες καταστάσεις ὅλων τῶν πραγμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὴ συντίθεται, θὰ μποροῦσε νὰ περιλάβει στὸν ἴδιο τύπο (formula) τὶς κινήσεις τῶν μεγίστων σωμάτων στὸ σύμπαν ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐκεῖνες τοῦ πιὸ ἐλαφροῦ ρεύματος· τίποτε δὲν θὰ ἦταν ἀβέβαιο γι' αὐτὴν καὶ τὸ μέλλον καὶ τὸ παρὸν θὰ ἦταν παρόντα μπροστὰ στὰ μάτια της.»

Διαπιστώνουμε λοιπὸν στοὺς Στωικοὺς τὴν ἰσχὺ ἑνὸς νόμου μιᾶς καθολικῆς αἰτιότητας, ποὺ εἶναι ἔργο τοῦ λόγου ἢ τῆς θείας πρόνοιας. Τίποτα ἀναίτιο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβεῖ. Ἡ ἰδέα μιᾶς κοσμικῆς αἰώνιας τάξης, τόσο βαθειὰ ριζωμένη στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, προσλαμβάνει

τώρα τὸν χαρακτήρα μιᾶς αὐστηρῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ συνδυάζει τὴ μηχανικὴ ἀκολουθία μὲ τὸν σχεδιασμὸ σκοπῶν. Ὁ λόγος εἶναι ὁ νοήμων ρυθμιστὴς τοῦ σύμπαντος.

ἀπ. 169, 169α, 169β:

Τὰ ἀπ. 169 καὶ 169α μᾶς δίνουν τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου, ὅπως τὴν κατανοοῦσε ὁ Ζήνων. Ὁρίζοντας τὸν χρόνο ὡς διάστημα τῆς κάθε κίνησης (169α) ὁ Ζήνων προσεγγίζει τὸν ὁρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν χρόνο ἀριθμὸ τῆς κίνησης. Ὡστόσο εἰσάγοντας τὸν ὅρο «διάστημα» ὁ Ζήνων περιλαμβάνει κατὰ κάποιο τρόπο στὸν χρόνο καὶ τὸν χῶρο. Καὶ μιλώντας γιὰ τὸν χρόνο ὡς μέτρο τῆς ταχύτητας καὶ τῆς βραδύτητας, ἐννοεῖ τὸν χρόνο ὡς συνοδὸ τῆς μεταβολῆς, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὅλα γίνονται καὶ τελειώνονται. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴ ὁ ζηνώνειος χρόνος εἶναι κάτι ἀπεριόριστο, ἀφοῦ ἰσχύει γιὰ ὅλα ὅσα γίνονται, προσλαμβάνει ὅμως συγκεκριμένη μορφὴ ὡς «διάστημα», ποὺ συνοδεύει αὐτὸ ποὺ συμβαίνει. Ἔτσι π.χ. ἀπὸ τὴ στιγμὴ Α ἕως τὴ στιγμὴ Β, συμβαίνει μιὰ μεταβολή. Τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς στιγμὲς εἶναι ὁ χρόνος, ποὺ συνοδεύει τὴ μεταβολή. Τὸ συμβαῖνον, αὐτὸ εἶναι ποὺ ὑπάρχει ὡς πραγματικό, ἐνσώματο παρόν, ὅπως ὅταν λέμε «Ὁ Κάτων βαδίζει ἢ κάθεται», ὅταν ὁ Κάτων πράγματι βαδίζει ἢ κάθεται. Τὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο γίνεται αὐτὸ τὸ συμβαινον, εἶναι ὁ χρόνος ὡς παρόν. Ὡς ἕνα τέτοιο συνοδὸ σχῆμα τῆς μεταβολῆς ὁ χρόνος εἶναι κάτι ἀσώματο ὅπως καὶ τὰ λεκτά, καὶ δὲν ἔχει δική του ὑπόσταση. Ὁ χρόνος, ὅπως εἴδαμε σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴ γλώσσα, εἶναι στὴ συνείδηση τῶν Στωικῶν συνεχὴς καὶ τὸ παρὸν μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ χρόνο διαρκὴ καὶ χρόνο τετελεσμένο, ὅπως φαίνεται στὶς γραμματικὲς διακρίσεις τῶν χρόνων (Δὲς Pohlenz, *Die Stoa* I, σσ. 65-66).

Ὁ Χρύσιππος μιλώντας γιὰ τὸν χρόνο ὡς διάστημα τῆς κίνησης τοῦ κόσμου (169) τροποποιεῖ τὴ ζηνώνεια ἀντίληψη ἐπεκτείνοντάς την στὸ σύνολο, καθιστώντας τὸν χρόνο κοινὸ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀφορᾶ ὅλα τὰ συμβαίνοντα. Παράλληλα ὅμως στὴ ζηνώνεια ἀντίληψη γιὰ ἕναν ἀόριστο χρόνο, ποὺ συνοδεύοντας τὰ συμβαίνοντα προσλαμβάνει τὸ σχῆμα τοῦ διαστήματος, ὁ Χρύσιππος προσθέτει ἕνα μέτρο κι' αὐτὸ εἶναι ὁ κόσμος, ἡ σφαιρική του δηλ. κίνηση. Ὁ χρόνος ἐκτείνεται στὸ ἄπειρο ὅπως τὸ κενό. Μόνο ὡς κόσμος προσλαμβάνει ἕνα διάστημα. Παρελθὸν καὶ μέλλον νοοῦνται μόνο ὡς μέρη τοῦ παρόντος. Ὁ παρὼν χρόνος εἶναι «ἐνεστώς», ἐφ' ὅσον εἶναι χρόνος ἑνὸς συμβαίνοντος. Τὸ μέλλον καὶ τὸ παρελθὸν ἁπλῶς «ὑφίστανται» (Πλουτ. Περὶ κοιν. ἐνν. σημ. 4, Ι), τὸ μὲν παρελθὸν ὡς τετελεσμένο συμβάν, τὸ δὲ μέλλον ὡς κάτι ποὺ ἀναπόφευκτα θὰ συμβεῖ. Ὁ χρόνος ὅμως εἶναι ἕνα κενὸ σχῆμα, μέσα στὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦν τὰ συμβαίνοντα. (Γιὰ μιὰ διεξοδικὴ ἐξέταση τοῦ θέματος αὐτοῦ δές: Émil Bréhier, *La theorie des incorporels dans l'ancien Stoicism*, Paris 1989, σσ. 55-59).

ἀπ. 169β:

Ὅτι ὁ χρόνος ἔχει μιὰν ἀρχή, αὐτὸ τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἐκπύρωσης καὶ τῆς παλιγγενεσίας. Τὸ κάθε τι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκπύρωση ἀρχίζει νὰ ξαναγεννιέται, ὅπως καὶ πρίν. Ἡ ἀρχὴ δηλώνει ἕνα πέρας, ἕνα διάστημα, μέσα στὸ ὁποῖο προσλαμβάνει ὑπόσταση ὁ κόσμος.

ἀπ. 169γ:

Ἡ διάκριση μεταξὺ τῶν «*ἐφ' ἡμῖν*» καὶ τῶν «*οὐκ ἐφ' ἡμῖν*» προέρχεται ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Ζήνωνος καὶ γενικὰ τῶν Στωικῶν νὰ διακρίνουν μέσα σ' ἕνα κόσμο, ποὺ διέπεται ἀπὸ ἕναν ἀπαράβατο εἱρμὸ ἀκολουθίας, ὅπως τὸν ὁρίζει ἡ εἱμαρμένη, τὸν χῶρο τῆς δράσης τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Τὰ «*ἐφ' ἡμῖν*» εἶναι ὅσα συμβαίνοντα μποροῦν νὰ γίνουν μὲ τὴ δική μας συγκατάθεση. Τὰ ἐρεθίσματα τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων διεγείρουν μέσα μας τὶς παρορμήσεις νὰ ἀποδεχθοῦμε ἢ νὰ πράξουμε τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο. Ἡ ἀνθρώπινη φύση μας διαθέτοντας λόγο εἶναι σὲ θέση νὰ δώσει στὶς ἐντυπώσεις αὐτὲς καὶ τὶς παρορμήσεις τὴ συγκατάθεσή της ἢ ὄχι. Σὲ τοῦτο ἔγκειται λοιπὸν τὸ «*ἐφ' ἡμῖν*», αὐτὸ ποὺ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δική μας ἐξουσία. Ἡ ἐλευθερία ὅμως, ὅπως νοεῖται ἔτσι, δὲν εἶναι μιὰ ἐλευθερία νὰ πράξουμε ὁτιδήποτε, ἀλλὰ μιὰ ἐλευθερία νὰ δεχθοῦμε καὶ νὰ πράξουμε κάτι ποὺ ὑπαγορεύει μέσα μας ὁ λόγος. Τὰ συμβαίνοντα θὰ ἀκολουθήσουν ὁπωσδήποτε τὸν εἱρμό μας. Ὡστόσο ἡ ἀξία τῆς ἐλευθερίας μας ἔγκειται στὸ ὅτι μποροῦμε συνειδητὰ καὶ μὲ τὴ βούλησή μας νὰ ἐκλέξουμε καὶ νὰ πράξουμε τὸ ὀρθό, αὐτὸ ποὺ εἶναι σύμφωνο μὲ τὸν λόγο. Ὁ Χρύσιππος ἀγωνίστηκε νὰ στηρίξει αὐτὴ τὴ θεωρία (Δὲς Zeller, σ. 177 κ.ἑ.). Ὅπως εἶναι στὴ φύση τοῦ κυλίνδρου, λέει, νὰ κυλᾶ ἀξιοποιώντας τὴν ἐξωτερικὴ ὤθηση, ποὺ τοῦ δίνεται (Cicero, De fato 42-43), ἔτσι εἶναι καὶ στὴν ἀνθρώπινη φύση ὁ λόγος ὡς ἡ δυνατότητα ποὺ διαθέτουμε γιὰ νὰ εἴμαστε αὐτόνομοι πράττοντας τὰ «*ἐφ' ἡμῖν*». Εἶναι λοιπὸν ὁ χῶρος τῶν «*ἐφ' ἡμῖν*» ὁ χῶρος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας. Σχετικὰ ἀναφέρεται ἡ παρομοίωση, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Κλεάνθη (Ἱππόλ. Κατὰ αἱρ. I 21) «*καὶ αὐτοὶ δὲ τὸ καθ' εἱμαρμένην εἶναι πάντα διεβεβαιώσαντο παραδείγματι χρησάμενοι τοιούτῳ, ὅτι ὥσπερ ὀχήματος ἐὰν ᾖ ἐξηρτημένος κύων, ἐὰν μὲν βούληται ἕπεσθαι, καὶ ἕλκεται καὶ ἕπεται, ποιῶν καὶ τὸ αὐτεξούσιον μετὰ τῆς ἀνάγκης οἷον τῆς εἱμαρμένης· ἐὰν δὲ μὴ βούληται ἕπεσθαι, πάντως ἀναγκασθήσεται· τὸ αὐτὸ δή που καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ μὴ βουλόμενοι γὰρ ἀκολουθεῖν ἀναγκασθήσονται πάντως εἰς τὸ πεπρωμένον εἰσελθεῖν.*» (ἀπ. 171γ). Ἑπομένως, εἴτε τὸν λόγον ἀκολουθήσουμε εἴτε ὄχι, τὰ πράγματα θὰ συμβοῦν ὁπωσδήποτε. Σημασία ὅμως ἔχει τὸ ἑκούσιο. Δὲν θὰ ἦταν ὀρθό, ἀπ' ὅσα εἴπαμε, νὰ μὴν ἀναγνωρίσουμε στὸν Ζήνωνα τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ διλήμματος, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν εἱμαρμένη καὶ τὴν ἀνθρώπινη ἐλεύθερη βούληση καὶ νὰ ἀποδώσουμε στὸν Κλεάνθη τὴν ἀποκλειστικὴ πρωτοβουλία εἰσαγωγῆς σ' αὐτὸ τὸ δίλημμα, ὅπως δέχεται ὁ

Stein, *Erkenntnistheorie* σσ. 228-332. (Δὲς καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Pearson, *Fragments*, σσ. 132-133). Βλ. περαιτέρω τὰ σχόλια γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὰ «*Ἠθικά*».

3. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΩΝ

Ὁ Ζήνων, ἂν καὶ δὲν μαρτυρεῖται ὅτι ἔχει ἀσχοληθεῖ ἀποκλειστικὰ σὲ εἰδικὰ συγγράμματά του μὲ τὴ θεολογία, ἐν τούτοις θεωρεῖται ἀναμφισβήτητα καὶ στὴν περιοχὴν αὐτή, ὅτι εἶναι ἐκεῖνος ποὺ διαμόρφωσε τὶς βασικὲς ἀντιλήψεις τῆς Στοᾶς γιὰ τὸ θεῖο, ποὺ κυριάρχησαν σ' ὅλη τὴ μακρὰ περίοδο τῆς ζωῆς της, καὶ ἀνέπτυξε σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ ἢ τῶν θεῶν, τὴν ὁποία οἱ διάδοχοί του ἐπεξεργάστηκαν καὶ τὴν ὁποία, ὅσοι ἀσκοῦσαν κριτικὴ στοὺς Στωικούς, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσουν.

ἀπ. 170, 170α:

Ὁ Ζήνων στρέφεται ἐνάντια στὸν ἐπικούρειο ἀνθρωπομορφισμό. Ὁ θεὸς εἶναι ἕνας (βλ. ἀπ. 164α), εἶναι ἡ γεννήτρα ἀρχὴ (ἀπ. 164α), ὁ πύρινος νοῦς τοῦ κόσμου (170α), εἶναι ὁ σπερματικὸς λόγος τοῦ κόσμου (164α), ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ κόσμος ὅλος καὶ ὁ οὐρανὸς (170). Ὀνομάζεται μὲ πολλὰ ὀνόματα, ὅπως νοῦς καὶ εἱμαρμένη καὶ φύσις (170β καὶ 170γ). Θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν ταύτιση αὐτὴ τοῦ θεοῦ μὲ τὸν κόσμο πανθεϊσμό, ἀφοῦ ὁ θεὸς εἶναι μέσα σὲ ὅλα, ἐπιφαίνεται παντοῦ καὶ συνάμα εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου. Ἀλλοῦ εἴδαμε ὅτι ὁ θεὸς εἶναι τὸ τεχνικὸν πῦρ, ποὺ βαδίζει μεθοδικὰ στὴ δημιουργία τοῦ κόσμου. Ὁ δημιουργὸς εἶναι ὅμως μέσα στὸ δημιούργημά του. Τὸ ὅτι ὀνομάζεται μὲ πολλὰ ὀνόματα, αὐτὸ μᾶς θυμίζει τὸ ἡρακλείτειο χαρακτηριστικὸ τοῦ λόγου ἢ τοῦ πυρός, ποὺ ὀνομάζεται κατὰ τὴ μυρωδιὰ τοῦ καθενός. Ἡ πολυωνυμία ὅμως ἐδῶ δὲν εἶναι συμβολική, εἶναι ἡ ποικιλία τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιφαίνεται ὁ θεός· εἶναι νοῦς, γιατὶ δημιουργεῖ μὲ λογικὴ ἀκολουθία τὰ πράγματα, εἶναι εἱμαρμένη γιατὶ ἐκδηλώνεται ὡς ἕνας ἀναγκαῖος εἱρμὸς αἰτίων, εἶναι φύσις, γιατὶ εἶναι ἡ ὕψιστη φυσικὴ ἀρχή. Ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ A. A. Long (*Ἡ ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σ. 39), οἱ ὅροι φύση καὶ λόγος ἔχοντας συνήθως τὴν ἴδια ἀναφορὰ στὸν θεὸ δὲν ἔχουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο νόημα, δὲν εἶναι ταυτολογίες, ἀλλὰ κάθε ὅρος ἔχει τὶς δικές του ὑποδηλώσεις καὶ δὲν τὶς χάνει ὅταν ἀναφέρεται στὸ ἴδιο πράγμα.

ἀπ. 170β, 170γ, 170δ, 170ε:

Ὁ Ζήνων χαρακτηρίζει τὸν θεὸ ψυχὴ τοῦ παντὸς ἔχοντας προφανῶς πηγὴ ἔμπνευσής του τὸν πλατωνικὸ *Τίμαιο*. Ὁ ζηνώνειος θεὸς εἶναι πῦρ καὶ πνεῦμα συνάμα, τὸ ἴδιο πνεῦμα, ποὺ ἐμψυχώνει τὸν ἔναστρο οὐρανὸ

καὶ τὴ δική μας ζωή. Παρατηροῦμε μιὰν ἀντιστοιχία λοιπὸν μακρόκοσμου-μικρόκοσμου, λόγου τοῦ κόσμου καὶ ἀνθρώπινου λόγου, ποὺ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴ ζηνώνεια θεολογία (170γ, 170δ).

ἀπ. 170β:

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Φιλόδημου παρουσιάζει τὸν Ζήνωνα νὰ βρίσκεται σὲ ρήξη μὲ τὶς λαϊκὲς δοξασίες γιὰ τοὺς δαίμονες-θεοὺς προβάλλοντας τὸν ἕνα θεό. Ὡστόσο ὁ Ζήνων δέχεται κάποιο σπέρμα ἀλήθειας στὸν πολυθεϊσμὸ τῶν πολλῶν, ἀφοῦ ἐπισημαίνει τὶς πολλὲς ἐμφανίσεις τοῦ θεοῦ. Ὁ Zeller, σ. 347, παρατηρεῖ: «Θεωρώντας ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ ἀνήκει στὴν πλήρη καὶ πρωταρχική του σημασία μόνο στὴν πρώτη ἀρχή, δὲν διστάζουν (οἱ Στωικοὶ) νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν σὲ παράγωγη καὶ περιορισμένη ἔννοια γιὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ θεία δύναμη εἰδικὰ ἐπιφαίνεται.» Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνθρωπόμορφοι οἱ θεοὶ ἀλλὰ κάτι θεῖο· εἶναι ὁ ἀέρας, τὰ πνεύματα καὶ ὁ αἰθέρας. Ἡ θεότητα καταμερίζεται σὲ πολλά, στὸν ἥλιο, τὴ σελήνη, τὰ ἄστρα, τὴν ψυχή, τὸν ἀέρα (170δ καὶ 170ε).

ἀπ. 171, 171α, 171β, 171γ:

Ὁ θεός, κατὰ τὸν Ζήνωνα, ἔχει σωματικὴν ὑπόσταση καὶ εἶναι ἔμμονος μέσα στὸν κόσμο (170στ, 173, 173α, 173β), δὲν εἶναι ἀσώματος οὔτε ὑπερβατικὸς ὅπως τὸν ἤθελε ἡ πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ παράδοση. Εἶναι ἡ εἱμαρμένη ἢ ὁ λόγος ποὺ συμπλέκει σὲ μιὰ τάξη τὰ ὄντα καὶ ὡς εἱμαρμένη εἶναι πρόνοια. Ὁ θεὸς εἶναι πρόνοια, γιατὶ δὲν εἶναι ἁπλῶς μιὰ μηχανικὴ ἀναγκαιότητα ἀλλὰ μιὰ ἀκολουθία αἰτίων, ποὺ ἀποβλέπει σὲ σκοποὺς καὶ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καλοί.

ἀπ. 171:

Ἡ μαντική, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Στωικοί, στηρίζεται στὴν ἀκλόνητη πίστη τους, ὅτι τὰ συμβαίνοντα ἀκολουθώντας ἕναν εἱρμὸ αἰτιοκρατικὸ μπορεῖ νὰ προβλεφθοῦν. Μόνο ἡ ἄγνοια τῶν αἰτίων κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ παραδίδονται στὴν τύχη. Στὴ θεία λοιπὸν πρόνοια, ποὺ εἶναι ὁ νοήμων ρυθμιστὴς τοῦ παντός, ἀνταποκρίνεται ἡ μαντική, ἡ τέχνη «*διά τινας ἐκβάσεις*», ποὺ στηρίζεται δηλ. στὴν ἀλήθεια μερικῶν ἀποτελεσμάτων, ἀφοῦ ἡ μελέτη ὁρισμένων σημείων μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει στὴν πρόβλεψη τῶν μελοντικῶν τους συνεπειῶν (Δὲς καὶ ἀπ. 184, 185).

ἀπ. 171γ:

Τὸ καθαρότατο σῶμα μᾶς θυμίζει τὸ ἀναξαγόρειο χαρακτηριστικὸ τοῦ νοῦ («*λεπτότατον πάντων χρημάτων*»). Τὸ «*καθαρώτατον*» χρησιμοποιεῖται σὲ σχέση μὲ τὸ «*διήκειν*».

Ἡ πρόνοια εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν εἱμαρμένη. Τὸ παράδειγμα τοῦ

σκύλου, ποὺ ἀκολουθεῖ ἑκούσια ἢ ἀκούσια, ἐπιβεβαιώνει τὴν εἱμαρμένη-πρόνοια καὶ ἀφήνει χῶρο γιὰ τὸ αὐτεξούσιο. Βλ. *Ἠθικὰ* τὴ σχετικὴ ἀναφορά.

ἀπ. 172, 172α:

Ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ παρουσία τοῦ θεοῦ μέσα σὲ ὅλα θέτει τὸ πρόβλημα τῆς δικαιολόγησης τοῦ κακοῦ. Σ' ἕνα κόσμο, ποὺ εἶναι ὁ καλύτερος δυνατὸς καὶ ὅπου τὰ πάντα γίνονται σύμφωνα μὲ σκοπούς, ποὺ ἀποβλέπουν στὸ καλό, πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχει τὸ εὐτελὲς καὶ τὸ κακὸ (τὰ χαντάκια, τὰ σκουλήκια καὶ οἱ αἰσχρουργοί);

Τὸ πρόβλημα θὰ ἀπασχόλησε ὁπωσδήποτε καὶ τὸν Ζήνωνα, ἰδιαίτερα ὅμως ὁ Χρύσιππος ἔδωσε ἀρκετὲς καὶ διαφορετικὲς ἐξηγήσεις, ποὺ καταγράφονται ἀπὸ τὸν Πλούταρχο («*Περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων*», 32-37). Ὁ Χρύσιππος λέει, ὅτι τὸ κακὸ ὀφείλεται στὴν ἠθική μας ἀδυναμία ἀφ' ἑνὸς καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι τὰ κακὰ ποὺ συμβαίνουν ὅπως οἱ σεισμοί, οἱ ἀνομβρίες κτλ. ὑπηρετοῦν τελικὰ κι' αὐτὰ τὸν καθολικὸ λόγο. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ δές: A.A. Long, *Philosophical Quarterly* 18 (1968), σσ. 329-43.

ἀπ. 172α:

Ὁ θεὸς εἶναι ἕνα μὲ τὴν ὕλη κι' ὅμως διαχωρίζεται ἀπ' αὐτήν· εἶναι τὸ ποιοῦν, ἐνῶ αὐτὴ εἶναι τὸ πάσχον (Δ. Λαέρτ. 7. 134)· ὡς ποιητικὴ ἀρχὴ πλάθει τὴν ὕλη καὶ τὴ διαπερνᾶ. Ἡ παρομοίωση ἀνήκει στὸν Ζήνωνα. Ὁ θεὸς συγχέεται παντοῦ μὲ τὴν ὕλη.

ἀπ. 173, 173α, 173β:

Ἐξαίρεται ἡ σωματικὴ φύση τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν Ζήνωνα, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ὑπερβατικὸ καὶ ἀσώματο θεὸ τοῦ Πλάτωνος.

ἀπ. 174, 174α:

Ἀναφέρονται δύο ἐπιχειρήματα τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ ἢ τῶν θεῶν. Τὸ ἐπιχείρημα (174), ποὺ παραθέτει ὁ Σέξτος θεωρήθηκε ἤδη ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἀντιπάλους τοῦ Ζήνωνος σόφισμα ὑπαγόμενο στὴν κατηγορία «*ἀπὸ συμβεβηκότος*». Ἡ πρώτη προκείμενη τοῦ συλλογισμοῦ: «*τοὺς θεοὺς εὐλόγως ἂν τιμῴη*» εἶναι, λένε, ἀμφίσημη (ἀμφίβολος), γιατὶ μπορεῖ νὰ σημαίνει «εὔλογα θὰ τιμοῦσε κανεὶς τοὺς θεούς», ἢ «θὰ μποροῦσε νὰ τοὺς τιμᾶ». Στὴν πρώτη περίπτωση, ἂν αὐτὸ ἴσχυε γιὰ τοὺς σοφούς, τότε θὰ συνεπάγετο καὶ τὴν ὕπαρξή των (τῶν σοφῶν), πράγμα, ποὺ οἱ Στωικοὶ θὰ ἀπέρριπταν. Ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ἀπαντώντας στοὺς ἐπικριτὲς (ὅπως ὁ διαλεκτικὸς Ἀλεξῖνος, ποὺ διατύπωνε μιὰ παρῳδία (παραβολὴ) τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ) βεβαιώνει ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ζήνωνος εἶναι δυνάμει τὸ ἑξῆς: «αὐτοὺς ποὺ δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ τὴ φύση τους δὲν θὰ τιμοῦσε κανεὶς εὔλογα». Ὡστόσο, ἂν δεχθοῦμε τὴν

πρόταση αὐτή, εἶναι πρόδηλο, ὅτι οἱ θεοὶ ἀπὸ τὴ φύση τους ὑπάρχουν. Ἑπομένως οἱ ἄνθρωποι εὔλογα τιμοῦν τοὺς θεοὺς ὡς ὑπάρχοντες. Ἡ πρόταση μπορεῖ ὅμως νὰ συγχέει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Long, τὸ λογικὰ δυνατὸ μὲ τὸ πραγματικὰ δυνατό.

Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως αὐτὸ γίνεται πιὸ κατανοητό, ἂν τὸ συνδέσουμε μὲ τὸ ἑπόμενο (174α), ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν μιὰ κοινὴ ἀντίληψη γιὰ τοὺς θεούς, ὅτι αὐτοὶ προνοοῦν γιὰ μᾶς. Ἡ ἰδέα περὶ θεῶν ἀνήκει λοιπὸν στὶς «κοινὲς ἔννοιες» ἢ τὶς φυσικὲς «προλήψεις». Ἡ καθολικὴ αὐτὴ ἔννοια τοῦ θεοῦ ἀποτελεῖ ἕνα ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα, ποὺ ἀποδίδει ὁ Θέων ἀνάμεσα σὲ ἄλλους καὶ στὸν Ζήνωνα. Ἕνα ἄλλο σημεῖο, στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ σταθοῦμε, εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀφορᾶ τὸ «*εὐλόγως*». Συνδέοντας τὸ «*εὔλογον*» ἡ Μ. Δραγώνα-Μονάχου (*The stoic arguments for the existence and the providence of gods*, Athens 1976, σσ. 47-49) μὲ τὸ «*ὁμολογουμένως*» ἐπισημαίνει, ὅτι ὁ Ζήνων στηρίζει τὸ ἐπιχείρημά του γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ στὸν λόγο, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι ἔχοντας τὸ χάρισμα τοῦ λόγου συγγενεύουν μὲ τοὺς θεοὺς καὶ στρέφονται μὲ τὴ λατρεία πρὸς αὐτούς. Αὐτὸ λοιπόν, ποὺ φαίνεται πρὸς στιγμὴν νὰ εἶναι ἕνα σόφισμα ἀπὸ συμβεβηκότος, προσλαμβάνει μιὰν ἰδιαίτερη σημασία σὲ ἀναφορᾶ πρὸς τὴ ζηνώνεια φιλοσοφία τοῦ λόγου (Logosphilosophie). Γιὰ περαιτέρω μελέτη τοῦ θέματος παραπέμπω στὴν προαναφερθείσα πραγματεία τῆς Μ. Δραγώνα-Μονάχου.

Ὡς ἐπιχειρήματα τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε κι' ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ Ζήνων ἐχρησιμοποίησε γιὰ τὴ λογικότητα τοῦ κόσμου, ποὺ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α. «*Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεύς, ἀπὸ Ξενοφῶντος τὴν ἀφορμὴν λαβών, οὕτωσὶ συνερωτᾷ. Τὸ προϊέμενον σπέρμα λογικοῦ καὶ αὐτὸ λογικόν ἐστιν· ὁ δὲ κόσμος προΐεται σπέρμα λογικοῦ· λογικὸν ἄρα ἐστὶν ὁ κόσμος, ᾧ συνεισάγεται καὶ ἡ τούτου ὕπαρξις.*» (Σέξτος Ἐμπ. Μαθ. 9. 110) (ἀπ. 165ε).

β. «*Καὶ πάλιν ὁ Ζήνων φησί, "τὸ λογικὸν τοῦ μὴ λογικοῦ κρεῖττόν ἐστιν· οὐδὲν δέ γε κόσμου κρεῖττόν ἐστιν· λογικὸν ἄρα ὁ κόσμος." Καὶ ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ νοεροῦ καὶ ἐμψυχίας μετέχοντος. "Τὸ γὰρ νοερὸν τοῦ μὴ νοεροῦ καὶ τὸ ἔμψυχον τοῦ μὴ ἐμψύχου κρεῖττόν ἐστιν· οὐδὲν δέ γε τοῦ κόσμου κρεῖττον· νοερὸς ἄρα καὶ ἔμψυχός ἐστιν ὁ κόσμος".*» (Σέξτος Ἐμπ. Μαθ. 9. 104) (ἀπ. 165ε).

γ. «*Ἀλλὰ καὶ ἡ τὰς λογικὰς περιέχουσα φύσεις πάντως ἐστὶ λογική· οὐ γὰρ οἷόν τε τὸ ὅλον τοῦ μέρους χεῖρον εἶναι… τοιαύτη δὲ τυγχάνουσα θεός ἐστιν. Εἰσὶν ἄρα θεοί*». (Σέξτος Ἐμπ. Μαθ. 9. 85). Αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἕνα ἀνάλογο χωρίο τοῦ Κικέρωνος (N.D. II 22).

δ. «*Si ex oliva modulate canentes tibiae nascerentur, num dubitares quin inesset in oliva tibicinii quaedam scientia? Quid si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? Idem scilicet censeres in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque iudicetur, cum ex se procreet animantis atque sapientis?*» (Cicero N.D. II 22) (ἀπ. 165στ).

Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἀφοροῦν τὴν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ, ἐφ' ὅσον ὁ θεὸς κατὰ τὸν Ζήνωνα ταυτίζεται μὲ τὸν κόσμο. Πρέπει βέβαια νὰ λάβουμε ὑπόψη τὸν ζηνώνειο μονισμὸ καὶ πανθεϊσμὸ καὶ τοὺς στενοὺς δεσμοὺς τοῦ Ζήνωνος μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν ὅλη σωκρατικὴ παράδοση ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Παρόλο ποὺ οἱ ἀποδείξεις τοῦ Ζήνωνος, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Δραγώνα-Μονάχου, τυπικὰ δὲν μποροῦν εὔκολα νὰ ἐνταχθοῦν στὶς τυπικὲς ἀποδείξεις τῆς νεώτερης θεολογίας, ὅπως εἶναι οἱ ὀντολογικές, τελεολογικές, κοσμολογικές, ἠθικὲς κτλ., ὡστόσο μερικὲς ἀπ' αὐτὲς μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς πρόδρομοί τους. Ἀξιοσημείωτο εἶναι καὶ τὸ συμπέρασμά της: «The fact that Zeno was not absolutely original must eventually be to his credit, as proving that, in spite of claims to the contrary (M. Pohlenz, Stoa und Semitismus, *Neue Jahrb. f. Wiss. u. Jugendb.* (1926) p. 26) Zeno's theology was developed within the Socratic tradition itself and consequently did not derive from oriental models. That Chrysippus took his starting point for the defence of the same thesis from Zeno's views, since some of his arguments are almost reproductions of the Zenonian (or better, further developments of them), shows Zeno's importance in establishing the main doctrines of Stoic theology, in all its sections. He is, therefore, the leader of the Stoic school, even in this realm.» (ἔ.ἀ., σ. 70).

ἀπ. 175, 176:

Συνήθεις ἐκφράσεις χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία.

ἀπ. 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183:

Σ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα δηλώνεται ἡ ἀντιμετώπιση τῆς παραδεδεγμένης λαϊκῆς ἀντίληψης γιὰ τοὺς θεοὺς καὶ γιὰ τὴν καθιερωμένη θεολογία τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ζήνων φαίνεται νὰ ἀποδέχεται τὴν πολυμορφία τῶν θεῶν συμβιβαζόμενος κατὰ κάποιο τρόπο μὲ τὸν πολυθεϊσμὸ (ἀπ. 177, 178, 179). Οὐσιαστικὰ ὅμως ἀναφέρεται σὲ πολλὲς δυνάμεις, μέσα στὶς ὁποῖες ἐπιφαίνεται ὁ ἕνας θεός, ποὺ διήκει διὰ μέσου τοῦ κόσμου.

Δίδοντας στὰ «ἄψυχα καὶ τὰ ἄφωνα» τὸ ὄνομα τῶν θεῶν (ἀπ. 177) ὁ Ζήνων ἀποδίδει στὰ φυσικὰ στοιχεῖα τὰ ὀνόματά τους ὡς ἐπιφάνειες τοῦ θεοῦ. Ἡ ἀπόδοση τοῦ οὐρανοῦ στὸν Δία, τοῦ ἀέρα στὴν Ἥρα, μᾶς θυμίζει τὴν ἑρμηνεία τῶν τεσσάρων ριζωμάτων τοῦ Ἐμπεδοκλῆ μὲ ὀνόματα θεῶν (ἀπ. 131, *Ἥρη = ἀήρ*). Ὁ Δίας ταυτίζεται μὲ τὸν αἰθέρα-οὐρανό, ποὺ εἶναι πύρινος. Ἡ ἀναφορὰ στὸ νερὸ καὶ ἡ ἐτυμολογική του σύνδεση μὲ τὸ χάος (ἀπ. 179) ἀπὸ τὸ «*χέεσθαι*» προδίδει τὴν ἐτυμολογικὴ μέθοδο ἑρμηνείας, ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Ζήνων. Σχολιάζοντας τὸν Ἡσίοδο ὁ Ζήνων ἀναγνωρίζει ὡς πρωταρχικὲς δυνάμεις τὸ χάος (νερό), τὴ γῆ καὶ τὸν ἔρωτα (ἀπ. 180) καὶ ἀνακαλύπτει τὸ δικό του κοσμοείδωλο. Ὁ Πλάτων στὸ *Συμπόσιο* ἀναφέρεται στὸν Ἡσίοδο (Θεογ. 116) γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἔρωτα, ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Μετὰ τὰ φυσ. Ι 4 1). Πολὺ χαρακτη-

ριστικὸ τῆς ἐτυμολογικῆς μεθόδου ἑρμηνείας τὸ ἀπ. 181 καὶ ἀπ. 182. Ἔχουμε τὴν ἐτυμολογικὴ δικαίωση τῆς παραδεδομένης λατρείας καὶ συγχρόνως τὴ μεθερμηνεία της σὲ μιὰ θεολογία κοσμικῶν δυνάμεων, δηλωτικῶν τῆς παρουσίας τοῦ θεοῦ. Ὁ Zeller (σ. 347) ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Holding that the name of God belongs in its full and original sense only to the one primary being, they did not hesitate to apply it in a limited and derivative sense to all those objects by means of which the divine power is especially manifested». Τὸ παιχνίδι μὲ τὴν ἐτυμολογία γιὰ στήριξη τῆς σημασίας τῶν λέξεων θὰ ἦταν γνωστὸ στὸν Ζήνωνα καὶ ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ *Κρατύλο* (404). Οἱ Στωικοὶ γενικα ἐξηγοῦν πὼς ἡ λαϊκὴ θρησκεία ἀφορμᾶται ἀπὸ μιὰ πανάρχαιη σοφία βλέποντας στὰ φυσικὰ στοιχεῖα, στὴ φωτιά, τὴ γῆ, τὸν ἀέρα, τὴ θάλασσα, τὴν παρουσία τῶν δυνάμεων τῆς θεότητας. Κάτω ἀπὸ τοὺς μύθους ὑπάρχει λοιπὸν ἡ ὑπόνοια της ἀλήθειας καὶ ἡ μέθοδος ποὺ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ γιὰ τὴν εὕρεσή της εἶναι ἡ ἀλληγορία.

ἀπ. 182:

«*ἐγυκλίους φοράς*»: Ὁ αἰθέρας ποὺ σχημάτιζε τὸ ἐξωτερικὸ στρῶμα τοῦ κόσμου γύριζε σὲ κυκλικὴ περιφορὰ γύρω ἀπ' αὐτὸν. Ὁ Ζήνων ἀκολουθοῦσε σ' αὐτὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ δέχεται τὴν πλατωνικὴ ἐτυμολογία τοῦ αἰθέρα ἀπὸ τὸ «*αἰεὶ θεῖν*» (Περὶ Οὐρανοῦ I 2).

ἀπ. 183:

Γιὰ τὴν ἠθικὴ σημασία τῶν ὀρθῶν λόγων δές: Stein, *Erkenntnistheorie*, σ. 259 κ.ἑ. «Διαθέσεις»: σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἕξεις ὡς «σταθερὲς μορφὲς ποὺ δὲν δέχονται οὔτε αὔξηση οὔτε μείωση» (Zeller, σ. 103). «*Διοσκούρους*»: Ὑπονοεῖ τὴν ἀπὸ μέρους τῶν Στωικῶν ἀναγνώριση δαιμόνων.

ἀπ. 184, 185:

Γιὰ τὴν τέχνη τῆς μαντικῆς βλ. τὰ σχόλια στὸ ἀπ. 171. Ἡ μαντικὴ εἶναι στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴν ἀκλόνητη πίστη τῶν Στωικῶν στὴ θεία πρόνοια.

Ὁ Στοβαῖος (Ἐκλ. II 7.5b 12. p. 67, 16) δίνει τὸν στωικὸν ὁρισμὸ τῆς μαντικῆς ὡς ἕξης: «*εἶναι δὲ τὴν μαντικήν φασιν ἐπιστήμην θεωρητικὴν σημείων τῶν ἀπὸ θεῶν καὶ δαιμόνων πρὸς δὲ ἀνθρώπινον βίον συντεινόντων*». (Ἐπίσης δές: Σέξτος, Μαθ. 9. 132).

Δ. Τὸ ἠθικὸ

1. Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ἀπ. 186:

Προφανῶς οἱ δυσκολίες, στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται ἡ μαρτυρία αὐτὴ δὲν ἀφοροῦν τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθη, γιατὶ δὲν ἀποδίδεται σ' αὐτοὺς μιὰ τέτοια λεπτομερὴς διαίρεση (Δὲς Pearson, σ. 162). Ὡστόσο τὸ εὖρος τῆς θεματικῆς, ποὺ χάραξε ὁ Ζήνων, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἄποψη μιᾶς πιὸ ἀφελοῦς ἀντιμετώπισης τῆς ὅλης προβληματικῆς τῶν ἠθικῶν ἐκ μέρους του. Σχετικὰ βλ. Zeller σ. 223.

2. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΕΛΙΚΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

ἀπ. 188, 189, 190:

«*τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*» (188) – «*τὸ ὁμολογουμένως ζῆν*» (189): Ὁ Στοβαῖος ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ρήση τοῦ Ζήνωνος περιοριζόταν στὸ «*ὁμολογουμένως*», τὸ δὲ «*τῇ φύσει*» ἀποτέλεσε συμπλήρωση, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν Κλεάνθη. Τὸ ἀντίθετο ὑποστηρίζει ὁ Δ. Λαέρτιος. Φαίνεται ὡστόσο, ὅτι ὁ Λαέρτιος ἀποδίδει ὀρθότερα τὴ ρήση αὐτή, ὅταν σκεφθοῦμε, ὅτι ἡ ὅλη παράδοση ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ἕως τὸν Σπεύσιππο καὶ τὸν Πολέμωνα (βλ. ἀπ. 197) ὁδηγεῖ στὴν παραδοχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς «ὁμολογίας», δηλ. τῆς συμφωνίας μὲ τὸν λόγο καὶ τὴ φύση. Ὁ ὅρος «*ὁμολογουμένως τῇ φύσει*» ὑποδηλώνει ἀφ' ἑνὸς τὴν οἰκείωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ πρῶτα κατὰ φύση (βλ. ἀπ. 198), ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ μὲ αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν (ἀπ. 204), ὅταν ἐνεργοποιηθεῖ ὁ λόγος μέσα στὸν ἄνθρωπο, καὶ ποὺ θὰ λέγαμε ὅτι εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν κατὰ φύση ἀνθρώπινα. Αὐτὰ ἐξασφαλίζουν τὸ ἀνώτατο ἀγαθό. Μιλώντας γιὰ τὴ φύση ὁ Ζήνων φαίνεται ὅτι ἐννοοῦσε τὸν κοινὸ νόμο, ὅπως τὸν ἐκφράζει ὁ Κλεάνθης στὸν Ὕμνο του στὸν Δία (1, 20 κ.ἑ.), στὸν ὁποῖο ἐντάσσονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι. Ἡ ἐναρμόνιση μ' αὐτὸν ὁδηγεῖ σὲ μιὰν ἐνάρετη καὶ εὐδαίμονα ζωή. Τὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ Ζήνων μὲ τὸν ὅρο «*φύσις*» ἐννοοῦσε μόνο τὴν κοινὴν ἀρχὴ καὶ ὄχι τὴν ἐπὶ μέρους (Διογ. Λαέρτ. 7.89), χρειάζεται προσεκτικὴ ἐξέταση. Ὁ Παναίτιος (Cicero, De off. I 30, 107) ἔδωσε ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν ἐπὶ μέρους φύση, τὴν ὁποία ὀφείλει κανεὶς νὰ ἀκολουθεῖ ἀνταποκρινόμενος στὸν ἀτομικό του χαρακτήρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζήνων, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ἰουλιανὸς (ἀπ. 193), μιλώντας γιὰ τὴν ὁμολογία μὲ τὴ φύση ζητᾶ νὰ στηρίζεται αὐτὴ στὸ «*γνῶθι σαυτόν*», στὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ καθενός, δηλ. στὸ τί εἴδους ἄνθρωπος εἶναι ὁ καθένας ἀπὸ τὴ φύση του.

Ἡ ἄποψη τοῦ Pohlenz (*Stoa* I, σ. 116) ὅτι ὁ Ζήνων, ὡς «ξενόγλωσσος» ἦταν συνηθισμένος νὰ προσέχει τὸ ἀληθινὸ νόημα τῶν λέξεων «*ὁμολογουμένως*», γιατὶ ὡς κύριο συστατικό του αἰσθανόταν τὴ λέξη λόγος, δὲν νομίζω ὅτι εὐσταθεῖ. Ὁ Ζήνων δὲν ἦταν ἕνας ξένος οὔτε ἕνας συνηθισμένος Ἕλληνας. Ἦταν ἕνας Ἕλληνας ποὺ εἶχε φιλοσοφικὴ αἴσθηση τῆς γλώσσας καὶ γι' αὐτὸ στράφηκε πρὸς τὴν ἐτυμολογία της, ὅπως καὶ ἄλλοι πολλοὶ φιλόσοφοι, γιὰ νὰ τὴν ἀξιοποιήσει φιλοσοφικά. Ἀπὸ τὴν ἴδια αἴσθηση τῆς γλώσσας ἀφορμώμενος ὁ Ζήνων γίνεται γλωσσοπλάστης εἰσάγοντας νέους ὅρους, γιὰ νὰ ἐκφράσει πρωτοχαραγμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο νοήματα, ποὺ ἀνανεώνουν τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη. Τὸ ἡρακλείτειο «*ὁμολογεῖν*» εἶναι ἰσχυρὸ στὴ συνείδησή του.

ἀπ. 194, 194α καὶ ἀπ. 196, 197:

Ὁ Ζήνων ἔδωσε ἕνα νέο περιεχόμενο στὸν ὅρο «*ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*». Παρατηροῦμε τὴν ἀναφορὰ στὴν οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ στὴν ὀρθὴ χρήση τῶν φαντασιῶν (ἀπ. 194). Ἐπίσης τὴ διαφορά του πρὸς τὴν παράδοση περὶ λόγου καὶ φύσεως ποὺ φτάνει ἕως τὸν Πολέμωνα (ἀπ. 197).

Ἡ μακρὰ Ἑλληνικὴ παράδοση, ποὺ ἀφορᾶ τὸ ζηνώνειο «*ὁμολογουμένως*», ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο, περνᾶ στὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, καὶ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ ἰσχυρὸ αἴσθημα τῆς φύσης ὡς μιᾶς ἱερῆς τάξης. Ἡ πλήρωση τῆς τάξης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀρετή, μιὰ τελείωση, τῆς ὁποίας καρπὸς εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Αὐτὴ ἡ παράδοση ὡστόσο ζεῖ σὲ ἀναμέτρηση μὲ μιὰν ἄλλη παράλληλη ἑρμηνεία τῆς φύσεως, ποὺ εἰσάγει στὴν ἑλληνικὴ σκέψη ἡ σοφιστικὴ καὶ ἀφορᾶ τὴν ἐγωιστικὴ ροπὴ τῶν φυσικῶν ὁρμῶν. Αὐτὴ τὴν ἀπόκλιση καταπολέμησε ἡ πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία.

Ὁ Σπεύσιππος, ποὺ διαδέχθηκε τὸν Πλάτωνα στὴν Ἀκαδημία, χαρακτηρίζει τὴν εὐδαιμονία ὡς πλήρη ἀπόλαυση τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ποὺ φτάνει σὲ μιὰν «*ἀοχλησίαν*». Καὶ ὁ Θεόφραστος ἐκπροσωπώντας τὸν Περίπατο θεωρεῖ τὸ «*κατὰ φύσιν*» κριτήριο τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Καὶ οἱ δυό τους ὅμως αὐτοὶ ἔχουν ὑπόψη τους ὄχι τὴν ἐναρμόνιση τοῦ συνόλου ἀλλὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ζωῆς τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Τέτοια ἀτομικὴ-ἐγωιστικὴ πληρότητα ἐπιδιώκει ὁ Ἐπίκουρος προβάλλοντας τὴν ἡδονὴ ὡς ἰδανικὸ τοῦ βίου. Ἀντίθετα ὁ Ζήνων θέλει νὰ ἐπανέλθει στὴν ὁμολογία μὲ τὴ φύση ὡς τὴν πλήρωση τῆς ἀνθρώπινης ἀρετῆς ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐγωικῆς ἱκανοποίησης ἀλλὰ τῆς ἔνταξης σ' ἕνα κοινὸ λόγο, σὲ μιὰ καθολικὴ τάξη ἔχοντας βαθειὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ κλονισμοῦ αὐτῆς τῆς τάξης μὲ τὸ κενὸ ποὺ ἄφησε ὁ ἀφανισμὸς τῆς πόλεως.

Ἡ διαφορά του πρὸς τὸν Πολέμωνα, ποὺ ὑπονοεῖ ὁ Κικέρων (De fin. 4, 45), εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ συνέπεια τοῦ Ζήνωνος πρὸς τὶς ἀρχὲς τῆς φύσης, ποὺ εἶναι κοινὴ καὶ ἐκφράζεται μὲ τὴν τάξη τοῦ λόγου καὶ ὄχι τῆς φύσης, ἡ ὁποία ἱκανοποιεῖ τὰ «*πρῶτα κατὰ φύσιν*» ἀποβλέποντας καὶ στὰ

ἐξωτερικὰ ἀγαθά. Αὐτὰ δὲν ἐγγίζουν, κατὰ τὸν Ζήνωνα, τὴν οὐσία τῆς ἀρετῆς-εὐδαιμονίας.

ἀπ. 194:

«*οὐσία δ' ἀγαθοῦ χρῆσις οἵα δεῖ φαντασιῶν*»:

Ἔχουμε ἐδῶ μιὰ προσέγγιση, ποὺ συνεχίζει τὴ σωκρατικὴ ἀρχή, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση. Ἡ γνώση ποὺ ἐξασφαλίζεται μὲ τὴν ὀρθὴ χρήση τῶν ἐντυπώσεων, δηλ. τὴν ἔλλογή τους ἀξιοποίηση, ὁδηγεῖ στὴν ὀρθὴ πράξη. Αὐτὴ ἡ κατηγορία φαντασιῶν κατευθύνεται πρὸς τὴν πράξη ἐγείροντας τὶς ἀντίστοιχες ὁρμές. (βλ. Στοβ. Ἐκλ. II 7, 9, p. 86. 17: «*τὸ δὲ κινοῦν τὴν ὁρμὴν οὐδὲν λέγουσιν ἀλλ' ἢ φαντασίαν ὁρμητικὴν τοῦ καθήκοντος αὐτόθεν*»).

3. Η ΟΡΜΗ ΚΑΙ Η ΟΙΚΕΙΩΣΗ

ἀπ. 198:

Ἡ ζηνώνεια σύλληψη τῆς «οἰκειώσεως» διαφέρει ἀπὸ ἐκείνη, ποὺ παραδίδει ἡ περιπατητικὴ παράδοση ὡς μιὰ οἰκείωση μὲ τὰ «*πρῶτα κατὰ φύσιν*». Ὁ Ζήνων, ὅπως βλέπουμε, ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν πρώτην ὁρμὴ γιὰ αὐτοσυντήρηση, ποὺ θεμελιώνεται στὴ «*συναίσθησιν*», τὴ συνείδηση δηλ. τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τὴν αἴσθηση τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων συνάμα. (Ἔτσι π.χ. ὁ Ἱεροκλῆς: «*καθόλου γὰρ οὐ συντελεῖται τῶν ἐκτός τινος ἀντίληψις δίχα τῆς ἑαυτῶν αἰσθήσεως*» VII 12 κ.ἑ.).

Τὸν ὅρο «*συνείδησιν*» ὁ Pohlenz τὸν ἀντικαθιστᾶ μὲ τὴ λέξη «*συναίσθησιν*», ποὺ ὁπωσδήποτε πρῶτος χρησιμοποίησε ὁ Ζήνων. Βλ. ἐπίσης Πλουτάρχου de prof. in virt. 12 p. 82f = SVF I 234: «*ἠξίου γὰρ τῶν ὀνείρων ἕκαστον αὐτοῦ συναισθάνεσθαι προκόπτοντος.*» Καὶ Ἱεροκλῆς II 3, 30 κ.ἑ., Στοβαῖος II 47, 13W. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ δές: Pohlenz, *Stoa* II, σ. 63 καὶ A. Dyroff, *Die Ethik der alten Stoa*, σ. 37, σημ. 3. Berliner Studien N.F. 2, 1897).

Ἡ οἰκείωση εἶναι αὐτὴ ἡ συστοιχία ἀγαπητικῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν πραγμάτων, ποὺ προσαρμόζονται στὴν ἰδιοσυστασία του. Ἡ ἀπόρριψη τῆς ἡδονῆς, ποὺ πρόβαλλε ὡς ἀρχὴ ὁ Ἐπίκουρος, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς θέσης τοῦ Ζήνωνος καὶ γενικὰ τῆς Στοᾶς, ποὺ θεωρεῖ τὴν ἡδονὴ ἐπιγέννημα καὶ ἐπιμένει στὴν πρωταρχικότητα τῆς οἰκείωσης. Ἡ σταδιακὴ ἀνέλιξη τῆς οἰκειώσεως προχωρεῖ ἀπὸ τὰ φυτὰ (ποὺ στεροῦνται ὁρμῆς καὶ αἴσθησης) πρὸς τὰ ζῶα, ποὺ διαθέτουν ὁρμὴ καὶ αἴσθηση, γιὰ νὰ φτάσει στὸν ἄνθρωπο, ποὺ προσαρμόζει τὴν ὁρμή του στὸν λόγο. Οἰκείωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν λόγο σημαίνει οἰκείωση μὲ τὴν ἰδιαίτερη φύση του. Ὁ λόγος τότε γίνεται «*τεχνίτης*», ποὺ ἐπιβλέπει τὴν ὁρμή. Γιὰ τὸν ὅλο προβληματισμὸ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα βλ. S.G. Pembroke, Oikeiosis (*Problems of Stoicism*, σσ. 114-141).

Ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἄποψη, ὅπως μᾶς δίνεται στὸ ἀπ. 204 τοῦ Κικέρωνος καὶ στὸ κείμενο τοῦ Ἱεροκλῆ (Στοβαῖος 4.671, 7 - 673, 11), ἡ οἰκείωση διαγράφεται σὲ ἀνοδικὰ στάδια ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν αἴσθηση-συναίσθηση (λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ζήνων), καὶ τὴν αὐτοσυντήρηση, προχωρεῖ στὴ στοργὴ καὶ συντήρηση τῶν ἄλλων καὶ φτάνει στὴν ἄσκηση τῆς δικαιοσύνης μέσα στὴν κοινωνία ἢ στὸ ὕψιστο ἀγαθὸ μὲ τὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς. Στὸ κείμενο τοῦ Ἱεροκλῆ ἡ ἀνελικτικὴ πορεία παρουσιάζεται μὲ διαδοχικοὺς διευρυνόμενους ὁμόκεντρους κύκλους. Ὁ πρῶτος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ χαράζεται γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας, τὴ σκέψη καὶ τὸ σῶμα μας, ὁ δεύτερος περιλαμβάνει τοὺς γονεῖς, ἀδελφούς, γυναίκα καὶ παιδιά, ὁ τρίτος τὸν εὐρύτερο κύκλο συγγενῶν, ὁ τέταρτος τοὺς συνδημότες καὶ συμπολίτες καὶ ὁ τελευταῖος ὅλο τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Φαίνεται λοιπὸν καθαρά, ὅτι ἡ οἰκείωση ἔχει ἕνα βαθὺ προσωπικὸ χαρακτήρα (κέντρο της εἶναι ὁ ἑαυτός μας), ποὺ ἐκτείνεται σ' ἕνα ὅσο πάει εὐρύτερο κύκλο κοινωνίας. Ἡ οἰκείωση ἁπλώνεται τελικὰ σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, γίνεται ἕνα πνεῦμα οἰκουμενικό. Ὁ W. Wiesma (Π. τέλους, σ. 27 κ.ἑ.) ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἄμεση ρήση τοῦ Ζήνωνος (ἀπ. 198) ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἀναδιαμόρφωσή της ἀπὸ τὸν Χρύσιππο στὸ ἔργο του «*Περὶ τέλους*».

Γενικὰ ἡ διατύπωση τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς τῆς Στοᾶς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἔργο τοῦ Ζήνωνος. Αὐτὴ ἡ θέση ὑποστηρίζει ὁ Pohlenz (Zenon und Chrysipp), λέγοντας, ὅτι ὅλες οἱ μαρτυρίες, ποὺ σώθηκαν, ἀποτελοῦν ἐπεξεργασία καὶ σχόλια στὸν Ζήνωνα. Ὁ Brink ἀντίθετα («Οἰκείωσις and οἰκειότης»: Theophrastus and Zeno on Nature and Moral Theory. *Phronesis* I 1955, 123-145) ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν οἰκείωση ἦταν μιὰ ἐμβρυακὴ μόνο σύλληψη καὶ ὅτι ὁ Ζήνων πρέσβευε, ὅτι ἡ φύση σ' ὅλη της τὴν ἔκταση ἀποτελοῦσε τὸν χῶρο τῆς ἠθικῆς. Ἀγνοεῖ ἑπομένως τὴν ἐπαναδιατύπωση τῆς θεωρίας τῆς φύσης ἀπὸ τὸν Ζήνωνα καὶ τὴ διαφοροποίησή της ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες θέσεις τοῦ κυνισμοῦ.

ἀπ. 199:

Ἡ αἴσθηση εἶναι ἡ πρώτη μορφὴ οἰκειώσεως (αἴσθηση ἑαυτοῦ, αἴσθηση τῶν ἄλλων). Ἡ οἰκείωση στὸ ἀνώτατό της ἐπίπεδο εἶναι, ὅπως εἴδαμε, μιὰ οἰκείωση μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ποὺ θεμελιώνεται στὸν λόγο. Εἶναι ἄσκηση τῆς κατανέμουσας ἀρετῆς-δικαιοσύνης, ποὺ ἐκφράζει αὐτὴ τὴν κοινωνικὴ μορφὴ τῆς φιλίας.

ἀπ. 200:

Ἡ οἰκείωση μὲ τὰ πράγματα, ποὺ ἀνταποκρίνονται στὴ φύση μας, προϋποθέτει τὴν οἰκείωση μὲ τὸν ἑαυτό μας, τὴν πρωταρχική του ἀγαπητικὴ ἀποδοχή. Ἡ παρατήρηση ξεκινᾶ ἀπὸ τὰ ζῶα, στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρεται στὰ παιδιά, στὰ ὁποῖα ἐκδηλώνεται αὐτὴ ἡ πρώτη κατὰ φύσιν οἰκείωση. Οἱ φράσεις τοῦ Κικέρωνος «ipsum sibi conciliari - ad

suum statum» ἀντιστοιχοῦν στὶς ἑλληνικὲς «*οἰκειοῦσθαι ἑαυτῷ καὶ τῇ ἑαυτοῦ συστάσει*», ποὺ συναντοῦμε στὸν Ἱεροκλή, I 38.

ἀπ. 201:

Ὅπως ἡ αἴσθηση ἀναφέρεται στὰ αἰσθητά, ἔτσι καὶ ἡ οἰκείωση στὸ οἰκεῖο. Ἔχουμε λοιπὸν μιὰ συνάφεια τοῦ ἑνὸς μὲ τὸ ἄλλο, μιὰ κοινωνία τοῦ ὄντος μὲ αὐτὸ ποὺ αἰσθάνεται ὡς οἰκεῖο. Ἡ αἴσθηση-ἀντίληψη στὸν ἄνθρωπο εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν οἰκείωση, γι᾽ αὐτὸ καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν «*ὀρθὴν χρῆσιν φαντασιῶν*» (ἀπ. 194 καὶ ἀπ. 203).

ἀπ. 203:

Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος οἰκεῖ μέσα στὸν λόγο, αὐτὸ τὸν κάνει μέτοχο τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας. Αὐτὴ ἡ ἀμφισβήτηση ὀφείλεται στὴ διπλή του φύση. Ἡ φύση τῶν ἄστρων εἶναι ἀμέτοχη κακίας.

ἀπ. 204:

Ὁ Ζήνων θὰ πρέπει νὰ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν κοινὴ φύση (βλ. καὶ ἀπ. 202), ποὺ περιλαμβάνει τὰ φυτά, τὰ ζῶα καὶ τὸν ἄνθρωπο, ἀνιχνεύοντας σὲ ὅλα αὐτὰ τὸν σκοπὸ ποὺ ὑπαγορεύει ἡ οἰκείωση τοῦ καθενὸς μὲ τὴ φύση του. Ἔχουμε πάλι μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὴν πρώτη κατὰ φύσιν οἰκείωση καὶ τὴ δεύτερη, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν «ὁμολογίαν». Κατ᾽ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος διακρίνει ἀξιολογικὰ τὶς πράξεις του καὶ κρίνει ἀποβλέποντας στὸ ἀνώτατο ἀγαθό, ποὺ εἶναι καθεαυτὸ ἐπιθυμητό, ἐνῶ τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν δὲν εἶναι. Ὑπονοεῖται ἐδῶ ἡ διάκριση ἀγαθῶν καὶ ἀδιαφόρων ποὺ ἔκανε ὁ Ζήνων καὶ ἡ διφυὴς διάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

Παρατηροῦμε καὶ πάλι στὴν ἀναφορὰ τοῦ Κικέρωνα πέντε στάδια οἰκείωσης, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ καθένα ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἰδιαίτερο καθῆκον: α) Τὴ διατήρηση στὴ φυσικὴ κατάσταση, β) Τὴν προσοικείωση ὅσων εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση, γ) τὴν οἰκείωση μὲ τὰ πρέποντα, δ) τὴν οἰκείωση ποὺ γίνεται μόνιμη συνήθεια καί, ε) τὴν «ὁμολογίαν». Τὸ «*καθῆκον*» στὴν ὕψιστη μορφή του εἶναι ἡ τελείωση τῆς φύσης του, ἡ ἀρετή.

Σημ. 1: Ἀνάμεσα στὴν οἰκείωση, ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ Ζήνων, καὶ τὴ σωκρατικὴ παράδοση θὰ μποροῦσαμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴν παρουσία μιᾶς συνέχειας ἰδιαίτερα σὲ δυὸ σημεῖα: α. Στὴ σωκρατικὴ «*ψυχῆς ἐπιμέλειαν*», ποὺ ὁ Ζήνων συνδέει μὲ τὴν οἰκείωση (Maximus Floril. c. 6, SVF I 236: «*…τῶν μερῶν τοῦ σώματος ἐκείνων ἐπιμελούμεθα μᾶλλον, ἅπερ ὠφελιμώτερα ἑαυτοῖς πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν νομίζομεν εἶναι,… οὐδὲ γὰρ ἡ ἐλαία τῷ θεραπεύοντι αὐτὴν ἐπαγάλλεται ἀλλ᾽ ἐκφέρουσα πολλούς τε καὶ καλοὺς καρποὺς ἔπεισεν ἑαυτῆς ἐπιμελεῖσθαι μᾶλλον*». Καὶ β. στὴ σωκρατικὴν ἀρχὴ «*ἕκαστος τὰ ἑαυτοῦ πράττειν*», ποὺ προσεγγίζει πολὺ στὴν ἔννοια τοῦ οἰκείου, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀπασχόλησε καὶ τὸν Ἀντισθένη. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ οἰκεῖον καὶ τὸ φίλον, «*τὸ πρῶ-*

τον φίλον», εἶναι ἕνα θέμα, ποὺ ἀπασχόλησε τὸν Πλάτωνα στὸν *Λύσιν*. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐπέμενε στὸ «*οἰκεῖον*», γιατὶ ὁ ὅρος παρασύρει σ' ἕναν ὑποκειμενισμό. (Δὲς σχετικὰ S.G. Pembroke, Oikeiosis, *Probl. of Stoicism*, σσ. 136-139).

Ἡ προέλευση τῆς ζηνώνειας οἰκείωσης ἀπὸ τὴν περιπατητικὴ παράδοση ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν von Arnim (Arius' Didymus Abriss der peripeatetischen Ethik, SB. Wien, *Ph., Hist. Kl.* 204, 1926, 3) καὶ τὸν Dirlmeier (Die Oikeiosis lehre Theophrasts, *Philol., Suppl.* XXX, 1937, 1) μὲ βάση ὄχι μόνο τὰ ἠθικὰ συγγράμματα τοῦ Θεόφραστου ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀναφέρονται σὲ μιὰ περίληψη τῆς περιπατητικῆς ἠθικῆς, ποὺ δίνει ὁ Ἄρειος Δίδυμος, ὅπως τὴ διασώζει ὁ Στοβαῖος (Ἐκλ. II, 116 κ.ἑ.). Ἡ βιολογία συνάπτεται ἐδῶ μὲ τὴν ἠθική, ἡ ψυχολογία τῶν ζώων μὲ τὴν ψυχολογία τῶν παιδιῶν. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Θεόφραστου (Πορφ. Abst. 3. 25) στοὺς ἀνθρώπους ὡς οἰκείους μεταξύ των, στὴν οἰκειότητα μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ ζώων καὶ ἰδιαίτερα στὴν «*οἰκείωσιν*» τῆς μέλισσας πρὸς τὴν δρῦν (Θεοφρ. fr. 190 Wimmer) φαίνεται νὰ ἐνισχύουν τὴν ἄποψη αὐτή. Ὁ Pohlenz ὡστόσο (Grundfragen, σσ. 1-47, *Stoa* II σ. 66) ἀντέκρουσε τὰ ἐπιχειρήματα τῶν προηγουμένων ἐρευνητῶν ἐπιτυχῶς συμπεραίνοντας, ὅτι ἡ οἰκείωση, ὅπως ἀπαντᾶ στὸν Θεόφραστο, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει τὴν αἴσθηση κάποιου προσχεδιασμοῦ, δὲν ἀποτελεῖ ὡστόσο οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ γένεση τῆς στωικῆς οἰκείωσης. Ἐξ ἄλλου ἡ ἔκθεση τοῦ Ἀρείου περὶ οἰκειώσεως δὲν εἶναι ἀκριβὴς καὶ ὅταν μιλᾶ γιὰ ἐκλογὴ τῶν κατὰ φύσιν καὶ ἀπεκλογὴν τῶν παρὰ φύσιν προδίδει μεταγενέστερη στωικὴ ἐπίδραση, ἀφοῦ ἡ διδασκαλία περὶ ἐκλογῆς δὲν εἶχε ἀναπτυχθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Βαβυλώνιο καὶ τὸν Ἀντίπατρο στὴν ἀναμέτρησή τους μὲ τὸν Καρνεάδη. Ὁ Pohlenz πιστεύει ὅτι πηγὴ τοῦ Ἀρείου σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν οἰκείωση εἶναι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης. Γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ Ζήνωνος μὲ τὸν Πολέμωνα καὶ τὴν Ἀκαδημία δὲς ἀπ. 197.

Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐπισήμανση τῆς στωικῆς προσέγγισης στὴν ἀρχὴ τῆς οἰκειώσεως ἔχει καὶ τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ πάπυρο τοῦ δευτέρου αἰ. μ.Χ. ἀνωνύμου συγγραφέα (Σχόλια εἰς Πλάτωνος Θεαίτητον, 5. 18 -6. 31). Ἐκεῖ γίνεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν «*πρὸς ἑαυτὸν οἰκείωσιν*», ποὺ χαρακτηρίζεται φυσικὴ καὶ ἄλογος, καὶ στὴν «*πρὸς τοὺς πλησίον οἰκείωσιν*», ποὺ εἶναι φυσικὴ ἀλλὰ ὄχι χωρὶς λόγον. Ἐπίσης ἡ οἰκείωση διαφοροποιεῖται σὲ βαθμοὺς ἔντασης. Στὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖται προφανῶς ἐναντίον τῆς στωικῆς θέσης (ἀκαδημαϊκῆς πιθανὸ προέλευσης) τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὴν οἰκείωση (ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ζήνων, ἀπ. 199) καὶ τῆς ἄσκησης τῆς δικαιοσύνης. Τὸ ἐρώτημα, ποὺ προκύπτει, εἶναι, ἂν ἡ οἰκείωση σὲ ὅλες τὶς σχέσεις εἶναι ἴση, ἰδιαίτερα, ὅταν αὐτὴ ἀφορᾶ τὰ συμφέροντα τοῦ ἑαυτοῦ μας ποὺ πρέπει μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης νὰ εἶναι ἴσα μὲ ἐκεῖνα τοῦ ἄλλου.

Γενικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκειώσεως προέρχεται

ἀναμφίβολα ἀπὸ τὸν Ζήνωνα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Χρύσιππο. Ὁ Ζήνων ἵδρυσε μιὰ κοινωνικὴ φιλοσοφία, ἀντιμέτωπη πρὸς τὴν Ἐπικούρεια, στηρίζοντας τὴν ἀρχὴ τῆς οἰκειώσεως στὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ὁρμὴ στὸν λόγο, γιὰ νὰ θεμελιώσει μιὰ πανανθρώπινη κοινότητα καὶ μιὰ οἰκουμενικὴ θεωρία. Λανθάνεται ὁ Wiersma (ἔ.ἀ.), ὅταν πρεσβεύει ὅτι ὁ Ζήνων ἄντλησε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν Κυνισμό. (Τὴ θέση αὐτὴ ὑποστηρίζει ὁ de Vogel, σσ. 128 καὶ 131).

Σημ. 2: Γιὰ τὴ σημασία τῆς μετάβασης τῆς οἰκειώσεως ἀπὸ τὴν ὁρμὴ στὸν λόγο καὶ τὴν ἀντιστοιχία της πρὸς τὶς νεώτερες ἀνθρωπολογικὲς ἔρευνες παραπέμπουμε στὶς ἔρευνες τοῦ Jacob von Uexküll (*Umwelt und Innenwelt der Tiere*, Berlin 1921) καὶ τοῦ Konrad Lorenz (Ganzheit und Teil in der tierischen und menschlichen Gemeinschaft, *Gesammelte Abhandlungen*, München 1966). Ὁ Pembroke (ἔ.ἀ.) συζητᾶ διεξοδικὰ τὸ θέμα τῆς στωικῆς οἰκειώσεως καὶ γράφει σχετικὰ (σ. 141): «Oikeiosis to oneself is the same process raised to the level of consciousness and alone capable of raising consciousness to the higher level of moral wisdom».

Θὰ πρέπει τέλος νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι ἡ οἰκείωση καὶ ἀλλοτρίωση εἶναι βασικὲς ἔννοιες, ποὺ συναντοῦμε στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου καὶ οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν καίριες σχέσεις στὴ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως. Καὶ στὸ θέμα αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ συνέχεια τῆς στωικῆς παράδοσης. (Δὲς Κ. Μιχαηλίδη, Ἡ στωικὴ οἰκείωσις καὶ ἡ ὑπαρξιακὴ ἀποξένωσις, *Στασῖνος*, σσ. 149-155, Λευκωσία 1974).

4. ΠΕΡΙ ΑΓΑΘΩΝ, ΚΑΚΩΝ ΚΑΙ ΑΔΙΑΦΟΡΩΝ

ἀπ. 205 καὶ 206:

Τὰ ὄντα διακρίνονται σὲ ἀγαθά, κακὰ καὶ ἀδιάφορα. Τὴ διάκριση σὲ ἀδιάφορα τὴ διατύπωσε ὁ Ζήνων, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε τὴ λέξη αὐτὴ γιὰ πρώτη φορὰ μὲ ἠθικὴ σημασία. Ὁ Σέξτος (Μαθ. 11. 3, 4) ἐσφαλμένα ἀποδίδει τὴν ταξινόμηση αὐτὴ μὲ συμπερίληψη τῆς κατηγορίας τῶν ἀδιαφόρων στὴν ἀρχαία Ἀκαδημία, τοὺς Περιπατητικοὺς καὶ τοὺς Στωικοὺς ἀπὸ κοινοῦ.

Ἡ ἀναφορὰ στὶς ἀρετὲς (φρόνηση, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἀνδρεία) δείχνει τὴν ἐμμονὴ τῆς Στοᾶς στὴν πλατωνικὴ τετρακτὺν τῶν ἀρετῶν, ἡ σύλληψη τῶν ὁποίων ἀποκτᾶ ὡστόσο νέο περιεχόμενο. Τὸ ἀντίστοιχο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς κακίες. Ἀρετὲς καὶ ἀγαθὰ ταυτίζονται. Ὅσα μετέχουν ἀρετῆς περιλαμβάνουν πράξεις ποὺ βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ τὴν ἀρετὴ (βλ. Διογ. Λαέρτιος 7. 94-95).

Στὴν κατηγορία τῶν ἀδιαφόρων ἔχουμε μιὰν ἀναφορὰ ἐννοιῶν κατὰ ζεύγη (105) ἢ κατὰ σειρὲς σὲ ἀντιπαράθεση. Ἀδιάφορα εἶναι τὰ οὐδέτερα, ποὺ οὔτε ὠφελοῦν ἠθικὰ οὔτε βλάπτουν. Αὐτὰ τὰ ἀδιάφορα ὅμως ὁ Ζήνων δὲν τὰ ἀφήνει νὰ ἐκπέσουν ἀπὸ κάθε ἀξία, γιατὶ τότε ὁ ἀνθρώπινος βίος θὰ

παρέμενε σὲ μιὰ αὐστηρή, ἄκαμπτη διάκριση μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ θὰ παραμελοῦσε τὶς ἄλλες ποικίλες πλευρές, ποὺ ἀντιμετωπίζει στὴν πράξη. (Βλ. τὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἀκολουθοῦν: 206, 207, 208, 209, 210).

ἀπ. 205:

«*Τὴν ἡδονήν*»: Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἔνταξη τῆς ἡδονῆς στὰ ἀδιάφορα, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐπικούρεια ἄποψη ὅτι ἡ ἡδονὴ ἀποτελεῖ τὸ πρωταρχικὸ ἀγαθό.

Παρόμοια θέση παίρνει καὶ ὁ Κικέρων λέγοντας ὅτι ὁ Ζήνων κατατάσσει τὴν ἡδονὴ στὰ ἀδιάφορα (ἀπ. 222). Ἡ ἡδονὴ δὲν προηγεῖται, ἀλλὰ καὶ στὰ μικρὰ παιδιὰ πρώτη εἶναι ἡ οἰκείωση, ἐνῶ ἡ ἡδονὴ εἶναι ἐπιγέννημα βλ. ἀπ. 198 (Διογ. Λαέρτ. 7. 85) καὶ ἀπ. 200 (Cicero, de finibus 3. 16).

Ὁ Heinzel (δές, *de Stoicorum affectibus*, σ. 37) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ζήνων κατατάσσει τὴν ἡδονὴ μᾶλλον μεταξὺ τῶν κακῶν. Ἡ θέση τῆς ἡδονῆς ὡστόσο στὸ ἀπ. 205 εἶναι στὴν πλευρὰ ἐκείνη τοῦ σκέλους ποὺ ἀνήκει στὰ προηγμένα, ἐνῶ ὁ πόνος κατέχει τὴ θέση τοῦ ἀποπροηγμένου. Βλ. καὶ Διογ. Λαέρτ. 7. 107. Ἐν τούτοις στὰ ἀποπροηγμένα τὴν κατατάσσει ὁ Σέξτος, Μαθ. XI 73: «*οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἀδιάφορον (scil. ἡδονὴν εἶναί φασιν) καὶ οὐ προηγμένον*». Ἀντίθετα στὸ ἀπ. 195 ἡ λύπη (τὸ θλιβερὸ) κατατάσσεται στὰ κακά. Καὶ ὁ Κικέρων ἀπ. 208 χαρακτηρίζει τὸν πόνο ἀποπροηγμένον. Ἐπίσης, δὲς τὶς μαρτυρίες τοῦ Στοβαίου Ἐκλ. II 7, 5, p. 58, 14, καὶ τοῦ Κικέρωνος Tusc. II 29.

ἀπ. 206:

«*ἀγαθά, κακά, οὐδέτερα*»: Ἡ διάκριση ἀγαθῶν-κακῶν-οὐδετέρων (ἢ μέσων-ἐνδιαμέσων) καὶ ἡ δυνατότητα καλῆς ἢ κακῆς χρήσης τῶν τελευταίων μᾶς παραπέμπει στὴν πλατωνικὴ διάκριση τῶν «*μεταξύ*». Βλ. Πλάτωνος Γοργίας 467e-468a: «*τὰ δὲ μήτε ἀγαθὰ μήτε κακὰ ἆρα τοιάδε λέγεις, ἃ ἐνίοτε μὲν μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνίοτε δὲ τοῦ κακοῦ, ἐνίοτε δὲ οὐδετέρου… πότερον οὖν τὰ μεταξὺ ταῦτα…*» Οἱ Στωικοὶ δὲν πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ μιμήθηκαν τὸν Ἀριστοτέλη, γιατὶ οἱ ἔννοιες «*μέσον*» ἢ «*μεταξὺ*» ἔχουν σ' αὐτὸν διαφορετικὴ σημασία (βλ. D. Tsekourakis, *Studies in the terminology of early stoic ethics*, Wiesbaden 1974, σσ. 12-13).

ἀπ. 207,208, 209 καὶ ἀπ. 201α:

«*ἀξία-ἀπαξία, κατὰ φύσιν-παρὰ φύσιν*»:

Τὰ ἀδιάφορα ἢ ἐνδιάμεσα χωρίζονται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα σὲ προηγμένα καὶ ἀποπροηγμένα ἢ σὲ αὐτὰ ποὺ ἔχουν ἀξία καὶ αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχουν ἀξία. Εἰσηγητὴς τῶν ὅρων ἦταν ὁ Ζήνων (ἀπ. 208). Ἡ εἰκόνα τῆς βασιλικῆς αὐλῆς δείχνει τὴ διαφορὰ τοῦ ἀγαθοῦ (τέλους) ἀπὸ τὰ προηγμένα, ποὺ προσεγγίζουν μόνο τὸ ἀγαθὸ ἀλλὰ βρίσκονται σὲ ἄλλη βαθμίδα.

Τὰ προηγμένα (ἀπ. 210α) εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ ἑπομένως

ληπτά, τὰ ἀποπροηγμένα εἶναι παρὰ φύσιν καὶ ἑπομένως ἄληπτα. Στὸν ὅρο «κατὰ φύσιν» ἐπανέρχονται συχνὰ οἱ Στωικοὶ καὶ γιὰ ἀποφυγὴ ὁποιασδήποτε σύγχυσης θὰ πρέπει νὰ διακρίνουμε τρεῖς διαφορετικὲς χρήσεις τοῦ ὅρου: α) Τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν, αὐτὰ ποὺ ἀφοροῦν τὴν οἰκείωση τοῦ παιδιοῦ, β) Τὰ κατὰ φύσιν, αὐτὰ ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ φύση ἀπὸ τὸν ἐνήλικα (καὶ τὰ ὁποῖα ἐκπληρώνει μὲ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων) καὶ γ) τὸν λόγο καὶ τὸ ἀγαθό, ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸν καὶ ποὺ ἀφορᾶ τὸν σοφό. Αὐτά, ποὺ ἐπιτυγχάνει ὁ λόγος, εἶναι τὰ κατορθώματα. Ὁ λόγος εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινη φύσις, αὐτὴ ποὺ ἀνταποκρίνεται στὸν λόγο τοῦ κόσμου. Καὶ ἐνῶ τὰ καθήκοντα ἀναφέρονται στὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, τὰ κατορθώματα, ποὺ εἶναι ἐνέργειες τῆς ἀρετῆς, πηγάζουν ἀπὸ τὴν «διάθεσιν» τῆς ψυχῆς.

ἀπ. 210α, β, γ, δ:

Ἡ θέση τοῦ Ζήνωνος εἶναι σαφής: Τὸ καθεαυτὸ ἀγαθό, εἶναι σύμφωνο μὲ τὸν λόγο καὶ αὐτὸ ἐπιδιώκει ὁ σοφός. Ὡς τέτοιο καθιστᾶ τὴν ἀρετὴ αὐτάρκη, γιατὶ εἶναι τὸ μόνο ἀγαθό, τὸ μόνο ποὺ ἔχει ἠθικὴ ποιότητα.

Ἡ εὐδαιμονία τοῦ σοφοῦ ἔχει ἔτσι ἀποκλειστικὸ στήριγμά της τὴν ἀρετή. Ἀπὸ τὰ οὐδέτερα ὡστόσο ὁ σοφὸς θὰ ἐκλέξει ἐκεῖνα, ποὺ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση, τὰ προηγμένα, καὶ θὰ ἀπορρίψει τὰ παρὰ φύσιν, τὰ ἀποπροηγμένα. Αὐτὰ ἔχουν μιὰν ἀξία γιὰ τὴ ζωή, δὲν ἐπηρεάζουν ὅμως τὴν οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ, γιατὶ εἶναι ἄλλης κατηγορίας. Πῶς ὅμως αὐτὰ τὰ δύο, ἡ αὐτάρκεια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὰ κατὰ φύσιν, συμβιβάζονται; Στὴ Στοὰ φαίνεται νὰ ἐμφανίζονται δύο τάσεις. Ἡ πρώτη ποὺ δίνει σχεδὸν ἀπόλυτη σημασία στὴν αὐτάρκεια τοῦ ἀγαθοῦ-ἀρετῆς, καὶ ἡ δεύτερη, ποὺ εἶναι ἔκδηλη στὸν Παναίτιο καὶ τὸν Ποσειδώνιο, ποὺ ἀποδίδει ἰδιαίτερη σημασία στὰ «*κατὰ φύσιν*» ὡς ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς εὐδαιμονίας. Δὲν προκαλεῖ ὡστόσο αὐτὸ ἕνα ρῆγμα στὴ Στοά; Ἕνα σύμπτωμα τῆς ἀπόλυτης θέσης τῆς αὐτάρκειας τῆς ἀρετῆς, ποὺ ἐπικρίνει ὁ Κικέρων, εἶναι καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος Ἀρίστων ὁ Χῖος, ποὺ ὑπεστήριξε ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε ἀξιολογικὴ διάκριση στὰ ἀδιάφορα, γιατὶ δὲν ἐνδιαφέρει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀρετὴ ἢ τὴν κακία. Ὁ Ἀρίστων (ἀπ. 210δ), ὅπως ἀναφέρει ὁ Σενέκας (Epist. 94. 1 καὶ 5), ἀρνεῖται κάθε ἀξία στὰ προηγμένα, ἀφοῦ δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τοὺς προκόπτοντες ἀλλὰ μόνο γιὰ τὸν σοφό. Ὁ Ζήνων ὡστόσο εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἔδωσε ἀξία στὰ προηγμένα καὶ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἀσκεῖ ὁ προκόπτων.

Εἶναι αὐτὸς ὁ Ζήνων, ποὺ εἰσήγαγε τοὺς ὅρους *ἀξία*, *ἀπαξία*, *προηγμένον*, *ἀποπροηγμένον*, *καθήκοντα*, *κατορθώματα*. Ἐν τούτοις τὸ θέμα ἀποτελεῖ ἀντικείμενο συζητήσεως.

Ὁ Pohlenz (Plutarchs Schriften gegen die Stoiker, *Hermes* XXIV, 23-26, *Stoa* I 186 κ.ἑ. καὶ 191 κ.ἑ.) παραθέτει τὶς δυσκολίες, ποὺ ἀναπτύσσονται στὴ Στοὰ ἀπὸ τὴ «διπλὴ φύση» τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ζήνων, λέει, ἐπέμεινε

στὴν καλλιέργεια καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ποὺ ὁδηγεῖ στὸ τελικὸ ἀγαθό. Ὡστόσο ὁ ἴδιος ἐγκαθιδρύει μιὰ παράδοση ἀναγνώρισης τῆς ἀξίας τῶν κατὰ φύσιν γιὰ τὸν μέσον ὅρο τῶν πράξεων τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου (καθήκοντα). Ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος ἔτσι, ἂν τοῦ δοθεῖ εὐκαιρία, θὰ παντρευτεῖ, θὰ πολιτευθεῖ, θὰ ἀναθρέψει παιδιά, θὰ γυμναστεῖ κτλ. (Διογ. Λαέρτ. 7. 121). Ὁ κίνδυνος ὡστόσο μιᾶς διάστασης ἀπειλήθηκε, ὅταν τονίσθηκε ὑπερβολικὰ ἡ αὐτάρκεια τῆς ἀρετῆς.

Ὁ Ἀντίπατρος καὶ ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος ὠθούμενοι ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Καρνεάδη, ποὺ ὑπεστήριζε ὅτι σκοπὸς κάθε λογικῆς ἐνέργειας εἶναι νὰ ἐπιτευχθεῖ κάτι, ποὺ δὲν περιέχεται στὴν ἐνέργεια αὐτὴ (ὅπως εἶναι π.χ. τὰ κατὰ φύσιν), ἀναγκάστηκαν νὰ κάνουν συμβιβασμὸ ἐξαίροντας τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀδιαφόρων. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ Περιπατητικοὶ ἀπέδιδαν ἰδιαίτερη σημασία στὰ «προηγμένα» ὡς συμβάλλοντα στὴν ἐπίτευξη τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, ἐκλεκτὸς Ἀκαδημαϊκός, ἐπέκρινε τὴ διάκριση προηγμένων καὶ ἀγαθῶν. Στὴ συνέχεια ὁ Παναίτιος ἔφτασε νὰ πεῖ κάτι «αἱρετικὸ» γιὰ τὴ Στοά: ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι αὐτάρκης, ἀλλὰ γιὰ τὴν εὐδαιμονία ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται καὶ τὴν ὑγεία, τὴ δύναμη καὶ τὶς εὐνοϊκὲς περιστάσεις τοῦ βίου. Παρόμοιες θέσεις, διαπιστώνοντας ἕνα ρῆγμα στὴ Στοά, ἀνάπτυξαν οἱ Raesor (The indifference in the old and the middle Stoa, *Transact. and Proceed of the Amer. Philol. Ass.* 87 (151) 102-109) καὶ M. van Staaten (*Panaetius*, Amsterdam 1946). Συμπεραίνεται γενικὰ ὅτι ὁ Παναίτιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Χρύσιππο ἀναγνώρισαν τὸν ρόλο ποὺ παίζει στὴ ζωὴ τὸ ἄλογο μέρος τῆς ψυχῆς. Ὅπως ὅμως ἀπέδειξε ὁ J. G. Kidd (Stoic Intermediates and the end for man, *Problems in Stoicism*, σσ. 150-168) δὲν ὑπάρχει ρῆγμα στὴ Στοὰ μεταξὺ Ζήνωνος καὶ παλαιᾶς Στοᾶς ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἀντιπάτρου καὶ Μέσης Στοᾶς ἀφ' ἑτέρου. Καὶ τοῦτο γιατὶ ποτὲ δὲν ἐγκαταλείπεται ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτάρκειας τῆς ἀρετῆς πρὸς εὐδαιμονία. Ἐκεῖνο, ποὺ ἐκφράζεται γενικά, κάποτε μὲ περισσότερη ἔμφαση, εἶναι ὅτι ὁ σοφὸς σὲ περίπτωση ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὴν ἀρετὴ μόνη καὶ τὴν ἀρετὴ «*σὺν τοῖς προηγμένοις*» θὰ προτιμοῦσε τὸν συνδυασμό τους. Ἡ σύγχυση προκαλεῖται ἀνάμεσα στὰ κατορθώματα (ποὺ εἶναι ἔργα τῆς ἀρετῆς) καὶ τὰ καθήκοντα, ποὺ εἶναι ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τὰ προηγμένα. Καὶ τὰ δυὸ εἶναι κατὰ φύσιν, τὰ πρῶτα ὅμως ἀσκοῦνται ἀπὸ τὸν λόγο, τὰ δεύτερα ἀφοροῦν τοὺς κανόνες, ποὺ ἐκτελοῦνται γιὰ πράγματα ποὺ ὑπαγορεύει ἡ φύση, χωρὶς ὅμως νὰ συντελοῦν στὴν ἐπίτευξη τοῦ καθεαυτὸ ἀγαθοῦ. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν «*ὕλην*» γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς ἢ τῆς κακίας (Cicero, de finibus 3. 61). Θὰ πρέπει λοιπόν, γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε σωστὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς Στοᾶς, νὰ προσέξουμε τὸ βάρος ποὺ δίνεται κάθε φορὰ στὸ ἀγαθὸ καὶ στὰ κατὰ φύσιν προηγμένα. Φαίνεται, ὅτι ἡ Στοὰ μετὰ τὸν Ἀντίπατρο ἀποδίδει σ' αὐτὰ τὰ κατὰ φύσιν καθήκοντα κάποια μεγαλύτερη ἔμφαση, χωρὶς ὅμως νὰ ἀρνεῖται τὴ βασικὴ θέση τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν αὐτάρκεια τῆς ἀρετῆς.

Τὸ κείμενο ὡστόσο τοῦ Διογένη Λαέρτιου (7. 128), ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἀπόψεις τοῦ Παναίτιου καὶ τοῦ Ποσειδώνιου («*ὁ μέντοι Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος οὐκ αὐτάρκη λέγουσι τὴν ἀρετήν, ἀλλὰ χρείαν εἶναί φασι καὶ ὑγιείας καὶ χορηγίας καὶ ἰσχύος*»), δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ, ὡς εἰσηγεῖται ὁ Kidd, ἀλλὰ νὰ ἑρμηνευθεῖ σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ σημασία τοῦ «*χρείαν*», ποὺ μπορεῖ νὰ δηλώνει τὴν ἀνάγκη ἀλλὰ καὶ τὴ χρήση. Ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ σημαίνει ὅτι ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ αὐτὰ τὰ ἐξωτερικὰ κατὰ φύσιν. (Δὲς σχετικά: J. M. Rist, *Stoic Philosophy*, Aristotle and the stoic good, Cambridge 1969, σσ. 9-10. Ἐπίσης γιὰ τὴν προσφορὰ τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς ὁρολογίας στὴ στωικὴ στὸ ἴδιο κεφ. σσ. 1-21). Μὲ τὸν Kidd συμφωνεῖ ὁ Long (*Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σ. 308, σημ. 75). Ὁ Long στέκεται ἰδιαίτερα στὴν ἄποψη τοῦ Διογένη τοῦ Βαβυλώνιου, διαδόχου τοῦ Χρυσίππου, ὅπως τὴν μεταφέρει ὁ Διογ. Λαέρτιος (7. 88): «*Ὁ μὲν οὖν Διογένης τέλος φησὶ ῥητῶς τὸ εὐλυγιστεῖν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ*».

Εἶναι μὲ τὴ «σωστὴ συλλογιστικὴ» (*εὐλογιστεῖν*), ποὺ γίνεται ἡ ἐκλογὴ τῶν κατὰ φύσιν, ἄρα τὰ κατὰ φύσιν ἀποτελοῦν τὸ ὑλικὸ γιὰ τὸν λόγο, δὲν ὑποκαθιστοῦν ποτὲ τὸν λόγο. Γιὰ τὸ θέμα καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀντιπάτρου, ποὺ στηρίχθηκε στὸν Διογένη, δὲς Long ἔ.ἀ. σ. 309 καὶ τοῦ ἰδίου, Carneades and the stoic Telos, *Phronesis* 12 (1967), σσ. 59-90.

ἀπ. 210γ, (πρβλ. ἐπίσης 210β καὶ δ):

Ὁ Ἀρίστων, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σενέκας (ἔ.ἀ.), ἀρνεῖται κάθε ἀξία στὰ προηγμένα, ἀφοῦ ἐνδιαφέρουν μόνο τοὺς προκόπτοντες καὶ ὄχι τὸν σοφό. Ὁ Ζήνων ὡστόσο εἶναι ὁ πρῶτος, ποὺ ἔδωσε ἀξία στὰ προηγμένα, τὰ ὁποῖα ἀσκεῖ ὁ προκόπτων. Αὐτὸς εἰσήγαγε τοὺς ὅρους: «*ἀξία, ἀπαξία, προηγμένα, ἀποπροηγμένα, καθήκοντα, ἀξιώματα*».

5. ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

ἀπ. 212, 212α, 212β:

Ἡ ἀρετὴ ὁρίζεται ὡς διάθεση τῆς ψυχῆς σύμφωνα μὲ τὸν λόγο ἢ τὸν ἑαυτό της. Αὐτὸς ὁ ὁρισμὸς ἀποδίδεται στὸν Ζήνωνα.

«*Διάθεσις*»: Ὁ ὅρος δηλώνει τὴ σταθερὴ λογικὴ στάση καὶ κίνηση τῆς συνείδησης ποὺ ἐκφράζει τὴν ἀρετή. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωση τῶν καθηκόντων κατὰ φύση. Τὰ κίνητρα τοῦ πράττοντος κατὰ φύση εἶναι ἐξωτερικά, γιατὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ πράγματα ἢ ἀπὸ τοὺς κανόνες, ποὺ ὑπαγορεύουν τὴν ἐκτέλεσή τους. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ ὑλικὸ ἢ τὰ μέσα, ὄχι τὴν ἀρχὴ τῆς πράξης. Ἡ διάθεση εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρχή, ὡς σταθερὴ πρόθεση γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς ἀρετῆς, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς περιστάσεις (Δές: Πλουτ. Περὶ κοιν. ἐνν. XXVI 107 IB: «*Τέλος μὲν γὰρ τὸ*

ἐκλέγεσθαι καὶ λαμβάνειν ἐκεῖνα φρονίμως, ἐκεῖνα δὲ αὐτὰ καὶ τὸ τυγχάνειν αὐτῶν οὐ τέλος»).

Τὸν ὅρο «*διάθεσις*» κατανοοῦμε καλύτερα, ἂν ἀντιληφθοῦμε τὴ σταθερότητα ποὺ ἐκφράζει. Εἶναι «*διάθεσις*» τοῦ ἡγεμονικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς καὶ «*δύναμις*», ποὺ παράγει ὁ λόγος (ἀπ. 226). Ὁ Rist (*Stoic Philosophy*, σ. 3) ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Ζήνων καὶ οἱ Στωικοὶ ἐπέλεξαν τὸν ὅρο «*διάθεσις*», τείνοντας νὰ ἀποδώσουν τὸ νόημα τῆς ἀριστοτελικῆς «*ἕξεως*», γιατὶ γι' αὐτοὺς σημαίνει τὴν ἀκαμψία καὶ τὴν προσήλωση πρὸς τὸν σκοπό. Ἡ «*δύναμις*» πάλι γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη θὰ σήμαινε δυνατότητα, ἐνῶ γιὰ τοὺς στωικοὺς σημαίνει τὴ δύναμη, ποὺ κατέχει ὁ σοφὸς νὰ πράττει ἐνάρετα. Δύναμις σημαίνει «*ἕξις*». Θὰ μποροῦσε ἐν τούτοις νὰ ἀντιπαρατηρήσει κανεὶς στὸν Rist, ὅτι ἡ «*διάθεσις*» ἐκφράζει πέρ' ἀπὸ τὴ σταθερότητα, ποὺ δὲν καλύπτει ἐπαρκῶς τὸ νόημά της, καὶ τὴν πρόθεση καὶ τὴ διάθεση τοῦ πράττοντος, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ διάθεση ἐκφράζει ἔτσι τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς ἠθικῆς συνείδησης τῶν Στωικῶν, αὐτὴν ποὺ θυμίζει τὴν ἀγαθὴ θέληση τοῦ Kant.

Ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ Graeser (*Zenon*, σ. 139, σημ. 4), ἡ ἀρετὴ ὡς διάθεσις προδίδει ἕνα κοινὸ ὑποκείμενο, ποὺ βαστάζει τὶς διάφορες ἀρετές. Ἡ διάθεσις μὲ τὴ στωική της ἔννοια δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ἕξη, ποὺ σημαίνει τὴ σταθερότητα μιᾶς ποιότητας, ἐνῶ ἡ διάθεσις τὴν εὐκολία τῆς ἀλλαγῆς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σιμπλίκιος (Ὑπ. εἰς Ἀριστ. 8B27-29) γιὰ τὴ στωικὴ χρήση αὐτῶν τῶν ὅρων, ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀριστοτελική, «*τὰς ἀρετὰς διαθέσεις εἶναι, οὐ κατὰ τὸ μόνιμον ἰδίωμα, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνεπίτατον καὶ ἀνεπίδεκτον τοῦ μᾶλλον*», ἐνῶ οἱ «*ἕξεις ἐπιτείνεσθαί φασιν δύνασθαι καὶ ἀνίεσθαι*». Γιὰ τοὺς Στωικοὺς οἱ ἕξεις εἶναι φυσικὲς καταστάσεις ἑνὸς σώματος, ποὺ ὑπόκεινται σὲ ὁποιαδήποτε μεταβολὴ (S. Sambursky, *Physics of the Stoics*, 9), ἐνῶ οἱ διαθέσεις δηλώνουν μιὰν ἀκραία κατάσταση, μὴ ἐπιδεκτικὴ προσθήκης ἢ ἀφαίρεσης. Ἐνῶ ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρετὴ εἶναι μ ε σ ό τ η ς ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀρνητικὰ ἄκρα, οἱ Στωικοὶ δὲν ἐνδιαφέρονται νὰ ἐκφράσουν μὲ τὸν ὅρον αὐτὸν τόσο τὴ σταθερότητα ὅσο νὰ δηλώσουν τὴν ἀκραία σύσταση τῆς ἀρετῆς.

«*ὁμολογουμένην*»: Ἡ ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ ἡ ὁμολογία, ἡ συνοχὴ καὶ ἡ συνέπεια τῆς ἐναρμόνισης ψυχῆς-λόγου στὴν πραγμάτωση τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ Κικέρων μιλᾶ γιὰ «*constans et perpetua ratio vitae*» (De legibus I 17, 45).

Αὐτὴ ἡ ὁμολογία μὲ τὴ φύση ποὺ εἶναι μιὰ συμφωνία μὲ τὸν λόγο ἢ τῆς ψυχῆς μὲ τὸν ἑαυτό της, ἀποτελεῖ μιὰ νέα διαμόρφωση τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι μιὰ τελείωση τῆς φύσης. Συγκεκριμένα ὁ Πλάτων στὸν *Λάχητα* (190b) περιγράφει τὴν ἀρετὴ ὡς αὐτό, μὲ τὴν παρουσία τοῦ ὁποίου γίνεται κανεὶς καλύτερος στὴν ψυχή. Καὶ στὴν *Πολιτεία* (353b) ἀναφέρει ὅτι κάθε τὶ ποὺ ἐπιτελεῖ τὴ λειτουργία του ἐνεργοποιεῖ τὴν ἰδιάζουσα σ' αὐτὸ ἀρετή, ὅπως π.χ. τὰ μάτια ποὺ λειτουργοῦν βλέποντας, τὰ ἀφτιὰ ἀκούοντας. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ ἰδιαίτερη

ἐκείνη ἀρετὴ τῆς ψυχῆς, ποὺ τὴν καθιστᾶ ἱκανὴ νὰ ἐκπληρώνει σωστὰ τὴ λειτουργία της. Ἡ ἀρετὴ εἶναι λοιπὸν μιὰ τελείωση τῆς φύσεως κατὰ τὸν Πλάτωνα. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἔτσι ὁ Ἀριστοτέλης στὰ Φυσ. 7, 3, 246α, 13-17 γράφει: «*Ἡ μὲν γὰρ ἀρετὴ τελείωσίς τις – ὅταν γὰρ λάβῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀρετήν, τότε λέγεται τέλειον ἕκαστον· τότε γὰρ ἔστι μάλιστα τὸ κατὰ φύσιν, ὥσπερ κύκλος τέλειος ὅταν μάλιστα γένηται κύκλος καὶ ὅταν βέλτιστος*». Δὲς σχετικά: C.J. Vogel, *Greek Philosophy*, Leiden 1959, τόμ. III σσ. 131, 132.

ἀπ. 212γ:

Ἡ ἀρετὴ εἶναι αὐτάρκης γιὰ τὴν εὐδαιμονία. Φτάνοντας δηλ. στὴν ἀρετή, τότε ἔχουμε καὶ τὴν εὐδαιμονία. Πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ εὐδαιμονία δὲν θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα τέλος, ὕψιστος δηλ. σκοπὸς ὅπως στὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ κάτι ποὺ συνοδεύει τὸ τέλος. Τέλος εἶναι μόνο ἡ ἀρετή. Ἡ ἀρετὴ ἐκλέγεται γιὰ χάρη τῆς ἴδιας, εἶναι ἡ μόνη αὐτὴ καθεαυτὴν τὸ ἀγαθό. Ὅλα τὰ ἄλλα, ποὺ ἀνήκουν στὰ προηγμένα, κι' ἂν ἀκόμα ἐκλέγονται γιὰ τὸν ἑαυτό τους (*τὰ μὲν δι' ἑαυτὰ προῆκται*, Διογ. Λαέρτ. 7. 107), δὲν ἔχουν καμιὰ ἠθικὴ σημασία, δὲν εἶναι δηλ. ἀγαθά. Ὡστόσο θὰ ἦταν σφάλμα νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴ στωικὴν εὐδαιμονία μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὴν ἀντιμετωπίζει ἡ καντιανὴ ἠθική, γιατὶ ἡ εὐδαιμονία δὲν παύει νὰ ἐκφράζει τὴν πληρότητα τῆς ζωῆς. Αὐτή, ποὺ ἀλλιῶς χαρακτηρίζεται «*εὔροια βίου*». «*Εὐτονία*» εἶναι ἡ εὐδαιμονία ὡς ἐναρμόνιση τῶν τόνων, ποὺ συνέχουν τὴν ψυχή. (Πρβλ. «*παλίντονος*» Ἡρακλ.)

ἀπ. 212δ, 213:

εὔροια βίου: Ἡ εὐδαιμονία μεταφορικὰ χαρακτηρίζεται καλὴ (εὖ) ροὴ τῆς ζωῆς, γιατὶ εἶναι σὲ συμφωνία μὲ τὴ φύση, ἐναρμονισμένη μὲ τὸν λόγο της. Ἀντίθετα, ὅποιος τοποθετεῖται ἐνάντια στὴ φύση καὶ ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν ἀρετή, βρίσκεται σὲ μιὰ κατάσταση ἀναταραχῆς καὶ σύγκρουσης μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὰ πράγματα. Γιατί, σύμφωνα μὲ τὸν Ζήνωνα, ὅποιοι ζοῦν σὲ διαμάχη μὲ τὸν ἑαυτό τους εἶναι δυστυχισμένοι, Στοβ. Ἐκλ. 2. 7, 6α. Ἡ εἰκόνα τῆς «εὔροιας» δείχνει αὐτὴ τὴν ὁμαλή, γαλήνια ροὴ τῆς συνείδησης, τοῦ ἐσωτερικοῦ ἤθους, ποὺ γίνεται ἀπρόσκοπτα σὲ μιὰ βαθύτερη ἁρμονία μὲ τὸν κοινὸ λόγο (*διάθεσις ὁμολογουμένη*). Ἡ «*εὔροια*» ἐκφράζει κάτι ἀνάλογο μὲ τὴ γαλήνη, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐμπεριέχει τὴν κίνηση ὡς μιὰ διαπόρευση τοῦ βίου. Τὸ ἐπικούρειο ἀντίστοιχο στὴν «εὔροια» εἶναι ἡ ἀταραξία ἢ ἀοχλησία.

ἀπ. 214:

Τὸ ἐρώτημα, ὅπως τίθεται, πρέπει νὰ ἀπαντηθεῖ ἀρνητικά. Ὁ Ζήνων, ὅπως εἴδαμε, μπορεῖ νὰ εἶχε κάποια σχέση μὲ τὴν περιπατητικὴ παράδοση περὶ οἰκειώσεως (τὴν ἐπιρροὴ τῆς ὁποίας ὑποστηρίζουν οἱ von Arnim,

«*Arius Didymus Abriss*», καὶ Dirlmeier «Die Oikeiosis - Lehre Theophrasts», *Philologus Supp.* band 30 (1937), 1-100, ἐν τούτοις ἡ διατύπωση τῆς οἰκειώσεως καὶ τοῦ «*ὁμολογουμένως*» κατὰ φύσιν ζῆν διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὴν περιπατητικὴ μὲ τὴ διαφοροποίηση, ποὺ ὁ Ζήνων εἰσάγει στὴν ἔννοια τοῦ κατὰ φύσιν: (πρῶτα κατὰ φύσιν, κατὰ φύσιν ἐνδιάμεσα, καὶ τὰ κατ' ἐξοχὴν κατὰ φύσιν, ποὺ εἶναι ὁ λόγος).

ἀπ. 215:

Ὁ Ζήνων, ὅπως βλέπουμε, διακρίνει τὶς τέσσερις θεμελιώδεις ἀρετές, ὅπως τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ σωκρατική, πλατωνικὴ παράδοση: φρόνηση, σωφροσύνη, ἀνδρεία, δικαιοσύνη. Ἔτσι ἡ στωικὴ ἠθικὴ φαίνεται νὰ βρίσκεται στὴν τροχιὰ τῆς παράδοσης αὐτῆς, οἱ διαφορὲς ὅμως ποὺ τὴ χωρίζουν ἀπ' αὐτὴν εἶναι σημαντικές. Τίθεται καὶ πάλι τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν πολλότητα τῶν ἀρετῶν, ποὺ ἀπασχόλησε τὸν Πλάτωνα. Ἔτσι στὸν πλατωνικὸ «*Πρωταγόρα*» βεβαιώνεται ἡ ἀνάγκη τῆς ἑνότητας τῶν ἀρετῶν, ποὺ ἀποτελοῦν ὅλες γνώση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Στὴν *Πολιτεία* οἱ ἀρετὲς χωρίζονται μὲ βάση τὴ διαίρεση τῆς ψυχῆς σὲ δυνάμεις καὶ τὴ διαίρεση τῆς πολιτείας σὲ λειτουργίες. Ἔχουμε ἔτσι μιὰ ἑνότητα μέσα στὴν πολλότητα, ποὺ παίρνει δύο ὄψεις, τὴν ψυχολογικὴ καὶ τὴν κοινωνική.

Στὸν Ζήνωνα ἡ τοποθέτηση ἀπέναντι στὸ πρόβλημα τῆς ἑνότητας τῆς ἀρετῆς εἶναι διαφορετική. Καὶ τοῦτο, γιατὶ ἡ ἀρετὴ κατανοεῖται ὡς διάθεση τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς, εἶναι μιὰ δύναμη τοῦ λόγου καὶ ὄχι ἔκφραση τῶν πολλῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Ἔχουμε δηλ. ἕνα εἶδος μονισμοῦ καὶ ὄχι ἰσορροπίας.

Πῶς ὅμως νοεῖται ἡ ἑνότητα τῶν ἀρετῶν κατὰ τὸν Ζήνωνα καὶ ποιὰ ἡ διαφορά του, ἂν ὑπάρχει, πρὸς τὸν μαθητὴ τοῦ Ἀρίστωνα, ποὺ ἐπέμενε στὴν ἄρρηκτη αὐτὴ ἑνότητα, ὅπως τὴ βλέπει ὁ Χρύσιππος ἐπικαλούμενος τὸν Ζήνωνα ἐναντίον του; Σύμφωνα μὲ τὸν Πλούταρχο (215) ὁ Ζήνων δεχόταν ὅτι οἱ ἀρετὲς εἶναι πολλὲς ἀλλὰ ἀχώριστες στὴν ἑνότητά τους. Ἡ διαφορά τους βρισκόταν στὴ διαφορετικὴ σχέση τους πρὸς τὰ πράγματα. Ὅλες οἱ ἀρετὲς εἶναι φρονήσεις, ἀλλὰ ἡ μιὰ εἶναι φρόνηση ὡς πρὸς τὰ πράγματα, ποὺ πρέπει νὰ ἀντέχει κανεὶς (ἀνδρεία), ποὺ πρέπει νὰ μοιράζει κανεὶς (δικαιοσύνη) κτλ. Ἀποτελεῖ ὅμως αὐτὴ μιὰ διαφορετικὴ θέση ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ἀρίστωνος; Αὐτὸ δὲν φαίνεται. Ὁ Ἀρίστων παρουσιάζεται νὰ ὑποστηρίζει τὴν ἀδιαχώριστη ἑνότητα τῶν ἀρετῶν δεχόμενος τὴν ἐξωτερικὴ αὐτὴ διαφοροποίηση ὡς σχέση πρὸς τὰ πράγματα. Ποιὸ εἶναι τότε αὐτό, ποὺ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν Ζήνωνα; Μήπως ὁ Ζήνων ἀλλὰ καὶ ὁ Χρύσιππος, διερωτᾶται ὁ Πλούταρχος, ἀντιφάσκουν ὑποστηρίζοντας ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσά τους;

Ἂν προσέξουμε αὐτό, ποὺ λέει ὁ Χρύσιππος, ὅτι ἡ ἀρετὴ συνίσταται «*κατὰ τὸ ποιόν*», «*ἰδίᾳ ποιότητι*», τότε κατανοοῦμε τὴ διαφορά, ποὺ χωρίζει τὸν Ζήνωνα ἀπὸ τὸν Ἀρίστωνα. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ θέση τοῦ

Χρυσίππου, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ Ζήνων πολὺ πιθανὸν νὰ εἶχε διαγνώσει ὅτι οἱ διαφορὲς τῶν ἀρετῶν δὲν συνίστανται μόνο στὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις (*πρός τι πως ἔχον*), ὅπως φαίνεται στὸ ἀπ. 215, ἀλλὰ κυρίως σὲ ἐσωτερικὲς (*ἰδίᾳ ποιότητι*). Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία, γιατὶ ἔχει τὸ ἴδιο ποιοτικὰ ὑποκείμενο, τὸ ἡγεμονικὸ (ὅπως τὸ ἴδιο ὑποκείμενο ἔχουν καὶ ἡ φαντασία, ἡ συγκατάθεση, ἡ ὁρμὴ καὶ ὁ λόγος). Εἶναι αὐτὸ τὸ ἡγεμονικό, ποὺ προσλαμβάνει τὶς τέσσερις ποιότητες τῶν ἀρετῶν οἱ ὁποῖες ἔχουν μιὰ κοινὴ οὐσία. Ὅλες οἱ ἀρετὲς ἔχουν κοινὰ «θεωρήματα» (Στοβ. Ἐκλ. II, p. 63, 6W), ὡστόσο ἡ κάθε μιὰ ἔχει καὶ τὰ θεωρήματα τῆς δικῆς της προοπτικῆς. Αὐτὴ τὴν ἄποψη, τῆς διαφορετικῆς τοποθέτησης τοῦ Ἀρίστωνος ἀπέναντι στὸν Ζήνωνα, ἐνισχύουν οἱ μαρτυρίες τοῦ Πλουτάρχου σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν Ἀρίστωνα (Ἠθ. 440E: «*τῇ μὲν οὐσίᾳ μίαν (τὴν ἀρετήν)… τῷ δὲ πρός τί πως διαφόρους καὶ πλείονας*»), καὶ τοῦ Γαληνοῦ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν Χρύσιππο (Περὶ τῶν καθ' Ἱππ. 586, 1-4: «*δείκνυσι οὐκ ἐν τῇ πρός τι σχέσει γινόμενον τὸ πλῆθος τῶν ἀρετῶν… ἀλλὰ ἐν ταῖς οἰκείαις οὐσίαις ὑπαλλαττομέναις κατὰ ποιότητα*»). Ἐξ ἄλλου ὁ Διογ. Λαέρτ. 7. 161 ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ὅτι ὁ Ζήνων δὲν στηρίζει τὴ διάκριση τῶν ἀρετῶν σὲ ἐξωτερικὲς σχέσεις (στὸ «*πρός τί πως ἔχειν*», ὅπως ὁ Ἀρίστων).

Γιὰ τὴ συζήτηση τοῦ θέματος δὲς A. Graeser, *Zenon*, σσ. 138-144. Ἡ μείξη ποιότητας καὶ οὐσίας ἀναφέρεται στὸν Ζήνωνα ποὺ καταφεύγει στὴν ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τοῦ Τιτάνα Κοίου. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Ζήνων εἶχε ἐπίγνωση τοῦ ὅλου προβλήματος τῆς διαφοροποίησης τῶν ἀρετῶν.

ἀπ. 215β:

Παρατηροῦμε τη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντίληψης τῆς ἀρετῆς ὡς ἕξεως καὶ τῆς ζηνώνειας ὡς ἄσκησης τοῦ λόγου.

ἀπ. 216:

Ἡ φρόνησις εἶναι ἡ κορυφαία ἀρετὴ κατὰ τὸν Ζήνωνα. Ὅλες οἱ ἀρετὲς εἶναι φρονήσεις. Ἤδη ὁ Σωκράτης ἐπιμένει στὴν ταύτιση τῶν ἀρετῶν, ἀφοῦ ὅλες εἶναι γνώση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ὡστόσο στὸν Ζήνωνα προέχει ὁ πρακτικὸς λόγος, ποὺ περιέχει μέσα της ἡ φρόνηση. Οἱ μεταγενέστεροι Στωικοὶ χρησιμοποίησαν στὴ θέση τῆς φρόνησης τὸν ὅρο ἐπιστήμη. (Βλ. ἐπίσης Διογ. Λαέρτ. 7. 126). Ὁ Zeller (σ. 258) ὑποστηρίζει ὅτι ἴσως ὁ Ζήνων νὰ εἶχε ὁρίσει τὴ φρόνηση ὡς «*ἐπιστήμην ἀγαθῶν καὶ κακῶν*».

ἀπ. 218:

Ὁ Ζήνων ἐπιμένει λοιπὸν στὴν ἑνότητα τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ δέχεται καὶ τὶς ποικίλες της ἐμφανίσεις καὶ φαίνεται νὰ ἀναλαμβάνει τὴ σωκρατικὴ ἄποψη ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση (Ξεν. Ἀπομν. III 9 καὶ Πλάτ. Μένων 88c). Ὡστόσο παράλληλα ἀποδεχόμενος τὸν ἀριστοτελικὸ ὅρο «*φρόνησις*» ἀ-

σπάζεται τὴν ἀριστοτελικὴ διάκριση μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐπιστήμης.

ἀπ. 219, 220, 222, 223:

Ἡ διάκριση τοῦ ζηνώνειου ἰδεώδους τῆς ἀρετῆς ὡς τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ ἀπέναντι στὸ ἐπικούρειο τέλος, ποὺ εἶναι ἡ ἡδονή. Ἡ ἡδονὴ κατατάσσεται (222) στὰ ἀδιάφορα. Δὲς καὶ ἀπ. 205.

ἀπ. 221:

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κικέρωνος ἐναντίον τῆς στωικῆς ἀρετῆς εἶναι τὸ ἑξῆς: ἐνῶ οἱ Στωικοὶ δέχονται τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν ὡς ἀντικείμενα ἐπιθυμίας, ἐν τούτοις λένε ὅτι δὲν ἔχουν σημασία γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀρετή, ποὺ εἶναι κι' αὐτὴ κατὰ φύσιν. Στὸν Κικέρωνα θὰ μποροῦσε ν' ἀπαντήσει κανείς, ὅτι παραβλέπει τὴ διάκριση ποὺ ἔκανε ὁ Ζήνων μεταξὺ τῶν πρώτων κατὰ φύσιν καὶ τῆς ἀρετῆς-φύσης, γιατὶ συγχύζει τὴ θέση αὐτὴ μ' ἐκείνη τοῦ Ἀντίοχου, ποὺ περιλαμβάνει τὴν ἀρετὴ στὰ πρῶτα κατὰ φύσιν. Ὁ Κικέρων δὲν σημειώνει τὴ στωικὴ διάκριση μεταξὺ τοῦ «*τυγχάνειν τῶν κατὰ φύσιν*» καὶ τοῦ «*πάντα ποιεῖν ἕνεκα τοῦ τυγχάνειν αὐτῶν*». (Στοβ. Ἐκλ. II 7. 6α, p. 76, 13). Γιὰ τὰ «*πρῶτα κατὰ φύσιν*» δὲς Στοβ. Ἐκλ. II 7. 3c, p. 47, 12.

ἀπ. 224:

Ὁ τρόπος διατύπωσης τοῦ συλλογισμοῦ ἀνήκει στὸν Ζήνωνα. Ὡστόσο στὴν ὑποδιαίρεση τῶν ἀδιαφόρων ὁ θάνατος ἀνήκει στὰ ἀποπροηγμένα (Διογ. Λαέρτ. 7. 106, καὶ Cic. De fin. 3. 29).

6. ΠΕΡΙ ΠΑΘΩΝ

ἀπ. 225:

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔκαναν ἀναφορὲς στὰ πάθη καὶ στὸ ἄλογο μέρος τῆς ψυχῆς, ποὺ τὸ ἀντέθεταν καὶ τὸ συνέτασσαν μὲ τὸν λόγο, διακρίνοντας κάποτε καὶ μιὰ ἐσωτερικὴ σύζευξη ἀνάμεσά τους. Ὡστόσο πρῶτος ὁ Ζήνων ἀνέπτυξε μιὰ πλήρη θεωρία περὶ παθῶν ἐπιχειρώντας νὰ τὰ ὁρίσει, νὰ μελετήσει τὸν τρόπο τῆς ἐκδήλωσής των καὶ τὰ εἴδη των.

Ὁ ὁρισμὸς τοῦ πάθους ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ὡς μιᾶς πλεονεκτικῆς ὁρμῆς, ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τὸν Στοβαῖο, τὸν Κικέρωνα, τὸν Πλούταρχο, τὸν Γαληνὸ καὶ τὸν Διογένη Λαέρτιο, καὶ μιᾶς ταραγμένης κίνησης, ὅπως τὴ μαρτυρεῖ ὁ Στοβαῖος, ὁ Λαέρτιος, ὁ Γαληνός, μᾶς δίνει τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικά του: ὅτι εἶναι ὁρμή, ὅτι ὑπερβαίνει τὰ μέτρα καὶ ὅτι προκαλεῖ ταραχή.

Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν ὅρο «*πτοία*», ποὺ δηλώνει αὐτὴ τὴν ταραγμένη κίνηση, ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τὸ πέταγμα τῶν πουλιῶν προέρχεται πιθανότατα

ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Ὁ Γαληνὸς γράφει: «*ἡ πτοία κατὰ τὸ ἐνσεσοβημένον τοῦτο καὶ φερόμενον εἰκῇ*». (S.V.F. 3, 476) Καὶ ὁ Στοβαῖος: «*πτοίαν… ἀπὸ τῆς τῶν πτηνῶν φορᾶς… παρεικάσας.*»

Ἡ «*πτοία*» εἶναι παρμένη ὡς εἰκόνα ἀπὸ τὸ τρομαγμένο πέταγμα τῶν πουλιῶν (πέτεσθαι) ἢ σημαίνει πάλι τὴν ταραχὴ (ἀπὸ τὸ *πτοιᾶσθαι*, *πτοία* = πτόησις, θόρυβος, ταραχή), χωρὶς νὰ συνδέεται μὲ τὸ πέταγμα. Ἡ εἰκόνα μπορεῖ νὰ μᾶς θυμίσει τὸ πέταγμα τῆς ψυχῆς στὸν *Φαῖδρο*. Ὅτι ὁπωσδήποτε δηλώνει τὴν ταραχή, τοῦτο ἐνισχύει καὶ ὁ Κικέρων μεταφέροντας τὸν ὅρο πάθος σὲ perturbatio animi (ἀπ. 229β). (Δὲς Graeser, *Zenon*, σσ. 156-58).

ἀπ. 226:

Μᾶς δίνεται ὁ ὁρισμὸς τῆς ἀρετῆς ποὺ εἶναι «*διάθεσις*» τῆς ψυχῆς καὶ λόγος ποὺ βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἑαυτό του. Γιὰ τὴν ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ ὅρου «*διάθεσις*» καὶ «*ὁμολογία*» δὲς πιὸ πάνω τὶς παρατηρήσεις στὸ 212, 212α, 212β καὶ στὸ 215β. Δίπλα στὸν λόγο γίνεται ὅμως ἀναφορὰ καὶ στὸ παθητικὸ τῆς ψυχῆς καὶ προβάλλεται ἡ ἄποψη ὅτι δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὸ λογικό. Ὁ Πλούταρχος ἐκθέτει πιθανόν, ὅταν λέει γιὰ τὸ ἡγεμονικὸ «*μηδὲν ἄλογον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ*», κυρίως τὶς ἀπόψεις τοῦ Χρυσίππου. Ἂν ἀσπαζόταν αὐτὴ τὴν ἄποψη καὶ ὁ Ζήνων μὲ κάποια ἀπόκλιση ἀπ' αὐτή, αὐτὸ ἀποτελεῖ ἕνα ἐρώτημα. Τὸ ἄλογο, ὅπως δίδεται ἐδῶ, δὲν εἶναι κάτι αὐτόνομο, μιὰ ἰδιαίτερη δύναμη τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ μιὰ παρεκτροπὴ ἢ μιὰ μεταβολὴ τοῦ λογικοῦ, ποὺ τὴ χαρακτηρίζει, σύμφωνα μὲ τὸν ζηνώνειον ὁρισμόν, ὁ πλεονασμὸς τῆς ὁρμῆς. Τὸ πάθος εἶναι ἀκόλαστος, δηλ. ἄμετρος λόγος.

Ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴ σύλληψη τοῦ πάθους μεταξὺ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου μᾶς δίνεται ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιο καὶ διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ (ἀπ. 229 καὶ 229α καὶ β). Ὡστόσο ἀποτελεῖ πρόβλημα ἂν ἡ προβαλλόμενη αὐτὴ διαφορά, ὅτι ὁ Χρύσιππος θεωροῦσε τὰ πάθη πλανημένες κρίσεις, ἐνῶ ὁ Ζήνων τὰ θεωρεῖ προκαλούμενες ἀπὸ τὶς κρίσεις κινήσεις καὶ ταραχὲς τῆς ψυχῆς, δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἔκφραση τῶν ἀπόψεων τοῦ ἴδιου τοῦ Ποσειδώνιου.

Τὸ παθητικὸ καὶ τὸ ἄλογο δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὸ λογικό… ἀλλὰ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ μέρος τῆς ψυχῆς ποὺ ὀνομάζουν ἡγεμονικό. Δὲν ἔχουμε δηλ. ἐδῶ δυὸ διαφορετικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸν λόγο καὶ τὸ ἄλογον, ὅπως στὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ μιὰ δύναμη, τὸν λόγο, τὸ ἡγεμονικό. Αὐτὸ εἶναι ποὺ μεταβάλλεται σὲ κάτι παθητικό, ὅταν πλεονάζει. Τὸ πάθος εἶναι πονηρός, ἀκόλαστος, δηλ. ἄμετρος λόγος καὶ παραπλανημένη κρίση.

Φαίνεται ὡστόσο, ὅτι ὁ ὁρισμὸς τῶν παθῶν ὡς ἐσφαλμένων κρίσεων προέρχεται ἀπὸ τὸν Χρύσιππο. Ἀλλὰ καὶ ἡ αἴσθηση-παράσταση καὶ ἡ κρίση δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἄσχετα μὲ τὴν πρόκληση τῶν παθῶν στὸν Ζήνωνα. Παρατηροῦμε ὅτι τὸ ἠθικὸ δίλημμα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τοὺς Στωικοὺς ἔγκειται στὴν ἐναρμόνιση μὲ τὸν λόγο ἢ στὴν ἐκτροπὴ σὲ μιὰ παρὰ

τὸν λόγο συμπεριφορά. Ὅπως ἔχουμε λοιπὸν τὴν ἀντίθεση τοῦ κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν, ἔτσι ἔχουμε καὶ τὴν ἀντίθεση τοῦ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τοῦ παρὰ τὸν λόγον. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ὁ πλεονασμός, ποὺ φέρεται πρὸς τὸ παρὰ τὸν λόγον. Αὐτὴ ἡ φορὰ (φέρεται) δηλώνει τὴν ὑπερβολικὴ τάση, τὸν πλεονάζοντα τόνο τῆς ψυχῆς, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν κακία. Κίνηση, ταραχή, ὑπέρμετρη φορὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀποδίδει ὁ Ζήνων στὰ πάθη.

Σύμφωνα μὲ τὸν Γαληνὸ ὑπάρχουν τρεῖς ἀπόψεις γιὰ τὴ φύση τῶν παθῶν: 1. Ὅτι δὲν σχετίζονται μὲ τὸν λογισμὸ ἢ τὴν κρίση (ἔτσι ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ποσειδώνιος). Ὁ Κλεάνθης, λέει, εἶχε τὴν ἴδια ἄποψη. 2. Ὅτι εἶναι κρίσεις, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Χρύσιππος, καὶ 3. Ὅτι βρίσκονται ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δύο ἄκρα, ὅπως πρεσβεύει ὁ Ζήνων, ποὺ θεωρεῖ τὰ πάθη «*ἐπιγινόμενα ταῖς κρίσεσι*». Φαίνεται ὅτι ὁ Ζήνων συνδέει τὰ πάθη ἔμμεσα μὲ τὶς κρίσεις, ὡς ἐπιπτώσεις, ποὺ προκαλοῦνται ἀπ' αὐτές.

ἀπ. 227:

Ἀπὸ τὴ διαστροφὴ τῆς διάνοιας γεννιοῦνται τὰ πάθη. Ὁ Ζήνων, σύμφωνα μὲ τὸν Λαέρτιο, χαρακτηρίζει τὸ πάθος κίνηση τῆς ψυχῆς ἄλογη, παρὰ φύση καὶ ὁρμὴ πλεονεκτική. Σημειώνουμε ἐδῶ τὸ ἄλογο σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ παρὰ φύση καὶ τὴν πλεονεκτικὴν ὁρμή. Τὸ παρὰ φύση ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ παρὰ λόγον ἢ ἄλογο. Καὶ πάλι ἡ κίνηση-ταραχή, ποὺ ἀποκλίνει ἀπὸ τὸν λόγο καὶ εἶναι ὑπέρμετρη, ὑπερβαίνει τὰ ὅριά του. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν κίνηση δὲς τὰ ἀπ. 229 καὶ 229α τοῦ Γαληνοῦ, ποὺ μιλᾶ γιὰ συστολὲς καὶ χαλαρώσεις.

Στὸν ζηνώνειον ὅρο «*ἄλογος*» φαίνεται ν' ἀντιστοιχεῖ ἡ διατύπωση τοῦ Χρυσίππου «*ἀπειθὴς τῷ αἱροῦντι λόγῳ*». (Στοβ. Ἐκλ. 2. 7, 10: «*πάθος δ' εἶναί φασιν ὁρμὴν πλεονάζουσαν καὶ ἀπειθῆ τῷ αἱροῦντι λόγῳ.*») Δὲς Pearson, σ. 177.

ἀπ. 227, 228α, 228β καὶ 228γ:

Τὸ τετράχορδο τῶν παθῶν, ὅπως λέει ὁ Ἀρίστων, εἶναι: ἡδονή, λύπη, ἐπιθυμία, φόβος. Αὐτὴ ἡ διάκριση ἀνήκει στὸν Ζήνωνα.

Καὶ ὁ Πλάτων διέκρινε τὰ τέσσερα αὐτὰ πάθη (*Φαίδων* 83b). Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ Ζήνων ὑπήγαγε καὶ ἄλλα κάτω ἀπὸ τὰ τέσσερα αὐτὰ κύρια πάθη, ἀλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια ποιά, οὔτε νὰ βεβαιώσουμε ὅτι ἡ διάκριση τῶν «*εὐπαθειῶν*» ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου σ' αὐτόν.

Συστατικὸ τῶν παθῶν εἶναι ἡ πίστη ἢ ἡ συνείδηση τῆς παρουσίας ἑνὸς καλοῦ ἢ κακοῦ, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι «*πρόσφατος*» (ἀπ. 231), δηλ. νὰ ἐνεργεῖ ἀκόμη, ἀλλιῶς τὰ πάθη χάνουν τὴ δραστικότητά τους. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ φιλαργυρία, ἡ μέθη, ἡ ἀκολασία ὡς μιὰ ἀντίληψη γιὰ τὸ καλὸ ἢ τὸ κακό. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ λύπη (ἀπ. 231). Ὁ Ζήνων μιλᾶ γιὰ τὸν φόβο

καὶ τὴν προσδοκία ὡς «δόξα» ὅπως ὁ Πλάτων στὸν *Φίληβο* (34a-48e), ποὺ συνδέει τὴ μνήμη καὶ τὴ δόξα μὲ τὴ λύπη, τὴν ἐπιθυμία, τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἡδονή. Ἡ γνωστικὴ λειτουργία εἶναι λοιπὸν συνυφασμένη μὲ τὴν παθολογία τῆς ψυχῆς.

Ὁ σοφὸς εἶναι ἀπαθὴς (ἀπ. 228γ). Ὡστόσο δὲν εἶναι ἀναίσθητος. Οἱ Στωικοὶ καὶ πιθανὸν ὁ ἴδιος ὁ Ζήνων ἀνεγνώρισαν τὴν παρουσία «θετικῶν» παθῶν, ποὺ ὀνόμαζαν εὐπάθειες. Ἡ ἀναφορὰ σ' αὐτὲς γίνεται σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὰ τέσσερα κύρια εἴδη παθῶν, ποὺ εἶναι ἄλογα, ἐνῶ οἱ εὐπάθειες συνοδεύονται ἀπὸ τὸν λόγο, εἶναι «εὔλογα» πάθη.

ἀπ. 229 καὶ 229α:

Ἡ ἀντιδιαστολὴ γίνεται ἀνάμεσα στὸν Χρύσιππο, ποὺ ὁρίζει τὰ πάθη ὡς κρίσεις τοῦ λόγου, καὶ τὸν Ζήνωνα, ποὺ τὰ ὁρίζει ὡς τὶς προκαλούμενες ἄλογες συστολὲς καὶ χαλαρώσεις, ἐπάρσεις καὶ καταπτώσεις τῆς ψυχῆς. Ἡ μαρτυρία τοῦ Γαληνοῦ ἀναμφίβολα βεβαιώνει, ὅτι ὁ Ζήνων χαρακτήριζε τὴν λύπην ἄλογον συστολὴν καὶ τὴν ἡδονὴν ἄλογον ἔπαρσιν. (Δὲς ἐπίσης Διογ. Λ. 7. 116, ἀπ. 228γ). Ἔτσι πιθανὸν ὁ Ζήνων ὁ ἴδιος νὰ ὅριζε καὶ τὴν ἐπιθυμία «*ἄλογον ὄρεξιν*». (Διογ. Λ. 7. 113) καὶ τὸν φόβο «*ἄλογον ἔκκλισιν*». (Στοβ. Ἐκλ. II 7. 10b, p. 90, 11). Τὸ ὅλο θέμα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Χρύσιππο, ποὺ κατηγορεῖται γιὰ διανοητικισμὸ (*Stoa* I, σ. 144), συζητεῖται ἐκτεταμένα ἀπὸ τὸν Pohlenz (*Zenon und Crysipp*), δίδεται δὲ συνοπτικὰ στὴ *Stoa* I, σσ. 141-153.

Συστολή, διαστολή, ἔξαρση, πτώση εἶναι κινήσεις ποὺ περιγράφουν τὰ πάθη καὶ οἱ ὁποῖες δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνονται μεταφορικὰ ἀλλὰ κυριολεκτικά, γιατὶ ἀποδίδουν βιολογικὲς καὶ ψυχικὲς συγχρόνως μεταβολές. Στὸν Ζήνωνα ρόλο διαδραματίζει στὴ διάκριση τῶν παθῶν ἡ ἔξαρση καὶ ἡ κατάθλιψη τοῦ πνευματικοῦ τόνου τῆς ψυχῆς.

ἀπ. 229β:

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν παθῶν ὡς ὁρμῶν ἢ συγκινήσεων ποὺ στρέφονται ἐνάντια στὸν ὀρθὸ λόγο ἢ δὲν ὑποτάσσονται σ' αὐτὸν δηλώνει ὄχι τόσο τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἄλογης δύναμης δίπλα στὸν λόγο, ἀλλὰ τὴν ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν λόγο. Βρίσκεται στὴν ἴδια σχέση ὅπως τὸ παρὰ φύση πρὸς τὸ σύμφωνο μὲ τὴ φύση. Ὁ Στοβαῖος (Ἐκλ. 2. 89, 4W.) ἐξηγεῖ: «*Τὸ ἄλογον ἴσον τῷ ἀπειθεῖ λόγῳ, πᾶν γὰρ πάθος βιαστικόν ἐστι… καὶ τὸ παρὰ φύσιν εἴληπται ἐν τῇ τοῦ πάθους ὑπογραφῇ, ὡς συμβαίνοντος παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον*». Τὸ πάθος ὡς πλεονάζουσα κίνηση ὑπερβαίνει τὰ ὅρια, ποὺ θέτει ὁ λόγος στὴν ὁρμή. Θὰ μπορούσαμε νὰ παραστήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προκύπτει ἡ κίνηση τοῦ πάθους μὲ τὰ ἀκόλουθα: ἡ αἴσθηση παρακινεῖ τὴν ὁρμή, δίδεται τότε μιὰ ἀσθενὴς συγκατάθεση, μιὰ δόξα, ποὺ αἴρει τὴν κυριότητα τοῦ λόγου (ἂς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ λόγος εἶναι τεχνίτης τῶν

ὁρμῶν, Διογ. Λ. 7. 86) καὶ τότε γεννιέται αὐτὴ ἡ παρὰ λόγον κίνηση τῆς ψυχῆς. Τὸ πάθος εἶναι ὁρμὴ ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἄμετρες ἐνέργειες.

Ὁ Ζήνων λοιπὸν δὲν μποροῦσε νὰ θεωρήσει, ὅτι τὰ πάθη ἔχουν αὐτόνομη ὕπαρξη. Ἔτσι, ἐνῶ συνεχίζει τὴν πλατωνική, ἀριστοτελικὴ παράδοση μιλώντας γιὰ τὸ ἄλογο τῶν παθῶν, ἐν τούτοις διαμορφώνει μιὰ διαφορετικὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὸ ἄλογον, γιατί: α. δὲν τὸ θεωρεῖ μιὰν ἄλλη δύναμη τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μιὰν ἄλλη ὄψη, μιὰ στέρηση τοῦ λόγου καὶ β. γιατὶ δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὸν καμιὰ δυνατότητα σύζευξης λόγου-ἀλόγου ὅπως στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Τὸ «*ἀπειθὲς λόγῳ*» ἑπομένως δὲν πρέπει νὰ παρανοηθεῖ ὡς μιὰ ἄλλη δύναμη, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ πειθαρχήσει στὸν λόγο κατὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ-περιπατητικὴ παράδοση.

ἀπ. 230:

Ἕδρα τῶν παθῶν εἶναι ἡ καρδιά, ὅπως εἶναι καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ. Ἡ συσχέτιση παθῶν καὶ ἡγεμονικοῦ εἶναι ἄμεση.

ἀπ. 231:

Ἡ λύπη εἶναι πρόσφατη δόξα: αὐτὴ ἡ ἄποψη προφανῶς τοῦ Ζήνωνος συνδέει τὰ πάθη μὲ τὴ «*δόξα*», δηλ. τὴ γνώμη, ποὺ σχηματίζουμε γιὰ κάτι (ἀσθενὴ συγκατάθεση τὴν ὀνομάσαμε πιὸ πρίν). Ὁ χαρακτηρισμὸς «πρόσφατη» σημαίνει τὴ σχεδὸν ἄμεση παρουσία, διότι ἡ πάροδος τοῦ χρόνου δὲν ἐπιτρέπει τὴ διατήρηση τῆς ἐνέργειας τοῦ πάθους. Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται καὶ πάλι εἶναι, ἂν ὁ Ζήνων θεωροῦσε τὰ πάθη «*δόξας*» ἢ πλανημένες κρίσεις, ὅπως ὁ Χρύσιππος, ἢ ἂν τὰ θεωροῦσε ταραχὲς ποὺ προκαλοῦνται ἀπ' αὐτές, ἐφ' ὅσον ἀποκλίνουν ἀπὸ τὸν λόγο. Γιατί ὅμως νὰ ἐπιμένουμε σ' αὐτὸ τὸν διαχωρισμό; Πολὺ πιθανὸν ὁ Ζήνων νὰ εἶχε τὴν ἄποψη ὅτι τὰ γνωστικὰ στοιχεῖα, ἡ δόξα ἢ ἡ κρίση, ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴ γένεση τῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπὸ τὴ φύση τους ὡς ἐπιπτώσεις ὁδηγοῦσαν σὲ μιὰν ἀμετρία καὶ μιὰ ταραχώδη ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν λόγο. Θὰ ἤθελα ἔτσι νὰ συνταχθῶ περισσότερο μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Graeser (*Zenon*, σ. 168), ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφωνία μεταξὺ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου στὴ σύλληψη τῶν παθῶν. Ἐπίσης δὲν εἶναι τόσο ἔντονη ἡ «Intellektualisierung» τῶν παθῶν στὸν Χρύσιππο, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Pohlenz (*Stoa* I, σ. 144), γιατὶ ὑπάρχει μιὰ στενὴ συνάφεια τοῦ γνωστικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ στοιχείου τόσο στὸν Ζήνωνα ὅσο καὶ στὸν Χρύσιππο, ὥστε ἡ ἠθικὴ γνώση καὶ ἡ ἠθικὴ προσταγὴ νὰ συμπίπτουν, μιὰ σύμπτωση ποὺ μᾶς εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴ σωκρατικὴ-πλατωνικὴ παράδοση τοῦ «*οὐδεὶς ἑκὼν κακός*», τῆς γνώσης δηλ. τοῦ καλοῦ, ποὺ σημαίνει καὶ ἔμπρακτη ἐκδήλωσή του. Στὸν πλατωνικὸ *Φίληβο* ἐξ ἄλλου (37e) ἡ δόξα εἶναι συνδεδεμένη ἄμεσα μὲ τὴν παρουσία τῶν παθῶν. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ πεῖ κανείς, ὅτι καὶ ἡ στωικὴ «*λογικὴ ὁρμὴ*» ἔχει συλληφθεῖ κατ' ἀναλογία πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴ «*βουλευτικὴν ὄρεξιν*». Ἠθικὴ ἐνέργεια καὶ διάνοια

εἶναι στὸν Ζήνωνα ἰδιότητες τοῦ ἴδιου πνευματικοῦ τόνου. Καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ πνευματικὸς τόνος ποὺ δηλώνει τὴν ταραχὴ τῶν παθῶν.

7. ΠΕΡΙ ΗΘΟΥΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ

ἀπ. 232:

«*Ἦθός ἐστι πηγὴ βίου*»: Ἀποδίδεται σημασία στὴν ἐσωτερικὴ στάση τοῦ πράττοντος, στὴ «*σπουδαίαν διάθεσιν*». Αὐτὸ τὸ ἦθος εἶναι τὸ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν ποιότητα τῆς ἠθικῆς πράξης. Ἡ στροφὴ αὐτὴ στὸ ἐσωτερικὸ φρόνημά μας παραδίδεται ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο: «*ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων*». Στὸν Πλάτωνα ἔχουμε ἀναφορὰ στὸν ὅρο *πηγὴ* (Πλάτ. *Νόμοι* 808c «*ἔχει πηγὴν τοῦ φρονεῖν*»). Ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου πηγάζουν τὰ κατορθώματα, ποὺ δὲν ἐκτιμῶνται μὲ βάση τὴν ἐξωτερικὴ πράξη καὶ τὰ ἀποτελέσματά της, ὅπως τὰ καθήκοντα, ἀλλὰ μὲ τὸ ἦθος μὲ τὸ ὁποῖο πράττονται. Ὁ Ζήνων πιστεύει ὅτι τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατανοοῦμε ἀπὸ τὴ μορφή του. Ἔτσι καὶ στὴ μορφὴ τοῦ σοφοῦ ἀποτυπώνεται ἡ ὑπεροχή του… Πρβλ. καὶ Στοβ. Ἐκλ. I 50, 34 «*Οἱ Στωικοὶ τὸν σοφὸν αἰσθήσει καταληπτὸν ἀπὸ τοῦ εἴδους*». Ἀντίθετα ὁ Εὐριπίδης παραπονεῖται, ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν (Μήδ. 506-520).

ἀπ. 233 καὶ 233α:

Ὁ Ζήνων ἔγραψε βιβλίο «*Περὶ τοῦ καθήκοντος*» (Διογ. Λαέρτ. 7. 4). Πρῶτος ὁ Ζήνων καθιέρωσε τὸν ὅρο «*καθῆκον*» στὴ στωικὴ φιλοσοφία. Καθῆκον εἶναι κατὰ τὸν Ζήνωνα μιὰ πράξη, ἡ ἐκτέλεση τῆς ὁποίας παρέχει μιὰν εὔλογη δικαιολογία, γιατὶ εἶναι κάτι σύμφωνο μὲ τὴ φύση. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ καθήκοντα δὲν περιορίζονται μόνο στὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ ἐπεκτείνονται καὶ στὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Τὸ καθῆκον μὲ τὴ σημασία ποὺ τοῦ ἀπέδωσε ὁ Ζήνων δὲν ἔχει ἑπομένως ἠθικὴ χροιὰ καὶ γι' αὐτὸ εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ κατόρθωμα, ποὺ εἶναι ἡ πράξη τοῦ ἐνάρετου, αὐτοῦ ποὺ διέπεται ἀπὸ τὴ διάθεση τοῦ ἀγαθοῦ.

ἀπ. 233α:

(108) Καθῆκον ἀπὸ τὸ «*κατά τινας ἥκειν*». Τὰ καθήκοντα δηλ. περιέχουν αὐτὴ τὴν κίνηση τῆς συνάντησής μας μὲ τὶς ἐξωτερικὲς περιστάσεις (*κατά τινας*), ποὺ μεταβάλλονται κατὰ τὴν πορεία τῆς ζωῆς, σύμφωνα μὲ τὴν ἡλικία καὶ μὲ τὶς ποικίλες σχέσεις μας πρὸς τοὺς ἄλλους. Ὁ Hirzel δίδει τὸν ἀκόλουθον εὔστοχον ὁρισμό: «diejenige Phlicht, die von aussen an uns herantritt, von der unterschieden werden soll, die in unserem eigensten Wesen, in der Vernunft selber ihre Ursprung hat.» *Untersuchungen*, σσ. 403-410, ὅπου Ἐγχ. 15 γίνεται ἕνας παραλληλισμὸς μὲ μιὰ ἀνάλογη ἀναφορὰ τοῦ Ἐπικτήτου: «*Μέμνησο ὅτι ὡς ἐν συμποσίῳ δεῖ σε ἀναστρέφεσθαι. περιφε-*

ρόμενον γέγονέ τι κατά σε; ἐκτείνας τὴν χεῖρα κοσμίως μετάλαβε· παρέρχεται; μὴ κάτεχε, οὔπω ἧκει; μὴ ἐπίβαλλε πόῤῥω τὴν ὄρεξιν· ἀλλὰ περίμενε, μέχρις ἂν γένηται κατά σε, οὕτω πρὸς τέκνα, οὕτω πρὸς γυναῖκα, οὕτω πρὸς πλοῦτον, καὶ ἔσῃ ποτὲ ἄξιος τῶν θεῶν συμπότης.»

ἀπ. 233α:

«*λόγος αἱρεῖ*»: Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἀρχίζει νὰ ὡριμάζει, ἐκλέγει τὰ κατὰ φύση λογικά, δὲν ἀκολουθεῖ ἁπλῶς τὴ φυσικὴ παρόρμηση. Ἔτσι ἐκλέγει ὁ λόγος νὰ τιμοῦμε τοὺς γονεῖς, τοὺς ἀδελφούς, τὴν πατρίδα, νὰ συναναστρέφεται τοὺς φίλους κτλ. Τὰ καθήκοντα λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος τὰ ἐκλέγει μὲ τὸ λογικό του, ἐνῶ τὰ ἀντίθετα τὰ ἀπορρίπτει: (πρβλ. Δ. Λαέρτιος, 7. 88 «*Ὁ μὲν οὖν Διογένης τέλος φησὶ ῥητῶς τὸ εὐλογιστεῖν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ.*») Αὐτά, ποὺ μᾶς πείθει ὁ λόγος νὰ πράττουμε, ἢ αὐτὰ πού, ὅταν τὰ πράττουμε, ἐπιδέχονται λογικὴ ἐξήγηση, εἶναι οἱ ἁρμόζουσες πράξεις, τὰ καθήκοντα. Ὡς καθήκοντα ὅμως δὲν ἔχουν καμιὰ ἠθικὴ ποιότητα, γιατὶ δὲν καθορίζονται ἀπὸ τὴ «*διάθεσιν*» τοῦ ἡγεμονικοῦ, ὅπως τὰ κατορθώματα, ἀλλὰ ρυθμίζονται ἀπὸ τὶς φυσικὲς περιστάσεις καὶ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις. Ἡ ἔκφραση «*αἱρεῖ*», «*αἱρετός*», κατὰ τὴν ὀρθὴ στωικὴ διατύπωση ἀφορᾶ τὰ ἀγαθά. Αὐτὰ εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν αἱρετά, ἐνῶ τὰ προηγμένα εἶναι ληπτά. Τὸ «*αἱρετὸν*» εἶναι τὸ «*ὁρμὴς αὐτοτελῶς κινητικόν*», ἐνῶ τὰ κατὰ φύσιν εἶναι ἁπλῶς «*ὁρμῆς κινητικά*». Φαίνεται ὅμως ὅτι στὴν ἐκλογὴ αὐτὴ τῶν κατὰ φύση, τοῦ ὀρθοῦ δηλ. εἴδους τῶν ἀδιαφόρων, ἔδωσε ἰδιαίτερη σημασία ὁ Χρύσιππος καὶ οἱ ἄμεσοι διάδοχοί του καθιστώντας τὸν Στωικισμὸ μιὰ φιλοσοφία τῶν προκοπτόντων. (Δές: De Vogel, σ. 155). Γενικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ καθήκοντος, ὅπως τὴ θεμελίωσε ὁ Ζήνων, ἀναλαμβάνει καὶ συγχωνεύει μέσα της δυὸ ροπές: τὸν λόγο-θεὸ ὡς μιὰ προστάττουσα ἀρχὴ πέρ' ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φυσικὴ τάξη, ποὺ διέπει τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ μὲ τοὺς κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς, τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλει. Τὴν προστάττουσα ὅμως αὐτὴν ἀρχὴ ὁ Ζήνων τὴ βλέπει ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ ἐσωτερικεύεται, νὰ γίνεται λόγος μέσα στὸν ἄνθρωπο, ποὺ κατοχυρώνει τὴν ἠθική του αὐτονομία, καὶ νὰ συμφιλιώνεται μὲ τὴ φύση καὶ τὴν τάξη της, τὴν προηθικὴ καὶ τὴν ἠθική. Δὲν ἔχουμε ὡστόσο ἐδῶ, ὅπως ὁ Pohlenz ἰσχυρίζεται (*Stoa*, σ. 135), τὴ συγχώνευση ἑνὸς ξένου πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸ δέοντος, μιᾶς θεϊκῆς προσταγῆς, μὲ τὴν ἑλληνικὴ βίωση τῆς φύσης, ἀλλὰ τὴν ἀναβίωση μιᾶς παράδοσης, ποὺ προέλευσή της ἔχει τὸν Ἡράκλειτο. Γιατὶ ὁ λόγος στὸν Ἡράκλειτο εἶναι αὐτός, ποὺ καλεῖ σὲ ὁμολογία μὲ τὴ φύση κι' ἀποτελεῖ μιὰ θεϊκὴ τάξη μέσα στὸν κόσμο· ὁ ἴδιος αὐτὸς λόγος οἰκεῖ μέσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση σὲ μιὰ σχέση οἰκείωσης καὶ ἀλλοτρίωσης. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι στὸν Ζήνωνα ἡ ἀνάκτηση αὐτὴ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ λόγου γίνεται ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλεως ὡς μιὰ προσπάθεια ἀνασύνδεσης αὐτοῦ ποὺ εἶχε ἀποσυνδεθεῖ.

«*οὔτε δὲ καθήκοντα οὔτε παρὰ τὸ καθῆκον*»:

Ἡ διάκριση λοιπὸν μᾶς δίνει τρεῖς κατηγορίες πράξεων: αὐτὲς ποὺ εἶναι καθήκοντα, αὐτὲς ποὺ εἶναι παρὰ τὰ καθήκοντα καὶ αὐτὲς ποὺ δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο, εἶναι δηλ. οὐδέτερες, ὅπως τὸ νὰ κρατοῦμε γραφίδα ἢ νὰ μαζεύουμε ξηρὰ κλαδιά.

Ἀναμφισβήτητα ὑπάρχει ἐδῶ μιὰ στενὴ συνάφεια μεταξὺ τῶν καθηκόντων ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τῶν προηγμένων ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως καὶ μεταξὺ τῶν ἀποπροηγμένων καὶ τῶν παρὰ τὰ καθήκοντα. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ οὐδέτερα ἢ τὰ ἀντίστοιχα ἀδιάφορα. Αὐτὲς οἱ διακρίσεις προέρχονται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα. Ὁ Bonhoefer ἐν τούτοις (*Ethik*, σ. 173) ἔχει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Ζήνων δὲν εἶχε φθάσει στὴ διάκριση τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν μεταξὺ τῶν ἀδιαφόρων, διότι χωρίζοντας ὅσα εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ ὅσα εἶναι παρὰ φύση δὲν μποροῦσε νὰ βρεῖ μιὰ κατηγορία πραγμάτων ποὺ νὰ εἶναι ἀφύσικα. Παρατηροῦμε ὡστόσο ὅτι ὁ Διογένης Λαέρτιος (7. 108) μᾶς λέει σαφῶς ὅτι ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ τρεῖς κατηγορίες αὐτῶν, ποὺ ἐκλέγουμε (*καθήκοντα*), αὐτῶν ποὺ δὲν ἐκλέγουμε (*παρὰ τὰ καθήκοντα ἢ ἁμαρτήματα*) καὶ αὐτῶν ποὺ οὔτε ἐκλέγουμε οὔτε ἀπορρίπτουμε. Ἡ τρίτη αὐτὴ διάκριση τῶν οὐδετέρων δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ ἐξ ὁλοκλήρου στὶς δύο ἄλλες· γιατί, μπορεῖ κάτι οὐδέτερο ἀνάλογα μὲ τὴ χρήση του νὰ ἐκλεγεῖ ὡς καθῆκον ἢ νὰ ἀπορριφθεῖ ὡς παρὰ τὸ καθῆκον, μπορεῖ ὅμως νὰ μὴν ἐκλεγεῖ οὔτε νὰ ἀπορριφθεῖ, διότι δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἕνα, οὔτε τὸ ἄλλο. Ὁ Bonhoefer ἰσχυρίζεται ὅτι, ἐνῶ σὲ πολλὰ σημεῖα τὰ προηγμένα ἢ τὰ ἀποπροηγμένα ἀπαντοῦν ὡς ἔχοντα πολλὴν ἀξία ἢ ἀπαξία ἀντιστοίχως, δὲν ὑπάρχει ἀναφορὰ σὲ πράγματα ποὺ ἔχουν ἔστω καὶ λίγη ἀξία. Θὰ πρέπει ὅμως στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ δικαιώσουμε τὸν Rist (*Stoic Philosophy*, σσ. 103-105), ποὺ ἀναφέρεται σὲ πηγές, οἱ ὁποῖες μαρτυροῦν ὅτι στὴν τρίτην αὐτὴ κατηγορία ἀποδίδεται σημαντικὴ ἢ λίγη ἀξία (Σέξτ. Ἐμπ. Μαθ. II 59 καὶ Στοβ. Ἐκλ. 2, p. 80, 14, κ.ἑ.). Ἰδιαίτερα τὸ τελευταῖο κείμενο τοῦ Στοβαίου, τὸ ὁποῖο ἀποδίδει στὸν Ζήνωνα τὶς διακρίσεις αὐτές, ἔχει σημασία, διότι κατανέμει στὴν κάθε κατηγορία τὸν βαθμὸ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας, ποὺ ἀντιπροσωπεύει:

(1) «*τῶν δ' ἀξίαν ἐχόντων τὰ μὲν ἔχειν πολλὴν ἀξίαν, τὰ δὲ βραχεῖαν. Ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἀπαξίαν ἐχόντων ἃ μὲν ἔχειν πολλὴν ἀπαξίαν, ἃ δὲ βραχεῖαν*». (2) «*Τὰ μὲν οὖν πολλὴν ἔχοντα ἀξίαν προηγμένα λέγεσθαι, τὰ δὲ πολλὴν ἀπαξίαν ἀποπροηγμένα, Ζήνωνος ταύτας τὰς ὀνομασίας θεμένου πρώτου τοῖς πράγμασι.*» (3) «*Προηγμένον δ' εἶναι λέγουσιν, ὃ ἀδιάφορον ὂν ἐκλεγόμεθα κατὰ προηγούμενον λόγον. Τὸν δ' ὅμοιον λόγον ἐπὶ τῷ ἀποπροηγμένῳ εἶναι… οὐδὲν δὲ τῶν ἀγαθῶν εἶναι προηγμένον διὰ τὸ τὴν μεγίστην ἀξίαν αὐτὰ ἔχειν.*» (ἀπ. 209).

Κάνοντας ἀναφορὰ στὶς ὑποδιαιρέσεις αὐτὲς πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι μεταγενέστερα οἱ Στωικοὶ ὀνόμασαν τὰ καθήκοντα «*μέσα καθήκοντα*» (Στοβ. Ἐκλ., p. 86) σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὰ κατορθώματα, ποὺ χαρακτή-

ρισαν «*τέλεια καθήκοντα*». (Στοβ. 2. 85, 13-86): (4) «*τῶν δὲ καθηκόντων τὰ μὲν εἶναί φασι τέλεια, ἃ δὴ καὶ κατορθώματα λέγεσθαι. Κατορθώματα δ' εἶναι τὰ κατ' ἀρετὴν ἐνεργήματα, οἷον τὸ φρονεῖν, τὸ δικαιοπραγεῖν. Οὐκ εἶναι δὲ κατορθώματα τὰ μὴ οὕτως ἔχοντα, ἃ δὴ οὐδὲ τέλεια καθήκοντα προσαγορεύουσιν, ἀλλὰ μέσα οἷον τὸ γαμεῖν, τὸ πρεσβεύειν, τὸ διαλέγεσθαι, τὰ τοιούτοις ὅμοια.*» Φυσικὰ τὰ κατορθώματα δὲν μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν μὲ κανένα τρόπο στὰ καθήκοντα, γιατὶ τὰ καθήκοντα, ὅσο κι' ἂν προάγουν τὴ ζωή, ἀνήκουν ἀκόμα στὴν περιοχὴ τῶν ἁμαρτημάτων, τῶν ἀτελῶν πράξεων.

ἀπ. 233β:

«*εὔλογον ἀπολογίαν ἔχει*»:… «*τὸ ἀκόλουθον ἐν τῷ βίῳ*»: Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ καθήκοντος ὡς ἔχοντος εὔλογον ἀπολογίαν ἔχει ἐκτεταμένα συζητηθεῖ καὶ ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ἑρμηνεῖες. Οἱ Zeller καὶ Ueberweg ἐξηγοῦν: σύμφωνα μὲ τὸν ὀρθὸ λόγο. Αὐτὸ ὅμως συγκρούεται μὲ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τὰ ζῶα, ποὺ δὲν διαθέτουν ὀρθὸ λόγο, ἔχουν καθήκοντα. Ὁ Rist (*Stoic Philosophy*, σ. 106-109) ὑποστηρίζει τὴν ἑρμηνεία ὅτι εὔλογο εἶναι τὸ πιθανὸ στὴν ἀποτελεσματικότητά του («there seems to be no reason why the word εὔλογος should not relate to the probable effectiveness of the act, and that εὔλογος ἀπολογία should not be a claim that there is every human reason for supposing that the particular actions will work» (σ. 109). Ὁ Hirzel (*Untersuchungen* 2, 55), ὁ Grumach (*Physis und Agathon*, 40) καὶ ὁ Nebel (Der Begriff. 446-9) ἔχουν τὴν ἄποψη ὅτι τὸ εὔλογον πρέπει νὰ ἑρμηνευθεῖ ὡς πιθανὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ πράξη εἶναι πιθανότερο νὰ εἶναι λογική, ὄχι ὅμως κατ' ἀνάγκην. Ὁ Bonhoeffer (*Ethik*, σσ. 193-8) καὶ ὁ Pohlenz (*Stoa* II, σ. 74) ἐξηγοῦν ὅτι εἶναι ἡ ὀρθὴ πράξη.

Ἡ πιὸ ἁπλή, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἑρμηνεία εἶναι ὅτι ἡ «*εὔλογος ἀπολογία*» σημαίνει μιὰν εὔλογη (σύμφωνη μὲ τὸν λόγο) δικαιολογία, κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ σὲ μιὰ λογικὴ καὶ ἑπομένως φυσικὴ ἐξήγηση. Τὸ εὔλογο ἐδῶ ἐκφράζει τὸ ἀκόλουθο μὲ τὴ φύση, ποὺ «εὔλογα» δικαιολογεῖται.

ἀπ. 234:

«*τὰ ἁμαρτήματα*» (*peccata*): Ὁ Pohlenz (*Stoa* I, 129) χαρακτηρίζει τὰ ἁμαρτήματα ὑπὸ τὴ στωικὴ ἔννοια «Lasterhafte Fehlhandlungen». Νομίζω, ὅτι ἡ ἀπόδοση εἶναι σωστή, γιατὶ ἐμπεριέχει τὴν ἔννοια τοῦ σφάλματος καὶ συγχρόνως τὴν ἔννοια τῆς κακίας καὶ τοῦ ἐλαττώματος. Σ' ἕνα ἁμάρτημα δὲν πέφτει τὸ βάρος στὶς ἐξωτερικὲς συνέπειες τῆς πράξης, ὅπως στὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ ὑπολογίζεται ἡ ἐσωτερικὴ πλευρά, ἡ πρόθεση καὶ ἡ εὐθύνη γιὰ ἕνα λάθος ἢ ἕνα κακό, ποὺ διαπράττεται.

Τὰ ἁμαρτήματα εἶναι οἱ παραβάσεις τῶν καθηκόντων, «*τὰ παρὰ τὰ καθήκοντα*». Στὸ χωρίο αὐτὸ διακρίνονται σὲ ὑποφερτὰ καὶ μὴ ὑποφερτὰ μὲ βάση τὸν μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ἀριθμὸ καθηκόντων ποὺ παραβιά-

ζονται. Παράλληλα γίνεται διάκριση ἀνάμεσα στοὺς φαύλους, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ φτάσουν τὴ σοφία καὶ σὲ ἄλλους, ποὺ ἔχουν αὐτὴ τὴ δυνατότητα, ὅπως ὁ Πλάτων (ἐννοεῖ τοὺς προκόπτοντες). Αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση τῶν ἁμαρτημάτων ἀφορᾶ τὴν ποιότητά τους, ἀφοῦ τὰ ἁμαρτήματα δὲν εἶναι ὅμοια μεταξύ τους καὶ ἡ διαφορὰ ποὺ παρουσιάζουν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ καθηκόντων, ποὺ παραβιάζουν, ἐπιμετρᾶ τὴν ἀνάλογη τιμωρία, ποὺ ἐπιβάλλεται γιὰ τὴ διάπραξή τους. Τὰ ἁμαρτήματα ὡστόσο, παρόλον ὅτι δὲν εἶναι ὅμοια μεταξύ τους (Στοβ. Ἐκλ. 2, p. 106, 21W.), ἐν τούτοις ὡς ἁμαρτήματα εἶναι ἴσα.

ἀπ. 234α, β, γ:

Τὰ ἁμαρτήματα εἶναι ἴσα. Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὸ τὸ στωικὸ παράδοξο; Πῶς μποροῦμε νὰ βλέπουμε τὴ διαφορὰ στὴν ποιότητα τῶν ἁμαρτημάτων καὶ συγχρόνως νὰ τὰ χαρακτηρίζουμε ὡς ἴσα; Στὴν περίπτωση π.χ. τοῦ λανθασμένου φόνου ἑνὸς δούλου καὶ τῆς πατροκτονίας τὰ δύο ἁμαρτήματα εἶναι διαφορετικά, γιατὶ ὁ ἀριθμὸς καὶ ὁ βαθμὸς τῶν σχέσεων, ποὺ προσβάλλονται κάθε φορά, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικός. Τὸ ἔγκλημα σὲ κάθε περίπτωση ἔχει μιὰν ἄλλη ποιότητα. Πῶς ὅμως εἶναι ἴσα ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι ἁμαρτήματα; Γιατί, θὰ ἔλεγαν οἱ Στωικοί, ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τοῦ ἁμαρτήματος σημασία ἔχει ἡ πρόθεση τοῦ πράττοντος, ποὺ καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις εἶναι κακὴ («*τὴν αὐτὴν καὶ ἴσην ἔχοντας διάθεσιν*» Στοβ. Ἐκλ. 113, 18W.). Ἕνας, ποὺ ξελογιάζει μιὰ γυναίκα, εἶναι ἐξ ἴσου ἔνοχος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοῦ ἂν ἡ γυναίκα εἶναι μιὰ παντρεμένη, μιὰ δούλα, ἢ μιὰ μοιχαλίδα καὶ ἀνεξάρτητα, ἂν τὸ ξελόγιασμα πέτυχε ἢ ὄχι. Ἡ εὐθύνη γιὰ τὸ ἁμάρτημα εἶναι ἴση. Τὸ βάρος βρίσκεται στὸ κίνητρο καὶ στὴν ἐσωτερικὴ διάθεση κι' αὐτὰ βαραίνουν ἐξ ἴσου. Ὡστόσο διαφέρουν ποιοτικά, γιατὶ «*τὰ μὲν αὐτῶν ἀπὸ σκληρᾶς καὶ δυσιάτου διαθέσεως γίνεται, τὰ δὲ οὐ.*» (Στοβ. Ἐκλ. 113, 18W.). Παραπέμπω σχετικὰ στὸ J. M. Rist, All sins are equal, *Stoic Philosophy*, σσ. 81-96. Ἐνδιαφέρων εἶναι καὶ ὁ συσχετισμός, ποὺ κάνει ὁ Rist μεταξὺ ἁμαρτήματος καὶ ἀτονίας τοῦ ἡγεμονικοῦ. Ἡ δομὴ τῶν ἁμαρτημάτων εἶναι ψυχοσωματικὴ καὶ ἡ διαταραχὴ τοῦ τόνου ἐξ ἴσου ἄλογη ὅσο κι ἂν διαφέρει σὲ ἔνταση ἀνάλογα μὲ τὸ ἁμάρτημα. Τὸ πνεῦμα εἶναι εἴτε ἁρμονικὸ εἴτε δυσαρμονικὸ (πρβλ. τὴν «*πτοίαν*» σχετικὰ μὲ τὰ πάθη).

ἀπ. 234δ:

Τὸ ἁμάρτημα ὁρίζεται ὡς αὐτὸ ποὺ πράττεται παρὰ τὸ καθῆκον ἢ παρὰ τὸν ὀρθὸ λόγο. Ἔχουμε ἔτσι δύο ἔννοιες ἁμαρτήματος. Ἡ μιὰ ἀφορᾶ τὴν παράβαση τῶν καθηκόντων καὶ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν περιοχὴ τῶν ἁμαρτημάτων. Ἡ ἄλλη ἀφορᾶ τὴν παράβαση τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ σ' αὐτὴν ὑπάγονται, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅσα πράττονται χωρὶς τὸν λόγο, ποὺ ἐκφράζει ἡ ἀρετὴ τοῦ σοφοῦ. Ὅσα λοιπὸν δὲν εἶναι κατορθώματα εἶναι σὲ

τελευταία ἀνάλυση ἀτελεῖς πράξεις καὶ ὡς τέτοιες ἁμαρτήματα (βλ. J.M. Rist, *Stoic Philosophy*, Appropriate acts, σσ. 98-99). Σ' αὐτὲς ἀνήκουν καὶ οἱ πράξεις ἀκόμα τοῦ προκόπτοντος σὲ σχέση μὲ τὶς πράξεις τοῦ σοφοῦ. Ὅπως λοιπὸν ἡ ἀλήθεια δὲν ἐπιδέχεται αὐξομειώσεις, οὔτε καὶ τὸ ψεῦδος, ἔτσι καὶ τὸ ἁμάρτημα. Θὰ μπορούσαμε τὸ ἴδιο νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὸ κατόρθωμα. Δὲν εἶναι δυνατὴ δηλ. γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τὴ Στοὰ μιὰ σχετικὴ ἀλήθεια ἢ ἕνα σχετικὸ ψέμα, ἕνα κατόρθωμα ἢ ἁμάρτημα λιγότερο ἀπὸ ἕνα ἄλλο, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε τὸ παράδειγμα τοῦ Χρυσίππου, μὲ ἕνα, ποὺ βρίσκεται μόλις ἕνα πῆχυ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας καὶ ποὺ δὲν πνίγεται λιγότερο ἀπὸ ἕνα ἄλλο ποὺ ἔχει καταδυθεῖ πεντακόσιες ὀργυιὲς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια. (Πλουτ. Περὶ τῶν κοινῶν ἐνν. 10, p. 1063a). Γιὰ νὰ κατανοήσουμε αὐτὴ τὴν ἀπόλυτη καὶ δύσκαμπτη θέση πρέπει νὰ φαντασθοῦμε τὴν πλατωνικὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὡς αὐτό, ποὺ δὲν ἀνήκει στὸν σχετικὸ κόσμο. Ἔτσι καὶ ἡ ἀρετὴ ἢ τὸ κατόρθωμα τοῦ σοφοῦ δὲν ἐπιδέχονται καμιὰ σχετικότητα, ἀνήκουν ὡστόσο στὸν κόσμο μας.

8. ΠΕΡΙ ΣΠΟΥΔΑΙΩΝ ΚΑΙ ΦΑΥΛΩΝ

ἀπ. 235:

Ὁ διαχωρισμὸς ὅλων τῶν ἀνθρώπων σὲ δύο κατηγορίες, τοὺς σοφοὺς καὶ τοὺς φαύλους, ποὺ πρῶτος ὁ Ζήνων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς μαρτυρίες, διατύπωσε, ἀποδίδοντας καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ καθενός, εἶναι αὐστηρὸς καὶ ἀποκλειστικός. Ἢ εἶναι κανεὶς σπουδαῖος-σοφὸς ἢ εἶναι φαῦλος, μιὰ ἐνδιάμεση κατάσταση δὲν ὑπάρχει. Κι' ὅπως ἡ ἀρετὴ δὲν ἐπιδέχεται διαβαθμίσεις, ἔτσι καὶ ἡ κακία. Βεβαίως τὸ ἄκαμπτο αὐτὸ σχῆμα, ὅπως εἴδαμε, ὁ Ζήνων ἐπεχείρησε νὰ τὸ περιορίσει ἀναγνωρίζοντας ἀνάμεσα στοὺς φαύλους τὴν τάξη τῶν προκοπτόντων, τῶν ἀνθρώπων δηλ, ποὺ ἐκπληρώνουν τὰ καθήκοντά τους καὶ βρίσκονται στὸν δρόμο πρὸς τὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ ποὺ ἐνσαρκώνει ὁ σοφός. Ἔτσι διαφοροποιοῦνται καὶ τὰ ἁμαρτήματα, πού, ἐνῶ ὡς τέτοια εἶναι ἴσα, ἐν τούτοις διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν ποιότητα. Ὡστόσο ὁ προσκόπτων, κι' ὅταν ἀκόμα προσεγγίζει τὸν σοφό, δὲν παύει νὰ εἶναι φαῦλος, γιατὶ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπ' αὐτὸν ὄχι στὶς ἐξωτερικὲς πράξεις ἀλλὰ στὴν ἐσωτερική, ἠθικὴ διάθεση.

Συζητεῖται μεταξὺ τῶν φιλολόγων, ἂν, ὅσα ἀναφέρονται στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Στοβαίου ὡς χαρακτηριστικὰ τοῦ σοφοῦ, πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Ζήνωνα. Ἡ ἐπικρατούσα ἄποψη εἶναι, ὅτι σὲ περίπτωση, ποὺ μιὰ μόνο εἶναι ἡ πηγή, αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ζήνων, γιατὶ οἱ ἀναφορὲς στὸ τέλος τοῦ χωρίου εἶναι σίγουρα δικές του (βλ. Pearson, ἔ.ἀ. σ. 189).

«*διὰ παντὸς τοῦ βίου χρῆσθαι ταῖς ἀρεταῖς*»:

Οἱ ἀρετὲς τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ εὐδαιμονία, ποὺ τὶς συνοδεύει, προκύπτουν ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ συνέπεια καὶ μιὰ συνέχεια, ποὺ διήκει καθ' ὅλη τὴ διαπόρευση τοῦ βίου. Δὲν εἶναι κάτι, ποὺ ἐκδηλώνεται συμπτωματικὰ καὶ κατὰ καιρούς. Ἐπίσης τὸ «*κατορθοῦν*» ἀντιτίθεται στὸ «*ἁμαρτάνειν*» ἀπόκλιση.

«*ἐμπειρίαις χρώμενον*»:

Ὁ σοφὸς ξεκινᾶ ἀπὸ ἀρχές, εἶναι ὅμως πρακτικὸς καὶ ἐμπειρικός, γιατὶ προσαρμόζει τὶς ἀρχὲς αὐτὲς στὸν «*καιρόν*», στὴν εὔστοχη στιγμή. Εἶναι σ' αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἢ τὴν περίσταση, ποὺ ἐνορατικὰ ἀνταποκρίνεται μὲ τὴ συγκατάθεσή του. Πράττοντας δηλ. ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ ὑπάρχον, αὐτὸ ποὺ συμβαίνει στὴ δεδομένη στιγμὴ (Σέξτος, Μαθ. 8, 85).

«*πάντ' εὖ ποιεῖν*»:

Τὸ «*εὖ ποιεῖν*» εἶναι τὸ σωκρατικὸ-πλατωνικὸ «*εὖ πράττειν*». Ἡ πράξη τοῦ σοφοῦ ἐμπεριέχει αὐτὸ τὸ «*εὖ*», ποὺ εἶναι ἔκφραση τῆς ἀρετῆς ὡς μιᾶς πληρότητας, ὡς μιᾶς παρουσίας τοῦ ἀγαθοῦ.

«*μέγαν… ἁδρόν… ὑψηλόν… ἰσχυρόν*»:

Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν ὄχι ἁπλῶς μεταφορικά, ἀλλὰ σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ χαρακτήρα τοῦ σοφοῦ. Ἡ ἀξία τους λογίζεται κατ' ἐξοχὴν σὲ ἀναφορὰ καὶ πρὸς τὸ ἠθικό τους μέγεθος.

«*ἀήττητος*»:

κατ' ἐξοχὴν ζηνώνειο (δὲς καὶ ἀπ. 236).

«*οὔτε ἀναγκάζει, οὔτε ἀναγκάζεται*»:

Αὐτὴ ἡ ἐξέχουσα θέση τοῦ σπουδαίου δείχνει τὴν ἀνεξαρτησία του ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἢ ἐσωτερικὲς πιέσεις. Αὐτό, ποὺ ὁ Σωκράτης εἶπε, ὅτι τὸ νὰ ἀδικεῖ κανεὶς ἢ νὰ ἀδικεῖται εἶναι καὶ τὰ δυὸ κακά, χειρότερο ὅμως εἶναι τὸ πρῶτο, προσλαμβάνει ἐδῶ ἕνα διαφορετικὸ σχῆμα. Γίνεται μιὰ ἀδιατάρακτη ἰσορροπία, ποὺ κατοχυρώνει τὸν σοφὸν ὡς ἄτρωτο στὴν οἱαδήποτε κακότητα ἢ ἀδικία τοῦ φαύλου. Ὁ σοφὸς δὲν μπορεῖ, ὅπως ὁ Σωκράτης, νὰ πάσχει ἀπὸ τὴν ἀδικία ποὺ τοῦ γίνεται.

«*οὔτε δεσπόζει*»:

ἡ δεσποτεία εἶναι φαύλη ὅπως καὶ ἡ δουλεία (Στοβ. Ἐκλ. II 7, 11, p. 104-105).

«*εὐδαίμων… καὶ εὐτυχὴς καὶ μακάριος καὶ ὄλβιος*»:

Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ καθιστοῦν τὸν σπουδαῖον ὅμοιο μὲ τοὺς θεούς. Ὁ ἥρωας τοῦ Στωικισμοῦ μοιάζει νὰ εἶναι κι' αὐτός, ὅπως ὁ ὁμηρικός, θεοείκελος. Ὁ στωικὸς σοφὸς εἶναι μιὰ ἐνσάρκωση τοῦ Δία.

«*εὐσεβὴς καὶ θεοφιλής*»:

Δὲς Διογ. Λαέρτ. 7. 119: «*θείους τ' εἶναι· ἔχειν γὰρ ἐν ἑαυτοῖς οἱονεὶ τὸν θεόν… θεοσεβεῖς τε τοὺς σπουδαίους*».

«*ἀξιωματικός*»:

Δὲν σημαίνει ἁπλῶς ὅτι κατέχει μόνον ὑψηλὰ ἀξιώματα ἀλλά, ὅτι συ-

μπεριφέρεται ὑψηλόφρονα. (Δές: Πλουτ. Ἠθ. 617d). Ὁ Θουκυδίδης χρησιμοποιεῖ τὸ «*ἀξίωμα*» γιὰ τὸν Περικλῆ.

«*βασιλικός*»:

Μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Διογένη Λαέρτιο, ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς ὀφείλεται στὸν Ζήνωνα (7. 122) «*ἀλλὰ καὶ βασιλέας εἶναι τοὺς σοφούς… κυρίως κεχρῆσθαι Ζήνωνος τοῖς ὀνόμασι.*»

«*στρατηγικός*»:

βλ. Πλουτάρχου Βίος Ἀράτ. 23. 3: «*μόνον στρατηγὸν εἶναι τὸν σοφὸν ὡς δόγμα Ζήνωνος*» βλ. καὶ ἀπ. 237.

Τὸ ἰδανικὸ τοῦ σοφοῦ, ποὺ θυμίζει τὸν μεγαλόψυχο τοῦ Ἀριστοτέλη, χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ὑπεροχὴ καὶ μιὰ μεγαλοπρέπεια. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι, ὅπως καὶ ὁ μεγαλόψυχος, ἕνας «*μεγάλα ἀξιῶν ἄξιος ὢν*» (Ἠθ. Νικ. 1123b). Εἶναι κι' αὐτὸς ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ἀρετῶν ἄκρος. Φτιαγμένος γιὰ τὰ μεγάλα κατακτᾶ καὶ τὰ ἔπαθλα αὐτῶν τῶν πράξεών του. Τρέφει μέσα του ἰσχυρὸ τὸν λόγο καὶ προικισμένος μὲ ὅλες τὶς ἀρετὲς πράττει ἐξασφαλίζοντας σὲ ὅλες του τὶς ἐνέργειες «*κατορθώματα*». Εἶναι αὐτὸς ποὺ εὔστοχα συναναστρέφεται μὲ τὰ πράγματα καὶ τὶς περιστάσεις γύρω του χρησιμοποιώντας τὴν ἐμπειρία ποὺ ἔχει ἀπ' αὐτά. Χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς περιστάσεις, ὅσο ἀντίξοες κι' ἂν εἶναι, εἶναι ἀπρόσβλητος ἀπὸ τὰ κακὰ καὶ ἐλεύθερος ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἢ ἐσωτερικὲς πιέσεις. Μόνο αὐτὸς εἶναι συνεπὴς σ' ὅλη του τὴ ζωὴ καὶ ἀσκώντας τὶς ἀρετὲς «*εὖ ποιεῖ*», ζεῖ μὲ τὴν πληρότητα τοῦ ἀγαθοῦ, ποὺ ἀποδίδουν οἱ πράξεις του. Δὲν παύει νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς πρακτικὲς ἀνάγκες τῆς ζωῆς ἐκπληρώνοντας τὰ καθήκοντά του καὶ μπορεῖ νὰ οἰκειοποιεῖται ἀκόμα καὶ τὶς τεχνικὲς δεξιότητες ὡς ἀληθινὸς καλλιτέχνης, ρήτορας, στρατηγός. Ὄντας γνώστης τῆς θρησκείας, τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τέχνης, πλούσιος, ὡραῖος καὶ ἐλεύθερος διάγει εὐδαίμονα ζωή. Ὁ σοφὸς εἶναι σίγουρα ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὰ πάθη, ἀφοῦ μέσα του κυριαρχεῖ ὁ λόγος. Κι' ὅμως εἶναι δεκτικὸς ὁρισμένων παθῶν, ἀφοῦ τὴν εὐδαιμονία τὴν αἰσθάνεται ὡς μιὰ «*εὕροια*» βίου. Αὐτὸς ὁ ἰδανικὸς ἄνθρωπος, ποὺ εἶναι στὴν τελειότητα σχεδὸν ἴσος μὲ τὸν θεό, δὲν ὑπάρχει μέσα στὴν ἱστορία. Ἂν ρωτοῦσε κανεὶς ὁποιοδήποτε Στωικό, καὶ τὸν Ζήνωνα ἀκόμη, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ ὅτι εἶναι σοφός. Σπάνια σὲ μιὰ ἢ δυὸ περιπτώσεις μπορεῖ νὰ ἐμφανίστηκαν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους τέτοιοι σπουδαῖοι ἄνθρωποι. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ζήνων ἐπιμένει στὸ παράδειγμα ἑνὸς τέτοιου ἰδανικοῦ, ποὺ θὰ ἤθελε, πιὸ ἰσχυρὸ ἀπὸ κάθε ἀπόδειξη, νὰ τὸ δεῖ ζωντανὸ μὲ τὰ ἴδια του τὰ μάτια, ὅπως ἕναν Ἰνδό, ποὺ ἀνεβαίνει στὴν πυρά (ἀπ. 240).

Τὸ ἰδανικὸ τοῦ στωικοῦ σοφοῦ ὡστόσο, ἂν καὶ φαίνεται ἐξωπραγματικό, ὑπῆρξε παράδειγμα γιὰ μίμηση στὴ ζωὴ ὄχι μόνο τῶν Στωικῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Στοὺς Ρωμαίους χρησίμευε ὡς πρότυπο καὶ ἐνέπνευσε τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ στωικὸς σοφός, ὅπως τὸν ἔπλασε δίνοντάς του τὰ οὐσιώδη χαρα-

κτηριστικά του ὁ Ζήνων, ἀφήνει ἐν τούτοις ἀνοικτὰ ὁρισμένα ἐρωτήματα. Πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι συνεπὴς καὶ ἀκριβὴς ἀπόλυτα στὶς ἀρχὲς του καὶ ὅμως νὰ προσαρμόζεται κάθε φορὰ στὶς ἐμπειρικὲς περιστάσεις; Πῶς συμβιβάζεται ἡ ἐλευθερία του καὶ ἡ αὐτονομία τῆς λογικῆς του συγκατάθεσης μὲ τὴ φυσικὴ ἀκολουθία αἰτίας-ἀποτελέσματος;

Στὸ πρῶτο ἐρώτημα θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ὅτι δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν στωικὸ σοφὸ καμιὰ ἀπόλυτη κατηγορικὴ προστακτικὴ μὲ τὴ μορφὴ ἀρχῶν, ποὺ ἐπιβάλλουν ἕνα πρέπει. Ὁ σοφὸς ἐνορατικὰ πράττει ἀνταποκρινόμενος στὸν καιρό. Εἶναι αὐτός, ποὺ φέροντας μέσα του τὸν ὀρθὸ λόγο διαμορφώνει τὸν βίο του σὰν μιὰ σειρὰ ἀπὸ κατορθώματα. Γι' αὐτὸ καὶ πολὺ δύσκολα θὰ συναντήσουμε μιὰ ὁποιαδήποτε ἀνάλυση αὐτοῦ, ποὺ ὀφείλει νὰ πράττει. Στὸ δεύτερο ἐρώτημα ἡ ἀπάντηση τῶν Στωικῶν, ὅπως εἴδαμε καὶ πρίν, θὰ ἦταν ὅτι μέσα σ' ἕνα κόσμο αὐστηρῆς αἰτιότητας ἡ ἀνθρώπινη βούληση σώζεται ὡς αὐτὴ ποὺ μπορεῖ νὰ συγκατατεθεῖ στὰ συμβαίνοντα ἢ νὰ μὴ συγκατατεθεῖ, ὡστόσο τὰ συμβαίνοντα δὲν θ' ἀλλάξουν τὴν πορεία τους. Ἡ συγκατάθεση ἢ μή, ἡ πρόθεση ἢ ἡ ἔλλειψη πρόθεσης, αὐτὰ εἶναι ποὺ ἔχουν ἠθικὴ σημασία. Σ' αὐτὰ στηρίζεται καὶ ἡ ἀρετή.

Ἂν παραλληλίσουμε τὴν ἠθικὴ βούληση τοῦ στωικοῦ σοφοῦ μὲ τὴν ἀγαθὴ βούληση τοῦ Κάντ, διαπιστώνουμε, ὅτι παρουσιάζουν ἀναμφίβολα μιὰ στενὴ συνάφεια, ποὺ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση τῆς Στοᾶς πάνω στὸν τελευταῖο. Ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖ ὁ A.A. Long (*Ἡ Ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, σσ. 326-7), ἡ καντιανὴ ἀρχὴ μιᾶς βούλησης, ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὸν λόγο, μοιάζει πολὺ μὲ τὸν στωικὸ «*ὀρθὸν λόγον*», καθὼς καὶ ἡ ἀξία ποὺ ἀπέδωσαν καὶ οἱ δυὸ στὴν πρόθεση τοῦ πράττοντος, τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τῆς ἠθικῆς πράξης σὲ σχέση μὲ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀναγκαιότητα. Ὡστόσο ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη, γιατὶ ἀπὸ τὴ μιὰ δὲν ὑπάρχει στὸν Ζήνωνα καὶ τὴ Στοὰ καμιὰ ἠθικὴ προστακτικὴ (τὸ στωικὸ καθῆκον δὲν εἶναι μιὰ τέτοια προσταγή), οὔτε εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλη στὸν Κάντ ἡ εὐδαιμονία συστατικὸ τῆς ἠθικῆς ἀγαθότητας ὅπως στοὺς Στωικούς. Οἱ Στωικοὶ σχεδίαζαν τὴν προσωπογραφία ἑνὸς εὐδαίμονος ἀνθρώπου καὶ ἄφηναν τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀντλήσει ἀπ' αὐτήν.

ἀπ. 236:

(450) Οἱ φαῦλοι δὲν μποροῦν νὰ ἀγορεύουν, γιατὶ καὶ σ' αὐτὸ εἶναι δοῦλοι τῶν παθῶν τους. Ὁ μόνος ἄξιος νὰ χρησιμοποιεῖ ρητορικὰ τὸν λόγο εἶναι ὁ σοφός.

(460) Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀήττητου καὶ ἀνυποχώρητου, ποὺ δὲν δέχεται ἐξωτερικὲς ἢ ἐσωτερικὲς πιέσεις, γιατὶ ἡ διάθεσή του εἶναι ἀμετάπτωτη. Γνώρισμα κατ' ἐξοχὴν τοῦ ζηνώνειου σοφοῦ, ποὺ διατηρήθηκε σ' ὅλη τὴ μακρὰ παράδοση τῆς Στοᾶς. Ἡ ρήση αὐτὴ τοῦ Ζήνωνος ἀναφέρεται, γιατὶ μοιάζει μὲ τὸ γράμμα ποὺ ἔστειλε ὁ γυμνοσοφιστὴς Γαλανὸς πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο, στὸν ὁποῖον ὁ Γαλανὸς παρατηρεῖ ὅτι κανένας

βασιλιὰς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς Ἰνδοὺς φιλοσόφους νὰ ἐνεργήσουν ἐνάντια στὴ θέλησή τους.

ἀπ. 237:

Ὁ μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος Περσαῖος, ὅπως παραδίδει ὁ Ἀθήναιος, δὲν ἀπέδειξε ἔμπρακτα αὐτό, ποὺ θὰ ζητοῦσε κανεὶς ἀπὸ ἕναν, ποὺ θὰ εἶχε τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι σοφός, γιατὶ φάνηκε ὅτι δὲν ἦταν καλὸς στρατηγός. (Τὸ δόγμα τοῦ Ζήνωνος, ὅτι μόνος στρατηγὸς εἶναι ὁ σοφός, Πλουτ. Βίος Ἀρ. 23, 3).

ἀπ. 238 καὶ 238α:

«*Οὐ μόνον τ'ἐλευθέρους εἶναι τοὺς σοφοὺς ἀλλὰ καὶ βασιλέας*»:

Τὰ δυὸ αὐτὰ γνωρίσματα τοῦ σοφοῦ φαίνεται ὅτι ἔχουν κυνικὴ προέλευση. (Πρβλ. τὸ παράδειγμα τοῦ Ἡρακλῆ. Βλ. σχετικά: R. Hoistad, *Cynic hero and cynic king*, Uppsala 1948). Ὁ Ἐπίκτητος ἐπίσης λέει, ὅτι δὲν εἶναι πιὰ δοῦλος, ἀφ' ὅτου τὸν ἐλευθέρωσε ὁ Ἀντισθένης διδάσκοντάς τον νὰ ξεχωρίζει «*τὰ ἐμὰ καὶ τὰ οὐκ ἐμά*», τί εἶναι δηλ. στὴν ἐξουσία μας καὶ τί δὲν εἶναι. (Ἐπικτ. Διατρ. ΙΙΙ 24, 67 κ.ἑ.). Ἡ πλατωνικὴ ἰδέα τοῦ ἄρχοντος φιλοσόφου κατὰ κάποιο τρόπο βρίσκει τὴ συνέχειά της στὸν Κυνισμό, ὅπου ὁ φιλόσοφος εἶναι βασιλεὺς-κυβερνήτης καὶ παιδαγωγὸς συνάμα. Τὸ ἰδεῶδες ὡστόσο τῆς κυνικῆς παιδείας ἔχει ἕνα χαρακτήρα ἠθικὸ καὶ ἀτομικό, ἐνῶ τῆς στωικῆς εἶναι περισσότερο κοινωνικὸ καὶ πολιτικό. (Δὲς ἐπίσης: De Vogel, ἔ.ἀ. σσ. 163-4). Ἡ ἔννοια τοῦ βασιλέως προσλαμβάνει στοὺς Στωικοὺς μιὰ χροιὰ κοσμικὴ καὶ θρησκευτική, εἶναι τὸ γήινο ἀντίγραφο τοῦ Διὸς-βασιλέως, ὁ πρῶτος καὶ ἄριστος θεὸς (Δίων Χρυσ. Λόγοι, 3, 50).

Ἡ ἐλευθερία χαρακτηρίζεται ὡς ἐξουσία αὐτοπραγίας, ἀφοῦ ὁ σοφὸς τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ θεῖο νόμο, ποὺ δείχνει αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ αὐτεξούσιο τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας.

«*ἐλεήμονάς τε μὴ εἶναι*»:

Ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος εἶναι πάθη, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀποδεκτά. Ὁ ἔλεος εἶναι μιὰ ὑποδιαίρεση τῆς λύπης («*ἐπὶ τῷ δοκοῦντι ἀναξίως κακοπαθεῖν*», Στοβ. Ἐκλ. ΙΙ 7, 10c, p. 92, 12). Τὴν ἴδια περιγραφὴ τοῦ σοφοῦ θὰ βροῦμε στὸν Κικέρωνα (Pro Murea 61 κ.ἑ.). Ἡ ἐπιείκεια, ὅπως νοεῖται ἐδῶ, δὲν ἔχει τὸ περιεχόμενο τῆς ἀντίστοιχης ἀριστοτελικῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς προσποίησης χρηστότητας, εἶναι κι' αὐτὴ ἕνα πάθος ποὺ ἐξουθενώνει τὴ δικαιοσύνη καὶ τὸν νόμο, ἀφοῦ «*νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεύς*», ὅπως λέει ὁ Χρύσιππος (SVF 3, 314) ἐπαναλαμβάνοντας τὴ ρήση τοῦ Πινδάρου.

«*οὐδὲν θαυμάζειν*»:

Τὸ πάθος τοῦ θαυμασμοῦ, ποὺ τόσο ἐκτιμήθηκε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἕνα κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸ πάθος, ἀπορρίπτεται,

γιατὶ ἀποτελεῖ ταραχὴ τῆς ψυχῆς. Τίποτε τὸ παράδοξο δὲν μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὸν ἄνθρωπο ποὺ στερεώνεται ἀμετακίνητος στὸν ὀρθὸ λόγο. Πρβλ. Marc Aurel. I 15 καὶ Ἐπικτ. Διατρ. I 18, 11: «*μὴ θαύμαζε κάλλος γυναικὸς καὶ τῷ μοιχῷ οὐ χαλεπανεῖς*».

«*κοινωνικὸς γὰρ φύσει καὶ πρακτικός*»:

Τὸ ἰδεῶδες τοῦ σοφοῦ δὲν ἀποβλέπει στὴ σωτηρία τοῦ ἀτόμου, ὅπως τὸ κυνικὸ ἰδεῶδες, ἀλλὰ εἶναι συνδεδεμένο ἄρρηκτα μὲ τὴ ζωὴ τῆς πολιτείας. Ὁ σοφὸς εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα πολίτης, κι' αὐτὸ συνεχίζει, μέσα σὲ διαφορετικὰ βέβαια πλαίσια, τὴ σωκρατική, πλατωνικὴ παράδοση. («*Πολιτεύεσθαί φασι τὸν σοφὸν ἂν μή τι κωλύῃ*». Διογ. Λ. 7. 121). Βλ. καὶ Seneca De Otio 30. 2: «*Zenon ait accedet ad rempublicam (sapiens), nisi si quid impedierit*».

Τὸ πολιτεύεσθαι εἶναι μιὰ περίπτωση καθήκοντος κατὰ περίστασιν.

ἀπ. 238β:

Ἀπηχεῖ ὁπωσδήποτε τὸ πνεῦμα τοῦ Ζήνωνος ἡ ἀπάθεια τοῦ σοφοῦ. (Δὲς ἐπίσης: Cicero Acad. post I 38). Μόνο ποὺ αὐτὴ δὲν εἶναι ἀναλγησία, οὔτε τυφλὴ ἀκαμψία, ἀλλὰ περιέχει τὴ δυνατότητα μιᾶς εὐάρεστης ζωῆς σύμφωνα μὲ τὴ φύση, μιᾶς «*εὔροιας βίου*», ποὺ τὴ συνοδεύουν «*αἱ εὐπάθειαι*» (Διογ. Λαέρτ. 7. 116: «*εἶναι δὲ εὐπαθείας φασὶ τρεῖς, χαράν, εὐλάβειαν, βούλησιν*»). Ὁ ὅρος «*εὐπάθειαι*» ἀποδίδεται στὸν Χρύσιππο, ὡστόσο αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολο. Καὶ ὁ σοφὸς δὲν μένει ἀμέτοχος στοὺς ἐρεθισμοὺς ποὺ ἐπηρεάζουν τὶς ὁρμές. Αὐτὲς ὅμως οἱ ἐπιδράσεις εἶναι «*δήξεις καὶ συστολαί*», ὅπως τὶς ὀνόμαζε ὁ Ζήνων, ποὺ ἀμέσως ὁ σοφὸς ἀπωθεῖ. Ἡ στωικὴ ἀπάθεια δὲν σημαίνει, ὅπως ἡ ἐπικούρεια ἀταραξία, τὴν ἐγκατάλειψη κάθε ἐνέργειας. Ἀντίθετα, καθιστᾶ δυνατὴ τὴν ὀρθὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου. «Καμιὰ φιλοσοφία δὲν εἶναι πιὸ ἥπια καὶ πιὸ φιλάνθρωπη ἀπὸ τὴ Στοά», λέει ὁ Σενέκας. Ὡστόσο ὁ Pohlenz (*Stoa* I, σ. 152) παρατηρεῖ, ὅτι ἡ στωικὴ ἀπάθεια εἶναι αὐστηρὴ καὶ στυφή, ὅπως ἡ παρουσία τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Σχολῆς καὶ λίγη εἶναι ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς, ποὺ μποροῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε μέσα της.

ἀπ. 239:

Ἀκόμα καὶ στὰ ὄνειρά του διαπιστώνει κανεὶς τὴν πορεία τῆς προκοπῆς του. Εἶναι μιὰ αὐτοσυναίσθηση, μιὰ διάχυση τοῦ λόγου καὶ τῆς γαλήνης στὴν ψυχὴ καὶ ἀπόρριψη τοῦ αἰσχροῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἐνδιαφέρει αὐτὴ ἡ ζηνώνεια παρατήρηση γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ὀνείρου, ὅπου τὰ πάθη ἐκδηλώνονται ἀνεμπόδιστα σὲ παραστάσεις. Νὰ σημειωθεῖ ἐπίσης, ὅτι ἦταν διαδεδομένη στοὺς Ἕλληνες ἡ ἄποψη ὅτι τὸ μάτι τοῦ νοῦ εἶναι πιὸ καθαρὸ στὸν ὕπνο. Δὲς Αἰσχ. Εὐμ. 104 καὶ Πινδ. ἀπ. 108. Τὸ «*φανταστικὸν*» περιγράφεται ὡς πάθος (Πλουτ. Περὶ τῶν κοιν. ἐνν. 4. 12).

ἀπ. 240:

Βλ. σχετικὰ τὶς ἀναφορὲς στὸ ἀπ. 236. Λέγεται ὅτι οἱ Ἰνδοὶ φιλόσοφοι εἶπαν στὸν Ἀλέξανδρο τὰ ἀκόλουθα: «*σώματα μὲν μετάξεις ἐκ τόπου εἰς τόπον, ψυχὰς δ' ἡμετέρας οὐκ ἀναγκάσεις ποιεῖν ἃ μὴ βουλόμεθα. Πῦρ ἀνθρώποις μέγα κολαστήριον, τούτου ἡμεῖς καταφρονοῦμεν*». (Κλημ. Στρωμ. ΙΩ, 7.50).

ἀπ. 241:

Γιὰ τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ τὰ καθήκοντά τους δὲς Becker, *Charicles*, E.T., σ. 226. Ὁ Ζήνων προτρέπει σὲ αὐτοέλεγχο ὡς ἐὰν ἡ συνείδησή μας νὰ ἀποτελεῖ τὸν λόγο μέσα μας ποὺ μᾶς παιδεύει, καὶ πρὸς τὸν ὁποῖο ὀφείλουμε νὰ ἀπολογηθοῦμε γιὰ τὶς πράξεις μας (πρβλ. «*ἔλεγχε σαυτόν*», Στοβ. Ἐκλ. 14, 4).

ἀπ. 242:

Ἡ αὐτοκτονία εἶναι κάτι θεμιτὸ γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς Στωικούς.

Ἀπὸ τὶς μαρτυρίες ποὺ ὑπάρχουν φαίνεται, ὅτι ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης αὐτοκτόνησαν. Ὡστόσο ὁ Ζήνων ἦταν 72 ἐτῶν, ὅταν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7. 28), ἔπεσε καὶ κτύπησε σπάζοντας τὸ δάκτυλό του (δὲς ἀπ. 16). Τότε κτύπησε τὴ γῆ μὲ τὸ χέρι κι' ἀπάγγειλε τὸν στίχο ἀπὸ τὴ *Νιόβη*: «Ἔρχομαι. Τί μὲ φωνάζεις;» Κι' αὐτοκτόνησε. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου αὐτοῦ μᾶς πείθει, ὅτι ὁ Ζήνων ἔθεσε τέρμα στὴ ζωή του, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι αὐτό, ποὺ τοῦ συνέβη, ἦταν ἕνα σημάδι, ὅτι ἔφθασε ἡ ὥρα του, ἕνα σημάδι τῆς θεϊκῆς πρόνοιας. Μόνο μὲ τὸ αἴσθημα αὐτό, ὅτι εἶχε φτάσει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει αὐτό, ποὺ οἱ Στωικοὶ ὀνόμαζαν «*εὔλογον ἐξαγωγήν*». Ὁ Ζήνων, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης στὸν *Φαίδωνα*, ἔχει τὴν πεποίθηση ὅτι εἶναι ὁ θεός, ποὺ δίνει τὸ μήνυμα γιὰ τὴν ἀναχώρησή μας. Παραπέμπω στὴν ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τῆς Στοᾶς στὸ θέμα τῆς αὐτοκτονίας στὸν J.M. Rist, *Stoic Philosophy*, κεφ. 13, σσ. 233-255, γιὰ τὴ θέση τοῦ Ζήνωνος σσ. 242-244.

«*Εὔλογος ἐξαγωγή*»:

Ἡ Στοὰ γενικά, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἀρχαία, μόνο σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ἐπέτρεπε τὴν αὐτοκτονία, ὅταν ὑπῆρχαν ἰσχυροὶ λόγοι, ποὺ καθιστοῦσαν τὴν πράξη αὐτὴ εὔλογη, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν φίλων, τῆς πατρίδας, καὶ ἔδιδαν σ' αὐτὴν ἕνα ἠθικὸ περιεχόμενο ἢ τὴν ἑρμήνευαν ὡς μήνυμα τοῦ θεοῦ. Ἀλλὰ κι' ὅταν λείπουν ἀπὸ τὸν σοφὸ οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι, γιὰ νὰ ζήσει σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ νὰ ἀσκήσει τὴν ἀρετή, τότε ἡ αὐτοχειρία βρίσκεται στὴ δική του αὐτόνομη βούληση. Παρατηροῦμε λοιπὸν τὴ σημασία, ποὺ ἀποδίδεται στὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθά, παρὰ τὴν ἀκραία θέση τοῦ Ἀρίστωνος, ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀδιάφορα. Ἄξιο μνείας εἶναι ὅτι κάτω ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία διάσημοι Ρωμαῖοι Στωικοὶ ἀντιτιθέ-

μενοι στὸ καθεστὼς ἔθεσαν τέρμα στὴ ζωή τους ἀσκώντας τὸ δικαίωμα τῆς αὐτεξούσιας πράξης.

9. ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

ἀπ. 243, 244 καὶ 244α:

Ὁ Κάσσιος (ἀπ. 243) ἦταν Σκεπτικὸς φιλόσοφος, ὀπαδὸς τοῦ Πύρρωνος. Πιθανὸν νὰ ἔζησε τὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ὅταν ἡ κριτικὴ ἐναντίον τῆς Πολιτείας τοῦ Ζήνωνος βρισκόταν στὸ ἀποκορύφωμά της. Εἶναι πιθανὸν ὁ Κάσσιος νὰ εἶχε ὑπόψη του τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο τοῦ Ζήνωνος γιὰ τὴν Πολιτεία. Ἡ ἰδιότητά του ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Γαληνό. Ἦταν σύγχρονος τοῦ Αἰνεσίδημου. Γιὰ τὸν ρόλο τοῦ Κάσσιου καὶ τὴ σημασία τῆς μαρτυρίας του, δὲς Malcolm Schofield, *The stoic idea of the city*, Cambridge 1991, τὸ κεφ. Cassius the sceptic, σσ. 3-21.

Ἡ πρώτη μομφὴ γιὰ τὴ ζηνώνεια πολιτεία: ὅτι ὁ Ζήνων θεωρεῖ τὴν *ἐγκύκλιον παιδείαν* ἄχρηστη. Πρόκειται γιὰ τὴν παραδοσιακὴ ἑλληνικὴ παιδεία, ποὺ περιλάμβανε τρεῖς κύκλους, τὰ γράμματα, τὴ μουσικὴ καὶ τὴ γυμναστική. Ἀνάλογη τοποθέτηση ἀπέναντι στὴν παιδεία παίρνουν καὶ οἱ Κυνικοὶ (Διογ. Λ. 7. 11: (ἔλεγε ὁ Ἀντισθένης) «*τὴν ἀρετὴν τῶν ἔργων εἶναι, μήτε λόγων πλείστων δεομένην μήτε μαθημάτων, αὐτάρκη τ' εἶναι τὸν σοφόν.*»)

Πολὺ πιθανὸν ὁ Ζήνων νὰ ἀσκεῖ ἐδῶ κριτικὴ στὴν πλατωνικὴ Πολιτεία προβάλλοντας, ὅτι ἡ προτεινόμενη σ' αὐτὴν παιδεία δὲν ἔχει καμιὰ χρησιμότητα γιὰ τὴν ἀρετή. Ὁ Stein (*Die Erkenntnistheorie d. Stoa*, σ. 303, σημ. 689) ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ζήνων στὰ συγγράμματά του «*Περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας*», «*Ὁμηρικὰ προβλήματα*» καὶ «*Περὶ ποιητικῆς ἀκροάσεως*», ποὺ ἀναφέρει ὁ Διογένης Λαέρτιος, προτείνει ἕνα ἐναλλακτικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, ποὺ περιλαμβάνει τὴν ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τοῦ Ὁμήρου. Ὁπωσδήποτε τὸ θέμα τῆς παιδείας εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς σπάνιες περιπτώσεις, στὴν ὁποία ὁ Χρύσιππος διαφωνεῖ μὲ τὴν κυνίζουσα στάση τοῦ δασκάλου του.

Στὴν ἀρχὴ λοιπὸν τοῦ βιβλίου τοῦ Ζήνωνος πρέπει νὰ ἀναφέρονται τὰ ἐλαττώματα, ποὺ συναντᾶ στὴ σύγχρονή του κοινωνία. Ἀκολουθοῦν μετὰ οἱ προτάσεις γιὰ θεραπεία των.

ἀπ. 243:

«*ἐχθροὺς καὶ πολεμίους καὶ δούλους καὶ ἀλλοτρίους λέγειν αὐτὸν ἀλλήλων*»:

Ἂν ὑποθέσουμε, ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴ στωικὴ ἄποψη, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι εἶναι φαῦλοι, ἀποκομίζουμε μιὰ σκοτεινὴ εἰκόνα τῆς συμβίωσής των μέσα σὲ μιὰ κοινωνία, ὅπου ὁ ἕνας ἐχθρεύεται τὸν ἄλλον. Οἱ φαῦλοι

λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ διασπάζουν τὴν πολιτεία καὶ νὰ τὴν ὁδηγοῦν σὲ στάσεις, ὅπως ὁδηγεῖται σὲ στάσεις ἡ φλεγμαίνουσα πολιτεία τοῦ Πλάτωνος. Ἡ διχόνοια ὅμως καὶ οἱ στάσεις εἶναι ἀδιανόητες στὴν ἰδανικὴ πολιτεία τοῦ Ζήνωνος, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ὁμόνοια καὶ λατρεύεται ὁ ἔρως. Ἡ πολιτεία αὐτὴ περιλαμβάνει μόνο τοὺς σπουδαίους. Δὲν ἀνέχεται ἑπομένως καμιὰ ἄλλη τάξη ἀνθρώπων, ὅπως ἀποδέχεται ἡ πλατωνικὴ περιλαμβάνοντας ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φύλακες καὶ τοὺς φιλοσόφους, τοὺς δημιουργούς. Ὑπάρχει ὡστόσο καὶ ἡ ἄποψη ὅτι στὴ ζηνώνεια πολιτεία ἀνῆκαν καὶ οἱ φαῦλοι, μόνο ὅμως οἱ σπουδαῖοι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἀληθινοὶ πολίτες. Ἔτσι ὁ Pölmann (*Geschichte d. sozialen Frage u.d. Sozialismus in d. antiken Welt*, Ii, σ. 273) μὲ βάση τὸ χωρίο τοῦ Διογένη Λαέρτιου (7. 32-33) ἑρμηνεύει τὴν πολιτεία τοῦ Ζήνωνος ὡς ἀποτελούμενη ἀπὸ σοφοὺς καὶ φαύλους, ἀλλὰ μόνο οἱ σοφοὶ εἶναι πολίτες «im eigentlichen Sinne». Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Kärst (*Geschichte d. Hellenismus*, II, σ. 121) λέει, ὅτι μόνο οἱ σοφοὶ μετέχουν στὴν πολιτεία ὑπὸ τὴν ὑψηλότερή της ἔννοια. Θὰ μπορούσαμε τελικὰ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἰδανικὴ πολιτεία, ὅπως τὴν ἤθελε ὁ Ζήνων, πρέπει νὰ εἶναι μιὰ πολιτεία σοφῶν, ἀλλιῶς δὲν εἶναι ἀληθινὴ πολιτεία. Τὸ θέμα ἐξ ἄλλου τῆς δουλείας φαίνεται ὅτι δὲν ἀπασχόλησε τὸν Ζήνωνα, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἄλλες τάξεις στὴν πολιτεία του. Ἀκολουθώντας τὴ φύση μόνο οἱ φαῦλοι εἶναι δοῦλοι.

«*ἐχθροὺς… καὶ φίλους*»:

Στὴ μαρτυρία αὐτὴ συμφωνοῦν ὁ Ἀθηνόδωρος καὶ ὁ Κάσσιος. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπισημάνουμε καὶ σ' αὐτὴ τὴ ζηνώνεια θεωρία μιὰ κάποια ἀντιστοιχία μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν Κυνικῶν. Ἔτσι ὁ Διογένης Λ. (6. 12) παρουσιάζει τὸν Διοκλῆ νὰ ἀποδίδει τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀντισθένη ἀναφέροντας ὅτι «*οἱ σπουδαῖοι φίλοι… Τὰ πονηρὰ νόμιζε πάντα ξενικά*», δηλ. μόνο οἱ σπουδαῖοι εἶναι φίλοι, ἐνῶ οἱ πονηροὶ εἶναι ὅλοι ξένοι μεταξύ τους. Τὴ φιλία δίδαξε καὶ ὁ Σωκράτης (Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 6, 14). Ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ φιλία θεμελιώνει τὴν πόλη καὶ ἡ ἐχθρότητα εἶναι ἰδιότητα τῶν κακῶν, μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ ὄχι μόνο στὸν Πλάτωνα (*Λύσις*, 214, *Συμπόσιο* 178d, 185d, 188cd, 192b, 209a-e, καὶ *Φαῖδρος* 255a-257e), ἀλλὰ καὶ στὸ ἀποκορύφωμά της, ποὺ εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρετὴ τῆς φιλίας. Τὴ φιλία (φιλότητα) ἐξαίρει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἐνῶ ὁ Ἡσίοδος καταδικάζει τὴν ἔριν. Τὸν νόμο τῆς φύσης ἐξ ἄλλου, ποὺ ἀναδείχνει τοὺς ἀνθρώπους οἰκείους καὶ συγγενεῖς καὶ συμπολίτες (Πλάτωνος *Πρωταγόρας* 337c-e), κηρύττει ὁ σοφιστὴς Ἱππίας. Γιὰ τὸ ὅλο θέμα δές: Zeller, ἔ.ἀ. σ. 317.

Ὅτι οἱ φαῦλοι γονεῖς δὲν εἶναι φίλοι μὲ τὰ παιδιά τους δικαιολογεῖται, ὅταν θεωρήσουμε τὴ γονικὴ αὐτὴ σχέση ὡς ἀνήκουσα στὰ ἀδιάφορα σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀρετή. Ἡ ζηνώνεια αὐτὴ θέση ἠχεῖ παράδοξα.

«*Τὰς γυναῖκας κοινάς*»:

Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀπαντᾶ καὶ πάλι στοὺς Κυνικούς. Βλ. Διογ. Λ. 6. 72: «*κοινὰς δὲ εἶναι δεῖν τὰς γυναῖκας, γάμον μηδένα νομίζων, ἀλλὰ τὸν*

πείσαντα τῇ πεισθείσῃ συνεῖναι· κοινοὺς δὲ διὰ τοῦτο καὶ τοὺς υἱέας.» Ὁ Διογένης ὑποστηρίζει τὴν ἀπεριόριστη ἐλευθερία στὴν ἐρωτικὴ ἐπικοινωνία, ὅταν γίνεται ἑκούσια: «*τῷ πείσαντι τῇ πεισθείσῃ συνεῖναι*». Καὶ ὁ Φιλόδημος θεωρεῖ κυνικὸ τὸ «*ὡς ἔτυχε δέ, πᾶσι καὶ πάσαις χρῆσθαι*». (Φιλόδ. ἔ.ἀ. col. 9). Τὴν ἄποψη τοῦ Ζήνωνος ὅτι στὴν πολιτεία οἱ γυναῖκες πρέπει νὰ εἶναι κοινὲς τὴν ἐπιβεβαιώνει πάλι ὁ Δ.Λ. (7. 131), ἀπ. 247. Ὡστόσο ὁ ἴδιος ἀναφέρει σὲ ἄλλο χωρίο (7. 121), ἀπ. 246, ὅτι ὁ σοφὸς θὰ προσάψει γάμο καὶ θὰ κάνει παιδιά. Τὸ ἴδιο βλ. καὶ στὸν Στοβ. (II 109, 10-20) καὶ στὸν Cic. (de fin. 3, 68). Εἶναι οἰκεῖο στὸν σοφὸ νὰ συγκαταβαίνει σὲ γάμο καὶ νὰ τεκνοποιεῖ τόσο γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅσο καὶ γιὰ τὴν πατρίδα του (Στοβ. II 94. 13-15). Πῶς νὰ ἐξηγήσουμε τὶς δυὸ αὐτὲς διαφορετικὲς τοποθετήσεις; Μήπως ὁ ὅρος γάμος σημαίνει ἁπλῶς τὸ ἐρωτικὸ σμίξιμο καὶ ὄχι τὸν θεσμό; Ἢ μήπως ὁ γάμος εἶναι ἀναγκαῖος σὲ μιὰ κοινωνία, ὅπως τὴν ὑφιστάμενη, ὅταν δὲν ἔχει ἀκόμη ἐφαρμοσθεῖ ἡ ζηνώνεια πολιτεία, ὁπόταν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ καθήκοντα;

Ὁ Ζήνων ἀναμφισβήτητα ἀπέβλεπε, ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, στὴν ἁρμονία, ποὺ πρέπει νὰ διέπει τὶς σχέσεις τῶν πολιτῶν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς πολιτείας, ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν καλλιέργεια τῆς φιλίας καὶ τοῦ ἔρωτα. Ἔτσι ὑποστηρίζει στὴν *Πολιτεία* του αὐτὴ τὴν ἐλευθερία θέτοντας ὅμως ὡς ὅρο τὸν εὐγονισμὸ (περίοδος τεκνογονίας, 458d) καὶ τὴν ἀποφυγὴ τῆς αἱμομιξίας (461d). Μὲ τὸ πνεῦμα ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς ἁρμονίας θὰ πρέπει πιθανὸν νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἄποψη «*τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι*», ἀφοῦ σὲ μιὰ κοινωνία σοφῶν δὲν θὰ ὑπάρχει ἀνάγκη εὐγονισμοῦ καὶ θὰ δοθεῖ ἀφορμὴ γιὰ ἐξάλειψη ὁποιασδήποτε ζηλοτυπίας. (Δὲς H. C. Baldry, Zeno's ideal state. *The journal of hellenic studies*, vol. LXXIX, 1959, σ. 9). Μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα θὰ ἰσχύσει καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῆς μοιχείας ἐκ μέρους τῶν σοφῶν, ἐφ' ὅσον αὐτὸ θὰ γίνεται μέσα στὰ πλαίσια τῶν καθηκόντων του ὄχι ὅμως σὲ μιὰν ἰδανικὴ πολιτεία (ἀπ. 248, Ὥριγ. Κατὰ Κέλσ. 7. 63).

ἀπ. 243 καὶ 244:

«*Μήθ' ἱερὰ μήτε δικαστήρια μήτε γυμνάσια ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοδομεῖσθαι*»:

Ἡ διάταξη αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ προσβολὴ στοὺς ἰσχύοντες θεσμοὺς καὶ τὰ δημόσια ἱδρύματα τῶν πόλεων, ἰδιαίτερα τῆς Ἀθήνας, φτάνει νὰ σκεφθοῦμε τὸν Παρθενώνα καὶ τὰ ἄλλα δημόσια κτίσματα καὶ τὶς λειτουργίες, ποὺ ἐτελοῦντο σ' αὐτά, καθὼς καὶ τὰ ἀθλήματα. Ὁ Ζήνων καταργεῖ ἔτσι τὴν ἰδιοτυπία τῶν πόλεων ποὺ σφράγιζε τὸ ἦθος καὶ τὴν καθημερινή τους ζωή.

Ὡστόσο προτείνοντας τὴν ἐπαναστατικὴν αὐτὴν ἐξοστράκιση θεσμῶν καὶ ἱδρυμάτων ὁ Ζήνων πιθανὸν νὰ ἔνιωθε τὴν ἀνάγκη νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἀλλοτρίωση, στὴν ὁποία εἶχαν περιπέσει. Ἤδη ὁ Ἡράκλειτος καταφέρεται ἐνάντια στὸν ἀνίερο τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο οἱ μάγοι, οἱ μύστες, οἱ νυχτοπλάνοι μυοῦνται στὰ μυστήρια ποὺ καθιέρωσαν οἱ ἄνθρωποι. Καὶ προ-

σεύχονται, λέει, σ' αὐτὰ τὰ ἀγάλματα, σὰν νὰ συνομιλοῦν μὲ σπίτια, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ποιοὶ εἶναι οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες (ἀπ. 14 καὶ ἀπ. 5). Εἶναι λοιπὸν ἰσχυρὸ τὸ αἴτημα τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς πολιτείας τῶν σοφῶν ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρεία τῶν κτισμάτων καὶ τῶν ἀγαλμάτων. Θὰ πρέπει ἑπομένως νὰ σταθοῦμε καὶ σ' αὐτό, ποὺ ἀποδίδει στὸν Ζήνωνα ὁ Ἐπιφάνιος (ἀπ. 244ε), χωρὶς νὰ κάνει μνεία τῆς Πολιτείας: «*ἐν μόνῳ τῷ νῷ, μᾶλλον δὲ θεὸν ἡγεῖσθαι τὸν νοῦν· ἔστι γὰρ ἀθάνατος*». Ὁ Ζήνων ἐξ ἄλλου, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Κλήμης (ἀπ. 244), θεωρεῖ τὰ κτίσματα αὐτὰ ἔργα τῶν οἰκοδόμων καὶ τῶν βαναύσων, ποὺ δὲν περιέχουν τίποτε τὸ ἱερό. Θὰ μπορούσαμε ἐξ ἄλλου νὰ συνδέσουμε τὴν ἄποψη αὐτὴ μὲ τὴν ἀποδιδόμενη στὸν Διογένη γνώμη (Διογ. Λαέρτ. 6. 73) ὅτι «*μηδὲν ἄτοπον ἐξ ἱεροῦ τι λαβεῖν*», δὲν ὑπάρχει δηλ. τίποτε ἀπρεπές, ἂν κλέψει κανεὶς κάτι ἀπὸ ἕνα ναό. Ὁ Ζήνων μᾶς θυμίζει τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ὅταν ἀπευθύνεται στοὺς Ἀθηναίους: «*Ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ.*» (Πράξεις XVII. 24). Ἡ ἀναφορὰ στὴ σημασία, ποὺ ἔχουν οἱ ἀρετὲς τῶν πολιτῶν καὶ ὄχι τὰ ἀναθήματα (244α), ἐκφράζει αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἀντίθεση τοῦ Ζήνωνος στὰ ἐξωτερικὰ εἴδωλα καὶ τὴν ἔκπτωση τοῦ ἤθους τῶν ἀνθρώπων. Παρόμοια καὶ ὁ Κράτης ὑποσχόταν νὰ τιμᾶ τὸν Ἑρμῆ καὶ τὶς Μοῦσες «*οὐ δαπάναις τρυφεραῖς ἀλλ' ἀρεταῖς ὁσίαις*» (Ἰουλ. *Λόγ.* 6. 200Α).

Ὡς πρὸς τὴν κατάργηση τῶν δικαστηρίων θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη ὅτι οἱ σοφοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι κριτὲς καὶ ἑρμηνευτὲς τῶν νόμων, ἀφοῦ διαθέτουν τὸν ὀρθὸ λόγο. Ὁ Πλάτων ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ στὸν *Πολιτικὸ* (294a-295e) ὅτι ἡ γενικότητα τοῦ νόμου τὸν ἐκθέτει σὲ μιὰν ἀδυναμία ἀντιμετώπισης τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων καὶ γι' αὐτὸ ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογή του βρίσκεται στὰ χέρια τοῦ σοφοῦ πολιτικοῦ. Ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦ σοφοῦ πολιτικοῦ ἐφαρμόζει τὸν νόμο σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς περίστασης. Αὐτὸ ὅμως κάνει καὶ ὁ Ζήνων ἀφήνοντας στὸν σοφὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῆς φύσεως, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὸν λόγο του. Ἀποτελεῖ λοιπὸν αὐτὸ μιὰν ἀπάντηση στὴν πρόκληση τῆς συμβατικότητας τῶν νόμων καὶ τῶν δικαστηρίων. Ὁ Ζήνων οὐσιαστικὰ ἀνταποκρίνεται καὶ στὴν ἀναζήτηση τοῦ Σωκράτη στὴν πλατωνικὴ *Πολιτεία*, ποὺ ἀποβλέπει στὸ φυσικὸ δίκαιο, ἂν καὶ ἀναγκάζεται νὰ δεχθεῖ τὴν ὕπαρξη νόμων. Ὁ Πλάτων στοὺς *Νόμους* ἀναγνωρίζει τὴν ἵδρυση ναῶν (758a, 771α, 778c), τὴ λειτουργία δικαστηρίων (766d, 778d) καὶ γυμνασίων (778d). Ὁ σοφὸς ὡστόσο ταυτίζοντας τὸν λόγο του μὲ τὸν κατὰ φύσιν νόμο δὲν χρειάζεται στὴν πολιτεία τοὺς συμβατικοὺς θεσμούς. (Δὲς σχετικά, P.A. Vander Waerdt, Zeno's republic and natural law, ἀπὸ τὸ *The socratic movement*, London 1984, σσ. 296-299). Ὁ Ζήνων θὰ μποροῦσε εὔλογα νὰ διερωτηθεῖ, σὲ τί θὰ ἐξυπηρετοῦσαν σὲ μιὰ πολιτεία σοφῶν καὶ φίλων τὰ δικαστήρια καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς δικαιοσύνης. (Δὲς σχετικὰ Dyroff, Ethik d. alten Stoa, *Berliner Studien* N.F. 2 (1897), σ. 210). Ἐπίσης ὁ Wellmann, σ.

438, γράφει: «Wozu Gerichtshöfe, wo überall Gerechtigkeit waltet? Wozu Gymnasien wenn Körperkraft und Gewandtheit ohne Werte sind?» Θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ζήνων θὰ θεωροῦσε ἄχρηστη καὶ τὴν ὕπαρξη στρατοῦ καὶ ὅπλων.

«*Περὶ νομίσματος… καὶ ἐσθῆτι*»:

Ὁ Ζήνων θεωροῦσε ἄχρηστο τὸ χρῆμα σὲ μιὰ πολιτεία, ὅπου πρέπει νὰ φαντασθοῦμε ὅτι ἴσχυε ἡ φιλία καὶ γινόταν ἀπ' εὐθείας ἀνταλλαγὴ ἀγαθῶν. Δίνει ἔτσι ἔμφαση στὴ συνεργασία τῶν πολιτῶν. Ἡ μετάβαση στὸ ἐξωτερικὸ πιθανὸν νὰ δηλώνει τὴν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὶς πόλεις ποὺ ἐντάσσονται στὴν εὐρύτερη πολιτεία καὶ στὶς σχέσεις τῶν ὁποίων θὰ ὑπάρχει τὸ ἴδιο πνεῦμα ὁμονοίας καὶ συνεργασίας, ὥστε νὰ μὴν ὑφίσταται ἀνάγκη διεξαγωγῆς ἐμπορίου. Ὁ Πλάτων δεχόταν στὴν Πολιτεία τὸ «*νόμισμα τῆς ἀνταλλαγῆς ἕνεκα*» (371b), ἀλλὰ τὸ ἀπαγορεύει στοὺς φύλακες (417α).

Ὁ Ζήνων φτάνει λοιπὸν ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ περιορισμὸ τῆς χρήσης χρημάτων στὴν πλήρη κατάργησή τους. Τὴν ἐξάλειψη τῶν χρημάτων διδάσκει καὶ ὁ Διογένης, ὅπως μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο 6, 20 - 1, 27. Ἡ περιφρόνηση στὰ νομίσματα ἐκλαμβάνεται ὡς περιφρόνηση σ' ὅλους τοὺς συμβατικοὺς θεσμούς, ποὺ ἐμποδίζουν τὴν κατὰ φύση ζωή.

Ὡς πρὸς τὴ χρήση τοῦ ἴδιου ἐνδύματος καὶ ἀπὸ τὰ δύο φύλα ἢ τὴ γύμνια, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἀποδεκτὴ στὴν πολιτεία, παρατηροῦμε μιὰ ἀνάλογη θέση καὶ στοὺς Κυνικούς, ποὺ φοροῦσαν τὸν διπλὸ τρίβωνα Διογ. Λ. 6. 13) ὡς ἕνα κοινὸ ἔνδυμα, καὶ τὸ ὁποῖο εἶχε τὴ συνήθεια νὰ φέρει καὶ ἡ Ἱππαρχία, ἡ γυναίκα τοῦ Κράτητος. (Δ.Λ. 6. 93, 97). Καὶ στὴν *Πολιτείαν* (452a-b καὶ 457a-b) ὁ Πλάτων παρατηρεῖ ὅτι θὰ ἔπρεπε καὶ οἱ γυναῖκες νὰ γυμνάζονται γυμνὲς ὅπως οἱ ἄνδρες, ἀφοῦ ἀντὶ ἐνδύματος θὰ εἶναι ντυμένες μὲ τὶς ἀρετές των.

ἀπ. 245:

Τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Πλουτάρχου ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς πολιτείας τοῦ Ζήνωνος. Μερικοὶ ἀμφισβήτησαν ἐξ ὁλοκλήρου τὴν αὐθεντικότητά του ὡς πηγῆς, ὅπως π.χ. ὁ Tarn (*Alexander the Great* II, Cambridge 1948, σ. 419 κ.ἑ.). Ὅπως ὅμως ἀπέδειξε ὁ Baldry (ἔ.ἀ. σσ. 12-13), τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δὲν εὐσταθοῦν. Καὶ ὁ Schofield (ἔ.ἀ. σσ. 108-9) ἀμφισβητεῖ τὴ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου ἰσχυριζόμενος ὅτι ἀποδίδει στὸν Ζήνωνα ἀπόψεις μεταγενεστέρων, δέχεται ὡστόσο ὡς αὐθεντικὴ τὴν ἰδέα τοῦ κοινοῦ νόμου, τὴν ὁποία θεωρεῖ κλειδὶ στὴν κατανόηση τῆς ζηνώνειας πολιτείας. Ὑπάρχουν ὡστόσο σημεῖα, ποὺ χρειάζονται ἑρμηνεία.

«*ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν*»:

Ὁ Ζήνων δὲν ἐννοεῖ ἐδῶ μιὰ κοσμόπολη, ἀλλὰ μιὰ στενὴ σύνδεση τῶν πόλεων κάτω ἀπὸ ἕνα κοινὸ νόμο καὶ τὴν ἐξάλειψη ὅλων τῶν συμβατικῶν θεσμῶν («*ἰδίοις ἕκαστοι διωρισμένοι δικαίοις*»), ποὺ τὶς χωρίζουν. Αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία συμβιβάζεται μὲ ὅσα ἐκθέτει ὁ Διογ. Λαέρτιος (ἀπ. 243). Θὰ μπο-

ρούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἐδῶ ἔχουμε μιὰ «*μεγαλόπολιν*» καὶ ἐν σπέρματι τὴν ἰδέα μιᾶς κοσμόπολης. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ συμβατικῆς καὶ φυσικῆς πολιτείας, ὅπου ἰσχύει ὁ νόμος τῆς φύσεως καὶ ὁ λόγος τῶν σοφῶν, ποὺ ἀνταποκρίνεται σ' αὐτόν. Ὁ Ζήνων λοιπὸν δὲν καταργεῖ τὶς ἐπὶ μέρους πόλεις ἀλλὰ τὶς συνδέει σὲ μιὰν εὐρύτερη κοινότητα.

«*ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους*»:

Ἐννοοῦνται οἱ σοφοί, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι θὰ μπορέσουν νὰ γίνουν σοφοί. Ὁ καθένας ἄνθρωπος λοιπὸν θὰ εἶναι πολίτης ὑπὸ τὴν προϋπόθεση αὐτή. Δὲν μποροῦμε δηλ. νὰ φαντασθοῦμε ἐδῶ μιὰ παραχώρηση τοῦ Ζήνωνος γιὰ συμμετοχὴ στὴν ἰδανικὴ πολιτεία τῶν φαύλων. Καταργεῖ ὁ Ζήνων τὶς διακρίσεις μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, δούλων καὶ ἐλευθέρων. Μέσ' ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τοῦ σοφοῦ ὅλες αὐτὲς οἱ διαφοροποιήσεις ἐξαφανίζονται. Ὡστόσο δὲν ἔχουμε ἀκόμα τὴν ἰδέα μιᾶς κοσμόπολης. Οἱ Κυνικοὶ εἶχαν ἤδη μιλήσει γιὰ τὴ φυσικὴ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων. Χαρακτηριστικὰ τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων τῶν Κυνικῶν (τὴ φιλία τῶν σοφῶν, τὸν νόμο, στὸν ὁποῖο ὑπόκεινται ὅλοι, τὴν πολιτεία ποὺ ἐκτείνεται σ' ὅλο τὸν κόσμο, βλ. Διογ. Λ. 6. 72) συναντοῦμε μερικῶς καὶ στὴ ζηνώνεια πολιτεία. Ὡστόσο θὰ ἦταν λάθος νὰ ὑπερτονίσουμε αὐτὲς τὶς σχέσεις. Γιατὶ ἡ θέση τῶν Κυνικῶν, ὅπως τὴ βρῆκε ὁ Ζήνων, φωτίζεται ἀπὸ τὸν Κράτητα, μὲ τὸν κυνισμὸ τοῦ ὁποίου ἤρθε σ' ἐπαφὴ ὁ Ζήνων. Γιὰ τὸν Κράτητα ἡ οὐτοπία, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Baldry (ἔ.ἀ. σ. 14), εἶναι ἕνα εἰρωνικὸ ἀστεῖο, μιὰ παρωδία τοῦ Ὁμήρου (Διογ. Λ. 6. 85). Ἡ ἰδανικὴ πολιτεία εἶναι ἡ Πήρα, τὸ σακκίδιο τοῦ φιλοσόφου, σύμβολο τῆς αὐτάρκειάς του καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας του ἀπ' ὅλες τὶς πολιτεῖες. Μέσα σ' αὐτὴν βρίσκει ὅλες τὶς χαρὲς τοῦ χρυσοῦ αἰώνα. Ἡ βασικὴ ἀναφορὰ τοῦ Ζήνωνος εἶναι ὁ Πλάτων. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν πολιτεία του τὴν διαμορφώνει σ' ἕνα διάλογο μὲ τὰ καίρια θέματα τῆς πλατωνικῆς πολιτείας καὶ τῆς σωκρατικῆς σκέψης γιὰ τὸ φυσικὸ δίκαιο μὲ στόχο τὴ βελτίωσή τους. (Παραπέμπω γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὸ ἄρθρο τοῦ Paul A. Vander Waerdt, Zeno's Republic and origins of Natural Law, ἀπὸ τὴν ἔκδοση: *The socratic movement*, Cornell Un. Pr. 1984, σσ. 272-308).

«*εἷς δὲ βίος ᾗ καὶ κόσμος*»:

Ἐννοεῖται ἡ κοινότητα τοῦ βίου καὶ τῆς τάξης τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὑπὸ τὴν ὁποία θὰ ζοῦν οἱ πολίτες αὐτῆς τῆς «μεγαλοπόλεως», δηλ. τῆς φυσικῆς πολιτείας, στὴν ὁποίαν ἀνήκουν οἱ σπουδαῖοι. Ἡ δοξογραφικὴ ἀναφορὰ τοῦ Ἀρειου Δίδυμου ἐξηγεῖ, ἂν ὄχι ἄμεσα αὐτὸ ποὺ ἐννοεῖ ὁ Ζήνων, τὸν δεσμὸν αὐτὸν μεταξὺ φυσικοῦ νόμου καὶ κοσμικῆς πόλεως.

«*Ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων. Κοινωνίαν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους διὰ τοῦ λόγου μετέχειν, ὅς ἐστι φύσει νόμος τὰ δ' ἄλλα πάντα γεγονέναι τούτων ἕνεκα.*» (Εὐσεβ. Προπ. εὐαγγ. 15. 15. 3-5).

«*ὥσπερ ἀγέλης συννόμου νόμῳ κοινῷ συντρεφομένης*»:

Ὁ κοινὸς νόμος εἶναι ὁ νόμος τῆς φύσεως, στὸν ὁποῖο ἀνταποκρίνεται ὁ ὀρθὸς λόγος τῶν σοφῶν. Ἡ ὁμολογία εἶναι αὐτὴ ἡ συμφωνία μὲ τὸν κοινὸ νόμο, ποὺ εἶναι γιὰ τὸν Ζήνωνα τὸ ὕψιστο ἀγαθό. Τὸ «*ἀγέλης συννόμου*» δὲν εἶναι κυνικῆς προελεύσεως, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Tarn, ἀλλά, ὅπως δέχεται ὁ ἴδιος ὁ Zeller, ποὺ ὑπερασπίζεται τὴ συμβολὴ τῶν Κυνικῶν, ἀνάγεται στὴν πλατωνικὴ ἀναλογία (*ἀγέλη*, *συννομή*, *τροφός*: Πολιτ. 267d κ.ἑ., 271ε, 274e, 276d, *σύννομος*: Νόμοι 666e, 680e, *νομεύς*, *ἀνθρωπεία ἀγέλη*: Μίνως 317δ-318a, πρβλ. ἐπίσης Ξενοφ. Ἀπ. Α 2, 32).

Αὐτὸς ὁ κοινὸς νόμος, ποὺ ἐμφανίζεται καὶ στὸν Ὕμνο τοῦ Δία τοῦ Κλεάνθη, δὲν ἔχει τὸν χαρακτήρα μιᾶς θετικῆς νομοθεσίας ἀλλὰ μιᾶς διαθέσεως, ποὺ ὀρθώνει τὸν λόγο στὴν ἔμπρακτη διαμόρφωση τοῦ βίου. Εἶναι ὁ κοινὸς νόμος ποὺ ἐναρμονίζει τὴ διάθεση-βούληση τοῦ σοφοῦ πρὸς τὸ φυσικὸ τέλος τοῦ βίου. Ὁ Δίας, ποὺ κυβερνᾶ τὰ πάντα μὲ τὸν νόμο, κατευθύνει τὸν κοινὸ λόγο, ποὺ συναρμόζει τὰ πάντα σ' ἕνα, ἔτσι ὥστε οἱ θνητοὶ νὰ πείθονται μὲ τὸν νοῦ τους σ' αὐτόν, γιὰ νὰ ζοῦν μιὰ ζωὴ εὐδαίμονα (Στοβ. Ι 25, 3-27, 4). Καταργώντας τὶς συμβάσεις τῶν συνήθων πολιτειῶν ὁ Ζήνων ὑπερβαίνει καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴ θετικὴ νομοθεσία, ποὺ ὁ Πλάτων ὑποχρεώνεται νὰ δεχθεῖ, καὶ ἐπανέρχεται στὸ ἡρακλείτειο πνεῦμα μιᾶς κοινότητας, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν θεῖο νόμο, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν λόγο, ὁ ὁποῖος συνέχει (*ξυνὸν*) τοὺς ἀνθρώπους καὶ τρέφει ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπινους νόμους. Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ὡστόσο γιὰ τὸν Ζήνωνα εἶναι συμβατικοί, ἀνήκουν ἀκόμα σὲ μιὰ πολιτεία, ποὺ ρυθμίζει τὴ ζωὴ τῶν φαύλων καὶ τῶν προκοπτόντων. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ζήνωνος ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ἀπευθύνεται στὸν Πλάτωνα. Ὁ Ζήνων μέσα στὴ σύννομη αὐτὴ τάξη, ποὺ ἁπλώνεται στὸν κόσμο: α) Δὲν διακρίνει κοινωνικὲς διαιρέσεις (φύλακες-δημιουργοί), β) Δὲν ἀποδέχεται τὶς ἐθνικὲς διαφορὲς (Ἕλληνες - βάρβαροι, Πολιτεία 471b, Νόμοι 629d). γ) Τὸν ἄδικο συμβιβασμό, ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐμπλοκῆς τοῦ φιλοσόφου στὴν πολιτικὴ πράξη καὶ τῆς κατάβασής του στὸν κόσμο τῶν σκιῶν, ὁ Ζήνων τὸν ἐξουδετερώνει, γιατὶ στὴν πολιτεία του διαβιοῦν μόνο οἱ σοφοί. δ) Ἀποδέχεται τὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν, τῶν παιδιῶν καὶ τὴν κοινοκτημοσύνη μὲ τὴν κατάργηση τοῦ χρήματος, καὶ τὴν αἴσθηση ὅτι ὅλα ἀνήκουν σὲ ὅλους (βλ. Διογ. Λ. 7. 124 «*καὶ τῶν σοφῶν δὲ πάντα εἶναι· δεδωκέναι γὰρ αὐτοῖς παντελῆ ἐξουσίαν τὸν νόμον*»). ε) Ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποβάλει τὶς διακρίσεις τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι τὸ ἔνδυμα. στ) Ὁ Ζήνων τέλος ἀνταποκρίνεται στὴ σωκρατικὴ ἀναζήτηση τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ ἀπαντᾶ ἔτσι στὸν Γλαύκωνα (Πολιτεία) λέγοντας: α. ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἕνα φυσικὸ ἀγαθό, β. ὅτι μὲ τὴ δικαιοσύνη ὁ ἄνθρωπος φτάνει σὲ μιὰ φυσικὴ τελείωση καὶ γ. ὅτι ἡ εὐδαιμονία εἶναι συνδεδεμένη ἐκ φύσεως μὲ τὴν ἀρετή, εἶναι δηλ. αὐτάρκης περιέχουσα μέσα της τὴν εὐδαιμονία. Ἡ σωκρατικὴ ἀρχή, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση, βρίσκει τὴ συνέχειά της στὴ ζηνώνεια ταύτιση τῆς ἀρε-

τῆς μὲ τὴ φρόνηση-γνώση. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία ποὺ ἀφορᾶ τὴ σχέση Ζήνωνος-Πλάτωνος παραπέμπω στὸν P. A. Vander Waerdt, (ἔ.ἀ. σσ. 302-308). Ὡς πρὸς τὴν ἐπίδραση τοῦ σωκρατικοῦ προτύπου ἐπὶ τοῦ Ζήνωνος δές: Gisela Striker, Plato's Socrates and the Stoics, *The socratic movement*, Cornell Un. Press, σσ. 243-43.

Ὁ Ζήνων βέβαια δὲν ἔγραψε τὴν πολιτεία του γιὰ νὰ ἀντικρούσει ἁπλῶς ἢ νὰ συμπληρώσει τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ γιὰ νὰ διατυπώσει προγραμματικὰ τὶς ἐπαναστατικές του ἰδέες, ποὺ κατ' αὐτὸν ἀποτελοῦσαν αἴτημα ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ ἀπέναντι στὶς συμβατικὲς πολιτεῖες τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ γνώση τοῦ κατὰ φύσιν νόμου, ὅπως τὸν καθιέρωσε ὁ Ζήνων καὶ ἡ μεταγενέστερη Στοά, συνεχίζοντας τὴν πλατωνικὴ καὶ ἀριστοτελικὴ παράδοση υἱοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς νομικοὺς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκινάτη ἐπηρεάζοντας ἔτσι βαθειὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ἔννοιας τοῦ δικαίου ἕως τὶς μέρες μας.

«*ἔγραψεν ὥσπερ ὄναρ ἢ εἴδωλον*»:

Δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε καὶ νὰ τοποθετήσουμε χρονικὰ τὴν πολιτεία τοῦ Ζήνωνος στὸ ἀπώτατο παρελθὸν ὡς ἕνα χρυσοῦν αἰῶνα, οὔτε νὰ τὴ θεωρήσουμε ὡς ἕνα πρότυπο γιὰ μιὰ μελλοντικὴ πραγμάτωση. Σὰν ἕνα ὄνειρο ἢ μιὰ εἰκόνα κεῖται ἐνώπιόν μας, ὅπως καὶ ἡ πλατωνική. Ἕνα παράδειγμα πολιτικοῦ βίου. Μιὰ κοινωνία θεῶν καὶ ἀνθρώπων στηριγμένη στὸν λόγο σὲ συμφωνία (ὁμολογία) μὲ τὸν κοινὸ νόμο τῆς φύσεως.

Εἶναι ἡ πολιτεία, στὴν ὁποία ἀνήκουν ὅσοι ζοῦν σύμφωνα μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὸν φυσικὸ νόμο σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ θετή, συμβατικὴ πολιτεία τῶν φαύλων. Μιὰ πολιτεία, ποὺ μπορεῖ νὰ περιλαμβάνει «*ἀδυνάτους ὑποθέσεις*», ὅπως τὶς χαρακτηρίζει ὁ Φιλόδημος (ἀπ. 257), εἶναι ὡστόσο αὐτή, ποὺ ἔλκει τοὺς ἀνθρώπους νὰ κατορθώσουν ὅ,τι εἶναι ἀληθινὰ σὰν ἄνθρωποι. Ἕνα ἴνδαλμα καὶ ἕνα αἴτημα φυσικῆς τελείωσης. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἕνα παγκόσμιο κράτος ἡ πολιτεία αὐτή, ἀλλὰ μιὰ πολιτεία κοσμικὴ (κοσμοπολιτεία) μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι εἶναι σύμφωνη μὲ τὴ φύση καὶ τὴ μεγάλη τάξη τοῦ κόσμου μὲ μιὰ διάσταση ἠθική. Ἡ ἀναφορὰ στὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔδωσε στὸν λόγο τῆς πολιτείας τοῦ φιλοσόφου τὸ ἔργο, θεωρήθηκε ὅτι δημιουργεῖ πρόβλημα ἀξιοπιστίας, γιατὶ δὲν θὰ μποροῦσε ὁ Ζήνων νὰ εἶχε συλλάβει ἕνα τέτοιο κράτος ὡς πραγμάτωση τῆς δικῆς του πολιτείας. Ἡ πηγὴ λοιπὸν ἀπ' ὅπου ἄντλησε ὁ Πλούταρχος πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερη, ἴσως νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἐρατοσθένη (βλ. E. Schwartz, *Rhein. Mus.* XI (1885) 252, 4).

Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ πολλοὺς μεταγενέστερους μελετητές. Δές: Tarn, *Alexander the Great*, Cambridge 1940, Alexander, Cynics and Stoics, *AJP* 60 (1939). Ἀντίθετη ὅμως ἄποψη ἐξέφρασαν οἱ: M. Fisch, Alexander and the Stoics, *AJP* 58 (1937): σσ. 59-82, 129-51, καὶ E. Badian, Alexander the Great and the unity of mankind, *Historia* 7 (1958): σσ. 425-44.

Κι' ἂν δεχθοῦμε ὡστόσο, ὅτι πηγὴ εἶναι ὁ Ἐρατοσθένης, ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χωρίου ὡς πρὸς τὰ ἄλλα σημεῖα του δὲν κλονίζεται.

Ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ ζηνώνεια πολιτεία εἶναι δυνατὸν νὰ περιέχει ἕνα ἀπόθεμα ἰδεῶν φοινικικῆς προέλευσης, δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ, ἀφοῦ ἡ σύλληψη καὶ διαμόρφωση τῆς πολιτείας αὐτῆς δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἑλληνικὴ ὅπως εἶναι μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης οἱ βασικὲς ἰδέες ποὺ τὴ στελεχώνουν. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ τὴν ἑλληνικὴ προέλευση καὶ παιδεία τοῦ Ζήνωνος. Δὲς H.G. Baldry, ἔ.ἀ. σσ. 13-14.

ἀπ. 248:

Ἡ ἀποφυγὴ τῆς μοιχείας εἶναι «*καθῆκον ἄνευ περιστάσεως*», ἑπομένως κατὰ φύσιν. Οἱ Στωικοὶ σεβόμενοι τοὺς νόμους, ποὺ διέπουν τὰ καθήκοντα, δὲν θὰ προσβάλουν τὶς σχέσεις των πρὸς τοὺς ἄλλους οὔτε σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Τὸ ἴδιο πάλι ἐκφράζει καὶ ἡ ἄποψη, ὅτι ὁ σοφὸς θὰ πολιτευθεῖ καὶ θὰ συνάψει γάμο. Προσβλέποντας στὴν ἰδανικὴ πολιτεία ὁ σοφὸς δὲν θὰ ἀρνηθεῖ τὸν βίο μέσα στοὺς νόμους τῶν ὑφισταμένων πολιτειῶν.

ἀπ. 249:

Ὁ ἔρως εἶναι θεὸς δημιουργὸς φιλίας καὶ ἐλευθερίας, συνεργὸς στὴ σωτηρία τῆς πόλης. Ὁ ἔρως εἶναι λοιπὸν στὴ ζηνώνεια πολιτεία μιὰ δεσπόζουσα θεότητα, ποὺ ἐξορίζει τὴ διχόνοια καὶ ἑνώνει τοὺς πολίτες μὲ φιλία καὶ ὁμόνοια. Μποροῦμε νὰ παραβάλουμε καὶ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Στοβαίου (Ἐκλ. II 7, 11): «*ἐν μόνοις τε τοῖς σοφοῖς ἀπολείπουσι φιλίαν, ἐπεὶ ἐν μόνοις τούτοις ὁμόνοια γίνεται περὶ τῶν κατὰ βίον, τὴν δ' ὁμόνοιαν εἶναι κοινῶν ἀγαθῶν ἐπιστήμην.*» Καὶ τὸ ἀποδιδόμενο στὸν Χρύσιππο (Φιλόδημος, Περὶ εὐσ. col. 12, p. 79, Gomp.): «*καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι καὶ Εὐνομίαν καὶ Δίκην καὶ Ὁμόνοιαν καὶ Εἰρήνην καὶ Ἀφροδίτην καὶ τὸ παραπλήσιον πᾶν.*» Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Pearson, ἔ.ἀ. σσ. 199-200, πιθανὸν ὁ Ζήνων νὰ ἀντιτίθεται στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος, ποὺ σύμφωνα καὶ μὲ τὴν κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη (Πολιτικὰ 1264, 25-30) «*ἐν μιᾷ γὰρ πόλει δύο πόλεις ἀναγκαῖον εἶναι, καὶ ταύτας ὑπεναντίον ἀλλήλαις*». Ὁ Ζήνων ἐγκαθιδρύει τὸν Ἔρωτα ὡς ἐγγυητὴ τῆς ἑνότητας τῆς πόλεως. Γιὰ τὸν πλατωνικὸ ἔρωτα καὶ τὴ φιλία, ποὺ εἶχε ἀναμφισβήτητα πηγή του ὁ Ζήνων, δὲς τὴ σημείωση στὸ ἀπ. 243.

Τί ἐννοοῦσε ὡστόσο ἐπακριβῶς ὁ Ζήνων ἀναφερόμενος στὸν ἔρωτα; Ἀναμφισβήτητα ἐδῶ τονίζεται ἡ μετουσιωμένη πνευματικὰ ἐρωτικὴ ὁρμή, ποὺ ὁδηγεῖ σὲ πράξεις ἀρετῆς. Στὴν ἑλληνικὴ παράδοση εἶναι ζωντανὰ τὰ παραδείγματα τοῦ Ἀχιλλέα καὶ τοῦ Πατρόκλου, τοῦ Ἁρμόδιου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονα. Ἔχουμε ἀκόμα τὴν παράδοση τῆς σπαρτιατικῆς παιδεραστίας μὲ τὶς πλατωνικές της προεκτάσεις, ποὺ ἐξευγενίζονται καὶ φτάνουν στὴν ὑψηλὴ μορφὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔρωτα. Ὁ Ζήνων ὡστόσο περιλαμβάνει στὴν ἔννοια τοῦ εὐγενοῦς ἔρωτα καὶ τὸν ἑτεροφυλικό. Εἶναι ὁ

ἔρωτας στὰ ἀγαπημένα παιδιά, τὰ θηλυκὰ καὶ ἀρσενικὰ (ἀπ. 252), ἀφοῦ ἡ ἴδια ἀρετὴ ἀνήκει καὶ στὸν ἄντρα καὶ στὴ γυναίκα. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦμε σ' αὐτὰ ποὺ ἐκθέτει ὁ Στοβαῖος καὶ ποὺ ἀφοροῦν αὐτὸν τὸν ἔρωτα ἢ τὴ φιλία (II 93.19 - 94.6). Ὅλα τὰ καλὰ εἶναι κοινὰ στοὺς σοφούς. Ὁμόνοια εἶναι ἡ γνώση τῶν κοινῶν ἀγαθῶν, γι' αὐτὸ καὶ οἱ σοφοὶ ὁμονοοῦν, γιατὶ βρίσκονται σὲ ἁρμονία μὲ τὰ πράγματα, ποὺ ἀφοροῦν τὸν βίο τους. Οἱ φαῦλοι ὅμως ὄντας σὲ δυσαρμονία μεταξύ τους εἶναι ἐχθροί. Καὶ ὁ Ἀθήναιος σχολιάζει τὸν Ποντιανό, ποὺ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζήνων θεωρεῖ τὸν ἔρωτα θεό, ποὺ φέρνει στὴν πολιτεία ὁμόνοια καὶ φιλία λέγοντας ὅτι στὰ γυμναστήρια ἀνεγείρονται ἀγάλματα τοῦ Ἑρμῆ καὶ τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ συμβολίζουν ὁ ἕνας τὸνλόγο καὶ ὁ ἄλλος τὴ δύναμη. Μὲ τὴν ἕνωση αὐτῶν τῶν δύο γεννιέται ἡ φιλία καὶ ἡ ὁμόνοια. Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι στὴν Ἀκαδημία δίπλα στὴν Ἀθηνᾶ τοποθέτησαν τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἔρωτα καὶ θυσιάζουν σ' αὐτόν. Τὸ ἴδιο κάνουν καὶ οἱ Θεσπιεῖς καὶ οἱ Ἠλεῖοι καὶ οἱ Ρόδιοι. Καὶ οἱ Σπαρτιάτες θυσιάζουν στὸν θεὸ Ἔρωτα προτοῦ πᾶν στὴ μάχη, ὅπως καὶ οἱ Κρῆτες. Καὶ οἱ Σάμιοι γιορτάζουν τὰ Ἐλευθέρια πρὸς τιμὴν τοῦ Ἔρωτα. Εἶναι διὰ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι κέρδισαν τὴν ἐλευθερία τους ἐνάντια στὴν τυραννία τῶν Πεισιστρατιδῶν.

Ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ τέτοια πλούσια παράδοση γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἔρωτα καὶ τὴ σύνδεση αὐτῆς τῆς λατρείας μὲ τὴν ἐλευθερία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ψευδοομοφυλοφιλικὴ ἐρωτικὴ σχέση, ὅπως τὴ χαρακτηρίζει ὁ G. Dereveaux (Greek pseudohomosexuality and the «Greek miracle», *Symb.* Osl. 42, 1967, σσ. 69-92) σὲ μιὰ βραχεία περίοδο τῆς ζωῆς τῶν ἀνδρῶν τῆς ἀνώτερης τάξης, ποὺ ἀφοροῦσε ὥριμους καὶ ἐφήβους (ἰδιαίτερα σὲ ἀκμὴ στὴ Σπάρτη καὶ τὴν Κρήτη, σὲ δωρικὸ δηλ. περιβάλλον) καὶ λειτουργοῦσε ὡς ἕνας παιδαγωγικὸς θεσμὸς ἐπηρεάζοντας τὴ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ζωή.

ἀπ. 250:

Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ τοῦ Πλουτάρχου στὸ πολίτευμα, ποὺ θέσπισε ὁ Λυκοῦργος στὴ Σπάρτη, καὶ ἡ σύνδεσή του μὲ τὴν πολιτεία τοῦ Ζήνωνος ἐνισχύει τὶς ἐνδείξεις, ποὺ ἔχουμε, ὅτι ὁ Ζήνων πιθανότατα νὰ εἶχε ὑπόψη του τὸ σπαρτιατικὸ παράδειγμα. Σχετικὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ στενὸς ἑταῖρος τοῦ Ζήνωνος Περσαῖος ὁ Κιτιεὺς εἶχε συγγράψει μιὰ «*Λακωνικὴν Πολιτείαν*» καὶ εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τοὺς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος (Διογ. Λ. 7. 36), ὅπου πραγματεύεται τὴ σπαρτιατικὴ καὶ κρητικὴ πολιτεία. Καὶ ὁ μαθητής του Σφαῖρος ἐπίσης φέρεται ὅτι ἔγραψε βιβλίο «*Περὶ τῆς Σπαρτιατικῆς Πολιτείας*». Ἡ ἀρετὴ ὡς βάση γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ἑνότητας τῆς πόλεως, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτάρκεια, ποὺ στηρίζεται στὴ σωφροσύνη, ἀναγνωρίζονται ὡς κοινὰ μὲ αὐτὰ ποὺ ἀποδίδει ὁ Ζήνων στὴν πολιτεία του. Ὡστόσο ὁ Ζήνων δὲν κάνει καμιὰ ἀναφορὰ σὲ στρατιωτικὸ βίο, ποὺ ὁπωσδήποτε φαίνεται ὅτι ἀπορρίπτει. Ἡ πολιτεία του δὲν εἶναι μιὰ πολιτεία ἀνδρῶν, ἀλλὰ μιὰ πολιτεία σοφῶν κι' ὁ ἔρωτάς του εἶναι

ἐξευγενισμένος ὅπως στὸν Πλάτωνα. Ἡ ἁπλότητα ὅμως καὶ ἡ βραχύτητα στὴ διατύπωση τῶν πολιτικῶν του ἀπόψεων, ἡ ἔλλειψη ἐπεξεργασίας ἑνὸς παιδευτικοῦ συστήματος, ἡ κατάργηση τῶν τάξεων καὶ ἡ ἀμεσότητα τῆς σύλληψης τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ὁμόνοιας προδίδουν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Schofield (ἔ.ἀ. σ. 56), μιὰ ἔκφραση λακωνική.

ἀπ. 251-254:

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ παιδαγωγικὸς ἔρωτας, κατὰ τὸν Ζήνωνα, ἔχει ὡς γνώμονά του τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν προαγωγή της. Καὶ ἡ φυσικὴ ἐμφάνιση καθρεφτίζει τὴν ἐσωτερικὴ ὀμορφιὰ τοῦ νέου, ποὺ κλίνει πρὸς τὴν ἀρετή. Μιὰ συμφωνία λοιπὸν τοῦ ἔξω κόσμου μὲ τὸν ἔνδον. Παραθέτουμε ἐδῶ ἕνα ἐντυπωσιακὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Κλήμεντα, ποὺ ἀναφέρεται σὲ μιὰ γοητευτικὴ περιγραφὴ τῆς εἰκόνας ἑνὸς νεαροῦ ἀπὸ τὸν Ζήνωνα:

«*Καλήν τε καὶ ἀξιέραστον ὑπογράφειν ὁ Κιτιεὺς ἔοικε Ζήνων εἰκόνα νεανίου καὶ οὕτως αὐτὸν ἀνδριαντουργεῖ· ἔστω, φησί, καθαρὸν τὸ πρόσωπον, ὀφρὺς μὴ καθειμένη μηδὲ ὄμμα ἀναπεπταμένον μηδὲ ἀνακεκλασμένον, μὴ ὕπτιος ὁ τράχηλος μηδὲ ἀνιέμενα τὰ τοῦ σώματος μέλη, ἀλλὰ τὰ μετέωρα ἐντόνοις ὅμοια, ὀρθὸς νοῦς πρὸς τὸν λόγον (ὀξύτης καὶ κατοκωχὴ τῶν ὀρθῶς εἰρημένων) καὶ σχηματισμοὶ καὶ κίνησις μηδὲν ἐνδιδοῦσαι τοῖς ἀκολάστοις ἐλπίδος· αἰδὼς μὲν ἐπανθείτω καὶ ἀρρενωπία, ἀπέστω δὲ καὶ ὁ ἀπὸ τῶν μυροπωλίων καὶ χρυσοχοείων ἐρειοπωλείων ἄλυς καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, ἔνθα ἑταιρικῶς κεκοσμημένοι ὥσπερ ἐπὶ τέγους καθεζόμενοι διημερεύουσιν.*» (*Παιδαγωγὸς* III 11, 74, pp. 296-7, SVF I 246).

Ἄξιο προσοχῆς ἐπίσης εἶναι, ὅτι ὁ Ζήνων δὲν διακρίνει τὰ φύλα ὡς πρὸς τὸν ἔρωτα, γιατὶ τὰ ἐρωτικὰ πρέποντα τὰ βλέπει νὰ ταιριάζουν καὶ στὰ «ἀγαπημένα παιδιά», ἀρσενικὰ καὶ θηλυκά. Ὁ Ζήνων κυνηγᾶ τὴν ἀρετὴ καὶ τοὺς νέους ποὺ τὴν ὑπόσχονται. Ἀναθεωρεῖ ἔτσι τὴν παιδεραστικὴ σχέση γιὰ χάρη μιᾶς συμπάθειας, ποὺ ἁπλώνεται σὰν μιὰ καθολικὴ φυσικὴ συγγένεια ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες καὶ τὶς γυναῖκες, στοὺς νέους καὶ τοὺς ὥριμους. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ Πλάτων, παρὰ τὸ προβάδισμα ποὺ δίνει στὴ σχέση ἐραστῆ-ἐρώμενου (*Συμπόσιο*, *Φαῖδρος*), ἀναγνωρίζει τὴν ἰσότητα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν στὴν *Πολιτείαν* του καὶ τὴν τάξη τῶν φυλάκων τὴ θεωρεῖ μεικτὴ ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Εἰδικὰ γιὰ τὸ ἀπ. 252 ἀπὸ τὸν Σέξτο ὁ παρατιθέμενος διάλογος δηλώνει τὴ σημασία, ποὺ ἀποδίδει ὁ σοφὸς στὴ «σπουδαία διάθεση» καὶ ὄχι στὴν ἴδια τὴν πράξη, ἀφοῦ ἡ ἀρετὴ ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου στὴ σπουδαία διάθεση.

ἀπ. 255:

Μὲ τὸ παιχνίδι πιθανὸν νὰ ἐννοεῖται κάτι σὰν ὄνειρο, σὰν μιὰ φαντασιοσκοπία γιὰ μιὰ πολιτεία ποὺ γράφεται ὄχι «*σπουδῆς ἀλλὰ παιδιᾶς ἕνεκεν*». Πιθανὸν ὅμως ἡ παρατήρηση νὰ ἀφορᾶ καὶ μιὰ κριτικὴ τοποθέτηση, ὅπως τὴ βλέπουμε καὶ στὰ ἀπ. 257 καὶ 262.

ἀπ. 256:

Σημειώνεται ἡ ἐπίδραση τοῦ Κράτητος, τοῦ ὁποίου μαθητὴς ὑπῆρξε ὁ Ζήνων, στὴ συγγραφὴ τῆς *Πολιτείας*. Ὡστόσο ὁ Ζήνων, ὅπως εἴδαμε, δὲν περιλαμβάνει στὸ ἔργο του αὐτὸ κυνικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ ἐκθέτει ὁ Κράτης, γιὰ τὸν ὁποῖο ἰδανικὴ πόλη εἶναι ἡ φιλοσοφική του πήρα, ἀλλὰ στοιχεῖα ποὺ φαίνονται νὰ συγγενεύουν μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Διογένη. Πολὺ περισσότερο ἐπηρεάστηκε, ὅπως ἐξηγήσαμε πιὸ πάνω, ὁ Ζήνων ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτη («*Ἀπομνημονεύματα*» τοῦ Ξενοφώντα) καὶ τὴ μελέτη τῶν πλατωνικῶν κειμένων, ἀφοῦ ὑπῆρξε καὶ μαθητὴς τοῦ Πολέμωνα.

ἀπ. 257:

Ἡ πολεμικὴ αὐτὴ τοῦ Φιλόδημου κατὰ τῆς *Πολιτείας* τοῦ Ζήνωνος περιέχει ἀξιόλογες πληροφορίες γι᾽ αὐτήν: α. ὅτι γράφτηκε στὰ νεανικά του χρόνια, β. ὅτι ἔχει ὡς στόχο νὰ εἶναι πρόσφορη σὲ ὑπάρχοντα τόπο καὶ χρόνο, προβαίνοντας σὲ μεταρρυθμίσεις. γ. Ὡστόσο ἔθετε ὅρους ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἐφαρμοσθοῦν (ἀδυνάτους ὑποθέσεις) παραβλέποντας τοὺς παρόντες. Τὸ τελευταῖο μᾶς θυμίζει, ὅτι ἡ *Πολιτεία* ἦταν κάτι σὰν ὄνειρο, ἕνα ἰδανικὸ σχεδίασμα, μιὰ οὐτοπία.

ἀπ. 258-262:

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σέξτου στὸν «αἱρεσιάρχη» Ζήνωνα, ὅτι στὶς «διατριβές» του (πιθανὸν τὴν Πολιτεία) (ἀπ. 252) δέχεται τὴν αἱμομειξία καὶ τὸν καννιβαλισμό, πράξεις μὲ τὶς ὁποῖες συμφωνεῖ καὶ ὁ Χρύσιππος, μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μόνο μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἄσκησης καθηκόντων «*κατὰ περίστασιν*» (Δ. Λ. 7. 121), δηλ. τῆς ἐκτέλεσης πράξεων, ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν, μόνο ὅταν οἱ ἐξαιρετικὲς συνθῆκες τὸ ἐπιβάλλουν καὶ ὄχι, ὅπως οἱ ἀσκοῦντες ἄδικη κριτικὴ κατὰ τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν Στωικῶν διατείνονται, στὴν καθημερινὴ ζωή. Οἱ ἐξαιρέσεις σὲ περίπτωση π.χ. ἀνάγκης ἐπιβίωσης τοῦ ἑνὸς ἀπὸ δύο ἀνθρώπους, ποὺ βρίσκονται σὲ ἔρημο τόπο ἢ τῆς διαιώνισης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, δὲν προσβάλλουν κάτι ἀπαραβίαστο, δὲν εἶναι παρὰ φύσιν. Χαρακτηριστικὰ γράφει ὁ Ὠριγένης γιὰ τὴν περίπτωση μιᾶς τέτοιας σχέσης ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ τὴ θυγατέρα του: «*Εἶπον οὖν ἐν τῷ περὶ ἀδιαφόρων τόπῳ ὅτι τῷ ἰδίῳ λόγῳ θυγατράσι μίγνυσθαι ἀδιάφορόν ἐστιν, εἰ καὶ μὴ χρὴ ἐν ταῖς καθεστώσαις πολιτείαις τὸ τοιοῦτον ποιεῖν, καὶ ὑποθέσεως χάριν παρειλήφασι τὸν σοφὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς μόνης καταλελειμμένον παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους διεφθαρμένου, καὶ ζητοῦσιν εἰ καθηκόντως ὁ πατὴρ συνελεύσεται τῇ θυγατρὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀπολέσθαι… τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος.*» (Κέλσ. 4. 45). Ὁ Ζήνων ἔτσι ἀφήνει στὴν κρίση τοῦ σοφοῦ τὴν ἄσκηση τοῦ καθήκοντος ἐπιτρέποντας τὴν προσαρμογή του σὲ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν στὴν ἠθικὴ αὐτὴ καμιὰ ἄκαμπτη καὶ ἀπαραβίαστη ἀρχή, ἀφοῦ μποροῦν νὰ ἰσχύουν καὶ τὰ κατὰ περίστασιν καθήκοντα.

Γιὰ τὴ διδασκαλία περὶ καθηκόντων κατὰ περίστασιν δές: G. Nebel «Der Begriff des kathekon in der alten Stoa», *Philologus* 70 (1935), σσ. 439-460. Ἡ τάξη αὐτὴ τῶν καθηκόντων προέρχεται ἀπὸ τὸν Ζήνωνα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ διαμάχη Ἀρίστωνος καὶ Χρυσίππου. Αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπ' ὅσα ἐκθέτει ὁ Διογένης Λ. (7. 121). Γιὰ τὸ θέμα τοῦ «*κατὰ περίστασιν*», ποὺ ἐπιτρέπει στὸν σοφὸ νὰ κρίνει γιὰ τὴν ἀξία ἢ ἀπαξία ὁρισμένων πράξεων, χωρὶς νὰ ἀκολουθεῖ ἀπαράβατους κανόνες ἠθικῆς, δὲς ἐπίσης: P. Vander Waerdt, ἔ.ἀ. σσ. 30-301.

Σημ. Ἡ πολιτεία τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξε ἕνα πολὺ σημαντικὸ ἔργο, ποὺ ἐπηρέασε τὸ πνεῦμα τῆς Στοᾶς μὲ τὴ συνείδηση, ὅτι ἡ πολιτικὴ τάξη θεμελιώνεται σὲ μιὰ ἠθικὴ κι' αὐτὴ στὴν εὐρύτερη τάξη τοῦ κόσμου καὶ τὸν κοινὸ νόμο, ποὺ τὴν διέπει. Ὁ φυσικὸς νόμος, ποὺ εἶναι ἔκφραση τοῦ θείου λόγου, γίνεται ἔτσι αἴτημα καὶ θεμέλιο γιὰ τοὺς πολιτικοὺς νόμους καὶ τὴ διοίκηση τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καὶ γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ βίου. Ἀντλώντας ὁπωσδήποτε ἰδέες ἀπὸ τὸν Κυνισμὸ καὶ ἔχοντας τὴν τάση νὰ ἐξιδανικεύσει στοιχεῖα ἀπὸ τὴ σπαρτιατικὴ πολιτεία τὸ ἔργο τοῦ Ζήνωνος εἶναι οὐσιαστικὰ ἕνας διάλογος μὲ τὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ σκέψη καὶ ὑψώνεται ἐπαναστατικὰ σ' ἕνα νέο σχεδιασμό, ποὺ ἀνταποκρίνεται στοὺς καιρούς, ὅπως τοὺς διαμόρφωσε τὸ οἰκουμενικὸ κράτος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐνῶ συγχρόνως ἀμφισβητεῖ τὶς ὑπάρχουσες πολιτεῖες. Ἡ ἰδέα μιᾶς ἑνιαίας πολιτείας, ὅπου ὁ κοινὸς νόμος συνδέει τοὺς ἀνθρώπους σὲ ὁμόνοια καὶ ὅπου καταργεῖται ἡ ἰδιοκτησία, τὰ χρήματα καὶ τὰ δικαστήρια, ὅπου ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι ἴσοι καὶ ὅλες οἱ σχέσεις θεμελιώνονται στὴν ἀρετὴ μὲ ἐγγυητὴ τὸν Ἔρωτα, προστάτη τῆς φιλίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀποτελοῦσε μιὰ θαυμαστὴ εἰσαγωγὴ στὸ πνεῦμα τῆς νέας φιλοσοφίας, ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ὁ ἱδρυτής της. Μιὰ εἰσαγωγή, ποὺ παρὰ τὸν ἐπαναστατικό της χαρακτήρα δὲν ἔσπαζε τοὺς δεσμοὺς τοῦ πολίτη, οὔτε τοῦ σοφοῦ μὲ τὶς ὑφιστάμενες πολιτεῖες καὶ τοὺς ἐν ἰσχύϊ νόμους των, ἀλλὰ τοὺς καλοῦσε νὰ ἐκπληρώσουν καὶ μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ τὰ καθήκοντά τους. Ὁ Ζήνων συλλαμβάνοντας μιὰ πολιτεία, ποὺ ἑνώνει τοὺς ἀνθρώπους κάτω ἀπὸ ἕνα κοινὸ νόμο, διανοίγει ἔτσι τὴ διάσταση, ποὺ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ ἐγκαθιδρύει τὴ συνείδηση μιᾶς πολιτικῆς οἰκουμενικότητας, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι καταργεῖ τὶς ἐπὶ μέρους πολιτεῖες. Μέσ' ἀπὸ τὴ συνείδηση αὐτὴ τῆς κοσμικῆς πολιτείας ἀναπτύσσεται καὶ καθιερώνεται στὴ μεταγενέστερη στωικὴ σκέψη ἡ ἰδέα γιὰ ἕνα παγκόσμιο κράτος, στὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ μιὰ ἀρχὴ καὶ ἕνας λόγος. Ὡστόσο ἡ συμβολὴ τῶν Στωικῶν δὲν ἔγκειται τόσο στὴν ἰδέα μιᾶς διεθνοῦς κοσμοπολιτείας ὅσο στὴ σύλληψη ἠθικῶν ἀρχῶν, ποὺ ἐκφράζουν τὸ φυσικὸ δίκαιο καὶ ὑπερβαίνουν τὶς διακρίσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΗΓΩΝ

ΑΕΤΙΟΣ. Ἕλληνας δοξογράφος. Ἔζησε περὶ τὸ 100 μ.Χ. Τὸ κείμενό του «Περὶ Ἀρεσκόντων» ἔχει ἀνασυντεθεῖ ἀπὸ τὸν H. Diels, *Doxographi Graeci*, Berlin 1879, μὲ βάση μεταγενέστερο δοξογραφικὸ ὑλικό, ποὺ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, τὸν Στοβαῖο, τὸν Θεοδώρητο καὶ τὸν Νεμέσιο. Στὸ ἔργο του περιλαμβάνει τὶς ἀπόψεις περὶ φύσεως προγενέστερών του φιλοσόφων.
Περὶ Ἀρεσκόντων: 1.10, 5 (**109α**), 4.2, 1-4 (**109β**), 4.4.4 (**138**), 4.21, 1-4 (**139**), 4.21,1.4. (**145**), 4.20, 2 (**146**), 4.19, 4 (**150**), 1.7, 33 (**163ζ**)

ΑΘΗΝΑΙΟΣ. Ἕλληνας δοξογράφος ἀπὸ τὴν Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου. Ἤκμασε περὶ τὸ 200 μ.Χ. Συγγραφέας τοῦ 15τομου ἔργου «Δειπνοσοφισταί». Τὸ ἔργο ἀποτελεῖ πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὴ λογοτεχνία καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.
Δειπνοσοφισταί: 4.54, 162b; I p. 336 Kaibel (**49**), 8.86, 607 a-b; III p. 339 Kaibel (**50**), 6.58, 251b-c; II p.60 Kaibel (**51**), 8. 50, 354e; II p. 276 Kaibel (**61**), 9. 370c (**176**), 6. 233b, c, d. (**210**), 4.162d (**237**)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΥΣ. Περιπατητικὸς φιλόσοφος καὶ ὀνομαστὸς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἤκμασε περὶ τὸ 200 μ.Χ. Λίγα κείμενά του σώζονται. Πολλὰ ὅμως κείμενά του παραδίδονται ἀπὸ μεταγενέστερους συγγραφεῖς. Τὰ πιὸ σημαντικὰ εἶναι τὸ «Περὶ εἱμαρμένης», ὅπου ὑπεραμύνεται τῆς ἀριστοτελικῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως κατὰ τῆς αἰτιοκρατίας τῶν Στωικῶν (τὸ ἀφιερώνει στὸν αὐτοκράτορα Σεπτίμιο Σεβῆρο), καὶ τὸ «Περὶ ψυχῆς», ὅπου καταπολεμεῖ στωικὲς ἀντιλήψεις. Σώζονται τὰ ὑπομνήματά του στὸν Ἀριστοτέλη στὰ «Αναλυτικὰ πρότερα», στὸ «Περὶ αἰσθήσεως», στὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» στὰ βιβλία 1-5. Τὰ σχόλιά του στὸν Ἀριστοτέλη ἔχαιραν μεγάλης ἐκτίμησης ἀπὸ τοὺς μεταγενεστέρους, ἰδιαίτερα τὸν Πλωτῖνο.
Εἰς Ἀριστ. Περὶ αἰσθ.: p. 73, 18-21 (**162α**)
Περὶ εἱμαρμένης: 191, 30 - 192, 28 (**168η**)
Περὶ ψυχῆς: p. 150, 28 ed. Bruus (**202**)

ΑΜΜΩΝΙΟΣ. Ἀλεξανδρινὸς νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἤκμασε μεταξὺ 5ου καὶ 6ου αἰ. μ.Χ., ἐπηρέασε τὸν Σιμπλίκιο καὶ τὸν Ἰ. Φιλόπονον. Εἰς Ἀριστ. Περὶ ἑρμηνείας.
Περὶ ἑρμηνείας: p. 42, 30 (**152α**)

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Ο ΡΟΔΙΟΣ. Περιπατητικὸς φιλόσοφος. Ἔζησε τὸν 1ον αἰ. μ.Χ. (Περὶ τὸ 70 μ.Χ.). Σ' αὐτὸν ἀποδίδεται λανθασμένα τὸ ἔργο «Περὶ παθῶν», ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν 2ον αἰ. μ.Χ. καὶ περιλαμβάνει δύο κύρια μέρη, αὐτὸ ποὺ ἀφορᾶ τὰ κατὰ τοὺς Στωικοὺς πάθη καὶ αὐτὸ ποὺ ἀφορᾶ τὶς τέσσερις στωικὲς ἀρετές.
Περὶ παθῶν: I (S.V.F. 3. 391) (**228β**)

ΑΝΩΝΥΜΟΣ. Σχόλια εἰς Ἀριστ. Περὶ Ἑρμηνείας (Cod. Par. Gr. 2064) p. 3, 6-17 Taran. (**159β**). Τὰ ἀνώνυμα σχόλια εἶναι παλαιότερα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ 10ου-11ου αἰ.,

ποὺ τὰ παραδίδει. Στηρίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ στὰ σχόλια τοῦ Ἀμμωνίου καὶ χρησιμοποιεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ ἀπολεσθεῖσα πηγή, ποὺ τὴν εἶχε ὑπόψη καὶ ὁ Ἀμμώνιος.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ. Παροιμίαι δημώδεις.
8. 32 (**17**)

ΑΡΡΙΑΝΟΣ ΦΛΑΒΙΟΣ. Ἕλληνας ἱστορικὸς ἀπὸ τὴ Νικομήδεια τῆς Βιθυνίας (95-175 μ.Χ.). Ἔζησε πολλὰ χρόνια στὴ Νικόπολη τῆς Ἠπείρου. Ἔγραψε τὴν «Ἀλεξάνδρου ἀνάβασιν» σὲ ἑπτὰ βιβλία, τὸν «Περίπλουν» τοῦ Εὐξείνου Πόντου κ.ἄ. Φιλοσοφικὰ βιβλία εἶνα τὸ «Ἐγχειρίδιον» (περίληψη τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἐπικτήτου, ποὺ ἦταν δάσκαλός του) καὶ τὸ «Ἐπικτήτου διατριβαί».
Ἐπικτήτου διατριβαί: 4.8, 12 (**81**), 1.17, 10-11 (**92**), 1.20, 14-15 (**194**)

AUGUSTINUS. Ἐπίσκοπος Ἱππῶνος (354-430 μ.Χ.). Φιλόσοφος, θεολόγος καὶ πατέρας τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸ χαρακτήρα ἔχει τὸ ἔργο του Contra Academicos. Ἐπίσης τὰ ἔργα: De vita beata καὶ De ordine. Τὰ γνωστότερά του ἔργα εἶναι οἱ Confessiones καὶ τὸ De civitatae dei.
Contra Academicos: 2.5, 11 (**111**), 3.9, 18 (**113**). 2.5, 11 (**122**), 3.7, 16 (**223**)

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΤΙΟΣ. Ἕλληνας ἀστρονόμος (καὶ γραμματικός). Ἔζησε τὸν 3ον αἰ. μ.Χ. Ὁ Σούδας τὸν ὀνομάζει Τάτιον συγχέοντάς τον μὲ τὸν μυθιστοριογράφο. Στὸ «Περὶ σφαίρας» περιλαμβάνει μιὰ «Εἰσαγωγὴ εἰς Ἀράτου Φαινόμενα». Ὁ Ἄρατος, Ἕλληνας ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας (γενν. περὶ τὸ 315 π.Χ.), ἦρθε στὴν Ἀθήνα καὶ γνώρισε τὸν Καλλίμαχο. Μέρος τῆς ζωῆς του τὸ πέρασε κοντὰ στὸν Ἀντίγονο τὸν Γονατά, βασιλιὰ τῆς Μακεδονίας. Συγγραφέας τοῦ ἐκτεταμένου ποιήματος «Φαινόμενα», ὅπου περιγράφει τὶς κινήσεις τῶν ἀστερισμῶν καὶ τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα στηριζόμενος στὸ προγενέστερο ἀστρονομικὸ ἔργο τοῦ Εὔδοξου. Εἶναι ἐμφανεῖς καὶ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Ποσειδώνιου.
Εἰσαγωγὴ εἰς Ἀράτου φαινόμενα: 5 p. 129e (**166**)

CALCIDIUS. Λατίνος χριστιανός, μεταφραστὴς καὶ σχολιαστὴς τοῦ Πλατωνικοῦ *Τιμαίου*. (In Platonis Timaeum). Ἔζησε μεταξὺ 4ου καὶ 5ου αἰώνα μ.Χ. Τὸ ἔργο του ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν Πορφύριο, εἶχε ὅμως καὶ προσβάσεις πρὸς προ-νεοπλατωνικοὺς φιλοσόφους (Νουμήνιος).
In Platonis Timaeum: c. 220 sq. (**140α**), c. 290 (**161α**), 292 (**161γ**)

CENSORINUS. Ρωμαῖος γραμματικός. Συγγραφέας ἑνὸς ἀπολεσθέντος ἔργου De accentibus καὶ τοῦ μικροῦ διασωθέντος ἔργου De die natali, ποὺ συνεγράφη τὸ 238 μ.Χ. Τὸ ἔργο μᾶς δίνει πολύτιμο δοξογραφικὸ ὑλικό, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ ζωή, τὴν κυοφορία, τὴ γέννηση, τὴν ἐπιρροὴ τῶν ἀστερισμῶν, τὴ μουσικὴ κ.ἄ.
De die nat.: 4.10 (**167στ**)

CICERO. Ρωμαῖος ρήτορας, πολιτικὸς καὶ φιλόσοφος (106-43 π.Χ.). Σπούδασε φιλοσοφία στὴ Ρώμη μὲ δασκάλους τὸν ἀκαδημαϊκὸ Φίλωνα καὶ τὸν Στωικὸ Διόδοτο. Στὰ ὄψιμά του χρόνια ἔγραψε μιὰ σειρὰ ἀπὸ βιβλία, κυρίως διαλόγους, ποὺ παρουσιάζουν στὰ λατινικὰ τὶς βασικὲς θέσεις τῶν ἡγετικῶν ἑλληνιστικῶν σχολῶν ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς Νέας Ἀκαδημείας. Ὁ Κικέρων γνώριζε προσωπικὰ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, στοὺς ὁποίους ἀναφέρεται, ὅπως τὸν Ἀντίοχο, τὸν Φίλωνα τὸν Λαρισαῖο καὶ τὸν Ποσειδώνιο.
Ἔργα του μὲ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο εἶναι τὰ ἀκόλουθα:
Academica posteriora, Academica priora, (ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐξέλιξη τῆς διδασκαλίας τῆς Ἀκαδημίας), De finibus bonorum et malorum (μὲ θέμα διάφορες ἀπόψεις γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ), Tusculanae disputationes (ὅπου συζητοῦνται οἱ ὅροι τῆς εὐδαιμονίας), De natura deorum, De officiis καὶ De divina-

tione (ποὺ ἀναφέρονται σὲ θεολογικὲς διδασκαλίες). Ἐπίσης φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἔργα De fato, De republica καὶ Oratio pro L. Murena.
Academica posteriora: 1.34 sq. (**8**), 19, 35 (**97**), 1.11, 40-42 (**101**), 1.11, 39 (**162**), 1.36 (**210α**), 1.35 (**215α**), 1.10, 38 (**215β**)
Academica priora: 6.16 (**94**), 24.77 (**110**), 35.113 (**112**), 6.18 (**114**), 47.144sq. (**118**), 2. 131 (**194α**)
Tusculanae disputationes: 5.37, 107 (**36**), 4.24, 53 (**60**), 5.12, 34 (**93**), 5.11, 32 (**95**), 2. 29 (**195**)
De finibus bonorum et malorum: 4.3 (**9**), 3.5 (**26**), 4.3-10 (**96**), 3.1/2, 5 (**98**), 4.14 (**192**), 3. 21 (**192α**), 4.60 (**196**), 4.45 (**197**), 3.16 (**200**), 3.20-21 (**204**), 3.51-52 (**208**), 2.43 (**210β**), 3.50-54 (**210γ**), 4.68 (**210δ**), 5, 79 (**220**), 4.47, 48 (**221**), 3.58 (**233γ**), 4.56 (**234**)
De natura deorum: 1 .25, 70 (**107**), 3. 24, 63 (**160**), 2. 24, 63-68, 70 (**160ε**), 1. 36 (**163**), 2. 57 (**163στ**), 2, 22 (**165στ**), 1. 36 (**167β**), 1. 36 (**177**)
Oratio pro L. Murena: 29, 61 (**120**)
De divinatione: 1. 125-6 (**168ζ**), 1. 3, 5sq. (**185**)
De officiis: 1.136 (**229β**)

ΓΑΛΗΝΟΣ. Ἕλληνας γιατρὸς (129-199 μ.Χ.), ὁ διασημότερος τῆς ἀρχαιότητας μετὰ τὸν Ἱπποκράτη. Γεννήθηκε στὴν Πέργαμο καὶ ἔζησε πολλὰ χρόνια στὴ Ρώμη ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε προσωπικὸς φίλος. Ἀπὸ τὰ 400 συγγράμματά του σώζονται πάνω ἀπὸ 100 μὲ ἰατρικὸ ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὸ καὶ φιλολογικὸ περιεχόμενο. Οἱ παραπομπὲς εἶναι στὰ ἀκόλουθα κείμενα: Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας, Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν, Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη, Περὶ χυμῶν, Περὶ τῶν συνεκτικῶν αἰτίων, Περὶ δυνάμεων φυσικῶν, Περὶ διαγνώσεως (de cogn. animi morbis).
Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας: 3, p. 600, 4-11 Diels (**30**), 2 (Kühn vol. 19, p. 227) (**44**), 24, p. 613, 12-14 Diels (**134α**), 101, p. 638, 17-20 Diels (**147**), 23 p. 612, 19-613, 2 Diels (**162γ**), 16 (DG. p. 608) (**173**), 5 (Kühn vol. 19, p. 241) (**173α**)
Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν: 3. 1 (Kühn 8, 642) (**91**)
Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτη: 2. 8 (v. 283 Kühn) (**132**), 2. 5,6-24, p. 128-132 De Lacy (**140**), 3. 7, 42-44, p. 220 De Lacy (**141**), 3.5 (Kühn vol. 5, p. 322) (**141α**), 2. 5, (**147α**), 2. 5, 5, p. 247, Kühn (**147β**), 18 B, p. 649 (**147γ**), I (XVI, 32K.) (**164γ**), 4.3 (Kühn vol. 5 p. 377) (**229**), 5.1. (Kühn vol. 5 p. 429) (**229α**), 3. 5. (Kühn 5 p. 332) (**230**), 4.7 (Kühn vol. 5 p. 416) (**231**)
Περὶ τῶν δυνάμεων φυσ.: 1. 16. 32K (**164γ**)
Περὶ τῶν συνεκτικῶν αἰτίων: 1. 1-2.4 (**168ε**)
Περὶ διαγνώσεως: 5.13 (**241**)

ΓΝΩΜΟΛΟΓΙΟΝ-GNOMOLOGION MONACENSE (von Arnim): 198 (**278**), 196 (**281**)

GELLIUS AULUS. Λατίνος συγγραφέας διδακτικῆς ἀνθολογίας. Τὸ 165 μ.Χ. σὲ ἡλικία 30 ἐτῶν ἦρθε στὴν Ἀθήνα γιὰ σπουδὲς καὶ εἶχε ἐπαφὲς μὲ πολλοὺς φιλοσόφους. Τὸ ἔργο τοῦ Noctes Atticae τὸ ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴ διαμονή του στὴν Ἀττική.
Noctes Atticae: 19. 1, 4. 14-21 (**117**), 9. 5, 5 (**222**)

ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ. Ἕλληνας συγγραφέας. Ἔζησε τὸν 3ον αἰ. μ.Χ. Στὰ δέκα του βιβλία ἀναφέρεται στοὺς βίους καὶ τὴ διδασκαλία διασήμων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητας. Βασικὴ πηγὴ πληροφοριῶν. Τὸ ἕβδομο βιβλίο μᾶς δίνει μιὰ εὐρεία εἰκόνα τοῦ Στωϊκισμοῦ καὶ τὸ δέκατο τοῦ Ἐπικουρισμοῦ.
7.1 (**1**), 7.30 (**1β**), 7.12 (**3**), 6.15 (**5**), 7.1 (**10**), 7.1 (**11**), 7.13 (**12**), 7.27 (**13**), 7.27 (**14**), 7.27 (**15**), 7.24 (**6**), 7.15 (**7**), 7.25 (**22**), 7.28 (**16**), 7.31 (**19**), 7.5 (**28**), 7.20, 23 (**27**), 7.10-12 (**28α**), 7.15 (**28β**), 7.6-9 (**28γ**), 1.13-15 (**32**), 7.31 (**34α**), 7.36-38 (**42**), 7.6 (**47**), 6.103-105

(**52**), 7. 160-163 (**53**), 4. 32, 59. (**54**), 7.165 (**57**), 7.177 (**58**), 9.15 (**62**), 7. 168-176 (**63**), 7. 166 (**68**), 7.4 (**69**), 7.38 (**70**), 6.91 (**71**), 7.134 (**72**), 7.34 (**73**), 10.27 (**78**), 7.39 (**79**), 7.40 (**80**), 7.41 (**82**), 7.18 (**86**), 7.45, 49-51 (**100**), 7.61 (**109γ**), 7.121 (**121**), 7. 177 (**127**), 7, 32 (**129α**), 7.156, 157 (**130**), 7. 110.157.159 (**136**), 7. 55 (**145α**), 7.18 (**153**), 7.56-57 (**156**), 7. 57-58 (**156α**), 7.65 (**158**), 7.66-68 (**158α**), 7.69-70 (**158β**), 7.71-72 (**158γ**), 7.134, 136 (**161**), 7.150 (**161β**), 7.135, 136 (**164α**), 7.142 (**164β**), 7.143 (**165γ**), 7.148 (**166α**), 7.140 (**166δ**), 7.145, 6 (**167γ**), 7.153, 154 (**167δ**), 7.148 (**170**), 7.149 (**171**), 7.32 (**175**), 7.149 (**184**), 7.84 (**186**), 7.87 (**188**), 7.85-86 (**198**), 7.101-103 (**206**), 7.105, 106 (**207**), 7.89 (**212**), 7.127 (**212γ**), 7.110-111 (**227**), 7.116 (**228γ**), 7.173 (**232α**), 7.25 (**233**), 7.107-109 (**233α**), 7.120 (**234α**), 7.12 (**234γ**), 7.121-123 (**238**), 7.117 (**238β**), 7.130 (**242**), 7.32-34 (**243**), 7.121 (**246**), 7.131 (**247**), 7.129 (**251**), 7.4 (**256**), 7.121 (**261**), 7.20 (**263**), 7.21 (**264**), 7.23 (**265**), 7.22 (**268**), 7.23 (**276**), 7.25 (**279**), 7.24 (**282**), 7.23 (**284**), 7.20 (**285**), 7.21 (**286**).

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ. Δίδαξε τὸ 30-8 π.Χ. στὴ Ρώμη· ρήτορας καὶ ἱστορικὸς συγγραφέας. Ἀττικιστής, ἔχοντας ὡς πρότυπό του τὸν Δημοσθένη. Εἶχε ὑπόψη του τὸ ἔργο τοῦ Χρυσίππου. Ἔργο του: Περὶ Δημοσθένους λέξεως.

Περὶ Δημοσθένους λέξεως: 48, p. 232 sq. (**151α**)

ΔΙΩΝ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ. Ἕλληνας ρήτορας καὶ φιλόσοφος. Γεννήθηκε στὴν Προύσα τῆς Βιθυνίας. Ἔζησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Διέμεινε γιὰ πολλὰ χρόνια στὴ Ρώμη. Μαθητὴς τοῦ Στωικοῦ Μουσώνιου, τράπηκε ὕστερα, μετὰ τὴν ἐξορία του ἐπὶ αὐτοκράτορα Διομητιανοῦ, πρὸς ἕνα ἀσκητικό, κυνικὸ τρόπο ζωῆς. Στοὺς «Λόγους» του θίγει φιλοσοφικά, πολιτικὰ καὶ φιλολογικὰ θέματα καὶ ἀποδεικνύεται ἐξέχων ρήτορας, κλασσικιστὴς ὡς πρὸς τὸ παιδευτικὸ ἰδεῶδες. Ἔργο του: Λόγοι.

Λόγοι: 47.2 (**38**), 53.4-5 (**160α**)

ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ. Ἐπίσκοπος Κωνσταντίας, τῆς παλαιᾶς Σαλαμῖνος Κύπρου (315-401 μ.Χ.) Ἀνέπτυξε δράση γιὰ τὴν προάσπιση τῆς Ὀρθοδοξίας. Τοῦ ἀποδίδονται πολλὰ ἔργα. Γνήσια θεωροῦνται ὁ «Ἀγκυρωτός», ἐπιτομὴ δογματικῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησίας, καὶ τὸ «Πανάριον», ἀνασκευὴ καὶ ἀναφορὰ σὲ 80 αἱρέσεις τῆς ἐποχῆς του. Κατὰ αἱρέσεων, Πανάριον.

Κατὰ αἱρέσεων: 3.2, 9 (**142**), 1.5. 1 Diels p. 558 (**161δ**), 3. 2.9 (**169γ**), 1.5, 1 (Dindorf 1, p. 291) (**170δ**), 3 (Π. Πίστεως 9) (Dindorf III, p. 566) (**244ε**), 3 (Π. πίστεως 9) Dindorf 3, p. 566 (**254**)

Πανάριον: 1.3.7 (Dindorf 1, p. 346) (**170ε**)

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐπίσκοπος Καισαρείας (Παλαιστίνη), θεολόγος, ἱστορικὸς (260-340 μ.Χ.). Βοήθησε τὸν Πάμφυλο στὴν ἐπεξεργασία τῆς συγγραφικῆς κληρονομιᾶς τοῦ Ὠριγένη. Συγγραφέας στὰ Ἑλληνικὰ «Χρονικοῦ», ποὺ περιλάμβανε ἐπιτομὴ τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἔγραψε ἐπίσης «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» (τὸ 314 μ.Χ.) καὶ «Προπαρασκευὴ εὐαγγελική», ποὺ ἐπιμελήθηκε γιὰ 10 χρόνια καὶ περιεῖχε μιὰ ἐπισκόπηση τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων (μὲ περιεκτικὰ ἀποσπάσματα ἄλλων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Ἀέτιου, τοῦ Ἄρειου Δίδυμου, τοῦ Ἀριστοκλέους, τοῦ Νουμήνιου, τοῦ Ὠριγένη), τὸ «Περὶ ψυχῆς» κ.ἄ.

Προπαρασκευὴ εὐαγγελική: 15.13 (**21**), 14.5.1 (**24**), 14.6 (**25**), 15.13, 6-9 (**29**), 14.6 (**106**), 15. 20.1 (**131**), 15. 20, 2-3 = Arius Didymus, Fragm. phys. 39, p. 470 sq. Diels (**131α**), 15.21.3 (**131β**), 15.14 (**162β**), 14.18.3 (**165**)

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ. Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ λόγιος τοῦ 12ου αἰ. μ.Χ. (1115-1198). Πολυγραφότατος θεολόγος, σχολιαστὴς ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν κειμένων, ἱστορικός, λαογράφος καὶ ποιητής. Ἔγραψε σχόλια στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια τοῦ Ὁμήρου («Παρεκβολαὶ εἰς Ὁμήρου Ὀδύσσειαν καὶ Ἰλιάδα») καὶ σχόλια στὸν

Πίνδαρο, στὸν Κανόνα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ στὴν Πεντηκοστή, «Ἱστορία τῆς Ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμάννων», τὴν πραγματεία «Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτόν», «Ἐπιστολαὶ» κ.ἄ.

Παρεκβολαὶ εἰς Ἰλιάδα: Σ, 506 p. 1158, 27 (**145β**)

ΖΩΝΑΡΑΣ. Βυζαντινὸς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας καὶ χρονογράφος (1081-1118 μ.Χ.). Ἔγραψε σχόλια σὲ ἀποστολικούς, συνοδικοὺς καὶ πατρολογικοὺς κανόνες. Διακρίθηκε ὡς ἱστορικὸς μὲ τὸ ἔργο του «Ἐπιτομὴ ἱστοριῶν». Τὸ τεράστιο λεξικό του περιέχει περίπου 19.000 λήμματα.

Λεξικὸν ἐν λ. σολοικίζειν: 1662 (**154**)

ΗΡΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ. Μαθηματικὸς καὶ μηχανικὸς τῆς ἀρχαιότητας. Ἔζησε περὶ τὸ 100 π.Χ., μετὰ τὸν Ἀρχιμήδη. Γνωστὸς γιὰ τὰ ἔργα του γιὰ τὴ γεωδαισία, μηχανική, ὑδραυλική, γεωμετρία, ὀπτική, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα διασώθηκαν στὸ πρωτότυπο καὶ ἄλλα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ λατινικὴ μετάφραση. Οἱ Definitiones του («ὅροι… τῶν γεωμετρικῶν ὀνομάτων…») ἐπεκτάθηκαν ἀπὸ ἕνα βυζαντινὸ συγγραφέα μὲ κείμενα ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ εἶναι ἀπὸ τὸν Def. 134 μὴ γνήσιοι, ἐνῶ οἱ 136 καὶ 137 προέρχονται ἀπὸ ἕνα σχόλιο τοῦ Πρόκλου στὸν Εὐκλείδη.

Def.: 137, 4, vol. 4 p. 156/158 Heiberg (**126α**)

ΘΕΜΙΣΤΙΟΣ. Ἕλληνας ἀπὸ τὴν Παφλαγονία, ρήτορας καὶ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἔζησε τὸν 4ον αἰ. μ.Χ. στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιο τὸν Β΄ καὶ τὸν Θεοδόσιο. Ὑπῆρξε διάσημος ρήτορας, ἵδρυσε τὸ 345 Σχολὴ καὶ ἀπὸ τὸ 355 ἔγινε μέλος τῆς συγκλήτου. Ἔγραψε «λόγους» καὶ ἐκτενέστατα σχόλια καὶ παραφράσεις στὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἔργα του: «Λόγοι», «Φυσικῆς ἀκροάσεως», «Περὶ ψυχῆς».

Λόγοι: 23 (**20**)

Περὶ ψυχῆς: 68 2, p. 30 (**143**), 72 b (**163δ**), 1.5 (Spengel 2, p. 64) (**170γ**), 3.5 (Spengel 2, p. 197) (**228**)

Φυσικῆς ἀκροάσεως: 40b Speng. 2. 284, 10 (**166ε**)

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ (ΨΕΥΔΟΘΕΟΔΟΣΙΟΣ). Ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Göttling καὶ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.) γραμματικὴ («Περὶ γραμματικῆς») συνίσταται ἀπὸ δύο μέρη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεύτερο ἀνάγεται πιθανὸν στὸν Θεόδωρο Πρόδρομο (12ος αἰ.), ἐνῶ τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ συμπίλημα ἀπὸ πολλὲς πηγὲς τοῦ Μάξιμου Πλανούδη (13ος αἰ. μ.Χ.).

Περὶ γραμματικῆς: p. 17, 17-31 Göttling (**151**)

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ, ΚΥΡΟΥ (393-446 μ.Χ.). Ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας. Ἐπίσκοπος Κύρου Συρίας. Ἔγραψε πολλὰ περὶ αἱρέσεων μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς. Ἡ ἀναφορὰ ἐδῶ εἶναι στὸ ἔργο του: «Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτική».

Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτική: 6.14 (**171β**), 3.74 (**244δ**)

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ. Συγγραφέας καὶ πολιτικός, ἀπὸ τοὺς πρώιμους ἐκπροσώπους τοῦ βυζαντινοῦ οὐμανισμοῦ (1270-1331 μ.Χ.). Σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου. Ἔγραψε λόγους, ποιήματα, ἐπιστολὲς καὶ παραφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, καθὼς καὶ ἀστρονομικὲς καὶ μαθηματικὲς πραγματεῖες. Ἔργα του: *Ὑπόμνημα καὶ σημειώσεις γνωμικαί. Περὶ ἐκλείψεων ἡλίου καὶ σελήνης*, *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀστρονομίαν*.

Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαί: p. 812 (Kiessling) (**273**)

ΘΕΟΦΙΛΟΣ. Βυζαντινὸς νομοδιδάσκαλος (6ος αἰ. μ.Χ.). Καθηγητὴς τῆς νομικῆς σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μέλος τῶν νομοθετικῶν ἐπιτροπῶν γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ πρώτου «Κώδικος», τῶν «Πανδεκτῶν» καὶ τῶν «Εἰσηγήσεων».

Πρὸς Αὐτόλυκον: 3. 5 (**262**)

ΘΕΩΝ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ. Ἕλληνας ρήτορας. Ἔζησε μεταξὺ τοῦ 1ου καὶ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Μποροῦμε, μὲ κάποια ἐπιφύλαξη, νὰ τὸν κατατάξουμε στοὺς Στωικούς. Τὸ κυριότερο ἔργο του «Προγυμνάσματα» περιέχει πολλὰ στωικὰ στοιχεῖα.
Προγυμνάσματα: 12 (Rhet. Gr. I p. 251 Walz) (**174α**)

ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ. Γνωστὸς ὡς Παραβάτης (331-363 μ.Χ.). Αὐτοκράτορας τοῦ ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἔκανε μακρόχρονες μελέτες στὴ φιλοσοφία. Στὴν Ἀθήνα συμμαθητὴς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ἦρθε σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας μέσα σ' ἕνα σύστημα ἀνεξιθρησκείας. Ἔγραψε πολλὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Μεταξὺ τῶν σωζόμενων εἶναι: «Ἐπιστολαί», «Λόγοι», «Συμπόσιον», «Εἰς ἀπαιδεύτους Κύνας» (Λόγοι).
Εἰς ἀπ. Κυν.: 186A (**193**)

ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ. Ρωμαῖος θεολόγος καὶ ἐπίσκοπος. Ἔζησε περὶ τὰ τέλη τοῦ δευτέρου καὶ ἀρχὲς τοῦ τρίτου αἰ. μ.Χ. Σύγχρονος τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ. Ἔγραψε βιβλία ἀπολογητικά: «Ἀποδείξεις ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου». Ἐπίσης: «Ἔλεγχοι κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων».
Ἔλεγχοι: 1. 21 (**171γ**)

ΙΩΑΝΝΗΣ Ο ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ. Βυζαντινὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος (490-568 μ.Χ.). Ἔζησε καὶ ἔδρασε στὴν Ἀλεξάνδρεια. Μαθητὴς τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Ἀμμωνίου. Ὁ πρῶτος ἐκπρόσωπος τοῦ χριστιανικοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Ἔγραψε σχόλια στὸν Ἀριστοτέλη. Τὸ κυριώτερο θεολογικό του ἔργο εἶναι ὁ «Διαιτητὴς» ἢ «Περὶ ἑνώσεως». Καὶ «Κατὰ Πρόκλου περὶ ἀϊδιότητος κόσμου».
Εἰς Ἀριστοτέλους Φυσικά: p. 613, 23 (**166στ**)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ. Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (354-407 μ.Χ.). Τὸ συγγραφικό του ἔργο εἶναι ἐκτενέστατο. Ἔγραψε θεολογικὲς πραγματεῖες, ἐξηγητικὲς ὁμιλίες σὲ βιβλία τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ τοὺς περίφημους λόγους του, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ξεχωρίζουν 21 λόγοι «Εἰς ἀνδριάντας» καὶ δύο λόγοι «Πρὸς Εὐτρόπιον», «Ὁμιλίαι».
Ὁμιλίαι: 1.9 c (**76**)

ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ. Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ φιλόσοφος (150-215 μ.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Στωικοῦ φιλοσόφου Πανταίνου καὶ διάδοχός του στὴ Χριστιανικὴ Κατηχητικὴ Σχολὴ Ἀλεξανδρείας. Τὸν διεδέχθη ὁ Ὠριγένης. Τὸ ἔργο του μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς μιὰ εἰσαγωγὴ στὸν Χριστιανισμό, τοῦ ὁποίου πρόδρομος ὑπῆρξε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, στὴν ὁποία ἐκτεταμένα παραπέμπει. Διακρίνουμε τὰ τρία ἀκόλουθα μέρη: 1. «Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας», 2. «Παιδαγωγός», 3. «Στρώματα ἢ Στρωματεῖς». Στὸ τελευταῖο τίθεται τὸ πρόβλημα σχέσεως πίστης καὶ φιλοσοφίας.
Στρωματεῖς: 5. 9 § 58, 2, p. 365 Fr. (**40**), 6. 7 (**65**), 2. 12. 54, 5-55, 1, p. 142 Fr. (**116**), 8.9 § 26, 1-5, p. 96sq. Fr. (**168α**), 8.9.30. 1-3 (**168γ**), 8.9.33. 1-3 (**168στ**), 2.21, p. 496 P (**190**), 5.14 (**277**)
Παιδαγωγός: 1.13 (**212α**), 2.20, 125 P. p. 494 (**240**), 5.12, 76, p. 691 P (249) (**244**)

ΚΥΡΙΛΛΟΣ. Τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ παραδεδομένο γλωσσάριο γράφτηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια πιθανότατα τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. καὶ ἦταν πλατὶα διαδεδομένο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς πολλὲς βιβλιοκρισίες καὶ τὴν ἀσυνήθιστα πλούσια παράδοση.
Λεξικὸν ἐν λ. σολοικισμός: Anecdota Graeca, Paris. (ed. Gramer) Vol. 1. p. 190, (**155**)

L.C.F. LACTANTIUS. (240-320 μ.Χ.) Χριστιανὸς ἀπολογητὴς ἀφρικανικῆς καταγωγῆς. Συγγραφέας στὰ Λατινικὰ πολυάριθμων θεολογικῶν ἔργων. Ὡς δάσκαλος τῆς

λατινικῆς ρητορικῆς κλήθηκε ἀπὸ τὸν Διοκλητιανὸ στὴ Νικομήδεια. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα του διακρίνονται τὸ Divinae Institutiones (Περὶ τῶν θείων θεσμῶν), ὅπου προσπαθεῖ νὰ ἀντλήσει ἀπολογητικὰ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὶς σκέψεις τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωικῶν καὶ τὸ De ira dei (Περὶ τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ). Φιλοσοφικὰ συνδέεται μὲ τὴ διαδεδομένη στὴν Ἀφρικὴ τοῦ 3ου αἰ. πλατωνικὴ σχολή, ποὺ καλλιεργοῦσε τὴ σκέψη τῶν Γνωστικῶν.

Divinae Institutiones: 3.4, 1 sq. (**123**), 7.7, 20 (**144**), 3.7 (**192β**)

De Vera Sapientia: c. 9 (**163ε**)

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ. Ἕλληνας σατιρικὸς ἀπὸ τὰ Σαμόσατα (121-181 μ.Χ.). Ἀπὸ τὸ 157 κυρίως στὴν Ἀθήνα. Ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τῆς ἀττικιστικῆς ρητορείας, σκεπτικὸς σοφιστὴς καὶ σατιρικός. Στὴν Ἀθήνα ἔγραψε τὰ καλύτερά του ἔργα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοὺς σκωπτικούς του διαλόγους. Σατιρίζει τοὺς ἀλαζονικοὺς φιλοσόφους, τῶν ὁποίων τὰ θέματα θεωρεῖ ξεπερασμένους κοινοὺς τόπους, στοὺς διαλόγους του «Περὶ Περεγρίνου τελευτῆς», «Ἀναβιοῦντες» ἢ «Ἁλιεύς», «Δὶς κατηγορούμενος» καὶ «Βίων πρᾶσις», ὁ «Μένιππος», «Μακρόβιοι», «Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν», «Περὶ παρασίτων».

Μακρόβιοι: § 19-21, τόμ. 1, p. 78sq. MacLeod. (**34**)

MINUCIUS FELIX. Λατίνος συγγραφέας (2ος αἰ. μ.Χ.). Χριστιανὸς ἀπολογητής, σύγχρονος τοῦ Τερτυλλιανοῦ. Στὸν διάλογό του Octavius ἀνασκευάζει τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ εἰδωλολάτρη Καικίλιου.

Octavius: 19.10 (**178**)

ΝΕΜΕΣΙΟΣ. Ἐπίσκοπος Ἐμέσης τῆς Συρίας καὶ πλατωνικὸς φιλόσοφος (4ος-5ος αἰ. μ.Χ.). Ἔγραψε «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου», ἔργο ἀπολογητικό, ποὺ διέπεται ὅμως ἀπὸ νεοπλατωνικὲς ἰδέες. Εἶναι τὸ πρῶτο βιβλίο χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, ποὺ μὲ βάση τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη ἐπιχειρεῖ νὰ ὁδηγήσει τοὺς ἐθνικοὺς ἀναγνῶστες του πρὸς τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη περὶ ἀνθρώπου καὶ ψυχῆς. Κύριες πηγές του εἶναι ὁ Ποσειδώνιος, ὁ Γαληνός, ὁ Ἀριστοτέλης μὲ νεοπλατωνικὰ σχόλια, ὁ Πορφύριος καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Περὶ τῆς ἀνθρώπου φύσεως: 2, p. 76-81 (**134**), 15, p. 212 (**135**), 70, 6 - 71, 4 (**163β**), 309 5 - 311, 2 (**165β**)

ΟΛΥΜΠΙΟΔΩΡΟΣ. Πλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ σχολιαστής. Ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀμμώνιου. Σημαντικὸς γιατὶ μᾶς παραδίδει πολλὲς πληροφορίες σχετικὲς μὲ φιλοσοφικὲς διδασκαλίες.

Σχόλια εἰς Γοργίαν: 12.1, p. 462b (**90**), 12.1, p. 69 sq. (**128**)

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ. Ἕλληνας βιογράφος καὶ πλατωνικὸς φιλόσοφος (50-120 μ.Χ.) ἀπὸ τὴ Χαιρώνεια τῆς Βοιωτίας. Πολυδιαβασμένος καὶ πολυταξιδεμένος. Δέχτηκε ὡς φιλόσοφος καὶ τὶς ἐπιδράσεις τοῦ Περιπάτου καὶ τῆς Στοᾶς, πολλὲς ἀπόψεις τῶν ὁποίων συχνὰ καταπολεμεῖ. Μὲ ζωηρὸ ὕφος ζητᾶ νὰ ὁδηγήσει τὸν ἀναγνώστη του σὲ ἕνα ἠθικὸ τρόπο ζωῆς. Ἔργα του: «Ἠθικά», ὅπου ἀπαντᾶ ἕνας εὐρὺς κύκλος θεμάτων, ἀπὸ τὴ θρησκεία καὶ τὴ φιλοσοφία ἕως τὴν ἰατρική, τὴ φιλολογία καὶ τὴ μουσική, καὶ «Βίοι Παράλληλοι». Ἔργα, στὰ ὁποῖα γίνεται ἀναφορά: «Περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων», «Βίοι Ἄγιδος καὶ Κλεομένους», «Ἠθικά», «Λυκοῦργος», «Φωκίων», «Περὶ προόδου ἐν ἀρετῇ», «Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης», «Περὶ ἀδολεσχίας», «Σχόλια εἰς Ἡσιόδου ἔργα».

Περὶ προόδου ἐν ἀρετῇ: 12 (**239**), c. 6, p. 78e (**280**)

Περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων: 2, 1033 C-E (**35**), 4. 1034A (**37**), 1038B (**201**)

Βίοι Ἄγιδος καὶ Κλεομένους: 23 (2) 3; 805d (**59**)

Λυκοῦργος: 31.2 (**74**), 31 (**250**)

Ἠθικά: 1034A (Π. Στ. ἐν. 4) (**3α**), 830 C, D (Π. μὴ δεῖν δαν. 7) (**64**), 1034 F (Περὶ Στ. ἐναντ. 8) (**75**), 1034 F (Π. Στ. ἐν. 8) (**84**), 1069 F (Περὶ κοιν. ἐνν. 23.1) (**214**), 1034 C-E (Π. Στ. ἐν. 7) (**215**), 441 A (Π. ἠθ. ἀρ. 2) (**216**), 441 C, D (Π. ἠθ. ἀρ. 3) (**226**), 33D (**238α**), 329A, B (**245**), 443A (Π. ἠθ. ἀρ. 4) (**266**), 504A (Περὶ ἀδολ. 4) (**269**)
Σχόλια εἰς Ἡσιόδου ἔργα: στ. 291 (**160δ**), 1034B (Π. Στ. ἐν. 4) (**244β**)
Περὶ Ἀλεξάνδρου τύχης: 1.6 (**245**), 653E (Συμποσ. 3. 6. 1) (**255**)
Φωκίων: 5.2 (**271**)

ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ. Ἕλληνας νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., σχολιαστής, μαθητὴς τοῦ Πλωτίνου, τὸν ὁποῖο διεδέχθη στὴ Σχολή. Συγγραφέας μιᾶς «Ζωῆς τοῦ Πυθαγόρου» καὶ μιᾶς ἀλληγορικῆς ἑρμηνείας τοῦ Ὁμήρου μὲ τίτλο «Περὶ τοῦ ἄντρου τῶν νυμφῶν εἰς Ὀδύσσειαν». Ἐπίσης ἔγραψε 15 βιβλία «Κατὰ Χριστιανῶν» καὶ τὸ ἔργο «Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους», ποὺ χρησιμοποιήθηκε πολὺ ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους, π.χ. ἀπὸ τὸν Βοήθιο. Τὰ σχόλια μὲ μορφὴ ἐρωταπόκρισης δίνουν προπαιδευτικὲς ἑρμηνεῖες στὸ ἔργο αὐτό.
Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων: 3.19 (**199**), 3.19 (**217**)

PROBUS VALERIUS. Ἀπὸ τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα μᾶς παραδίδονται μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ (1/2 αἰ. μ.Χ.) μερικὰ συγγράμματα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ σχόλια στὸν Βιργίλιο.
In Virg. Ecl.: 6.31, p. 21, 14 Keil (**179**)

M. FABIUS QUINTILIANUS. Ἱσπανικῆς καταγωγῆς ρητοροδιδάσκαλος καὶ συγγραφέας, ποὺ ἔζησε στὴ Ρώμη (35-95 μ.Χ.) ἐπὶ Βεσπασιανοῦ. Τὸ γνωστότερό του ἔργο εἶναι ἡ Institutio oratoria, ποὺ ἀπευθύνεται στοὺς δασκάλους τῆς ρητορικῆς καὶ περιέχει τὸν βασικὸ σχεδιασμὸ τῆς ρητορικῆς μόρφωσης.
Institutiones oratoriae: 12.1, 18 (**39**), 10.1. 84; 12.2, 25 (**41**)

ΡΟΥΦΟΣ Ο ΕΦΕΣΙΟΣ. Μετὰ τὸν Γαληνὸ ὁ διασημότερος Ἕλληνας γιατρός. Ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Πρακτικὸς καὶ θεωρητικὸς τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ συγγραφικό του ἔργο ὑπῆρξε ἐκτεταμένο, πολὺ λίγο ὅμως διασώζεται σὲ μορφὴ ἀποσπασμάτων. Διασώζονται μερικῶς 12 ἔργα του: «Περὶ φαρμάκων», «Περὶ ἀνατομῆς τῶν ἀνθρώπου μορίων», «Περὶ ὀστῶν» κτλ. Ἡ ἀναφορὰ εἶναι στὸ ἔργο: «Περὶ ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων».
Περὶ ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων: 44 (**132α**)

SENECA LUCIUS ANNAEUS. Γεννήθηκε στὴν Κόρδοβα. (1-65 μ.Χ.). Ἔζησε στὴ Ρώμη. Ρωμαῖος στωικὸς φιλόσοφος καὶ παιδαγωγός, δάσκαλος τοῦ Νέρωνος στὴ ρητορικὴ καὶ πολιτικός του σύμβουλος. Συγγραφέας, δοκιμιογράφος καὶ τραγικὸς ποιητής. Τὰ τελευταῖα του χρόνια τὰ πέρασε στὰ κτήματά του, ὅπου ἔγραψε τὶς ἐπιστολές του (Epistulae) καὶ τὶς Naturalium questiones. Τὸ ἐνδιαφέρον του στρεφόταν πρὸς τὴν ἠθικὴ καὶ τὴ φυσικὴ φιλοσοφία, μολονότι κατεῖχε τὴ στωικὴ διαλεκτική.
Ἔργα του μὲ φιλοσοφικὸ χαρακτήρα: «De clementia», «De constantia sapientis», «De tranquillitate animi», «De brevitate vitae». Ἀριστούργημά του θεωροῦνται οἱ ἐπιστολές του («Epistulae»).
Epistulae: 117.13 (**159α**), 65.2 (**168δ**), 89.14 (**187**), 82.7 (**224**)

ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ. Σκεπτικὸς φιλόσοφος καὶ γιατρός. Ἔζησε μεταξὺ τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Στὸ ἔργο του παρουσιάζει εὐρύτατα τὶς θεωρίες τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀσκεῖ κριτική. Τὸ ἰατρικὸ ἔργο του («Ἰατρικὰ Ὑπομνήματα») δὲν σώθηκε. Σώθηκαν τὰ ἔργα, ὅπου ἐκθέτει τὴ σκεπτικὴ φιλοσοφία: «Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις» καὶ «Πρὸς Μαθηματικοὺς» (6 βιβλία), «Πρὸς Δογματικοὺς» (5 βιβλία), «Πρὸς φυσικούς», «Πρὸς ἠθικούς».

Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις: 1.234 (**55**), 3.245 (**77**), 3.241 (**124**), 3.188 (**126**), 3.245 (**253**), 3.205-206 (**258**), 3.246 (**260**)
Πρὸς Μαθηματικούς: 2.7 (**83**), 7.228, 230 (**99**), 8.396-400 (**102**), 7.227-241 (**103**), 7. 248 (**104**), 8.355 (**108**), 7.432-435 (**115**), 7.150-153 (**119**), 11.182 (**125**), 8.275 (**147δ**), 8. 11-12 (**159**), 9. 107 καὶ 9. 104 καὶ 9. 110 (**165ε**), 9. 211 (**168β**), 11. 30 (**213**), 11. 77 (**219**), 7.422 (Πρὸς λογ. 1.422) (**234β**)
Πρὸς ἠθικούς: 190 (Πρὸς μαθ. 11.190) (**252**), 191 (Πρὸς μαθ. 11.191) (**259**)
Πρὸς φυσικούς: 1.133 (Πρὸς μαθ. 9.133) (**174**)

ΣΙΜΠΛΙΚΙΟΣ. Πλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη (6ος αἰ. μ.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Ἀμμώνιου στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἦρθε μετὰ στὴν Ἀθήνα καὶ ἔγινε μέλος τῆς Ἀκαδημίας ἕως ὅτου αὐτὴ ἔκλεισε τὸ 529 μ.Χ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἔγραψε σχόλια καὶ στὸν Ἐπίκτητο. Διαπνέεται ἀπὸ τὸ νεοπλατωνικὸ πνεῦμα καὶ ἀντλεῖ πέρ' ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀπὸ ποικίλες ἄλλες πηγές. Ἔργα του στὰ ὁποῖα γίνεται ἀναφορά: «Εἰς Ἀριστοτέλους Κατηγορίας», «Σχόλια εἰς Διονύσιον τὸν Θρᾷκα».
Σχόλια εἰς Διον. τὸν Θρᾷκα: p. 118, 13-16 (**129**)
Εἰς Ἀριστ. Κατηγορίας: p. 350, 14-16; 351, 19-28 (**169**)

ΣΟΥΙΔΑΣ. Ὄνομα τοῦ μεγάλου περιεκτικότατου ἑλληνικοῦ βυζαντινοῦ λεξικοῦ ἢ ἐγκυκλοπαιδείας, ποὺ συνετέθη περὶ τὸν 10ον αἰ. μ.Χ. καὶ ἀπεδίδετο μέχρι τὸ 1930 στὸν συγγραφέα Σουίδα. Πρόκειται ὅμως γιὰ συλλογικὴ ἐργασία, ποὺ περιέχει πολλὰ πολύτιμα ἄρθρα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ ἱστορία καθὼς καὶ γλωσσογραφικὸ ὑλικό. Στηρίζεται σὲ παλαιότερες πηγές, μερικῶς στὸ λεξικὸ τοῦ Ἡσυχίου καὶ μερικῶς σὲ σχόλια σὲ Ἕλληνες συγγραφεῖς.
ἐν λ. Ζήνων: 2. p. 507 (n. 79) Adler (**2**)
ἐν λ. Σωκράτης: 4. p. 403 (n. 829) Adler (**33**)
ἐν λ. Περσαῖος: 4. p. 114 Adler (**48**)
ἐν λ. Ποσειδώνιος: 4. p. 179 (n. 2108) Adler (**66**)
ἐν λ. Θεόδωρος: 150 (**67**)

STOICORUM INDEX HERCULANENSIS. Πρόκειται γιὰ τοὺς παπύρους τῆς Ἡρακλείας, ποὺ ἀποδόθηκαν ἀπὸ τὸν πρῶτο ἐκδότη τους στὸν Φιλόδημο. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀντικρούστηκε ἀπὸ τὸν Gomperz καὶ ξαναστηρίχθηκε ἀπὸ τοὺς Crönert καὶ Traversa. Ἔγινε τέλος γενικὰ ἀποδεκτή. Ὡς πηγὴ χρησιμοποίησε ὁ Φιλόδημος τὴν ἱστορία τῆς Στοᾶς τοῦ Στωικοῦ Στρατοκλῆ, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο τὸ 100 π.Χ. ἀνθολόγησε.
(ἔκδ. Comparetti, Rivista di Filologia, 1887): Col. I (**211**)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ. Βυζαντινὸς γραμματικὸς (ἔζησε προφανῶς μετὰ τὸν Ἡλιόδωρο, δηλ. μετὰ τὸν 3ον αἰ. μ.Χ.). Ἀπὸ αὐτὸν προέρχονται μερικὰ σχόλια στὴν παραδιδόμενη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακὸς Τέχνη.
Σχόλια εἰς Διονύσιον τὸν Θρᾷκα: p. 250, 26 (**157**), Bekker, Anecd. Gr. 2. p. 891 (**157α**)

ΣΤΟΒΑΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Ἕλληνας ἀνθολόγος. Ἔζησε τὸν 5ον αἰ. μ.Χ. Τὸ ἔργο του (μὲ πιθανὸ τίτλο «Ἐκλογῶν ἀποφθεγμάτων ὑποθηκῶν βιβλία τέσσερα») περιλαμβάνει ἀποσπάσματα πέραν τῶν 500 Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ποιητῶν καὶ ἀποτελεῖ τὸ πιὸ περιεκτικὸ ἐρανιστικὸ ἔργο τῆς ἀρχαιότητας.
Ἐκλογαί: 2.2, 12. (**85**), 2.1, 24 p. 8 (**87**), 1. 50. 21 (**105**), 1. p. 136, 21 W. (**109**), I. 49. 33 (**137**), 1. 49, 33 p. 368 (ex Iamblicho) (**137α**)
1. 48, 8, p. 317 (**149**), 1. 1. 29 p. 35, 9 (**163γ**), 1. 17. 3, p. 152, 19 (**164**), I 19. 4 (**164δ**), I. 20. 1e, p. 171 (**165δ**), I. 15. 6a (**166β**), I. 18. 1d p. 156, 27 (**166γ**), I. 25.3, p. 213, 15

(**167**), I. p. 219, 12 (**167α**), I. 16. 1, p. 149, 8 (**167ε**), I, 13, 1c, p. 138sq. = Arius Didymus, Fragm. phys. 18, p. 457 Diels (**168**), I 8, 40e. 42, p. 104. 105sq. Ἄρειος Δίδυμος, ἀπόσπ. φυσ. 26, p. 461sq. Diels (**169α**), 1.1. 29b (**170α**), 1. 5, 15, p. 78 (**171α**), 2. 7. 6a (W. 2. 75: -6) (**189**), 2.7. (W. 2. p. 57) Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς. (**205**), 2. p. 84, 21 (**209**), 2. p. 60, 7-8 (**212β**), 2. 7. 6e (W. 2. 77) (**212δ**), 2, 7 (W. 2. p. 57) (Ἐκ τῆς Διδύμου ἐπιτομῆς) (**218**), 2. 7 (W. 2. p. 39) (Ἐκ τῆς Διδύμου Ἐπιτομῆς). (**225**), 2. 7. 10, p. 88, 14 (**228α**), 2. 7 (W. 2. 38) (Ἐκ τῆς Διδύμου Ἐπιτομῆς) (**232**), 2. 7. 8. p. 85, 13 (**233β**), 2. 7. 11α, p. 93 (**234δ**), 2. 7. 11g (W. II 99), Ἐκ τῆς Διδύμου Ἐπιτομῆς, (**235**), 43. 88 (**244α**), 4. 15. 31 (**267**), 4. 34. 68 (**270**), 3. 14. 4. (**272**), 2. 31. 81 (**274**), 3. 36. 26 (**275**)

ΣΤΡΑΒΩΝ. Ἀρχαῖος Ἕλληνας γεωγράφος καὶ ἱστορικὸς (64 π.Χ. - 21 μ.Χ.). Ἀκούραστος ταξιδευτής. Τὸ ἱστορικό του ἔργο χάθηκε. Τὰ «Γεωγραφικά» του σὲ 17 βιβλία μᾶς δίνουν πολύτιμες καὶ πλούσιες πληροφορίες γιὰ τὶς χῶρες ποὺ περιγράφει. Τὶς διάφορες πηγές του (π.χ. τὸν Ποσειδώνιο) τὶς συνέλεξε κυρίως μεταξὺ τοῦ 20 καὶ 7 π.Χ.

Γεωγραφικά: I 2, 2; C15 (**56**), 13. 614. 1. 67 (**23**), 8. 1, 57; C 610 (**31**), I 2, 34; C41 (**160β**), 7. 36; C299 (**160γ**)

ΣΧΟΛΙΑ εἰς Διονύσιον τὸν Θρᾷκα. Ἀνώνυμες σημειώσεις στὰ γραμματικὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾴκα (τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ.).

Anecdota Graeca, Bekker, p. 663-17 (**88**), An. Gr. II, p. 891 (**157α**), ἔκδ. A. Hilgard, Grammatici Graeci 1, pars 3, p. 118, (**89**), p. 118, 13-16 (**129**)

ΣΧΟΛΙΑ εἰς Πλάτωνος Ἀλκιβιάδη. Ἀνώνυμες σημειώσεις στὸν *Ἀλκιβιάδη* τοῦ Πλάτωνος.

I. p. 121 E (**133α**), I 121e, p. 99 Greene (**148**)

ΣΧΟΛΙΑ εἰς Ἡσιόδου Θεογονίαν (Πρόκλος).

Σχόλια εἰς Ἡσιόδου Ἔργα (Πρόκλος) στ. 291 (**160δ**)

Σχόλια εἰς Ἡσιόδου Θεογονίαν 117 (**180**), 134 Gaisf. Gr. Poet. Min. 2. 482 (**181**), 139 (**182**)

ΤΑΤΙΑΝΟΣ. Σύρος ἀπολογητὴς (2ος μ.Χ. αἰ.). «Πρὸς Ἕλληνας».

Πρὸς Ἕλληνας: c. 3 (**165α**), c. 3, p. 143c (**172**)

TERTULLIANUS. Χριστιανὸς ἀπολογητὴς (150-230 μ.Χ.). Μὲ ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ μόρφωση καὶ τὴ νομική του πεῖρα ἀντικρούει στὸ ἔργο του τὰ ἐπιχειρήματα τῶν εἰδωλολατρῶν. Στὸ ἔργο του De anima στρέφεται ἐναντίον τῶν πλατωνικῶν καὶ γνωστικῶν θεωριῶν καὶ χαρακτηρίζει μὲ βάση τοὺς Στωικοὺς τὴν ψυχὴ σωματική, γεννώμενη σὲ κάθε ἄτομο καὶ παρακλάδι τῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ-γεννήτορα. Ἔργα: Apologeticum, De anima, Ad naturam.

De anima: 5, 1-6 (**133**), 14, 2 (**135α**)

Ad Nat.: 2. 4 (**172α**)

ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ. Ἐπικούρειος φιλόσοφος καὶ ποιητὴς ἐπιγραμμάτων (110-28 π.Χ.) Γεννήθηκε στὰ Γάδαρα. Στὴν Ἀθήνα ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ ἐπικουρείου Ζήνωνος ἀπὸ τὴ Σιδόνα. Ἐγκαταστάθηκε ὕστερα στὴν Καμπανία καὶ ἔγινε ἡγετικὸ μέλος τοῦ κύκλου τῶν Ἐπικουρείων τῆς Νεαπόλεως. Ἐκτεταμένα κατάλοιπα τοῦ φιλοσοφικοῦ του ἔργου διασώθηκαν στοὺς παπύρους τῆς Ἡρακλείας. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναφέρονται: «Περὶ παραστάσεων καὶ τῶν διακριτικῶν», «Περὶ ἐλαττωμάτων καὶ τῶν ἀντιστοίχων ἀρετῶν», «Περὶ τοῦ θανάτου», «Περὶ εὐσεβείας καὶ περὶ τῶν Θεῶν», «Περὶ ῥητορικῆς», «Περὶ μουσικῆς», «Περὶ ποιήσεως», «Περὶ Στωικῶν».

Περὶ εὐσεβείας: c. 8 (**163α**), 10. 10-15 (**170β**), col. 8 (**183**)

Περὶ Στωικῶν: Pap. Herc. 339 καὶ 155 (**257**)

ΦΙΛΩΝ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ. Φιλόσοφος, κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπος τοῦ ἰουδαϊκοαλεξανδρινοῦ κύκλου (25 π.Χ.-50 μ.Χ. Ἀλεξάνδρεια). Ἐπιχειρεῖ νὰ συνδυάσει τὴν ἰουδαϊκὴ θεολογία μὲ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία (πυθαγορισμὸ καὶ πλατωνισμό). Προβαίνει σὲ μιὰ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης. Ἔργα του: «Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι», «Περὶ φυτουργίας Νῶε».
Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι: 160 (470) (**191**), 53 (453) (**236**)
Περὶ φυτουργίας Νῶε: 73 (**203**)

VARRO MARCUS TERENTIUS. Λατίνος συγγραφέας (116-26 π.Χ.). Ἀπὸ τὰ 74 ἔργα του, ποὺ ἀναφέρονται σὲ ποικίλα θέματα, σώζεται μόνο τὸ «Περὶ Γεωργίας» (De re rustica) καὶ μέρος τοῦ «Περὶ τῆς λατινικῆς γλώσσας» (De lingua latina).
De re rustica: 2. 1, 3 (**169β**)

ΩΡΙΓΕΝΗΣ. (183-254 μ.Χ.) Γεννήθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια, τὸ 231 μετοίκησε στὴν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης. Διάδοχος τοῦ Κλήμεντος στὸ Διδασκαλεῖον τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ὁ πρῶτος μεταξὺ τῶν λογίων, ποὺ συγκαταλέγονται στοὺς Ἕλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο ἐπηρέασε κατ' ἐξοχὴν τὴν πρωτοχριστιανικὴ θεολογία. Τὴ φιλοσοφία ἀναγνωρίζει ὡς πρόδρομο τῆς πίστης καὶ τῆς θεολογίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θεολογικά του, μνημειῶδες ἐπίτευγμα θεωρεῖται τὸ ἔργο του «Ἑξαπλαῖ», μιὰ κριτικὴ ἀπόδοση τῶν ἱερῶν κειμένων. Στὰ ἑλληνικὰ διασώζονται τὸ «Κατὰ Κέλσου», ὁ «Εἰς μαρτύριον προτρεπτικὸς λόγος» καὶ τὸ «Περὶ εὐχῆς» καὶ στὰ λατινικὰ τὸ σημαντικότερό του ἔργο «Περὶ ἀρχῶν» (De principiis).
Κατὰ Κέλσου: 3. 54 (**46**), 8. 49 (**173β**), 1. 5 (**244γ**), 8. 35, p. 768 (**283**)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ

(Οἱ παραπομπὲς ἀναφέρονται στοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀποσπασμάτων)

Ἀκαδημία, Ἀκαδημαϊκός (Ἀκαδήμεια, Ἀκαδημεικός)
Ἡ Σχολὴ ποὺ ἵδρυσε ὁ Πλάτων τὸ 386 π.Χ. καὶ στὴν ὁποία ἐκαλλιεργεῖτο ὄχι μόνο ἡ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστήμη. Κατὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια ἡ πλατωνικὴ παράδοση τῆς Σχολῆς τρέπεται πρὸς τὸν σκεπτικισμό. Σχολάρχες τῆς Ἀρχαίας Ἀκαδημίας μετὰ τὸν Πλάτωνα ἀναφέρονται ὁ Σπεύσιππος καὶ ὁ Ξενοκράτης. Τὴ Νέα Ἀκαδημία ἐκπροσωποῦν ὁ Ἀρκεσίλαος καὶ ὁ Καρνεάδης. Τὸ διδακτικὸ αὐτὸ κέντρο διατηρήθηκε ἕως τὸν 6ο μ.Χ. αἰ.
96, 111, 112, 114, 122, 162

Ἀλκμαίων ὁ Πυθαγόρειος
Κροτωνιάτης γιατρὸς καὶ φιλόσοφος (τέλη 6ου-ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.). Μεταφέρει τὶς κοσμικὲς ἀρχὲς τῶν Πυθαγορείων στὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ.
133α, 148

Ἀθήναιος ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια
Ἕλληνας γιατρὸς τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.
168ε

Ἀθηνόδωρος ὁ Σολεὺς
Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως.
42

Ἀθηνόδωρος ὁ Ταρσεὺς
Στωικὸς φιλόσοφος, δάσκαλος τοῦ Καίσαρος Αὐγούστου.
34

Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος
Προσωκρατικὸς φυσιολόγος. Μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα γιὰ ἕνα διάστημα καὶ ἀνῆκε στὸν πνευματικὸ κύκλο τοῦ Περικλῆ καὶ τῆς Ἀσπασίας. Εἰσηγητὴς τῆς πανσπερμίας καὶ τῆς τελεολογικῆς ἀρχῆς τοῦ νοῦ στὴν ἑρμηνεία τῶν κοσμικῶν φαινομένων.
32

Ἀναξίμανδρος
Προσωκρατικὸς φιλόσοφος (610-549 π.Χ.). Ὁ πρῶτος φιλόσοφος, ποὺ φαίνεται νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν πεζὸ λόγο. Εἰσηγητὴς μιᾶς νομοτέλειας ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν τάξη, ὅπως τὴν ἐπιβάλλει ἡ δίκη ἀνάμεσα στὶς ἀντιμαχόμενες κοσμικὲς δυνάμεις καὶ τὸ ἄπειρο, ποὺ τὶς γεννᾶ.
32

Ἀναξιμένης
Προσωκρατικὸς φιλόσοφος. Μαθητὴς τοῦ Ἀναξιμάνδρου. Ἀρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ ἀήρ. Καὶ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι πνεῦμα καὶ ἀήρ, ὅπως ἡ κοσμικὴ ἀρχή.
32, 179

Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης
Ἕλληνας φιλόσοφος (120-68 π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Φίλωνος τοῦ Λαρισαίου καὶ δάσκαλος τοῦ Κικέρωνα καὶ τοῦ Ἀττικοῦ. Μέλος τῆς Νέας Ἀκαδημίας, ποὺ δημιούργησε ρῆγμα στὴν Ἀρχαία Ἀκαδημία ἀμφισβητώντας τὸν σκεπτικισμό της καὶ υἱοθετώντας ἕνα ἐκλεκτισμὸ μὲ στοιχεῖα πλατωνικῆς, ἀριστοτελικῆς καὶ στωικῆς φιλοσοφίας.
36, 96, 112, 114

Ἀντίπατρος ὁ Ταρσεὺς
Στωικὸς φιλόσοφος. Διαδέχθηκε τὸν Διογένη τὸν Βαβυλώνιο στὴ διεύθυνση τῆς Στωικῆς Σχολῆς ἀπὸ τὸ 152 ἕως τὸ 129 π.Χ. Ὁ Ἀντίπατρος ὑπεστήριξε ὅτι γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς πρέπει νὰ καταβάλλει κανεὶς κάθε δυνατὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπίτευξη *τῶν πρώτων κατὰ φύσιν*. Αὐτὸ τὸ ἔπραξε ἀντιμετωπίζοντας τὴν κριτικὴ τοῦ Καρνεάδη γιὰ τὸν σκοπό, ὅπως τὸν εἶχε ὁρίσει ὁ Διογένης.
30, 35, 36, 37, 38, 44, 130, 186

Ἀντισθένης
Ἕλληνας φιλόσοφος (444-365 π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Γοργία, ποὺ ἀργότερα στρέφεται πρὸς τὸν Σωκράτη, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ὁποίου ἱδρύει τὴν Κυνικὴ Σχολή. Ὁ Ἀντισθένης διδάσκει, ὅτι ἡ εὐδαιμονία βρίσκεται στὴν ἀρετή, ποὺ δὲν χρειάζεται νὰ στηριχθεῖ στὴ θεωρία, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτη, ἀλλὰ ἀποβλέπει στὴν ἄμεση πρακτική. Περιφρονώντας τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, τὶς κοινωνικὲς συμβάσεις καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ ὁ Ἀντισθένης προβάλλει ὡς τὸ ἰδανικὸ τοῦ σοφοῦ τὴν αὐτάρκεια. Παράλληλα παραμερίζοντας τὴ θεωρία καὶ ἀπορρίπτοντας τὶς ἰδέες στρέφεται πρὸς τὴν αἰσθησιοκρατία. Μεταγενέστεροι ἐκπρόσωποι τῆς Σχολῆς τῶν Κυνικῶν ὑπῆρξαν ὁ Διογένης καὶ ὁ Μένιππος.
5, 21, 30, 32, 44, 52, 92, 160α

Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος
Γραμματικὸς καὶ ἱστορικὸς (2ος αἰ. π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Διογένους τοῦ Βαβυλώνιου καὶ τοῦ Ἀρίσταρχου. Ἔγραψε ἐκτεταμένο ἔργο *Περὶ θεῶν* (24 βιβλία) ἐκθέτοντας συστηματικὰ τοὺς μύθους περὶ θεῶν μὲ πνεῦμα κριτικὸ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν Ὅμηρο, καὶ τὰ *Χρονικά*, ποὺ συνέταξε στὴν Πέργαμο, χρονογραφώντας τὰ πολιτικὰ καὶ πνευματικὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἅλωση τῆς Τροίας.
186, 206

Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος
Φιλόσοφος, ἱδρυτὴς τῆς Ἡδονιστικῆς Σχολῆς τῆς Κυρήνης. Γεννήθηκε στὴν Κυρήνη περὶ τὸ 435 π.Χ. Μαθητὴς τοῦ Σωκράτη. Θεωροῦσε τὴν ἡδονὴ ὡς τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ στὴ ζωή, διέκρινε ὅμως καὶ ἀπέρριπτε τὶς ἡδονὲς ἐκεῖνες, ποὺ προκαλοῦσαν πόνο. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἡδονῶν κατὰ συνέπεια προϋπόθετε τὴ φρόνηση καὶ τὴν αὐτοκυριαρχία. Ὁ Ἀρίστιππος ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ Ἐπικούρου.

Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης
Κορυφαῖος φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητας. Γεννήθηκε στὰ Στάγειρα (384-322 π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος. Δάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὸ 335 ἵδρυσε τὸ Λύκειο, τὴ φιλοσοφικὴ Σχολὴ ποὺ ἔγινε γνωστὴ ὡς Περιπατητική. Πολυδιάστατο πνεῦμα, ἐθεμελίωσε τὶς θεωρητικὲς ἀρχὲς τῆς φυσικῆς καὶ τῆς βιολογίας καὶ στὸ χῶρο τῆς Φιλοσοφίας τὴν ὀντολογία, τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν αἰσθητική.
32, 78, 112, 133α, 135α, 148, 151α, 159α, 168α, 169, 169β, 215β

Ἀρίστων ὁ Χῖος
Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως. Ἔζησε τὸν 3ον αἰ. π.Χ. Ὁ Ἀρίστων διαφώνησε μὲ τὸν Ζήνωνα ὑποστηρίζοντας τὴν ἀνορθόδοξη γιὰ τὸν Ζήνωνα καὶ τοὺς

Στωικοὺς ἀδιαφορία γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρετή. Ἡ ὀρθόδοξη ἄποψη ἦταν ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀδιάφορα (ποὺ ἀπὸ ἠθικὴ ἄποψη δὲν εἶναι οὔτε καλὰ οὔτε κακὰ) πρέπει νὰ προτιμῶνται ἀπὸ τὰ ἄλλα.
42, 43, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 86, 87, 215, 226

Ἀρκεσίλαος

Ἕλληνας φιλόσοφος. Γεννήθηκε στὴν Πιτάνη τῆς Μ. Ἀσίας τὸ 315 π.Χ. καὶ πέθανε στὴν Ἀθήνα τὸ 240 π.Χ. Ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τῆς Ἀκαδημίας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Κράτητος. Καταπολέμησε τὶς δογματικὲς διδασκαλίες καὶ τὸ κριτήριο τῆς καταληπτικῆς φαντασίας, ποὺ προέβαλλε ὁ Στωικισμός. Ἡ στάση τοῦ πραγματικοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ *ἐποχή*, δηλ. ἡ ἐπιφύλαξη μπροστὰ σὲ κάθε βεβαιότητα. Ὁ Ἀρκεσίλαος ὅμως δὲν φτάνει στὸν Σκεπτικισμό, ἀλλὰ δέχεται ἀρχὲς πρακτικῆς φύσεως, ποὺ δίνουν κύρος καὶ στὴ θεωρητικὴ πιθανότητα.
24, 25, 36, 53, 54, 55, 56, 94, 96, 106, 110, 118, 119

Ἀρχέδημος ὁ Ταρσεὺς

Στωικὸς φιλόσοφος, πιθανὸν μαθητὴς τοῦ Διογένη τοῦ Βαβυλώνιου.
80, 186

Ἀρχέλαος

Φιλόσοφος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ δάσκαλος τοῦ Σωκράτη.
32

Βρύσων ὁ Ἡρακλεώτης

Εἰσηγητὴς τῆς ἐριστικῆς διαλεκτικῆς.
33, 67

Γλαύκων ὁ Ἀθηναῖος

Ἀδελφὸς τοῦ Πλάτωνος. Ἀναφέρεται ὡς συζητητὴς τοῦ Σωκράτη στὴν πλατωνικὴ *Πολιτείαν*.
33

Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης

Προσωκρατικὸς φιλόσοφος, σύγχρονος τοῦ Σωκράτη. Γεννήθηκε στὰ Ἄβδηρα τῆς Θράκης (470-390 π.Χ.). Εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας τῶν ἀτόμων, ποὺ κινοῦνται μέσα στὸ κενὸ καὶ σχηματίζουν συνωθούμενα, ἀνάλογα μὲ τὸ σχῆμα, τὴ διάταξη καὶ τὴ θέση τους, κόσμους, ἄπειρους στὸν ἀριθμό. Τὴν κοσμολογία του υἱοθετεῖ μεταγενέστερα ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Λουκρήτιος.
108

Διογένης ὁ Βαβυλώνιος

Στωικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴ Σελεύκεια. Ἔζησε τὸν 2ον αἰ. π.Χ. (μεταξὺ 240 καὶ 150 π.Χ.). Διαδέχθηκε τὸν Χρύσιππο στὴ διεύθυνση τῆς Στοᾶς. Ὅρισε τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς ὡς ἕξῆς: «Νὰ ἐνεργεῖς λογικὰ στὴν ἐπιλογὴ τῶν κατὰ φύσιν».
Ἐπισκέφθηκε τὴ Ρώμη τὸ 155 π.Χ. μαζὶ μὲ τὸν Καρνεάδη.
30, 35, 44, 132, 140, 156, 156α, 158γ, 186

Διογένης ὁ Κύων

Ἕλληνας φιλόσοφος ἀπὸ τὴ Σινώπη. Ἔζησε τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Ὁ γνωστότερος ἐκπρόσωπος τῆς Κυνικῆς Σχολῆς, ποὺ ἵδρυσε ὁ Ἀντισθένης. Περιφρονητὴς κάθε συμβατικότητας, ἀνέδειξε τὴ λιτότητα καὶ τὴν αὐτάρκεια σὲ παράδειγμα βίου. Ἀναφέρεται ὡς μόνη περιουσία του ἕνας μανδύας καὶ ἕνα φανάρι.
21, 29, 30, 32, 74, 262

Διόδωρος ὁ Κρόνος

Ἕλληνας φιλόσοφος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν Καρία. Ἀνήκει στὴ Μεγαρικὴ Σχολὴ τοῦ Εὐκλείδη καὶ ἔγινε διάσημος γιὰ τὴ διαλεκτική του. Γνωστὸς εἶναι ὁ

συλλογισμός του, μὲ τὸν ὁποῖο ἐκμηδενίζεται ἡ ἔννοια τῆς δυνατότητας: Ἡ δυνατότητα ἐμπεριέχει καὶ τὸ ἀντίθετό της, δηλ. τὴ δυνατότητα νὰ συμβεῖ ἢ νὰ μὴ συμβεῖ κάτι. Κάθε δυνατότητα γίνεται ὅμως μετὰ τὸ συμβὰν πραγματικότητα, δηλ. ἀναγκαιότητα. Ἄρα δὲν ὑπάρχει δυνατότητα.
54, 55

Διοκλῆς Μάγνης

Ἕλληνας φιλόσοφος ἀπὸ τὴ Μαγνησία. Σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴ στωικὴ λογικὴ εἶναι ἡ σύνοψη, ποὺ μᾶς ἔδωσε στὸ ἔργο του *Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων*. Τὴ σύνοψη αὐτὴ παραθέτει ὁ Διογένης Λαέρτιος (7. 49-82). Ἡ μαρτυρία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἔχει πηγή της τὸν Ποσειδώνιο (135-51 π.Χ.).
53

Διονύσιος ὁ Ἡρακλεώτης

Ἕλληνας φιλόσοφος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια τοῦ Πόντου. Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως καὶ ὀπαδὸς τῆς Σχολῆς. Ἀργότερα ἀρνήθηκε τὴ θεωρία τῶν Στωικῶν περὶ *ἀδιαφορίας* ὡς πρὸς τὸν πόνο καὶ τὴν ἀρρώστεια καὶ στράφηκε πρὸς τὸν Ἐπικουρισμό. Γι' αὐτὸ καὶ τὸν ὀνόμασαν ὁ *Μεταθέμενος*.
42, 43, 68

Ἑκάτων

Φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Παναίτιου καὶ συνεργάτης τοῦ Ποσειδώνιου. Ἔζησε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀνήκει στὴ Ροδιακὴ ὁμάδα τῶν Στωικῶν.
63, 206, 217

Ἐπίκουρος

Ἕλληνας φιλόσοφος (Ἀθήνα ἢ Σάμος 341-270 π.Χ.). Ἱδρυτὴς τῆς Ἐπικούρειας Σχολῆς. Ἡ φιλοσοφία του ἀπέβλεπε στὴν πρακτικὴ ζωὴ καὶ εἶχε ὡς στόχο τὴν εὐδαιμονία μὲ κριτήριο τὴν ἡδονή, ὄχι ὅμως τὴν ἀσύδοτη, ἀλλὰ ἐκείνη ποὺ ἐπιλέγει ὁ σοφός. Ἦταν αἰσθησιοκράτης ὡς πρὸς τὴ γνώση καὶ ὀπαδὸς τῆς ἀτομικῆς θεωρίας τοῦ Δημόκριτου στὴ θεωρία τῆς φύσης.
28, 32, 107, 219

Ἐπίκτητος

Ἐξέχων Ἕλληνας στωικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἱεράπολη τῆς Φρυγίας (55-135 μ.Χ.), ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Σενέκα καὶ τὸν Μάρκον Αὐρήλιο ὑπῆρξαν οἱ κυριότεροι ἐκπρόσωποι τοῦ ρωμαϊκοῦ Στωικισμοῦ. Φαίνεται ὅτι γεννήθηκε ἀπὸ γονεῖς δούλους καὶ ὡς ἀπελεύθερος δίδασκε φιλοσοφία στὴ Ρώμη ἐπὶ Νέρωνος. Ἵδρυσε ἀργότερα Σχολὴ στὴ Νικόπολη τῆς Ἠπείρου. Ἡ φιλοσοφία του μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς Σημειώσεις τοῦ μαθητῆ του Φλάβιου Ἀρριανοῦ (ὀκτὼ βιβλία *Διατριβῶν* καὶ *Ὁμιλιῶν* καὶ τὸ *Ἐγχειρίδιον*). Τὸν ἐνδιαφέρει κυρίως ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορά. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοποθετεῖται πάνω ἀπὸ φυσικοὺς καθορισμοὺς καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἐλεύθερη. Βασικὲς ἀρχὲς τῆς πρακτικῆς ζωῆς εἶναι τὸ *ἀνέχου* καὶ *ἀπέχου*. Στὴν ἠθικὴ ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε συνείδηση τῶν *ἐφ' ἡμῖν*, ποὺ εἶναι στὴ δική μας ἐξουσία, καὶ τῶν *ἀλλοτρίων*, ποὺ βρίσκονται πέρ' ἀπὸ τὴ δική μας εὐθύνη. Ἡ ἐπίδρασή του εἶναι ἐμφανὴς στὸν Μ. Αὐρήλιο καὶ στοὺς χριστιανοὺς Πατέρες.
46, 117

Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς

Ἕλληνας φιλόσοφος ἀπὸ τὰ Μέγαρα. Ἔζησε μεταξὺ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Ἐλεάτη καὶ τοῦ Σωκράτη. Ἵδρυσε στὰ Μέγαρα τὴ Μεγαρικὴ Σχολή. Ἡ διδασκαλία του εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν ἐλεατικὴ ὀντολογία καὶ τὴ σωκρατικὴ ἠθική.

33

Ζήνων ὁ Κιτιεὺς

Βλ. Εἰσαγωγὴ καὶ γενικὰ τὸ σύνολο τοῦ τόμου.

Ζήνων ὁ Ταρσεὺς

Στωικὸς φιλόσοφος. Διαδέχθηκε τὸν Χρύσιππο στὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς περὶ τὸ 206 π.Χ.

45, 186

Ζήνων ὁ Σιδόνιος

Ἐπικούρειος φιλόσοφος ἀπὸ τὴ Σιδόνα. Ἔζησε περὶ τὸ 155-75 π.Χ. Ἡγήθηκε τῆς Ἐπικούρειας Σχολῆς. Ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Φιλοδήμου. Ἔγραψε *Περὶ σημείων*.

42

Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς

Ἕλληνας φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια τοῦ Εὐξείνου Πόντου (4ος αἰ. π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Σπεύσιππου. Ἔγραψε ἔργα ὑπὸ μορφὴ διαλόγου κατὰ μίμηση τοῦ Πλάτωνος. Γνωστὸς ὡστόσο εἶναι κατ' ἐξοχὴν γιὰ τὰ ἀστρονομικά του ἔργα.

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος

Ἐξέχων προσωκρατικὸς φιλόσοφος. Τέλος τοῦ 6ου-ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στὸ βιβλίο του *Περὶ φύσεως* διατυπώνει ὑπὸ μορφὴ ἀφορισμῶν τὴ φιλοσοφία του γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου, ποὺ ἑνώνει τὰ πάντα, τὴν παλίντονη ἁρμονία τῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴν ἀέναη κίνηση, ποὺ συνέχεται στὸν ἕνα ρυθμό. Ὁ λόγος κατ' αὐτὸν εἶναι κοσμικὴ ἀρχὴ καὶ θεία, ἐνοικεῖ ὅμως καὶ μέσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, εἶναι νόηση καὶ ἔλλογη ἔκφραση. Ἡ φιλοσοφία του περὶ λόγου ἐπηρέασε τὴ στωικὴ θεωρία γιὰ τὸν λόγο.

24, 62, 131α

Ἥριλλος ὁ Καρχηδόνιος

Στωικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα (3ος αἰ. π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως. Συνδέθηκε μὲ τὸν Πύρρωνα.

42, 57

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος

Ὁ πρῶτος σὲ ἀρχαιότητα προσωκρατικὸς φιλόσοφος (μεταξὺ 7ου καὶ 6ου αἰ. π.Χ.). Θεωρεῖται ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς. Πρῶτος ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων καθορίζοντάς την ὡς *ὕδωρ*. Ἦταν γνωστὸς ἐπίσης ὡς μαθηματικός, γεωμέτρης καὶ ἀστρονόμος.

32, 169β, 179

Θεόδωρος ὁ Ἄθεος

Μέλος τῆς Κυρηναϊκῆς Σχολῆς. Ἔζησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

67

Θεόφραστος

Φιλόσοφος, διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλη στὴ διεύθυνση τῆς Περιπατητικῆς Σχολῆς. Γεννήθηκε στὴν Ἐρεσσὸ τῆς Λέσβου (372-287 π.Χ.). Ἔζησε στὴν Ἀθήνα. Θεμελιωτὴς τ[ς βοτανολογίας. Δάσκαλος τοῦ Ἀρκεσίλαου. Σώζονται ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἔργων του (*Φυτῶν αἰτίαι*, *Φυτῶν ἱστορίαι*, *Περὶ αἰσθήσεων*, *Χαρακτῆρες*). Ἀκολουθεῖ τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐπιδιδόμενος ἰδιαίτερα στὴ μελέτη τῶν φυτῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς *οἰκείωσης*, ποὺ ἐπηρέασε τοὺς Στωικοὺς ἀλλὰ καὶ στὴ σπουδὴ τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων.

24, 32, 96, 112

Καρνεάδης
᾽Ακαδημαϊκὸς φιλόσοφος (Κυρήνη 214 - ᾽Αθήνα 129 π.Χ.), ἀρχηγὸς τῆς Νέας ᾽Ακαδημίας ἕως τὸ 137 π.Χ. Στὴ Ρώμη, ὅπου μετέβη μαζὶ μὲ τὸν Περιπατητικὸ Κριτόλαο καὶ τὸν Στωικὸ Διογένη γιὰ ὑπεράσπιση μιᾶς ὑπόθεσης τῶν ᾽Αθηναίων, ἐξεφώνησε δυὸ λόγους, ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ δίκαιο. Στὸν πρῶτο ὑπεστήριζε τὸ φυσικὸ δίκαιο, στὸν δεύτερο τὸ δίκαιο ὡς σύνολο νόμων, ποὺ εἶναι ταγμένα νὰ ὑπερασπίζουν τὰ συμφέροντα τῶν ἰσχυρῶν. Ὁ Καρνεάδης δὲν εἶναι ὅμως Σκεπτικιστὴς ἀλλὰ ὑποστηρικτὴς τῆς πιθανοκρατίας σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς Στωικοὺς καὶ τοὺς ᾽Επικουρείους. Στὴ βέβαιη ἀλήθεια, σύμφωνα μ᾽ αὐτόν, δὲν μποροῦμε νὰ φτάσουμε, ἀλλὰ μόνο σὲ γνῶμες ποὺ εἶναι πιθανότερες ἀπὸ τὶς ἄλλες.
32, 36

Κάσσιος ὁ σκεπτικὸς
Πυρρώνειος φιλόσοφος καὶ γιατρός. ῎Εζησε μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ πρώτου αἰ. μ.Χ. ῎Ασκησε κριτικὴ στὴν *Πολιτεία* τοῦ Ζήνωνος.
243

Κέβης ὁ Θηβαῖος
Πυθαγόρειος φιλόσοφος, ποὺ παρουσιάζεται στὸν πλατωνικὸ *Φαίδωνα* καὶ σὲ χωρία τοῦ Λουκιανοῦ. Τοῦ ἀποδόθηκε μιὰ περίφημη ἀλληγορικὴ σύνθεση γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, γνωστὴ ὡς ὁ *Πίναξ* τοῦ Κέβητος, ἀλλὰ τὸ ἔργο εἶναι μεταγενέστερο καὶ στηρίζεται στὴ στωικὴ φιλοσοφία τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Κλεάνθης ὁ ῎Ασσιος
Στωικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴν ῎Ασσο τῆς Τρωάδος (330-231 π.Χ.). Διάδοχος τοῦ Ζήνωνος στὴν ἡγεσία τῆς Σχολῆς. ᾽Από τὸ ἔργο του σώζεται ὁ ῞Υμνος στὸν Δία ποὺ ἔχει πανθεϊστικὸ χαρακτήρα. Ὁ Δίας στὸν ὕμνον αὐτὸν δὲν εἶναι ὁ θεὸς τῆς μυθολογίας ἀλλὰ ὁ λόγος, τὸ πνεῦμα ποὺ διαπερνᾶ τὰ πάντα.
29, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 58, 62, 63, 64, 65, 92, 96, 102, 127, 130, 131α, 131β, 132, 133, 134, 160, 160ε, 161α, 165δ, 185, 186, 213, 130, 262

Κλεινόμαχος
Μαθητὴς τοῦ Εὐκλείδη, ποὺ ὀνόμασε τὴ μέθοδο τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς διαλεκτική.
33

Κλειτόμαχος
Σχολάρχης τῆς Νέας ᾽Ακαδημίας ἀπὸ τὸ 128 ἕως τὸ 110 π.Χ. Θεώρησε κύριο ἔργο του νὰ συστηματοποιήσει καὶ νὰ κάνει γνωστὴ στὸ εὐρὺ κοινὸ τὴ φιλοσοφικὴ μέθοδο τοῦ δασκάλου του Καρνεάδη, τοῦ ὁποίου θαύμαζε τὸ «ἡράκλειο ἔργο νὰ μᾶς ἐλευθερώσει ἀπὸ τὸν νοῦ καὶ τὴν ἐπιπόλαιη σκέψη».
32, 36

Κράντωρ
᾽Ακαδημαϊκὸς φιλόσοφος. ῏Ηκμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὁ πρῶτος σχολιαστὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ φίλος τοῦ ᾽Αρκεσίλαου.
36

Κράτης ὁ Θηβαῖος
Κυνικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὶς Θῆβες (τέλη 4ου καὶ ἀρχὲς 3ου αἰ. π.Χ.). Μαθητὴς τοῦ Διογένη ἀπὸ τὴ Σινώπη, τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Κυνικῆς Σχολῆς. Δάσκαλος τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως. Ἡ ἀναφορά, ὅτι ὁ Ζήνων ἔγραψε τὴν *Πολιτεία* του «*ἐπὶ κυνὸς οὐρᾶς*» σχετίζεται μὲ τὴ μαθητεία του στὸν Κράτητα.
2, 6, 24, 29, 32, 69, 71, 256

Κριτόβουλος
Πυρρώνειος φιλόσοφος.

33

Κριτόλαος

Περιπατητικὸς φιλόσοφος, ποὺ ἤκμασε τὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Διαδέχθηκε τὸν Ἀρίστωνα τὸν Κεῖο στὴ σχολαρχία τῆς Περιπατητικῆς Σχολῆς στὴν Ἀθήνα. Μαζὶ μὲ τὸν ἀκαδημαϊκὸ Καρνεάδη καὶ τὸν κυνικὸ Διογένη στάλθηκε ὡς πρεσβευτὴς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Ρώμη γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τοὺς Ἀθηναίους μπροστὰ στὴ ρωμαϊκὴ Σύγκλητο γιὰ τὸ πρόστιμο ποὺ τοὺς εἶχε ἐπιβάλει. Πιστὸς στὴν ἀριστοτελικὴ παράδοση, ἐν τούτοις δέχεται τὴ βαθειὰ ἐπιρροὴ τοῦ Στωικισμοῦ διατυπώνοντας τὴν ἄποψη ὅτι τὸ *τέλος* τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι ἡ εὐδαιμονία, ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ μιὰ ζωὴ σύμφωνη μὲ τὴ φύση, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἀπὸ «αἰθέρα».

133

Κρίνις

Στωικὸς φιλόσοφος. Ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Γνωστὸς κυρίως γιὰ τοὺς ὁρισμούς, τὶς διαιρέσεις καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του.

158γ

Κυνικοὶ

Ὀπαδοὶ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῶν Κυνικῶν, ποὺ ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀντισθένη περὶ τὸ 440 π.Χ., μαθητὴ καὶ ἑταῖρο τοῦ Σωκράτη. Ὁ Ἀντισθένης ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴν πρακτικὴ ἄποψη τῆς ἠθικῆς ζωῆς καὶ θεωροῦσε τὴν ἀρετὴ ὡς τὸ μόνο στήριγμα τῆς εὐδαιμονίας, ποὺ μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς ἐπιθυμίες. Πρότυπο ἀποτελοῦσε ὁ Ἡρακλῆς γιὰ τὴν ἀγωνιστικότητα καὶ τὴν ἀντοχή του. Ἡ σχολὴ ἱδρύθηκε στὸ γυμνάσιο τοῦ *Κυνοσάργους*, ἀπ' ὅπου πῆρε καὶ τὸ ὄνομα. Κατὰ ἄλλη ἐκδοχὴ τὸ ὄνομα δόθηκε ἀπὸ τὸν Διογένη, τὸν μεταγενέστερο κύριο ἐκπρόσωπο τῆς σχολῆς, ποὺ τὸν παρονόμαζαν *κύνα*.

3, 30, 52

Λουκρήτιος

Ρωμαῖος ποιητής. Συγγραφέας τοῦ φιλοσοφικοῦ ποιήματος *De rerum natura*, ὅπου ἑρμηνεύει τὶς θεωρίες τοῦ Ἐπικούρου γιὰ τὸν κόσμο.

133

Μεγαρικοὶ

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς, ποὺ ἵδρυσε ὁ Εὐκλείδης ἀπὸ τὰ Μέγαρα, μαθητὴς τοῦ Σωκράτη, περὶ τὸ 399 π.Χ. Οἱ μεταφυσικές τους ἀπόψεις ἐκφράζουν θεωρίες παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ Παρμενίδη, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ὁ Εὐκλείδης ταύτιζε τὸ παρμενίδειο ὂν μὲ τὸ σωκρατικὸ ἀγαθό. Ἡ προσφορὰ τῆς σχολῆς τῶν Μεγαρικῶν ὑπῆρξε ἀξιόλογη ὡς πρὸς τὶς διαλεκτικὲς ἀντιπαραθέσεις.

53

Νουμήνιος ὁ Πυθαγορικὸς

Νεοπυθαγόρειος καὶ πλατωνικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια. Ἔζησε τὸν 2ο μ.Χ. αἰ.

24, 25, 106

Ξενοκράτης

Φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, ποὺ διαδέχθηκε τὸν Σπεύσιππο ὡς σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας (339-314 π.Χ.). Ἐπεχείρησε νὰ συστηματοποιήσει τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία. Στὸ ἔργο του σημαντικὴ θέση κατέχει ἡ μαθηματικὴ μεταφυσική, ποὺ συνεχίζει τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν-ἀριθμῶν. Τὸν χαρακτηρίζει ἐπίσης ἕνα ἰσχυρὸ αἴσθημα θρησκευτικότητας καὶ μυστικισμοῦ, ποὺ προκάλεσε τὴν

ἀντίδραση τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ βρῆκε ἀργότερα ἀνταπόκριση στὶς θεωρίες τοῦ Ποσειδώνιου.
18, 24, 32, 96, 112, 133

Παναίτιος

Ρόδιος στωϊκὸς φιλόσοφος (185-110 π.Χ.). Σχολάρχης τῆς Στοᾶς ἀπὸ τὸ 129 π.Χ. Μαθητὴς τοῦ Διογένη τοῦ Βαβυλώνιου καὶ τοῦ Ἀντίπατρου τοῦ Ταρσέως. Ἐγκαταστάθηκε γιὰ μιὰ περίοδο στὴ Ρώμη καὶ ἔγινε δεκτὸς στὸν κύκλο τοῦ Σκιπίωνος τοῦ Αἰμιλιανοῦ. Θεωρεῖται ἱδρυτὴς τῆς λεγόμενης Μέσης Στοᾶς. Προσπαθεῖ νὰ συμφιλιώσει τὰ πλατωνικὰ καὶ τὰ ἀριστοτελικὰ δόγματα μὲ τὰ στωϊκά. Συνέβαλε τὰ μέγιστα στὸ νὰ καταστεῖ ὁ Στωικισμὸς τυπικὴ φιλοσοφία τῆς ἀριστοκρατίας τῶν Ρωμαίων. Συγγραφέας τοῦ ἔργου *Περὶ καθηκόντων*, τὸ ὁποῖο εἶχε ὡς πρότυπο ὁ Κικέρων στὸ *De officiis*.
36, 135α

Περιπατητικοὶ

Σχολή, ποὺ ἵδρυσε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ στὴν ὁποία τὸν διαδέχθηκε ὁ Θεόφραστος καὶ ὁ Στράτων. Χαρακτηριστικὸ τῆς Σχολῆς εἶναι ἡ ἐνασχόληση μὲ πολλὰ θέματα, ποὺ διάνοιξε ἡ πολυδιάστατη ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ μελέτη τῆς φύσης (νατουραλισμός). Στοὺς πρώτους ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἐνισχύεται ἡ ἐμπειριστική της τάση (Στράτων). Ἀπὸ τοὺς πρώτους συνεχιστὲς τῆς ἀριστοτελικῆς παράδοσης ἀναφέρονται ὁ Θεόφραστος, ὁ Εὔδημος ὁ Ρόδιος, ὁ Ἀριστόξενος ὁ Ταραντίνος, ὁ Δικαίαρχος, ὁ Κλέαρχος, ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεύς. Ἀργότερα οἱ Περιπατητικοὶ στράφηκαν στὴ μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλη (Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος, Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς).
96, 112, 162, 214

Περσαῖος ὁ Κιτιεὺς

Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως. Ἔζησε τὰ χρόνια τοῦ Ἀντίγονου τοῦ Γονατᾶ (δεύτερο ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), μὲ τὸν ὁποῖο διατηροῦσε σχέσεις. Φέρεται ὡς συγγραφέας συμποτικῶν διαλόγων.
42, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 160α, 234α, 237

Πλάτων

Κορυφαῖος φιλόσοφος τῆς ἀρχαιότητας. Ἀθήνα, 428-347 π.Χ. Μαθητὴς τοῦ Σωκράτη καὶ δάσκαλος τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἵδρυσε τὴ Σχολὴ τῆς Ἀκαδημίας τὸ 386 π.Χ. Ταξίδευσε τρεῖς φορὲς στὴ Σικελία φιλοδοξώντας νὰ ἐφαρμόσει στὴν πράξη τὴν ἰδανική του πολιτεία. Στοὺς διαλόγους, ποὺ ἔγραψε, πρωταγωνιστεῖ ὁ Σωκράτης. Τὸ φιλοσοφικό του ἔργο καλύπτει τὰ μεγαλύτερα προβλήματα ὀντολογίας, κοσμολογίας, ἠθικῆς, πολιτικῆς καὶ αἰσθητικῆς. Ἡ καθολικότητα τῆς πνευματικῆς του προσφορᾶς ὑπῆρξε καθοριστική.
25, 32, 33, 54, 55, 74, 75, 76, 93, 96, 126α, 133, 135α, 165β, 165ε, 173, 173α, 215

Πολέμων

Σχολάρχης τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας μετὰ τὸν Ξενοκράτη (315-270 π.Χ.). Σύγχρονος τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Ζήνωνος. Στρέφει τὴν προσοχὴ τῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τὰ μαθηματικά, τὴ μεταφυσικὴ καὶ τὴ διαλεκτικὴ στὰ ἠθικὰ θέματα καὶ τὴν ἄμεση σχέση τους μὲ τὴν πρακτικὴ φιλοσοφία. Ἐπιχειρεῖ νὰ συμφιλιώσει τὴν πλατωνικὴ προσέγγιση μὲ τὴν κυνική.
2, 24, 32, 96, 112, 197

Ποσειδώνιος

Ἐξέχων στωικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια τῆς Συρίας, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν Παναίτιο ἐκπροσωποῦν τὴ Μέση Στοά. Ἔζησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Στὴ

Σχολὴ τῆς Ρόδου, ποὺ ἵδρυσε, εἶχε μεταξὺ ἄλλων μαθητὲς τὸν Κικέρωνα καὶ τὸν Ποσειδώνιο. Ὑπῆρξε φιλόσοφος, ἱστορικὸς καὶ ἐπιστήμονας. Στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες εἶχε διακριθεῖ καὶ ἡ καθολικότητα τοῦ πνεύματός του μόνο μὲ ἐκείνη τοῦ Ἀριστοτέλη μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ. Στὴ φιλοσοφία ἐπιχειρεῖ νὰ συγχωνεύσει μέσα στὸν στωικισμὸ ἡρακλείτειες, πλατωνικὲς καὶ ἀριστοτελικὲς ἀπόψεις καὶ νὰ φέρει σὲ ἐπαφὴ τὴ θεωρία τοῦ θείου πνεύματος ποὺ ἐμψυχώνει τὴ φύση μὲ τὴν ἐπικρατούσα τότε ἑλληνορωμαϊκὴ θρησκεία. Ἦταν ἐπίσης διακεκριμένος γεωγράφος, ἐθνογράφος καὶ ἀστρονόμος. Τὰ ἔργα του δὲν διασώθηκαν.

30, 36, 42, 44, 66, 130, 160α, 168, 186, 231

Πυθαγόρας

Ὁ θεμελιωτὴς τοῦ Πυθαγορισμοῦ. Γεννήθηκε στὴ Σάμο περὶ τὸ 580 π.Χ. Μετανάστευσε στὸν Κρότωνα τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ ἵδρυσε ἐκεῖ τὴ Σχολή του, ποὺ εἶχε φιλοσοφικὸ καὶ θρησκευτικὸ χαρακτήρα, ἄσκησε ὅμως καὶ πολιτικὴ ἐπιρροὴ εὐνοώντας τὴν ὀλιγαρχία. Γι' αὐτὸ καὶ διώχθηκε, ὅπως καὶ οἱ ὀπαδοί του. Πιστοὶ καὶ ἐχέμυθοι στὰ διδάγματα τῆς Σχολῆς οἱ Πυθαγόρειοι σκόρπισαν σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Πυθαγόρας ἀπαιτοῦσε μιὰν αὐστηρή, σχεδὸν ἀσκητικὴ ζωή, συγχρόνως ὅμως ἀνέπτυξε τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ μουσικὴ καὶ διατύπωσε μιὰ θεωρία γιὰ τὴν κοσμικὴ ἁρμονία λαμβάνοντας ὡς βάση τῆς πραγματικότητας τὸν ἀριθμό. Γνώριζε τὴ σφαιρικότητα τῆς γῆς. Δίδασκε τὴν πίστη στὴ μετενσάρκωση χαρακτηρίζοντας τὸ σῶμα φυλακὴ τῆς ψυχῆς.

Ὁ Πυθαγορισμὸς ἀναβίωσε κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια.

32, 46, 169β

Πύρρων ὁ Ἠλεῖος

Ἱδρυτὴς τῆς Σκεπτικῆς Σχολῆς (360-370 π.Χ.). Ἵδρυσε μετὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Ἰνδία σχολὴ στὴν Ἤλιδα τὸ 324. Συνεχίζει τὴ σωκρατικὴ κριτικὴ στάση τῆς ἀναζήτησης, ποὺ στρέφεται ἐνάντια στὸν δογματισμό. Τὴν ἴδια σωκρατικὴ στάση συνεχίζει ὡς πρὸς τὴν ἀδιαφορία του γιὰ τὴν ἐξέταση τῆς φύσης καὶ τὴ στροφή του στὸν πρακτικὸ σκοπὸ τοῦ βίου, τὴν εὐδαιμονία. Αὐτὴ συνίσταται στὴν *ἀφασίαν*, δηλ. τὴ *σιωπήν*, καὶ τὴν *ἀταραξίαν* ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν *ἐποχήν*, δηλ. ἀποχὴ ἀπὸ κάθε θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ πράγματα, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει καμια βέβαιη ἀρχὴ γνώσεως. Δὲν ἄφησε συγγράμματα, τὴ φιλοσοφία του ὅμως διέσωσε ὁ μαθητής του Τίμων ὁ Φλιάσιος καὶ ἔγινε γνωστὴ ὡς «Πυρρωνισμὸς» ἢ Σκεπτικισμὸς («σκέψις»).

33, 54, 55, 67

Σκεπτικοὶ

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς Σχολῆς τῆς *Σκέψεως*, ποὺ δὲν δέχονται τὴν ὕπαρξη βέβαιης γνώσης. Κυριότεροι ἐκπρόσωποι τῆς Σκέψεως στὴν ἀρχαιότητα ἀναφέρονται ὁ Πύρρων ὁ Ἠλεῖος, ὁ Καρνεάδης, ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός.

115

Σπεύσιππος

Ἀνεψιὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ διάδοχός του στὴ διεύθυνση τῆς Ἀκαδημίας. Συστηματοποίησε τὴν πλατωνικὴ διδασκαλία. Ὁ Ἀριστοτέλης συνέδεε τὸν Σπεύσιππο μὲ τὸν Πυθαγόρα καὶ τοῦ ἀπέδιδε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἡδονὴ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι καλό.

32, 96

Στίλπων

Σχολάρχης τῆς Μεγαρικῆς Σχολῆς (τέλη 4ου-ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Δάσκαλος τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως. Ὁ Στίλπων ἐνσωμάτωσε στὴ διδασκαλία του στοιχεῖα

τῆς Κυνικῆς φιλοσοφίας. Ἀναφέρεται ἐπίσης μιὰ σχέση συγγένειας τοῦ Πύρρωνα μὲ τὸν Στίλπωνα, ποὺ ὑποδηλώνει ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις.
6, 24, 49

Στωικοὶ

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ἱδρυτὴς ὑπῆρξε ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς τὸ 315 π.Χ. Τὸ ὄνομα τῆς Σχολῆς «Στοά», τὸ πῆρε ἀπὸ τὴ *Στοὰ ποικίλη*, ὅπου δίδασκε ὁ Ζήνων. Σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ζήνωνος παραπέμπω στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου. Ἡ Στοὰ διακρίνεται σὲ Ἀρχαία μὲ ἐκπροσώπους τὸν Ζήνωνα, τὸν Κλεάνθη καὶ τὸν Χρύσιππο, σὲ Μέση μὲ ἐκπροσώπους τὸν Ποσειδώνιο καὶ τὸν Παναίτιο καὶ σὲ Ὑστερη, ποὺ ἀνήκει στὴ ρωμαϊκὴ περίοδο μὲ ἐκπροσώπους τὸν Σενέκα, τὸν Ἐπίκτητο καὶ τὸν Μάρκον Αὐρήλιο.
3, 52, 79, 96, 98, 103, 115, 117, 120, 122, 126, 130, 133, 138, 139, 140, 147α, 152, 156, 157α, 159α, 162β, 167στ, 168β, 168δ, 168ε, 168η, 169, 170ε, 170στ, 171γ, 185, 194α, 198, 202, 204, 210γ, 230, 234

Σφαῖρος ὁ Βοσποριανὸς

Στωικὸς φιλόσοφος τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., μαθητὴς τοῦ Ζήνωνα καὶ τοῦ Κλεάνθη. Ἀκολουθώντας τὸ στωικὸ ἀξίωμα, ὅτι ὁ σοφὸς θὰ λάβει μέρος στὴν πολιτική, ὑπῆρξε δάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ βασιλιᾶ Κλεομένη, ποὺ ἀνέλαβε νὰ ἀναμορφώσει τὴ σπαρτιατικὴ κοινωνία. Εἰδικεύθηκε στοὺς ὁρισμούς.
42, 58, 59, 60, 61, 62, 102, 127

Σωκράτης

Ὁ μεγάλος φιλόσοφος (Ἀθήνα, 470-399 π.Χ.) ποὺ μὲ τὴ μέθοδο τοῦ διαλόγου καὶ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀρετῆς διέπρεψε καὶ θεωρεῖται θεμελιωτὴς τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς φιλοσοφίας. Δάσκαλος τοῦ Πλάτωνος, ποὺ τὸν παρουσιάζει νὰ πρωταγωνιστεῖ στοὺς διαλόγους του. Ἡ καταδίκη του νὰ πιεῖ τὸ κώνειο καὶ ὁ θάνατός του ἄφησαν βαθειὰ τὴ σφραγίδα τους στοὺς μεταγενεστέρους. Ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ἐμπνεύστηκαν ἱδρύοντας Σχολὲς ὄχι μόνον ὁ Πλάτων ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀντισθένης ὁ κυνικός, ὁ Εὐκλείδης ἀπὸ τὰ Μέγαρα καὶ ὁ Ἀρίστιππος ἀπὸ τὴν Κυρήνη, τὸν ὁποῖο ἀκολούθησε ὁ Ἐπίκουρος.
32, 123, 152, 165α

Φαίδων ὁ Ἠλεῖος

Μαθητὴς τοῦ Σωκράτη, ποὺ παρουσιάζεται στὸν ὁμώνυμο πλατωνικὸ διάλογο νὰ διηγεῖται τὸν διάλογο τοῦ Σωκράτη μὲ μιὰ ὁμάδα φίλων του κατὰ τὴν τελευταία ὥρα πρὸ τοῦ θανάτου του. Ὁ Φαίδων ὑποδηλώνει μιὰ σχέση τοῦ Σωκράτη μὲ τὴ Σχολὴ τῆς Ἠλείας.
33

Φερεκύδης

Φιλόσοφος ἀπὸ τὴ Σύρο. Ἔζησε τὸν 7ον αἰ. π.Χ. Ἡ παράδοση τὸν συνδέει μὲ τὸν Πυθαγόρα, ἀλλὰ εἶναι παλαιότερος. Ἔγραψε μιὰν ἀλληγορικὴ κοσμογονία ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ Ζεύς, ὁ Χρόνος καὶ ἡ Γαῖα ὑπῆρχαν πάντα.
32

Φίλων ὁ Λαρισαῖος

Σχολάρχης τῆς Νέας Ἀκαδημίας καὶ σκεπτικὸς φιλόσοφος (περὶ τὸ 110-79 π.Χ.). Δάσκαλος τοῦ Ἀντίοχου. Ὁ Φίλων προσπάθησε νὰ ἑρμηνεύσει τὸν Ἐμπεδοκλῆ, τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα ὡς σκεπτικούς, πρᾶγμα ποὺ ἐξόργισε τὸν Ἀντίοχο. Ὁ Φίλων ὑπεστήριξε τὴν πιθανολογικὴ θέση τοῦ Καρνεάδη.
36, 114

Χρύσιππος

Στωικὸς φιλόσοφος ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας, ποὺ διαδέχθηκε τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθη στὴ διεύθυνση τῆς Στοᾶς (μεταξὺ τοῦ 232-208 π.Χ.). Ἐκπροσωπεῖ μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους δύο τὴν Ἀρχαία Στοά. Πολύπλευρος νοῦς, συνέβαλε στὴν διεύρυνση καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς στωικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς λογικῆς. Ἔδωσε παράλληλα πρώτη θέση στὴν ἠθικὴ προβάλλοντας ὡς ὑπέρτατο ἀγαθὸ τὴν εὐδαιμονία, ποὺ ὁ σοφὸς θὰ ἐπιδιώξει μὲ τὴν ἐνάρετη πράξη, τὴ σύμφωνη μὲ τὸν λόγο καὶ τὴ φύση.

29, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 61, 73, 78, 80, 91, 92, 96, 99, 100, 102, 103, 115, 117, 132, 133, 134, 137, 140, 147β, 158, 160, 160ε, 161, 161α, 165δ, 168, 185, 186, 189, 206, 213, 226, 227, 229α, 230, 231, 234α, 238

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

ἀγαθὸν = *οὐσία ἀγαθοῦ χρῆσις οἷα δεῖ φαντασιῶν* (194), *τῶν δ' ὄντων τὰ μὲν ἀγαθά, τὰ δὲ κακά, τὰ δὲ ἀδιάφορα. Ἀγαθὰ μὲν τοιαῦτα· φρόνησιν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν καὶ πᾶν ὃ ἀρετὴ ἢ μετέχον ἀρετῆς.* (205) (206), *οὐδὲν δὲ τῶν ἀγαθῶν εἶναι προηγμένον* (209)

ἄγνοια = *φαύλου ὑπόληψις* (115)

ἀδιάφορα = *ἀδιάφορα δὲ τὰ τοιαῦτα· ζωὴν θάνατον, δόξαν ἀδοξίαν, ἡδονὴν πόνον, πλοῦτον πενίαν, ὑγιείαν νόσον, καὶ τὰ τοιούτοις ὅμοια* (205), *οὐδέτερα δὲ ὅσα μήτ' ὠφελεῖ, μήτε βλάπτει, οἷον ζωή, ὑγίεια, ἡδονή, κάλλος, ἰσχύς, πλοῦτος, δόξα, εὐγένεια· καὶ τὰ τούτων ἐναντία, θάνατος, νόσος, πόνος, αἶσχος, ἀσθένεια, πενία, ἀδοξία, δυσγένεια καὶ τὰ παραπλήσια… μὴ γὰρ εἶναι τ' ἀγαθά, ἀλλὰ ἀδιάφορα κατ' εἶδος προηγμένα* (206)… *ᾧ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι, τοῦτ' οὔκ ἐστιν ἀγαθόν· πλούτῳ δὲ καὶ ὑγιείᾳ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι· οὐκ ἄρα ἀγαθὸν πλοῦτος καὶ ὑγίεια* (206), *Τῶν ἀδιαφόρων τὰ μὲν λέγουσι προηγμένα, τὰ δὲ ἀποπροηγμένα.* (207)

αἴτιον = *δι' ὅ· οὗ δὲ αἴτιον συμβεβηκὸς* (168) *καὶ τὸ μὲν αἴτιον σῶμα, οὗ δὲ αἴτιον κατηγόρημα* (168), *τὰ αἴτια σωμάτων καὶ ἀσωμάτων, τὸ σῶμα κυρίως αἴτιον, τὸ ἀσώματον καταχρηστικῶς* (168α), *ἀλλήλοις αἴτιοι, οὐκ ἀλλήλων αἴτιοι ὡς ὁ ἔμπορος καὶ ὁ κάπηλος* (168γ), *αἴτιον προκαταρκτικὸν… συνεκτικὸν… καὶ αὐτοτελὲς καλοῦσι* (168στ), *τὰς δὲ αἰτίας τῶν πραγμάτων πῇ μὲν ἐφ' ἡμῖν πῇ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν* (169γ)

ἁμάρτημα = *παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πραττόμενον, ἢ ἐν ᾧ παραλέλειπταί τι καθῆκον ὑπὸ λογικοῦ ζῴου* (234δ)

ἄνθρωπος = *μικτῆς ἐστι φύσεως… ὃς ἐπιδέχεται… ἀρετὴν καὶ κακίαν* (203)

ἀξία = *ἀξίαν δὲ τὴν μέν τινα λέγουσι σύμβλησιν πρὸς τὸν ὁμολογούμενον βίον, ἥτις ἐστὶ περὶ πᾶν ἀγαθόν, τὴν δὲ εἶναι μέσην τινὰ δύναμιν ἢ χρείαν συμβαλλομένην πρὸς τὸν κατὰ φύσιν βίον* (207), *ἀξίαν ἀμοιβὴν δοκιμαστοῦ* (207), *τῶν δ' ἀξίαν ἐχόντων τὰ μὲν ἔχειν πολλὴν ἀξίαν, τὰ δὲ βραχεῖαν* (208)

ἀξίωμα = *ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἢ ψεῦδος ἢ πρᾶγμα αὐτοτελὲς ἀποφαντὸν ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ… οἷον «ἡμέρα ἐστὶ»* (158) *Διαφέρει δὲ ἀξίωμα καὶ ἐρώτημα καὶ πύσμα καὶ προστακτικὸν καὶ ὁρκικὸν καὶ ἀρατικὸν καὶ ὑποθετικὸν καὶ προσαγορευτικὸν καὶ πρᾶγμα ὅμοιον ἀξιώματι* (158α), *συνημμένον, παρασυνημμένον, συμπεπλεγμένον, διεζευγμένον* (158γ)

ἀποπροηγμένα = *ἀποπροηγμένα δὲ τὰ ἀπαξίαν ἔχοντα* (207), *ἀποπροηγμένα δὲ ἐπὶ μὲν τῶν ψυχικῶν ἀφυΐαν, ἀτεχνίαν καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν σωματικῶν θάνατον, νόσον, ἀσθένειαν, καχεξίαν, πήρωσιν, αἶσχος καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν ἐκτὸς πενίαν, ἀδοξίαν, δυσγένειαν καὶ τὰ παραπλήσια* (207)

ἀρετὴ = *τέλος ὑπάρχειν ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν ζῆν* (189), *τέλος ἡγεῖται τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν* (190), *τῶν ὄντων τὰ μὲν οὔτε ἀρετῆς οὔτε κακίας μετέχειν, ὥσπερ τὰ φυτὰ καὶ ζῷα*

ἄλογα… κακίας δὲ καὶ ἀρετῆς ὡς ἂν οἶκος νοῦς καὶ λόγος, ᾧ πεφύκασιν ἐνδιαιτᾶσθαι (203), *τήν τ' ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένην… ἐν αὐτῇ τ' εἶναι εὐδαιμονίαν* (212), *ἡ ἀρετὴ διάθεσίς ἐστι ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ λόγου περὶ ὅλον τὸν βίον* (212α), (212β), *αὐτάρκη τ' εἶναι πρὸς εὐδαιμονίαν* (212γ), *ἀρετὰς εἶναι φρόνησιν ἀνδρείαν σωφροσύνην δικαιοσύνην ὡς ἀχωρίστους μὲν οὔσας ἑτέρας δὲ καὶ διαφερούσας ἀλλήλων* (215), *τὴν φρόνησιν ἐν μὲν ἀπονεμητέοις δικαιοσύνην, ἐν δ' αἱρετέοις σωφροσύνην, ἐν δὲ ὑπομενετέοις ἀνδρείαν* (216), (218), *τὴν οἰκείωσιν ἀρχὴν τίθενται δικαιοσύνης* (216), *τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς διάθεσίν τινα καὶ δύναμιν γεγενημένην ὑπὸ λόγου… λόγον ὁμολογούμενον καὶ βέβαιον καὶ ἀμετάπτωτον* (226)

ἀρχαὶ = *ἀρχὰς τῶν ὅλων δύο, τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον, ὕλη καὶ λόγος* (161), *ἀρχὰς καὶ στοιχεῖα, τὰς μὲν ἀγεννήτους καὶ ἀφθάρτους, τὰ δὲ στοιχεῖα κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι* (161), *ἀσωμάτους εἶναι τὰς ἀρχὰς καὶ ἀμόρφους* (161)

ἀστέρες = *ζῷα νοερὰ* (203)

ἀσώματον = *κενόν… ἄπειρον, ὅπερ ἀσώματον* (166δ), *οὐδὲν ἀσώματον συμπάσχει σώματι οὐδὲ ἀσωμάτῳ σῶμα* (134), *ἓν δὲ ἀσώματον ὥσπερ τὸ σημαινόμενον πρᾶγμα, καὶ λεκτὸν* (159), *πᾶν σῶμα δεῖσθαι τοῦ συνέχοντος καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον, ἕως ἂν καταντήσωμεν εἰς ἀσώματον* (162β), *τὸ μὲν σῶμα κυρίως αἴτιον… τὸ δὲ ἀσώματον καταχρηστικῶς καὶ οἷον αἰτιωδῶς* (168α), *τὸ γίγνεσθαι καὶ τὸ τέμνεσθαι, τὰ οὗ ἐστιν αἴτιον, ἐνέργειαι οὖσαι ἀσώματοί εἰσιν.* (168α)

αὐτεξούσιον = *ἐὰν μὲν βούληται καὶ ἕλκεται καὶ ἕπεται, ποιῶν καὶ τὸ αὐτεξούσιον μετὰ τῆς ἀνάγκης* (171γ)

γεωμετρία = *ἕξις πρὸς δεῖξιν φαντασιῶν ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου* (126α)

δόξα = *ἀσθενὴς καὶ ψευδὴς συγκατάθεσις* (119)

δύναμις = *δύναμιν οὖσαν συναπτικὴν οἰκείως τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα* (163α), *ἐπειδὴ πᾶσα κίνησις ἀπό τινος δυνάμεως, τίς ἡ δύναμις αὕτη καὶ ἐν τίνι οὐσίωται;* (163β)

εἱμαρμένη = *αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται* (171), (171α), (171β)

ἐκπύρωσις = *τὴν ὅλην οὐσίαν εἰς πῦρ μεταβάλλειν, οἷον εἰς σπέρμα, καὶ πάλιν ἐκ τούτου αὐτὴν ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν* (165), *διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς* (165α), *καὶ πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς εἰς τὸ αὐτὸ τὸν κόσμον ἀποκαθίστασθαι* (165β)

ἐμπειρία = *ὅταν ὁμοειδεῖς πολλαὶ μνῆμαι γένωνται, ὁμοειδῶν φαντασιῶν πλῆθος* (109β)

ἐννόημα = (109), *ὡσανεί τινα* (109), *φάντασμα διανοίας* (109γ)

ἔννοια = *ἐκ διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας* (109β), *ἔννοιαι-προλήψεις* (109β)

ἐπιστήμη = *ἀσφαλὴς καὶ βεβαία καὶ ἀμετάθετος ὑπὸ λόγου κατάληψις* (119), *ἑτεροιώσεις τοῦ ἡγεμονικοῦ* (103)

ἔρως = *τρίτον δὲ ἔρωτα γεγονέναι* (180), *Ἔρωτα θεὸν εἶναι φιλίας καὶ ἐλευθερίας ἔτι δὲ καὶ ὁμονοίας* (249), *καὶ ἐρασθήσεσθαι τὸν σοφὸν τῶν νέων* (251), *διαμηρίζειν δὲ μηδὲν μᾶλλον μηδὲ ἧσσον παιδικὰ ἢ μὴ παιδικὰ* (252)

εὐδαιμονία = *τέλος τὸ εὐδαιμονεῖν… εὐδαιμονία ἐστὶν εὔροια βίου* (189), (212δ), *στοιχεῖα εὐδαιμονίας τὴν φύσιν καὶ τὸ κατὰ φύσιν* (214), *εὐδαιμονίαν ἀπ' ἀρετῆς ἐγγίγνεσθαι καὶ ὁμονοίας* (250)

εὔλογον = *διαφέρει καταληπτικὴ φαντασία τοῦ εὐλόγου* (127), *τοὺς θεοὺς εὐλόγως ἂν τιμῴη… εἰσὶν ἄρα θεοὶ* (174), *καθῆκον… ὃ εὔλογον ἴσχει ἀπολογισμὸν* (233α), (233β)

ἡγεμονικὸν = (103), *ψυχὴ κατ' ἰδίαν* (103), *ὁρμή, συγκατάθεσις, κατάληψις, χάρτης*

εὔεργος εἰς ἀπογραφὴν (109β), *κυριώτατον τῆς ψυχῆς ἐν ᾧ αἱ φαντασίαι καὶ αἱ ὁρμαὶ γίνονται καὶ ὅθεν ὁ λόγος ἀναπέμπεται, ὅπερ ἐν καρδίᾳ* (136), *τὸ ἡγεμονικὸν ἐν ταὐτῷ φαντασίαν, συγκατάθεσιν, ὁρμήν, λόγον συνείληφεν* (137), (137α), *τοῦ ἡγεμονικοῦ ἑπτὰ μέρη τῆς ψυχῆς ἐκπεφυκότα καὶ ἐκτεινόμενα εἰς τὸ σῶμα καθάπερ αἱ ἀπὸ τοῦ πολύποδος πλεκτάναι* (138), (139)

Ὥσπερ ἐν κόσμῳ κατοικεῖ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σφαιροειδεῖ κεφαλῇ (139), *ἡγεμονικὸν περὶ τὸν θώρακα* (141α)

ἠθικὸν = *διαιροῦσιν εἴς τε τὸν περὶ ὁρμῆς… ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπον… παθῶν, ἀρετῆς, τέλους, πρώτης ἀξίας, τῶν πράξεων καὶ περὶ τῶν καθηκόντων, προτροπῶν καὶ ἀποτροπῶν* (186)

ἥλιος = *ἥλιον καὶ τὴν σελήνη καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν καὶ φρόνιμον, πύρινον δὲ πυρὸς τεχνικοῦ* (167)

θάνατος = *χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος* (134)

θεὸς = *νοῦς κόσμου πύρινος* (163γ), *διὰ πάσης οὐσίας πεφοιτηκέναι τὸν θεόν… καὶ ποῦ μὲν εἶναι νοῦν ποῦ δὲ ψυχὴν ποῦ δὲ φύσιν ποῦ δὲ ἕξιν* (163δ), *νοερὸν τὸν θεόν, πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους… πνεῦμα ἐνδιῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου* (163ζ), *ἕν τ' εἶναι τὸν θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἱμαρμένην… σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου* (164α), *νοῦν κόσμου πύρινον* (170α), *θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἱμαρμένην καὶ Δία* (170β), *σπερματικὸν λόγον τοῦ κόσμου* (170β), *νοῦν τὸν θεόν… ἢ παντὸς ψυχὴ* (170ε), *μερίζουσι δὲ τὴν θεότητα εἰς πολλὰς μερικὰς* (170στ), *ἀρχὴν θεὸν τῶν πάντων… σῶμα ὄντα καθαρώτατον* (171γ), *θεόν… Ζήνων σῶμα* (173, 173α, 173β), *τοὺς θεοὺς εὐλόγως ἂν τιμῴη… εἰσὶν ἄρα θεοὶ* (174), *περὶ τῶν θεῶν… ὡς προνοοῦσιν ἡμῶν* (174α), *μὴ δεῖν θεοῖς οἰκοδομεῖν ἱερά, ἀλλ' ἔχειν τὸ θεῖον ἐν μόνῳ τῷ νῷ, μᾶλλον δὲ θεὸν ἡγεῖσθαι τὸν νοῦν* (244ε), *ἱερὰ οἰκοδομεῖν οὐδὲν δεήσει* (244γ), (244), (244α), (244β)

καθῆκον = *πρῶτον Ζήνωνα ὠνομακέναι* (233), *καθῆκον… εἶναι ὃ παραχθὲν εὔλογον ἴσχει ἀπολογισμόν, οἷον τὸ ἀκόλουθον ἐν τῇ ζωῇ, ὅπερ καὶ ἐπὶ τὰ φυτὰ καὶ ζῷα διατείνει… κατωνομάσθαι δ' οὕτως… ἀπὸ τοῦ κατά τινας ἥκειν… καθήκοντα ὅσα λόγος αἱρεῖ* (233α), *καθῆκον τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ, ὃ πραχθὲν εὔλογον ἀπολογίαν ἔχει* (233β)

κακὸν = *τῶν ὄντων τὰ μὲν ἀγαθά, τὰ δὲ κακά, τὰ δὲ ἀδιάφορα… κακὰ δὲ τὰ τοιαῦτα· ἀφροσύνην, ἀκολασίαν, ἀδικίαν, δειλίαν καὶ πᾶν ὅ ἐστι κακία ἢ μετέχον κακίας* (205)

κατάληψις = (102), *κριτήριον ἀληθείας* (119), *καταληπτικῇ φαντασίᾳ συγκατάθεσις* (124)

κενὸν = *ἄπειρον· ὅπερ ἀσώματον* (166δ), *τὸ κενὸν περιέχον τὸν οὐρανὸν* (166ε), *ἐντὸς μὲν τοῦ κόσμου μηδὲν εἶναι κενόν, ἔξω δὲ αὐτοῦ ἄπειρον* (166γ)

κόσμος = *πάντα διοικεῖσθαι τὰ κατὰ κόσμον ὑπέρευ, καθάπερ εὐνομωτάτῃ πολιτείᾳ* (162β), *νοῦς κόσμου πύρινος* (163γ), *γίνεσθαι δὲ τὸν κόσμον ὅταν ἐκ πυρὸς ἡ οὐσία τραπῇ δι' ἀέρος εἰς ὑγρότητα, εἶτα τὸ παχυμερές… συστάν… γῆ, τὸ δὲ λεπτομερὲς ἐξαερωθῇ, καὶ τοῦτο λεπτυνθὲν πῦρ ἀπογεννήσῃ* (164β), *τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πάντων τὰ μέρη τὴν φορὰν ἔχειν εἰς τὸ τοῦ ὅλου μέσον, βάρος ἔχοντα* (164δ), *καὶ τῆς γῆς ἐν τῷ κόσμῳ περὶ τὸ κέντρον καθιδρυμένης ἰσοκρατικῶς* (164δ), *ὅτι εἷς ὁ κόσμος* (165γ), *τὸ λογικὸν τοῦ μὴ λογικοῦ κρεῖττον… λογικὸν ἄρα ὁ κόσμος… νοερὸς ἄρα καὶ ἔμψυχός ἐστιν ὁ κόσμος* (165ε), *κόσμον τόνδε ἕνα ὄντα ὑπὸ φύσεως διοικούμενον ζωτικῆς καὶ λογικῆς… ἔχειν τὴν διοίκησιν ἀΐδιον*

κατὰ εἱρμόν τινα καὶ τάξιν προϊοῦσαν, συνδεομένων ἀλλήλοις ἁπάντων (168η), *πᾶν αὐτοῦ μόριον ἔμψυχον εἶναι* (170δ)

λεκτὰ = *λέγεται δὲ τὰ πράγματα, ἃ δὴ καὶ λεκτὰ τυγχάνει* (156), *σημαινόμενον πρᾶγμα* (159), *λεκτὰ τὰ κατηγορήματα* (168α)

λέξις = *φωνὴ ἐγγράμματος* (156), *λέξις δὲ λόγου διαφέρει, ὅτι λόγος ἀεὶ σημαντικός ἐστι, λέξις δὲ καὶ ἀσήμαντος οἷον «βλίτυρι»* (156)

λόγος = *ἀπὸ διανοίας χωρεῖ, ὥστ' οὐκ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ διάνοια* (140), *ὅθεν ἐκπέμπεται ἡ φωνή, καὶ ἡ ἔναρθρος, οὐκοῦν καὶ ἡ σημαίνουσα ἔναρθρος φωνὴ ἐκεῖθεν, τοῦτο δὲ λόγος* (140), *τῇ διανοίᾳ ἐκπέμπεσθαι τὸν λόγον, καὶ ἡ διάνοια περὶ τὴν καρδίαν* (140), *ἐξ οὗ καὶ ὁ λόγος, ἐκεῖνο εἶναι τὸ κυριεῦον τῆς ψυχῆς μέρος* (140) (141), *οὐχὶ τῷ προφορικῷ λόγῳ διαφέρει τῶν ἀλόγων… ἀλλὰ τῷ ἐνδιαθέτῳ* (147δ), *μὴ εὐθὺς ἐμφύεσθαι τὸν λόγον, ὕστερον δὲ συναθροίζεσθαι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φαντασιῶν περὶ τὰ δεκατέσσερα ἔτη* (149), *μέρη τοῦ λόγου: ὄνομα, προσηγορία, ῥῆμα, σύνδεσμος, ἄρθρον* (151), (156α). *Παρέπεται τῷ λόγῳ πέντε: ἑλληνισμός, σαφήνεια, συντομία, πρέπον, διασκευὴ* (151), *στοιχεῖα λόγου* (151), (151α), *φωνὴ σημαντικὴ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη* (156), *αὐτοτελὴς λόγος σύμβασμα* (159β), *σύμβασμα-παρασύμβασμα* (159β)

μαντικὴ = *μαντικὴν ὑφεστάναι πᾶσάν φασιν, εἰ καὶ πρόνοιαν εἶναι* (184)

οἰκείωσις = *οἰκειώσεως πάσης καὶ ἀλλοτριώσεως ἀρχὴ τὸ αἰσθάνεσθαι* (199), *τὴν πρώτην ὁρμὴν τὸ ζῷον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτό, οἰκειούσης αὐτὸ τῆς φύσεως* (198), *πρῶτον οἰκεῖον τὴν ἑαυτοῦ σύστασιν… πορεύεται πρὸς τὰ οἰκεῖα… τὸ κατὰ φύσιν διοικεῖσθαι* (198)*… κατὰ λόγον ζῆν ὀρθῶς γίνεσθαι* (198), *οἰκειούμεθα πρὸς ἑαυτοὺς εὐθὺς γενόμενοι καὶ τὰ μέρη καὶ τὰ ἔκγονα τὰ ἑαυτῶν* (201), (202), *καὶ τὰ θηρία… συμμέτρως τῇ χρείᾳ τῶν ἐκγόνων ᾠκειῶσθαι πρὸς αὐτὰ* (201), *τὴν δὲ οἰκείωσιν ἀρχὴν τίθενται δικαιοσύνης* (217)

ὁμολογουμένως = *τέλος τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν* (188), (189), (190), (193)

οὐρανὸς = *αἰθέρος ἔσχατον… περιέχει γὰρ πάντα πλὴν αὐτοῦ* (166)

οὐσία = *τὴν ἄποιον οὐσίαν ὕλην, τὸ δὲ ποιοῦν λόγον* (161), *οὐσίαν φασὶ τῶν ὄντων ἁπάντων τὴν πρώτην ὕλην, ὕλη δέ ἐστιν ἐξ ἧς ὁτιδηποτοῦν γίνεται* (161β), *σῶμα δὲ ἡ οὐσία* (161β), *καὶ τὰς οὐσίας κεράννυσθαι* (164γ)

πάθος = *πάθος ἐστὶν ὁρμὴ πλεονάζουσα… πάθος ἐστὶ πτοία ψυχῆς* (225), *παθῶν εἶναι γένη τέσσαρα, λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, ἡδονὴν* (227), (228α), (228β). *Καὶ νομίζουσιν οὐκ εἶναι τὸ παθητικὸν καὶ ἄλογον διαφορᾷ τινι καὶ φύσει τοῦ λογικοῦ διακεκριμένον, ἀλλὰ ταὐτὸ τῆς ψυχῆς μέρος, ὃ δὴ καλοῦσιν διάνοιαν καὶ ἡγεμονικόν, δι' ὅλου τρεπόμενον καὶ μεταβάλλον ἐν τοῖς πάθεσι… κακίαν γίνεσθαι… παρὰ τὸν αἱροῦντα λόγον ἐκφέρηται… πάθος εἶναι λόγον πονηρὸν καὶ ἀκόλαστον* (226), *ἐπάρσεις καὶ διαχύσεις* (229), *συστολαὶ καὶ λύσεις* (229α), *εὐπαθείας φασὶ τρεῖς, χαράν, εὐλάβειαν, βούλησιν* (228γ), *κατὰ τὴν καρδίαν* (230), *δόξαν πρόσφατον τοῦ κακὸν αὐτῷ παρεῖναι τὴν λύπην* (231)

παιδεία = *ἄχρηστος* (129α)

πνεῦμα = *χυτόν, ἐξ ὁλοκλήρου κινεῖσθαι καθ' ἑκάστην τύπωσιν* (126), *θερμασία* (132α), *αἱ δυνάμεις (τῆς ψυχῆς) πνεύματα ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ διατείνειν* (137)

πολιτεία = *εἰς ἓν τοῦτο συντείνει, ἵνα μὴ κατὰ πόλεις μηδὲ κατὰ δήμους οἰκῶμεν, ἀλλὰ πάντας ἀνθρώπους ἡγώμεθα δημότας καὶ πολίτας, εἷς δὲ βίος ᾖ καὶ κόσμος* (245), *μὴ δεῖν θεοῖς οἰκοδομεῖν ἱερά, ἀλλ' ἔχειν τὸ θεῖον ἐν νῷ* (244ε), (244γ) *(ἐν τῇ πολιτείᾳ), καὶ παιδοποιήσεσθαι* (246), *κοινὰς τὰς γυναῖκας* (247), *ἐκκλίνουσι τὸ μοιχεύειν* (248), *παιδείαν ἄχρηστον* (243), *μήθ' ἱερά, μήτε δικαστήρια μήτε γυμνά-*

σια ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκοδομεῖσθαι… νόμισμα δ' οὗτ'…οἴεσθαι κατασκευάζειν (243), (244α), *τὰς πόλεις κοσμεῖν οὐκ ἀναθήμασιν ἀλλὰ ταῖς τῶν οἰκούντων ἀρεταῖς καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἔφη «τὸν Ἔρωτα θεὸν εἶναι, συνεργόν… πρὸς τὴν τῆς πόλεως σωτηρίαν»* (249), *ἀλλ' ὥσπερ ἑνὸς ἀνδρὸς βίῳ καὶ πόλεως ὅλης νομίζων εὐδαιμονίαν ἀπ' ἀρετῆς ἐγγίγνεσθαι* (250), *καὶ τὴν Πολιτείαν αὐτοῦ γράψαντος, τινὲς ἔλεγον… ἐπὶ τῆς τοῦ κυνὸς οὐρᾶς γεγραφέναι* (256)

προηγμένα = *προηγμένα μὲν (τῶν ἀδιαφόρων) τὰ ἔχοντα ἀξίαν.* (207), *οἷον ἐπὶ μὲν ψυχικῶν εὐφυΐαν, τέχνην, προκοπὴν καὶ τὰ ὅμοια· ἐπὶ δὲ τῶν σωματικῶν ζωήν, ὑγίειαν, ῥώμην, εὐεξίαν, ἀρτιότητα, κάλλος· ἐπὶ δὲ τῶν ἐκτὸς πλοῦτον, δόξαν, εὐγένειαν καὶ τὰ ὅμοια* (207), *συνεγγίζει πως τῇ τῶν ἀγαθῶν φύσει* (209)

προλήψεις = *φυσικῶς γίνονται καὶ ἀνεπιτεχνήτως* (109β)

πρόνοια = *τὴν εἱμαρμένην δύναμιν κινητικὴν τῆς ὕλης, ἥντινα… πρόνοιαν καλεῖν* (171α)

προσηγορία = *πτῶσις* (109)

πτῶσις = *προσηγορία* (109), *πλάγιαι πτώσεις γενική, δοτική, αἰτιατική, ὀρθὴ διὰ τὸ ἀρχέτυπον εἶναι* (152)

πῦρ = *πνεῦμα πυροειδὲς καὶ τεχνοειδὲς* (130), *στοιχεῖον… τῶν ὄντων τὸ πῦρ. τούτου δ' ἀρχὰς ὕλην καὶ θεὸν* (162β), *ἄμφω σώματα* (162β), *πῦρ εἶναι σπέρμα τῶν ἁπάντων ἔχον τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας τῶν γεγονότων, ἐπιπλοκὴν καὶ ἀκολουθίαν εἱμαρμένην καὶ ἀλήθειαν καὶ νόμον τῶν ὄντων ἀδιάδραστον* (162β), *δύο γένη πυρός, τὸ μὲν ἄτεχνον, τὸ δὲ τεχνικὸν* (167) *τὸ πῦρ κατ' εὐθεῖαν κινεῖσθαι* (166β)

ρητορικὴ = *τέχνη, ἕξις ὁδῷ καὶ τάξει προϊοῦσα* (128)

σημαῖνον-σημαινόμενον = *σημαῖνον εἶναι τὴν φωνήν, σημαινόμενον δ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, τυγχάνον δὲ τὸ ἐκτὸς ὑποκείμενον* (159), *σημαινόμενον πρᾶγμα καὶ λεκτὸν* (159)

σολοικισμός, σολοικίζειν = *χωρικεύεσθαι (κατὰ φωνὴν καὶ λόγον) ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐνδυμάτων* (154), *ἀτέχνως διαλέγεσθαι* (155)

σοφὸς = *μόνον τ' ἐλεύθερον εἶναι, ἐλευθερίαν ἐξουσίαν αὐτοπραγίας… ἀλλὰ καὶ βασιλέας (τοὺς σοφοὺς) εἶναι, ἀρχικοὺς δικαστικούς τε καὶ ρητορικούς, ἀναμαρτήτους, ἀβλαβεῖς* (238), *ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφόν, διὰ τὸ ἀνέμπτωτον εἶναι* (238β), *εὐλόγως τέ φασι ἐξάξειν ἑαυτὸν τοῦ βίου τὸν σοφό΄ν, καὶ ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ φίλων* (242)

σπέρμα = *πνεῦμα μεθ' ὑγροῦ, ψυχῆς μέρος καὶ ἀπόσπασμα* (131), *σπέρμα τῶν προγόνων = μῖγμα τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν συνεληλυθὸς* (131)

σπουδαῖος = (βλ. καὶ *σοφὸς*) *δύο γένη τῶν ἀνθρώπων… τὸ μὲν τῶν σπουδαίων τὸ δὲ τῶν φαύλων* (235), *τὸ τῶν σπουδαίων διὰ παντὸς τοῦ βίου χρῆσθαι ταῖς ἀρεταῖς* (235), *ὅθεν τὸ μὲν ἀεὶ κατορθοῦν…* (235), *τὸν σπουδαῖον… μέγαν καὶ ἀδρὸν καὶ ὑψηλὸν καὶ ἰσχυρόν…* (235),*…ἀνένδοτος ψυχὴ καὶ ἀήττητος* (236), *κοινωνικὸς καὶ φύσει πρακτικὸς* (238)

στοιχεῖα = *μέρη τοῦ λόγου-συλλαβαί, κοσμικὰ στοιχεῖα-σώματα* (151), *τὰς μὲν ἀρχὰς ἀφθάρτους, τὰ δὲ στοιχεῖα κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν φθείρεσθαι* (161), *ἀσωμάτους εἶναι τὰς ἀρχὰς καὶ ἀμόρφους, τὰ δὲ* (ἐνν. στοιχεῖα) *μεμορφῶσθαι* (161)

συγκατάθεσις = *τὸ συγκατατίθεσθαι ἐπὶ τῷ παραδεχομένῳ τὴν φαντασίαν* (102), *πᾶσα δόξα, κρίσις, ὑπόληψις, μάθησις συγκατάθεσίς ἐστιν* (116)

συνέχον = *τί ἐστι τὸ συνέχον ἐκείνην (τὴν ψυχήν);* (162β) *πᾶν σῶμα δεῖσθαι τοῦ συνέχοντος… τονικήν τινα εἶναι κίνησιν περὶ τὰ σώματα, εἰς τὸ ἔσω ἅμα καὶ εἰς τὸ ἔξω κινουμένην* (162β)

σῶμα = *ἡ ψυχὴ σῶμα* (134), *σῶμα δὲ ἡ οὐσία* (161β), *ὕλην καὶ θεόν, ἄμφω σώματα καὶ*

τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον (162β), *σημεῖον, οὗ μέρος οὐδέν, ἐπιφάνειαν δὲ τοῦ μήκους καὶ πλάτους μετέχον, σῶμα, ὅταν μέγεθος προσλάβῃ* (162γ)

τέχνη = *ἕξις ὁδοποιητικὴ* (88), *σύστημα ἐκ καταλήψεων* (124) (126), *ἐναπόθεσις καταλήψεων καὶ ἀθροισμὸς* (126), *σύστημα ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον ἐν τῷ βίῳ* (128), *τέχνη ἐστὶ ἕξις ὁδῷ ποιητική, δι' ὁδοῦ καὶ μεθόδου ποιοῦσά τι* (129)

τύπωσις = *ἀντὶ τῆς ἀλλοιώσεως;* (102)

ὕλη = *ὕλη δ' ἐστὶν ἐξ ἧς ὁτιδηποτοῦν γίνεται* (161β), *οὐσίαν δὲ τῶν ὄντων τὴν πρώτην ὕλην* (161β)

ὑπάρχον = *φαντασία καταληπτική ἐστιν ἡ ἀπὸ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὁποία οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ τοῦ μὴ ὑπάρχοντος* (104), *ἰδέας οἱ Στωικοί φασι… ἀνυπάρκτους εἶναι* (109)

Ὑπερίων = *Ὑπερίονα δὲ τὴν ἄνω κίνησιν ἀπὸ τοῦ ὑπεράνω ἰέναι* (181)

φαντασία = *τύπωσις ἐν ψυχῇ* (99), (100), (103), *ἑτεροίωσις ψυχῆς* (103), *οὐδὲ τῇ ἁπλῇ φαντασίᾳ (διαφέρει τῶν ἀλόγων ζῴων) ἀλλὰ τῇ μεταβατικῇ καὶ συνθετικῇ* (147δ), *μὴ εὐθὺς ἐμφύεσθαι τὸν λόγον, ὕστερον δὲ συναθροίζεσθαι ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φαντασιῶν περὶ τὰ δεκατέσσαρα ἔτη* (149), *οὐσία ἀγαθοῦ χρῆσις οἵα δεῖ φαντασιῶν* (194)

φάντασμα = *δόκησις διανοίας* (100)

φαῦλος = *δύο γένη τῶν ἀνθρώπων, τὸν μὲν τῶν σπουδαίων, τὸ δὲ τῶν φαύλων… τῶν φαύλων χρῆσθαι ταῖς κακίαις… τὸ δὲ ἁμαρτάνειν* (235), *φαύλους δὲ δούλους… μηδένα τῶν φαύλων ἐπίστασθαι (περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν)* (238)

φύσις = *πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν* (130), *τέλος τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν… ἄγει γὰρ πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἡ φύσις* (188), *ἐν τῷ κατὰ φύσιν ζῆν* (189), *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν* (190), (193)

φωνᾶεν = *φωνὴ* (139), *πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι φάρυγγος καὶ γλώττης* (139), (145)

φωνὴ = *πνεῦμα διατεῖνον ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ μέχρι φάρυγγος καὶ γλώττης* (139), *διὰ φάρυγγος χωρεῖ* (140), *ἀὴρ πεπληγμένος* (145α), (145β), *ἔναρθρος καὶ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη* (145α), *σῶμα ἡ φωνή… ἔτι πᾶν κινούμενον σῶμά ἐστι· κινεῖται δ' ἡ φωνή. Φωνὴ ἦχός ἐστι, λέξις δὲ ἔναρθρον μόνον* (156), *σημαῖνον εἶναι τὴν φωνὴν* (159)

χρόνος = *χρόνοι ὡρισμένοι: παρατατικοί, συντελικοὶ-χρόνοι ἀόριστοι* (157), *πάσης ἁπλῶς κινήσεως διάστημα τὸν χρόνον εἶπεν* (169), *τοῦτο δὲ καὶ μέτρον καὶ κριτήριον τάχους τε καὶ βραδύτητος* (169α)

ψυχὴ = *τὸ συνέχον τὴν ὅλην σύγκρισιν* (103), *αἰσθητικὴ (φύσις) – συμφυὲς ἡμῖν πνεῦμα* (130), *ἔνθερμον πνεῦμα* (130), *αἰσθητικὴ ἀναθυμίασις* (131α), *τρέφεσθαι ἐξ αἵματος* (132), *οὐσία αὐτῆς τὸ πνεῦμα* (132), *σῶμα ἡ ψυχὴ* (134), (134α), *πνεῦμα* (134α), *ὀκταμερὴς (ἡγεμονικόν, πέντε αἰσθήσεις, φωνητικόν, σπερματικὸν)* (135), *πέντε αἰσθήσεις, σπερματικόν, φωνητικόν, λογιστικὸν* (136), *οὐσία προϋποκειμένη ταῖς δυνάμεσι* (137), *σύνθετος φύσις ἐξ ἀμφοτέρων* (137), *(sc. αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς);… πνεύματα… ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ… διατείνειν… εἰς τὰ αἰσθητήρια* (137α), *πολυχρόνιον πνεῦμα, οὐ μὴν δὲ ἄφθαρτον, ἐκδαπανᾶται γὰρ ὑπὸ τοῦ πολλοῦ χρόνου εἰς τὸ ἀφανὲς* (142), *κεκρᾶσθαι δι' ὅλου τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἔξοδον αὐτῆς ἄνευ φθορᾶς τοῦ συγκρίματος μὴ ποιοῦντι* (143), *τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ κόσμου διήκειν* (170δ)

ΣΥΣΧΕΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
1	–	1	–	–	–	2
2	–	–	–	–	103	–
3	–	3	–	–	–	–
4	–	26	–	–	–	–
5	–	–	–	–	104	–
6	–	278	–	–	107	–
7	–	22	–	–	–	–
8	–	13	–	–	–	–
9	–	–	–	–	108	–
10	–	1	–	–	–	–
11	–	1	–	–	–	–
12	–	3	–	–	–	–
13	–	6	–	–	–	–
14	–	5	–	–	–	–
15	–	6	–	–	–	–
16	–	6	–	–	102	–
17	–	–	–	–	–	13.2α
18	–	1	–	–	99	–
19	–	6	–	–	100	–
20	–	9	–	–	101	–
21	–	–	–	–	–	15.3α
22	–	5	–	–	107	–
23	–	10	–	–	111	–
24	–	11	–	–	110	–
25	–	12	–	–	114	–
26	–	34	–	–	–	–
27	–	306	–	–	–	–
28	–	2	–	–	99	–
28α	–	7.8	–	–	–	–
28β	–	–	–	–	–	14α
28γ	–	–	–	–	–	19.1
29	–	–	–	–	118	–
30	–	–	–	–	119	–
31	–	–	–	–	120	–
32	–	–	–	–	121	–
33	–	–	–	–	121A	–
34	–	–	–	–	122	–

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
34α	–	–	–	–	–	20.2
35	–	–	–	–	123	–
36	–	–	–	–	124	–
37	–	–	–	–	125	–
38	–	–	–	–	126	–
39	–	–	–	–	127	–
40	–	–	–	–	127A	–
41	–	–	–	–	128	–
42	–	38	–	–	130	–
43	–	39	–	–	131	17.2
44	–	–	–	–	–	17.10
45	–	–	–	–	–	17.11
46	–	–	–	–	–	17.α
47	–	3	–	–	–	–
48	–	436	–	–	133	–
49	–	452	–	–	134	–
50	–	451	–	–	135	–
51	–	342	–	–	137	–
52	–	354	–	–	138	–
53	–	351	–	–	139	–
54	–	343	–	–	140	–
55	–	344	–	–	141	–
56	–	338	–	–	142	–
57	–	411	–	–	144	–
58	–	620	–	–	146	–
59	–	–	–	–	147	–
60	–	622	–	–	147A	–
61	–	624	–	–	148	–
62	–	–	–	–	149	–
63	–	463	–	–	150	–
64	–	–	–	–	–	17.3
65	–	–	–	–	–	17.3α
66	–	–	–	–	–	17.8
67	–	–	–	–	–	17.7
68	–	–	–	–	–	17.9
69	–	41	–	–	–	–
70	–	–	–	–	–	25.1
71	–	272	–	–	–	25.2
72	–	–	–	–	–	25.3
73	–	–	–	–	–	25.4
74	–	261	–	–	–	25.5
75	–	260	–	–	–	25.5α
76	–	–	–	–	–	25.6
77	–	250	–	–	–	25.4α
78	–	–	–	–	–	25.7
79	1	45	–	26B	–	–
80	–	–	–	26B	1	–

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
81	3	51	–	–	–	–
82	–	–	964c	–	–	–
83	32	75	–	–	–	–
84	6	50	–	–	–	27.2
85	5	49	–	–	–	27.3γ
86	–	340	–	–	207	–
87	–	352	–	–	208	–
88	13	72	–	–	–	27.3
89	–	–	–	–	410	27.3α
90	12	73	–	–	392	–
91	–	–	–	–	232	27.4
92	–	48	–	–	–	–
93	–	35	–	–	248A	–
94	–	–	–	–	249	–
95	–	–	–	–	251	–
96	–	45	–	–	252	–
97	–	–	–	–	253	–
98	–	34	–	–	254	–
99	7	58	–	–	–	–
100	–	2.52, 55, 61	–	39A	–	–
101	–	55, 60, 61	–	40B	256	–
102	–	2.91	–	–	257	–
103	–	2.56	–	–	259	–
104	11	59	–	–	–	–
105	8	–	–	–	–	–
106	11	56	–	–	–	–
107	–	–	–	–	288	–
108	–	63	–	–	287	–
109	23	65	–	–	–	–
109α	–	65	–	–	317	–
109β	–	2.83	–	39E	–	–
109γ	–	65	–	–		–
110	–	–	–	40D	337	–
111	–	–	–	–	338	–
112	–	–	–	–	339	–
113	–	59	–	–	341	–
114	–	59	–	–	342	–
115	–	–	–	–	360A	–
116	–	–	–	–	365	–
117	–	–	–	–	366	–
118	–	66	–	41A	369	–
119	–	2.90	–	41C	370	–
120	–	54	–	–	373	–
121	–	54	–	–	375A	–
122	–	54	–	–	376	–
123	–	54	–	–	377	–
124	–	–	–	–	378	–

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
125	–	–	–	–	378	–
126	–	–	–	–	379	-
126α	28	70	–	–	475	–
127	–	625	–	–	381	–
128	–	73	–	42A	392	–
129	–	72	–	–	410	–
129α	–	259	–	–	417	–
130	–	135	–	–	421	–
131	–	128	–	–	–	–‘
131α	83	141	–	–	423	–
131β	–	139	–	–	–	35.4α
132	–	140	–	–	–	35.7γ
132α	84	127	–	–	–	35.9
133	–	137	–	–	426	–
133α	82	149	–	–	–	27.12
134	89	518-2, 790	–	45C, D	427	–
134α	91	136	–	–	425	–
135	93	143	–	–	433	–
135α	–	144	–	–	434	–
136	–	–	–	–	436	–
137	92	142	–	–	439	357δ
137α	93	143	–	–	438	–
138	–	–	–	–	440	–
139	–	2.836	–	53H	441	–
140	100	148-3.29	–	53U	450	–
140α	–	138	–	–	424	–
141	–	–	–	–	451	–
141α	102	–	–	–	–	35.1
142	95	146	–	–	–	–
143	96	145	–	–	–	35.8
144	97	147	–	–	–	–
145	–	150	–	–	–	27.6
145α	–	3.17	962b	33H	–	–
145β	99	74	962α	–	487	–
146	–	–	–	–	489	–
147	–	–	–	–	490	–
147α	–	148	963	–	–	27.6α
147β	–	151	–	–	–	35.10
147γ	–	2.135	965α	–	–	–
147δ	–	–	965b	53T	–	–
148	–	149	–	–	492B	–
149	–	149	–	–	492C	–
150	–	–	–	–	495	–
151	–	–	–	–	536A	–
151α	–	–	–	–	537A	–
152	–	–	969α	–	–	–
152α	–	–	–	33K	–	–

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
153	30	–	–	–	602	–
154	31	–	–	–	603	–
155	31	–	–	–	603	–
156	–	3.20	966	–	–	–
156α	–	3.21, 22	967	–	–	–
157	–	–	970α	–	–	–
157α	–	2.165	970c	–	–	–
158	–	–	973a	34A	–	–
158α	–	2.186	973b	–	–	–
158β	–	2.204	–	34K	–	–
158γ	–	2.207	–	35A	–	–
159	–	2.166	–	33B	–	–
159α	–	–	–	33E	–	–
159β	–	–	–	–	793	–
160	–	–	–	–	606	–
160α	–	274	–	–	608	–
160β	–	275	–	–	619	–
160γ	–	275	–	–	619	–
160δ	–	235	–	–	–	45.1γ
160ε	–	166	–	–	655	–
161	35	85	–	44B	744	–
161α	–	86	–	–	743	–
161β	–	87	–	–	742	–
161γ	–	88	–	44D	–	–
161δ	–	87	–	–	–	–
162	34	90	–	45A	736	–
162α	–	–	–	–	737	–
162β	–	98	–	45G	–	31
162γ	–	–	–	–	745	–
163	–	162	–	–	–	–
163α	40	168	–	–	–	–
163β	–	–	–	47J	–	–
163γ	42	157	–	–	–	–
163δ	43	158	–	–	–	–
163ε	44	160	–	–	–	–
163στ	46	171	–	–	–	–
163ζ	–	2.1027	–	64A	–	–
164	52	102	–	–	–	–
164α	–	102	–	46B	–	–
164β	52	102	–	–	–	–
164γ	53	92	–	–	–	–
164δ	67	99	–	–	–	–
165	–	107	–	–	–	31.1
165α	–	109	–	–	–	31.4
165β	–	109-2.625	–	52C	–	–
165γ	–	97	–	–	–	–
165δ	34	107	–	–	–	31.1α

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
165ε	61	111	–	–	–	–
165στ	–	112	–	54G	–	–
166	65	115	–	–	–	32.1
166α	66	163	–	–	–	–
166β	68	–	–	–	–	31.2
166γ	69	95	–	–	–	–
166δ	69	95	–	–	–	–
166στ	70	96	–	–	–	–
167	71	120	–	–	–	–
167α	71	120	–	–	–	–
167β	72	–	–	–	–	–
167γ	73	119	–	–	–	–
167δ	74	117	–	–	–	–
167ε	78	91	–	–	–	–
167στ	80	124	–	–	–	–
168	–	89	–	55A	762	–
168α	–	–	–	–	763	–
168β	–	2.341	–	55B	–	–
168γ	–	2.349	–	55D	–	–
168δ	–	–	–	55E	–	–
168ε	–	–	–	55F	–	–
168στ	–	2.351	–	55I	–	–
168ζ	–	2.921	–	55L	–	–
168η	–	2.945	–	55N	–	–
169	–	93	–	–	807	–
169α	76	–	–	–	–	–
169β	81	–	–	–	–	–
169γ	79	177	–	–	–	–
170	–	–	–	–	–	36
170α	–	157	–	–	–	36.1
170β	–	164	–	–	–	36.3
170γ	–	158	–	–	–	36.4
170δ	–	–	–	–	–	36.5
170ε	–	–	–	–	–	36.5α
171	–	175	–	–	–	36.6
171α	–	176	–	–	–	36.7
171β	–	176	–	–	–	36.7α
171γ	–	–	–	62A	–	36.8
172	47	159	–	–	–	–
172α	38	155	–	–	–	–
173	–	–	–	–	–	36.9
173α	91	–	–	–	–	36.9
173β	–	–	–	–	–	36.9α
174	108	152	–	–	–	36.11
174α	–	–	–	–	–	36.7β
175	–	32.α	–	–	–	36.12
176	–	32.α	–	–	–	36.12α

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
177	110	167	–	–	–	–
178	111	169	–	–	–	–
179	112	–	–	–	–	–
180	114	–	–	–	–	–
181	115	–	–	–	–	–
182	116	–	–	–	–	–
183	117	170	–	–	–	–
184	118	–	–	–	–	–
185	–	–	–	–	462	–
186	119	178	–	56A	–	–
187	–	–	–	56B	–	–
188	–	179	–	63C	–	38
189	–	179-3.16	1004	63A	794A	–
190	–	180	–	–	–	38β
191	–	179	–	–	–	38γ
192	120	179	–	–	–	–
192α	120	179	–	–	–	–
192β	120	–	–	–	–	–
193	–	–	–	–	–	38δ
194	–	182	–	–	–	38.1
194α	–	181	–	–	–	–
195	127	185	–	–	–	–
196	126	189	–	–	–	–
197	–	198	–	–	–	–
198	–	3.178	–	57A	–	–
199	–	197	–	–	–	–
200	–	3.182	999c	–	–	–
201	–	2.724-3.179	–	57E	–	–
202	122	–	–	–	–	–
203	–	3.372	1001b	–	–	–
204	–	–	–	59D	–	–
205	–	190	–	–	–	39
206	–	–	–	58A	–	–
207	–	–	1019	–	–	–
208	–	194	–	–	–	–
209	131	192	–	58E	–	–
210	–	239	–	–	–	39.5
210α	–	191	–	–	–	–
210β	–	364	–	–	–	–
210γ	–	365	–	–	–	–
210δ	–	–	1021c	–	–	–
211	–	–	–	–	–	39.α
212	–	3.39	–	61A	–	–
212α	–	–	1005b	–	–	–
212β	–	–	1005	–	–	–
212γ	–	187	–	–	–	40.9
212δ	–	184	–	–	–	40.10

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
213	–	184	–	–	–	40.10α
214	–	183	–	–	–	40.11
215	–	200	–	61C	–	–
215α	–	–	1013c	–	–	–
215β	–	–	1028a	–	–	–
216	–	201	1028c	61B	–	–
217	–	197	–	–	–	39.3
218	–	–	–	61H	–	39.4
219	–	–	–	–	–	40.8
220	–	187	–	–	–	–
221	123	189	–	–	–	–
222	–	195	–	–	–	–
223	–	186	–	–	–	–
224	–	196	–	–	–	–
225	137	206	–	–	–	40.4
226	135	202	–	–	–	40.7
227	136	205-210	–	–	–	40
228	140	208	–	–	–	40.1
228α	142	–	–	65A	–	–
228β	–	3.391	–	65B	–	–
228γ	–	3.431	–	–	–	–
229	139	209	–	–	–	–
229α	139	209	–	–	–	–
229β	136	205	–	–	–	–
230	141	210	–	–	–	–
231	143	212	–	–	–	–
232	146	203	–	–	–	41
232α	147	204	–	–	–	–
233	–	230	–	–	–	41.1
233α	–	230	–	59C	–	41.1α
233β	145	230	–	59B	–	–
233γ	145	230	–	–	–	–
234	–	232	–	–	–	–
234α	–	224	–	–	–	40.2
234β	–	–	–	–	–	40.2α
234γ	132	224	–	–	–	–
234δ	132	–	–	–	–	–
235	148	216	–	–	–	42
236	–	218	–	67N	–	42.1
237	–	452	–	–	–	–
238	–	–	–	67M	–	42.3
238α	–	219	–	67O	–	46
238β	–	–	–	–	–	–
239	160	234	–	–	–	–
240	187	241	–	–	–	–
241	188	233	–	–	–	–
242	–	3.757	1047a	–	–	–

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
243	–	222-226	–	67B	–	43
244	164	264	–	–	–	–
244α	165	–	–	–	–	–
244β	–	264	–	–	–	36.13
244γ	–	265	–	–	–	36.16β
244δ	–	264	–	–	–	36.13γ
244ε	–	264	–	–	–	36.13δ
245	162	262	–	–	–	–
246	171	270	–	–	–	43.5
247	176	269	–	–	–	–
248	–	244	–	–	–	43.3
249	163	263	–	67D	–	–
250	–	263	–	–	–	–
251	172	248	–	–	–	43.6
252	179-181	250	–	–	–	43.9
253	179	–	–	–	–	43.9
254	–	253	–	–	–	43.10
255	–	252	–	–	–	45.8
256	–	2	–	–	–	25
257	–	–	–	–	–	–
258	–	256	–	–	–	43.4
259	–	256	–	–	–	43.4α
260	180	256	–	–	–	43.4β
261	184	–	–	–	–	–
262	184	–	–	–	–	43.1α
263	–	328	–	–	–	23.3
264	–	316	–	–	–	23.5β
265	–	298	–	–	–	23.11
266	–	299	–	–	–	23.13
267	–	312	–	–	–	23.18
268	–	20	–	–	–	23.20
269	–	284	–	–	–	23.24α
270	–	383	–	–	–	24.3
271	–	304	–	–	–	24.4
272	–	237	–	–	–	24.6
273	–	332	–	–	–	24.8
274	–	319	–	–	–	24.17
275	–	300	–	–	–	24.21
276	–	324	–	–	–	24.22
277	–	223	–	–	–	24.22α
278	–	322	–	–	–	24.23
279	–	279	–	–	–	–
280	–	280	–	–	–	23.28
281	–	281	–	–	–	24.15
282	–	283	–	–	–	–
283	–	297	–	–	–	24.22β
284	–	310	–	–	–	23.21α

Ἐδῶ	Pearson	Arnim	Vogel	Long	Hülser	Χατζηϊωάννου
285	–	327	–	–	–	–
286	–	331	–	–	–	23.27

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΥΛΛΟΓΕΣ, ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

A.C. Pearson, *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, London, Cambridge University Press 1891.

Hans von Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, τόμ. I, *Zeno et Zenonis discipuli*, ed. pr. 1905, Stuttgart Teubner.

Karlheinz Hülser, *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker*, Frommamm-Holzboog 1987, 4 τόμοι.

C.J. De Vogel, *Greek Philosophy, a collection of texts*, Leiden E.J. Brill 1959.

A.A. Long καὶ D.N. Sedley, *The Hellenistic philosophers*, Cambridge University Press 1987, 2 τόμοι.

Κυριάκου Χατζηϊωάννου, *Ἡ Ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Πηγάς*, τόμ. τρίτος, μέρος πρῶτο, Λευκωσία 1975.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

A. Adler, *Suidas, Lexicon*, Stuttgart 1928 κ.ἑ. Ἀνατύπωση 1967 κ.ἑ.

I. Bekker, *Anecdota Graeca*, 3 τόμοι, Berlin 1814, 1816, 1821. Ἀνατύπωση Graz 1965.

I. Bekker, *Scholia in Dionysii Thraces Artem Grammaticam*, τόμ. 1-3, Leipzig 1816/1965.

I. Bekker, *In Platonem a se editum Commentaria Critica. Accedunt Scholia*, τόμ. 2, Berlin 1823.

A. Busse, *Ammonios, In Aristotelis De Interpretatione*, Berlin 1897.

I.A. Cramer, *Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium*, τόμ. 4, Oxford 1835, 1836, 1837. Ἀνατύπωση Amsterdam 1963.

H. Diels, *Pseudo-Galen, De historia philosophiae*. In: *Doxographi Graeci*, Berlin 1879, 1965, σ. 597-648.

W. Dindorf, *Themistii ¤Ìòø Å*, Leipzig 1852 ed. Harduin.

W. Dindorf, *Themistii Paraphrases Aristotelis*, τόμ. 2, Leipzig 1866.

P. De Lacy, *Galen On the doctrines of Hippocrates and Plato (Corpus Medicorum Graecorum)*, τόμ. 1-3, Berlin 1978-84.

T. Gaisford, *Etymologicum Magnum*, Oxford 1848.

T. Gaisford, *Stobaeus Florilegium*, Leipzig 1823-38.

W.M. Green, *Augustinus Contra Academicos*, Utrecht 1955.

W.C. Greene, *Scholia Platonica*, Haverford/Penns. 1938.

K.W. Goetling, *Theodosios von Alexandrien, De Grammatica*, Leipzig 1822.

O. Hense, *Stobaeus Eclogae*, τόμ. 5, Berlin 1884-1912.

A. Hilgard, *Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Grammatici Graeci*, τόμ. 1 (τόμ. 1-3), Leipzig 1901.
G. Kaibel, *Deipnosophistae*, Leipzig-Teubner 1887.
M. Th. Kiessling, *Theodoros Metochitis*, Leipzig 1832.
K.G. Kühn, *Galen De placitis Hippocratis et Platonis libri novem*, τόμ. 5, Leipzig 1823, Ἀνατύπωση Hildesheim 1965, σσ. 181-805.
K.G. Kühn, *Galen De Differentia Pulsum*, τόμ. 8, Leipzig 1824, Ἀνατύπωση Hildesheim 1965, σσ. 493-765.
K.G. Kühn, *Pseudo-Galen, De historia philosophiae*, τόμ. 19, Leipzig 1830, Ἀνατύπωση Hildesheim 1965, σσ. 222-345.
E. Maas, *Commentariorum in Aratum reliquiae*, Berlin 1898 (Introductio in Aratum. p. 25).
I. Müller, *De placitis Hippocratis et Platonis*, Leipzig 1874.
Will Norvin, *Olympiodori in Platonis Gorgiam Commentaria*, Leipzig 1936, Hildesheim 1966.
Ed. Romana, *Eustathius, Commentarii ad Homeri Iliadem*, 1542.
H. Schenkl, *Epicteti Dissertationes*, Leipzig-Teubner 1894.
I. Spengel, *Themistii Paraphrases Aristotelis*, τόμ. 2, Leipzig 1866.
O. Stählin, *Clemens Alexandrinus Stromata*, Leipzig 1906-9.
L. Tarïn, *Commentarius in Aristotelis De Interpretatione (Codex Parisinus unter dem Titell «Anonymus Commentary on Aristotle's De Interpretatione»)*, Meisenheim am Glan 1978.
M. van der Valk, *Eustathios, Commentarii in Homeri Iliadem*, Leiden 1971 κ.ἑ.
K. Wachsmuth, *Stobaeus Eclogae*, τόμ. 5, Berlin 1884-1912. Ἀνατύπωση 1958.
M. Wallis, *Themistius, In Aristotelis analyticorum priorum librum I*, Berlin 1899.
Chr. Walz, *Rhetores Graeci*, vol. 1-9, Stuttgart et Tübingen 1832-1836.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Anecd. = I. Bekker, *Anecdota Graeca*, τόμ. 1-3, Berlin 1814-1821.
A.P. = Anthologia Palatina
D. = Doxographi. Δὲς πιὸ κάτω:
DG. = *Doxographi Graeci*, H. Diels, Berlin 1879, 1958.
DK. = *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ἔκδ. H. Diels καὶ W. Kranz.
FDS. = *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker*, K. Hülser, τόμ. 4, Stuttgart 1987.
Gram. Graeci = Grammatici Graeci
H. = O. Hense, τόμ. 5, Berlin 1884-1912.
Pap. Herc. = Papyrus Herculanensis
P. = *Patrologia*
PG. = *Patrologia Graeca*, Paris 1857-1866.
PL. = *Patrologia Latina*, Paris 1844-1855.
PSI. = *Papiri greci et latini (Publicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci et latini in Egitto)*, Firenze 1912 sqq.
RE. = A.F. Pauly Wissowa-W. Kroll et al., *Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, τόμ. 1-84, Stuttgart 1894-1980.
Rhet. Gr. = *Rhetores Graeci*, L. Spengel, τόμ. 1-3, Leipzig 1853-1854.
Rhet. Gr. Walz = Chr. Walz, *Rhetores Graeci*, τόμ. 1-9, Stuttgart et Tübingen 1832-36.
Stoic. Ind. = *Stoicorum Index Herculanensis*, ἔκδ. Comparetti, Rivista di Filologia, 1887.
S.V.F. = *Stoicorum Veterum Fragmenta*, H. von Arnim, τόμ. 3, Leipzig 1903-1905.
W. = C. Wachsmuth, *Stobaeus Eclogae*, Berlin 1884.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adorno F., Sul significato del termine ὑπάρχον in Zenone Stoico (*La Parola del Passato*) 22, 1967.

Andriopoulos D.Z., The stoic theory of perceiving and knowing (*Philosophia*), 1972.

Baldry H.C., Zeno's ideal state (*The Journal of Hellenic Studies*), 1959 (3-15).

Barwick Karl, *Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik*, Berlin 1957.

Bloos Lutz, *Probleme der stoischen Physik*, Hamburg 1973.

Bonhoefer A., *Epictet und die Stoa*, Stuttgart 1890.

Bonhoefer A., *Die Ethik des Stoikers Epictet*, Stuttgart 1894.

Βουδούρης Κ., ἐκδ.: *Ἑλληνιστικὴ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα 1994.

Βουδούρης Κ., ἐκδ.: *Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων*, Ἀθήνα 1996.

Bréhier E., La Theorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme (*Archiv für Geschichte der Philosophie*) 22, 1909, σσ. 114-25.

Brink C.O., Theophrastus and Zeno on nature in moral theory (*Phronesis I*), 1956, σσ. 123-145.

Brochard V., La Logique des Stoiciens (*Archiv für Geschichte der Phil. 5*), 1892, 449-68.

Brun Jean, *Ὁ Στωικισμός*, μετάφρ. Σ. Βασιλείου, Ἀθήνα (Ἐκδοτικὸς οἶκος Ζαχαροπούλου) 1990.

Cambell Keith, *Stoic Philosophy of life* (University Press of America), London 1986.

Γρόλλιου Κωνσταντίνου, *Κικέρων καὶ πλατωνικὴ ἠθική*, Ἀθῆναι 1960.

Γρόλλιου Κ.Χ., Μιὰ προσπάθεια πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς Πολιτείας τῶν «σπουδαίων» (*Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α΄), Λευκωσία 1972, 231-246.

Dirlmeier F., Die Oikeiosis-Lehre Theophrasts (*Philologus* suppl. XXX, I), Leipzig 1937.

Dragona-Monachou M., *The stoic arguments for the existence and the providence of the gods*, Athens 1976.

Dyroff A., Ethik der alter Stoa (*Berliner Studien N.F. 2*), 1897.

Edelstein Ludwig, *The meaning of stoicism*, London 1966.

Egli Urs, *Zur stoischen Dialektik*, Basel 1967, σσ. 1-104.

Emberg-Petersen Troers, *The stoic theory of oikeiosis* (Aarhus Un. Pr.) 1990.

Θεοδωρακοπούλου Ἰ.Ν., Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ζήνωνος (*Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α΄), Λευκωσία 1972, σσ. 247-52.

Flashar Helmut (ed.), *Die Hellenistische Philosophie*, τόμ. 4, Basel 1994.

Forschner Maximilian, *Die stoische Ethik*, Klett-Cotta, Stuttgart 1981.

Frede Michael, *Die stoische Logik*, Göttingen 1974.

Fritz Kurt von, Die Antisthenische Erkenntnislehre und Logik (*Hermes* 62), 1927.

Fritz Kurt von, Zenon von Kition (*Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft X, A*) 1972, ss. 83, 8-126. 46.

Graeser Andreas, *Zenon von Kition*, Berlin-New York 1975.

Graeser Andreas, A propos ὑπάρχειν bei den Stoikern (*Archiv für Begriffsgeschichte*), τόμ. 15, τετρ. 1, 1971.
Grumach Ernst, *Physis und Agathon in der alten Stoa*, Berlin 1932.
Hahm David, *The origines of stoic cosmology* (Ohio State University Press), 1977.
Hirzel R., Untersuchungen zu Ciceros philosophischen Schriften II, Leipzig 1883.
Hoffman Ernst, *Leben und Tod in der stoischen Philosophie*, Heidelberg 1946.
Hoistad R., *Cynic hero and cynic king*, Uppsala 1948.
Hunt H.A.K., *A physical interpretation of the universe. The doctrines of Zeno the Stoic*, Melbourn 1976.
Jau Amand, *Zenon de Citium, Son rôle dans l'établissement dans la Morale stoicienne*, Paris 1946.
Κελεσίδου-Γαλανοῦ Α., Ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς (*Ἐπετηρίς, φιλοσοφικὸν παράρτημα Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου*), Λευκωσία 1985, σσ. 131-139.
Kahn Charles, Stoic logic and stoic Logos (*Archiv für Geschichte der Phil. 51*), 1969.
Kneal W. and M., The development of logic (*The Megarians and the Stoics*, σσ. 113-176), Oxford 1962.
Löbl Rudolf, Die Relation in der Philosophie der Stoiker (*Elementa*), τόμ. 37, 1986.
Long A.A., *Problems in Stoicism* (Un. of London), London 1971.
Long A.A., *Ἡ ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία*, μετάφρ. Δημοπούλου-Δραγώνα-Μονάχου, Ἀθήνα (Ἐκδ. Μορφ. Ἱδρύματος Ἐθν. Τραπέζης) 1990.
Long A.A. – Sedley D.N., *The Hellenistic philosophers* (Cambridge Un. Press, τόμ. 1 καὶ 2), Cambridge 1990.
Long A.A., Heraclitus and Stoicism (*Φιλοσοφία* 5-6, Ἀθῆναι 1975-76), σσ. 133-156.
Long A.A., Language and thought in stoicism (*Problems in stoicism*), London 1971.
Lukasiewicz J., Zur Geschichte der Aussagenlogik (*Erkenntnis* 5), 1935, σσ. 111-131.
Mansfeld Jaap, *Intuitionism and Formalism, Zeno's definition of geometry in a fragment of Taurus* (University of Utrecht).
Mates B., *Stoic Logic*, Berkeley 1961.
Μιχαηλίδη Κωνσταντίνου, Ἡ ἔννοια τοῦ λόγου κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ τοὺς Στωικούς (*Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α΄), Λευκωσία 1972, σσ. 253-258.
Μιχαηλίδη Κωνσταντίνου, Ἡ στωικὴ οἰκείωσις καὶ ἡ ὑπαρξιακὴ ἀποξένωσις (*Στασῖνος*), Λευκωσία 1974, σσ. 149-155.
Μιχαηλίδη Κωνσταντίνου, Ἡ στωικὴ ἔννοια τῶν λεκτῶν (*Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Φιλοσοφικὸν Παράρτημα*), Λευκωσία 1985, σσ. 157-190.
Μιχαηλίδη Κωνσταντίνου, Ἡ ἔννοια τῆς φαντασίας κατὰ τὸν Ζήνωνα (*Ἑλληνιστικὴ Φιλοσοφία*), Ἀθήνα 1994.
Μιχαηλίδη Κωνσταντίνου, Περὶ τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν καθηκόντων (*Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων*), Ἀθήνα 1996.
Μουτσόπουλος Ε., Ἡ ἀντιστροφὴ τῆς ἔννοιας τῆς εἱμαρμένης στὴν ποίηση τοῦ Vigny (*Ἐπετηρίς, φιλοσοφικὸν παράρτημα Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου*), Λευκωσία 1985, σσ. 1-7.
Pashet Pierre, La deixis selon Zénon et Chrysippe (*Phronesis*), τόμ. XX, No I, 1975.
Pohlenz Max, *Die Stoa, Geschichte einer geistigen Bewegung*, τόμ. I καὶ II, Göttingen 1992.
Pohlenz Max, Zenon und Chrysipp (*Kleine Schriften*), σσ. 1-38, Hildesheim 1965.
Pohlenz Max, Die Begründung der abendländischen Sprachlehre durch die Stoa (*Kleine Schriften*), σσ. 39-86, Hildesheim 1965.

Poper Karl, *Objective Knowledge, On the theory of objective mind*, Oxford 1979.
Reesor Margaret, Poion and poiotes in stoic philosophy (*American Journal of Philology*) 88, 1957, σσ. 63-82.
Reesor Margaret, *The nature of man in early stoic philosophy*, New York 1959.
Reid J., Academica II. Text revised and explained, London 1885.
Rist J.M., Zeno and stoic consistency (*Phronesis*), τόμ. 22, 1977.
Rist J.M., *Stoic Philosophy*, Cambridge Un. Press, 1969.
Rolke Karl-Hermann, Die bildende Vergleiche in den Fragmenten der Stoiker (*Spudasmata*), τόμ. 32, New York 1975.
Sambursky S., *Physics of the Stoics*, London 1959.
Sandbach F.H., *The Stoics*, London 1975.
Scharples R.W., *Aristotelian and Stoic conceptions of Necessity in De Fato of Alexander of Aphrodisias*, London 1983.
Schmidt Rudolf, *Die Grammatik der Stoiker*, Wiesbaden 1979.
Schofield Malcolm, *The stoic idea of the city*, Cambridge 1991.
Schofield Malcolm, The syllogisms of Zeno of Citium (*Phronesis*) 28, 1983.
Schubert Andreas, *Untersuchungen zur stoischen Bedeutungslehre*, Göttingen 1994.
Simon Marie und Heinrich, *Die alte Stoa und ihr Naturbegriff*, Berlin 1956.
Spanneut Michel, *Permanence du Stoïcism, De Zénon à Marlaux* (Editions Duculot, S.A., Gembloux).
Stein Ludwig, *Die Psychologie der Stoa*, τόμ. I, Berlin 1886.
Stein Ludwig, *Erkenntnistheorie der Stoa*, Berlin 1886.
Stough C.L., Greek Scepticism, Berkeley – Los Angeles 1969.
Striker Gisela, Plato's Socrates and the Stoics (*The socratic movement*) (ἔκδ. Vander Waerdt, Cornell Un. Press), 1994, σσ. 241-251.
Stroux Leonhard, *Vergleich und Metapher in der Lehre des Zenon von Kition*, Heidelberg 1966.
Tatakis B., La logique Stoicienne et la nouvelle logique contemporaine (*Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α΄), Λευκωσία 1972, σσ. 259-264.
Timothy H.B., *The tenets of Stoicism. From the works of Seneca*, Amsterdam 1973.
Tsekourakis Damianos, *Studies in the terminology of early stoic epics*, Wiesbaden 1974.
Virieaux-Reymond Antoinette, *La logique et l'épistemologie des Stoiciens. Leur Rapports avec la logique d'Aristote, la logique et la pensée contemporaines*, Chambéry 1948, σσ. 5-187.
Vogel C.J., *Greek Philosophy* (*The Hellenic and Roman period*), Leiden-Berlin, τόμ. III, 1959.
Φλωράτου Σ.Χ., *Ἡ αἰσθητικὴ τῶν Στωικῶν*, Ἀθῆναι 1973.
Χατζηϊωάννου Κυριάκου, *Ἡ ἀρχαία Κύπρος εἰς τὰς ἑλληνικὰς πηγάς*, τόμ. Ι, μέρος Α΄, Λευκωσία 1975.
Χατζηστεφάνου Κ.Ε., Ὁ σοφὸς παρὰ τοῖς Στωικοῖς (*Πρακτικὰ Α΄ Διεθνοῦς Κυπρολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α΄), Λευκωσία 1972, σσ. 265-69.
Waerdt Vander H.P., Zeno's Republic and the origins of natural law (*The socratic movement*), (ed. Waerdt Vander H.P., Cornell Un. Press), 1994, σσ. 272-308.
Waerdt Vander H.P. (ed.), *The socratic movement*, Cornell Un. Press, 1994.
Watson Gerald, *The stoic theory of knowledge*, Belfast 1966.
Weil Eric, Remarques sur le Matérialism des Stoiciens (*Mélanges Alexandre Koyré*), Paris 1996, σσ. 556-573.

Weinkauf W. (ed.), Die Stoa, kommentierte Werkausgabe, Patloch 1994.
Wiersma W., Die Physik des Stoikers Zeno (*Bibliotheca classica Batava*), Brill 1943.
Wiersma W., Der angebliche Streit des Zenon und Theophrast über die Ewigkeit der Welt (*Mnemosene*), Brill 1939.
Zeller Eduard, *Die Philosophie der Griechen*, Dritter Theil, erste Abteilung, Leipzig 1880.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 9-10
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ 11-13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 15-38

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΚΕΙΜΕΝΟ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ 41-253

Ι. Ο ΒΙΟΣ ΚΑΙ Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ 41-85

1. Ὁ βίος τοῦ Ζήνωνος 42-60
2. Ἡ παράδοση τῆς Σχολῆς τοῦ Ζήνωνος 60-68
3. Οἱ μαθητὲς καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Ζήνωνος 68-80
4. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ζήνωνος 80-85

ΙΙ. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ 86-253

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ 86-97

1. Ἡ τριμερὴς διαίρεση τῆς φιλοσοφίας 86-88
2. Περὶ τέχνης 88-90
3. Περὶ χρήσεως νέων ὅρων 90-97

Β. ΤΟ ΛΟΓΙΚΟ 98-161

1. Ἡ φαντασία καὶ ἡ κατάληψις 98-118
2. Οἱ βαθμοὶ τῆς συγκατάθεσης 118-122
3. Ἡ ἐπιστήμη-τέχνη 122-126
4. Περὶ ψυχῆς 126-142
5. Ἡ φωνὴ καὶ ὁ λόγος 142-156
6. Περὶ ποιήσεως 156-161

Γ. ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ 162-197

1. Ἡ ἔννοια τοῦ σώματος καὶ τοῦ ὄντος 162-180
   α. Τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον 162-169
   β. Ὁ κόσμος καὶ ἡ σύστασή του 170-180
2. Ἡ θεωρία τῶν αἰτίων 180-188
3. Περὶ τῶν θεῶν 188-197

Δ. ΤΟ ΗΘΙΚΟ 198-247

1. Ἡ διαίρεση τοῦ ἠθικοῦ μέρους 198
2. Περὶ τοῦ τελικοῦ ἀγαθοῦ 198-202
3. Ὁρμὴ καὶ οἰκείωση 202-208
4. Περὶ τῶν ἀγαθῶν, κακῶν καὶ ἀδιαφόρων 208-216
5. Περὶ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας 216-222
6. Περὶ παθῶν 222-228
7. Περὶ ἤθους καὶ καθήκοντος 228-232
8. Περὶ σπουδαίων καὶ φαύλων 232-238
9. Διατάξεις τῆς πολιτείας τοῦ Ζήνωνος 238-247

Ε. ΖΗΝΩΝΟΣ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ 248-253

ΜΕΡΟΣ Β΄ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ 255-364

Α. Εἰσαγωγὴ 257-261
Β. Τὸ Λογικὸ 261-289
Γ. Τὸ Φυσικὸ 289-319
Δ. Τὸ Ἠθικὸ 320-364

ΠΙΝΑΚΕΣ 365-402

Πίνακας πηγῶν 365-375
Πίνακας φιλοσόφων 376-386
Πίνακας φιλοσοφικῶν ὅρων 387-392
Συσχετικὸς πίνακας 393-402

Συλλογὲς κειμένων 403-404
Συντομογραφίες 405
Βιβλιογραφία 406-409